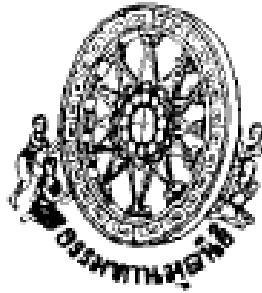

อริยสัจ
จาก
พระโฆษฎ์
ภาคต้น

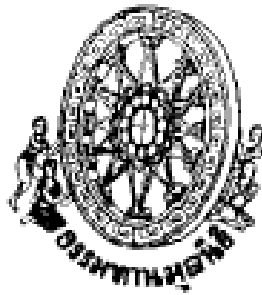

อริยสัจจากพระโอษฐ์

ภาคต้น

กองตำราคณะธรรมทาน

แปลและร้อยกรอง

ธรรมทานมูลนิธิ จัดพิมพ์ด้วยดอกผลทุนพระยา látพลีธรรม
ประคัลภ์เป็นหนังสืออันดับที่สอง ในหนังสือชุด “ látพลีธรรม
ประคัลภ์อนุสรณ์”

เป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒ ของหนังสือนี้

จำนวน ๓,๐๐๐ ฉบับ

(ลิขสิทธิ์ไม่สงวนสำหรับการพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน, สงวนเฉพาะการพิมพ์
จำหน่าย)

โปรดแก้คำผิด ในหนังสือ อริยธรรมาภรณ์

(เฉพาะเล่มภาคต้น)

(การนับบรรทัด ให้นับตั้งแต่บรรทัดบนสุด คือบรรทัดของเลขหน้า,
ถ้ามี (จล) ให้นับขึ้นมาจากบรรทัดล่าง : เพื่อประหยัดเวลา)

(คำผิด ชนิดที่ต้องแก้ ก่อนอ่าน)

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๑๕	๑	ควรรกราบ	ควรรทราบ
๒๓	๑๐ (จล)	ค่า	คา
๓๖	๙	นน.	นน ;
๑๑๖	๙	ภิกษุ ท.!	แน่ะภิกษุ!
๑๑๘	๔	ภิกษุ ท.!	แน่ะภิกษุ!
๑๓๗	๗ (จล)	มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม	มีความอยู่เป็นปกติสุข
๑๖๓	๔ (จล)	อุปมา	อุปมา
๒๑๖	๔ (จล)	ภิกษุ ท.!	ภิกษุ!
๒๒๖	๒ (จล)	ตยา	ตาย
๒๘๙	๑ (จล)	อภิมุ	อภิมุ
๓๐๑	๒	(คือ	(เช่น
๓๐๒	๒	(คืออาศัย	(เช่น
	๓ (จล)	(คืออาศัย	(เช่น
๓๐๓	๓ (จล)	(คืออาศัย	(เช่น
๓๐๔	๑๒	(คืออาศัย	(เช่น
๓๐๕	๗ (จล)	(คืออาศัย	(เช่น
๓๐๗	๓ - ๔	(คืออาศัย	(เช่นเจริญ
๓๑๒	๘	โลกนี้	โลก
๓๑๗	๑๐ (จล)	กับสัน	กันสับ
๓๔๑	๑๑	อยู่	อยู่
๓๕๒	๓	การอื่น	กายอื่น

๓๕๔	๒ (จล)	เป็นตั้ง	เป็นที่ตั้ง
๓๖๑	๖ (จล)	คัสตราวุธ	คัสตราวุธ
๓๗๗	๒ (จล)	ความใคร่	อวิชา
๔๒๙	๗ (จล)	๕ อย่าง	๔ อย่าง
๔๓๔	๒ - ๓	หก (มีสี่แห่ง)	ทิงหก (แก้ทั้งสี่แห่ง)
๔๔๙	๖	เป็นสุด	เป็นที่สุด
๔๖๐	๔	มีอาลัย	เป็นอาลัย
๔๗๓	๘ (จล)	ใจซึ่ง	ใจอยู่ซึ่ง
๕๑๓	๒ (จล)	มิได้	มิได้
๕๕๒	๖	ไม่มี	จะไม่มี
๕๕๓	๑๑	ไม่มี	จะไม่มี
๕๖๐	๘ (จล)	ภิกษุ ท.!	ภิกษุ!
๕๖๑	๑ (จล)	๒๒๗	๕๒๗
๕๖๓	๑๐	๒๒๗	๕๒๗
๕๗๓	๕ (จล)	ที่ทฎฐิ	ที่ตัตถาและทฎฐิ
๕๗๕	๘ (จล)	ที่ทฎฐิ	ที่ตัตถาและทฎฐิ
๕๘๑	๔	ที่ทฎฐิ	ที่ตัตถาและทฎฐิ
๕๘๔	๖ (จล)	๒๒//	๒๒/๔๘๙//
๕๘๗	๕ (จล)	อย่าง ๆ	อย่างนี้ ๆ
	๗ (จล)	อย่าง ๆ	อย่างนี้ ๆ
๖๐๐	๙	ล้าลัง	กาลัง
๖๒๔	๖ (จล)	ผู้วิเศษ.....ตา.)	ผู้พันวิเศษ.....ตา).
๖๓๔	๑ (จล)	มีที่สุดแห่ง	เป็นพรหมจารีถึงที่สุด มีที่สุดแห่ง
๖๗๘	๕	โดยถูก	ได้ถูก
๖๘๒	๗	ทงกอ	ทงความกอ
๖๘๖	๑๑	วอด	มอด
๖๙๖	๕ (จล)	จ ๐ตต	จ ๐ตต
๗๖๐	๑๓	สำคัญว่า	สำคัญว่า
๗๗๘	๒ (จล)	อเบกขา	อุเบกขา
๗๘๕	๖ (จล)	เอกทสก	เอกาทสก
๘๔๒	๑๐ (จล)	อันเดียว	อันเดียว

๘๐๖	๓	โพธิปัก	สัมโพธิปัก
[๑๐]	๓ (จล)	พุทธประวัติ	ยวิยส์จ
(คำผิด ชนิดธรรมดา)			
๑๒	๑ (จล)	หัวข้อ	หัวข้อ
๑๓	๓	เสียแล้ว	เสียแล้ว
๒๓	๑๐ (จล)	โยชน์	โยชน์
๔๔	๘	คาม	ความ
๕๕	๕ (จล)	ปรัวัญญ์	ปรัวัญญ์
๖๑	๕	สั	สั.
๘๐	๑ (จล)	พยากรณ์	พยากรณ์.
๘๑	๗	นั้เอง	นั้เอง
๙๐	๒ (จล)	ไซร์	ไซร์
๑๒๕	๔ (จล)	ทกขั	ทกขั.
๑๖๓	๕ (จล)	พิงมิ	พิงมิ
๑๘๔	๓ (จล)	แลอยู่	แลอยู่.
๒๐๓	๔ (จล)	ตัน)	ตัน).
๒๐๕	๑๐	สั	สั.
๒๓๓	๕ (จล)	แปรวน	แปรวน
๒๕๔	๑	โอษฐ	โอษฐ์
๒๕๗	๘	อยู่.	อยู่.
๓๑๐	๑ (จล)	เหตุว่า	เหตุว่า
๓๒๕	๒	ตั้หา ในรูป	ตั้หาในรูป
๓๔๕	๗ (จล)	ด้วย	ด้วย
๓๘๕	๔	วาที	วาที
๓๙๗	๗ (จล)	รุชด์	รุชด์
๔๐๓	๙ (จล)	เถิด	เถิด.
๔๑๓	๒	มภาวะ	มีภาวะ
๔๒๑	๘	หรือ	หรือ
๔๒๒	๑ (จล)	ข้า!	ข้า ?
	๑๐ (จล)	ข้า!	ข้า ?

[๔]

อริยสัจจากพระโสมรู้

๔๒๓	๕, ๙	ข้า!	ข้า?
๔๒๔	๔	ไม่	ไม่
๔๕๑	๑ (จล)	สิ้น	สิ้น
๔๖๒	๗ (จล)	ยิ่ง	ยิ่ง
๔๗๑	๓ (จล)	โน	โน
๔๘๐	๑, ๒ (จล)	“นิพ.....เอง”	“นิพ.....เอง”
๔๘๖	๙	อาสวะ”	อาสวะ”
๕๑๗	๒	ที่	ที่
๕๒๖	๖ (จล)	ไหน	ไหน
๕๔๓	๖ (จล)	เนื้อ	เนื้อ
๕๗๘	๙	ดงน	ดงน.
๖๐๑	๘ (จล)	ข้างต้น	ข้างต้น
๖๐๙	๑๐	อเสชะ	อเสชะ.
๖๕๐	๑๐	เรื่อง	เรื่อง
๖๕๙	๘	นคอ	: นคอ
๖๖๐	๒	รูปทง	รูปทง
๖๗๗	๓ (จล)	อาสว	อาสวะ
๗๓๓	๙ (จล)	ดับสิ้น	ดับสิ้น :
๗๔๗	๔	อ	อ.
๗๔๗	(ใส่ขีดเส้นขึ้นเชิงอรรถ เห็นอรรถที่ที่สองจากล่าง)		
๗๕๓	๖ (จล)	ยอม	ยอม
๗๕๗	๓ (จล)	ซึ่ง	ซึ่ง
๗๕๙	๑ (จล)	จักขุ	จักขุ
๗๖๑	๘ (จล)	นนวนา	นวนา
๗๖๓	๑๒	แม่	ไม่
๗๘๒	๓ (จล)	กุกุกจะ	กุกุกจะ
๗๘๓	๒ (จล)	ราค.	ราค-
๗๙๓	๓	ดังที่	ดังที่
๗๙๔	๓	อย่าง	อย่าง
๗๙๖	๗ (จล)	ที่หน้า	ที่หน้า

บันทึก

หนังสือชุด "ธรรมโฆษณของพุทธทาส" เท่าที่ได้อัดพิมพ์ขึ้นไว้ในพระพุทธศาสนา
มาจนถึงวันนี้ มีรายชื่อ และเลขหมายประจำเล่ม ดังนี้ :-

ลำดับพิมพ์ออก	ชื่อหนังสือ	เลขประจำเล่ม
(๑)	พุทธประวัติจากพระโอษฐ์	๑ [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๑๒]
(๒)	อิทัปปัจจยตา	๑๒ [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๓)	สันตัสเสตัพพธรรม	๑๓ [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔)	ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๑	๓๖
(๕)	พุทธจักรยธรรม	๑๘
(๖)	ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์	๓ [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๘]
(๗)	ไอสาเรตัพพธรรม	๑๓ . ก [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๘)	พุทธจริยา	๑๑
(๙)	ตุลาการิกธรรม เล่ม ๑	๑๖
(๑๐)	มหิตลธรรม	๑๗ . ข
(๑๑)	บรมธรรม ภาคต้น	๑๕ [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๒)	บรมธรรม ภาคปลาย	๑๕ . ก [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๓)	อานาปานสติภาวนา	๒๐ . ก [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๔]
(๑๔)	ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๑	๓๑
(๑๕)	สุญญาตปริทรรศน์ เล่ม ๑	๓๘
(๑๖)	กายธรรมบุตร	๓๗
(๑๗)	ฆราวาสธรรม	๑๗ . ก [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๑๘)	ปรมัตตสภาวะธรรม	๑๔ . ก
(๑๙)	ปฏิบัติทาปริทรรศน์	๑๔
(๒๐)	ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒	๓๖ . ก
(๒๑)	สุญญาตปริทรรศน์ เล่ม ๒	๓๘ . ก
(๒๒)	เตกัจฉกธรรม	๑๗ . ง
(๒๓)	โมกขธรรมประยุกต์	๑๗ . ค
(๒๔)	สารทกาลิกเทศนา	๒๖
(๒๕)	ศีลธรรม กับ มนุษยโลก	๑๘ . ข
(๒๖)	อริยศีลธรรม	๑๘ . ค
(๒๗)	การกลับมาแห่งศีลธรรม	๑๘ . ก
(๒๘)	ธรรมสังฆสงเคราะห์	๑๘ . ข
(๒๙)	ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์	๔ [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๓๐)	ธรรมะกับการเมือง	๑๘ . จ
(๓๑)	เยาวชนกับศีลธรรม	๑๘ . ง
(๓๒)	เมื่อธรรมครองโลก	๑๘ . ฉ

ลำดับพิมพ์ออก	ชื่อหนังสือ	เลขประจำเล่ม	
(๓๓)	ไถวถวิลธรรม	๑๒ . ก	
(๓๔)	อาสาฬหบูชาเทศนา เล่ม ๑	๒๔	
(๓๕)	มาฆบูชาเทศนา เล่ม ๑	๒๒	
(๓๖)	พระพุทธคุณบรรยาย	๑๑ . ก	
(๓๗)	วิสาขบูชาเทศนา เล่ม ๑	๒๓	
(๓๘)	ชุมนุมลืออายุ เล่ม ๑	๔๒ . ก	
(๓๙)	ธรรมบรรยายต่อทางสุนัข	๓๙ . ก	
(๔๐)	เทคนิคของการมีธรรมะ	๓๗ . ก	
(๔๑)	อะไรคืออะไร ?	๓๗ . ก	
(๔๒)	ใครคือใคร ?	๓๗ . ข	
(๔๓)	อริยสังจากพระโฆษฐ์	๒	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๔๔)	ราชภโฏวาท	๓๙ . ง	
(๔๕)	กข กกา ของการศึกษาพุทธศาสนา	๑๔ . ก	
(๔๖)	ธรรมะเล่มน้อย	๔๐	
(๔๗)	ใจความแห่งคริสต์ธรรม- เท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ	๔๔ . ก	
(๔๘)	ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๒	๓๑ . ก	
(๔๙)	หัวข้อธรรมในคำกลอน และ บทประพันธ์ ของ “สิริวิลาส”	๔๒ . ก	
(๕๐)	ฟ้าสารระหว่าง ๕๐ ปีที่มีสวนโมกข์ ตอน ๑	๔๖ . ก	
(๕๑)	ฟ้าสารระหว่าง ๕๐ ปีที่มีสวนโมกข์ ตอน ๒	๔๖ . ง	
(๕๒)	ชุมนุมปาฐกถาชุด “พุทธธรรม”	๓๒	
(๕๓)	สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู	๑๔ . ข	
(๕๔)	นวกานุสาสน์ (เล่ม ๑)	๓๙	
(๕๕)	สันติภาพของโลก	๑๘ . ข	
(๕๖)	ธรรมะกับสัญชาติญาณ	๑๕	
(๕๗)	ธรรมศาสตร์ (เล่ม ๑)	๔๐ . ก	
(๕๘)	อติมมยตาประยุกต์	๑๒ . ข	
(๕๙)	ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์	๑๕ . ข	
(๖๐)	อติมมยตาประทีป	๑๒ . ง	

ผู้บริจาคทรัพย์สินในการพิมพ์ และผู้ร่วมมือช่วยเหลือทุกท่าน
ขออุทิศส่วนกุศลแก่สรรพสัตว์

๑ สิงหาคม ๒๕๓๖

(โปรดช่วยค่าพิมพ์ อริยสังจากพระโฆษฐ์ ชุดละ ๗๐๐ บาท)

มูลนิธิธรรมทาน ไชยา

จัดพิมพ์

พิมพ์ครั้งแรก ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๒

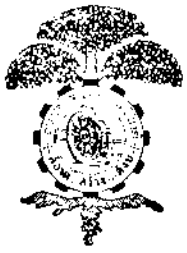
จำนวน ๑,๐๐๐ ฉบับ

พิมพ์ครั้งที่สอง ๑ มีนาคม ๒๕๒๗ (ชุดธรรมโฆษณ์)

จำนวน ๓,๐๐๐ ฉบับ

ឧបនាយកស្នងការនាយកដ្ឋានប្រតិបត្តិ

คำปฏิญาณ

ข้าพเจ้า ขอถือเอาคำนี้ ปวารณาต่อท่านทั้งหลาย ผู้ได้รับประโยชน์จาก
การวัด พัมพณัม สือชด "ลิตพลีธรรมประติภคอนุสรณ์" นี้ขึ้น, โดยทั่วกัน.

หมั่น สือชด นี้ มีชื่ออย่างนี้ เพราะจัดพิมพ์ขึ้นมาได้ ด้วยเงินศอก
ศก แห่งท่าน "พระบาลีลิตพลีธรรมประติภค" ในรูปหมั่น สืออนุสรณ์ระยะ
ยาว ดั่งที่พิมพ์ที่กันทั่วไปในต่างประเทศ 4 หลักขณะหมั่น สือชด มีเศษ
หมยอันน้อย เป็นลำดับไป เพื่อความสะดวก; สำเนียงการพิมพ์ ได้บรรจบทน-
มุขมือ โขลา, เพราะเกือบ ๒๐ ปีมาแล้วหมดแล้ว ไม่สามารถจัดพิมพ์ขึ้นมาได้,
เพราะไม่อยู่ในความดีของพระสงฆ์ผู้มีคุณอันน่าทึ่งไป เพื่อปลุกเป็นกำลังใจ
สัก หนึ่งหรือสอง เป็นไปบ้าง มีความมุ่งหมายนิเทศอย่าง เป็นไปบ้าง; แล
ออกเงิน ๓ ประเภท คือ ประเภทพระไตรปิฎกแปลออกมาโดยตรง, ประ-
เภทคัมภีร์บาลีแปล, และประเภทหมั่น สือต่างประเภท มีท่านผู้สงฆ์
ไปแล้ว ได้ชำระลงในข้อนี้แปลออกมา ทั้งหมยนี้ ล้วนแต่เพื่อ การ
ส่งเสริม หรือ เพื่อการปฏิวัติ แก่การปฏิวัติธรรม ตามที่ควรส่งเสริม หรือ
การปฏิวัติ แล้วแต่กรณี.

"คุณพระบาลีลิตพลีธรรมประติภค" นี้ เกิดขึ้นตามคำสั่งใน พัมพ-
ณัม ของท่านผู้ชื่อ โสภ สือชด มีความตอนหนึ่งว่า "... ให้แก้ไขมรดก
อันเป็นมรดก สำหรับตั้งเป็นทุนเกี่ยวกับศาสนการและกุศล แล้วแต่ผู้รับมรดก
ละปฏิญาณตนลงก็เห็นสมควร ไม่ให้สละไว้ตก แต่ให้หมั่นไม่ในทางแปล
แพร่พระพุทธศาสนา ให้ทราบทั่วกัน ให้ท่านพุทธศาสนิกชนไปช่วยกัน... "ดั่ง
นี้. ในที่นี้ สด อนุ-เทศาแห่งกุศลมรดก ได้ตกลงกัน ให้ตั้งเป็นทุน ชื่อว่า
"คุณพระบาลีลิตพลีธรรมประติภค" ขึ้นไว้ ในธรรมทานมุขมือ โขลา. ข้าพเจ้า
ได้พิจารณาจากหลักธรรม แห่งพระพุทธศาสนา ด้วยคุณนี้ ขึ้นใน
ลักษณะ ที่ตั้งชื่อ ๒ เป็นที่พอใจ ของท่านผู้สงฆ์ไปแล้ว อย่างมากที่สุด
เท่าที่จะทำได้.

ข้าพเจ้า ขอกล่าวไว้ในตอนนี้อย่างย่อว่า ข้าพเจ้าถือว่า พระบาลี-
ลิตพลีธรรมประติภคนี้ เป็น ลิตพลีธรรมทาน ตามหลักธรรมที่ว่า เป็นมรดก
ศกแรก ที่มีความเข้าใจ และพอใจ ในกิจการของสงฆ์ไม่ยกพลากรรม และ
คณะธรรมทาน โขลา นี้ตั้งขึ้นเมื่อเดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ และควรจัด

ออกทุนนี้ซื้อพิมพ์พุทธศาสนาทวารวดี ในรัชกาล, หากถึงเขตที่ขอลง
พระราชโองการให้ยกไปใช้ทุกประการ คงถือกันมาเมื่อได้เห็นจากลาภกฐนในวันนั้น มา
ช่วยกันทำหนังสือพิมพ์นี้มาตั้งแต่บัดนั้น ก็ในปีนั้น ตั้งปรมาจารย์อยู่ในวัดทวารวดีเป็นหนังสือที่
มีประโยชน์. ดับสิ้นคนละนามทุกวันนี้ มีชื่อที่พิมพ์ใน "สหภาพทวารวดี" ทั้ง
โดยบุคคลและโดยที่หนังสือพิมพ์นี้. ขัดนี้ถือกันว่าแล้ว ที่พิมพ์ได้
ละด้วยรวมใช้กันผู้ที่มี ความนี้ระบไว้ในหนังสือพิมพ์นี้ ออกส่งทุกความ
การที่เช่นเดียวกัน เพื่อมันจะอยู่เป็นอนุสรณ์ในเมื่อทุกอย่างกลับกันไปหมดแล้ว.

ท่านทั้งหลายย่อมทราบดีอยู่แล้ว ว่าวัดทวารวดีในรัชกาล
นั้น ทรงเมตตาอันได้โปรดกันก็มีวัดทวารวดี ซึ่งรวมกันมาอยู่ กว่าจะได้ ทวารวดีแห่ง
นี้มาในรัชกาลนี้ก็เป็นเพราะการที่รวมกันมา เพื่อความดีทุกอย่างโดยตรงได้
เช่นเดียวกัน, วันหนึ่งซึ่งที่ในรัชกาลนี้กับได้ทวารวดี, ขวัญเป็นประวัติที่ส่วนที่เพื่อ
หรือเพื่อความดีนั้นทุกประการนี้เพื่อชื่อแต่คนละตัวหนึ่งชื่อ, เสียโดยเด็ดขาด. ดับ
นั้น ย่อมเป็นที่ทราบชื่อได้ว่า ซึ่งเป็นทวารวดีแห่งรวมกันในพระพุทธศาสนา ที่ตรงตาม
ความประสงค์แล้ว คือคนละตัว ซึ่งท่านผู้กล่าวกลับไปแล้วเป็นที่รู้จัก อย่างแน่นอน.

หนังสือพิมพ์นี้ด้วยทุนนี้ ออกเมื่อปี ค.ศ. ๑,๐๐๐ฉบับ, ตรี
หนังสือพิมพ์ฉบับนี้ ละได้แจก หรือถวาย ไปตามบุคคลหรือสถานที่สมควร
โดยในทางเช่นนี้ของรวมกันอยู่ด้วยพระสงฆ์ทุกแห่ง หรือของทุกวัด, หรือ
ตลอดถึงทุกสถานที่มี ความสัมพันธ์กันอยู่ด้วยรวมกันมาอยู่ ต่อมมาในรัชกาลนี้
กรมการที่ได้ตั้งขึ้นเพื่อกรณีโดยในทาง. ส่วนอีกประมาณครึ่งหนึ่งนั้น ละได้จัด
จำหน่ายด้วยราคา "สี่บาทสำหรับพิมพ์ฉบับนี้พิมพ์ทุกปีผู้รักสัน" ในลักษ-
ณะที่พิมพ์นี้ด้วยทวารวดี, ขวัญด้วย, และถ้าไปได้ส่วนนี้ รวมทุนนี้ด้วย
ต่อไป เพื่อเป็นทวารวดี "รักกัน-สมทบทุน" พร้อมกับไปในตัว.

ในรัชกาลนี้พิมพ์หนังสือพิมพ์นี้ ขวัญที่พิมพ์โดยไปตรงด้วยใช้หนังสือ
เล่มนี้ ให้ตรงตามความหมายของกันผู้กล่าวกลับไปแล้ว; ระวังใช้ด้วยความชอบตน
แล้วผู้ที่ส่วนนี้ให้ ทุกคราวที่พิมพ์หนังสือนี้ให้ด้วย, แล้วพิมพ์ส่วนนี้ให้
ในใจ ได้มีส่วนช่วยในการเผยแพร่ธรรมนี้ แพร่หลายทั่วทั้งไปหมดแล้วทุกท่าน.

พิมพ์โดย, ๒๖ มกราคม ๒๕๒๓.

พุทธทาส อินทปัญโญ

การรื้อยกรองและจัดทำหนังสือเล่มนี้

อุทิศ

เป็นถามพินิจบูชาแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า
เพื่อความดำรงมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา

และ

เพื่อสันติสุขแห่งบุคคลและสันติภาพของสังคมมนุษย์

ใจความสำคัญ

เป็นการรวบรวมเรื่องอริยสัจที่ตรัสเอง ไว้อย่างครบถ้วนที่สุด เพียงพอที่จะศึกษาเรื่องอริยสัจอย่างชัดเจน ให้สมกับข้อที่ว่า อริยสัจเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เป็นที่รวบรวมแห่งพระพุทธ-วจนะทั้งปวง ซึ่งพระพุทธองค์ทรงประสงค์ให้ช่วยกันเผยแผ่ เพื่อประโยชน์แก่อกุลแก่มหาชนทั้งเทวดาและมนุษย์

ผู้รวบรวม

มีตัวอย่างหลักธรรมล้ำลึก ๑๐๐ ข้อ,
มีวิธีใช้ให้เป็นประโยชน์ ๑๑๔ วิธี,
มีปทานุกรมคำสำคัญ ๖,๓๔๗ คำ,
และลำดับหมวดธรรม ๖๙๘ หมวด
อยู่ท้ายเล่ม.

อริยสัจจากพระโฆษฐ์
ภาคต้น

[๕]

อักษรย่อ

(เพื่อความสะดวกแก่ผู้ที่ยังไม่เข้าใจเรื่องอักษรย่อที่ใช้หมายแทนชื่อคัมภีร์ ซึ่งมีอยู่โดยมาก)

มหาวิ. วิ.	มหาวิภังค์	วินัยปิฎก.	จก.อ.	จกนิบาต	อังคุตตรนิกาย
ภิกขุณี. วิ.	ภิกขุณีวิภังค์	"	สตต.อ.	สัตตนิบาต	"
มหา. วิ.	มหาวัคค์	"	อภุจก. อ.	อภุจกนิบาต	"
จุลล. วิ.	จุลลวัคค์	"	นวก. อ.	นวกนิบาต	"
ปริวาร.วิ.	ปริวารวัคค์	ทีฆนิกาย	ทสก.อ.	ทสกนิบาต	"
สี.ที.	สีลขันธวัคค์	"	เอกาทสก.อ.	เอกาทสกนิบาต	"
มหา.ที	มหวัคค์	"	ขุ.ขุ.	ขุททกปาฐ	ขุททกนิกาย
ปา.ที.	ปาฐวัคค์	"	ธ.ขุ.	ธัมมบท	"
ม.ม.	มูลปณณาสก	มัชฌิมนิกาย	อุ.ขุ.	อุทาน	"
ม.ม.	มัชฌิมปณณาสก	"	อิตฺติ.ขุ.	อิตฺติวุตต	"
อุปริ.ม.	อุปริปณณาสก	"	สุ.ขุ.	สุตตนิบาต	"
สคา.ส.	สคาถวัคค์	สังยุตตนิกาย	วิมาน.ขุ.	วิมานวัตถุ	"
นิทาน.ส.	นิทานวัคค์	"	เปต.ขุ.	เปตวัตถุ	"
ขนฺธ.ส.	ขันธวารวัคค์	"	เถร.ขุ.	เถรคาถา	"
สพฺวา.ส.	สพฺวาตนวัคค์	"	เถรี.ขุ.	เถรีคาถา	"
มหาวาร.ส.	มหาวารวัคค์	"	ชา.ขุ.	ชาดก	"
เอก.อ.	เอกนิบาต	อังคุตตรนิกาย	มหรานี.ขุ.	มหรานิทเทศ	"
ทุก.อ.	ทุกนิบาต	"	จุพนี.ขุ.	จุพนิทเทศ	"
ติก.อ.	ติกนิกาย	"	ปฏิสมุ.ขุ.	ปฏิสมุททิก	"
จตุกก.อ.	จตุกกนิบาต	"	อปท.ขุ.	อปทาน	"
ปญจก.อ.	ปญจกนิบาต	"	พทุทว.ขุ.	พทุทวงส์	"
			จริยา.ขุ.	จริยาปิฎก	"

ตัวอย่างคำย่อ : ๑๔/๑๗๑/๒๕๕ ให้อ่านว่า ไตรปิฎก เล่ม ๑๔ หน้า ๑๗๑ ข้อที่ ๒๕๕

ไตรปิฎก = ไตรปิฎกฉบับบาลีสยามรัฐ ฉบับอนุสรณ์รัชกาลที่ ๗ ชุดพิมพ์ครั้งแรก

วิ. อภ. = วิภังค์ อภิธรรมปิฎก   สมง. ภ. = สมังควลลิตานี ภาค

พ. โธ. = พุทธประวัติจากพระโอษฐ์   ขุ. โธ. = ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์

อริย. โธ. = อริยส์จจากพระโอษฐ์   ปฏิจจ. โธ. = ปฏิจจสมุปปาทจากพระโอษฐ์

คำปรารภ

เนื่องในการจัดพิมพ์หนังสือชุดธรรมโฆษณ เรื่องอริยสัจจากพระโฆษฐ.

หนังสือเรื่องนี้ ครั้งแรกจัดพิมพ์ขึ้นด้วยเงินดอกผลของทุนซึ่งตั้งไว้เป็นอนุสรณ์แด่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวโร, เจริญ สุขบท) ในคณะกรรมการจัดพิมพ์ครั้งนี้ จัดพิมพ์ขึ้นด้วยดอกผลของทุน “ลัดพลีธรรมประคัลภ์” และเงินที่ได้รับคืนมาจากการจำหน่ายหนังสือชุดพระโฆษฐต่าง ๆ ที่จัดจำหน่ายในรูปเอกสารเป็นกำไร เพื่อนำมาจัดพิมพ์หนังสือชุดนั้นสืบต่อไป ตามระเบียบที่วางไว้เพื่อกារนี้, เป็นการสร้างหนังสือชนิดนี้ขึ้นไว้ในพระพุทธศาสนา ตามที่เห็นว่ายังขาดอยู่, หวังว่าจะเป็นที่พอใจและได้รับการอนุโมทนาจากท่านทั้งหลายโดยทั่วกัน.

หนังสือเรื่องนี้ จัดเข้าในชุดพระไตรปิฎกแปลไทย เลขประจำเล่มอันดับ ๒ เป็นลำดับที่ ๔๓ แห่งการพิมพ์ออกในชุดธรรมโฆษณ. เนื่องจากหนังสือเรื่องนี้ มีความหนาเป็น ๔ เท่า ของหนังสือขนาดธรรมดา ราคาจำหน่ายของหนังสือส่วนที่ต้องจำหน่ายจึงเป็น ๔ เท่าของราคาหนังสือเล่มขนาดธรรมดา ในชุดเดียวกัน. เนื่องจากความหนามากเกินไปนั่นเอง เรื่องอริยสัจจากพระโฆษฐนี้ จึงต้องทำเป็น ๒ เล่มจบ อย่างที่ท่านเห็นอยู่แล้ว ; มีคำนำ, สารบัญ, ปทานุกรม, ลำดับหมวดธรรม, และใบแก้คำผิด, บรรจุไว้ในเล่ม ตามที่ควรจะบรรจุอย่างไร.

ธรรมทานมูลนิธิ มุ่งหมายจะเผยแพร่เรื่องอริยสัจอย่างสมบูรณ์มานานแล้ว เพิ่งมาสำเร็จตามความประสงค์ในครั้งนี้อเอง รู้สึกภาคภูมิใจว่าได้เผยแพร่ที่สำคัญที่สุดแห่งพระพุทธศาสนา ตามที่เข้าใจตรงกันทั้งโลก และต่างพยายามเผยแพร่ให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้สืบ ๆ กันมานานแล้ว.

หนังสือเรื่องนี้ พิมพ์ขึ้นด้วยทุน “ลัดพลีธรรมประคัลภ์” ดังกล่าวแล้วข้างต้น, คณะผู้จัดทำและจัดพิมพ์ ขออุทิศส่วนกุศลแก่พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ ผู้ล่วงลับไปแล้วเป็นพิเศษ ซึ่งผู้ที่ได้รับประโยชน์จากหนังสือเล่มนี้ คงจะรู้สึกอนุโมทนา โดยทั่วกัน.

ธรรมทานมูลนิธิ

มาฆบูชา

๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๗

แถลงการณ์คณะผู้จัดทำ.

หนังสือเรื่องนี้ มีขนาดใหญ่มาก พอที่ให้เกิดความสงสัยแก่ผู้ที่
ได้เห็น ว่าทำไมมันจึงมากถึงขนาดนี้ และจัดทำขึ้นมาด้วยความประสงค์อย่างไร
กัน, คณะผู้จัดทำของแถลงให้ทราบ ดังต่อไปนี้ :-

ข้อที่หนังสือเรื่องนี้ มีขนาดใหญ่มากเช่นนี้ ก็เพราะเรื่องอริยสัจนี้เป็น
เรื่องความทุกข์และความดับทุกข์ ทุกระดับ ทุกชั้นตอน ทุกแง่ทุกมุม ในฐานะเป็น
เรื่องเดียวที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ภิกษุ ท. ! ก่อนแต่นี้ก็ตี บัดนี้ก็ตี ตถาคต
บัญญัติ (เพื่อการสอน) เฉพาะเรื่องความทุกข์กับความดับทุกข์เท่านั้น”. แม้
พระองค์จะตรัสว่า สิ่งที่ทรงนำมาสอนเท่ากับใบไม้กำมือเดียว เมื่อเทียบกับใบไม้ทั้ง
ป่าคือส่วนที่ไม่ได้นำมาสอน ผู้อ่านไม่พึงเข้าใจไปว่า ใบไม้กำมือเดียวทำไมจึงมาก
ถึงขนาดนี้. ข้อนี้ท่านจะไม่ประหลาดใจในเมื่อท่านได้ทราบว่า พระไตรปิฎก
ทั้งหมดนั้น มีปริมาณมากเท่ากับ ๓๐ - ๔๐ เท่าของหนังสือเล่มนี้ ซึ่งทั้งหมดนั้น
ก็ยังคงเท่ากับใบไม้กำมือเดียวอยู่อีกนั่นเอง ; ส่วนที่ไม่ได้ทรงนำมาสอนนั้นเรา
ไม่ได้ว่ามีมากเท่าไร เพราะพระพุทธองค์มิได้ตรัส จึงไม่มีใครได้จารึกไว้ เราจึงทำ
ได้แต่เพียงการคำนวณว่า ที่ไม่ได้ทรงนำมาสอนนั้นเท่ากับใบไม้ทั้งป่า ที่ทรงนำมา
สอนเท่ากับใบไม้กำมือเดียว ; ซึ่งพอจะเข้าใจได้ว่า เรื่องอริยสัจทั้งหมดนี้ก็มีได้
ซ้ำซากหรือขัดแย้งกันเลย เราจึงต้องใช้ข้อความแห่งหนังสือเรื่องนี้ทุก ๆ ประเด็น
ในการที่ศึกษาเรื่องอริยสัจ.

อีกประการหนึ่ง พึงทราบว่า เรื่องอริยสัจนี้ ถ้าขยายความออกไป ก็กลายเป็นเรื่องปฏิจกสมุปปาต ซึ่งผู้รู้ผู้หนึ่งได้บัญญัตินามให้ว่าเรื่อง “อริสัจใหญ่” และเรื่องอริยสัจทั่วไปนี้เป็นเรื่อง “อริสัจน้อย” ; ดังนั้น ผู้ศึกษาควรจะศึกษาเรื่องนี้พร้อมกันไปกับเรื่องปฏิจกสมุปปาตจากพระโอษฐ์. แต่แม้จะเป็นเรื่องอริยสัจน้อย ก็คำนวณดูเองเถิดว่าที่ว่ำน้อย ๆ นั้นมีปริมาณเท่าไร. ผู้จัดทำได้พยายามรวบรวมนำมาไว้ในที่นี้ ให้ครบถ้วนทุกประเด็นที่เนื่องกัน เพื่อให้สะดวกและสมบูรณ์ที่สุด สำหรับผู้ตั้งใจศึกษาเรื่องนี้จะประสบความสำเร็จได้ในแง่ของปริยัติธรรมอันเป็นรากฐานของการปฏิบัติธรรม. ถ้าท่านสังเกตดูให้ดีแล้วจะพบว่าข้อความทั้งหมดนี้ มิได้เป็นเรื่องปริยัติธรรมไปเสียทั้งหมด แต่เป็นการบันทึกเรื่องของการปฏิบัติธรรม ที่เคยปฏิบัติเรื่องอริยสัจกันมาแล้วแต่ครั้งพุทธกาล อย่างมากมายทีเดียว ; นับว่าเป็นอุปกรณ์แก่การปฏิบัติแห่งสมัยนี้เป็นอย่างมาก. ขอให้ นักปฏิบัติธรรมพิจารณาเลือกคัดเอามาเป็นหลักปฏิบัติ ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้.

อนึ่ง ผู้อ่านเคยได้ยินได้ฟังมาก่อน อริยสัจสี่เป็นหลักธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ หรือเนื้อแท้ของพุทธศาสนาก็คือเรื่องอริยสัจสี่ เป็นหลักธรรมที่พุทธบริษัทต้องปฏิบัติ ในปฏิบัติประจำวัน ดังนี้ แต่พอมาเห็นหนังสืออริยสัจจากพระโอษฐ์เล่มนี้ ซึ่งใหญ่โตเช่นนี้ หากจะฉงนหรือท้อใจขึ้นมาว่า จะปฏิบัติอย่างไรไหวเพราะดูมากมายเหลือเกิน ดังนี้แล้ว คณะผู้จัดทำขอชี้แจงให้ทราบว่า เรื่องอริยสัจแม้จะมีปริยายที่ตรัสไว้มากก็ตาม แต่โดยการปฏิบัติจริง ๆ นั้น ไม่ใช่เรื่องมากมายอะไรเลย คือการปฏิบัติด้วยการมีสติ - ปัญญา เมื่อมีการกระทบกันทางอายตนะ หรือเมื่อมีการเวียนรู้ตามเป็นจริงซึ่งอายตนิกธรรม ดังข้อความในหนังสือนี้ที่หน้า ๑๑๗๖,๗๙,๑๔๑๗ ฯลฯ หรือบางแห่งก็ยังมีตรัสว่า ผู้ใดเห็นอริยสัจข้อใด ก็จักเห็นอริยสัจอีก ๓ ข้อพร้อมกันอยู่ในตัวด้วย ดังข้อความที่หน้า ๑๒๐ แห่งหนังสือนี้ ดังนั้น อริยสัจที่เป็นตัวการปฏิบัติตรง ๆ นั้น จึงคือการปฏิบัติให้รู้เห็นธรรม ในความรู้สึกของ

จิต ในกรณีนั้น ๆ นั้นเอง ไม่มีอะไรมากมาย ดังที่ฉงนหรือทำใจนั้นเลย. สรุป
 ความว่า อริสัจในรูปแบบแห่งการปฏิบัติโดยตรงนั้น ไม่ต้องมีการรู้หรือปฏิบัติมากมาย
 อะไร เพียงแต่มีสติเมื่อกระทบทางอายตนะ มีปัญญาารู้เห็นตามเป็นจริงเท่านั้น.
 ยิ่งอริสัจในรูปแบบอริยธรรมมีองค์แปดรวมตัวกันเป็นมัคคสมังคีหรือมรรคญาณ ทำ
 หน้าที่กำหนดรู้ - ละ - ทำให้แจ้ง - เจริญเต็มรอบถึงที่สุด แห่งตลอดสัจจะพร้อม
 เป็นอันเดียวกัน ด้วยแล้ว ยิ่งเป็นสิ่งที่มิหรือรู้เห็นในขณะเดียวกันนั่นเอง ; ส่วน
 อริสัจในรูปแบบแห่งปริยัติ จะมีปริยายที่มากหลายแง่มุม ดังที่ปรากฏอยู่ใน
 หนังสือนี้.

ประการสุดท้าย ที่ควรจะแถลงให้ทราบก็คือข้อที่ อาจจะมีผู้สงสัยว่างาน
 มหิมาขึ้นนี้ ข้าพเจ้าผู้อยู่ในวัยชราจะทำให้สำเร็จได้อย่างไร. ขอแถลงให้ทราบที่
 ทำสำเร็จมาได้ด้วยความช่วยเหลือร่วมมือของเพื่อนสหพรหมจารีผู้อยู่ในวัยหนุ่มหลาย
 ท่านด้วยกัน ช่วยเหลือผ่อนแรงในการสำรวจหน้าพระไตรปิฎกอย่างทั่วถึง รวบรวม
 เอาเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องอริสัจมาให้ข้าพเจ้าคัดเลือกเอาตามที่ต้องการ, ช่วย
 ยกร่างคำแปลในเบื้องต้นให้ข้าพเจ้าตรวจแก้ ปรับปรุง แล้วร้อยกรอง จนสำเร็จ
 ประโยชน์เป็นหนังสือเรื่องนี้, ในตอนท้ายก็ได้ช่วยกันทำสารบัญ เก็บคำขึ้นทำ
 ปทานุกรม และเก็บข้อความขึ้นความขึ้นทำเป็นหมวดธรรม ตลอดถึงการทำใบแก้คำผิด,
 เหน็ดเหนื่อยในการคัด พิมพ์ สอบทานกันทั้งกลางกันกลางคืนก็ยังมี. ขอท่านผู้
 ได้รับความประโยชน์จากหนังสือนี้จงได้อนุโมทนา และขอบคุณผู้เหน็ดเหนื่อยเหล่านั้น
 ซึ่งถ้าปราศจากความช่วยเหลือของท่านเหล่านี้แล้ว หนังสือเรื่องนี้ไม่มีทางที่จะเกิด
 ขึ้นมาในลักษณะเช่นนี้ได้เลย และพึงทราบว่า ข้าพเจ้าลงมือทำหนังสือพุทธประวัติ
 จากพระโศขุเล่มนี้ มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ และเพิ่มเติมเรื่อยมาเป็นเวลาถึง ๒๗ ปี
 มาแล้ว มันจึงมีขนาดใหญ่โตมโหฬารเช่นนี้ จึงขอแถลงไว้ให้ทราบโดยทั่วกัน.

ข้าพเจ้ามีปณิธานในการที่จะทำหนังสือเรื่องนี้ มาตั้งแต่ได้เห็นหนังสือพุทธประวัติจากประโษษฐ์ เล่มหนาเท่านี้วก้อย ขนาด ๑๖ หน้ายก ของพระมหาเถระชาวเยอรมันรูปหนึ่งผู้อาศัยอยู่ที่เกาะแห่งหนึ่ง ในประเทศลังกาได้ทำขึ้น เมื่อประมาณ ๖๐ ปีมาแล้ว และให้ชื่อหนังสือเล่มนั้นว่า “พระพุทธรวจนะ” ; ซึ่งข้าพเจ้าอยากจะเป็นเล่มแรกในโลกและเป็นเครื่องดลใจให้ข้าพเจ้าและสหายช่วยกันทำหนังสือเรื่องนี้ขึ้นมา และได้พิมพ์ออกเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ เป็นเวลาล่วงมาถึง ๒๖ ปีแล้ว, ข้อความในภาคต้น ๆ นั้น พระมหาสำเร็จ สุทธิวาสี ผู้อยู่ด้วยกันที่สวนโมกข์แห่งในสมัยนั้น ได้ช่วยเหลือในการค้นและคัดลอกมากที่สุด อย่างเหน็ดเหนื่อย ซึ่งต้องขอบันทึกไว้ในที่นี้ ในฐานะผู้ร่วมงาน.

ข้าพเจ้ามีปณิธานในที่สุดว่า ขอให้เรื่องอริสัจจากพระโษษฐ์นี้ ตั้งอยู่ในฐานะเป็นเครื่องดลบันดาลให้เกิดองค์พระธรรม ชนิดที่ตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต, ผู้ใดเห็นตถาคต ผู้นั้นเห็นธรรม ” เป็นองค์พระศาสดาที่ยังคงประทับอยู่กับพวกเรา หลีกจากที่ทรงล่วงลับไปแล้วโดยพระวรกาย ตลอดกาลนาน.

อ.ป

(ในนามกองตำราคณะธรรมทาน)

โมกขพลาราม, ไชยา

มาฆบูชา ๒๕๒๗

คำนำ

(สำหรับการจัดพิมพ์ครั้งนี้)

ผู้รวบรวมเห็นว่า มีเรื่องสมควรแถลงให้ทราบกันทั่วไปในครั้งนี้ ดังต่อไปนี้ .-

ความเปลี่ยนแปลงของการจัดพิมพ์ : ๐ การพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ ซึ่งการร้อยกรองยังไม่จบ มี ๓๐๘ หน้า ; การพิมพ์ครั้งนี้ ซึ่งการร้อยกรองสมบูรณ์แล้ว มี ๑,๕๗๒ หน้า. ในการพิมพ์ครั้งแรก ภาคนำ มี ๕๒ หน้า ครั้งนี้มี ๑๔๐ หน้า, ภาคทุกขสัจ ครั้งแรกมี ๙๕ หน้า ครั้งนี้มี ๑๒๙ หน้า, ภาคสมุทยสัจ ครั้งแรกมี ๕๘ หน้า ครั้งนี้มี ๑๒๖ หน้า, ภาคนิโรธสัจ ครั้งแรกมี ๙๕ หน้า ครั้งนี้มี ๔๐๙ หน้า, ภาคมคคสัจ ไม่เคยมีในการพิมพ์ครั้งแรก เพิ่งมีในการพิมพ์ครั้งนี้ มี ๖๗๑ หน้า, และยังมี ภาคสรุป และภาคผนวก อีก ๗๙ หน้า ; รวมทั้งหมด ๗ ภาค มี ๑,๕๗๒ หน้า มี ๙๖๒ หัวข้อ, มีบันทึกพิเศษ ปทานุกรม และลำดับหมวดธรรม อีกต่างหาก ; ซึ่งท่านผู้อ่านย่อมทราบได้เองว่า มีข้อความเพิ่มเติมมากน้อยเท่าไร จากการพิมพ์ครั้งแรก . ๐ เรื่องอริยสัจมีข้อความมาก จนถึงกับต้องแบ่งเป็น ๒ เล่มหนังสือขาดหน้า ๆ คงจะทำความลำบากให้แก่ผู้อ่านที่จะถืออ่าน หรือตรวจค้น ขอให้ผู้อ่านค้นหาวิธีขจัดความลำบากนี้ด้วยตนเอง คือมีที่ว่างที่สะดวก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการที่ต้องตรวจค้นหาเรื่องบางเรื่อง จากหนังสือ ๒ เล่มพร้อมกันในคราวเดียว จากสารบัญหรือปทานุกรม แล้วแต่กรณี. ๐ ในการจัดทำหนังสือเรื่องนี้ มีการแกมพิเศษด้วยการแนะนำในการที่จะเก็บหลักฐานสำคัญ หรือชั้นที่เป็นปรมาตถ์

ซึ่งได้ทำให้ดูไว้เป็นตัวอย่างแล้ว ๑๐๐ ตัวอย่างหรือ ๑๐๐ ข้อ สำหรับผู้ศึกษาจะได้เทียบเคียงเอาได้ด้วยตนเอง จนสามารถเก็บหลักธรรมสำคัญชนิดนี้ออกมาได้ทุกข้อด้วยตนเอง เพื่อการศึกษาต่อไป. ⊙ นอกจากนี้ ยังได้แนะนำวิธีที่จะศึกษาข้อธรรมข้อใดข้อหนึ่งอย่างลึกซึ้ง กว้างขวางออกไป เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดแก่นักเรียน นักศึกษา นักรวบรวมนั่นคือว่า นักเทศน์ และครูบาอาจารย์ผู้สอนธรรมะ ตลอดถึงผู้กำลังปฏิบัติธรรม. ข้อนี้ได้แก่ข้อความที่เข้าใจไม่ตรงกัน กำลังถกเถียงเป็นปัญหากันอยู่ก็มี, ที่ผิดจากพระบาลีหรือจากความจริง จนใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้ก็มี, ที่พวกหนึ่งพูดภาษาคน พวกหนึ่งพูดภาษาธรรม พวกหนึ่งพูดภาษาลึก พวกหนึ่งพูดภาษาตื้น กำลังทะเลาะกันอยู่ก็มี, ดังนี้ เป็นต้น. ขอให้ท่านผู้อ่านจงใคร่ครวญให้จงดี ให้ลึกซึ้งและแจ่มแจ้งเพียงพอ คงจะสะดงปัญหาต่าง ๆ ได้อีกเป็นอันมาก. ⊙ อีกทางหนึ่ง ซึ่งจะต้องขอแสดงความเสียใจและขออภัยต่อท่านผู้อ่าน ในการที่มีการเขียนบันทึกเพิ่มเติมต่อท้ายเรื่องอริยสัจทั้งหมด โดยใช้ชื่อว่า “คำชี้แจงเพิ่มเติมเกี่ยวกับถ้อยคำและอักขรวิธี ฯลฯ ในหนังสือเล่มนี้” ซึ่งทำความลำบากให้แก่ท่าน และทำให้รู้สึกว่าจะเขียนอย่างไรจะจกจบจักสิ้น. ข้อนี้เป็นเพราะเหตุว่า มันเป็นเรื่องที่ยืดยาวเกินไป จนถึงกับทำให้เหลือข้อบกพร่องหรือความกำกวมบางอย่างไว้ให้สังเกตเห็นในภายหลัง จึงต้องมีการเขียนเพิ่มเติมเกี่ยวกับความบกพร่องนั้น ๆ ซึ่งต้องขออภัยไว้ในที่นี้.

การอ้างอิงที่ต้องทำความเข้าใจ หลายแง่มุม : ⊙ พระไตรปิฎกที่ใช้อ้างอิงในการทำหนังสือเล่มนี้ ใช้พระไตรปิฎกฉบับบาลีสยามรัฐ (ปกสีเหลือง มีช้างแดง) ฉบับพิมพ์เป็นอนุสรณ์รัชกาลที่ ๗; ดังนั้นเลขบอกเล่ม – หน้า – บรรพ ที่ใช้อ้างอยู่ในหนังสือเล่มนี้ หมายถึงเลขที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกฉบับนั้น ซึ่งอาจจะแตกต่างจากฉบับอื่นเป็นธรรมดา. แม้พระไตรปิฎกชุดนี้ ฉบับพิมพ์ซ้ำครั้งหลัง ๆ บางเล่มเมื่อขาดคราวพิมพ์ อาจจะมีเลขหน้าคลาดเคลื่อน

จากฉบับพิมพ์ครั้งแรก ; ถ้าปัญหานี้เกิดขึ้น ขอให้สอบสวนดูเอาเอง ซึ่งคงจะพบได้ไม่ยากนัก. ⊙ ข้อความบางตอนจำเป็นต้องอ้างให้ดูจากหนังสือชุดธรรมโฆษณ์เล่มอื่น ๆ เช่นให้ดูจากพุทธประวัติจากพระโศขุ หรือจากปฏิจลสมุปบาทจากพระโศขุ เป็นต้น ซึ่งเชื่อว่าท่านผู้อ่านส่วนมากมีหนังสือเหล่านั้นกันอยู่แล้ว ; ทั้งนี้เพื่อเป็นการประหยัดเวลาที่จะต้องเขียนข้อความอันมากมายเหล่านั้น ไว้ในหนังสือเล่มนี้อีก. ⊙ แผ่นใบที่แจจไขความเกี่ยวกับอักษรย่อชื่อพระคัมภีร์ ซึ่งมีการแก้ไขหรือเพิ่มเติมแปลกออกไป ไม่ตรงกันทุกฉบับนั้น มิใช่เป็นเพราะมีความผิดพลาด หากแต่ต้องการให้มีความชัดเจนเป็นระเบียบมากขึ้นหรือเพิ่มขึ้นตามควรแก่กรณี ไม่ควรเป็นที่ฉงนสนเท่ห์ของผู้ใช้แต่ประการใด แม้จะได้พบเห็นด้วยหรือคำไขความที่เปลี่ยนไป ผู้จัดทำกำลังพยายามที่จะทำให้เป็นแบบสำเร็จรูป ใช้ได้ตลอดกาล ในโอกาสข้างหน้า. ⊙ การที่หนังสือเรื่องนี้ เป็นหนังสือชนิดที่รวบรวมข้อความจากพระโศขุ แต่มีข้อความที่เป็นของพระสาวกเถระเถรี มาใส่ไว้ด้วยนั้น ไม่ได้ประสงค์จะให้ท่านทั้งหลายถือว่าข้อความนั้นเป็นพระพุทธานุชาต เพียงแต่อ้างมาสำหรับเทียบกันหรือนำมาอธิบายคำบางคำที่เป็นพุทธานุชาตให้ชัดเจนยิ่งขึ้น, หรือมีเหตุผลที่แสดงอยู่ว่า ถ้าพระพุทธานุชาตจะตรัสเรื่องนี้ก็จะตรัสอย่างเดียวกับที่พระสาวกองค์นี้กล่าว; ทั้งนี้ไม่เป็นการตบตาแต่ประการใดเลย.

ขอบเขตของความหมายแห่งคำว่า “จากพระโศขุ” : ⊙ ขอให้ผู้อ่านพึงทราบว่ คำว่าจากพระโศขุในกรณีนี้ หมายความว่า มีทั้งโดยตรงและโดยอ้อม. โดยตรงก็คือคำที่ตรัสไว้ตรง เช่นคำว่ามรรคคืออะไร ก็ทรงจำแนกไปจนครบองค์แปด. โดยอ้อมเช่น คำที่ตรัสเป็นใจความว่า **เมื่อมีสติอยู่อย่างถูกต้องในทุกกรณี มรรคมีองค์แปดก็ย่อมสมบูรณ์อยู่โดยอัตโนมัติ ;** มรรคในลักษณะเช่นนี้ ก็ขอให้ถือว่าเป็นมรรคจากพระโศขุด้วยเหมือนกัน หาก

แต่ว่าเป็นการกล่าวโดยอ้อม แม้กระนั้นก็มีความหมายหรือน้ำหนักเท่ากัน. ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้พบถ้อยคำทำนองนี้ ซึ่งจะมีอยู่โดยทั่วไปในหนังสือเรื่องนี้. ๐ ผู้อ่านบางคนอาจจะสงสัยว่า ทำไมหนังสือเรื่องนี้ไม่มีการเอ่ยถึง **นรก - สวรรค์** ในภาษาคน ตามธรรมดาที่เขาพูดกันอยู่ทั่วไปเอาเสียเลย มันไม่เกี่ยวกับเรื่อง อริยสัจหรืออย่างไร. ข้อนี้ขอให้เข้าใจว่า เรื่องอริยสัจพูดถึงแต่เรื่องความทุกข์ และความดับทุกข์เท่านั้น ไม่พูดถึงเรื่องความสุขหรือสวรรค์; เรื่อง **สวรรค์** ยังเนื่องกันอยู่กับความทุกข์ เพราะยังตกอยู่ภายใต้อำนาจของอุปาทาน จึงมีตรัสไว้แต่เรื่องของสวรรค์ในลักษณะแห่งกามและโทษของกาม ซึ่งท่านจะหาพบได้ในหัวข้อนั้น ๆ ; ส่วนเรื่อง **นรก** นั้น พอจะกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องของความทุกข์โดยตรง. แต่การที่จะพูดเป็นภาษาคนหรือทางวัตถุนั้นเป็นบ้านเป็นเมืองอยู่ใต้ดินนั้น นอกขอบเขตของอริยสัจที่ต้องการจะชี้ความทุกข์ที่จิตใจของคน, แต่ถึงกระนั้นเราก็อาจจะกล่าวได้ว่า นรกก็นอกการทำผิดทางอายตนะแล้วจิตใจร้อนเป็นไฟอยู่ในขณะนั้นนั่นเอง, แม้จะพูดกันถึงนรกใต้ดิน แต่ความหมายอันแท้จริงมันก็อยู่ที่จิตใจอันทุกข์ร้อน; ดังนั้น ขอให้เห็นว่าเรื่องนรก - สวรรค์ในความหมายที่ถูกต้อง ได้กล่าวไว้ในเรื่องอริยสัจนี้ด้วยแล้วอย่างสมบูรณ์. ๐ เมื่อกำลังรวบรวมร้อยกรองเรื่องอริยสัจนี้ ผู้รวบรวมก็รู้สึกว่ทำไมคำอธิบายเรื่อง - สัมมาวาจา - สัมมากัมมันตะ - สัมมาอาชีวะจึงมีน้อยเกินไป และผู้อ่านเรื่องนี้ในเวลานี้ก็คงจะรู้สึกเช่นนั้นเหมือนกัน; ในที่สุดก็พบว่า เป็นเพราะเรื่องในระดับศีลเช่นนี้ เป็นสิ่งที่รู้และปฏิบัติกันอยู่แล้วโดยทั่วไป แม้จะมีอยู่โดยชื่ออื่น เช่นกายสุจริต วชิสุจริต เป็นต้น ซึ่งบางทีพระองค์จะเว้นกล่าวถึงเสียเลยก็ยังมี เพราะถือเสียว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วโดยปกติในฐานะเป็นศีลธรรมสากลระดับพื้น - ฐาน, แต่ไปกล่าวถึงให้มากในเรื่องที่ยังไม่มีใครรู้ หรือไม่ค่อยจะมีใครกล่าวเสียดีกว่า. หวังว่าผู้ศึกษาคงจะมองเห็นความจริงข้อนี้.

คุณค่าของอริยสัจ : ๑ ผู้รวบรวมมีความหวังอย่างยิ่ง ในการที่จะให้ท่านผู้อ่านมองเห็นคุณค่าอันลึกซึ้ง ใหญ่หลวง กว้างขวาง ของเรื่องอริยสัจ ให้ครบถ้วนตามพระพุทธรประสงค์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านเอง. ๒ ข้อแรกก็คือ **ความมีสาระของเรื่องอริยสัจ** จนถึงกับจะกล่าวด้วยโวหารธรรมดาสามัญได้ว่า เป็น “เรื่องที่พระองค์จะทรงยอมคูด้วย” หมายความว่า ถ้าเป็นเรื่องอื่น ๆ เช่น ตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด โลกเที่ยง – ไม่เที่ยง โลกมีที่สิ้นสุด – ไม่มีที่สิ้นสุด ฯลฯ เป็นต้นแล้ว จะไม่ทรง “ยอมคูด้วย” แม้จะทูลถามก็จะไม่ทรงพยากรณ์. นี่เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า เรื่องอริยสัจเท่านั้นเป็นเรื่องที่มีแก่นสาร. เมื่อพูดถึง **ความมีค่ามากค่าน้อย** ก็ยากที่จะกล่าวลงไปตรงๆ ได้ด้วยถ้อยคำ เพราะมีค่ามากเหลือเกิน จนต้องกล่าวด้วยการอุปมาด้วยเรื่องที่ไม่อาจจะเป็นไปได้แต่อาจจะเทียบเคียงค่าของมันได้ ; เช่นที่ตรัสว่า **แม้จะถูกเขาแทงด้วยหอก เข้า ๑๐๐ ครั้ง เที่ยง ๑๐๐ ครั้ง เย็น ๑๐๐ ครั้ง เป็นเวลา ๑๐๐ ปี เพื่อแลกเอาการรู้อริยสัจ ดั่งนี้ก็ควรที่จะยอม.** ท่านจงพิจารณาตนเองเถิดว่า พระพุทธองค์ทรงประเมินค่าของเรื่องนี้ไว้ได้อย่างไร. ๓ เมื่อพูดถึง **“ความต่วนจี”** ก็ตรัสอุปมาไว้ด้วยเรื่องติดตามธรรมดาเป็นไปไม่ได้สักเช่นเดียวกัน โดยทรงให้เทียบเคียงดูเอาเองว่า แม้ไฟไหม้อยู่ที่ศีรษะหรือที่เสื้อผ้าแล้ว, กำลังหรือความเพียรที่มีอยู่ ควรจะใช้ไปในการทำให้รู้อริยสัจก่อนแต่ที่จะนำมาใช้ในการดับไฟที่กำลังไหม้อยู่ที่เนื้อที่ตัว, ดั่งนี้เป็นต้น. ๔ เมื่อพูดถึงเรื่องที่เราควรกระทำในฐานะเป็น **“โยคกรรม”** คือการกระทำกันอย่างจริงจัง ๆ จัง ๆ แล้ว ไม่มีเรื่องอะไรควรกระทำยิ่งไปกว่าเรื่องการทำเพื่อให้อริยสัจ. เราไม่เคยพบการที่ทรงเน้นให้ทำโยคกรรมในเรื่องใด ๆ มาก เท่ากับทรงเน้นให้ทำโยคกรรมเพื่อให้อริยสัจ. นี่ก็เป็นเครื่องวัดค่าแห่งการสมควรกระทำเกี่ยวกับเรื่องอริยสัจ. ๕ ทั้ง ๔ เรื่องนี้ก็พอแล้วที่จะแสดงให้เห็นคุณค่าของอริยสัจ ว่ามีมากน้อยเพียงใด. ๖ เมื่อพิจารณากัน

ถึงการที่จะต้องลงทุนด้วยความยากลำบากแล้ว การณ์ก็กลับปรากฏว่า การพยายาม เพื่อให้รู้หรือริยส์จั้นั้น เป็นความเบาสบาย ไม่ต้องกระทำด้วยการกระทำชนิดที่ เรียกว่าทุกขกิริยา, แต่กลับจะมีความสุขไสมนัสไปพลางเป็นระยะ ๆ ตลอดเวลาที่ กระทำ ด้วยอำนาจแห่งการรู้ธรรมและธรรมปฏิบัติที่ค่อย ๆ เพิ่มขึ้น. ๐ อีกประการ หนึ่ง การรู้หรือริยส์จไม่ต้องเกี่ยวกับการศึกษาอภิธรรมให้ยุ่งยากลำบาก เป็นการทำให้เสียเวลามากไปเปล่า ๆ (ดูข้อความในหนังสือนี้ที่หน้า ๑๕๒๗); ควรจะสงวนเวลา ไว้สำหรับศึกษาใจความของเรื่องอริยส์จโดยตรง ซึ่งประหยัดความเนิ่นช้าและความลำบากได้อีกมากมาย ซึ่งอยู่ในวิสัยที่ทุกคนจะทำได้. ๐ ถ้าใครอยาก จะมีปาฏิหาริย์ชั้นสูงสุด ยิ่งกว่าปาฏิหาริย์ทั้งปวง ซึ่งรู้กันอยู่ว่าได้แก่นุสาสนี-ปาฏิหาริย์แล้ว ก็จงแสดงด้วยการทำผู้อื่นให้รู้หรือริยส์จเกิด (ดูข้อความในหนังสือนี้ ที่หน้า ๑๕๒๒) แม้นี้ก็แสดงถึงคุณค่าของการรู้หรือริยส์จด้วยอีกเหมือนกัน. ๐ คุณค่าชนิดพิเศษของการรู้หรือริยส์จ ยังมีต่อไปอีกคือ ใช้เป็นเครื่องสงเคราะห์ ผู้อื่นด้วย “การสงเคราะห์อันสูงสุด” ไม่มีการสงเคราะห์อันสูงสุดแล้ว ซึ่งอาจจะ กล่าวได้ว่า ถ้าจะสงเคราะห์ใครด้วยการสงเคราะห์อันสูงสุดแล้ว จงสงเคราะห์ เขาด้วยการทำให้เขาหรือริยส์จเกิด (ดูข้อความในหนังสือนี้ ที่หน้า ๔๘). ๐ จากนั้น ต่อไปอีก ให้ถือเป็นหลักว่า ผู้มีพระคุณสูงสุดที่ไม่ควรลืมนั้น คือผู้ที่ ช่วยให้เราหรือริยส์จ, เป็นพระครูที่ตอบแทนไม่พอด้วยการเคารพบูชา หรือการ ตอบแทนด้วยวัตถุ, หากแต่ต้องตอบแทนด้วยการช่วยทำให้ผู้อื่นหรือริยส์จสืบต่อ ๆ กันไป (ดูข้อความในหนังสือนี้ ที่หน้า ๑๕๓๐).

ความเป็นวิทยาศาสตร์ ของเรื่องอริยส์จ : ๐ ถ้าเรามองกันใน “แง่ของตรรก” จะเห็นได้ว่า หลักอริยส์จแสดงรูปโครงทางตรรกชั้นเลิศ คือ การตั้งคำถามอันสมบูรณ์ขึ้นมาในกรณีหนึ่ง ๆ อันเป็นโครงแห่งคำถามที่ว่าง ก. คืออะไร, ข. จากอะไร, ค. เพื่ออะไร, ง. โดยวิธีใด. ข้อนี้หมายความว่า

เรื่องใดก็ตามที่เราตั้งใจจะรู้หรือจะกระทำ ถ้าหากตอบคำถามทั้ง ๔ ข้อนี้ได้หมดแล้ว ก็จะเป็นอันว่าหมดปัญหาทั้งในการรู้และการกระทำ. หลักเกณฑ์อันนี้ใช้ได้ทั่วไปในทุกเรื่อง หรือทุกการงานในโลก ; รายละเอียดต่าง ๆ ของคำถามแต่ละข้อ ๆ นั้น อาจจะขยายออกไปได้โดยไม่จำกัด. ๐ ถ้าดูกันใน “**แง่ของวิทยาศาสตร์**” เรื่องอริยสัจทั้ง ๔ เรื่อง เป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นกฎแห่งธรรมชาติอันสูงสุดของสกลจักรวาล โดยมีหลักว่า สิ่งทั้งปวงมีเหตุมีปัจจัย เป็นไปตามอำนาจแห่งเหตุและปัจจัย ดับเหตุดับปัจจัยได้ ก็คือดับผลของมันด้วย โดยการกระทำที่ถูกต้องตามกฎแห่งเหตุและปัจจัยเหล่านั้น โดยไม่ต้องอาศัยอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่นเทพเจ้าหรือพระเป็นเจ้า และเป็นสิ่งที่สามารถพิสูจน์ได้โดยหลักเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์แห่งยุคปัจจุบัน ; แม้ว่าเป็นเรื่องฝ่ายจิตวิญญาณ จนต้องเรียกว่าวิทยาศาสตร์ทางฝ่ายจิต ก็ไม่ขัดกันแต่ประการใดกับวิทยาศาสตร์ทางฝ่ายวัตถุ เพราะเป็นสัจธรรมของธรรมชาติ โดยธรรมชาติ ตามธรรมชาติ, แต่เพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ คือสามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้อย่างแท้จริง และเพียงพอ. ๐ แม้จะมีลักษณะเป็น “**จิตวิทยา**” พุทธศาสนาก็หาใช้จิตวิทยาหาประโยชน์อย่างจิตวิทยายุคปัจจุบันไม่ แต่เป็นจิตวิทยาเพื่อแก้ปัญหาทางจิตใจของมนุษย์ ในรูปแบบของวิทยาศาสตร์อีกนั่นเอง, ไม่มีลักษณะแห่งเทววิทยา (*Theology*) แต่ประการใด, ดังนั้น พุทธศาสนาจึงไม่รวมอยู่ในศาสนาที่มีเทววิทยาเป็นหลัก. ถ้าจะให้เรียกตามขอบใจเรา อยากจะเรียกว่า “**วิทยาศาสตร์แห่งสัจจะ**” เสียมากกว่า. ๐ ถ้าจะดูกันในแง่ของศาสนา หรือ *Religion* ซึ่งมีความหมายว่าเป็น “**สิ่งผูกพันมนุษย์กับสิ่งสูงสุด**”. แล้ว สิ่งสูงสุดในพระพุทธานุศาสนาก็คือภาวะสิ้นสุดแห่งความทุกข์ เพราะปฏิบัติถูกต้องตามหลักของอริยสัจ ตามกฎเกณฑ์ของกฎอิทัปปัจจยตาซึ่งเป็นกฎเกณฑ์อย่างวิทยาศาสตร์อีกนั่นเอง. พุทธศาสนาจึงไม่มีลักษณะเป็น *Creationist* คือถือ

ว่าสิ่งต่าง ๆ มีพระเจ้าผู้สร้าง, แต่เป็น *Evolutionist* คือถือว่าสิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นและเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ที่เรียกว่ากฎแห่งอิทัปปัจจยตา อันเป็นหลักสำคัญของอริยสัจ จึงกล่าวได้ว่า เรื่องอริยสัจนั่นเองที่ทำให้พุทธศาสนาเป็น “ศาสนาแห่งสากลจักรวาล” (*Cosmic Religion*). นี่คือลักษณะพิเศษหรือเฉพาะของพุทธศาสนา ที่ควรตั้งข้อสังเกตหรือตรากันไว้ ☉ สิ่งสุดท้ายที่จะต้องพูดกันในกรณีนี้ก็คือ พุทธศาสนามีได้เป็น *Philosophy* (ซึ่งเป็นวิธีค้นหาความจริง ด้วยการคำนวณจากสิ่งที่ตั้งขึ้นไว้เป็นสมมติฐาน หรือ *Hypothesis*). แต่พุทธศาสนาเป็นปรัชญา (คือปัญญาที่เห็นความจริงขั้นสุดยอด โดยไม่ต้องอาศัยการคำนวณใด ๆ) คือเป็นการมองลงไปตรง ๆ ลงไปยังสิ่งที่กำลังเป็นปัญหา เช่น ความทุกข์เป็นต้น ตามหลักเกณฑ์แห่งอริยสัจ, ราวจะว่ามองดูสิ่งที่นำมาวางลงในฝ่ามือ; ไม่มีการคำนวณคาดคะเนตามวิธีแห่ง *Philosophy* (ซึ่งมีผลเป็นเพียง “ทฤษฎี” หนึ่ง ๆ อันเป็นความเห็นสุดท้ายของการคำนวณครั้งหนึ่ง ๆ ซึ่งเป็นเช่นนั้นสืบต่อไปไม่รู้จักจบ; หาใช่ปรัชญาหรือปัญญาอันสูงสุดไม่). แม้กระนั้น ถ้าหากว่าใครประสงค์จะนำเอาพุทธศาสนาไปพูดเพื่อเจ้อ อย่างวิธี *Philosophy* ก็ทำได้เหมือนกัน เพราะพูดกันในรูปแบบของ *Philosophy*; แต่ขอยืนยันว่า นั้นมันดับทุกข์ไม่ได้ เพราะตัวแท้ของพระพุทธานามิใช่เป็น *Philosophy*; แต่ต้องเป็นปรัชญา หรือปัญญาที่เกิดมาจากการมองลงไปที่ตัวความจริงโดยประจักษ์ อย่างไม่ต้องมีการคำนวณ, เป็นปัญญาที่สามารถเจาะแทงกิเลสซึ่ง *Philosophy* ทำไม่ได้. ปัญหาอันเลวร้ายเกิดขึ้น เพราะเราเอาคำว่า *Philosophy* (คำตะวันตก) มาทำเป็นสิ่งเดียวกันกับคำว่าปรัชญา (คำตะวันออก) ไปเสียนั่นเอง. เรื่องอริยสัจโดยเนื้อแท้เป็น *Philosophy* ไม่ได้ แต่เป็นปรัชญาที่สมบูรณ์ มิใช่เป็นเพียง “ทฤษฎี” ดังกล่าวแล้ว. ☉ เมื่อผู้ศึกษาได้ศึกษาหนังสือเรื่องอริยสัจนี้ด้วยตนเอง จนตลอดแล้ว ก็จะได้เห็นได้ด้วยตนเองทันทีว่า เรื่องอริยสัจที่กล่าว

ไว้ในรูปแบบสำหรับการดับทุกข์นี้ ไม่อาจเป็น *Philosophy* ที่ต้องอาศัยการ
คำนวณใดๆ เลย แต่เป็นการบอกวิธีให้ประพุดติหรือกระทำจนเกิดสิ่งที่เรียกว่า
ปรัชญา หรืออัมมสัจจะเป็นกรณีๆ ไปทีเดียว.

ข้อความดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นเรื่องที่ประสงค์ให้ท่านผู้อ่านได้
พิจารณาดูอย่างละเอียด โดยไม่ต้องกลัวว่าจะเสียเวลา, เพื่อผลอันสมบูรณ์.

อ.ป.

ในนามกองตำราแห่งคณะธรรมทาน

โมกขพลาราม, ไซยา

มาฆบูชา ๒๕๒๗

คำนำเมื่อพิมพ์ครั้งแรก

[พ.ศ. ๒๕๐๒]

พระพุทธศาสนาทั้งแท้ มียอดสุด คือ อริยสัจ ๔. หลักธรรมทุก ๆ อย่าง สงเคราะห์รวมลงได้ใน อริยสัจ ๔. ข้อปฏิบัติทุก ๆ ข้อ ก็มีเพื่อรู้ อริยสัจ ด้วยปัญญา. ครั้นรู้ อริยสัจ ด้วยปัญญาถึงที่สุดแล้ว ก็หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส เป็นผู้ทำที่สุดแห่งความทุกข์ให้ปรากฏได้ และพ้นทุกข์อย่างเด็ดขาด ไม่กลับเป็นทุกข์อีกต่อไป เพราะจิตหลุดพ้นจากสิ่งที่เคยยึดถือ.

ผู้ที่รู้ อริยสัจ ได้ โดยตนเอง อย่างแตกฉาน และสอนผู้อื่นให้รู้ตาม ได้ด้วย เรียกว่า พระสัมมาสัมมาพุทธเจ้า. ผู้ที่รู้เอง แตกฉานเฉพาะเท่าที่ทำตัวเอง ให้หลุดพ้นได้ แต่สอนผู้อื่นให้รู้ตามไม่ได้ เพราะไม่สามารถในการทรมานผู้ฟัง เรียกว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า. ผู้ที่ได้ฟังจากพระสัมมาสัมมาพุทธเจ้าแล้วรู้ตามได้ เรียกว่า พระอนุพุทธเจ้า. ผู้ที่ได้ฟังจากพระสัมมาสัมมาพุทธเจ้าแล้วรู้ตามได้ เรียกว่า พระอนุพุทธเจ้า หรือ พระอริยสาวก. ทั้ง ๓ พวกนี้ก็ล้วนแต่ เพราะรู้ อริยสัจ ๔ ด้วยปัญญา. อริยสัจ จึงคือ ยอดธรรม. การรู้ อริยสัจ ก็คือ ยอดแห่งพรหมจรรย์. และการประพฤติเพื่อให้อริยสัจ ๔ ด้วยปัญญา ก็คือ ยอดแห่งการประพฤติทั้งหลาย.

ในโลกนี้ หรือในโลกไหน ๆ ก็พ้นโลกก็ตาม ไม่มีอะไรดีไปกว่า “ความพ้นทุกข์.” ความพ้นทุกข์ มีได้ เพราะรู้ อริยสัจ ทั้ง ๔ อย่างสมบูรณ์ คือ รู้จักทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับไม่เหลือของทุกข์ และทางดำเนินให้ถึง

[๒๒]

อริยสัจจากพระโศภฐ์

ความดับไม่เหลือของทุกข์ นั้นเอง. อริยสัจทั้ง ๔ อย่างนี้ จึงเป็นความรู้ที่ควรศึกษาสำหรับการมีชีวิตอยู่ ยิ่งกว่าความรู้อื่น ๆ ซึ่งเป็นเพียงการหลอกล่อให้ชีวิตเพลินไปวันหนึ่ง ๆ หาได้สำรอกทุกข์ พร้อมทั้งรากเชื้อของมันออกจากดวงจิตของมนุษย์ได้ไม่.

เจ้าหน้าที่กองตำราของคณะธรรมทาน ได้พยายามค้นเรื่องอริยสัจมาเป็นเวลานาน ด้วยความลำบากอย่างยิ่ง ในการค้นและการนำมาจัดเข้าลำดับให้ถูกต้องปะติดปะต่อกันจนตลอดเรื่อง เป็นเรื่อง อริยสัจจากพระโศภฐ์ ฉบับที่สมบูรณ์. คณะธรรมทาน ได้เริ่มพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ ตั้งแต่ต้น พ.ศ. ๒๕๐๐ จัดเย็บเล่มภาค ๑-๒ ไว้ตอนหนึ่งแล้ว. มาบัดนี้ ภาค ๓ - นิโรธอริยสัจ เสร็จลง จึงได้จัดเย็บเล่มไว้อีกตอนหนึ่ง. ส่วนภาค ๔ - มรรคอริยสัจ และภาคสรุปท้าย จะได้จัดพิมพ์ต่อไป.

คณะธรรมทาน, ไชยา

๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๐๒

สารบัญย่อ
(ตามลำดับภาค ทุกภาค)

	หน้า
ภาคนำ ว่าด้วย ข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัจ	๑ - ๑๔๐
ภาค ๑ ว่าด้วย ทุกขอริยสัจความจริงอันประเสริฐคือทุกข์	๑๔๕ - ๒๗๔
ภาค ๒ ว่าด้วย สมุทยอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐ- คือเหตุให้เกิดทุกข์	๒๗๗ - ๔๐๓
ภาค ๓ ว่าด้วย นิโรธอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐ- คือความดับไม่เหลือของทุกข์	๔๐๗ - ๙๑๖
ภาค ๔ ว่าด้วย มัคคอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือมรรค	๙๑๙ - ๑๔๙๐
ภาคสรุป ว่าด้วย ข้อความสรุปเกี่ยวกับจตุราริยสัจ	๑๔๙๓ - ๑๕๒๔
ภาคผนวก ว่าด้วย เรื่องนำมาผนวกเพื่อความสะดวก- แก่การอ้างอิงฯ	๑๕๒๗ - ๑๕๗๒

สารบัญขยายความ
(ตามลำดับนิเทศของภาค ทุกนิเทศ)

หน้า

ภาคนำ ว่าด้วย ข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัง ๑-๑๔๐

ตอน ๑ ว่าด้วย สัตว์โลกกับจตุราริยสัง	๓ - ๑๘
ตอน ๒ ว่าด้วย ชีวิตมนุษย์กับจตุราริยสัง	๑๙ - ๔๙
ตอน ๓ ว่าด้วย พระพุทธองค์กับจตุราริยสัง	๕๐ - ๗๑
ตอน ๔ ว่าด้วย การรู้ริยสังไม่เป็นสิ่งสุคติวิสัย	๗๒ - ๙๔
ตอน ๕ ว่าด้วย คุณค่าของริยสัง	๙๕ - ๑๑๐
ตอน ๖ ว่าด้วย เค้าโครงของริยสัง	๑๑๑ - ๑๔๐

ภาค ๑ ว่าด้วยทุกขอริยสัง ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์ ๑๔๕ - ๒๗๔

นิเทศ ๑ ว่าด้วย ประเภทและอาการแห่งทุกข์ตาม- หลักทั่วไป	๑๔๘ - ๑๕๓
นิเทศ ๒ ว่าด้วย ทุกข์สรุปในบัญญัติปาทานขันธ	๑๕๔ - ๒๕๓
นิเทศ ๓ ว่าด้วย หลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์	๒๕๔ - ๒๗๓
ภาค ๒ ว่าด้วย สมุทยอริยสัง ความจริงอันประเสริฐคือ- เหตุให้เกิดทุกข์	๒๗๗ - ๔๐๓
นิเทศ ๔ ว่าด้วย ลักษณะแห่งตัณหา	๒๘๐ - ๓๑๙
นิเทศ ๕ ว่าด้วย ที่เกิดและการเกิดแห่งตัณหา	๓๒๐ - ๓๒๗
นิเทศ ๖ ว่าด้วย อาการที่ตัณหาทำให้เกิดทุกข์	๓๒๘ - ๓๖๙

หน้า

นิตเทศ ๗ ว่าด้วย ทิฏฐิที่เกี่ยวกับตัณหา	๓๗๐ - ๓๘๐
นิตเทศ ๘ ว่าด้วย กิเลสทั้งหลายในฐานะสมุทัย	๓๘๑ - ๔๐๒
ภาค ๓ ว่าด้วย นิโรทอริยสังค์ความจริงอันประเสริฐคือ-	
   ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์	๔๐๗ - ๔๑๖
นิตเทศ ๙ ว่าด้วย ความดับแห่งตัณหา	๔๑๐ - ๔๓๖
นิตเทศ ๑๐ ว่าด้วย ธรรมเป็นที่ดับแห่งตัณหา	๔๓๗ - ๕๕๐
นิตเทศ ๑๑ ว่าด้วย ผู้ดับตัณหา	๕๕๑ - ๗๒๙
นิตเทศ ๑๒ ว่าด้วย อาการดับแห่งตัณหา	๗๓๐ - ๘๑๕
ภาค ๔ ว่าด้วยมัคคอริยสังค์ความจริงอันประเสริฐคืออมรรค๘๑๙ - ๑๔๙๐	
นิตเทศ ๑๓ ว่าด้วย ข้อความนำมรรค	๘๒๒ - ๘๖๙
นิตเทศ ๑๔ ว่าด้วย สัมมาทิฏฐิ	๘๗๓ - ๑๐๒๘
นิตเทศ ๑๕ ว่าด้วย สัมมาสังกัปปะ	๑๐๒๙ - ๑๐๕๙
นิตเทศ ๑๖ ว่าด้วย สัมมาวาจา	๑๐๖๐ - ๑๐๗๙
นิตเทศ ๑๗ ว่าด้วย สัมมากัมมันตะ	๑๐๘๐ - ๑๐๘๙
นิตเทศ ๑๘ ว่าด้วย สัมมาอาชีวะ	๑๐๙๐ - ๑๑๒๖
นิตเทศ ๑๙ ว่าด้วย สัมมาวายามะ	๑๑๒๗ - ๑๑๗๕
นิตเทศ ๒๐ ว่าด้วย สัมมาสติ	๑๑๗๖ - ๑๒๗๗
นิตเทศ ๒๑ ว่าด้วย สัมมาสมาธิ	๑๒๗๘ - ๑๓๖๗
นิตเทศ ๒๒ ว่าด้วย ข้อความสรุปมรรค	๑๓๖๘ - ๑๔๘๙
ภาคสรุป ว่าด้วย ข้อความสรุปเกี่ยวกับจตุราริยสังค์	๑๔๙๓ - ๑๕๓๔
ภาคผนวก ว่าด้วย เรื่องนำมาผนวกเพื่อความสะดวกแก่-	
   การอ้างอิง ฯ	๑๕๓๗ - ๑๕๗๒

สารบัญละเอียด
(ตามลำดับเรื่อง ทุกเรื่อง)

	หน้า
คำปรารภ	(๑)
อักษรย่อชื่อคัมภีร์	(๖)
คำปรารภของธรรมทางมูลนิธิ	(๗)
แถลงการณ์คณะผู้จัดทำ	(๘)
คำนำสำหรับการพิมพ์ครั้งนี้	(๑๒)
คำนำเมื่อพิมพ์ครั้งแรก	(๒๑)

ภาคนำ

ว่าด้วยข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัจ

(มี ๖ ตอน ๙๑ หัวข้อ)

ตอน ๑ ว่าด้วย สัตว์โลกกับจตุราริยสัจ (๑๓ หัวข้อ)	๓ - ๑๘
ตรัสรู้แล้ว ทรงรำพึงถึงหมู่สัตว์	๓
การพ้นทุกข์โดยไม่รู้จตุราริยสัจนั้น เป็นไปไม่ได้	๕
เพราะไม่รู้จตุราริยสัจ จึงต้องแล่นไปในสังสารวัฏ	๖
สัตว์เกิดกลับมาเป็นมนุษย์มีน้อย เพราะไม่รู้จตุราริยสัจ	๗
ความมีขอบเขตของโลก มีตลอดเวลาที่พระตถาคตไม่เกิดขึ้น	๙

	หน้า
อริยสังคี เป็นสิ่งคงที่ไม่รู้จักเปลี่ยนตัว	๑๑
สุขที่สัตว์โลกควรภักดิ์ และไม่ควรภักดิ์	๑๑
ความรู้สึกของบุญชน ไชวักันอยู่เสมอต่อหลักแห่งอริยสัง	๑๒
ผู้ติดเหยื่อโลก ชอบฟังเรื่องกาม ไม่ฟังเรื่องสงบ	๑๓
การฟังอริสังค์ เหมาะสำหรับจิตที่ฟอกแล้วเท่านั้น	๑๔
จิตที่ยังไม่ได้ฟอก ยากนักที่จะเห็นนิโรธสังค์	๑๖
สัตว์ผู้ไม่เป็นไทต่อความกำหนัด ย่อมหลงกาม	๑๖
สัตว์โลกรู้จักสุขอันแท้จริง ต่อเมื่อปัญญาเกิด	๑๗
ตอน ๒ ว่าด้วย ชีวิตมนุษย์กับจตุราริสังค์ (๒๐ หัวข้อ)	๑๙ - ๔๙
มนุษย์เป็นอันมาก ได้ยึดถือเอาที่พึงผิด ๆ	๑๙
ผู้ไม่รู้อริสังค์ ย่อมหลงสร้างแหวงแห่งความทุกข์เพื่อตัวอยู่รำไป	๑๙
ผู้รู้อริสังค์ หาหลงสร้างทุกข์ขึ้นเพื่อตัวเองไม่	๒๐
ทุกข์ประเภทใหญ่ ๆ ก็มีพอแล้ว สำหรับสัตว์จะสำนึกตัวมารู้อริสังค์	๒๑
พอรู้อริสังค์ ทุกข์เหลือน้อยขนาดฝุ่นติดปลายเล็บเทียบกับปฐพี	๒๒
ผู้ไม่รู้อริสังค์ ชื่อว่าตกอยู่ในที่มีมือ	๒๓
ผู้ไม่รู้อริสังค์ ชื่อว่าตกอยู่ในหลุมเพลิงเป็นนิจ	๒๕
กว่ามนุษย์จะหลุดจากบ่วง (คืออริสังค์)	๒๖
๑. เมื่อจมกามตามปกติ	๒๖
๒. เมื่อจมกามครั้งที่สอง	๒๗
๓. เมื่อเฉไปติดบ่วงทิฏฐิ	๒๙
๔. เมื่อพ้นจากบ่วง	๓๑
ยังมีพวกบริโศคกาม โดยไม่จมกาม	๓๔

หน้า

ผู้รู้อริยสัจเป็นหลักอยู่ในใจ ย่อมไม่มีอาการสันตะเพือนเพราะ-

อุกยกวาทะ : ดุจเสათิน	๓๖
ผู้ประกอบด้วยอวิชา คือผู้ไม่มีความรู้สึ้อย่าง	๓๗
อย่าคิดเรื่องโลก แต่จงคิดเรื่องอริยสัจ	๓๘
อย่ากล่าวเรื่องพุ่มเถียงแก่งแย่งกัน แต่จงกล่าวเรื่องความพ้นทุกข์	๔๐
อย่ากล่าวเรื่องไม่มีประโยชน์ แต่จงกล่าวเรื่องความพ้นทุกข์	๔๑
จงบวชเพื่อรู้ความดับทุกข์ เหมือนเขาทั้งหลายผู้บวชแล้วโดยชอบ	๔๒
ไม่รู้อริยสัจ ก็ยังไม่เป็นสมณพราหมณ์ที่แท้	๔๒
ถ้ามัวรอให้รู้เรื่องที่ไม่จำเป็นเสียก่อน ก็ตายเปล่า	๔๔
อย่ายึดถือติดแน่นในธรรม แต่จงใช้เพียงเป็นเครื่องมือ	๔๖
เปรียบนักเรียนอริยสัจ ด้วยหนูต่างจำพวกกัน	๔๗
จงสงเคราะห์ผู้อื่น ด้วยการให้รู้อริยสัจ	๔๘

ตอน ๓ ว่าด้วย พระพุทธองค์กับจตุราริยสัจ (๑๙ หัวข้อ) ๕๐ - ๗๑

พระพุทธองค์ คือผู้ทรงชี้ให้รู้จักทุกข์	๕๐
มุนน้อยมุนหนึ่งของความทุกข์ ที่พระองค์ไม่มี	๕๑
ทรงแสวง	๕๒
ทรงพบ	๕๓
เมื่อยังไม่ทรงรู้อริยสัจก็ยังไม่เชื่อว่าได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ๕๔	
ถ้าไม่รู้เบญจขันธ์ โดยนัยอริยสัจสี่ ก็ยังไม่ทรงปฏิญาเป็น-	
พระพุทธเจ้า	๕๕
พระพุทธองค์ทรงพระนามว่าสัมมาสัมพุทธะ ก็เพราะได้ตรัสรู้-	
อริยสัจสี่	๕๗

	หน้า
ทรงรอบรู้โลก (อริยสัจ)	๕๗
ทรงบันลือสีหนาท ประกาศตฺวาริยสัจ	๕๘
ทรงประกาศอนุตตรธรรมจักร ซึ่งใคร ๆ ประกาศไม่ได้	๖๐
สิ่งที่ไม่ทรงนำเสนอ มีมากกว่ามากนั้ก	๖๐
สิ่งที่ทรงนำมาสอน ก็เฉพาะเรื่องความพ้นทุกข์	๖๑
ทรงพยากรณ์เฉพาะเรื่องอริยสัจสี่	๖๒
ทรงบัญญัติสัจจะ ไม่เข้าใครออกใคร	๖๔
ตรัสถ้อยคำโดยโวหารโลก แต่มิได้ทรงยึดถือ	๖๕
สาวกมาอยู่อาศัยพระองค์ เพราะทรงตอบปัญหาอริยสัจได้	๖๗
พระพุทธเจ้าทั้งในอดีต-อนาคต-ปัจจุบัน ล้วนแต่ตรัสรู้อริยสัจสี่	๖๘
เหตุที่ต้องมีพระพุทธองค์และธรรมวินัยอยู่ในโลก	๖๙
ผู้ช่วยให้รู้อริยสัจ นับเนื่องอยู่ในบุคคลผู้มีอุปการะมาก	๗๐
ตอน ๔ ว่าด้วย การรู้อริยสัจไม่เป็นสิ่งสุดวิสัย (๑๐ หัวข้อ) ๗๒ - ๙๔	
ทั้งในอดีต-อนาคต-ปัจจุบันล้วนมีการประกาศอริยสัจตามเป็นจริง	๗๒
มีบุคคลบวชแล้วรู้อริยสัจ ทั้งในอดีต-อนาคต-ปัจจุบัน	๗๓
ทั้งอดีต-อนาคต-ปัจจุบัน ล้วนแต่มีการรู้อริยสัจ	๗๓
ตรัสว่าจงหลีกเร้น แล้วจักรู้อริยสัจ	๗๕
ตรัสว่าจงเจริญสมาธิ จักรู้อริยสัจตามเป็นจริง	๗๕
จิตเป็นสมาธิแล้ว รู้อริยสัจได้แจ่มใส เหมือนเห็นของในน้ำอันใส	๗๖
เมื่อประพตติถูกทาง กิริยาที่ไปนิพพานเบาสบายเหมือนไม้ลอยน้ำ	๗๗
การรู้อันตคาหิกทมิฏฐิ ไม่เกี่ยวกับการรู้อริยสัจและการประพตติ-	
พรหมจรรย์	๗๘

	หน้า
สัจจะ และหลักพึงปฏิบัติเกี่ยวกับการถึงสัจจะ	๘๓
(ก. ความจริงตามแบบของชาวโลกตามธรรมชาติ	๘๓
(ข. วิธีการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง)	๘๕
(ค. การติดตามทำความเข้าใจในความจริง)	๘๗
(ง. การตามบรรลุถึงซึ่งความจริง)	๘๙
(จ. ธรรมเป็นอุปการะมากกว่าการตามบรรลุถึงซึ่งความจริง)	๙๐
การรู้อริยสัจเป็นของไม่เหลือวิสัย พระอริยบุคคลจึงมีปริมาณมาก	๙๓
ตอน ๕ ว่าด้วย คุณค่าของอริยสัจ (๑๓ หัวข้อ)	๙๕ - ๑๑๐
อริยสัจสี่ เป็นเอกังสิกธรรมที่ทรงแสดง	๙๕
ทำที่สุดทุกข์โดยไม่รู้อริยสัจนั้น เป็นไปไม่ได้	๙๖
สัตว์ต้องเวียนว่าย เพราะไม่เห็นอริยสัจ	๙๗
การรู้อริยสัจ รับผิดชอบต่อการดับไฟที่กำลังไหม้อยู่บนศีรษะ	๙๘
การรู้อริยสัจ ควรแลกเอาแม้ด้วยการถูกแทงด้วยหอกวันละ-	
๓๐๐ ครั้ง ๑๐๐ ปี	๙๘
เมื่อยังไม่รู้อริยสัจ ก็ไม่สามารถลงหลักแห่งความรู้ของตน	๑๐๐
สัตว์จำพวกวินิบาต กับการเห็นจตุราริยสัจ	๑๐๑
การรู้อริยสัจ ทำให้มีตาครบสองตา	๑๐๓
การสิ้นอาสวะมีได้ เพราะการรู้อริยสัจ	๑๐๔
เหตุที่ทำให้สัจจะเหล่านี้ ได้นามว่า “อริยะ”	๑๐๔
เหตุที่ทำให้สัจจะเหล่านี้ ได้นามว่า “อริยะ” (อีกนัยหนึ่ง)	๑๐๕
อริยสัจสี่ สำหรับความเป็นอริยบุคคล	๑๐๖
อริยสัจจธรรมรวมอยู่ในหมู่ธรรมที่ใครค้ำไม่ได้	๑๐๘

หน้า

ตอน ๖ ว่าด้วย ประเภทหรือเค้าโครงของอริยสัจ (๑๖ หัวข้อ)๑๑๑-๑๔๐

หลักอริยสัจมีอย่างเดียว แต่คำอธิบายมีปริยายมากมาย	๑๑๑
อริยสัจสี่โดยสังเขป (นัยทั่วไป)	๑๑๑
อริยสัจสี่โดยสังเขป (อีกนัยหนึ่ง : ทรงแสดงด้วยปัญญา - ทานขันนธ์)	๑๑๒
อริยสัจสี่โดยสังเขป (อีกนัยหนึ่ง : ทรงแสดงด้วยอายตนะหก)	๑๑๔
ทรงวางลำดับแห่งอริยสัจ อย่างตายตัว	๑๑๖
อริยสัจสี่ ในรูปแบบพิเศษ	๑๑๖
การวางลำดับใหม่ ไม่มีเหตุผลเลย	๑๑๗
หน้าที่อันเกี่ยวกับอริยสัจ มี ๔ ชนิด	๑๑๘
อริยสัจสี่ มี ๓ รอบ มี ๑๒ อากา	๑๑๙
อริยสัจสี่ เนื่องกันจนเห็นอริยสัจเดียวไม่ได้	๑๒๐
ไวพจน์หรือคำแทนชื่อ ของจตุราริยสัจ	๑๒๑
ไวพจน์ ของจตุราริยสัจ (อีกนัยหนึ่ง : ทรงแสดงด้วยอันตะ)	๑๒๒
ไวพจน์ ของจตุราริยสัจ (อีกนัยหนึ่ง : ทรงแสดงด้วยคำว่า- โลก)	๑๒๔
อริยสัจสี่ ที่ทรงแสดงโดยพิสดาร (นัยที่หนึ่ง)	๑๒๕
๑. ทุกขอริยสัจ	๑๒๕
๒. ทุกขสมุททยอริยสัจ	๑๒๙
๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ	๑๓๒
๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ	๑๓๕
อริยสัจสี่ ที่ทรงแสดงโดยพิสดาร (นัยที่สอง)	๑๓๘

หน้า

อุทเทศแห่งจตุราริยสัจ.

๑๔๓

ภาค ๑

ว่าด้วยทุกขอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์

(มี ๑ อุทเทศ ๓ นิทเทศ ๑๒๗ เรื่อง)

อุทเทศแห่งทุกขอริยสัจ

๑๔๗

นิทเทศแห่งทุกขอริยสัจ (๓ นิทเทศ : ๑-๓ รวม-
ทั้งหมด ๑๒๕ เรื่อง)

๑๔๘ - ๒๗๓

นิทเทศ ๑ ว่าด้วย ประเภทและอาการแห่งทุกข์ตาม-
หลักทั่วไป (๑๒ เรื่อง)

๑๔๘ - ๑๕๓

ความเกิด

๑๔๘

ความแก่

๑๔๘

ความตาย

๑๔๘

ความโศก

๑๔๙

ความรำไรรำพัน

๑๔๙

ความทุกข์กาย

๑๔๙

ความทุกข์ใจ

๑๕๐

ความประสพด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก

๑๕๐

ความพลัดพรากจากสิ่งทีรัก

๑๕๐

ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้อย่างนั้น

๑๕๐

ปัญญาพาหนักขันธุ์

๑๕๓

หน้า

นิเทศ ๒ ว่าด้วย ทุภษัทรูปในปัญจุปาทานชั้นร์ (๒ ตอน- รวมทั้งหมด ๙๕ เรื่อง)	๑๕๙ - ๒๕๓
ตอน ๑ ว่าด้วย เบญจชั้นร์โดยวิภาค (๒ วิภาค- : (ก.)-(ข.) ๗๑ เรื่อง)	๑๕๔ - ๒๒๑
(ก.) วิภาคแห่งเบญจชั้นร์ (๕ วิภาค ๖๐ เรื่อง)	๑๕๔ - ๒๐๘
๑. วิภาคแห่งรูปชั้นร์ (๑๕ เรื่อง)	๑๕๕ - ๑๕๘
รูปและรูปอาศัย	๑๕๕
มหาภูตคือธาตุสี่	๑๕๖
การเกิดขึ้นของธาตุสี่ เท่ากับการเกิดขึ้นของทุภษั	๑๕๙
ความเพลนในธาตุสี่ เท่ากับความเพลนในทุภษั	๑๕๖
รสอ่วย - โทษ - อุบายเครื่องพ้นไป ของธาตุสี่	๑๕๙
ความลับของธาตุสี่	๑๖๐
ธาตุสี่ ไม่เพียง เป็นทุภษั เป็นอนัตตา	๑๖๑
ยังยินดีในธาตุสี่อยู่ เพราะไม่รู้จักธาตุสี่	๑๖๒
ความหมายของคำว่า “รูป”	๑๖๓
อุปมาแห่งรูป	๑๖๓
อัสสาทะของรูป	๑๖๔
อำพินพของรูป	๑๖๔
นิสสรณะของรูป	๑๖๘
ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับรูป	๑๖๘
รูปชั้นร์ โดยนัยแห่งอริยสัจสี่	๑๖๘

	หน้า
๒. วิภาคแห่งเวทนาชั้นที่ (๒๑ เรื่อง)	๑๖๙ - ๑๙๒
เวทนาหก	๑๖๙
ความหมายของคำว่า “เวทนา”	๑๖๙
อุปมาแห่งเวทนา	๑๗๐
ความหมายอันแท้จริงของ “บาดาล”	๑๗๑
ธรรมลักษณะ ๘ ประการ แห่งเวทนา	๑๗๑
หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับเวทนา	๑๗๒
ประมวลเรื่องน่ารู้พิเศษ เกี่ยวกับเวทนา	๑๗๔
วิภาคแห่งเวทนา	๑๗๖
“ธรรม” (คือเวทนา) เป็นสิ่งที่บัญญัติได้หลาย- ปริยาย (อันเป็นเหตุให้หลงทุ่มเถียงกัน)	๑๗๘
เวทนามีธรรมดาไม่เที่ยง	๑๗๙
เวทนามีธรรมดาแปรปรวน	๑๘๐
เวทนาเป็นทุกข์ เป็นลูกศร เป็นของไม่เที่ยง	๑๘๑
เวทนาทุกชนิด สรุปลงในความหมายว่า “ทุกข์”	๑๘๒
เวทนา เป็นทางมาแห่งอนุสัย	๑๘๓
อัสสาทะชั้นเลิศ ของเวทนา	๑๘๔
เวทนา คือทางไปแห่งจิตของสัตว์	๑๘๖
การเกิดของเวทนา เท่ากับการเกิดของทุกข์	๑๙๐
อาการเกิดดับแห่งเวทนา	๑๙๐
ข้อควรกำหนด เกี่ยวกับเวทนา	๑๙๑
เวทนาชั้นที่ โดยนัยแห่งอริยสัจสี่	๑๙๒
ประมวลสิ่งที่ต้องรู้ เกี่ยวกับเวทนา	๑๙๒

	หน้า
๓. ภูมิภาคแห่งสัญญาชั้นที่ (๘ เรื่อง)	๑๙๓ - ๑๙๘
สัญญาหก	๑๙๓
ความหมายของคำว่า “สัญญา”	๑๙๓
อุปมาแห่งสัญญา	๑๙๔
หลักที่ควรรู้ เกี่ยวกับสัญญา	๑๙๕
สัญญามีธรรมดาแปรปรวน	๑๙๖
การเกิดของสัญญา เท่ากับการเกิดของทุกข์	๑๙๖
ข้อควรกำหนด เกี่ยวกับสัญญา	๑๙๗
สัญญาชั้นที่ โดยนัยแห่งอริยสัจสี่	๑๙๘
๔. ภูมิภาคแห่งสังขารชั้นที่ (๗ เรื่อง)	๑๘๘ - ๒๐๒
สังขารหก	๑๙๘
ความหมายของคำว่า “สังขาร”	๑๙๙
อุปมาแห่งสังขาร	๑๙๙
สังขารมีธรรมดาแปรปรวน	๒๐๐
การเกิดของสังขาร เท่ากับการเกิดของทุกข์	๒๐๑
ข้อควรกำหนด เกี่ยวกับสังขาร	๒๐๑
สังขารชั้นที่ โดยนัยแห่งอริยสัจสี่	๒๐๒
๕. ภูมิภาคแห่งวิญญาณชั้นที่ (๘ เรื่อง)	๒๐๓ - ๒๐๘
วิญญาณหก	๒๐๓
ความหมายของคำว่า “วิญญาณ”	๒๐๓
อุปมาแห่งวิญญาณ	๒๐๔

	หน้า
วิญญานมีธรรมดาแปรปรวน	๒๐๔
วิญญาน เมื่อทำหน้าที่เป็นพีช	๒๐๕
การเกิดของวิญญาน เท่ากับการเกิดของทุกข์	๒๐๗
ข้อควรกำหนด เกี่ยวกับวิญญาน	๒๐๗
วิญญานชั้นนี้ โดยนัยแห่งอริยสัจสี่	๒๐๗
(ข.) วิภาคแห่งปัญจาทานชั้นนี้ (๑๑ เรื่อง) ๒๐๘ - ๒๒๑	
อุปาทานสี่	๒๑๐
รากเงาแห่งอุปาทานชั้นนี้	๒๑๒
อุปาทานกับอุปาทานชั้นนี้ มิใช่อันเดียวกัน	๒๑๓
อุปาทานและที่ตั้งแห่งอุปาทาน	๒๑๓
เบญจชั้นนี้ ได้นามว่าสักกายะและสักกายันตะ	๒๑๔
ที่ติดของสัตว์	๒๑๕
ผู้ติดบ่วง-ผู้หลุดจากบ่วง	๒๑๖
ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน	๒๑๗
ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน (อีกนัยหนึ่ง)	๒๑๙
ลัทธิอื่น ไม่รู้จักเรื่องอิตตวาอุปาทาน	๒๑๙
ตอน ๒ ว่าด้วย เบญจชั้นนี้โดยสรูป (๒๓ เรื่อง) ๒๒๑ - ๒๕๓	
เบญจชั้นนี้ เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้	๒๒๑
มูลฐานแห่งการบัญญัติเบญจชั้นนี้ (แต่ละชั้นนี้)	๒๒๒
เบญจชั้นนี้ เป็นที่บัญญัติทิฏฐิแห่งสังขตะ	๒๒๓
การถูกตราหน้า เพราะอนุสัยในเบญจ	๒๒๔

	หน้า
การถูกตราหน้า เพราะตายตามเบญจขันธ์	๒๒๖
สัญโญชน์และที่ตั้งแห่งสัญโญชน์	๒๒๗
ความลับของเบญจขันธ์	๒๒๘
เบญจขันธ์ เนื่องด้วยปัจจัยแห่งความเศร้าหมองและบริสุทธิ์	๒๓๐
เบญจขันธ์ เป็นธรรมฝ่ายที่แตกสลายได้	๒๓๒
เบญจขันธ์ ไม่เที่ยง	๒๓๓
เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ ก็ไม่เที่ยง	๒๓๖
เบญจขันธ์เป็นทุกข์	๒๓๖
เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ ก็เป็นทุกข์	๒๓๘
เบญจขันธ์ เป็นอนัตตา	๒๓๙
เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ ก็เป็นอนัตตา	๒๔๕
เบญจขันธ์ เป็นภาวะที่หนัก	๒๔๖
เบญจขันธ์ เป็นทั้งผู้ฆ่าและผู้ตาย	๒๔๖
เบญจขันธ์ เป็นกองถ่านถ้ำร้าง	๒๔๗
เบญจขันธ์ เป็นเครื่องผูกพันสัตว์	๒๔๘
เบญจขันธ์ “สัตว์” เพราะติดเบญจขันธ์	๒๔๙
ไม่รู้จักเบญจขันธ์ ชื่อว่ามีวิชา	๒๕๑
เพลินในเบญจขันธ์ เท่ากับเพลินในทุกข์	๒๕๑
ต้องละฉันทราคะในเบญจขันธ์	๒๕๒

นิทเทศ ๓ ว่าด้วย หลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์-

(๑๘ เรื่อง) ๒๕๔ - ๒๗๓

หลักที่ควรรู้ เกี่ยวกับทุกข์

๒๕๔

	หน้า
ปัญจปาทานชั้นร์ เป็นทุกขอริยสัจ	๒๕๖
ปัญจปาทานชั้นร์ เป็นทุกข์	๒๕๖
ของแสดงลักษณะความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๒๕๖
ทรงแสดงลักษณะแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๒๕๗
ความเป็นทุกข์ ๓ ลักษณะ	๒๕๗
ความทุกข์ของเวทนาและมนุษย์ ตามธรรมชาติ	๒๕๘
เป็นทุกข์ เพราะติดอยู่ในอายตนะ	๒๕๙
ทุกข์ เพราะยึดถือสิ่งที่ยึดถือไม่ได้	๒๖๐
ทุกข์ คือกระแสการปรุงแต่งทางจิต (ไม่มีบุคคลผู้ทุกข์)	๒๖๒
ไม่พ้นทุกข์ เพราะมีวัฏเพลินในอายตนะ	๒๖๔
อายตนะหก เป็นทุกขอริยสัจ	๒๖๔
กลุ่มอายตนะ เป็นของร้อน	๒๖๕
กลุ่มอายตนะ เป็นของมีด	๒๖๖
พิษลูกศรแห่งความทุกข์ ของปฏุชน	๒๖๗
สุขทุกข์ เนื่องจากการมีอยู่แห่งชั้นร์	๒๖๘
ประพฤติพรหมจรรย์นี้ เพื่อรรอบรู้ทุกข์	๒๖๙
ทุกข์ชนิดปลายแถว	๒๗๐
(ทรงแสดงโดยภาษาคน)	๒๗๐
(ทรงแสดงโดยภาษาธรรม)	๒๗๑
(คาถาผนวกทำยพระสูตร)	๒๗๓
ทุกขอริยสัจ เป็นสิ่งที่ควรรรอบรู้	๒๗๔

ภาค ๒

ว่าด้วยสมุททยอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์

(มี ๑ อุตเทศ & นิตเทศ ๑๐๒ เรื่อง)

อุตเทศแห่งสมุททยอริยสัจ	๒๗๙
นิตเทศแห่งสมุททยอริยสัจ (๕ นิตเทศ : ๔ - ๘, - ๑๐๐ เรื่อง)	๒๘๐ - ๔๐๒
นิตเทศ ๔ ว่าด้วย ลักษณะแห่งตัณหา (๔๑ เรื่อง)	๒๘๐ - ๓๑๙
ลักษณาการแห่งตัณหา	๒๘๐
สักกายสมุทัย ไวกัจฉแห่งตัณหา	๒๘๑
เจ้าเหนือหัวของสัตว์โลก	๒๘๒
สัญโญชน์อย่างเอก	๒๘๒
เครื่องจูงใจสู่ภพ	๒๘๒
พืชของภพ	๒๘๓
เชื้องอกของพืช	๒๘๕
ที่เกิดแห่งอุปธิ	๒๘๖
ที่เกิดแห่งอุปาทาน	๒๘๗
ที่เกิดแห่งอาหาร	๒๘๗
ตัณหาโดยวิภาคแห่งอารมณ ๖ อย่าง	๒๘๘
ภพโดยวิภาค ๓ อย่าง	๒๘๘
ตัณหาโดยวิภาค ๓ อย่าง	๒๘๙
ลักษณะแห่งกามตัณหา	๒๙๐
กามคุณห้า คือบ่วง	๒๙๐

	หน้า
กาม เป็นเครื่องผูก	๒๙๑
กาม เป็นมายา	๒๙๒
ไม่มีความเย็นในกาม	๒๙๒
คนกล่าวคำเท็จ เพราะกาม	๒๙๓
อิทธิพล ของกาม	๒๙๔
เข้าไปหาความตาย เพราะกาม	๒๙๕
ความเพลिन เป็นแดนเกิดแห่งทุกข์	๒๙๖
เพลिनอยู่กับอายตนะภายใน เท่ากับเพลिनอยู่ในทุกข์	๒๙๖
ความอรร้อยกลางกองทุกข์ (ความลวงของกาม)	๒๙๗
ความอรร้อยที่ไม่คุ้มกับความทุกข์	๒๙๘
กามเปรียบด้วย ท่อนกระดุก	๓๐๐
กามเปรียบด้วย ชี้นเนื้อคาปาก	๓๐๑
กามเปรียบด้วย คบเพลิงทวนลม	๓๐๒
กามเปรียบด้วย หลุมถ่านเพลิง	๓๐๓
กามเปรียบด้วย ของในความฝัน	๓๐๔
กามเปรียบด้วย ของขี้ม	๓๐๔
กามเปรียบด้วย ผลไม้	๓๐๕
รายละเอียดที่ควรศึกษา เกี่ยวกับกาม	๓๐๗
ไวพจน์ ของกาม	๓๐๙
กามเปรียบด้วยรูรั่วของเรือ	๓๑๒
ลักษณะแห่งภวตัณหา	๓๑๒
ปัจจัยแห่งภวตัณหา	๓๑๓
วิภาคแห่งภวตัณหา ร้อย	๓๑๔

	หน้า
เหตุที่ทำให้ฟังธรรมไม่รู้เรื่อง (เพราะภาวตัณหา)	๓๑๗
ภพแม้ชั่วขณะติดนิ้วมือ ก็ยังน่ารังเกียจ	๓๑๙
วิภวตัณหา	๓๑๙

นิทเทศ ๕ ว่าด้วย ที่เกิดและการเกิดแห่งตัณหา-

(๕ เรื่อง) ๓๒๐-๓๒๗

การเกิดขึ้นแห่งตัณหา	๓๒๐
ฐานที่เกิดแห่งตัณหา (สี่อย่าง)	๓๒๑
ที่ตั้งอาศัยเกิดแห่งตัณหา	๓๒๒
สิ่งที่ต้องรู้ ต้องละ เพื่อความสิ้นทุกข์	๓๒๖
ภาวะเป็นที่รักที่ยินดี เป็นหนามในอริยวินัย	๓๒๗

นิทเทศ ๖ ว่าด้วย อาการที่ตัณหาทำให้เกิดทุกข์-

(๓๑เรื่อง) ๓๒๘ - ๓๖๙

การเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์	๓๒๘
อาการเกิดขึ้นแห่งทุกข์โดยสมบูรณ์ (สายแห่งปัจจุสมุปบาท)	๓๒๘
วิภาคแห่งปัจจุสมุปบาท	๓๒๙
ปัจจัยแห่งอวิชชา	๓๓๓
อาการเกิดแห่งความทุกข์	๓๓๕
อาการที่ทุกข์เกิดขึ้น จากเบญจขันธ์	๓๓๕
อาการที่ทุกข์เกิดขึ้น เพราะยึดถือเบญจขันธ์	๓๓๗
อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์(อีกปริยายหนึ่ง : ทรงแสดงด้วยผัสสะ)	๓๓๘
อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์(อีกปริยายหนึ่ง : ทรงแสดงด้วยนันทิ)	๓๓๙

หน้า

อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง- : ทรงแสดงด้วยฉันทราคะ)	๓๓๙
อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง- : ทรงแสดงด้วยอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งภพใหม่)	๓๔๑
อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง- : ทรงแสดงด้วยอารมณ์เป็นที่กำลังแห่งนามรูป)	๓๔๒
อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง- : ทรงแสดงด้วยอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งนติ)	๓๔๓
อาการเกิดแห่งความทุกข์ โดยสังเขป	๓๔๔
อาการเกิดขึ้นแห่งโลก	๓๔๕
ความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ นั่นคือความเกิดขึ้นแห่งทุกข์	๓๔๗
อาการที่ทุกข์เกิดจากอาหาร	๓๔๘
อาการที่ทุกข์เกิดขึ้น เพราะตัณหาในอายตนะภายนอก	๓๔๙
อาการที่ทุกข์เกิดจากตัณหา	๓๕๐
ตัณหา เป็นเชื้อแห่งการเกิด	๓๕๑
อาสวะทำหน้าที่อย่างเดียวกับตัณหา	๓๕๒
อาการที่สัตว์เกิดตัณหาและเกิดทุกข์	๓๕๓
อาการที่ตัณหา (เครื่องนำไปสู่ภพใหม่) เจริญขึ้น	๓๕๕
เห็นแก่เหยื่อจึงติดเบ็ด	๓๕๖
ผู้แบกของหนัก	๓๕๗
จิตที่ตัณหา เรียกว่าอยู่สองคน	๓๕๘
จิตไม่มีตัณหา เรียกว่าอยู่คนเดียว	๓๕๙
ทุกข์โทษที่เกิดจากกาม	๓๖๑

	หน้า	
ปกิณณกทุกข์ ที่มีกามตัณหาเป็นมูล	๓๖๖	
ตัณหา เป็นเหตุแห่งความโศก	๓๖๗	
ปัจจัยแห่งทุกข์ โดยอเนกปริยาย	๓๖๘	
นิทเทศ ๗ ว่าด้วย ทิฏฐิเกี่ยวกับตัณหา (๘ เรื่อง)	๓๗๑ - ๓๘๐	
เพราะมิจฉาทิฏฐิ จึงเป็นปลาติดอวน	๓๗๐	
เกิดกิเลสและทุกข์ เพราะทิฏฐิบวก-ทิฏฐิลบ	๓๗๑	
สักกายทิฏฐิ มีได้ด้วยอาการอย่างไร	๓๗๒	
สักกายสมุทยคามินีปฏิปทา	๓๗๓	
เหตุให้เกิดอันทคาหิกทิฏฐิสิบ	๓๗๕	
ทิฏฐิให้เกิดเวทนาชนิดที่ล้วนแต่เป็นทุกข์สมุทัย	๓๗๖	
ความสำคัญผิด เป็นเหตุให้เกิดนันทิ (อุปาทาน)	๓๗๘	
ตัณหาเจริญ เพราะมิจฉาทิฏฐิในปิยรูป-สาดรูป	๓๗๙	
นิทเทศ ๘ ว่าด้วย กิเลสทั้งหลายในฐานะสมุทัย-	(๑๕ เรื่อง)๓๘๑ - ๔๐๒	
ละราคะโทสะมเหะ ก่อนและชาติชรามรณะ	๓๘๑	
ทุกแ่งมมที่เกี่ยวกับอกุศลมูล	๓๘๔	
ข้อควรทราบ เกี่ยวกับอกุศลมูล (หลายแ่งมม)	๓๘๕	
ไม่อาจละราคะโทสะมเหะ ก็เพราะหลงในสัญญาชานิยธรรม	๓๖๗	
สังโยชน์ เจ็ด	๓๘๘	
(สังโยชน์เจ็ด อีกนัยหนึ่ง)	๓๘๙	
สังโยชน์ สิบ	๓๙๐	

	หน้า
ลักษณะที่เป็นโอรัมภาคิยสังโยชน์	๓๙๐
อนุสัยสาม คู่กับเวทนาสาม	๓๙๒
อนุสัย เนื่องอยู่กับเวทนา	๓๙๓
อนุสัยทั้งสามเกิดได้ แม้เมื่อเสวยทุกข์เวทนา	๓๙๔
รายละเอียดที่ควรศึกษา เกี่ยวกับอาสวะ	๓๙๖
เหตุให้อาสวะเจริญและไม่เจริญ	๓๙๘
เหตุให้ไม่ปรินิพพานในทิฏฐธรรม	๔๐๐
บุคคลผู้ถึงซึ่งอวิชา	๔๐๑
อวิชา ของผู้ถึงซึ่งอวิชา	๔๐๒
ทุกขสมุททยอริยสัจ เป็นสิ่งที่ควรละ	๔๐๓

ภาค ๓

ว่าด้วยนิโรธอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐ

คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์

(มี ๑ อุทเทศ ๔ นิทเทศ ๒๕๙ เรื่อง)

อุทเทศแห่งนิโรธอริยสัจ	๔๐๙
นิทเทศแห่งนิโรธอริยสัจ (๔ นิทเทศ : ๙-๑๒,- ๒๕๗ เรื่อง)	๔๑๐ - ๔๑๕
นิทเทศ ๙ ว่าด้วย ความดับแห่งตัณหา (๒๙ เรื่อง)	๔๑๐ - ๔๑๕
ที่ละไปดับไป แห่งตัณหา	๔๑๐

	หน้า
ความดับทุกข์มี เพราะความดับแห่งนันทิ	๔๑๓
ลูกโซ่แห่งความดับทุกข์	๔๑๔
พ้นทุกข์ เพราะไม่เพลินในธาตุ	๔๑๔
ความหมายของคำว่า “ความดับ”	๔๑๕
ความดับของรูปขันธ์ คือความดับของทุกข์	๔๑๖
ความดับของเวทนาขันธ์ คือความดับของทุกข์	๔๑๖
ความดับของสัญญาขันธ์ คือความดับของทุกข์	๔๑๖
ความดับของสังขารขันธ์ คือความดับของทุกข์	๔๑๗
ความดับของวิญญาณขันธ์ คือความดับของทุกข์	๔๑๗
ความดับของเบญจขันธ์ คือความดับของทุกข์	๓๑๘
ดับตัณหา คือปลงภาระหนักลงได้	๔๑๘
ละกิเลสตัณหาได้ คือละเบญจขันธ์ได้	๔๑๙
ละฉันทราคะแห่งสิ่งใด ก็คือการละซึ่งสิ่งนั้น	๔๒๐
ความสิ้นตัณหา คือนิพพาน	๔๒๑
ความสิ้นตัณหา คือนิพพาน	๔๒๑
ที่สุดของพรหมจรรย์ คือนิพพาน	๔๒๒
ความไม่เพลินในอายตนะ คือความหลุดพ้นจากทุกข์	๔๒๔
หลุดพ้นจากทุกข์ เพราะไม่เพลินในเบญจขันธ์	๔๒๔
ความดับของอายตนะ คือความดับของทุกข์	๔๒๕
ความรู้ที่ถึงขั้นทำลายตัณหาแห่งกามคุณในอดีต	๔๒๖
ความปลอดจากกามโยคะ	๔๒๗
ความปลอดจากภวโยคะ	๔๒๗
ความปลอดจากทิฏฐโยคะ	๔๒๘

หน้า

ความปลอดภัยจากอวิชาโยคะ	๔๒๘
เครื่องกีดขวางการละสังโยชน์	๔๓๐
ประพัตติพรหมจรรย์ เพื่อละเพื่อตัดอนุสัยโดยเด็ดขาด	๔๓๑
เห็นโลก ก็เห็นเหมือนเห็นฟองน้ำและพยับแดด	๔๓๓
เห็นโลก ชนิดที่ความตายไม่เห็นเรา	๔๓๓
การดับทุกข์สิ้นเชิง ไม่เนื่องด้วยอิทธิวิธีแม้กระทั่ง- วิโมกข์ที่ไม่เกี่ยวกับการสิ้นอาสวะ	๔๓๓

นิทเทศ ๑๐ ว่าด้วย ธรรมเป็นที่ดับแห่งตัณหา-

(๖๑ เรื่อง) ๔๓๗ - ๕๕๐

ทิวาสที่สนทนากันเป็นไปเพื่อทุกขนิโรธ	๔๓๗
“ที่” ซึ่งนามรูปดับไม่มีเหลือ	๔๓๘
“ที่” ซึ่งธาตุสี่หยั่งลงไม่ถึง	๔๓๘
ที่เทียบนอกโลก	๔๓๙
สิ่งที่ไม่ปรุง	๔๓๙
“สิ่งนั้น” หาพบในกายนี้	๔๔๐
อาณาจักรแห่งโลกอุดร	๔๔๐
เมื่อ “เธอ” ไม่มี!	๔๔๑
สิ่งที่ไม่เต็มขั้นหรือพร่องลง	๔๔๑
ตรงกันข้ามไปเสียทุกอย่าง	๔๔๒
ที่สุดแห่งทุกข์	๔๔๒
สิ่งนั้นมีแน่!	๔๔๓
ธรรมที่ชื่อว่า “นิพพาน	๔๔๓

	หน้า
นิพพานธาตุ	๔๔๔
ลักษณะแห่งนิพพานธาตุ ๒ ชนิด	๔๔๕
ก. สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ	๔๔๕
ข. อนุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ	๔๔๕
(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)	๔๔๖
(ถ้อยคำในพากย์บาลีแห่งคาถาผนวกท้ายพระสูตร)	๔๔๖
อสังขตลักษณะ ๓ อย่าง	๔๔๘
ความดับเย็นของเวทนามีได้ แม้ในทิฏฐุธรรมนี้	๔๔๘
นิพพาน คืออวิราตธรรม	๔๕๐
ไฉนของนิพพาน (๓๒ คำ)	๔๕๑
นิพพานอริวงนะ	๔๖๒
ยาถ่ายและยาสำรองความเกิด-แก่-ตาย	๔๖๔
ธรรมเป็นเครื่องถอนอัสมิมานะในปัจจุบัน	๔๖๖
สมาธิที่มีผลเป็นความไม่มีอหังการะมมังการะมานานุสัย	๕๖๘
นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง	๔๗๐
นิพพานเห็นได้ยากยิ่ง	๔๗๐
พอนิพพานธรรมปรากฏ ก็หมดสงสัย	๔๗๐
นิพพาน เป็นที่มุ่งแสวงของผู้มองเห็นโทษในโลก	๔๗๑
เพราะมีสิ่งที่ไม่ตาย สิ่งที่ตายจึงมีทางออก	๔๗๒
ไม่ถึงนิพพาน เพราะพลัดออกนอกทางจนหลงทาง	๔๗๓
นิพพานของคนตาบอด (มิจฉาทิฏฐิ)	๔๗๕
ไม่นิพพาน เพราะยึดถือธรรมที่ได้บรรลุ	๔๗๗
การทำรณีให้แล่นไปได้ถึงนิพพาน	๔๗๘

	หน้า
ถ้ายังมีเชื้อ ก็ยังไม่ปรินิพพาน	๔๗
ถ้าหมดเชื้อ ก็ปรินิพพาน	๔๗๙
นิพพานที่เห็นได้เอง (เมื่อบุคคลนั้นรู้สึกต่อความสิ้นราคะ- โทสะ-โมหะ)	๔๘๐
นิพพานที่เห็นได้เอง ตามคำของพระอานนท์	๔๘๒
หมด “อาหาร” ก็นิพพาน	๔๘๔
อัสสวัชชยาญาณ เป็นเครื่องให้พ้นจากอัสสวะ	๔๘๖
ปริญญาที่แท้จริง	๔๘๗
วิโมกข์ ๒ ระดับ : สมยวิโมกข์ - อสมยวิโมกข์	๔๘๗
ก. สมยวิโมกข์	๔๘๗
ข. อสมยวิโมกข์	๔๘๘
ธรรมที่สมควรแก่การหลุดพ้นจากทุกข์	๔๙๐
นิสสารณียธาตุ ที่ทำความง่ายให้แก่การละตัณหา	๔๙๒
ธรรมธาตุต่าง ๆ ที่เป็นผลของสมถวิปัสสนา- อันดับสุดท้าย (: อภิญญาหก)	๔๙๕
บุพเพนิวาสานุสสติญาณที่แท้จริง (ซึ่งไม่เป็นสัสสตทิฏฐิ)	๔๙๘
อริยวิโมกข์ คืออมตธรรม	๕๐๔
บริษัทเลิศ เพราะสนใจโลกุตตรสุญญตา (ทางแห่งนิโรธ)	๕๐๕
นิพพาน เพราะไม่ยึดถือธรรมที่ได้บรรลุ	๕๐๗
ปรินิพพานในทิวสนธรรม ด้วยการตัดอกุศลมูล	๕๐๘
ปรินิพพานเฉพาะตน ผลแห่งการถอนความมั่นหมาย- ในธรรมทั้งปวงโดยความหมาย ๔ สถาน	๕๑๐
หยุดถือมั่น-หยุดห่วงไหว	๕๑๓

หน้า

ความไม่สะดุ้งหวาดเสียว เพราะไม่มีอุปาทาน	๕๑๔
ความไม่สะดุ้งหวาดเสียว เพราะไม่มีอุปาทาน (อีกนัยหนึ่ง)	๕๑๕
ลำดับแห่งโลกียสุข (ซึ่งยังไม่ถึงนิพพาน)	๕๑๖
ธรรมเป็นที่ดับตามลำดับ (ซึ่งยังไม่ถึงนิพพาน)	

(: อนุப்புพนิโรธ-อนุப்புพวิหาร-

อนุப்புพวิหารสมาบัติ) ๕๒๒

ก. อนุப்புพนิโรธ เก้า ๕๒๒

ข. อนุப்புพวิหาร เก้า ๕๒๓

ค. อนุப்புพวิหารสมาบัติ เก้า ๕๒๔

อนุப்புพวิหารอาพาธ ๕๓๐

ปัญญาสติกับนามรูปดับ เพราะวิญญาณดับ ๕๔๑

เห็นโลกมีค่าเท่ากับเศษหญ้าเศษไม้ ๕๔๑

หมดกลม-หยุดหมุน ๕๔๒

คนดำหรือคนขาว บ้วนมีหวังในนิพพาน ๕๔๒

วิมุตติ ไม่มีความต่างกันตามวรรณะของผู้ปฏิบัติ ๕๔๖

อริยโลกุตตรธรรม สำหรับคนทุกคนทุกวรรณะ ๕๔๘

นิทเทศ ๑๑ ว่าด้วย ผู้ดับตัณหา (๑๐๖ เรื่อง) ๕๕๑ - ๗๒๙

ปุถุชน คือผู้ยึดถือเต็มที่ ๕๕๑

พระเสขะ คือผู้กำลังจะไม่ยึดถือ ๕๕๑

ปุถุชน คือผู้ที่ยังไม่รู้จักนิพพาน ๕๕๒

พระเสขะ คือผู้ที่กำลังจะรู้จักนิพพาน ๕๕๓

พระอเสขะ คือผู้ที่หมดความยึดถือในทุกสิ่ง ๕๕๓

	หน้า
พระอเสขะ คือผู้ที่ไม่ยึดถือแม่ในนิพพาน	๕๕๔
ไตรสิกขา ของพระอเสขะ	๕๕๕
ธรรมชั้นดี ของพระอเสขะ	๕๕๕
สัมมัตตะสึบ ของพระอเสขะ	๕๕๖
องค์แห่งความเป็นพระสขะและพระอเสขะ	๕๕๗
นิเทศแห่งไตรสิกขา เพื่อเปรียบเทียบ	๕๕๗
นิเทศแห่งไตรสิกขา (อีกนัยหนึ่ง)	๕๕๙
เปรียบเทียบพระเสขะ-อเสขะ	๕๖๐
ความลดหลั่นแห่งพระอริยบุคคลผู้ปฏิบัติอย่างเดียวกัน	๕๖๔
การรู้เบญจขันธ์ โดยหลักแห่งอริยสัจสี่	๕๖๗
การรู้ปัญจอุปาทานขันธ์ โดยธรรมลักษณะห้า	๕๖๘
ผู้ละราคะ-โทสะ-โมหะ ระดับโสดาบัน	๕๖๙
พระโสดาบัน รู้จักปัญจอุปาทานขันธ์	๕๗๑
พระโสดาบัน เป็นใครกัน?	๕๗๑
หลักเกณฑ์พยากรณ์ภาวะโสดาบันของตนเอง	๕๗๗
แว่นส่องความเป็นพระโสดาบัน	๕๘๐
ผู้สมบรูณ์ด้วยทิวฏฐิโดยธรรมชาติ (สิ่งที่ผู้สมบรูณ์ด้วย ทิวฏฐิ-ทำไม่ได้ โดยธรรมชาติ)	๕๘๑
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ (อภัพพฐานสำหรับผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ)	๕๘๒
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ (อภัพพฐานสำหรับผู้ถึงพร้อม- ด้วยทิวฏฐิ อีกนัยหนึ่ง)	๕๘๓
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ (อภัพพฐานสำหรับผู้ถึงพร้อม- ด้วยทิวฏฐิ อีกนัยหนึ่ง)	๕๘๓

	หน้า
ผู้สิ้นความสงสัย (พระโศดาบัน)	๕๘๔
ผู้มีธรรมญาณและอันวญาณ (พระโศดาบัน)	๕๘๗
พระโศดาบัน รู้จักอินทรีย์หก	๕๘๖
พระโศดาบันกับพรอรหันต์ต่างกัน ในการเห็นธรรม	๕๙๐
พระโศดาบันกับ พรอรหันต์ต่างกัน ในการเห็นธรรม (อีกนัยหนึ่ง)	๕๙๑
ผู้รวมอยู่ในกลุ่มโศดาบัน ๓ จำพวก	๕๙๒
ก. สัทธานุสาวรี	๕๙๒
ข. รัจฉานุสาวรี	๕๙๒
ค. โศดาบันนะ	๕๙๓
ความเป็นพระโศดาบัน ไม่อาจแปรปรวน	๕๙๔
ความเป็นโศดาบัน ประเสริฐกว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ	๕๙๔
ผลแห่งความเป็นโศดาบัน	๕๙๕
พระอริยบุคคล ละสังโยชนได้ต่างกัน	๕๙๖
พระอริยบุคคลผู้ต้องใช้สังขารธรรมต่างกัน ๔ ประเภท	๕๙๗
ก. ผู้ทิฏฐุฐุวัธมเมอสังขารปรินิพพายี	๕๙๗
ข. ผู้กายัสสเมทาสสังขารปรินิพพายี	๕๙๘
ค. ผู้ทิฏฐุฐุวัธมเมอสังขารปรินิพพายี	๕๙๙
ง. ผู้กายัสสเมทาสสังขารปรินิพพายี	๖๐๐
อุปมาการฝึกช้างศึก ด้วยการฝึกตนของอริยสาวก	๖๐๐
บุคคลที่มีเชื้อเหลือ ๙ จำพวก	๖๐๓
พระอรหันต์ รู้จักปัญจุปาทานชั้นชัดแจ้งแล้วหลุดพ้น	๖๐๗
บุคคลผู้บรรลุนุปาทานปรินิพพาน	๖๐๘
พระอรหันต์ คือผู้เป็นอเสชชะ	๖๐๙

	หน้า
ผู้ถอนรากแห่งความรักและความเกลียดได้แล้ว (มีผล ๕ นัย)	๖๓๗
ก. ผู้ไม่ถือตัว (น อุตฺตเสเนติ)	๖๓๙
ข. ผู้ไม่ตอบโต้ (น ปฏิสฺเสนเนติ)	๖๔๐
ค. ผู้ไม่อวดวัน (น ฐปายติ)	๖๔๐
ฌ. ผู้ไม่ลุกโพลง (น ปชฺชลติ)	๖๔๑
ง. ผู้ไม่ไหม้เรียม (น ปชฺฌณมายติ)	๖๔๒
ผู้ลอกคราบทิ้งแล้ว	๖๔๒
ผู้ไม่สำคัญมั่นหมายแล้วไม่เกิดนันทิ (อุปาทาน)	๖๔๕
ผู้ปฏิบัติ เปรียบด้วยนักรบผู้เชี่ยวชาญการยิงศร	๖๔๖
ผู้หลุดพ้นแล้ว มีอุปมา ๕ อย่าง	๖๔๗
ผู้รอดไปได้ ไม่ตายกลางทาง	๖๔๘
ผู้ตายคาประตูนิพพาน	๖๕๑
ผู้หลุดพ้นได้ เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น	๖๕๓
ผู้กำลังโน้มเอียงไปสู่นิพพาน	๖๕๓
ผู้ปฏิบัติเพื่อความดับเย็นเป็นนิพพาน	๖๕๔
ผู้รู้ความลับของปิยรูป-สาตรูป	๖๕๕
ผู้มีจิตอันหาขอบเขตมิได้	๖๕๖
ความรู้สึกละเอียดของผู้นะตันทหาได้	๖๕๗
พระอริยบุคคล มีอันดับเจ็ด	๖๕๘
๑. ผู้อุภโตภาควิมุตต์	๖๕๘
ผู้อุภโตภาควิมุตต์ โดยสมบุรณ	๖๕๙
ผู้อุภโตภาควิมุตต์ (ตามคำของพระอานนท์)	๖๖๑
๒. ผู้ปัญญาวิมุตต์	๖๖๒

	หน้า
ผู้ปัญญาวิมุตต์ (อีกนัยหนึ่ง)	๖๖๓
ผู้ปัญญาวิมุตต์ (ตามคำของพรอานนท์)	๖๖๕
๓. ผู้กายสักขี	๖๖๖
ผู้กายสักขี (ตามคำของพรอานนท์)	๖๖๗
๔. ผู้ทิวฐิปัตต์	๖๖๘
๕. ผู้สัทธาวิมุตต์	๖๖๙
๖. ผู้ธัมมานุสारी	๖๗๐
๗. ผู้สัทธานุสारी	๖๗๑
ผู้อนิมิตตวิหारी	๖๗๒
ผู้มีสันติทิวฐิกธรรม ตามคำของพรอานนท์	๖๗๓
ผู้นิพพาน-ปรินิพพาน ตามคำของพรอานนท์	๖๗๔
ผู้มีทิวฐธรรมนิพพาน ตามคำของพรอานนท์	๖๗๔
ผู้เขมปป์ตต์ ตามคำของพรอานนท์	๖๗๕
ตทั้งคนิพพุโต-ผู้ดับเหี้ยนด้วยคั่นัน ๆ	๖๗๖
ผู้มีตทั้งคนิพพาน ตามคำของพรอานนท์	๖๗๗
หมดตัวตน ก็หมดเครื่องผูกพัน	๖๗๘
หมดตัวตน ก็หมดอหังการ	๖๗๙
สัญญาที่เป็นส่วนประกอบแห่งวิชา	๖๘๐
บุคคลผู้ถึงซึ่งวิชา	๖๘๑
วิชาของผู้ถึงซึ่งวิชา	๖๘๑
ผู้รับผลของการปฏิบัติเกี่ยวกับธาตุสี่	๖๘๒
ผู้ไม่กลืนเบ็ดของมาร	๖๘๓
ผู้ไม่เข้าไปหา ย่อมหลุดพ้น	๖๘๓

	หน้า
ผู้ล่วงมัจจุราขให้หลง	๖๘๕
วิมุตติต่างกัน แต่เป็นผลของการปฏิบัติอย่างเดียวกัน	๖๘๖
พระอรียบุคคลมีหลายระดับ เพราะอินทรีย์ยิ่งหย่อนห่างกัน	๖๘๗
การเป็นพระอรียเจ้า ไม่ใช่สิ่งสูงสุดวิสัย	๖๘๘
กายนครที่ปลอดภัย	๖๘๙
ผู้ไม่มีหนามยอกตำ	๖๙๕
ผู้อยู่คนเดียว คือผู้ไม่ข้องติดอยู่ในธรรมทั้งปวง	๖๙๕
กายของผู้ที่สิ้นตัณหาแล้วก็ยังตั้งอยู่ชั่วขณะ (นิโรธมิใช่ความตาย)	๖๙๕
พระอรหันต์ตายแล้วสูญหรือ?	๖๙๘
หลักการทดสอบตัวเอง ว่าเป็นอรหันต์หรือไม่	๗๐๐
คำถามที่อาจใช้ทดสอบความเป็นอรหันต์ (มี ๖ หมวด)	๗๐๒
(หมวด ๑ : โภหารสี่)	๗๐๒
(หมวด ๒ : ปัญจุปาทานขันธ)	๗๐๓
(หมวด ๓ : ธาตุหก)	๗๐๔
(หมวด ๔-๕ : อายตนะใน-นอก)	๗๐๕
(หมวด ๖ : การถอนอนุสัย)	๗๐๖
สมณะสี่ประเภท	๗๑๑
สมณะสี่ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	๗๑๒
สมณะสี่ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	๗๑๔
สมณะสี่ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	๗๑๕
สมณะสี่ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)	๗๑๗
สมณะแห่งลัทธิหนึ่ง ๆ ต่างจากสมณะแห่งลัทธิอื่น- ระบบลัทธิพรหมจรรยจึงไม่เหมือนกัน)	๗๑๙

หน้า

ไม่อาจจะกล่าวหาใครดีกว่าใคร เพราะอาศัยเหตุสักว่า-	
ชื่อ(หมวดของอริยบุคคล)	๗๑๙
ผู้บอกทางและผู้เดินทาง มีการหลุดพ้นอย่างเดียวกัน	๗๒๑
ผีทำไว วัตด้วยการรู้ร้อริยสัจ	๗๒๒
ผู้รู้จักเลือกเอาฝ่ายดับไม่เหลือแห่งภพ	๗๒๓
ผู้อยู่อย่างคนมีสุข ก็ทำวิราคะให้ปรากฏได้	๗๒๕
ระดับต่าง ๆ แห่งบุคคลผู้ถอนตัวขึ้นจากทุกข์	๗๒๗

นิเทศ ๑๒ ว่าด้วยอาการดับแห่งตัณหา (๖๑ เรื่อง) ๗๓๐ - ๘๑๕

อาการดับแห่งโลก	๗๓๐
อาการดับแห่งความทุกข์	๗๓๐
อาการดับแห่งทุกข์ โดยสังเขปที่สุด	๗๓๑
อาการดับแห่งทุกข์ โดยสังเขป	๗๓๒
อาการดับแห่งทุกข์ โดยสมบูรณ์	๗๓๒
อาการดับแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๗๓๓
อาการดับแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๗๓๓
อาการดับแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๗๓๔
อาการดับแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๗๓๕
อาการดับแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๗๓๖
เหตุดับแห่งทุกข์ ที่ตรัสไว้โดยอเนกปริยาย	๗๓๗
ลักษณะการแห่งการรู้ร้อริยสัจและการสิ้นอาสวะจบพรหมจรรย์	๗๓๘
ลักษณะของการดับแห่งทุกข์	๗๓๙
ลักษณะของความดับแห่งทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๗๔๐

	หน้า
ลักษณะของความดับแห่งทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๗๔๑
ลักษณะของความดับแห่งทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๗๔๑
อาการแห่งบุคคลผู้หลุดพ้น	๗๔๒
อาการดับแห่งตัณหาในนามแห่งนันทิ	๗๔๓
สักกายนิโรธ	๗๔๔
อาการแห่งการละอวิชชา โดยย่อ	๗๔๔
กระแสการปรุงแต่งแห่งการเกิดวิมุตติญาณทัสสนะ	๗๔๖
การบริณีพพานในทิฏฐธรรม	๗๔๙
การบริณีพพานในทิฏฐธรรม (อีกปริยายหนึ่ง)	๗๕๐
การบริณีพพานในทิฏฐธรรม (อีกปริยายหนึ่ง)	๗๕๐
ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี	๗๕๑
ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)	๗๕๒
ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)	๗๕๒
ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)	๗๕๓
ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)	๗๕๓
ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)	๗๕๔
ลำดับการหลุดพ้นโดยละเอียด เมื่อเห็นอนัตตา	๗๕๔
ทางให้ถึงความหลุดพ้น ๕ ทาง	๗๕๕
รู้จักอุปาทาน ต่อเมื่อหมดอุปาทาน	๗๕๙
อาสวะสิ้นไป เพราะการกำจัดสมารัมภะและอวิชชา	๗๖๐
พอรู้เรื่องการร้อยรัด ก็สามารถทำที่สุดทุกข์	๗๖๒
ลักษณะแห่งการถึงที่สุดทุกข์	๗๖๓

	หน้า
ลำดับแห่งการดับของสังขาร (อนุปปพสังขารนิโรธ)	๗๖๖
จิตหยั่งลงสู่อมตะ เมื่อประกอบด้วยสัญญาอันเหมาะสม	๗๖๖
บรรรอรหัตต์ โดยละมัฏญณะ ๖ ชนิด	๗๖๙
ขั้นตอนอันจำกัด แห่งปัจจัยของการละกาม-รูป-อรูปราคะ	๗๗๐
ละราคะ โทสะ โมหะได้ เพราะไม่หลงในสัญญาชนิยธรรม	๗๗๑
ภาวะแห่งความสิ้นตัวตนและสิ้นโลก	๗๗๑
สิ้นกิเลสก็แล้กัน ไม่ต้องรู้ว่าสิ้นไปเท่าไร	๗๗๔
เมื่อสังโยชน์เหมือนเครื่องหวายสิ้นอายุ	๗๗๔
ฟองไข่ออกเป็นตัว มิใช่โดยเจตนาของแม่ไก่-	
(เหมือนอาสวะสิ้นเอง เมื่อปฏิบัติชอบ)	๗๗๕
ผลสูงต่ำแห่งการปฏิบัติ ตามที่อาจทำให้เกิดขึ้น	๗๗๖
อานิสงส์ ตามลำดับการเกิดแห่งธรรมโดยไม่ต้องเจตนา-	
(จากศีลถึงวิมุตติ)	๗๘๐
สัญญาในอุปาทานระงับไป เมื่ออารมณ์แห่งสัญญานั้นเป็นวิภูตะ	๗๘๒
อนุสัยทั้งสามไม่เกิดแก่อริสาวก แม้เมื่อสวयทุกขเวทนา	๗๘๕
การไม่เกิดอนุสัยสามเมื่อสวयเวทนาสาม แล้วดับเย็น	๗๖๗
อาการที่ตัณหาไม่นำไปสู่ภพใหม่ ให้เกิดผลพิเศษอีกนานาประการ	๗๙๐
การออกไปเสีย จากทางเดินแห่งจิตของสัตว์ปฤชุน	๗๙๓
การละความผูกพันในความสุขทุกชั้น	๗๙๖
ก. สุขที่ควรกลัว	๗๙๖
ข. สุขที่ไม่ควรกลัว	๗๙๗
ค. สุขที่ยังหวั่นไหวและไม่หวั่นไหว	๗๙๗
ง. การละความผูกพันในรูปฌานและอรูปฌาน	๗๙๙

	หน้า
การละทิกฎฐิติด้วยอนุปัสสนาญาณในอารมณฺ์ของทิกฎฐิตินั้น ๆ	๘๐๒
อนุสัยเจ็ดสลาย เมื่อขาดความยึดมั่นในอารมณฺ์แห่งปปัญจัสสญาณ๘๐๒	
ลำดับปัจจัยแห่งการกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน	๘๐๓
วิธีการบ่มวิมุตติให้ถึงที่สุด	๘๐๔
สิตปฏิฐานบริบูรณ์ เพราะอานาปานสติบริบูรณ์	๘๐๖
(หมวดกายานุปัสสนา)	๘๐๖
(หมวดเวทนานุปัสสนา)	๘๐๗
(หมวดจิตตานุปัสสนา)	๘๐๗
(หมวดธัมมานุปัสสนา)	๘๐๘
โพชฌงค์เจ็ดบริบูรณ์ เพราะสิตปฏิฐานบริบูรณ์	๘๐๙
(โพชฌงค์เจ็ด หมวดกายาฯ)	๘๐๙
(โพชฌงค์เจ็ด หมวดเวทนาฯ)	๘๑๑
(โพชฌงค์เจ็ด หมวดจิตตาฯ)	๘๑๒
(โพชฌงค์เจ็ด หมวดธัมมาฯ)	๘๑๓
วิชา-วิมุตติบริบูรณ์ เพราะโพชฌงค์บริบูรณ์	๘๑๓
นิโรธอริยสัจ (อีกนัยหนึ่ง)	๘๑๔
นิโรธอริยสัจ เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง	๘๑๕

ภาค ๔

ว่าด้วยมัคคอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือมรรค

(มี ๑ อุทเทศ ๑๐ นิทเทศ ๓๕๘ เรื่อง)

อุทเทศแห่งมัคคอริยสัจ	๘๑๒
------------------------------	------------

หน้า

นิตเทศแห่งมัคคอริยสัจ (๑๐ นิตเทศ : ๑๓-๒๒,-

๓๕๕ เรื่อง)๘๒๒ - ๑๔๘๙

นิตเทศ ๑๓ ว่าด้วย ข้อความนำเรื่องมรรค-

(๒๘ เรื่อง)๘๒๒ - ๘๖๙

หมวด ก. ว่าด้วยทอเทศ-นิตเทศของมรรค

อุทเทศแห่งทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ๘๒๒

นิตเทศแห่งทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ๘๒๒

หมวด ข. ว่าด้วยอันตะ ๒ จากมรรค

ขำศึกของมัชฌมาปฏิปทา (อัญบังคิกมรรค) ๘๒๕

อีกนัยหนึ่ง (ตามบลีอรณวิภังคสูตรมัชฌมินิกาย) ๘๒๖

อีกนัยหนึ่ง (ตามลาลี ติก. อ.) ๘๒๙

ลักษณะอีกปริยายหนึ่ง แห่งกามสุขัลลิกานุโยค ๘๓๑

สิ่งที่เรียกว่า กามคุณและกามสุข ๘๓๓

สุขัลลิกานุโยค ๒ แบบ ๘๓๔

ก. สุขัลลิกานุโยค ของมิฉาทิฎฐิ ๘๓๔

ข. สุขัลลิกานุโยค ของสัมมาทิฎฐิ ๘๓๕

ผลแห่งสุขัลลิกานุโยคของสัมมาทิฎฐิ ๘๓๖

ตไปชิตุจฉัตต เปรียบเสมือนการขี่ขอนสุดท่อนกลมข้ามแม่น้ำ ๘๓๗

หมวด ค. ว่าด้วยลักษณะของมรรค

อัญฐังคิกมรรค ในฐานะเป็นทางแห่งอมตะ ๘๓๙

อัญฐังคิกมรรค มีกระแสไหลไปสู่นิพพาน ๘๓๙

อัญฐังคิกมรรค ในฐานะหนทางให้ถึงจุดหมาย ๘๔๐

	หน้า
อัฐฐังคิกมรรค ทำหน้าที่เสมือนหนึ่งเสวียนรอกันหม้อ	๘๔๒
อัฐฐังคิกมรรค เป็นยอดแห่งสังฆตธรรมทั้งปวง	๘๔๒
อัฐฐังคิกมรรค คือหนทางเก่าที่ทรงพบใหม่	๘๔๒
อัฐฐังคิกมรรค ในฐานะเป็นหนทางแห่งการกำหนดรู้ทุกข์	๘๔๔
มัชฌมาปฏิบัติในฐานะเหตุให้เกิดจักขุและญาณเพ็ญพพาน	๘๔๕
มัชฌมาปฏิบัติ ๓ ลำดับ	๘๔๖
ก. มัชฌมาปฏิบัติ (พื้นฐานทั่วไป)	๘๔๖
ข. มัชฌมาปฏิบัติ (ในความหมายชั้นกว้าง)	๘๔๗
ค. มัชฌมาปฏิบัติ (ในความหมายชั้นลึก)	๘๔๙
ลักษณะหนทางแห่งความหมดจด	๘๕๑
ลำดับการปฏิบัติ เพื่ออรหัตตผล	๘๕๒
<i>หมวด ง. ว่าด้วยเหตุปัจจัยของมรรค</i>	
ธรรมเป็นรุ่งอรุณแห่งอัฐฐังคิกมรรค	๘๕๔
อัฐฐังคิกมรรค สำเร็จได้ด้วยอุปมาทยอดแห่งกุศลธรรม	๘๕๕
<i>หมวด จ. ว่าด้วยอานิสงส์ของมรรค</i>	
อัฐฐังคิกมรรค เป็นปฏิบัติเพื่อความเป็นอริยบุคคลสี่	๘๕๗
อัฐฐังคิกมรรค ในฐานะระดมเครื่องข้ามฝั่ง	๘๕๙
อัฐฐังคิกมรรค ในฐานะพรหมจรรย์	๘๕๙
อริยอัฐฐังคิกมรรค เป็นกรรมอันเป็นที่สิ้นกรรม	๘๖๐
อานิสงส์พิเศษแห่งอัฐฐังคิกมรรค(ทำให้รู้จักพระศาสดาอย่างถูกต้อง)	๘๖๓
<i>หมวด ฉ. ว่าด้วยปกิณณกะ</i>	
อัฐฐังคิกมรรค กับนิพพาน	๘๖๔
โพชฌงค์ ในฐานะเป็นมรรค	๘๖๕

	หน้า
ปรารภโพชฌงค์แล้ว มรรคก็เป็นอันปรารภด้วย	๘๖๗
ปรารภสติปัฏฐานแล้ว มรรคก็เป็นอันปรารภด้วย	๘๖๘
อุทเทส และ นิทเทส แห่งอัญญาจติกมรรคแต่ละองค์	๘๗๑ - ๘๗๒
นิทเทส ๑๔ ว่าด้วย สัมมาทิฏฐิ (๗๗ เรื่อง)	๘๗๓ - ๑๐๒๘
<i>หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทส-วิภาค ของสัมมาทิฏฐิ</i>	
อุทเทสแห่งสัมมาทิฏฐิ	๘๗๓
สัมมาทิฏฐิ โดยปริยายสองอย่าง (โลกีย-โลกุตตระ)	๘๗๓
<i>หมวด ข. ว่าด้วยลักษณะ-อุปมา-ไวพจน์ ของสัมมาทิฏฐิ</i>	
ลักษณะของสัมมาทิฏฐิ	๘๗๕
ลักษณะของสัมมาทิฏฐิ (อีกปริยายหนึ่ง : ระดับสูงสุด)	๘๗๕
สัมมาทิฏฐิโลกุตตระ นานาแบบ (ตามคำพระสารีบุตร)	๘๗๗
ก. หมวดเนื่องด้วยกุศล-อกุศล	๘๗๗
ข. หมวดเนื่องด้วยอาหารสี่	๘๗๘
ค. หมวดเนื่องด้วยอริยสัจสี่	๘๘๐
ง. หมวดเนื่องด้วยปฏิจจสมุปป็นนธรรม-	
ตามหลักปฏิจจสมุปบาท	๘๘๒
ง. ๑ เกี่ยวกับชรามรณะ	๘๘๒
ง. ๒ เกี่ยวกับชาติ	๘๘๓
ง. ๓ เกี่ยวกับภพ	๘๘๔
ง. ๔ เกี่ยวกับอุปาทาน	๘๘๕
ง. ๕ เกี่ยวกับตัณหา	๘๘๖
ง. ๖ เกี่ยวกับเวทนา	๘๘๗
ง. ๗ เกี่ยวกับผัสสะ	๘๘๘

หน้า

ง. ๘	เกี่ยวกับสพายนะ	๘๘๖
ง. ๙	เกี่ยวกับนามรูป	๘๙๐
ง. ๑๐	เกี่ยวกับวิญญาณ	๘๙๑
ง. ๑๑	เกี่ยวกับสังขาร	๘๙๒
ง. ๑๒	เกี่ยวกับอวิชชา	๘๙๓
ง. ๑๓	เกี่ยวกับอสาвање	๘๙๕
สัมมาทิฐิ	เป็นรุ่งอรุณแห่งกุศลธรรม	๘๙๗
สัมมาทิฐิ	เป็นรุ่งอรุณแห่งการรู้อริยสัจสี่	๘๙๗
สัมมาทิฐิ	ควรจะรวมไปถึงการสำนึกบาป	๘๙๘
อริยสัจญาณ	เป็นญาณประเภทยิ่งเร็ว	๘๙๙
ทิ้งเสียนั้นแหละ	กลับจะเป็นประโยชน์	๙๐๑
ฆ่ากิเลส	อย่าฆ่าคน	๙๐๒
วิชา	เป็นตัวชักนำมาซึ่งองค์แปดแห่งสัมมามรรค	๙๐๓
<i>หมวด ค. ว่าด้วยอุปกรรม-เหตุปัจจัย ของสัมมาทิฐิ</i>		
ความกลัว	เป็นเหตุแห่งสัมมาทิฐิ (ชนิดโลกียะ)	๙๐๔
อริยสัจสี่	เป็นอารมณ์แห่งนิพเพธิกปัญญา	๙๐๗
ธรรมเป็นเครื่องเจริญ	แห่งปัญญา ฯลฯ	๙๐๙
เหตุที่ทำให้แสวงหานิพพาน		๙๑๐
ฌาน (ที่มีสัญญา)	ใช้เป็นฐานแห่งวิปัสณาได้ลงตัวเอง	๙๑๑
เหตุให้เกิดและเจริญ	แห่งอาทิพรหมจรรย์ปัญญา	๙๑๖
ขั้นตอนจำกัด	แห่งปัจจัยของปัญญาขั้นนี้	๙๑๙

	หน้า
สิ่งสงเคราะห์สัมมาทิฏฐิให้แสดงผล	๙๒๐
เหตุปัจจัยแห่งวิชาและวิมุตติ	๙๒๑
สัญญาเกิดก่อนญาณ	๙๒๒
การทำสมาธิ มีเคล็ดดับเหมีอนแม่โคเป็นภูเขาลาดชัน	๙๒๓
อนิจจสัญญาเป็นไปโดยสะดวก เมื่อผู้เจริญมุงอนิสงส์ ๖ ประการ	๙๒๘
ทุกขสัญญาเป็นไปโดยสะดวก เมื่อผู้เจริญมุงอนิสงส์ ๖ ประการ	๙๒๙
อนัตตสัญญาเป็นไปโดยสะดวก เมื่อผู้เจริญมุงอนิสงส์ ๖ ประการ	๙๓๐
สิ่งทั้งปวงที่ต้องรู้จัก เพื่อความมีสันทุกข	๙๓๑
ต้นเหตุแห่งมิฉาทิฏฐิ-สัมมาทิฏฐิ	๙๓๒
<i>หมวด ง. ว่าด้วยหลักการปฏิบัติของสัมมาทิฏฐิ</i>	
รู้เวทนาเพื่อดับเสียได้ ดีกว่ารู้เพื่อเป็นปัจจัยแก้ตัณหา	๙๓๒
อัสสาทะ-อาทีนวะ-นิสสรณะ ของกาม	๙๓๓
อัสสาทะของกาม	๙๓๓
อาทีนวะของกาม	๙๓๔
นิสสรณะของกาม	๙๓๙
อัสสาทะ-อาทีนวะ-นิสสรณะ ของรูปกาย	๙๔๐
อัสสาทะของรูปกาย	๙๔๐
อาทีนวะของรูปกาย	๙๔๐
นิสสรณะของรูปกาย	๙๔๓
อัสสาทะ-อาทีนวะ-นิสสรณะ ของเวทนา	๙๔๔
อัสสาทะของเวทนา	๙๔๔
อาทีนวะของเวทนา	๙๔๖
นิสสรณะของเวทนา	๙๔๖

	หน้า
การทำให้เกิดสัมมาทิฐิ เมื่อมีปัญหาระหว่างลัทธิ	๙๔๗
การเห็นกายและเวทนา ในระดับแห่งผู้หลุดพ้น	๙๕๔
สัมมาทิฐิในการเจริญธรรมสาม เพื่อละธรรมสาม(อีกนัยหนึ่ง)	๙๕๕
สัมมาทิฐิในการเจริญธรรมสาม เพื่อละธรรมสาม(อีกนัยหนึ่ง)	๙๕๖
สัมมาทิฐิในการเจริญธรรมสาม เพื่อละธรรมสาม(อีกนัยหนึ่ง)	๙๕๗
สัมมาทิฐิในการเจริญธรรมสาม เพื่อละธรรมสาม(อีกนัยหนึ่ง)	๙๕๗
ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับธาตุห้า	๙๕๘
สัมมาทิฐิในอานัญชัสปายปฏิบัติ	๙๖๓
ข้อที่หนึ่ง	๙๖๓
ข้อที่สอง	๙๖๔
ข้อที่สาม	๙๖๔
สัมมาทิฐิในอากิญจัญญายตนะสัปปายปฏิบัติ	๙๖๕
ข้อที่หนึ่ง	๙๖๕
ข้อที่สอง	๙๖๖
ข้อที่สาม	๙๖๖
สัมมาทิฐิในเนวสัณญานาสัณญายตนะสัปปายปฏิบัติ	๙๖๗
สัมมาทิฐิ ต่อโสมนิตถรณะ	๙๖๘
อริยวิโมกข์ หรือโสมนิตถรณะ	๙๖๙
วิธีพิจารณา เพื่อ “หมดปัญหา” เกี่ยวกับอาหาร	๙๗๑
วิธีพิจารณาธรรมในภายใน เพื่อความสิ้นทุกข์	๙๗๕
การพิจารณา เพื่อความสิ้นแห่งแดนเกิดของทุกข์	๙๗๗
หมวด จ. ว่าด้วยอานิสงส์ของสัมมาทิฐิ	
การเห็นชนิดที่ละมิจฉาทิฐิได้	๙๗๘

	หน้า
การเห็นชนิดที่ละสักกายทิฏฐิได้	๘๗๙
การเห็นชนิดที่ละอัตตานุทิฏฐิได้	๙๘๐
การเห็นชนิดที่ละมิจฉาทิฏฐิที่ปรารภอัตตาและโลก	๙๘๑
การเห็นไตรลักษณ์ เป็นทางแห่งความหลุดพ้น	๙๘๑
ก. ตามนัยแห่งอนัตตลักขณสูตร	๙๘๑
ข. ตามนัยแห่งบาลีอนิจจวรรค สฬายตนสังยุตต์	๙๘๒
ค. ตามนัยแห่งธัมมปทบาลี	๙๘๒
ความสะดวงสบายแก่การดับของกิเลส (นิพพาน)	๙๘๓
การรู้จักแสวงหาของมนุษย์	๙๙๖
ก. การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ	๙๙๖
ข. การแสวงหาที่ประเสริฐ	๙๙๙
อุบายเครื่องสิ้นต้นหา โดยสังเขป	๙๙๐
ความถูกต้องเกี่ยวกับความรู้นี้กว่าปฏิภูมหรือไม่ปฏิภูม	๙๙๑
ภิกษุมิได้เจริญภาวนา เพื่อได้รูปทิพย์เสียทิพย์	๙๙๓
การเห็นความปฏิภูมแห่งศ-อาหาร-ความรัก-สุภา-	
ผัสสะ-อุปาทาน	๙๙๕
โลกุตตรผลมีได้ จากการตั้งจิตไว้ถูก	๙๙๖
ความแน่ใจหลักจากการปฏิบัติ เป็นเครื่องตัดสินความผิด-ถูก	๙๙๗
สรุปานิสงส์ของสัมมาทิฏฐิ	๑๐๐๐
หมวด ๑. ว่าด้วยโทษของการขาดสัมมาทิฏฐิ	
โทษที่เกิดจากมิจฉาทิฏฐิในกักรพูด	๑๐๐๑
ทิฏฐิซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งการวิวาท (๓ จำพวก)	๑๐๐๒
มิจฉาทิฏฐิที่ว่า วิญญาณเป็นผู้ท่องเที่ยว	๑๐๐๖

หน้า

โทษแห่งอัตรคาหิกทิวฐิสืบ	๑๐๐๘
อวิชา เป็นตัวชักนำมาซึ่งองค์แปดแห่งมิจฉามรรค	๑๐๐๙

หมวด ข. ว่าด้วยปกิณณกะ

สัสสททิวฐิก็อยากอยู่ อัจฉททิวฐิก็อยากไป สัมมาทิวฐิก็อยากดับ๑๐๑๐ คนรวยก็มีธรรมะได้ (เจตตินิยมและวัตถุนิยมก็อยู่ด้วยกันได้)	๑๐๑๒
การใช้ความทุกข์ให้เป็นประโยชน์แก่บุุณชน	๑๐๑๓
ตรัสว่า ถ้าจะมีตัวตนกันบ้าง เอาจร่างกายเป็นตัวตนดีกว่าจิต	๑๐๑๔
การทำความรู้จักกับกาย ซึ่งมีไซ้ของเราหรือของใครอื่น	๑๐๑๖
อุปมาแห่งการคำนวณความเป็นอนิจจัง	๑๐๑๗
รู้จักเลือก : “สังฆทานดีกว่า !”	๑๐๒๐
อาการที่อวิชาทำให้มีการเกิดดับแห่งสังขาร	๑๐๒๒
รายละเอียดที่ควรเข้าใจให้ถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องกรรม	๑๐๒๕
เห็นผิดจากธรรมชาติ ก็ไม่อาจทำให้แจ้งมรรคผล	๑๐๒๗

นิเทศ ๑๕ ว่าด้วย สัมมาสังกัปปะ (๑๙ เรื่อง) ๑๐๒๙ - ๑๘๕๙

หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทส-วิภาคของสัมมาสังกัปปะ

อุทเทสแห่งสัมมาสังกัปปะ	๑๐๒๙
สัมมาสังกัปปะ โดยปริยายสองอย่าง (โลกีย-โลกุตตระ)	๑๐๒๙
วิตกโดยปริยายสองอย่าง (เพื่อนิพพาน-ไม่เพื่อนิพพาน)	๑๐๓๐
บุคคลเกี่ยวกับเนกขัมมะ ๔ ประเภท	๑๐๓๑

หมวด ข. ว่าด้วยลักษณะของสัมมาสังกัปปะ

อริยสังกัปปะ ในฐานะสัมมาสังกัปปะ	๑๐๓๒
อริยสังกัปปะ ในฐานะสัมมาสังกัปปะ	๑๐๓๓

หน้า

<i>หมวด ค. ว่าด้วยอุปกรณ์ของสัมมาสังกัปปะ</i>	
สิ่งที่ควรทราบ เกี่ยวกับอกุศลสังกัปปะ	๑๐๓๕
สิ่งที่ควรทราบ เกี่ยวกับกุศลสังกัปปะ	๑๐๓๖
เนกขัมมะแท้มีได้ เพราะได้รู้ของสิ่งที่ประเสริฐกว่ากามรส	๑๐๓๘
<i>หมวด ง. ว่าด้วยหลักการปฏิบัติของสัมมาสังกัปปะ</i>	
วิธีพิจารณา เพื่อเกิดสัมมาสังกัปปะ	๑๐๓๘
ก. โทษแห่งมิจฉาสังกัปปะ	๑๗๓๘
ข. คุณแห่งสัมมาสังกัปปะ	๑๐๔๐
อาการเกิดแห่งเนกขัมมสังกัปปะ	๑๐๔๑
วิธีพิจารณา เพื่อกำจัดอกุศลวิตก ตามลำดับ	๑๐๔๒
ประการที่ ๑	๑๐๔๒
ประการที่ ๒	๑๐๔๓
ประการที่ ๓	๑๐๔๔
ประการที่ ๔	๑๐๔๕
ประการที่ ๕	๑๐๔๕
ผลสำเร็จแห่งการกำจัดอกุศลวิตก	๑๐๔๖
หน้าที่ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อ “กาม” (เพื่อกำจัดกามวิตก)	๑๐๔๘
<i>หมวด จ. ว่าด้วยอานิสงส์ของสัมมาสังกัปปะ</i>	
การหลีกจากกาม เป็นบุรพภาคของพรหมจรรย์	๑๐๕๐
อาการเกิดแห่งกุศลวิตก หรือสัมมาสังกัปปะ	๑๐๕๑
ก. กรณีเนกขัมมวิตก	๑๐๕๑
ข. กรณีอัปยาปาตวิตก	๑๐๕๑
ค. กรณีวิหิงสาวิตก	๑๐๕๒

	หน้า
สัมมาสังกัปปะ ทำให้เกิดสังฆสามัคคี	๑๐๕๒
<i>หมวด ฉ. ว่าด้วยโทษของการขาดสัมมาสังกัปปะ</i>	
อาการเกิดแห่งอกุศลสังกัปปะ หรือมิจฉาสังกัปปะ	๑๐๕๔
ก. กรณীগามวิตก	๑๐๕๔
ข. กรณียथाปาทวิตก	๑๐๕๕
ค. กรณีวิหิงสาวิตก	๑๐๕๕
<i>หมวด ช. ว่าด้วยปกิณณกะ</i>	
ธรรมชาติของกามแห่งกามวิตก	๑๐๕๖
ความไม่มีเนกขัมมวิตก ในจิตของสามัญญสัตว์	๑๐๕๗
นิทเทศ ๑๖ ว่าด้วย สัมมาวาจา (๑๓ เรื่อง) ๑๐๖๐ - ๑๐๗๙	
<i>หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทศ-วิภาคของสัมมาวาจา</i>	
อุทเทศแห่งสัมมาวาจา	๑๐๖๐
หลักวิธีการพูดจาที่เป็น อริยะและอนริยะ	๑๐๖๐
สัมมาวาจา โดยปริยายสองอย่าง (โลกิยะ-โลกุตตระ)	๑๐๖๑
หลักวินัจฉัยวัจกรรม ๓ สถาน	๑๐๖๒
หมวดที่ ๑ : เมื่อจะกระทำ	๑๐๖๒
หมวดที่ ๒ : เมื่อกระทำอยู่	๑๐๖๓
หมวดที่ ๓ : เมื่อกระทำแล้ว	๑๐๖๔
ข้อควรสรรเสริญหรือควรติ เกี่ยวกับสัมมาวาจา	๑๐๖๔
<i>หมวด ข. ว่าด้วยลักษณะของสัมมาวาจา</i>	
คำไปความของสัมมาวาจาสี่	๑๐๖๖
สุภาสิตวาจา ในฐาระสัมมาวาจา	๑๐๖๗

	หน้า
สุภาสิตวาทา ในฐานะสัมมาวาทา (อีกนัยหนึ่ง)	๑๐๖๗
วาทาของสัตบุรุษและสัตบุรุษ	๑๐๖๘
๑. วาทาของอสัตบุรุษ	๑๐๖๗
๒. วาทาของสัตบุรุษ	๑๐๖๙
๓. วาทาของสะไกใหม่-สะไกเก่า	๑๐๗๑
หลักเกณฑ์แห่งสัมมาวาทาชั้นสูงสุด	๑๐๗๒
สัมมาวาทาชั้นสูงสุด ระดับพระพุทธเจ้า)	๑๐๗๒
<i>หมวด ค. ว่าด้วยโทษของการขาดสัมมาวาทา</i>	
ตัวอย่างแห่งสัตย์ปလာปวาทระดับครูบาอาจารย์	๑๐๗๓
ตัวอย่าง ประการที่หนึ่ง	๑๐๗๓
ตัวอย่าง ประการที่สอง	๑๐๗๕
ตัวอย่าง ประการที่สาม	๑๐๗๖
ตัวอย่าง ประการที่สี่	๑๐๗๗
ตัวอย่าง ประการที่ห้า	๑๐๗๗
วิภาคแห่งมิจฉาวาทา	
นิทเทศ ๑๗ ว่าด้วย สัมมากัมมันตะ (๘ เรื่อง) ๑๐๘๑ - ๑๐๘๙	
<i>หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทศ-วิภาคของสัมมากัมมันตะ</i>	
อุทเทศแห่งสัมมากัมมันตะ	๑๐๘๑
หลักวินิจฉัยกายกรรม ๓สถาน	๑๐๘๑
หมวดที่ ๑ : เมื่อจะกระทำ	๑๐๘๑
หมวดที่ ๒ : เมื่อกระทำอยู่	๑๐๘๑
หมวดที่ ๓ : เมื่อกระทำแล้ว	๑๐๘๒
สัมมากัมมันตะ โดยปริยายสองอย่าง (โลกิยะ-โลกุตตระ)	๑๐๘๒

หน้า

ข. ว่าด้วยลักษณะของสัมมากัมมันตะ

คำไขความของสัมมากัมมันตะ ๑๐๘๓

ลักษณะแลวิปาก แห่งสัมมากัมมันตะ ๑๐๘๔

หมวด ค. ว่าด้วยโทษและอนิสงค์ของสัมมากัมมันตะ

วิปากของมิจฉากัมมันตะ ๑๐๘๖

กรรมที่เป็นเหตุให้ได้รับผลเป็นความไม่กระเสือกกระสน ๑๐๘๘

นิทเทศ ๑๘ ว่าด้วย สัมมาอาชีวะ (๑๖ เรื่อง) ๑๐๙๐ - ๑๑๒๖

หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทศ-วิภาคของสัมมาอาชีวะ

อุทเทศแห่งสัมมาอาชีวะ ๑๐๙๐

สัมมาอาชีวะ โดยปริยายสองอย่าง (โลกิยะ-โลกุตตระ) ๑๐๙๐

หมวด ข. ว่าด้วยลักษณะ-อุปมาของสัมมาอาชีวะ

การดำรงชีพชอบ กินความไปถึงความสันโดษ ๑๐๙๑

แม้อยู่ป่า ก็ยังต่างกันหลายความหมาย ๑๐๙๒

การดำรงชีพชอบโดยทิศหก ของฆราวาส ๑๐๙๓

(หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องหน้า) ๑๐๙๕

(หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องขวา) ๑๐๘๕

(หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องหลัง) ๑๐๙๖

(หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องซ้าย) ๑๐๙๗

(หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องต่ำ) ๑๐๙๗

(หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องบน) ๑๐๙๘

(คาถาสรูปความ) ๑๐๙๙

การดำรงชีพชั้นเลิศ ของฆราวาส ๑๑๐๐

	หน้า
การดำรงชีพขั้นรองเลิศ ของฆราวาส	๑๑๐๐
การดำรงชีพขั้นธรรมดา ของฆราวาส	๑๑๐๑
หลักการดำรงชีพ เพื่อผลพร้อมกันทั้งสองโลก	๑๑๐๒
(หลักดำรงชีพเพื่อประโยชน์สุขในภวิญญูธรรม)	๑๑๐๒
(อบายมุขและตายนุขที่เกี่ยวกับประโยชน์ในภวิญญูธรรม)	๑๑๐๕
(หลักดำรงชีพเพื่อปรารถนุสุขในสัมปราชะ)	๑๑๐๖
การดำรงชีพชอบ ตามหลักอริยวงศ์	๑๑๐๗
การดำรงชีพชอบ โดยหลักแห่งมหาบุริสวิตก (แปดอย่าง)	๑๑๑๐
(อานิสงส์แห่งการดำรงชีพชอบโดยหลักแห่ง-	
มหาบุริสวิตกแปด)	๑๑๑๑
(อานิสงส์ที่ครอบคลุมไปถึงความหมายแห่งปัจฉัยสี่)	๑๑๑๒
การดำรงชีพชอบ คือการลงทุนเพื่อนิพพาน	๑๑๑๔
หมวด ค. ว่าด้วยหลักการปฏิบัติของสัมมาอาชีวะ	
หลักการปฏิบัติเกี่ยวกับปัจฉัยสี่	๑๑๒๐
ก. เกี่ยวกับจิวร	๑๑๒๐
ข. เกี่ยวกับบิณฑบาต	๑๑๒๑
ค. เกี่ยวกับเสนาสนะ	๑๑๒๑
ง. เกี่ยวกับคิลานเภสัช	๑๑๒๒
หมวด ง. ว่าด้วยอานิสงส์ของสัมมาอาชีวะ	
ผลสืบต่อของสัมมาอาชีวะ	๑๑๒๒
สัมมาอาชีวะสมบุรณแบบ สำหรับคฤหัสถ์	๑๑๒๓
หมวด จ. ว่าด้วยปกิณณกะ	
การดำรงชีพสุจริต มิได้มีเฉพาะเรื่องปัจฉัยสี่	๑๑๒๕
นิตเทศ ๑๙ ว่าด้วย สัมมาวายามะ (๒๖ เรื่อง) ๑๑๒๗ - ๑๑๗๕	

หน้า

หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทศ-วสีภาคของสัมมาวายามะ

อุทเทศแห่งสัมมาวายามะ ๑๑๒๗

ปธานสี่ ในฐานะแห่งสัมมาวายาโม ๑๑๒๗

หมวด ข. ว่าด้วยลักษณะ-ไวพจน์-อุปมาของสัมมาวายามะ

ลักษณะของผู้มีความเพียรสี่อิริยาบถ ๑๑๒๙

ลักษณะของผู้มีความเพียรสี่อิริยาบถ (อีกนัยหนึ่ง) ๑๑๓๐

ไวพจน์ของสัมมาวายามะ คือสัมมัปปธาน ๑๑๓๒

ปธานสี่ ในฐานะสัมมัปปธาน ๑๑๓๒

การทำความเพียร ดูผู้บำรุงรักษาป่า ๑๑๓๔

หมวด ค. ว่าด้วยอุปกรณ์ - เหตุปัจจัยของสัมมาวายามะ

ความสังเวช เป็นเหตุให้ปรารภความเพียร ๑๑๓๕

บุพพภาคแห่งการทำความเพียรเพื่อความสิ้นอาสวะ ๑๑๓๖

บุพพภาคแห่งการทำความเพียรเพื่อความสิ้นอาสวะ(อีกนัยหนึ่ง) ๑๑๓๙

อินทริยสังวร เป็นอุปกรณ์แก่สัมมาวายามะ ๑๑๔๑

เวทนาสามเกี่ยวกับความเพียรละอกุศลและเจริญกุศล ๑๑๔๒

การเสพที่เป็นอุปกรณ์และไม่เป็นอุปกรณ์แก่ความเพียร-

ละอกุศลและเจริญกุศล ๑๑๔๓

๑. การเสพกายสมาจาร ๑๑๔๓

๒. การเสพวจีสมาจาร ๑๑๔๔

๓. การเสพมโนสมาจาร ๑๑๔๖

๔. การเสพจิตตูปบาท ๑๑๔๗

๕. การเสพสังขยาปฏิลาภ ๑๑๔๘

๖. การเสพอัตตภาวปฏิลาภ ๑๑๔๙

หน้า

๘. การเสพอารมณ์หก	๑๑๔๙
๙. การเสพปัจจัยสาม	๑๑๕๐
๑๐.-๑๓. การเสพกาม-นิคม-นคร-ชนบท	๑๑๕๐
๑๔. การเสพบุคคล	๑๑๕๐
ชาคริยานุโยค คือส่วนประกอบของความเพียร	๑๑๕๑
ศิลปะแห่งการปลุกเร้าความเพียร	๑๑๕๑
ผู้มีลักษณะควรประกอบความเพียร	๑๑๕๕
หมวด ง. ว่าด้วยหลักการปฏิบัติของสัมมาวายามะ	
เพียรละอกุศลแข่งกับความตาย	๑๑๕๖
(สัญญา ๑๐)	๑๑๕๗
(สัญญา ๑๐ อีกปริยายหนึ่ง)	๑๑๕๘
การทำความเพียรแข่งกับอนาคตภพ	๑๑๕๘
การทำความเพียรแข่งกับอนาคตภพ (อีกนัยหนึ่ง)	๑๑๖๑
บทอธิษฐานจิต เพื่อทำความเพียร	๑๑๖๓
หมวด จ. ว่าด้วยปกิณณกะ	
อุปสรรคของการประกอบสัมมาวายามะ	๑๑๖๔
ก. เครื่องตรึงจิต ๕ อย่าง	๑๑๖๕
ข. เครื่องผูกพันจิต ๕ อย่าง	๑๑๖๖
ข้อแก้ตัว ของคนขี้เกียจ	๑๑๖๘
สมัยที่ไม่เหมาะสมสำหรับภาทภคความเพียร	๑๑๗๑
ผู้อยู่อย่างคนมีทุกข์ ก็ทำกุศลธรรมให้เต็มเปี่ยมได้	๑๑๗๓
ในการละกิเลสแม้ชั้นสูง ก็ยังมีการอยู่เป็นสุข	๑๑๗๓
เพียงแต่รู้ชัดอริยสัจ สัมมาวายามะยังไม่ใช้ถึงที่สุด	๑๑๗๔

หน้า

นิทเทศ ๒๑ ว่าด้วย สัมมาสติ (๔๑ เรื่อง) ๑๑๗๖ - ๑๒๗๗

หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทส-วิภาคของสัมมาสติ

อุทเทสแห่งสัมมาสติ ๑๑๗๖

สติปัฏฐานสี่ เป็นเอกายนมรรค ๑๑๗๖

หมวด ข. ว่าด้วยลักษณะ-อุปมาของสัมมาสติ

ลักษณะแห่งความมีสติสัมปชัญญะของภิกษุ ๑๑๗๗

ลักษณะสัมปชัญญะ ระดับสูงสุด ๑๑๗๘

สัมมาสติ ในฐานะเครื่องทำตนให้เป็นที่พึ่ง ๑๑๗๘

สติปัฏฐานสี่ เป็นโคจรสำหรับสมณะ ๑๑๘๐

สติปัฏฐานสี่ ที่ส่งผลถึงวิชาและวิมุตติ ๑๑๘๐

แบบการเจริญอานาปานสติ ที่มีผลมาก ๑๑๘๑

(แบบที่ ๑) ๑๑๘๒

(แบบที่ ๒) ๑๑๘๔

การเจริญสติปัฏฐาน ของคนฉลาด ๑๑๘๕

หมวด ค. ว่าด้วยอุปกรรม-เหตุปัจจัยโดยอัตโนมัติของสัมมาสติ

ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการเจริญสติ ๑๑๘๖

ธรรมเป็นอุปการะเฉพาะ แก่อานาปานสติภาวนา ๑๑๘๗

(นัยที่หนึ่ง) ๑๑๘๗

(นัยที่สอง) ๑๑๘๘

(นัยที่สาม) ๑๑๘๙

ฐานที่ตั้งแห่งความมีสัมปชัญญะ ๑๙ ฐาน ๑๑๙๐

สติปัฏฐานสี่บริบูรณ์ เมื่ออานาปานสติบริบูรณ์ ๑๑๙๘

สติปัฏฐานสี่บริบูรณ์ ย่อมทำโพชฌงค์ให้บริบูรณ์ ๑๒๐๑

	หน้า
โพชฌงค์บริบูรณ์ ย่อทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์	๑๒๐๗
หมวด ง. ว่าด้วยหลักการปฏิบัติของสัมมาสติ	
การทำสติในรูปแห่งกายานุปัสสนา	๑๒๐๘
๑. ตามนัยแห่งอานาปานสติสูตร	๑๒๐๘
๒. ตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร	๑๒๐๙
ก. หมวดลมหายใจเข้า-ออก (คือกาย)	๑๒๐๙
ข. หมวดอริยาบถ (คือกาย)	๑๒๐๙
ค. หมวดสัมปชัญญะ (ในกาย)	๑๒๑๑
ง. หมวดมนสิการในสิ่งปฏิภูล (คือกาย)	๑๒๑๒
จ. หมวดมนสิการในธาตุ (ซึ่งเป็นกาย)	๑๒๑๓
ฉ. หมวดนวสีวธิกา (คือกาย)	๑๒๑๔
การทำสติในรูปแห่งเวทนานุปัสสนา	๑๒๑๘
๑. ตามนัยแห่งอานาปานสติสูตร	๑๒๑๘
๒. ตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร	๑๒๑๙
การทำสติในรูปแห่งจิตตานุปัสสนา	๑๒๒๐
๑. ตามนัยแห่งอานาปานสติสูตร	๑๒๒๐
๒. ตามนัยแห่งสติปัฏฐานสูตร	๑๒๒๑
การทำสติในรูปแห่งธัมมานุปัสสนา	๑๒๒๓
๑. ตามนัยแห่งอานาปานสติสูตร	๑๒๒๓
๒. ตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร	๑๒๒๔
ก. หมวดนิวรรณ์ (คือธรรม)	๑๒๒๔
ข. หมวดขันธ (คือธรรม)	๑๒๒๕
ค. หมวดอายตนะ (คือธรรม)	๑๒๒๖
ง. หมวดโพชฌงค์ (คือธรรม)	๑๒๒๗
จ. หมวดอริยสัจ (คือธรรม)	๑๒๒๘

	หน้า
จ.-๑ : ทุกขอริยสัจ	๑๒๒๘
จ.-๒ : ทุกขสมุททยอริยสัจก	๑๒๒๙
จ.-๓ : ทุกขนิโรธอริยสัจ	๑๒๒๙
จ.-๔ : ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ	๑๒๒๙
อุบายแห่งการดำรงจิตในสติปัฏฐาน	๑๒๓๐
ข้อควรระวัง ในการเจริญสติปัฏฐานสี่	๑๒๓๒
กายคตาสติ เป็นอุปกณ์แก่นิทริยสังวร	๑๒๓๔
ก. โทษของการไม่มีกายคตาสติ	๑๒๓๔
ข. คุณของกายคตาสติ	๑๒๓๕
หลักสำคัญสำหรับผู้หลีกออกเจริญสติปัฏฐานอยู่ผู้เดียว	๑๒๓๖
ตรัสให้มีสติคู่กันไปกับสัมปชัญญะ	๑๒๓๘
การฝึกเพื่อความสมบูรณ์แห่งสติสัมปชัญญะ	๑๒๓๙
การฝึกให้มีสติสัมปชัญญะ โดยอ้อมและโดยตรง	๑๒๓๙
โอวาทแห่งการทำสติ เมื่อถูกตีหรือถูกชม	๑๒๔๒
ก. ฝ่ายถูกตี	๑๒๔๒
ข. ฝ่ายถูกชม	๑๒๔๓
ความมีสติเมื่อถูกประทุษร้าย	๑๒๔๔
ทรงขอให้ให้มีสติเร็วเหมือนม้าอาชาไนย	๑๒๔๕
สติในการเผชิญโลกธรรม ของอริยสาวก	๑๒๔๕
หมวด จ. ว่าด้วยอานิสงส์ของสัมมสติ	
อานิสงส์ตามปกติ แห่งอานาปานสติ	๑๒๔๘
ก. อานิสงส์อย่างสังเขปที่สุด ๒ ประการ	๑๒๔๘
ข. อานิสงส์ตามปกติ ๗ ประการ	๑๒๔๘
ค. ทำสติปัฏฐานสี่-โพชฌงค์เจ็ด-วิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์	๑๒๔๙

หน้า

ง. อานิสงส์ตามที่เคยปรากฏแก่พระองค์เอง	๑๒๕๐
จ. ละความอันอาศัยเรือน	๑๒๕๐
ฉ. สามารถควบคุมความรู้สึกเกี่ยวกับความปฏิกูล	๑๒๕๑
ช. เป็นเหตุให้ได้รูปฌานทั้งสี่	๑๒๕๒
ญ. เป็นเหตุให้ได้รูปฌานทั้งสี่	๑๒๕๔
ฎ. เป็นเหตุให้ได้สัญญาเวทียินโรธ	๑๒๕๖
ฏ. สามารถกำจัดบาปอกุศลทุกทิศทาง	๑๒๕๗
อานิสงส์พิเศษ แห่งอานาปานสติ	๑๒๕๗
ก. กายไม่โยกโคลง	๑๒๕๗
ข. รู้ต่อเวทนาทุกประการ	๑๒๕๙
ค. มีสุขวิหารอันสงบเย็น	๑๒๖๐
ง. เป็นสุขแล้วดำเนินไปในตัวเอง จนสิ้นอาสวะ	๑๒๖๒
จ. ควรแก่นามว่าอริยวิหาร-พรหมวิหาร-ตถาคตวิหาร	๑๒๖๓
ฉ. ทำสังโยชนี่ให้สิ้น-กำจัดอนุสัย-รู้ทางไกล- สิ้นอาสวะ	๑๒๖๓
ช. รู้จักกลมหายใจอันจักมีเป็นครั้งสุดท้ายแล้วดับจิต	๑๒๖๕
ญ. เหตุปัจจัยที่พระศานาจะตั้งอยู่นานภายหลัง- พุทธปรินิพพาน	๑๒๖๖
อานิสงส์ แห่งความไม่ประมาทคือสติ	๑๒๖๖
สติปัฏฐานสี่ เป็นเครื่องละอุปพันตอปรัณตสหคตทวิภูฐานิสสัย	๑๒๖๗
การเจริญสติปัฏฐาน เป็นการอารักขาทั้งตนเองและผู้อื่น	๑๒๖๘
หมวด ฉ. ว่าด้วยโทษของการขาดสัมมาสติ	
จิตที่ปราศจากสติ ย่อมปรารถนาลาภได้ทั้งที่ขอบอยู่ป่า	๑๒๗๐
หมวด ช. ว่าด้วยปภินณกะ	
ลักษณะของผู้อาจและไม่อาจเจริญสติปัฏฐานสี่	๑๒๗๑

	หน้า
ทั้งนวกะ-เสขะ-อเสขะ ก็พึงเจริญสติปัฏฐาน	๑๒๗๒
(ก. พวคนวกะ)	๑๒๗๒
(ข. สำหรับพระเสขะ)	๑๒๗๓
(ค. สำหรับพระอเสขะ)	๑๒๗๓
สติปัฏฐานสี่ เหมาะสมทั้งแก่อเสขะ-เสขะ-และคฤหัสถ์	๑๒๗๔
กองอกุศลและกองกุศล ชนิดแท้จริง	๑๒๗๖
ฉัम्मสงเคราะห์ที่ทุกคนควรกระทำ	๑๒๗๗
นิทเทศ ๒๑ ว่าด้วย สัมมาสมาธิ (๕๑ เรื่อง) ๑๒๗๘ - ๑๓๖๗	
<i>หมวด ก. ว่าด้วยอุทเทส-วิภาคของสัมมาสมาธิ</i>	
อุทเทสแห่งสัมมาสมาธิ	๑๒๗๘
สมาธิภาวนา มีประเภทสี่	๑๒๗๘
<i>หมวด ข. ว่าด้วยลักษณะ-อุปมาของสัมมาสมาธิ</i>	
ลักษณะแห่งสัมมาสมาธิชั้นเลิศ ๕ ประการ	๑๒๘๑
อริยสัมมาสมาธิ มีบริวารเจ็ด	๑๒๘๖
การทำหน้าที่สัมผัสดันพรักัน ของบริวารเจ็ด	๑๒๘๖
๑. กลุ่มสัมมาทิฐิ	๑๒๘๖
๒. กลุ่มสัมมาสังกัปปะ	๑๒๘๘
๓. กลุ่มสัมมาวาจา	๑๒๙๐
๔. กลุ่มสัมมาภังคะ	๑๒๙๒
๕. กลุ่มสัมมาอาชีวะ	๑๒๙๓
สัมมาทิฐิ เป็นผู้นำในการละมิจัตตะ	๑๒๙๕
สัมมาสมาธิ ชนิดที่มีพรหมวิหารเป็นอารมณ์	๑๒๙๘
วิโมกข์แปด	๑๒๙๙

หน้า

รูปฌานและอรุฌาน ยังมีใช้กรรมชนที่เป็นเครื่องขุดเกลา	๑๓๐๐
อุปมาแห่งจิตที่ปราศจากนิเวรณห้า	๑๓๐๓
การบรรลุปฐมฌาน พร้อมทั้งอุปมา	๑๓๐๕
การบรรลุทุติยฌาน พร้อมทั้งอุปมา	๑๓๐๖
การบรรลุตติยฌาน พร้อมทั้งอุปมา	๑๓๐๗
การบรรลุจตุตถฌาน พร้อมทั้งอุปมา	๑๓๐๘
อาการที่อยู่ในฌาน เรียกว่าตถาคตไสยา	๑๓๐๘
หมวด ค. ว่าด้วยอุปกรรม-เหตุปัจจัยของสัมมาสมาธิ	
ความรู้ที่ทำให้มีการอบรมจิต	๑๓๑๐
บริวารเจ็ด ของอริยสัมมาสมาธิ	๑๓๑๑
ธรรมเครื่องทำความเต็มเปี่ยมแห่งกำลังของสมาธิ	๑๓๑๑
สมาธิจากการเดิน (จกรรม) ย่อมตั้งอยู่นาน	๑๓๑๒
ลักษณะของผู้ง่ายต่อการเข้าอยู่ในสมาธิ	๑๓๑๓
หมวด ง. ว่าด้วยหลักการปฏิบัติของสัมมาสมาธิ	
บุพพภาคแห่งการเจริญสมาธิ ๕ ชั้น	๑๓๑๓
ขั้นตอนอันจำกัดแห่งปัจจัยของสัมมาสมาธิ	๑๓๑๔
การกระทำที่ถูกต้องตามกาละ สำหรับสมาธินิมิต-	
ปักคานนิมิต-อุเบกขานิมิต	๑๓๑๖
สิ่งที่ต้องย้าวันละ ๓ วัน ในวงการสมาธิ	๑๓๑๘
อนุสสติภาวนา เป็นสิ่งที่เจริญได้ในทุกอิริยาบถ	๑๓๑๙
สมาธิภาวนาแต่ละอย่าง ๆ อาจทำได้ถึง ๗ ระดับ	๑๓๒๐
(๑. หมวดตระเตรียม)	๑๓๒๑
(๒. หมวดพรหมวิหาร)	๑๓๒๑

	หน้า
(๓. หมวดสติปัฏฐาน)	๑๓๒๒
(หมวดอานิสงส์)	๑๓๒๔
ญาณ เกิดจาสมาธิของผู้ที่มีสติปัญญาวิภาคน	๑๓๒๔
การดำรงสมาธิจิต เมื่อถูกเบียดเบียนทั้งทางวาจาและทางกาย	๑๓๒๖
(๑. อุปมาที่หนึ่ง)	๑๓๒๖
(๒. อุปมาที่สอง)	๑๓๒๗
(๓. อุปมาที่สาม)	๑๓๒๘
(๔. อุปมาที่สี่)	๑๓๒๙
(๕. อุปมาที่ห้า)	๑๓๓๐
สัญญาในสิ่งไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือก็มีอยู่ (โลกุตตรสมาธิ)	๑๓๓๑
สมาธิที่เป็นอสังขตมนสิการ	๑๓๓๓
จากรูปฌานไปสู่อภัสวักขยญาณโดยตรง	๑๓๓๕
<i>หมวด จ. ว่าด้วยอานิสงส์ของสัมมาสมาธิ</i>	
ประโยชน์ของการเจริญสมาธิ	๑๓๓๖
นัยที่ ๑ : เห็นความไม่เที่ยงของอายตนิกรรรม	๑๓๓๖
นัยที่ ๒ : เห็นความเกิดดับของเบญจขันธ์	๑๓๓๗
อานุภาพแห่งสมาธิ	๑๓๓๘
อานิสงส์ของการหลีกเว้น	๑๓๔๐
แม้เพียงปฐมฌาน ก็ชื่อว่าเป็นที่หลบพ้นภัยจากมาร	๑๓๔๑
แม้เพียงปฐมฌาน ก็บำบัดกิเลสอันเป็นเครื่องระคายใจได้	๑๓๔๒
เจโตสมาธิ ที่สามารถเพิ่มความผาสุกทางกาย	๑๓๔๔
ที่นั่ง-นอน-ยืน-เดิน อันเป็นทิพย์	๑๓๔๕
ธรรมที่ทำให้ความเป็นผู้มีอำนาจเหนือจิต	๑๓๔๖
ญาณระงับความรัก-เกลียดที่มีอยู่ตามธรรมชาติ:	๑๓๔๗

หน้า

ญาณในตถาคตผลญาณ มีได้เฉพาะแก่ผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ	๑๓๔๙
ธรรมส์ัญญา ในฐานะแห่งธรรมโอสถโดยธรรมปิติ	๑๓๕๐
<i>หมวด ฉ. ว่าด้วยโทษของการขาดสัมมาสมาธิ</i>	
นิวรรณ์-ข้าศึกแห่งสมาธิ	๑๓๕๖
นิวรรณ์ เป็นเครื่องทำกระแเสจิตไม่ให้รวมกำลัง	๑๓๕๗
จิตตระหนี่ เป็นสิ่งที่ต่ำเกินไปสำหรับการบรรลุฌาน- และทำให้แจ้งมรรคผล	๑๓๕๘
<i>หมวด ช. ว่าด้วยปกิณณกะ</i>	
สนิมจิต เทียบสนิมทอง	๑๓๕๙
ซึ่งที่เป็นเสี้ยนหนามต่อกันโดยธรรมชาติ	๑๓๕๙
การอยู่ป่ากับการเจริญสมาธิ สำหรับภิกษุบางรูป	๑๓๖๑
ลำดับพฤติจิต ของผู้ที่จะเป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาท	๑๓๖๒
สัจสัจญญาอันสุขุมยิ่งขึ้นไปตามลำดับ ในรูปฌานสี่	๑๓๖๓
[กรณีของปฐมฌาน]	๑๓๖๓
[กรณีของทุติยฌาน]	๑๓๖๓
[กรณีของตติยฌาน]	๑๓๖๔
[กรณีของจตุตถฌาน]	๑๓๖๔
เจโตวิมุตติชนิดที่ยังมีอุปสรรค	๑๓๖๕

นิทเทศ ๒๒ ว่าด้วย ข้อความสรุปเรื่องมรรค

(๗๕ เรื่อง)๑๓๖๘ - ๑๔๘๗

หมวด ก. ว่าด้วยไวพจน์

อริยอัฏฐังคิกมัคคอธิวจนะ (ไวพจน์แห่งอริยอัฏฐังคิกมรรค)	๑๓๖๘
อัฏฐังคิกมรรค ในฐานะแห่งธัมมยานอันประเสริฐ	๑๓๖๘

	หน้า
อัฐัฐังคิมรรค เป็นสัมมาปฏิบัติ	๑๓๗๐
สัมมัตตะโนนามว่า อริยมรรค	๑๓๗๑
ธรรมที่เป็นนิพพานคามิมัคคะ	๑๓๗๒
ทางโค้งอันแน่นอนไปสู่สัมมัตตนิยาม	๑๓๗๓
อริยมรรค ซึ่งมีไข่อริยอัฐัฐังคิมรรค	๑๓๗๕
<i>หมวด ข. ว่าด้วยการสงเคราะห์องค์มรรค</i>	
องค์แปดแห่งอริยมรรค สงเคราะห์ลงในสิกขาสาม	๑๓๗๕
ลักษณะแห่งสิกขาสาม โดยละเอียด	๑๓๗๖
๑. สีลขันธ โดยละเอียด	๑๓๗๖
๒. สมာธิขันธ โดยละเอียด	๑๓๗๘
(บุรพภาคแห่งการเจริญสมาธิ)	๑๓๗๘
(การเจริญสมาธิ)	๑๓๘๐
๓. ปัญญาขันธ โดยละเอียด	๑๓๘๐
สิกขาสาม เป็นสิ่งที่ส่งเสริมกันตามลำดับ	๑๓๘๑
อริสิกขา สาม	๑๓๘๒
อริสิกขา สาม (อีกนัยหนึ่ง)	๑๓๘๒
ลักษณะความสมบูรณ์แห่งศีล	๑๓๘๔
เมื่อตีความคำบัญญัติผิด แม้ทารกนอนเบาะก็มีศีลโดยอัตโนมัติ	๑๓๘๔
ธรรม-อธรรม-อรรถ-อนรรค ที่ควรทราบ	๑๓๘๖
<i>หมวด ค. ว่าด้วยคุณค่าของมรรค</i>	
อัฐัฐังคิมรรค ในฐานะแห่งตัวพรหมจรรย์	๑๓๘๗
ระบบพรหมจรรย์ ทรงแบ่งไว้เป็น ๒ แผนก	๑๓๘๘
ก. สำหรับผู้ถึงที่สุดแห่งทุกข์แล้ว	๑๓๘๘

หน้า

ข. สำหรับผู้ยังไม่ถึงที่สุดแห่งทุกข์	๑๓๘๘
จุดมุ่งหมายแท้จริง ของพรหมจรรย์	๑๓๘๙
อภิวรรคเป็นพรหมจรรย์เป็นไปเพื่อนิพพาน	๑๓๘๙
มรรคมีองค์แปด รวมอยู่ในพรหมจรรย์ตลอดสาย	๑๓๙๑
อภิวรรคมีคัคคพรหมจรรย์ ให้ผลอย่างเครื่องจักร	๑๓๙๒
ความแตกต่างระหว่างคนเขลาและบัณฑิต ในการ- ประพาศพรหมจรรย์	๑๓๙๓
อาณาภาคแห่งอภิวรรค ในการทำให้เกิด :	
ก. เกิดความปรากฏแห่งตถาคต	๑๓๙๔
ข. เกิดสุคติวินัย	๑๓๙๕
อภิวรรค เพื่อการรู้และการละซึ่งธรรมที่ควรรู้และควรละ	๑๓๙๖
อภิวรรค ช่วยระงับภัยที่แม่ลูกก็ช่วยกันไม่ได้	๑๓๙๗
อภิวรรค ในฐานะเป็นกัมมนิโรธคามินีปฏิปทา	๑๓๙๙
อภิวรรค เป็นอิทธิปาทภาวนาคิมินีปฏิปทา	๑๔๐๐
อภิวรรค เป็นสัญญาลักษณะของพระศาสนาที่มีความหลุดพ้น	๑๔๐๑
อภิวรรค ใช้เป็นหลักจำแนกความเป็นสัตบุรุษอสัตบุรุษ	๑๔๐๒
อภิวรรค ชนิดที่แน่นอนว่าป้องกันการแสวงหาผิด	๑๔๐๔
มัชฌิมาปฏิปทา สำหรับธรรมกถึกแห่งยุค	๑๔๐๖
(๑. พอดัวทั้งเพื่อตนและผู้อื่น)	๑๔๐๖
(๒. พอดัวทั้งเพื่อตนและผู้อื่น [อีกนัยหนึ่ง])	๑๔๐๗
(๓. พอดัวเพื่อตน แต่ไม่พอดัวเพื่อผู้อื่น)	๑๔๐๗
(๔. พอดัวเพื่อผู้อื่น แต่ไม่พอดัวเพื่อตน)	๑๔๐๘
(๕. พอดัวเพื่อตน แต่ไม่พอดัวเพื่อผู้อื่น [อีกนัยหนึ่ง])	๑๔๐๘
(๖. พอดัวเพื่อผู้อื่น แต่ไม่พอดัวเพื่อตน [อีกนัยหนึ่ง])	๑๔๐๙

	หน้า
(๗. พอดัวเพื่อตน แต่ไม่พอดัวเพื่อผู้อื่น [อีกนัยหนึ่ง])	๑๔๐๙
(๘. พอดัวเพื่อผู้อื่น แต่ไม่พอดัวเพื่อตน [อีกนัยหนึ่ง])	๑๔๑๐
ธรรมอันเป็นที่สุดของสมณปฏิบัติ	๑๔๑๑
ปฏิบัติเพื่อละโอรัมภาคียสังโยชน์ ก็คือมรรค	๑๔๑๑
การเป็นอยู่ที่น้อมไปเพื่อนิพพานอยู่ในตัว (มัชฌิมา-	
ปฏิบัติโดยอัตโนมัตติ)	๑๔๑๖
หมวด ง. ว่าด้วย การทำหน้าที่ของมรรค	
อภิวรรคกมรรคชนิดที่เจริญแล้วทำกิจแห่งอริยสังขีพร้อมกันไปในตัว	๑๔๑๗
อภิวรรคกมรรค ชนิดที่เจริญแล้วทำให้โพธิปักขิยธรรม-	
สมบูรณไปในตัว	๑๔๑๙
การทำกิจของอินทรีย์ ในขณะที่บรรลุดธรรม	๑๔๒๑
สัมมัตตะ เป็นเครื่องสิ้นอาสวะ	๑๔๒๓
หมวด จ. ว่าด้วยธรรมชื่ออื่น (ความหมายเกี่ยวมรรค)	
บทธรรมเก่าที่อยู่ในรูปขององค์มรรค	๑๔๒๓
ข้อปฏิบัติที่เป็นสักกายนิโรธคามินีปฏิบัติ	๑๔๒๕
อานิสงส์แห่งการปฏิบัติ โดยหลักพื้นฐาน (เช่นเดียว-	
กับอานิสงส์แห่งมรรค)	๑๔๒๖
ปฏิบัติเพื่อสิ้นอาสวะ ๔ แบบ	๑๔๒๗
ก. แบบปฏิบัติลำบาก ประสพผลช้า	๑๔๒๗
ข. แบบปฏิบัติลำบาก ประสพผลเร็ว	๑๔๒๘
ค. แบบปฏิบัติสบาย ประสพผลช้า	๑๔๒๘
ง. แบบปฏิบัติสบาย ประสพผลเร็ว	๑๔๒๙
ปฏิบัติการอบรมอินทรีย์ ๓ ระดับ	๑๔๓๐
ก. ลักษณะแห่งอินทรีย์ภาวนาขั้นเลิศ	๑๔๓๐

	หน้า
ข. ลักษณะแห่งผู้เป็นเสขปฏิบัต	๑๔๓๑
ค. ลักษณะแห่งผู้เจริญอินทรีย์ชั้นอริยะ	๑๔๓๒
ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานของคนเจ็บไข้	๑๔๓๔
องค์สืบห้า เพื่อการทำลายกระเปาะของอวิชชา (มุ่งผล- อย่างเดียวกับมัชฌิมาปฏิปทา)	๑๔๓๕
สุขโสมนัสที่เป็นไปเพื่อสิ้นอาสวะ (มัชฌิมาปฏิปทาที่แสนสุข)	๑๔๓๖
ความเย็นที่ไม่มีอะไรเย็นยิ่งไปกว่า	๑๔๓๗
ก. พวกที่ไม่ทำความเย็น	๑๔๓๗
ข. พวกที่ทำความเย็น	๑๔๓๘
ปฏิบัติ การบรรลุนิพพานหรืออนาคามี ในภพปัจจุบัน	๑๔๓๘
หมวด ๑. ว่าด้วยอุปมากรรมของมรรค	
ระวางมัคคภาวนา : มีทั้งผิดและถูก	๑๔๓๙
(ฝ่ายผิด)	๑๔๓๙
(ฝ่ายถูก)	๑๔๔๐
ภาวะแห่งความถูก-ผิด	๑๔๔๑
ภาวะแห่งความเป็นผิด-ถูก	๑๔๔๒
อเสขธรรมสิบ ในฐานะพิธีเครื่องชำระบาป	๑๔๔๒
อัญจันคิกมรรค มีความหมายแห่งความเป็นกัลยาณมิตร	๑๔๔๓
นาบุญหรือนาบาป เนื่องอยู่กับองค์แห่งมรรค	๑๔๔๕
ก. นาบาป	๑๔๔๕
ข. นาบุญ	๑๔๔๖
พิธีลงบาป ด้วยสัมมัตตปฏิบัติ	๑๔๔๖
หมวด ๒. ว่าด้วยอุปการณการปฏิบัติมรรค	
รายชื่อธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการชูดเกล้า	๑๔๔๘

	หน้า
ก. จิตตูปปาทปริยาย	๑๔๕๐
ข. ปริกกมนปริยาย	๑๔๕๑
ค. อุปริภาวังคมนปริยาย	๑๔๕๑
ง. ปรีนิพพานปริยาย	๑๔๕๒
องค์คุณที่ทำให้เจริญงอกงามไพบูลย์ในพรหมจรรย์-	
(อุภวรรณแห่งการปฏิบัติมรรค)	๑๔๕๒
พวกผู้จักรูป	๑๔๕๓
พวกฉลาดในลักษณะ	๑๔๕๔
พวกคอยเขี่ยไข่ช้าง	๑๔๕๔
พวกปิดแผล	๑๔๕๔
พวกสุขมควัน	๑๔๕๕
พวกผู้จักทำที่ควรไป	๑๔๕๕
พวกที่รู้จักน้ำที่ควรดื่ม	๑๔๕๕
พวกผู้จักทางที่ควรเดิน	๑๔๕๖
พวกฉลาดในที่ที่ควรไป	๑๔๕๖
พวกจริต “นมโค” ให้มีส่วนเหลือ	๑๔๕๖
พวกบูชาผู้เฒ่า ๑๔๕๗	
อัฐฐังคิกมคคปฏิบัติ ต้องอาศัยที่ตั้งคือศีล	๑๔๕๗
หลักเกณฑ์การเลือกสถานที่และบุคคลที่ควรเสพไม่ควร-	
เสพ (อันเป็นอุภวรรณแห่งมรรค)	๑๔๕๙
การเลือกที่อยู่ในป่า (วนปตต์)	๑๔๕๙
อาการที่เรียกว่า อัฐฐังคิกมรรคบริบูรณ์ได้โดยวิธีลัด	๑๔๖๑
วิธีการสืบต่อความไม่ประมาทของอริยสาวก	๑๔๖๒
พึงทำความสมดุลย์ของสมณะและวิปัสสนา	๑๔๖๔
การปฏิบัติเพื่อความสมดุลย์ของสมณะและวิปัสสนา	๑๔๖๖

	หน้า
ความสมประสงค์สูงสุด มีได้เพราะสัมมัตตะ	๑๔๖๗
การให้ผลของมิจฉัตตะและสัมมัตตะ	๑๔๖๘
ริบปฏิบัติให้สุดเหวี่ยง แต่ไม่ต้องร้อนใจว่าจงสำเร็จ- (นั่นแหละคือมัชฌิมาปฏิปทา)	๑๔๖๙
ภาวะบริสุทธิ์แห่งการประพุดิตะพระมหัจฉริยะ โดย ๑๖ ประการ	๑๔๗๑
(ก. ภาวะไม่บริสุทธิ์สำหรับเปรียบเทียบ)	๑๔๗๑
(ข. ภาวะบริสุทธิ์ที่สำหรับถือเป็นหลัก)	๑๔๗๕
การต่อสู้ของผู้เกลียดกลัวความทุกข์ โดยละเอียด	๑๔๗๙
หมวด ช. ว่าด้วยมรรคกับอาหุเนยยบุคคล	
สักว่าดำเนินอยู่ในอัฐสังคิมรรค ก็เป็นอาหุเนยยบุคคลฯ แล้ว	๑๔๘๑
องค์แห่งมรรคที่เป็นเสขะของเสขบุคคล	๑๔๘๓
ประโยชน์อันสูงสุด ของสัมมัตตะสิบ	๑๔๘๔
หมวด ฉ. ว่าด้วยมรรคกับพระพุทธรองค์	
อริยอัฐสังคิมรรค คือมัชฌิมาปฏิปทาที่ตรัสรู้เอง	๑๔๘๕
ทรงกำชับเรื่องการทำลายอหังการมมังการ	๑๔๘๖
อริยมรรค รวมอยู่ในพระมหัจฉริยะที่ทรงฝากไว้กับพวกเรา	๑๔๘๗
อัฐสังคิมรรค ในฐานะกัลยณวัตรที่ทรงฝากไว้	๑๔๘๘
ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นสิ่งที่ควรทำให้เกิดมี	๑๔๘๙

ภาคสรุป

ว่าด้วยข้อความสรุปท้าย เกี่ยวกับจตุราริยสัจ

(มี ๒๓ หัวข้อ)

ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ	๑๔๘๖
--------------------------	------

	หน้า
โอกาสแห่งโยคกรรมในการเห็นอริยสัจ บัดนี้ถึงพร้อมแล้ว	๑๔๙๖
การเรียนปริยัติ มิใช่การรู้อริยสัจ	๑๔๙๗
เห็นพระรัตนตรัยแท้จริง ก็ต่อเมื่อเห็นอริยสัจและหลุดพ้นจากอภิสวะแล้ว	๑๔๙๘
ปฏิบัติเพื่อรู้อริยสัจ ต้องเป็นธัมมาธิปไตย	๑๕๐๐
การแทงตลอดอริยสัจ เป็นงานละเอียดอ่อนยิ่งกว่าการ-	
แทงทะลุขนทรายด้วยขนทราย	๑๕๐๑
การปฏิบัติอริยสัจ ไม่มีทางที่จะขัดต่อหลักกาลามสูตร	๑๕๐๒
(ก. ฝ่ายอกุศล)	๑๕๐๓
(ข. ฝ่ายกุศล)	๑๕๑๖
บริษัทที่เกี่ยวกับอริยสัจ	๑๕๑๑
เมื่ออริยสัจสี่ ถูกระบายออกเป็นสองซีก	๑๕๑๒
หลักวิธีการศึกษาอริยสัจสี่ ใช้ได้กับหลักทั่วไป	๑๕๑๓
ตัวอย่าง ก. เกี่ยวกับอกุศลศีล	๑๕๑๓
ตัวอย่าง ข. เกี่ยวกับกุศลศีล	๑๕๑๔
ตัวอย่าง ค. เกี่ยวกับอกุศลสังกัปปะ	๑๕๑๔
ตัวอย่าง ง. เกี่ยวกับกุศลสังกัปปะ	๑๕๑๔
อริยสัจสี่ เป็นที่ตั้งแห่งการแสดงตัวของปัญญินทรีย์	๑๕๑๕
อริยสัจสี่ เป็นวัตถุประสงค์แห่งกิจของปัญญินทรีย์	๑๕๑๖
เบญจพิศพรที่ทรงระบุไว้สำหรับภิกษุ (ไม่เกี่ยวกับ-	
ตัณหาเหมือนจตุพิศพรของชาวบ้าน)	๑๕๑๖
การทำบุคคลให้รู้อริยสัจ จัดเป็นอนุศาสน์ปาฏิหาริย์	๑๕๑๘
อริยสัจ (หรือโลกสัจ) ทรงบัญญัติไว้ในกายที่ยังมีสัญญาและใจ	๑๕๒๒
อริยสัจ ทรงบัญญัติสำหรับสัตว์ที่อาจมีเวทนา	๑๕๒๓

	หน้า
เวทนาโดยปัจจัย ๔๑ ชนิด	๑๕๒๔
ผู้รู้อริยสัจ ไม่จำเป็นต้องแตกฉานอภิธรรมและรวบลาภ	๑๕๒๖
จงกระทำเหตุทั้งภายในและภายนอก	๑๕๒๘
ก. เหตุภายใน	๑๕๒๘
ข. เหตุภายนอก	๑๕๒๙
อภิสัจจิกมรรค ในฐานะเพชรพลอยเม็ดหนึ่งแห่งพระศาสนา	๑๕๓๐
พระคุณของผู้ที่ทำให้รู้แจ้งอริยสัจสี่	๑๕๓๐
ประมวลปัญหาอันจะพึงตอบเกี่ยวกับธรรมทั้งปวง- (เกี่ยวกับใจความของอริยสัจโดยทั่วไป)	๑๕๓๑
การจบกิจแห่งอริยสัจ กำหนดด้วยความสมบูรณ์แห่งญาณสาม	๑๕๓๒

ภาคผนวก

ว่าด้วยเรื่องนำมาผนวก เพื่อความสะดวกแก่การอ้างอิง สำหรับเรื่องที่ตรัสซ้ำ ๆ บ่อย ๆ (มี ๒ หัวข้อ)

ประมวลพหุมจรรยัตลอดสาย (ที่แสดงไว้ด้วยชั้นสาม)	๑๕๓๙
๑. ศิลชั้น	๑๕๓๙ - ๑๕๕๑
ตถาคตเกิดขึ้นในโลก แสดงธรรม	๑๕๔๑
กุลบุตรพึงธรรม ออกบวช	๑๕๔๐
แนวปฏิบัติสำหรับผู้บวชใหม่	๑๕๔๑
ก. อากาที่ถึงพร้อมด้วยศีล (ชั้นจุลศีล)	๑๕๔๑
ข. อากาที่ถึงพร้อมด้วยศีล (ชั้นมัชฌิมศีล)	๑๕๔๓

	หน้า
(หมวดพีชตามภูติคาม)	๑๕๔๓
(หมวดการบริโภคสะสม)	๑๕๔๓
(หมวดคูการเล่น)	๑๕๔๓
(หมวดการพนัน)	๑๕๔๔
(หมวดที่นั่งนอนสูงใหญ่)	๑๕๔๔
(หมวดดิรัจฉานกถา)	๑๕๔๕
(หมวดชอบทำความขัดแย้ง)	๑๕๔๖
(หมวดการรับใช้เป็นทนต์)	๑๕๔๖
(หมวดโกหกหลอกลวงเพื่อลาภ)	๑๕๔๖
ค. อากาที่ถึงพร้อมด้วยศีล (ชั้นมหาศีล)	๑๕๔๗
(หมวดการทำพิธีตอง)	๑๕๔๗
(หมวดทายลักษณะ)	๑๕๔๗
(หมวดทายฤกษ์การรบพุ่ง)	๑๕๔๘
(หมวดทายใจรแห่งนักษัตร)	๑๕๔๘
(หมวดทำนายข่าวยากหมากแพง)	๑๕๔๙
(หมวดฤกษ์ยามและเข้าทรง)	๑๕๔๙
(หมวดหมอมืดหมอยา)	๑๕๕๐
๒. สมานิชันท์	๑๕๕๑ - ๑๕๕๘
(หมวดอินทริยสังวร)	๑๕๕๑
(หมวดสติสัมปชัญญะ)	๑๕๕๒
(หมวดสันโดษ)	๑๕๕๒
(หมวดเสนาสนะสังัด-ละนิวรรณ์)	๑๕๕๓
(หมวดปฐมฌาน)	๑๕๕๕
(หมวดทุติยฌาน)	๑๕๕๖

	หน้า
(หมวดตติยฌาน)	๑๕๕๗
(หมวดจตุตถฌาน)	๑๕๕๗
๓. ปัญญาขั้น	๑๕๕๘ - ๑๕๖๔
(หมวดญาณทัสสนะ)	๑๕๕๘
(หมวดมโนมยิทธิ)	๑๕๕๙
(หมวดอิทธิวิธี)	๑๕๖๐
(หมวดทิพโสต)	๑๕๖๐
(หมวดเจโตปริยญาณ)	๑๕๖๐
(หมวดปุพเพนิวาสานุสสติญาณ)	๑๕๖๒
(หมวดจตุปปาตญาณ)	๑๕๖๓
(หมวดอัสวกขยญาณ)	๑๕๖๓
ลักษณะความสะอาด-ไม่สะอาด ในอริยวินัย	๑๕๖๔
ก. ความไม่สะอาด	๑๕๖๔
ข. ความสะอาด	๑๕๖๗
ผู้ไม่สะอาด เป็นผู้ที่เหมือนกับผู้นำไปเก็บไว้ในนรก	๑๕๗๐
ผู้สะอาด เป็นผู้ที่เหมือนกับผู้นำตัวไปเก็บไว้ในสวรรค์	๑๕๗๐
คำชี้แจงเพิ่มเติมเกี่ยวกับถ้อยคำและอักขรวิธี ฯลฯ ในหนังสือเล่มนี้ ๑๕๗๓	
ตัวอย่างหลักธรรมล้ำลึก ที่หาพบได้จากหนังสือเล่มนี้	๑๕๗๙
คำชี้แจงวิธีการใช้หนังสือเล่มนี้ ให้เป็นประโยชน์กว้างขวางออกไป ๑๕๘๕	
ปทานุกรม เริ่มแต่หน้า	๑๖๗๗
ลำดับหมวดธรรม เริ่มแต่หน้า	๑๘๓๙

ภาคหน้า

ว่าด้วย

ข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัจ

ภาคหน้า

มีเรื่อง:- ๑. สัตว์โลก กับ จตุราริยสัจ	๑๓	หัวข้อ
๒. ชีวิตมนุษย์ กับ จตุราริยสัจ	๒๐	หัวข้อ
๓. พระพุทธองค์ กับ จตุราริยสัจ	๑๙	หัวข้อ
๔. การรู้ริยสัจ ไม่เป็นสิ่งที่สงสัย	๑๐	หัวข้อ
๕. คุณค่าของอริยสัจ	๑๓	หัวข้อ
๖. เค้าโครงของอริยสัจ	๑๖	หัวข้อ

อริยสัจจากพระโศภน

ภาคนำ

ว่าด้วย

ข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัจ

(๖ ตอน)

-๑-

สัตว์โลก กับ จตุราริยสัจ

ตรัสรู้แล้ว ทรงรำถึงถึงหมู่สัตว์

สัตว์โลกนี้ เกิดความเดือดร้อนแล้ว มีผัสสะบังหน้า^๑ ย่อมกล่าวซึ่ง
โรค (ความเสียดแทง) นั้นโดยความเป็นตัวเป็นตน

เขาสาคัญสิ่งใด โดยความเป็นประการใด แต่สิ่งนั้นย่อมเป็น (ตามที่เป็นจริง)
โดยประการอื่นจากที่เขาสำคัญนั้น

---

๑. คำว่า "มีผัสสะบังหน้า (ผัสสะปเรโต)" หมายความว่า เมื่อเขาถูกต้องผัสสะใด จิตทั้งหมด
ของเขายึดมั่นอยู่ในผัสสะนั้น จนไม่มองเห็นสิ่งอื่น แม้จะใหญ่โตมากมายเพียงใด ทำนองเส้น
ผมบังภูเขา : เขาหลงใหลยึดมั่นแต่ในอัสสาทะของผัสสะนั้นจนไม่มองเห็นสิ่งอื่น ; อย่างนี้
เรียกว่า มีผัสสะบังหน้า คือบังลูกตาของเขา ให้เห็นสิ่งต่าง ๆ ผิดไปจากตามที่เป็นจริง.

สัตว์โลกติดข้องอยู่ในภพ ถูกภพบังหน้าแล้ว มีภพโดยความเป็นอย่างอื่น (จากที่มันเป็นอยู่จริง) จึงได้เพลิดเพลिनยั้งนักในภพนั้น.

เขาเพลิดเพลिनยั้งนักในสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นภย (ที่เขาไม่รู้จัก) : เขากลับต่อสิ่งใด สิ่งนั้นก็เป็ทุกข์.

พรหมจรรย์นี้ อันบุคคลย่อมนประพฤติ ก็เพื่อการละขาดซึ่งภพ.

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด กล่าวความหลุดพ้นจากภพว่ามีได้เพราะภพ เรา กล่าวว่ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งปวงนั้น มิใช่ผู้หลุดพ้นจากภพ.

ถึงแม้สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด กล่าวความออกไปได้จากภพ ว่ามีได้เพราะ วิภพ^๑ : เรากล่าวว่ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งปวงนั้น ก็ยังสลัดภพออกไปไม่ได้. ก็ทุกข์นี้มีขึ้น เพราะอาศัยซึ่งอุปธิทั้งปวง.

เพราะความสิ้นไปแห่งอุปาทานทั้งปวง ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์จึงไม่มี.

ท่านจงดูโลกนี้เกิด (จะเห็นว่า) สัตว์ทั้งหลายอันอวิชชาหนาแน่นบังหนาแล้ว; และว่ สัตว์ผู้ยินดีในภพอันเป็นแล้วนั้น ย่อมมิเป็นผู้หลุดพ้นไปจากภพได้. ก็ภพทั้งหลายเหล่าหนึ่งเหล่าใด อันเป็นไปในที่หรือในเวลาทั้งปวง^๒ เพื่อความมี

๑. คำว่ "วิภพ" ในที่นี้ ตรงกันข้ามกับคำว่ "ภพ" คือไม่มีภพตามอำนาจของนัตถิกทิกฏฐิ หรืออุจเฉททิกฏฐิโดยตรง คือไม่เป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจยตา; ดังนั้น แม้เขาจะรู้สึกว่ ไม่มีอะไร มันก็มีความไม่มีอะไรนั้นเองตั้งอยู่ในฐานะเป็นภพชนิดที่เรียกว่ "วิภพ" เป็นที่ตั้งแห่งวิภาตถนหา.

๒. คำว่ "ในที่หรือในเวลาทั้งปวง" ตลอดถึงคำว่ "เพื่อความมีแห่งประโยชน์โดยประการทั้งปวง" เป็นคุณบทแห่งคำอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นของภพ. ความมีความเป็นอย่างไร ก็ตาม ย่อมเนื่องด้วยเวลาที่พอเหมาะ เนื้อที่ที่พอดี ประโยชน์ที่น่ารัก มันจึงจะเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ หรือยั่วชวนให้ยึดถือ; ดังนั้น ภพชนิดไหนก็ตาม ย่อมเนื่องอยู่ด้วยสิ่งทั้งสามนี้ แต่แล้วในที่สุดมันก็เป็นเพียงสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ดังที่กล่าวแล้วในพุทธอุทานนั้น.

แห่งประโยชน์โดยประการทั้งปวง; ภาพทั้งหลายทั้งหมดนั้น ไม่เที่ยง เป็น
ทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา.

เมื่อบุคคลเห็นอยู่ซึ่งข้อนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริงอย่างนี้อยู่; เขา
ย่อมละภวตัณหาได้ และไม่ผลิตเพิลินวิภวตัณหาด้วย.

**ความดับเพราะความสารถไม่เหลือ (แห่งภาพทั้งหลาย) เพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา
โดยประการทั้งปวง นั้นคือนิพพาน.**

ภพใหม่ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนี้ ผู้ดับเย็นสนิทแล้ว เพราะไม่มีความยึดมั่น

ภิกษุนี้ เป็นผู้ครอบงำมารได้แล้ว ชนะสงครามแล้ว ก้าวล่วงภาพทั้งหลาย
ทั้งปวงได้แล้ว เป็นผู้คงที่ (คือไม่เปลี่ยนแปลงอีกต่อไป). ดังนี้แล

- อ.ช. ๒๕/๑๒๑/๘๔.

(ข้อความนี้ เป็นพระพุทธรูปที่ทรงเปล่งออก ที่โคนต้นโพธิ์เป็นที่ตรัสรู้ เมื่อตรัสรู้
แล้วได้ ๗ วัน).

การพ้นทุกข์โดยไม่รู้จตุราริยสัจนั้น เป็นไปไม่ได้

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนผู้ใดผู้หนึ่งจะพึงกล่าวว่า "ฉันไม่ต้องทำพื้นฐาน
รากในเบื้องล่างของเรือนดอก แต่ฉันจักทำตัวเรือนข้างบนได้" ดังนี้ : นี้ไม่เป็นฐานะที่
จักมีได้ฉันใด; ข้อนี้ก็มิเป็นฐานะที่จักมีได้ ฉะนั้น คือข้อที่ผู้ใดผู้หนึ่งจะ
พึงกล่าวว่า "ฉันไม่ต้องรู้จักความจริงอันประเสริฐ คือ ความจริงเรื่องทุกข์, เรื่องเหตุให้
เกิดทุกข์; เรื่องความดับไม่เหลือของทุกข์, และเรื่องทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์
นั้นดอก แต่ฉันจักทำความสิ้นสุดแห่งทุกข์ได้ โดยถูกต้อง;" ดังนี้

ภิกษุ ท! และเปรียบเทียบเหมือนผู้ใดผู้หนึ่งจะฟังกล่าวว่า "ฉันต้องทำฐาน-
รากของเรือนตอนล่างเสียก่อน จึงจักทำตัวเรือนข้างบนได้" ดังนี้ : นี่เป็นฐานะที่จักมี
ได้ ฉนใด ; ข้อนี้ก็ฐานะที่จักมีได้ ฉนนัน คือข้อที่ผู้ใดผู้หนึ่งจะฟังกล่าวว่า
"ฉนครั้งรู้ความจริงอันประเสริฐคือความจริงเรื่องทุกข์, เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์, เรื่องความ
ดับไม่เหลือของทุกข์, และเรื่องทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์นั้นแล้ว จึงจักทำ
ความสิ้นสุดแห่งทุกข์ได้ โดยถูกต้อง;" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุฉนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึงทำความเพียร
เพื่อให้รู้ตามเป็นจริงว่า "นี่เป็นทุกข์. นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับ
ไม่เหลือของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;"
ดังนี้เกิด.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๖๔/๑๗๓๕-๖.

เพราะไม่รู้อริยสัจ จึงต้องแล่นไปในสังสารวัฏ

ภิกษุท.! เพราะไม่รู้ถึง ไม่แทงตลอดซึ่งอริยสัจสี่อย่าง, เราและ
พวกเธอทั้งหลาย จึงได้ท่องเที่ยวไปแล้วในสังสารวัฏ ตลอดกาลยี่ดยาวนานถึง
เพียงนี้. ภิกษุ ท.! อริยสัจสี่อย่าง เหล่าไหนเล่า ? ภิกษุ ท.! เพราะไม่รู้ถึง
ไม่แทงตลอดซึ่งอริยสัจคือทุกข์, อริยสัจคือเหตุให้เกิดทุกข์, อริยสัจคือความดับ
ไม่เหลือของทุกข์, และอริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;
เราและพวกเธอทั้งหลาย จึงได้ท่องเที่ยวไปแล้วในสังสารวัฏ ตลอดกาลยี่ดยาวนาน
ถึงเพียงนี้

ภิกษุ ท.! เมื่ออริยสัง คือทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์. ความดับไม่เหลือของทุกข์, และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์, เป็นความจริงที่เราและพวกเธอทั้งหลาย รู้ถึง และแทงตลอดแล้ว; ตัณหาในภพก็ถูกถอนขึ้นขาด ตัณหาที่จะนำไปสู่ภพ ก็สิ้นไปหมด บัดนี้ความต้องเกิดขึ้นอีก มิได้มี; ดังนี้.

- มหาวาร. สั. ๑๙/๕๔๑/๑๖๙๙๘.

(สูตรอื่นได้ตรัสเหตุที่ทำให้ ต้องท่องเที่ยวไปสังสารวัฏ เพราะไม่รู้อริยธรรมสี่ดังต่อไปนี้ :-)

ภิกษุ ท.! เพราะไม่รู้ตามลำดับ เพราะไม่แทงตลอด ซึ่งธรรม ๔ ประการ เราและพวกเธอทั้งหลาย จึงได้ท่องเที่ยวไปแล้วในสังสารวัฏ ตลอดกาลยืดยาวนานถึงเพียงนี้. ธรรม ๔ ประการอย่างไหนเล่า ? ภิกษุ ท.! เพราะไม่รู้ตามลำดับ เพราะไม่แทงตลอด ซึ่ง อริยศีล.... ซึ่งอริยสมาธิ.... ซึ่ง อริยปัญญา....ซึ่ง อริยวิมุตติ.... เราและพวกเธอทั้งหลาย จึงได้ท่องเที่ยวไปแล้วในสังสารวัฏ ตลอดกาลยืดยาวนานถึงเพียงนี้.

ภิกษุ ท.! เมื่ออริยศีล, อริยสมาธิ, อริยปัญญา, และอริยวิมุตติ เป็นธรรมที่เราและเธอรู้แล้วตามลำดับ แทงตลอดแล้ว ; ตัณหาในภพก็ถูกถอนขึ้นขาดตัณหาที่จะนำไปสู่ภพก็สิ้นไปหมด บัดนี้ความต้องเกิดขึ้นอีกมิได้มี, ดังนี้.

- จตุกก. อี. ๒๑/๑/๑.

สัตว์เกิดกลับมาเป็นมนุษย์มีน้อย เพราะไม่รู้อริยสัง

ภิกษุ ท.! เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : ฝูงนินหนึ่งที่เราซ้อนขึ้นด้วยปลายเล็บนี้ กับมหาปฐพีนั้น ข้างไหนจะมากกว่ากัน ?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มหาปฐพีนั้นแหละเป็นดินที่มากกว่า. ฝุ่นนิดหนึ่งเท่าที่ทรงซ้อนขึ้นด้วยปลายพระนขา^๕ เป็นของมีประมาณน้อย. ฝุ่นนั้น เมื่อนำเข้าไปเทียบกับมหาปฐพี ย่อมไม่ถึงซึ่งการคำนวณได้ เปรียบเทียบได้ ไม่เข้าถึงแม้ซึ่งกะละภาค (ส่วนเล็ยว)".

ภิกษุ ท.! อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น : **สัตว์ที่เกิดกลับมาสู่หมู่มนุษย์ มีน้อย**; สัตว์ที่เกิดกลับเป็นอย่างอื่นจากหมู่มนุษย์ มีมากกว่าโดยแท้. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท.! ข้อนั้น **เพราะความที่สัตว์เหล่านั้นไม่เห็นอริยสัจทั้งสี่**. อริยสัจสี่ อย่างไรเล่า? สี่อย่างคือ อริยสัจคือทุกข์ อริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ อริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุ^๖นั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรม^๗ อันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า " ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้"**. ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๗๘/๑๗๕๗.

^๕ โยคกรรม คือ การกระทำความเพียรอย่างมีระบบ อย่างแข็งขันเต็มที่ ในรูปแบบหนึ่ง ๆ เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ตามความมุ่งหมาย เรียกกันทั่ว ๆ ไปว่า "โยคะ". เป็นคำกลางใช้กันได้ระหว่างศาสนาทุกศาสนา.

(ในกรณีที่ไม่เห็นอริยสัจนั้น ยังมีผลทำให้ :

สัตว์มาเกิดในมัจฉิมชนบท มีน้อย	(๑๙/๕๗๘/๑๗๕๘).
สัตว์มีปัญญาจักขุ มีน้อย	(๑๙/๕๗๙/๑๗๕๙).
สัตว์ไม่เสพของเมา มีน้อย	(๑๙/๕๗๙/๑๗๖๐).
สัตว์เกิดเป็นสัตว์บก มีน้อย (สัตว์น้ำมาก)	(๑๙/๕๗๙/๑๗๖๑).
สัตว์เอื้อเฟื้อมารดา มีน้อย	(๑๙/๕๗๙/๑๗๖๑).
สัตว์เอื้อเฟื้อบิดา มีน้อย	(๑๙/๕๗๙/๑๗๖๒).
สัตว์เอื้อเฟื้อสมณะ มีน้อย	(๑๙/๕๗๙/๑๗๖๓).
สัตว์เอื้อเฟื้อพราหมณ์ มีน้อย	(๑๙/๕๘๐/๑๗๖๔).
สัตว์อ่อนน้อมถ่อมตน มีน้อย	(๑๙/๕๘๐/๑๗๖๕).

นอกจากนี้พระองค์ยังได้ทรงแสดงภาวะแห่งสัตว์ที่ไม่พึงปรารถนา อีกมากอย่างตามที่เราจักกันอยู่ เช่น สัตว์ที่ไม่ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ เป็นต้น, ผู้รวบรวมเห็นว่ามากเกินความจำเป็น จึงไม่นำมาใส่ไว้ในนี้.)

ความมืดบอดของโลก มีตลอดเวลาที่พระตถาคตไม่เกิดขึ้น

ภิกษุ ท.! ตลอดกาลเพียงใด ที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ยังไม่บังเกิดขึ้นในโลก; ความปรากฏแห่งแสงสว่างอันใหญ่หลวง ความส่องสว่างอันใหญ่หลวง ก็ยังไม่มี ตลอดกาลเพียงนั้น. ในกาลนั้น มีอยู่แต่ความมืด เป็นความมืดซึ่งกระทำความบอด. กลางคืนกลางวัน ก็ยังไม่ปรากฏ, เดือนหรือกึ่งเดือน ก็ไม่ปรากฏ, ฤดูหรือปี ก็ไม่ปรากฏ, ก่อน. ภิกษุ ท.! แต่ว่าในกาลใด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์บังเกิดขึ้นในโลก; ในกาลนั้น ความปรากฏแห่งแสงสว่างอันใหญ่หลวง ความส่องสว่างอันใหญ่หลวง ย่อมมี. ในกาลนั้น ย่อมไม่มีความมืด อันเป็นความมืดซึ่งกระทำความบอด. ลำดับนั้น กลางคืน

กลางวัน ย่อมปรากฏ. เดือนหรือกิ่งเดือน ย่อมปรากฏ., ฤดูหรือปี ย่อมปรากฏ, นี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! ข้อนี้ ก็ฉันนั้น : ตลอดกาลเพียงใด ที่ตถาคตผู้อรหันต-
สัมมาสัมพุทธะยังไม่บังเกิดขึ้นในโลก; ความปรากฏแห่งแสงสว่างอันใหญ่หลวง
ความส่องสว่างอันใหญ่หลวง ก็ยังไม่มี ตลอดกาลเพียงนั้น. ในกาลนั้น มีอยู่
แต่ความมืด เป็นความมืดซึ่งกระทำความบอด. การบอก การแสดง การบัญญัติ
การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนกแจกแจง การกระทำให้เข้าใจได้ง่าย ซึ่ง
อริยสัจทั้งสิ้น ก็ยังไม่มีก่อน. ภิกษุ ท.! แต่ว่า ในกาลใดแล **ตถาคตผู้อรหันต-**
สัมมาสัมพุทธะ บังเกิดขึ้นโลก; ในกาลนั้น **ความปรากฏแห่งแสงสว่าง**
อันใหญ่หลวง ย่อมมี. ในกาลนั้น ย่อมไม่มีความมืด อันเป็นความมืดซึ่ง
กระทำความบอด. ลำดับนั้น **ย่อมมีการบอก การแสดง การบัญญัติ การ**
แต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนกแจกแจง การกระทำให้เข้าใจได้ง่าย ซึ่งอริยสัจ
ทั้งสิ้น. ซึ่งอริยสัจทั้งสิ้นอย่างไรเล่า ? คือซึ่งทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ
ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนี้ ในกรณีนี้ พวกเธอพึง กระทำโยคกรรม
เพื่อให้รู้ว่า "นี้ ทุกข์, นี้ ทุกขสมุทัย, นี้ ทุกขนิโรธ, นี้ ทุกขนิโรธคามินี-
ปฏิปทา" ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๕๓/๑๗๒๑.

อริยสัจสี่ เป็นสิ่งที่คงที่ไม่รู้จักเปลี่ยนแปลง

ภิกษุ ท.! มีของสี่อย่างซึ่งคงที่ ไม่เปลี่ยนจากความคงที่ ไม่ไปสู่ความมีความเป็นโดยประการอื่น. ของสี่อย่างนั้นเหล่าไหนเล่า ? ของสี่อย่างนั้นคือ ความรู้ตามเป็นจริงว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์, (ทั้งสี่อย่างนั้น) เป็นของคงที่ ไม่เปลี่ยนจากความคงที่ ไม่ไปสู่ความมีความเป็นโดยประการอื่น;" ดังนี้. ภิกษุ ท.! นี่แล เป็นของสี่อย่าง ซึ่งคงที่ ไม่เปลี่ยนจากความคงที่ ไม่ไปสู่ความมีความเป็นโดยประการอื่น.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง ทำความเพียร เพื่อให้รู้ตามเป็นจริงว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;" ดังนี้เถิด.

- มหาวาร.ส. ๑๙/๕๓๙/๑๖๙๗.

สุขที่สัตว์โลกควรกลัว และไม่ควรกลัว

...ก็ข้อนั้น อันเรากล่าวแล้วว่า บุคคลควรรู้จักการวินิจฉัย (ตัดสินใจ) ในความสุข เมื่อรู้จักการวินิจฉัยความสุขแล้ว ควรประกอบความสุขชนิดที่เป็นภายใน, ข้อนั้นเรากล่าวเพราะอาศัยเหตุผลอะไรเล่า ? ภิกษุ ท.! **กามคุณมีห้า** อย่างเหล่านี้.ห้าอย่างนั้นอะไรเล่า ? ห้าอย่างคือ **รูป** ที่เห็นด้วยตา, **เสียง** ที่ฟังด้วยหู, **กลิ่น** ที่ดมด้วยจมูก, **รส** ที่ลิ้มด้วยลิ้น, และ**โผฏฐัพพะ** ที่สัมผัสด้วยกาย, (แต่ละอย่างล้วน) เป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ เป็นสิ่งที่ยวนตายวน

ใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยซึ่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดย่อมนใจ ;
ภิกษุ ท.! สุข โสมนัสอันใดเกิดขึ้น เพราะอาศัยกามคุณห้าเหล่านี้, สุข โสมนัส
นั้น เราเรียกว่า **กามสุข** อันเป็นสุขบุถุชน เป็นสุขทางเมถุน (มิพหุสุข)
ไม่ใช่สุขอันประเสริฐ. เรากล่าวว่า สุขนั้น บุคคลไม่ควรเสพ ไม่ควรเจริญ
ไม่ควรทำให้มาก, **ควรกลัว**.

ภิกษุ ท.! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เข้าถึงซึ่ง ปฐมฌาน...ทุติยฌาน
ตติยฌาน...จตุตถฌาน...^๑ แล้วแลอยู่. นี้ เราเรียกว่า **สุขอาศัยเนกขัมมะ**
เป็นสุขเกิดแต่ความสงบเงียบ สุขเกิดแต่ความเข้าไปสงบรำงับ สุขเกิดแต่ความรู้
พร้อม. เรากล่าวว่า สุขนั้น บุคคลควรเสพให้ทั่วถึง ควรทำให้เจริญ ควรทำ
ให้มาก, **ไม่ควรกลัว**.

คำใดที่เรากล่าวแล้วว่า บุคคลควรรู้จักการวินิจฉัย (ตัดสินใจ) ในความ
สุข เมื่อรู้จักการวินิจฉัยความสุขแล้ว ควรประกอบความสุขชนิดที่เป็นภายใน,
นั้น; คำนั้น เรากล่าวแล้ว เพราะอาศัยเหตุผลนี้.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๒๗/๖๕๙.

ความรู้สึกรักของบุถุชน ไขว่กันอยู่เสมอต่อหลักแห่งอริยสัจ

คหบดี! หน้าตาของท่านแสดงว่าท่านกำลังไม่มีจิตไม่มีใจ, หน้าตาของ
ท่านผิดปกติไปแล้ว.

๑. รายละเอียดเกี่ยวกับรูปฌานทั้งสี่นี้ หาได้จากหลายเรื่องในภาคถัด ๆ ไป หรือดูที่ภาคผนวก
แห่งหนังสือนี้ โดยหัวข้อว่า "ประมวลพหุภพจรยัตถลลอสาย" ตอนกล่าวถึงเรื่องรูปฌานสี่.

"ท่านผู้เจริญ ! หน้าตาของข้าพเจ้าจะไม่ผิดปกติได้อย่างไรเล่า, เพราะว่า บุตรน้อยเป็นที่รักที่พอใจคนเดียว ของข้าพเจ้า ตายเสียแล้ว. เพราะการตายของบุตรน้อยนั้น การงานก็มีดีมน ข้าวปลาอาหารก็มีดีมน. ข้าพเจ้าเอาแต่ไปอยู่ที่เฝ้าลูก แล้วคร่ำครวญอยู่ว่า ลูกน้อยคนเดียวอยู่ไหน ฯ".

มันเป็นอย่างนั้นแหละ ฯ คหบดี! โสกะ ปริเทวะ ทุกชะ โทมนัส และอุปายาสทั้งหลายนั้น เกิดจากของรัก มีของรักเป็นแดนเกิด.

"ท่านผู้เจริญ ! โสกะปริเทวะทุกชะโทมนัสและอุปายาสทั้งหลายนั้น เกิดจากของรัก มีของรักเป็นแดนเกิด ได้อย่างไรกัน ; เพราะว่า ความเพลิดเพลินและโสมนัสต่างหากที่เกิดแต่ของรัก มีของรักเป็นแดนเกิด."

คหบดีนั้น ไม่ยอมรับไม่คัดค้านคำของพระผู้มีพระภาคเจ้า ลูกจากอาสนะแล้วลึกลงไปเสีย.. เขาได้เข้าไปหากลุ่มนกกเสกาทที่เล่นสะกาทันอยู่ ในที่ใกล้ ๆ กันนั้น; เสาเรื่องให้ฟังแล้วก็ได้รับคำรับสมอ้างจากพวกนกกเสกาเหล่านั้นว่า "ถูกแล้ว ฯ ท่านคหบดี! ความเพลิดเพลินและโสมนัสเกิดแต่ของรัก มีของรักเป็นแดนเกิดอย่างแน่นอน" ดังนี้; เขาก็พอใจว่าความคิดของเขาตรงกับความคิดของนกกเสกาทั้งหลาย ดังนี้แล้วก็ลึกลงไป.

- ม.ม. ๑๓/๔๘๙/๕๓๖.

(ข้อนี้แสดงว่า ความคิดของพวกนุกุชชย่อมตรงกันเสมอ แต่ไม่อาจจะลงรอยกันได้ กับความจริงที่เป็นอริยสัง).

ผู้ติดเหยื่อโลก ชอบฟังเรื่องงาม ไม่ฟังเรื่องสงบ

สุนัขขี้ต๊ะ! กามคุณมีห้าอย่างเหล่านี้. ห้าอย่างนั้นอะไรเล่า ? ห้าอย่าง คือ รูปที่เห็นด้วยตา, เสียงที่ฟังด้วยหู, กลิ่นที่ดมด้วยจมูก, รสที่ลิ้ม

ด้วยลิ้น, และโณภูฏัพพะที่สัมผัสด้วยกาย ; (แต่ละอย่างล้วน) เป็นสิ่งที่น่าปรารถนา, น่ารักใคร่, น่าพอใจ, เป็นสิ่งที่ยวนตายวนใจให้รัก, เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยซึ่งความใคร่, เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดย่อมใจ. สุนัขขัตตะ ! เหล่านี้แลคือ กามคุณห้าอย่าง

สุนัขขัตตะ ! นี่เป็นสิ่งที่มิได้เป็นได้ คือข้อที่บุรุษบุคคลกลางคนในโลกนี้มีอัทธมาสัยโน้มไปในเหยื่อของโลก (คือกามคุณห้าอย่าง), ถ้อยคำสำหรับสนทนา อันพร่าปนถึงเฉพาะต่อกามคุณนั้น ๆ ย่อมตั้งอยู่ได้สำหรับบุรุษบุคคลผู้มีอัทธมาสัยโน้มไปในเหยื่อของโลก, เขาย่อมตริกตามตรงตาม ถึงสิ่งอันอนุโลมต่อกามคุณนั้น ๆ, สิ่งนั้นย่อมคบกับบุรุษนั้นด้วย บุรุษนั้นย่อมเอาใจใส่ต่อสิ่งนั้นด้วย. ส่วน เมื่อถ้อยคำที่ประกอบด้วยสมบัติเรื่องไม่หวั่นไหว (ด้วยกามคุณ) ที่ผ่านไปมาอยู่ เขาย่อมไม่ฟัง ไม่เงี่ยหูฟัง ไม่กำหนดจิตเพื่อจะรู้, ถ้อยคำชนิดนั้น ก็ไม่คุ้นเคยกับบุรุษนั้น บุรุษนั้น ก็ไม่สนใจด้วยคำชนิดนั้น. สุนัขขัตตะ! เปรียบเหมือนบุรุษผู้จากบ้านหรือนิคมของตนไปนมนาม ครั้นเห็นบุรุษผู้หนึ่ง เพิ่งไปจากบ้านหรือนิคมของตน เขาย่อมถามบุรุษนั้น ถึงความเกษม ความมีอาหารง่าย ความปราศจากโรค ของบ้านนั้น นิคมนั้น. บุรุษนั้นก็บอกให้. สุนัขขัตตะ ! เธอจะเข้าใจว่าอย่างไร : เขาย่อมฟังด้วยดี ย่อมเงี่ยหูฟัง ต่อบุรุษนั้น ย่อมกำหนดจิตเพื่อจะรู้ ย่อมคบบุรุษนั้น ย่อมสนใจด้วยบุรุษนั้น มิใช่หรือ ?

- อุปปริ. ม. ๑๔/๖๒/๗๐ - ๗๑.

การฟังอริยสัจ เหมาะสำหรับจิตที่ฟอกแล้วเท่านั้น

ภิกษุ ท.! ครั้งนั้นแล มหาชนชาวพันธุมดีราชธานี จำนวนแปดหมื่นสี่พันคน ออกจากเมือง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาควิปัสสีถึงที่ประทับ

ณ เขมมิกทายวัน ถวายอภิวัตแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาควิปัสสิ ได้ตรัส **อนุปฺพุทฺธิกา** แก่ชนทั้งหลายเหล่านั้น กล่าวคือ **ทานกถา สีลกถา สັคคกถา** ทรงประกาศ **โทษอันเศร้าหมองต่ำทรามของกามทั้งหลาย** และ **อานิสงส์ในการออกจากกาม.**

ครั้นทรงทราบว่าชนเหล่านั้นมีจิตเหมาะสม อ่อนโยน ปราศจาก นิวรณ์ ร่าเริง แจ่มใส แล้ว, ก็ได้ตรัส **ธรรมเทศนาซึ่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรง ยกขึ้นแสดงเอง** กล่าวคือ **เรื่องทุกข์ เรื่องสมุทัย เรื่องนิโรธ และ เรื่องมรรค.** เปรียบเสมือนผ้าอันสะอาด ปราศจากสิ่งแปดเปื้อน ย่อมรับเอาซึ่งน้ำย้อมได้อย่าง ดี ฉ้นใด; **ธรรมจักขุ** ปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดขึ้นแก่มหาชน แปดหมื่นสี่พันเหล่านั้น ณ ที่นั่งนั้นเองว่า **"สิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา"** ดังนี้, ฉ้นนั้นเหมือนกัน.

ชนเหล่านั้นมีธรรมอันเห็นแล้ว บรรลุแล้ว รู้แจ้งแล้ว หยั่งเอาได้ ครบถ้วนแล้ว หมดความสงสัย ปราศจากความเคลือบแคลง ถึงความกล้าหาญ ไม่ต้องเชื่อตามบุคคลอื่นในคำสอนแห่งศาสดาตน ได้กราบทูลกะพระผู้มีพระภาค วิปัสสิว่า **"ไพเราะนัก พระเจ้าข้า ! ไพเราะนัก พระเจ้าข้า ! เปรียบเหมือนการหมาย ของที่คว่ำอยู่ เปิดของที่ปิดอยู่ บอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือว่าจุดประทีปไว้ในที่มืด เพื่อว่าคนมีตาจักได้เห็นรูป, ฉ้นใดก็ฉ้นนั้น"** ดังนี้.

- มหา. ที. ๑๐/๔๙/๔๙.

จิตที่ยังไม่ได้ฟอก ยากนักที่จะเห็นนิโรธสัจ

ราชกุมาร ! ...ก็สัตว์เหล่านี้ มีอาลัยเป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในอาลัย เพลิดเพลินแล้วในอาลัย. สำหรับสัตว์ผู้มีที่อาลัยเป็นที่มายินดี ยินดีเพลิดเพลินในอาลัยนั้น ยากนักที่จะเห็นสิ่งนี้ คือ ปฏิจสุมุปปาท กล่าวคือความที่สิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัยแก่สิ่งนี้ ๆ (อิทปปัจจยตาปฏิจสุมุปปาท); และยากนักที่จะเห็นแม้สิ่งนี้ คือ นิพพาน อันเป็นธรรมเป็นที่สงบระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นธรรมอันสลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นความจางคลาย เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์. หากเราพึงแสดงธรรมแล้วสัตว์อื่นไม่พึงรู้ทั่วถึง ช้อนั้นจักเป็นความเหน้อยเปล่าแก่เรา, เป็นความลำบากแก่เรา. โอ,ราชกุมาร ! คาถาอันน่าเศร้า (อนจฺฉริยา) เหล่านี้ ที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ได้ปรากฏแจ่มแจ้งแก่เราว่า : -

"กาลนี้ ไม่ควรประกาศธรรมที่เราบรรลุได้แล้วโดยยาก. ธรรมนี้ สัตว์ที่ถูกราคะโทสะปิดกั้นแล้ว ไม่รู้ได้โดยง่ายเลย. สัตว์ผู้กำหนดแล้วด้วยราคะอันความมืดหม่นห่อแล้ว จักไม่เห็นธรรมอันไปทวนกระแส อันเป็นธรรมละเอียดย ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก เป็นอญ" ดังนี้.

- ม. ม. ๑๓/๔๖๑/๕๐๙.

สัตว์ผู้ไม่เป็นไทต่อความกำหนด ย่อมหลงกาม

มาคัณฺธิยะ ! แม้ในกาลอันยี่ดยาวนานฝ่ายอดีต กามทั้งหลาย ก็มีสัมผัสเป็นทุกข์ มีความแผดเผาอันยิ่งใหญ่ มีความเร่าร้อนอันยิ่งใหญ่. แม้ในกาลอันยี่ดยาวนานฝ่ายอนาคต กามทั้งหลาย ก็มีสัมผัสเป็นทุกข์ มีความแผดเผา

อันยิ่งใหญ่ มีความเร่าร้อนอันยิ่งใหญ่. แม้ในกาลเป็นปัจจุบันในบัดนี้ กามทั้งหลาย ก็มีสัมผัสเป็นทุกข์ มีความแผดเผาอันยิ่งใหญ่ มีความเร่าร้อนอันยิ่งใหญ่. มาคณฺทียะ ! แต่ว่า สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ ยังไม่ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย ถูกกามตัณหาเคี้ยวกินอยู่ ถูกความเร่าร้อนในกามแผดเผาอยู่ มีอินทริย์ (คือความเป็นใหญ่แก่ตน) อันกามกำจัดเสียหมดแล้ว จึงได้มีความสำคัญอันวิปริตว่า "สุข" ในกามทั้งหลาย อันมีสัมผัสเป็นทุกข์ นั้นเอง, ดังนี้.

- ม. ม. ๑๓/๒๗๗/๒๘๔.

สัตว์โลก รู้จักสุขอันแท้จริง ต่อเมื่อปัญญาเกิด

มาคณฺทียะ ! เปรียบเหมือนบุรุษตามืดมาแต่กำเนิด เขาจะมองเห็นรูปทั้งหลาย ที่มีสีดำหรือขาว เขียวหรือเหลือง แดงหรือขาว ก็หาไม่, จะได้เห็นที่อันเสมอหรือไม่เสมอ ก็หาไม่, จะได้เห็นดวงดาว หรือดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ก็หาไม่. เขาได้ฟังคำบอกเล่าจากบุรุษผู้ที่ตาดี ว่า "ท่านผู้เจริญ ! ผ้าขาวเนื้อดี นั้น เป็นของงดงาม ปราศจากมลทิน เป็นผ้าสะอาด", ดังนี้. เขาเที่ยวแสวงหาผ้าขาวนั้น. บุรุษผู้หนึ่งลวงเขาด้วยผ้าเนื้อเลวเปื้อนเขม่าว่า "นี่แล เป็นผ้าขาวเนื้อดี เป็นของงดงาม ปราศจากมลทิน เป็นผ้าสะอาด." ดังนี้ เข้ารับผ้า นั้นแล้วและห่มผ้า นั้น. ต่อมา มิตรอมตย์ ญาติสาโลหิตของเขา เห็นแพทย์ผ่าตัดผู้ชำนาญรักษา. แพทย์พึงประกอบยาถ่ายพิษในเบื้องบน ถ่ายพิษในเบื้องต่ำ ยาหยอด ยาหยอดให้กัด และยานัตถุ์. เพราะอาศัยยานั้นเอง เขากลับมีจักษุดี ละความรักใคร่พอใจในผ้าเนื้อเลวเปื้อนเขม่าเสียได้ พร้อมกับการเกิดขึ้นแห่งจักษุที่ดี เขาจะพึงเป็นอมิตร เป็นข้าศึกหมายมั่น ต่อบุรุษผู้ลวงเขา นั้นหรือถึงกับเข้าใจเลยไปว่า ควรจะปลงชีวิตเสียด้วยความแค้น ว่า "ท่านผู้เจริญ เอ๋ย ! เราถูกบุรุษผู้ นี้ คดโกง ล่อลวง ปลอมเทียมเอาด้วยผ้าเนื้อเลวเปื้อนเขม่า

ว่า "นี่ท่านผู้เจริญ !. นี่เป็นผ้าขาวเนื้อดี เป็นของงดงามปราศจากมลทิน เป็นผ้าสะอาด, มานานนักแล้ว", อุปมานี้ฉันใด; มาคัณทียะ! อุปไมยกัณนั้นเหมือนกัน, คือเราแสดงธรรมแก่ท่านว่า "เช่นนี้เป็นความไม่มีโรค, เช่นนี้เป็นนิพพาน" ดังนี้; ท่านจะพึงรู้จักความไม่มีโรค จะพึงเห็นนิพพานได้ ก็ต่อเมื่อท่านละความเพลิดเพลินและความกำหนด ในอุปาทานนักษัตถ์ทั้งห้าเสียได้ พร้อมกับการเกิดขึ้นแห่งธรรมจักษุของท่าน; และความรู้สึกจะพึงเกิดขึ้นแก่ท่าน ว่า "ท่านผู้เจริญ เอ๋ย ! นานจริงหนอ, ที่เราถูกจิตนี้ คดโกง ล่อลวง ปลิ้นปลอก จึงเราเมื่อจะยึดถือ ก็ยึดถือเอาแล้วซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร และซึ่งวิญญาณนั่นเอง. เพราะความยึดถือเป็นต้นเหตุ ภพจึงมีแก่เรา, เพราะภพเป็นต้นเหตุชาติจึงมีแก่เรา, เพราะชาติเป็นต้นเหตุ ชรา มรณะ โศก ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดขึ้นพร้อมหน้า. ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนั้น ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้." ดังนี้แล.

- ๒ -

ชีวิตมนุษย์ กับ จตุราริยสัจ

มนุษย์เป็นอันมาก ได้ยึดถือเอาที่พึงผิด ๆ

มนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมาก ถูกความกลัวคุกคามเอาแล้ว ย่อมยึดถือเอาภูเขาบ้าง ป่าไม้ที่ศักดิ์สิทธิ์บ้าง สวนศักดิ์สิทธิ์บ้าง รุกขเจดีย์บ้าง ว่าเป็นที่พึงของตน ๆ : นั้นไม่ใช่ที่พึงอันทำความเกษมให้ได้เลย, นั้นไม่ใช่ที่พึงอันสูงสุด; ผู้ได้ถือเอาสิ่งนั้น ๆ เป็นที่พึงแล้ว ย่อมไม่หลุดพ้นไปจากทุกข์ทั้งปวง ได้.

ส่วนผู้ใด ที่ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึงแล้ว เห็นอริยสัจทั้งสี่ ด้วยปัญญาอันถูกต้อง คือ เห็นทุกข์, เห็นเหตุเป็นเครื่องให้เกิดขึ้นของทุกข์. เห็นความก้าวล่วงเสียได้ซึ่งทุกข์, และเห็นมรรคประกอบด้วยองค์แปด อันประเสริฐ ซึ่งเป็นเครื่องให้ถึงความเข้าไปสงบรำงับแห่งทุกข์ : นั้นแหละคือ ที่พึงอันเกษม. นั่นคือ ที่พึงอันสูงสุด; ผู้ได้ถือเอาที่พืงนั้นแล้ว ย่อมหลุดพ้นไปจากทุกข์ทั้งปวง ได้แท้.

- ฎ. พุ ๒๕/๔๐/๒๔.

ผู้ไม่รู้อริยสัจ

ย่อมหลงสร้างแหวนแห่งความทุกข์เพื่อตัวเอง อยู่ร่ำไป

ภิกษุ ท.! บุคคลเหล่าใด จะเป็นมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม **ไม่รู้** อยู่ตามเป็นจริง ว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ นี่เป็นความดับ

ไม่เหลือของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์:" ดังนี้แล้ว; เขาเหล่านั้น ย่อม **ยินดีอย่างยิ่ง** ในเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดที่เป็นไปพร้อมเพื่อความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจ. เขาผู้ยินดีในเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดนั้น ๆ แล้ว ย่อม**ก่อสร้างอยู่** ซึ่งเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดที่เป็นไปพร้อมเพื่อความเกิด เป็นต้น นั้น ๆ. ครั้นเขาก่อสร้างเหตุปัจจัยนั้น ๆ แล้วเขาก็**ตกลง** ในแหวนแห่งความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจ นั้นเอง. เราย่อมกล่าวบุคคลเหล่านั้นว่า "เขา **ไม่พ้นไปจากทุกข์** ทั้งหลาย คือความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจ ไปได้." ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๖๐/๑๗๒๙.

ผู้รู้หรืออริยสัจ หาหลงสร้างทุกข์ขึ้นเพื่อตัวเองไม่

ภิกษุ ท.! ส่วนบุคคลเหล่าใดแล จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม **รู้อยู่ตามเป็นจริง** ว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์:" ดังนี้แล้ว; เขาเหล่านั้น ย่อม **ไม่ยินดี** ในเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดที่เป็นไปพร้อมเพื่อความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจเลย. เขาผู้ไม่ยินดีแล้ว ในเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดนั้น ๆ ก็ **ไม่ก่อสร้างขึ้น** ซึ่งเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดที่เป็นไปพร้อมเพื่อความเกิด เป็นต้น นั้น ๆ. ครั้นเขาไม่ก่อสร้างเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดนั้นแล้ว ก็ **ไม่ตกลงมลงในแหวน** แห่งความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความ

จำไว้ว่า พัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจได้เลย. เราย่อมกล่าวบุคคลเหล่านั้น ว่า "เขา **พ้นไปจากทุกข์** ทั้งหลาย มีความเกิด ความแก่ เป็นต้นไปได้" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเขาพึง **ทำความเพียร เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์. นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์:" ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๖๑/๑๗๓๐.

ทุกข์ประเภทใหญ่ ๆ ก็มีพอแล้วสำหรับสัตว์จะสำนึกตัวมารู้

อริยสัจ

(ไม่จำเป็นจะต้องผ่านทุกข์ทุกชนิดทุกขนาด)

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนบุรุษ ตัดหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ในชมพูทวีปนี้ นำมารวมไว้ในที่เดียวกัน; ครั้นนำมารวมไว้ในที่เดียวกันแล้ว กระทำให้เป็นเครื่องเสียบร้อย; ครั้นกระทำให้เป็นเครื่องเสียบร้อยแล้ว ก็เสียบสัตว์ใหญ่ ๆ ในมหาสมุทร ที่เครื่องเสียบขนาดใหญ่, เสียบสัตว์ขนาดกลาง ๆ ในมหาสมุทรที่เครื่องเสียบขนาดกลาง, เสียบสัตว์ขนาดเล็ก ๆ ในมหาสมุทร ที่เครื่องเสียบขนาดเล็ก. ภิกษุ ท.! สัตว์ใหญ่ ๆ ในมหาสมุทรมิทันจะหมด แต่หญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ในชมพูทวีปนี้ก็หมดเสียแล้ว. ภิกษุ ท.! สัตว์ตัวเล็ก ในมหาสมุทรขนาดที่เสียบด้วยเครื่องเสียบได้โดยยากนั้น มีมากกว่านั้นมากนัก. ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท.! เพราะมันมาก โดยตัวมันเล็ก, ข้อนี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! อบายก็กว้างใหญ่อย่างนั้นเหมือนกัน. **จากอบายที่กว้างใหญ่อย่างนั้น**

ก็มี ทัศนคติสัมปันบุคคล หลุดพ้นออกมาได้ เขารู้ตามเป็นจริงว่า "นี่ ความทุกข์, นี่เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอัน เป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้" ดังนี้.

.- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๕๑/๑๗๑๙.

พอรู้อริยสัจ

ทุกข์เหลือน้อยขนาดฝุ่นติดปลายเล็บเทียบกับปฐพี

ภิกษุ ท.! เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนี้อะไร : ฝุ่นนิดหนึ่ง ที่เราซ้อนขึ้นด้วยปลายเล็บนี้ กับมหาปฐพีนี้ ข้างไหนจะมากกว่ากัน ?

" ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มหาปฐพีนั้นแหละ เป็นดินที่มากกว่า. ฝุ่นนิดหนึ่ง เท่าที่ทรงซ้อนขึ้นด้วยปลายพระนขา นี้ เป็นของมีประมาณน้อย. ฝุ่นนั้น เมื่อนำไปเทียบกับ มหาปฐพี ย่อมไม่ถึงซึ่งการคำนวณได้ เปรียบเทียบได้ ไม่เข้าถึงแม้ซึ่งกะละภาค"

ภิกษุ ท.! อุปมานี้ฉันใด อุปไมยกัฉันนั้น : สำหรับอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วย (สัมมา) ทัศนคติ รู้พร้อมเฉพาะแล้ว, ความทุกข์ของท่านส่วนที่สิ้นไปแล้ว หมดไปแล้ว ย่อมมากกว่า; ความทุกข์ที่ยังเหลืออยู่ มีประมาณน้อย :

เมื่อนำเข้าไปเทียบกับกองทุกข์ที่สิ้นไปแล้ว หหมดไปแล้ว ในกาลก่อน ย่อมไม่ถึง ซึ่งการคำนวณได้เปรียบเทียบได้ ไม่เข้าถึงแม้ซึ่งกะละภาพ **นั่นคือความทุกข์ของ** โสดาบันผู้สัจตักขัตตปุระมะ^๑ ผู้เห็นชัดตามเป็นจริงว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้. เหตุ ให้เกิดทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้. ทางดำเนินให้ ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอัน เป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้". ดังนี้

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๗๒/๑๗๔๗.

(สูตรอื่นอุปมาเปรียบด้วย เม็ดกรวดเท่าเม็ดถั่วเขียว ๗ เม็ด กับขุนเขาหิมालัย (๑๙/๕๖๙/๑๗๔๕-๖).

อีกสูตรหนึ่งเปรียบ น้ำติดปลายใบหญ้าค่า กับน้ำในสระกว้าง ๕๐ โยชน์ (๑๙/๕๗๒/๑๗๔๘).

อีกสูตรหนึ่งเปรียบ น้ำ ๒-๓ หยดกับน้ำในแม่น้ำ ๕ สายรวมกัน (๑๙/๕๗๓/๑๗๔๙-๑๗๕๐).

อีกสูตรหนึ่งเปรียบ เม็ดกระเบา ๗ เม็ด กับมหาปฐพี (๑๙/๕๗๔/๑๗๕๑-๒).

อีกสูตรหนึ่งเปรียบ น้ำ ๒ - ๓ หยด กับน้ำทั้งมหาสมุทร (๑๙/๕๗๕/๑๗๕๓-๔).

อีกสูตรหนึ่งเปรียบ เม็ดผักกาด ๒ - ๓ เม็ด กับขุนเขาหิมาลัย (๑๙/๕๗๖/๑๗๕๕-๖).]

ผู้ไม่รู้อริยสัง ชื่อว่าตกอยู่ในที่มืด

ภิกษุ ท.! บุคคลเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม **ไม่รู้ อยู่ตามเป็นจริง** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือ

๑. คือพระโสดาบัน ที่ต้องมีกำเนิดอีก ๗ ชาติ อันเป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นที่สุดของจำพวก โสดาบัน. แม้กระนั้น ก็ตรัสว่า ทุกข์หมดไปมากกว่าที่ยังเหลือ.

ของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;" ดังนี้, เขาเหล่านั้น **ยอมยินดี** ต่อสิ่งอันเป็นปัจจัยปรุงแต่งที่เป็นไปพร้อมเพื่อความเป็นต้น, เขายินดีแล้ว ก็ **สร้างปัจจัยนั้น ๆ**, ครั้นก่อสร้างแล้ว ก็ **ตกจมลงสู่ห้วงแห่งความมืดอันกระทำให้เป็นเหมือนตาบอด** ได้แก่ความมืด คือความเกิดความแก่ ความตาย ความโศก ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจ. ภิกษุ ท.! บุคคลเหล่านั้น เรากล่าวว่า เขาไม่พ้นไปจากทุกข์ คือความเกิดเป็นต้น ไปได้เลย.

ภิกษุ ท.! ส่วนบุคคลเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม เมื่อรู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์. นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์", ดังนี้; บุคคลเหล่านั้น **ยอมไม่ยินดี** ต่อสิ่งอันเป็นปัจจัยปรุงแต่ง ที่เป็นไปพร้อมเพื่อความเป็นต้น, เขาผู้ไม่ยินดีแล้ว **ยอมก่อสร้างปัจจัยนั้น ๆ** ขึ้น (เพื่อตัวเอง), ครั้นไม่ก่อสร้างแล้ว ก็ไม่ตกจมลงสู่ห้วงแห่งความมืด อันกระทำให้เป็นเหมือนตาบอด ได้แก่ความมืดคือความเกิดความแก่ ความตาย ความโศก ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ. ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า เขาพ้นไปจากทุกข์ คือความเกิดเป็นต้นไปได้ ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า** "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้." ดังนี้.

ผู้ไม่รู้ริยสัจ เชื่อว่าตกอยู่ในหลุมเพลิงเป็นนิจ

ภิกษุ ท.! บุคคลเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม เมื่อ **ไม่รู้**อยู่ตามเป็นจริง ว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;" ดังนี้, เขาเหล่านั้น **ยอมยินดี** ต่อสิ่งอันเป็นปัจจัยปรุงแต่ง ที่เป็นไปพร้อมเพื่อความเป็นต้น, เขาผู้นั้น **ยอมก่อสร้างปัจจัยนั้น ๆ** ขึ้น (เพื่อตัวเอง), ครั้นก่อสร้างแล้ว ก็ **เร่าร้อนอยู่** เพราะความแผดเผา ของความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจ. ภิกษุ ท.! บุคคลเหล่านั้น เรากล่าวว่า เขาไม่พ้นไปจากทุกข์ คือความเกิดเป็นต้น ไปได้เลย.

ภิกษุ ท.! ส่วนบุคคลเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม เมื่อ **รู้**ชัดตามเป็นจริงว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์. นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์", ดังนี้; บุคคลเหล่านั้น **ยอมไม่ยินดี** ต่อสิ่งอันเป็นปัจจัยปรุงแต่ง ที่เป็นไปพร้อมเพื่อความเป็นต้น, เขาผู้นั้น **ยอมไม่ก่อสร้างปัจจัยนั้น ๆ** ขึ้น (เพื่อตัวเอง), ครั้นไม่ก่อสร้างแล้ว ก็ **ไม่เร่าร้อนอยู่** เพราะความแผดเผาของ ความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ. บุคคลเหล่านั้น **ยอมหลุดพ้น**ไปจากความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ. เรากล่าวว่า เขาหลุดพ้นไปได้จากทุกข์ ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอัน เป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้." ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๖๓/๑๗๓๓-๑๗๓๔.

กว่ามฤษฎ์จะหลุดจากบ่วง (คือรู้อริยสัจ)

(พระบาลีนี้ แสดงให้เห็นถึงการที่สามัญสัตว์ติดอยู่ในบ่วงของโลกอย่างไรในขั้นต้น แล้วจะค่อย ๆ รู้สึกตัวขึ้นมาตามลำดับอย่างไร ดังต่อไปนี้ :-)

๑. เมื่อจรมตามปกติ

ภิกษุ ท.! ชาวสวนผักมิได้ปลุกผักด้วยคิดว่า "เนื้อในป่าทั้งหลาย จะได้กินผักที่เราปลูกนี้แล้ว จะได้มีอายุยืน รูปร่างสวยงาม มีชีวิตอยู่ได้ยาวนาน" ดังนี้; แต่ได้คิดดังนี้ว่า "เนื้อในป่าทั้งหลายจะเข้ามาสู่สวนผักอันเราปลูกแล้ว กินอยู่อย่างลืมหิว ครั้นเข้ามากินอยู่อย่างลืมหิว จักถึงซึ่งความเลินเล่อ ครั้นเลินเล่ออยู่จักถึงซึ่งความประมาท ครั้นประมาทแล้วจักเป็นสัตว์ที่เราพึงกระทำได้ตาม ความพอใจในสวนผักนั้น" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! บรรดาเนื้อทั้งหลาย ผุ่งเนื้อพวกที่หนึ่งได้เข้าไปสู่สวนผัก ที่ชาวสวนผักปลูกไว้ กินอยู่อย่างลืมหิว เมื่อเข้าไปกินอยู่อย่างลืมหิวก็ถึงซึ่งความ เลินเล่อ ครั้นเลินเล่อแล้วก็ถึงซึ่งความประมาท ครั้นประมาทแล้วก็ เป็นสัตว์ที่ เจ้าของสวนผักพึงกระทำได้ตามความพอใจในสวนผักนั้น. ภิกษุ ท.! ด้วยอาการ อย่างนี้แล ผุ่งเนื้อพวกที่หนึ่งเหล่านั้นก็ไม่พ้นไปจากกำมือแห่งเจ้าของสวนผัก.

(พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงยกเอาสมณพราหมณ์จำพวกที่หนึ่งมาเปรียบกันกับฝูงเนื้อจำพวกที่หนึ่ง ดังต่อไปนี้ :-

ภิกษุ ท.! บรรดาสมณพราหมณ์ทั้งหลาย **สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่ง** ได้ **เข้าไปสู่โลกามิส** เหล่าโน้น ซึ่งเป็นเหมือนกับสวนผักอันมาปลูกไว้ **บริโภคน้อยอย่างลิมิต** ครั้นเข้าไปบริโภคอยู่อย่างลิมิตก็ถึงซึ่งความมัวเมาครั้นมัวเมาอยู่ก็ถึงซึ่งความประมาท ครั้นประมาทอยู่ก็เป็นผู้ที่มารพึงกระทำได้ตามความพอใจ ในโลกามิสซึ่งเป็นเหมือนกับสวนผักแห่งมารนั้น. ภิกษุ ท.! ด้วยอาการอย่างนี้แลสมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งนี้ จึงไม่พ้นไปจากอิทธานุภาพแห่งมาร. ภิกษุ ท.! เรากล่าวสมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งนี้ ว่ามีอุปมาเหมือนฝูงเนื้อพวกที่หนึ่งนั้น, ฉันใดก็ฉันนั้น.

ภิกษุ ท. ! อุปมานี้มีเพื่อให้รู้เนื้อความนั้น : คำว่า "สวนผัก" นั้น เป็นชื่อแห่งกามคุณทั้งห้า. คำว่า "เจ้าของสวนผัก" นั้น เป็นชื่อของมารผู้มีบาป. คำว่า "พวกพ้องของเจ้าของสวนผัก" นั้น เป็นชื่อของบริษัทแห่งมาร. คำว่า "ฝูงเนื้อ" นั้น เป็นชื่อของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย. (คำไขอุปมานี้ ตรีสไว้ตอนกลางของพระสูตรที่ตรีสเรื่องเนื้อพวกที่สี่จบลง ในที่นี้ได้ยกมาไว้ตอนต้นเช่นนี้ เพื่อสะดวกแก่การศึกษายิ่งขึ้น).

๒. เมื่อจมกามครั้งที่สอง

(ต่อไปนี้ ได้ตรีสถึงฝูงเนื้อจำพวกที่สอง ซึ่งเปรียบกันได้กับสมณพราหมณ์จำพวกที่สอง ว่า :-)

ภิกษุ ท.! **เนื้อพวกที่สอง** (รู้ความวินาศของเนื้อจำพวกที่หนึ่งโดยประการทั้งปวงแล้ว) มาคิดกันว่า "ถ้าอย่างไร เราเว้นการกินผักซึ่งเป็นโภชนะ

อันตรายเหล่านี้โดยประการทั้งปวงเสีย เข้าไปอยู่ในราวป่ากันเถิด" ดังนี้. เนื้อเหล่านี้ **เว้นการกินผัก** ซึ่งเป็นโทษนะอันตรายเหล่านี้โดยประการทั้งปวง แล้ว **เข้าไปอยู่ในราวป่า** แล้ว: ครั้งถึงเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อนเป็นเวลาทั้งหมดหญ้าและน้ำ ร่างกายก็ถึงซึ่งความชubbมอย่างยิ่ง เมื่อมีร่างกายชubbมอย่างยิ่งกำลังอันแก่วล้าก็หมดไป เมื่อกำลังอันแก่วล้าหมดไป ก็ **ย้อนกลับมาสู่อินแห่งสวนผัก** ที่เจ้าของสวนผักปลูกไว้อีก. ผุ่งเนื้อเหล่านี้ ได้เข้าไป **กินผักในสวนผักอย่างลิมตัว** เมื่อเข้าไปกินอยู่อย่างลิมตัวก็ถึงซึ่งความเดินเล่อ เมื่อเดินเล่อก็ถึงซึ่งความประมาท เมื่อประมาทก็เป็นสัตว์ที่เจ้าของสวนผักกระทำได้ตามความพอใจในสวนผักนั้น. ภิกษุ ท.! ด้วยอาการอย่างนี้แล ผุ่งเนื้อพวกที่สองนั้นก็ไม่พ้นไปจากกำมือแห่งเจ้าของสวนผัก.

(พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงยกเอาสมณพราหมณ์จำพวกที่สองมาเปรียบกับผุ่งเนื้อจำพวกที่สอง ดังนี้ว่า :-)

ภิกษุ ท.! บรรดาสมณพราหมณ์ทั้งหลาย **สมณพราหมณ์จำพวกที่สอง** (รู้ความวิเศษของสมณพราหมณ์จำพวกที่หนึ่งโดยประการทั้งปวงแล้ว) มาคิดกันว่า "ถ้ากระไร เราเว้นจากโลกามิสซึ่งเป็นเสมือนการบริโภคเหยื่อโดยประการทั้งปวงเสีย เว้นจากโทษนะอันตราย แล้วเข้าไปอาศัยอยู่ในราวป่ากันเถิด" ดังนี้. สมณพราหมณ์เหล่านี้ **เว้นจากโลกามิส** อันเป็นเสมือนการบริโภคเหยื่อโดยประการทั้งปวง เว้นโทษนะอันตราย พวกนี้**เข้าไปอยู่ในราวป่า** แล้ว. สมณพราหมณ์เหล่านี้ เป็นผู้ที่มีผักสากะเป็นภักขาบ้าง มีผักสามากะเป็นภักขาบ้าง มีลูกเดือยเป็นภักขาบ้าง มีเปลือกไม้เป็นภักขาบ้าง มีสาหร่ายเป็นภักขาบ้าง มีรำเป็นภักขาบ้าง มีข้าวตังเป็นภักขาบ้าง มีเมล็ดผักกาดเป็นภักขาบ้าง มีหญ้าเป็นภักขาบ้าง มีโคมัยเป็นภักขาบ้าง มีเงาะไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร ยัง

อัฏฐภาพให้เป็นไป เป็นผู้บริโภคนผลตามที่มีอยู่โดยธรรมชาติ; ครั้นถึงเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อน เป็นเวลาที่หมดผักหมดหญ้าหมดน้ำ ร่างกายก็ถึงซึ่งความชubbผอมอย่างยิ่ง เมื่อมีร่างกายชubbผอมอย่างยิ่งกำลังเรี่ยวแรงก็หมดไป เมื่อกำลังเรี่ยวแรงหมดไปเจโตวิมุตติก็เสื่อม เมื่อเจโตวิมุตติเสื่อม ก็ ย้อนกลับมาหาโลกามิส ซึ่งเป็นเสมือนกับสวนผักอันมารปลูกไว้เหล่านั้นอีก. สมณพราหมณ์เหล่านั้น เข้าไป **บริโภคอยู่อย่างลืมตัว** ครั้นเข้าไปบริโภคอยู่อย่างลืมตัวก็ถึงซึ่งความมัวเมา ครั้นมัวเมาอยู่ก็ถึงซึ่งความประมาท ครั้นประมาทแล้วก็เป็นผู้ที่มารพึงกระทำได้ตามความพอใจ ในโลกามิสอันเป็นเสมือนสวนผักของมารนั้น. ภิกษุ ท.! ด้วยอาการอย่างนี้แล สมณพราหมณ์แม้พวกที่สองนี้ก็ไม่พ้นไปจากอิทธานุกาภาพแห่งมาร. ภิกษุ ท.! เรากล่าวสมณพราหมณ์พวกที่สองนี้ ว่ามีอุปมาเหมือนฝูงเนื้อพวกที่สองนั้น, ฉันใดก็ฉันนั้น.

๓. เมื่อเจไปติดบ่วงทิฏฐิ

(ต่อไปนี้ได้ตรัสถึงฝูงเนื้อพวกที่สาม ซึ่งเปรียบกันได้กับสมณพราหมณ์จำพวกที่สาม สืบไปว่า :-)

ภิกษุ ท.! **ฝูงเนื้อพวกที่สาม** (รู้ความวินาศของเนื้อจำพวกที่หนึ่ง และจำพวกที่สอง โดยประการทั้งปวงแล้ว) มาคิดกันว่า "ถ้าอย่างไร เรา **อาศัยที่ชุ่มช่อนอยู่ใกล้ ๆ สวนผัก** ของเจ้าของผักนั้น ครั้นอาศัยที่ชุ่มช่อนอยู่ใกล้ ๆ สวนผักนั้นแล้ว ก็ **ไม่เข้าไปกินผักนั้นอย่างลืมตัว** เมื่อไม่เข้าไปกินอย่างลืมตัวอยู่ก็ไม่ถึงซึ่งความเลินเล่อ เมื่อไม่เลินเล่ออยู่ก็ถึงซึ่งความไม่ประมาท เมื่อไม่ประมาทก็ไม่มีศัตรูที่ใคร ๆ จะพึงทำอะไร ๆ ได้ตามความพอใจในสวนผักของเจ้าของผักนั้น" ดังนี้. ฝูงเนื้อเหล่านั้น (ก็ประพฤติกระทำความคิดนั้น). ภิกษุ ท.!

ความคิดได้เกิดแก่เจ้าของสวนผักกับบริวารเหล่านั้นว่า "ฝูงเนื้อพวกที่สามเหล่านี้ คงจะมีเล่ห์เหลี่ยมกลโกงเหมือนมีฤทธิ์เป็นแน่ ฝูงเนื้อพวกที่สามนี้ คงจะเป็นสัตว์ พิเศษชนิดอื่นเป็นแน่ มันจึงมากินผักที่เราปลูกนี้ได้. และเราก็ไม่เข้าใจการมา การไปของมัน. ถ้ากระไรเราพึงล้อมซึ่งที่นั่นโดยรอบ ด้วยเครื่องล้อมชนิด ทัดทวาคุระใหญ่ ๆ ทั้งหลาย เราคงจะได้เห็นที่ชุ่มช่อนของฝูงเนื้อพวกที่สาม อัน เป็นที่ซึ่งมันแอบเข้ามากิน" ดังนี้ ชนเหล่านั้นได้ทำการล้อมพื้นที่ปลูกผักนั้น โดยรอบด้วยเครื่องล้อมชนิดทัดทวาคุระใหญ่ ๆ ทั้งหลายแล้ว. ภิกษุ ท.! **เจ้า ของสวนผัก และบริวารก็หา พบที่ชุ่มช่อนของฝูงเนื้อพวกที่สาม** อันเป็นที่ซึ่งมัน แอบเข้ามากิน. ภิกษุ ท.! ด้วยอาการอย่างนี้แล ฝูงเนื้อแม่พวกที่สามนั้น ก็ไม่ พ้นไปจากกำมือของเจ้าของสวนผัก.

(พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงยกเอาสมณพราหมณ์จำพวกที่สาม มาเปรียบกับฝูงเนื้อ จำพวกที่สาม ดังนี้ว่า :-)

ภิกษุ ท.! บรรดาสมณพราหมณ์ทั้งหลาย **สมณพราหมณ์จำพวกที่ สาม** (รู้ความวินาศของสมณพราหมณ์จำพวกที่หนึ่งและที่สอง โดยประการ ทั้งปวงแล้ว) มาคิดกันว่า "ถ้ากระไร เราจะ **อาศัยที่ชุ่มช่อนอยู่ใกล้ ๆ โลกามิส** ซึ่งเปรียบเสมือนสวนผักของมาร ครั้นอาศัยอยู่ในที่ชุ่มช่อนนั้นแล้ว จัก **ไม่เข้าไป บริโภคโลกามิส** อันเป็นเสมือนสวนผักแห่งมารนั้น **อย่างลืมหัด** ครั้นไม่เข้าไป บริโภคอย่างลืมหัดอยู่ ก็ไม่ถึงซึ่งความมัวเมา เมื่อไม่มัวเมาอยู่ก็ไม่ถึงซึ่งความ ประมาท เมื่อไม่ประมาทอยู่ก็เป็นผู้ที่มารจะพึงกระทำตามความพอใจไม่ได้ อยู่ใน โลกามิสอันเป็นเสมือนสวนผักแห่งมารนั้น" ดังนี้. สมณพราหมณ์เหล่านั้น (ก็ได้ประพฤติกระทำตามความคิดนั้น;) **ก็แต่ว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นได้เป็นผู้ มีทิฏฐิ** ขึ้นมาแล้วอย่างนี้ว่า "**โลกเที่ยง**" ดังนี้บ้าง; ว่า "**โลกไม่เที่ยง**" ดังนี้บ้าง;

ว่า "โลกมีที่สดุ" ดั่งนี้บั้ง; ว่า "โลกไม่มีที่สดุ" ดั่งนี้บั้ง; ว่า "ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น" ดั่งนี้บั้ง; ว่า "ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น" ดั่งนี้บั้ง; ว่า "ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วยอมมีอิก" ดั่งนี้บั้ง; ว่า "ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอิก" ดั่งนี้บั้ง; ว่า "ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอิกก็มีไม่มีอิกก็มี" ดั่งนี้บั้ง.; ว่า "ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอิกก็หาไม่ได้ ไม่มีอิกก็หาไม่ได้" ดั่งนี้บั้ง ภิภษุ ท.! ด้วยอาการอย่างนี้แล สมณพราหมณ์แม่พวกที่สามนี้ ก็ไม่พ้นไปจากอิทธานุกภาพแห่งมาร. ภิภษุ ท.! เรากล่าวสมณพราหมณ์พวกที่สามนี้ว่ามีอุปมาเหมือนฝูงเนื้อพวกที่สามนั้น, ฉันใดก็ฉันนั้น.

๔ เมื่อพ้นจากบ่วง

(ต่อไปนี้ได้ตรัสถึงฝูงเนื้อพวกที่สี่ ซึ่งเปรียบกันได้กับสมณพราหมณ์จำพวกที่สี่ สืบไปว่า :-)

ภิภษุ ท.! ฝูงเนื้อพวกที่สี่ (รู้ความวินาศของเนื้อพวกที่หนึ่ง พวกที่สอง และพวกที่สาม โดยประการทั้งปวงแล้ว) มาคิดกันว่า "ถ้าอย่างไร เราอาศัยชุ่มชอนอยู่ในที่ซึ่งเจ้าของสวนผักและบริวารไปไม่ถึง ครั้นอาศัยที่ชุ่มชอนอยู่ในที่ซึ่งเจ้าของสวนผักและบริวารไปไม่ถึง จะ ไม่ลิมตัวเข้าไปกินผัก ที่เจ้าของสวนผักปลูก จะไม่ถึงซึ่งความเดินเล่อ เมื่อไม่เดินเล่อจักไม่ถึงซึ่งความประมาท เมื่อไม่ประมาทแล้วก็ไม่เป็นสัตว์ที่ใคร ๆ ฟิงทำอะไร ๆ ได้ตามความพอใจ ในสวนผักของเจ้าของผักนั้น. ฝูงเนื้อเหล่านั้น (ก็ประพฤติกกระทำตามความคิดนั้น). ภิภษุ ท.! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เจ้าของสวนผักกับบริวารเหล่านั้นว่า "ฝูงเนื้อพวกที่สี่เหล่านี้ คงจะมีเล่ห์เหลี่ยมกลโกงเหมือนมีฤทธิ์เป็นแน่ ฝูงเนื้อพวกที่สี่นี้

คงจะเป็นสัตว์พิเศษชนิดอื่นเป็นแน่ มันจึงมากินผักที่เราปลูกนี้ได้. และเราก็ไม่
 เข้าใจการมาการไปของมัน. ถ้ากระไร เราพึ่งล้อมซึ่งที่นั่นโดยรอบด้วยเครื่อง
 ล้อมชนิดทัศนทวารุระใหญ่ ๆ ทั้งหลาย เราคงจะได้เห็นที่ชุ่มชื้นของฝูงเนื้อพวก
 ที่สี่ อันเป็นที่ซึ่งมันแอบเข้ามากิน" ดังนี้. ชนเหล่านั้นได้ทำการล้อมพื้นที่ปลูก
 ผักนั้นโดยรอบ ด้วยเครื่องล้อมชนิดทัศนทวารุระใหญ่ ๆ ทั้งหลายแล้ว. ภิกษุ ท.!
 เจ้าของสวนผักและบริวารไม่ได้พบที่ชุ่มชื้นของฝูงเนื้อพวกที่สี่ อันเป็นที่ซึ่งมัน
 แอบเข้ามากิน. ภิกษุ ท.! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เจ้าของสวนผักและบริวารว่า
 "ถ้าเราทำฝูงเนื้อพวกที่สี่ให้แตกตื่นแล้ว มันก็จะทำให้ฝูงอื่นแตกตื่นด้วย ด้วยการ
 ทำอย่างนี้ฝูงเนื้อทั้งปวงก็วิ่งหนีไปจากผักที่เราปลูกไว้ ถ้ากระไรเราพึงทำความ
 พยายามเจาะจง (ทำความแตกตื่น) แก่เนื้อพวกที่สี่" ดังนี้. ภิกษุ ท.! เจ้าของ
 สวนผักและบริวารได้ทำความพยายามเจาะจง (ทำความแตกตื่น) แก่ฝูงเนื้อพวก
 ที่สี่แล้ว. ภิกษุ ท.! ด้วยอาการอย่างนี้แล ฝูงเนื้อพวกที่สี่นั้นก็พ้นไปจากกำมือ
 ของเจ้าของสวนผัก.

(พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงยกเอาสมณพราหมณ์จำพวกที่สี่ มาเปรียบกับฝูงเนื้อ
 จำพวกที่สี่ ดังนี้ว่า :-

ภิกษุ ท.! บรรดาสมณพราหมณ์ทั้งหลาย **สมณพราหมณ์พวกที่สี่**
 (รู้ความวินาศของสมณพราหมณ์จำพวกที่หนึ่ง ที่สอง และที่สาม โดยประการ
 ทั้งปวงแล้ว) มาคิดกันว่า "ถ้ากระไร เรา **อาศัยที่ชุ่มชื้นอยู่ในที่ซึ่งมารและ
 บริวารของมารไปไม่ถึง** ครั้นอาศัยชุ่มชื้นอยู่ในที่นั้นแล้ว จะ **ไม่ลืมหิ้วเข้าไป
 บริโภคโลกามิส** ซึ่งเป็นเสมือนสวนผักที่มารปลูกไว้ เมื่อไม่ลืมหิ้วเข้าไปกินก็ไม่
 ถึงซึ่งความมัวเมา เมื่อไม่มัวเมาก็ไม่ถึงซึ่งความประมาท เมื่อไม่ประมาทก็จักเป็นผู้
 ที่มารไม่ทำอะไร ๆ ได้ตามความพอใจในโลกามิสซึ่งเป็นเสมือนสวนผักที่มารปลูกไว้"

ดังนี้. สมณพราหมณ์เหล่านั้น (ก็ได้ประพฤติกระทำตามความคิดนั้น). ภิกษุ ท.! ด้วยอาการอย่างนี้แล สมณพราหมณ์พวกที่สี่นี้ ก็พ้นไปจากอิทธานูภาพของมาร. ภิกษุ ท.! เรากล่าวสมณพราหมณ์พวกที่สี่นี้ ว่ามีอุปมาเหมือนฝูงเนื้อพวกที่สี่นั้น. ฉันใดก็ฉันนั้น.

ภิกษุ ท.! **ที่ซึ่งมารและบริวารของมารไปไม่ถึงนั้น** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้คือ ภิกษุ เพราะสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงเข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกพิจารณา มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่ ภิกษุ ท.! ภิกษุนี้ เรากล่าวว่า 'ได้ทำมารให้เป็นผู้ตาบอดไม่มีร่องรอยมารกำจัดเสีย แล้วซึ่งจักขุแห่งมาร ไปแล้วสู่ที่ซึ่งมารผู้มีบาปมองไม่เห็น.'

(ต่อไปนี้ ได้ตรัสถึงการบรรลู่ **ทุติยฌาน - ตติยฌาน - จตุตถฌาน - อากาสา - ัญญายตนะ - วิญญาณัญญายตนะ - อากิญจัญญายตนะ - เนวสัญญานาสัญญายตนะ** .ว่า เป็นที่ซึ่งมารไปไม่ถึง โดยนัยเดียวกันกับปฐมฌาน เป็นลำดับไป, จนกระทั่งถึงสัญญาเวทียิต-นิโรธโดยข้อความสืบต่อไปว่า :-)

ภิกษุ ท.! ยิ่งไปกว่านั้นอีก : ภิกษุก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะ โดยประการทั้งปวง เข้าถึงซึ่ง **สัญญาเวทียิตนิโรธ** แล้วแลอยู่, และเพราะเห็น **แล้วด้วยปัญญา** อาสวะทั้งหลายของเธอก็สิ้นไปรอบ. ภิกษุ ท.! ภิกษุนี้เรากล่าวว่า 'ได้ทำมารให้เป็นผู้ตาบอดไม่มีร่องรอย กำจัดเสียแล้วซึ่งจักขุแห่งมาร ไปแล้วสู่ที่ซึ่งมารผู้มีบาปมองไม่เห็น **ได้ข้ามแล้วซึ่งตณหาในโลก**, ดังนี้แล.'

(คำว่า "เห็นแล้วด้วยปัญญา" ในที่นี้ คือเห็นทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, และเห็นอาสวะ, เหตุให้เกิดอาสวะ, ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, จนเป็นผู้สิ้นอาสวะ ซึ่งเรียกว่า "การพ้นจากบ่วง".)

- มุ. ม. ๑๒/๒๙๘-๓๑๑/๓๐๑-๓๑๑.

ยังมีพวกบริโศคกวมโดยไม่จมกวม

ภิกษุ ท.! กวมคุณเหล่านี้มีห้ำอย่าง. ห้ำอย่างเป็นอย่างไรเล่า ? ห้ำอย่างคือ รุพที่เห็นด้วยตา, เสียงที่ฟังด้วยหู, กลิ่นที่ดมด้วยจมูก, รสที่ลิ้มด้วยลิ้น, และโณฐรุพะที่สัมผัสด้วยผิวกาย, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารธนา น่ารักใคร่น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด. ภิกษุ ท.! กวมคุณมีห้ำอย่างเหล่านี้แล

ภิกษุ ท.! ชนเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพรหมณ์ก็ตาม ติดอก-ติดใจ สยบอยู่ เมามกอยู่ ในกวมคุณห้ำเหล่านี้แล้ว ไม่มองเห็นส่วนที่เป็นโทษ ไม่เป็นผู้รู้แจ่มแจ้งในอุบายเป็นเครื่องออกไปจากทุกข์ ทำการบริโศคกวมคุณทั้งห้ำนั้นอยู่; ชนเหล่านั้น อันคนทั้งหลายฟังเข้าใจเกิดว่า เป็นผู้ถึงความพินาศย่อยยับ แล้วแต่มารผู้มีบาปต้องการจะทำตามอำเภอใจอย่างใด ดังนี้. ภิกษุ ท.! เปรียบได้ดั่งเนื้อป่าที่ติดบ่วง นอนจมอยู่ในกองบ่วง ในลักษณะที่ใคร ๆ ฟังเข้าใจได้ว่า มันจะถึงซึ่งความพินาศย่อยยับ เป็นไปตามความประสงค์ของพรานทุกประการ, เมื่อพรานมาถึงเข้า มันจะหนีไปไหนไม่พ้นเลย ดังนี้, ฉันใดก็ฉันนั้น.

ภิกษุ ท.! ส่วนชนเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพรหมณ์ก็ตาม ไม่ติดใจ ไม่สยบอยู่ ไม่เมามกอยู่ ในกวมคุณห้ำเหล่านี้แล้ว มองเห็นส่วนที่เป็นโทษอยู่ เป็นผู้รู้แจ่มแจ้งในอุบายเป็นเครื่องออกไปจากทุกข์ บริโศคกวมคุณทั้งห้ำนั้นอยู่; ชนเหล่านั้น อันคนทั้งหลายฟังเข้าใจได้อย่างนี้ว่า เป็นผู้ไม่ถึงความพินาศย่อยยับไปตามความประสงค์ของมารผู้มีบาปแต่อย่างใด ดังนี้. ภิกษุ ท.!

เปรียบเหมือนเนื้อปาดัวที่ไม่ติดบ่วง แม้นอนจมอยู่บนกองบ่วง มันก็เป็นสัตว์ที่ใคร ๆ พึงเข้าใจได้ว่า เป็นสัตว์ที่ไม่ถึงความพินาศย่อยยับไปตามความประสงค์ของพรานแต่อย่างใด, เมื่อพรานมาถึงเข้า มันจะหลีกหนีไปได้ตามที่ต้องการ ดังนี้, ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

ภิกษุ ท.! (อีกอย่างหนึ่ง) เปรียบเหมือนเนื้อปาดัว เทียวไปในป่ากว้าง เดินอยู่ก็สง่างาม ยืนอยู่ก็สง่างาม หมอบอยู่ก็สง่างาม นอนอยู่ก็สง่างาม. เพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่าเนื้อปาดัวนั้นยังไม่มาสู่คล้องแห่งจักขุของพราน, ข้อนี้ฉันทใด; ภิกษุ ท.! ภิกษุก็ฉันทนั้นเหมือนกัน : สงัดแล้วจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงซึ่งปฐมฌาน อันมีวิตกวิจาร์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! ภิกษุนี้ เรากล่าวว่า ได้ทำมารให้เป็นผู้ตาบอดไม่มีร่องรอย กำจัดเสียแล้วซึ่งจักขุแห่งมาร ไปแล้วผู้ที่มารผู้มีบาปมองไม่เห็น.

(ต่อไปนี้ได้ตรัสถึงการบรรลู่ ทุติยฌาน-ตติยฌาน-จตุตถฌาน-อากาศนัญญายตนะ-วิญญานกัญญายตนะ-อาภิกัญญายตนะ-เนวสัญญานาสัญญายตนะ โดยนัยเดียวกันกับการบรรลู่ปฐมฌาน เป็นลำดับไป. จนกระทั่งถึงสัญญาเวทิตนโรธ โดยข้อความสืบต่อไปว่า :-)

ภิกษุ ท.! ยิ่งไปกว่านั้นอีก : ภิกษุก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงซึ่ง สัญญาเวทิตนโรธ แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะเห็นแล้วด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอก็สิ้นไปรอบ. ภิกษุ ท.! ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้ทำมารให้เป็นผู้ตาบอดไม่มีร่องรอย กำจัดเสียแล้วซึ่งจักขุแห่งมาร ไปแล้วผู้ที่มารผู้มีบาปมองไม่เห็น, ได้ข้ามแล้วซึ่งตณหาในโลก. ภิกษุนั้น ยืนอยู่ก็สง่างาม เดินอยู่ก็สง่างาม นั่งอยู่ก็สง่างาม นอนอยู่ก็สง่างาม. เพราะ

เหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่า ภิกษุนั้นไม่ได้มาสู่คลองแห่งอำนาจของมารผู้มีบาป. ดังนี้แล

- มุ. ม. ๑๒/๓๓๓-๓๓๕/๓๒๗-๓๒๘.

ผู้รู้อริยสัจเป็นหลักอยู่ในใจ ย่อมไม่มีอาการสันสะเทือนเพราะถูกยกวาทะ : ดุจเสาหิน

ภิกษุ ท.! ภิกษุรูปใด รู้ยู่ตามเป็นจริงว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์." ดังนี้. แม้ว่าจะฟังมีบุคคลที่เป็นสมณะหรือพราหมณ์ ซึ่งเป็นผู้ต้องการจะได้วาทะ เทียวแสวงคุไ้วาทะ มาจากทิศตะวันออกหรือทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ก็ตาม โดยประกาศว่า "เราจักยกวาทะของภิกษุรูปนั้นเสีย" ดังนี้; ข้อที่สมณะหรือพราหมณ์นั้น จักทำภิกษุนั้นให้หวั่นไหว สันสะเทือน หรือสันระรัวไป โดยถูกธรรมนั้น ไม่เป็นฐานะที่จะเป็นไปได้เลย. ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไรเล่า ? เพราะเหตุที่อริยสัจสี่นั้น เป็นธรรมที่ภิกษุนั้นเห็นแล้ว ด้วยดี.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนเสาหินยาว ๑๖ ศอก ฝังอยู่ในดิน ๘ ศอก โผล่ขึ้นพ้นดิน ๘ ศอก แม้จะมีลมพายุฝนอย่างแรงกล้า มาจากทิศตะวันออกหรือทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ก็ตาม ไม่พึงทำเสาหินนั้นให้หวั่นไหว สันสะเทือน หรือสันระรัวไปได้เลย. ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไรเล่า ? เพราะส่วนที่ฝังนั้นลึก และฝังเป็นอย่างดี; ฉนั้นใดก็ฉนั้น.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุที่นั่นในกรณีนั้น ในกรณีนี้พวกเขา **พึงทำความเพียร เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า "นี่เป็นทุกข์. นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์นี้ เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้เกิด.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๕๕/๑๗๒๔

ผู้ประกอบด้วยอวิชา คือผู้ไม่มีความรู้สี่อย่าง

"พระองค์ผู้เจริญ ! พระองค์กล่าวว่า "อวิชา อวิชา" ดังนี้. ก็วิชานั้น เป็นอย่างไร ? และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงชื่อว่า เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งอวิชา ?"

ณะภิกษุ ท! ความไม่รู้อันใด เป็นความไม่รู้ในทุกข์, เป็นความไม่รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์, เป็นความไม่รู้ในความดับไม่เหลือของทุกข์, และเป็นความไม่รู้ในทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ : **นี่เราเรียกว่า อวิชา**; และบุคคลชื่อว่าถึงแล้วซึ่งอวิชา ก็เพราะเหตุไม่รู้ความจริงมีประมาณเท่านั้นแล.

"พระองค์ผู้เจริญ ! พระองค์กล่าวว่า 'วิชา วิชา' ดังนี้. ก็วิชานั้น เป็นอย่างไร? และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงชื่อว่า เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งวิชา ?"

ณะภิกษุ! ความรู้อันใด เป็นความรู้ในทุกข์, เป็นความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์, เป็นความรู้ในความดับไม่เหลือของทุกข์, และเป็นความรู้ในทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ : **นี่เราเรียกว่า วิชา**; และบุคคลชื่อว่าถึงแล้วซึ่งวิชา ก็เพราะเหตุรู้ความจริงมีประมาณเท่านั้นแล.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนี้ ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเข้าใจ** เพื่อให้รู้ตามเป็นจริงว่า "นี่เป็นทุกข์. นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์," ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๓๘-๕๓๙/๑๖๙๔-๑๖๙๕.

อย่าคิดเรื่องโลก แต่จงคิดเรื่องอริยสัจ

ภิกษุ ท.! มีเรื่องราวในกาลก่อน : บุรุษผู้หนึ่ง ตั้งใจว่าจะคิด ซึ่งความคิดเรื่องโลก, จึงออกจากนครราชคฤห์ไปสู่สระบัวชื่อ สุมาคธา แล้วนั่งคิดอยู่ที่ริมฝั่งสระ. บุรุษนั้นได้เห็นแล้ว ซึ่งหมู่เสนาประกอบด้วยองคีสี่ (คือช้าง ม้า รถ พลเดินเท้า) ที่ฝั่งสระสุมาคธานั้น เข้าไปอยู่ ๆ สูแห่งำรากบัว. ครั้นเขาเห็นแล้วเกิดความไม่เชื่อตัวเองว่า "เรานี้บ้าแล้ว เรานี้วิกลจริตแล้ว, สิ่งใดไม่มีในโลก เราได้เห็นสิ่งนั้นแล้ว" ดังนี้. ภิกษุ ท.! บุรุษนั้นกลับเข้าไปสู่นครแล้ว ป่าวร้องแก่มหาชน ว่า "ท่านผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าเป็นบ้าแล้ว ข้าพเจ้าวิกลจริตแล้ว, เพราะว่สิ่งใดไม่มีอยู่ในโลก ข้าพเจ้ามาเห็นแล้วซึ่งสิ่งนั้น" ดังนี้. มีเสียงถามว่า เห็นอะไรมา ? เขาบอกแล้วตามที่เห็นทุกประการ. มีเสียงรับรองว่า "ถูกแล้ว, ท่านผู้เจริญเอ๋ย ! ท่านเป็นบ้าแล้ว ท่านวิกลจริตแล้ว".

ภิกษุ ท.! แต่ว่าบุรุษนั้น ได้เห็นสิ่งที่มีจริง เป็นจริง หาใช่เห็นสิ่งไม่มีจริง ไม่เป็นจริงไม่. ภิกษุ ท.! ในกาลก่อนดึกดำบรรพ์ : สงครามระหว่างพวกเทพกับอสูรได้ตั้งประชิดกันแล้ว. ในสงครามครั้งนั้น พวกเทพเป็นฝ่ายชนะ อสูรเป็นฝ่ายแพ้. พวกอสูรกลัว แล้วแอบหนีไปสู่ภพแห่งอสูร โดยผ่านทางแห่งำรากบัว หลอกพวกเทพให้หลงคั่นอยู่. (เรื่องของโลกย่อมพิสดารไม่

สิ้นสุดถึงเพียงนี้). ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเขาทั้งหลาย จงอย่าคิดเรื่องโลก โดยนัยว่า "โลกเที่ยงหรือ ? โลกไม่เที่ยงหรือ? โลกมีที่สุดหรือ โลกไม่มีที่สุดหรือ? ชีพก็ดวงนั้น ร่างกายก็ร่างนั้นหรือ ? ชีพก็ดวงอื่น ร่างกายก็ร่างอื่นหรือ ? ตถาคตตายแล้วย่อมเป็นอย่างที่เป็นมาแล้วนั้น อีกหรือ? ตถาคตตายไปแล้ว ไม่เป็นอย่างที่เป็นมาแล้วนั้น อีกหรือ? ตถาคตตายไปแล้ว เป็นอย่างที่เป็นมาแล้วอีกก็มี ไม่เป็นก็มี หรือ ? ตถาคตตายไปแล้ว เป็นอย่างที่เป็นมาแล้วอีกก็ไม่เชิง ไม่เป็นก็ไม่เชิง หรือ ?" เพราะเหตุไรจึงไม่ควรคิดเล่า ? ภิกษุ ท.! เพราะความคิดนั้น ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเงื่อนไขแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน เลย.

ภิกษุ ท.! เมื่อพวกเขาจะคิด จงคิดว่า "เช่นนั้น ๆ เป็นทุกข์, เช่นนี้ ๆ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, เช่นนี้ ๆ เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และเช่นนั้น ๆ เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์." ดังนี้ เพราะเหตุไรจึงควรคิดเล่า ? เพราะความคิดนี้ ย่อมประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเงื่อนไขของพรหมจรรย์ เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเขาพึง ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้เถิด.

อย่ากล่าวเรื่องทุ่มเถียงแก่งแย่งกัน แต่จงกล่าวเรื่องความพันทุกข์

ภิกษุ ท.! พวกเขาอย่ากล่าวถ้อยคำที่ยึดถือเอาแตกต่างกัน ว่า "ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้, ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้, ท่านจักรู้ทั่วถึงธรรมวินัยได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด, ข้าพเจ้าปฏิบัติชอบ, คำควรกล่าวก่อน ท่านกล่าวทีหลัง คำควรกล่าวทีหลัง ท่านมากกล่าวก่อน คำพูดของท่านจึงไม่เป็นประโยชน์ คำพูดของข้าพเจ้าเป็นประโยชน์. ข้อที่ท่านเคยถนัด มาแปรปรวนไปเสียแล้ว. ข้าพเจ้าแย้งคำพูดของท่านแหลกหมดแล้ว, ท่านถูกข้าพเจ้าข่มแล้ว เพื่อให้ถอนคำพูดผิด ๆ นั้นเสียหรือท่านสามารถก็จงค้านมาเถิด:" ดังนี้. พวกเขาไม่เพียงกล่าวถ้อยคำเช่นนั้นเพราะเหตุไรเล่า? เพราะการกล่าวนั้น ๆ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเงื่อนไขของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน.

ภิกษุ ท.! เมื่อพวกเขาจะกล่าว จงกล่าวว่า "เช่นนี้ ๆ เป็นความทุกข์, เช่นนี้ ๆ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, เช่นนี้ ๆ เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และเช่นนี้ ๆ เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;" ดังนี้. เพราะเหตุไรจึงควรกล่าวเล่า ? เพราะการกล่าวนั้น ๆ ย่อมประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเงื่อนไขของพรหมจรรย์ เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุฉะนั้น ในกรณีนี้ พวกเขาพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง**ว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์," ดังนี้เถิด.

อย่ากล่าวเรื่องไม่มีประโยชน์ แต่จงกล่าวเรื่องความพ้นทุกข์

ภิกษุ ท.! พวกเธอทั้งหลาย จง **อย่ามัวสนทนาเรื่องขวงหนทางธรรม** (ตริจฺจนกถา) คือเรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องอมาตย์ เรื่องทหาร เรื่องของ นากลัว เรื่องการรบพุ่ง เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องระเบียบ ดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยานพาหนะ เรื่องหมู่บ้าน เรื่องจังหวัด เรื่องเมืองหลวง เรื่องบ้านนอก เรื่องหญิง เรื่องชาย เรื่องคนกล้า เรื่องตรอก ทางเดิน เรื่องทำน้ำ เรื่องคนที่ตายไปแล้ว เรื่องต่าง ๆ นานา เรื่องโลก เรื่อง มหาสมุทร เรื่องความรุ่งเรือง เรื่องความทชุดุโธรม เหล่านี้. เพราะเหตุไรจึง ไม่ควรกล่าวเล่า ? เพราะการกล่าวนั้น ๆ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเงื่อนไข ต้นของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน เลย.

ภิกษุ ท.! **เมื่อพวกเขาจะกล่าว จงกล่าวว่ "เช่นนี้ ๆ เป็นทุกข์, เช่นนี้ ๆ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เช่นนี้ ๆ เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และเช่นนี้ ๆ เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;"** ดังนี้ เพราะเหตุไรจึงควร กล่าวเล่า? เพราะการกล่าวนั้น ๆ ย่อมประกอบด้วยประโยชน์เป็นเงื่อนไขต้นของ พรหมจรรย์ เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเขาพึง **ทำความเข้าใจ** เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็นความ ดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้เถิด

จงบวชเพื่อรู้ความดับทุกข์ เหมือนเขาทั้งหลายผู้บวชแล้วโดยชอบ

ภิกษุ ท.! กุลบุตรทั้งหลาย ในกาลยี่ดียวานานฝ่ายอดีต ได้ออกจากเรือน บวชแล้ว เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือน โดยชอบ, กุลบุตรทั้งหมดนั้น ได้บวชแล้ว เพื่อการรู้ยิ่งตามเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ภิกษุ ท.! กุลบุตรทั้งหลาย ในกาลยี่ดียวานานฝ่ายอนาคต จักออกจากเรือน บวชแล้ว เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือน โดยชอบ, กุลบุตรทั้งหมดนั้น ก็จักบวช เพื่อการรู้ยิ่งตามเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ภิกษุ ท.! กุลบุตรทั้งหลาย ในกาลเป็นปัจจุบันนี้ ก็ออกจากเรือน บวชอยู่ เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือน โดยชอบ, กุลบุตรทั้งหมดนั้น บวชอยู่ เพื่อการรู้ยิ่งตามเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. สี่อย่าง เหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐเรื่องทุกข์, เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์, เรื่องความดับไม่เหลือทุกข์, และเรื่องทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเขาพึง ทำความเพียร เพื่อให้รู้ตามเป็นจริงว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;" ดังนี้เถิด.

- มหาวาร.ส. ๑๙/๕๒๑/๑๖๕๖.

ไม่รู้อริยสัจ ก็ยังไม่เป็นสมณพราหมณ์ที่แท้

ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี่ความทุกข์, นี่ เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่ ความดับไม่

เหลือแห่งทุกข์, นี้ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้; ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่รู้เหล่านั้น จะได้ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่ หาได้ไม่

ภิกษุ ท.! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี้ ความทุกข์, นี้ เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้; ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นแล ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้รู้ชัดตามความเป็นจริงเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่ ได้โดยแท้.

(พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสไวยากรณภษาษิตนี้แล้ว พระองค์ผู้สุดศตศาสดา ได้ตรัสคำประพันธ์ต่อไปอีกว่า :-)

"ชนเหล่าใด ไม่รู้ทั่วถึงซึ่งทุกข์ และเหตุเกิดแห่งทุกข์และธรรมเป็นที่ดับแห่งทุกข์ทั้งปวงโดยไม่เหลือ และหนทางเป็นที่ถึงซึ่งความเข้าไปสงบแห่งทุกข์; ชนเหล่านั้น พลาดแล้วจากเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ ไม่สมควรที่จะกระทำที่สุดแห่งทุกข์ มีแต่จะเข้าถึงซึ่งชาติและชรา.

ส่วนชนเหล่าใด รู้ทั่วถึงซึ่งทุกข์ และเหตุเกิดแห่งทุกข์ และ
 ธรรมเป็นที่ดับแห่งทุกข์ทั้งปวงโดยไม่เหลือ และหนทางเป็นที่ถึงซึ่ง
 ความเข้าไปสงบแห่งทุกข์; ชนเหล่านั้น ถึงพร้อมแล้วด้วยเจโตวิมุตติ
 และปัญญาวิมุตติ สมควรที่จะกระทำที่สุดแห่งทุกข์ ไม่เข้าถึงซึ่งชาติ
 และชรา".

- มหาวาร.ส. ๑๙/๕๔๒/๑๗๐๐ - ๑๗๐๒

ภิกษุ ท.! (เครื่องทำ)ความเป็นสมณะ เป็นอย่างไรเล่า ? อริย-
 อัญ्ञฐังคิกมรรคนี้ นั่นเอง, ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมา-
 กัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ : นี้เรียกว่า
 (เครื่องทำ) ความเป็นสมณะ.

ภิกษุ ท.! ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ เป็นอย่างไรเล่า?
 ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะ :
 นี้เรียกว่า ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ.

- มหาวาร.ส. ๑๙/๓๐/๑๐๒ - ๑๐๔.

(สำหรับ เครื่องทำความเป็นพราหมณ์ และ ประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ก็ตรัส
 ไว้ด้วยข้อความเหมือนกันกับในกรณีแห่งเครื่องทำความเป็นสมณะและประโยชน์แห่งความเป็น
 สมณะนั้นทุกประการ.- ๑๙/๓๑/๑๐๘ - ๑๑๐.)

ถ้ามัวรอให้รู้เรื่องที่ไม่จำเป็นเสียก่อน ก็ตายเปล่า

มาลูกกยบุตร ! ตถาคตมิได้พูดกะท่านว่า ท่านจงมาประพฤติพรหม-
 จรรย์ในสำนักเรา เราจักพยากรณ์แก่ความเห็น ๑๐ ประการ^๑ แก่ท่าน และทั้ง

๑. ทิฏฐิ ที่เป็นปัญหาถกเถียงกันว่า โลกเที่ยง, โลกไม่เที่ยง, โลกมีที่สุด, โลกไม่มีที่สุด ฯลฯ
 เป็นต้น รวม ๑๐ อย่าง ซึ่งเป็นปัญหาคาดคั้นในยุคพุทธกาล.

ท่านก็ได้พูดไว้กะเราว่า ข้าพระองค์จักประพาศิพรหมจรรย์ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า, พระผู้มีพระภาคเจ้าจักพยากรณ์แก่ทิวฎิฐิความเห็น ๑๐ ประการแก่ข้าพระองค์. เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครเล่า โมฆบุรุษ! ที่จักบอกคิณพรหมจรรย์แก่ใคร. มาลุงกยบุตร ! ถึงใครกล่าวว่ เราจักยังไม่ประพาศิพรหมจรรย์ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า จนกว่าพระองค์จักแก้ปัญหาทิวฎิฐิ ๑๐ แก่เราเสียก่อน ก็ตาม ตถาคคตักิไม่พยากรณ์ปัญหาทิวฎิฐิ ๑๐ นั้นอยู่นั่นเอง และเขาก็ตายเปล่โดยแท้.

มาลุงกยบุตร ! เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง ถูกลูกศรอันกำซาบด้วยยาพิษอย่างแรงกล้า มิตรอมตย์ ญาติสาลอหิต จัคการเรียกแพทย์ผ่าตัดผู้ชำนาญ. บุรุษนั้นกล่าวเสียอย่างนี้ว่ เรายังไม่รู้จักตัวบุรุษผู้ยิงเราว่เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ เวสสิ์ ศูทร ชื่อไร คอทรไหน ฯลฯ ธนุที่ใช้ยิงนั้นเป็นชนิดหน้าไม้ หรือเกาทัณฑ์ ฯลฯ (เป็นต้น) เสียก่อนแล้ว เรายังไม่ต้องการจะถอนลูกศรอยู่เพียงนั้น. มาลุงกยบุตร! เขาไม่อาจรู้ข้อความที่เขายากรู้นั้นได้เลย ต้องตายเป็นแท้ ! อุปมานี้ฉันใด; อุปไมยกัฉันนั้นเหมือนกัน, บุคคลผู้กล่าวว่ เราจักยังไม่ประพาศิพรหมจรรย์ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า จนกว่าพระองค์จักแก้ปัญหาทิวฎิฐิ ๑๐ แก่เราเสียก่อน, และตถาคคตักิไม่พยากรณ์ปัญหานั้นแก่เขา เขาก็ตายเปล่ โดยแท้ ...

มาลุงกยบุตร ! ท่านจงชิมทราบสิ่งที่เราไม่พยากรณ์ไว้ โดยความเป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์. ชิมทราบสิ่งที่เราพยากรณ์ไว้ โดยความเป็นสิ่งที่เราพยากรณ์. **อะไรเล่าที่เราไม่พยากรณ์ ?** คีอความเห็นสิบประการว่ โลกเที่ยง ฯลฯ (เป็นต้น) เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์ ฯลฯ. มาลุงกยบุตร! **อะไรเล่าที่เราพยากรณ์ ?** คีอสังจะว่ "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความ

ดับไม่เหลือของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;"
 ดังนี้ : นี่เป็นสิ่งที่เราพยากรณ์. เหตุใดเราจึงพยากรณ์เล่า ? เพราะสิ่ง ๆ นี้
 ย่อมประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเงื่อนไขต้นของพรหมจรรย์ เป็นไปพร้อมเพื่อความ
 หน่ายทุกข์ ความคลายกำหนด ความดับ ความว่าง ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม
 และนิพพาน.

- ม.ม. ๑๓/๑๔๗, ๑๕๑/๑๔๙ - ๑๕๐, ๑๕๒.

อย่ายึดถือติดแน่นในธรรม แต่จงใช้เพียงเป็นเครื่องมือ

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนบุรุษเดินทางไกล ไปพบแม่น้ำใหญ่ : ฝั่ง
 ข้างนี้ก็เต็มไปด้วยอันตรายน่ารังเกียจ น่ากลัว ฝั่งข้างโน้นปลอดภัย. แต่เรือหรือ
 สะพานสำหรับข้าม ไม่มีเพื่อจะข้ามไป. เขาใคร่ครวญเห็นเหตุนี้แล้ว คิดสืบไป
 ว่า "กระนั้นเราพึงรวบรวมหญ้าแห้ง ไม้แห้ง กิ่งไม้ และใบไม้มาผูกเป็นแพ แล้ว
 พยายามเอาด้วยมือและเท้า ก็คงจะข้ามไปโดยสวัสดิ์," บุรุษนั้น ครั้นทำดังนั้น
 และข้ามไปได้โดยสวัสดิ์แล้ว ลังเลว่า "แพนี้ มีอุปการะแก่เราเป็นอันมาก ถ้าไหน
 เราจักทวนไปด้วยศีรษะ หรือแบกไปด้วยบ่า พาไปด้วยกัน" ดังนี้. ภิกษุ ท.!
 พวกท่านจะสำคัญว่าอย่างไร : บุรุษนั้นจักทำอย่างนั้น เจียวหรือ? "พระองค์
 ผู้เจริญ! ข้อนั้นหาไม่ได้". ภิกษุ ท.! เขาพึงทำอย่างไร : ถ้าไหน เขาจะพึงคร่ำ
 มั่นขึ้นบก หรือปล่อยให้ลอยไปในน้ำ, ส่วนเขาเอง ก็หลีกไปตามปรารถนา
 เท่านั้นเอง : นี่ฉันใด; ธรรมที่เราแสดงแล้ว ก็เพื่อหรือถอนตนออกจากทุกข์
 ไม่ใช่เพื่อให้ยึดถือเอาไว้ เปรียบได้กับฟองแพ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน. ภิกษุ ท.!
 ท่านทั้งหลายผู้ได้ฟังธรรมอันเราแสดงแล้ว อันเปรียบด้วยฟองแพ ควรละธรรม
 ทั้งหลายเสีย และป่วยกล่าวทำไมถึงสิ่งไม่ใช่ธรรม.

- มุ. ม. ๑๒/๒๗๐/๒๘๐.

เปรียบเทียบนักเรียนอริยสัจ ด้วยหนูต่างจำพวกกัน

ภิกษุ ท.! หนูเหล่านี้มีสี่จำพวก คือ หนูที่ขุดรู แต่ไม่อยู่, หนูที่อยู่ แต่ไม่ขุดรู, หนูที่ไม่ขุดรู และทั้งไม่อยู่, หนูที่ทั้งขุดรู และทั้งอยู่, บุคคลสี่จำพวก เปรียบด้วยหนู ก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือ **คนปลุกเรื้อน แต่ไม่อยู่, คนอยู่ แต่ไม่ปลุกเรื้อน, คนไม่ปลุกเรื้อน และทั้งไม่อยู่, คนทั้งปลุกเรื้อน และทั้งอยู่,** สี่จำพวกเหล่านี้ มีอยู่พร้อมในโลก.

ภิกษุ ท.! **คนที่ปลุกเรื้อนแต่ไม่อยู่ เป็นอย่างไร?** ภิกษุ ท.! คนบางคนเรียน**ปริยัติธรรม** ที่เป็นสูตร เคยยะ เวชยาภรณ์ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุตธรรม เวทลละ^๑ แต่เขา **ไม่รู้ตามเป็นจริงว่า** "นี่เป็นทุกข์. นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;" ดังนี้ : เช่นนี้แล เรียกว่า **ปลุกเรื้อนแต่ไม่อยู่;** เรากล่าวว่า เปรียบได้กับหนูที่ขุดรูแล้วไม่อยู่.

ภิกษุ ท.! **คนอยู่แต่ไม่ปลุกเรื้อนนั้น เป็นอย่างไร** ภิกษุ ท.! คนบางคน **ไม่ได้เรียนปริยัติธรรม** ที่เป็นสูตร ฯลฯ เวทลละ แต่เขาเป็น**ผู้รู้ตามเป็นจริงว่า** "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;" ดังนี้ : เช่นนี้แล เรียกว่า **อยู่แต่ไม่ปลุกเรื้อน;** เรากล่าวว่า เปรียบกันได้กับหนูที่อยู่แต่ไม่ขุดรู.

ภิกษุ ท.! **คนไม่ปลุกเรื้อนและทั้งไม่อยู่นั้น เป็นอย่างไร ?** ภิกษุ ท.! คนบางคน **ไม่ได้เรียนทั้งปริยัติธรรม** ที่เป็นสูตร ฯลฯ เวทลละ และทั้ง **ไม่รู้**

๑. เรียนปริยัติธรรม ครบ ๙ อย่างเช่นนี้ ได้แก่เรียนจบพระปริยัติธรรม หรือพระไตรปิฎกสมัยนี้.

ตามเป็นจริงว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;" ดังนี้ : เช่นนี้แล เรียกว่า ไม่ปลุกเร้า และทั้งไม่อยู่; เรากล่าวว่า เปรียบกันได้กับหนูที่ไม่ชูดู และทั้งไม่อยู่.

ภิกษุ ท.! คนที่ปลุกเร้าทั้งอยู่นั้น เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท.! คนบางคนในโลกนี้ **ทั้งเรียนปริยัติธรรม** ที่เป็นสูตร ฯลฯ เวทลละด้วย และ **ทั้งรู้ตามเป็นจริงว่า** "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;" ดังนี้ด้วย : เช่นนี้แล เรียกว่าทั้งปลุกเร้าและทั้งอยู่; เรากล่าวว่า เปรียบกันได้กับหนูที่มีทั้งชูดูและทั้งอยู่.

ภิกษุ ท.! คนที่จำพวกเหล่านี้แล เปรียบกันได้กับหนูที่จำพวก, อันมีอยู่พร้อมในโลกนี้.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๔๔/๑๐๗.

จงสงเคราะห์ผู้อื่นด้วยการให้รู้อริยสัจ

ภิกษุ ท.! พวกเขาเห็นดูใคร และใครถือว่าเธอเป็นผู้ที่เขาควรเชื่อฟัง เขาจะเป็นมิตรก็ตาม อำมาตย์ก็ตาม ญาติหรือสายโลหิตก็ตาม; เช่นเหล่านั้น อันเธอพึง **ชักชวนให้เข้าไปตั้งมั่น ในความจริงอันประเสริฐสี่ประการ** ด้วยปัญญาอันรู้เฉพาะตามที่เป็นจริง. ความจริงอันประเสริฐสี่ประการอะไรเล่า? สี่ประการคือ **ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์, ความจริงอันประเสริฐคือ**

เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, ความจริงอันประเสริฐคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ความจริงอันประเสริฐคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้." ดังนี้.

- มหาวาร. สั. ๑๙/๕๔๔/๑๗๐๖.

- ๓ -

พระพุทธองค์ กับ จตุราริยสัจ

พระพุทธเป็นจุดตั้งผู้ชี้ทาง พระธรรมซึ่งมีอริยสัจเป็นแก่นเป็นตัวทาง พระอริยสงฆ์สาวก คือผู้ที่ได้เดินไปตามทางแล้ว แต่สัตว์โลกผู้ยังถูกอวิชชาคาดให้จมติดอยู่ในเปลือกตมแห่งโสมะ กำลังต้องการทางนั้นอยู่, เมื่อใดเขาศึกษาจนรู้จักพระพุทธองค์อย่างลึกซึ้งถึงที่สุด ดุจลูกที่เข้าใจบิดาดี เมื่อนั้นเขาจะพบทางนั้นด้วย และเดินตามรอยท่านผู้ประเสริฐ ที่เดินไปแล้วนั้นได้. ถ้าเข้าใจไม่ตรงพอ เช่นเห็นพระพุทธองค์เป็นพระเป็นเจ้าไป ก็จะมีความมุ่งหมายและการตั้งหน้าทำที่พลาดในที่สุดก็ปราศจากผล เพราะความจริงพระองค์เป็นแต่ผู้ชี้ทาง เท่านั้น.

พระพุทธองค์ คือผู้ทรงชี้ให้รู้จักทุกข์

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง ว่ายล่องกระแสน้ำลงไป เพราะเหตุสิ่งที่น่ารักน่าเพลนิใจ, บุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนฝั่ง เห็นบุรุษผู้นั้นแล้วร้องบอกว่า 'บุรุษผู้เจริญ! ท่านย่อมว่ายล่องตามกระแสน้ำ เพราะเหตุสิ่งที่น่ารักน่าเพลนิใจโดยแท้ แต่ว่า ทางเบื้องล่าง มีห้วงน้ำ ประกอบด้วยคลื่น ประกอบด้วยน้ำวน. มียักษ์มีรากษส ซึ่งเมื่อท่านไปถึงแล้ว จักต้องตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย.' ภิกษุ ท.! บุรุษผู้ว่ายล่องตามกระแสนั้นครั้งได้ฟังแล้วก็พยายามว่ายกลับทวนกระแสนั้นทั้งด้วยมือและด้วยเท้าทั้งหลาย. ภิกษุ ท.! คำอุปมานี้ เราผูกขึ้น เพื่อให้รู้เนื้อความ. นี่เป็นเนื้อความ คือ คำว่า 'กระแสน้ำ' เป็นชื่อแห่งตัณหา, คำว่า 'สิ่งน่ารักน่าเพลนิใจ' เป็นชื่อแห่งอายตนะหกในภายใน, คำว่า 'ทางเบื้องล่างมีห้วงน้ำ' เป็นชื่อแห่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ห้า, คำว่า 'คลื่น' เป็นชื่อแห่งความโกรธและความคับแค้น, คำว่า 'น้ำวน' เป็นชื่อแห่งกามคุณห้า, คำว่า 'ยักษ์และ

รากษส' เป็นชื่อแห่งมาตุคาม.- คำว่า **'ทวนกระแสน'** เป็นชื่อแห่งเนกขัมมะ,
คำว่า **'พยายามด้วยมือและเท้า'** เป็นชื่อแห่งการปรารถนาความเพียร, คำว่า **'บุรุษ
ผู้มีจักขุยืนอยู่บนฝั่ง'** เป็นชื่อแห่งตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ; ดังนี้.

- อิติวุ. พุ. ๒๕/๓๑๖/๒๘๙.

พระพุทธองค์ทรงชี้ทุกข์และทางดับทุกข์ได้ ก็เพราะพระองค์
ทรงรู้จักดี จนถึงกับทำความหลุดพ้นให้พระองค์เองได้. ทุกข์อันไม่รู้จักสิ้นสุด
ของโลกนั้น พระองค์หลุดพ้นได้สิ้นเชิง ทั้งอย่างต่ำ อย่างกลาง และอย่าง
ประณีต. ในทุกข์อย่างต่ำ ๆ ซึ่งเรามักจมกันอยู่โดยสนิทใจ จะได้ยกตัวอย่างที่
พระองค์ทรงนำไปตรัสให้สติพราหมณ์ผู้หนึ่ง มาเป็นเครื่องสาธกดังต่อไปนี้ :-

มุน้อยมุนหนึ่งของความทุกข์ ที่พระองค์ไม่มี

พราหมณ์! วัว ๑๔ ตัว จะได้ขายหาไม่พบ ๖ วันมาแล้วแก่เรา ก็หา
มิได้, เพราะเหตุนั้นแหละพราหมณ์! เราจึงเป็นผู้มีความสุข. ต้นงาในไร่ จะ
ยับเยินมีใบเหลือเพียง ๒-๓ ใบ แก่เราก็หามิได้, เพราะเหตุนั้นแหละ พราหมณ์!
เราจึงเป็นผู้มีความสุข. พวกหนู จะกระโดดโลดเต้นในยุ้งเปล่า แก่เรา ก็หา
มิได้, เพราะเหตุนั้นแหละ พราหมณ์! เราจึงเป็นผู้มีความสุข. ที่นอน ซึ่ง
ละลายไว้ตั้ง ๗ เดือน (มิได้ชำระเพราะไม่มีเวลาว่างพอ) เกลื่อนไปด้วยตัวสัตว์
เล็ก ๆ จะมีแก่เราก็หามิได้, เพราะเหตุนั้นแหละ พราหมณ์! เราจึงเป็นผู้มี
ความสุข. ลูกเด็กหญิงชาย ของลูกสาวที่เป็นหม้าย มีลูกติดคนหนึ่งบ้าง สอง
คนบ้าง จะมีแก่เรา ก็หามิได้, เพราะเหตุนั้นแหละ พราหมณ์! เราจึงเป็นผู้มี
ความสุข. โรคผมเหลืองตัวสะพรั่งด้วยเมลิ็ดงา จะมีแก่เรา ก็หามิได้, เราจะ
ถูกลูกด้วยการตีบตะทั้งนอนหลับ ก็หามิได้, เพราะเหตุนั้นแหละ พราหมณ์!

เราจึงเป็นผู้มีความสุข, พวกเจ้าหนี่ที่มาทวงหนี่ แต่เข้าตรู่ว่า 'จงใช้, จงใช้' จะมีแก่เราก็หาไม่ได้, เพราะเหตุหนั้นแหละ พราหมณ์ ! เราจึงเป็นผู้มีความสุข; ดังนี้.

- สคา. ส. ๑๕/๒๕๐/๖๖๙.

การที่พระองค์จะทรงชี้ทุกข์และทางดับทุกข์ได้ ก็เพราะพระองค์ทรง
คิดค้นอย่างจริงจัง มิใช่มีได้ด้วยการนอนรอคอยให้มาปรากฏ หรือแม้ว่าด้วย
การฟังหรือการเรียนอย่างตื่น ๆ หยาบ ๆ. พระองค์ทรงหนายกาม จนขยะแขยง
จนอึดอัด เนื่องจากมองเห็นความหลงทุกข์เป็นสุข แล้วหมกจมอยู่ ซึ่งเป็นการ
ใช้เวลาของชีวิตให้หมดเปลืองไปโดยไร้ประโยชน์.

ทรงแสวง

ราชกุมาร ! เมื่อเรายังเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ก่อนแต่การ
ตรัสรู้ ได้เกิดความรู้สึกขึ้นภายในใจ ว่า "ชื่อว่าความสุขแล้ว ใคร ๆ จะบรรลุได้
โดยง่ายเป็นไม่มี" ดังนี้. ครั้นสมัยอื่นอีก เรานั้น ทั้งที่ยังหนุ่ม เกศายังดำจัด
บริบูรณ์ด้วยเยาว์อันเจริญ ในปฐมวัย, เมื่อมารดาบิดาไม่ปรารถนาด้วย กำลัง
พากันร้องไห้ น้ำตานองหน้าอยู่, เราได้ปลงผมและหนวด ครองผ้าคลุมผาด
ออกจากเรือน บวช เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือนแล้ว.

เรานั้น ครั้นบวชอย่างนี้แล้ว แสวงหาอยู่ว่า อะไรเป็นกุศล ค้นหา
แต่สิ่งที่ประเสริฐ ชนิดที่ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า. ได้เข้าไปหา อาฬารดาบส ผู้
กาลามโคตร....ได้เข้าไปหา อุทกดาบส ผู้รามบุตร....เล่าเรียนธรรมนั้น ๆ
ได้ฉับไวไม่นานเลย....ได้เกิดความรู้สึกนี้ ว่า "ธรรมนี้ จะได้เป็นไปพร้อม

เพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน ก็หาไม่, แต่เป็นไปพร้อมเพียงเพื่อการบังเกิดใน แนวสัญญา-นาสัญญาตนภาพ เท่านั้นเอง" เราไม่ทำการหยุดเสียเฉพาะแค่ธรรมนั้น ๆ เหนือหน่ายจากธรรมนั้น ๆ แล้วหลีกไปเสีย.

เรานั้น เมื่อหลีกจากสำนักอุทกดาบสผู้รามบุตรแล้ว แสวงหาอยู่ว่าจะอะไรเป็นกุศล ค้นหาแต่สิ่งทีประเสริฐอันไม่มีอื่นยิ่งไปกว่า สืบไป, เพียงจริกไปตามลำดับหลายตำบล ในนครรัฐ จนลุถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม พักแรมอยู่ ณ ที่นั้น ได้พบพื้นที่รมณีสถาน...ตกลงใจพักอยู่ ณ ที่นั้นเอง ด้วยคิดว่า 'ที่นี่ ควรแล้ว เพื่อการตั้งความเพียร' ดังนี้.

- ม. ม. ๑๓/๔๔๓-๔๔๗/๔๘๙-๔๙๑; ๑๓/๖๗๐-๖๗๔/๗๓๘-๗๔๐.

ต่อไปนี่มีการตรัสเล่าถึง การประพติอัตตกิลมถาโยคนอุปมาปรากฏ และทรงทำทุกกริยา แล้วทรงเลิกหมุ่นไปจับเอาการกระทำความเพียรทางใจ ดังแสดงไว้ในพระพุทธรประวัติต่าง ๆ จนได้ "พบ" คือตรัสรู้ความจริงอันประเสริฐ.

ทรงพบ

ภิกษุ ท.! เรานั้น, ครั้นเมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิผุดผ่อง ไม่มีกิเลสปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งอยู่ได้ ไม่หวั่นไหว เช่นนี้แล้ว, ได้น้อมจิตไปเฉพาะต่อ ญาณเป็นเครื่องสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เรารู้เฉพาะแล้วตามเป็นจริงว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;

เหล่านี้เป็นอัสวะทั้งหลาย, นี่เป็นเหตุให้เกิดอัสวะ, นี่เป็นความดับไม่เหลือของอัสวะ, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของอัสวะ;" ดังนี้. เมื่อเรารู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นแล้วจากอัสวะคืออภิวาตะ อัสวะคืออวิชชา. ครั้นจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ ว่า "พ้นแล้ว" เรารู้เฉพาะแล้ว ว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความหลุดพ้นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้. ภิกษุ ท.! นี้แล วิชาที่สาม ที่เราได้บรรลุแล้วในปัจฉิมยามแห่งราตรี. อวิชชาถูกกำจัดแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว; ความมืดถูกกำจัดแล้ว ความสว่างเกิดขึ้นแล้วโดยประการที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้วแลอยู่.

- มู. ม. ๑๒/๒๓๗/๒๕๓.

เมื่อยังไม่ทรงรู้อริยสัจ ก็ยังไม่เชื่อว่า ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

ภิกษุ ท.! ตลอดกาลเพียงใด ที่ปัญญาเครื่องรู้เห็น (ญาณทัสสนะ) ตามเป็นจริงของเราในอริยสัจสี่เหล่านี้ ว่ามีปรีวิฏฐาม มีอาการสิบสอง เช่นนี้ ๆ ยังไม่เป็นปัญญาที่บริสุทธิ์สะอาดด้วยดีแล้ว; ตลอดกาลเพียงนั้นนั้นเทียว เรายังไม่ปฏิญาณว่าเป็นผู้ตรัสรู้ รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อมด้วยเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ และเทวดาพร้อมทั้งมนุษย์. ภิกษุ ท.! ก็แต่ว่า ในกาลใดแล, ปัญญาเครื่องรู้เห็นตามเป็นจริงของเรา ในอริยสัจสี่เหล่านี้ ว่ามีปรีวิฏฐาม มีอาการสิบสอง เช่นนี้ ๆ เป็นปัญญาที่บริสุทธิ์สะอาดด้วยดีแล้ว; ในกาลนั้นเทียว เราก็ปฏิญาณว่าเป็นผู้ตรัสรู้ รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อม

ด้วยเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ และ
เทวดาพร้อมทั้งมนุษย์, ทั้งปัญญาเครื่องรู้ และปัญญาเครื่องเห็น ได้เกิดขึ้นแล้ว
แก่เรา ว่า "ความหลุดพ้นของเราไม่กลับกำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้
ภพที่เกิดใหม่มิได้มีอีกต่อไป" ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๓๐/๑๖๗๐.

ถ้าไม่รู้เบญจขันธ์โดยนัยอริยสัจสี่ ก็ยังไม่ทรงปฏิญญาเป็นพระพุทธเจ้า

ภิกษุ ท.! ตลอดกาลเพียงใด, เรายังไม่รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่ง
อุปาทานขันธ์ทั้งห้าเหล่านี้ โดยปริวัฏฐี ตรงตามที่เป็นจริง; เราก็ยังไม่ปฏิญญา
อยู่เพียงนั้นว่า เป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก
พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก, ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์
พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์.

ภิกษุ ท.! เมื่อใดแล, เราได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งอุปาทานขันธ์ทั้งห้า
เหล่านี้ โดยปริวัฏฐี ตรงตามที่เป็นจริง; เมื่อนั้นแหละ, เราจึงปฏิญญาได้ว่า
เป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก
มารโลก พรหมโลก, ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและ
มนุษย์.

ภิกษุ ท.! ปริวัฏฐีนั่น เป็นอย่างไรเล่า? ปริวัฏฐีนั่นคือ :-

(๑) เราได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่ง รูป, ได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่งความ ก่อขึ้นของรูป, ได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่งความดับไม่เหลือของรูป, ได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของรูป.

(๒) เราได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่ง เวทนา, ได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่งความ ก่อขึ้นของเวทนา, ได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่งความดับไม่เหลือของเวทนา, ได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา.

(๓) เราได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่ง สัญญา, ได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่งความ ก่อขึ้นของสัญญา, ได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่งความไม่เหลือของสัญญา, ได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสัญญา.

(๔) เราได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่ง สังขาร ทั้งหลาย, ได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่งความ ก่อขึ้นของสังขารทั้งหลาย, ได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่งความดับไม่เหลือของสังขารทั้งหลาย, ได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสังขารทั้งหลาย.

(๕) เราได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่ง วิญญาณ, ได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่งความ ก่อขึ้นของวิญญาณ, ได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่งความดับไม่เหลือของวิญญาณ, ได้รู้ชัดแจ้ยังแล้ว ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของวิญญาณ.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แหละ ชื่อว่า บริวัฏฏ์สี่อย่างนั้น.

(ข้อความที่ละเอียดยิ่งไปกว่านี้ ตลอดถึงผลของการรู้ จนทำให้เป็นเทพสี่ หาดูได้จากหนังสือปัจจุจ. โอ. หน้า.๓๓๘ ตั้งแต่คำว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็รูปเป็นอย่างไรเล่า?")

...เป็นต้นไป จึงถึงหน้า ๓๔๒ จบลงที่คำว่า... "วิญญู๋ยอมไม่มี เพื่อจะบัญญัติ แก่บุคคล เหล่านั้น").

- ขนุธิ. ส. ๑๗/๗๒-๗๕/๑๑๒-๑๑๗.

พระพุทธองค์ ทรงพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ ก็เพราะได้ตรัสรู้อริยส์จสี่

ภิกษุ ท.! ความจริงอันประเสริฐมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่า
ไหนเล่า ? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐ คือความทุกข์, ความจริงอัน
ประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของ
ทุกข์ และความจริงอันประเสริฐ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์
: นี้แล ความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ภิกษุ ท.! เพราะได้ตรัสรู้ตามเป็นจริง
ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่างเหล่านี้ ตถาคต จึงมีนามอันบัณฑิตกล่าววว่า
"อรหันตสัมมาสัมพุทธะ".

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนี้ ในกรณีนี้ พวกเขาพึง **ทำความเข้าใจ**
เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับ
ไม่เหลือของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;" ดังนี้
เถิด.

- มหาวาร. ส. ๑๗/๕๔๓/๑๗๐๓.

ทรงรอบรู้โลก (อริยส์จ)

ภิกษุ ท.! **โลก (คือทุกข์)** เป็นสิ่งที่ตถาคตรอบรู้ได้ชัดเจนแล้ว
ตถาคตถอนตัวออกได้แล้วจากโลก; **เหตุให้เกิดโลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตรอบรู้ได้

ชัดเจนแล้ว อันตถาคตละได้ขาดแล้ว; **ความดับไม่เหลือของโลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตรอบรู้ได้ชัดเจนแล้ว อันตถาคตได้กระทำให้แจ้งแล้ว; และ **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของโลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตรอบรู้ได้ชัดเจนแล้ว อันตถาคตได้ทำให้มีขึ้นแล้ว. สิ่งใด ที่โลกพร้อมด้วยเทวโลก มารโลก พรหมโลก ที่หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ และเทวดาพร้อมทั้งมนุษย์ ได้เห็นแล้ว ฟังแล้ว ดม-ลิ้ม-สัมผัสแล้ว รู้แล้ว ถึงแล้ว แสวงแล้ว เทียบไปตามแล้วด้วยใจ; สิ่งนั้นตถาคตรอบรู้ได้ชัดเจนแล้วทั้งหมด เหตุฉะนั้นจึงได้มีคำกล่าววว่า "ตถาคต" ดังนี้.

- จตุกก. อ. ๒๑/๓๐/๒๓.

ทรงบันลือสีหนาท ประกาศจตุราริยสัจ

ภิกษุ ท.! พระยาสัตว์ชื่อสีหะ ออกจากถ้ำที่อาศัย ในเวลาเย็นเหยียดกายแล้ว เหลียวดูทิศทั้งสี่โดยรอบ บันลือสีหนาท ๓ ครั้ง แล้วเที่ยวไปเพื่อหาอาหาร. บรรดาสัตว์เดรัจฉานเหล่าใด ได้ยินสีหนาท สัตว์เหล่านั้นก็สะดุ้งกลัว เหี่ยวแห้งใจ : พวกที่อาศัยโพรง ก็เข้าโพรง, พวกที่อาศัยในน้ำ ก็ลงน้ำ, พวกที่อยู่ป่า ก็เข้าป่า, ผู่นกก็โฉบบินขึ้นสู่อากาศ, เหล่าช้างของพระราชานในหมู่บ้าน และนิคมและเมืองหลวง ที่ผูกมัดไว้ด้วยเชือกอันเหนียวก็พากันกลัว เหนียวกระซากเชือกให้ขาดแล้ว ถ่ายมูตรและกรีส (อุจจาระ) พलगแล่นหนีไป โดยข้างโน้นข้างนี้. ภิกษุ ท.! พระยาสัตว์ชื่อสีหะ เป็นสัตว์มีฤทธิ์มาก มีศักดิ์มาก มีอำนาจมาก กว่าบรรดาสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ด้วยอาการอย่างนี้แล.

ภิกษุ ท.! ฉันทใดกัฉันทันั้น, ในกาลใด ตถาคตอุบัติขึ้นในโลก เป็น พระอรหันต์ผู้ตรัสรู้ชอบเอง ผู้สมบูรณ์ด้วยวิชาและข้อปฏิบัติให้ถึงวิชา ผู้ ไปดี ผู้รู้ โลกอย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้ฝึกบุรุษที่สมควรฝึกได้ ไม่มีใครยิ่งกว่า เป็น ครูผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ปลุกให้ตื่น เป็นผู้จำแนกธรรม สั่งสอนสัตว์. ตถาคตนั้น แสดงธรรมว่า **สักกายะ (คือทุกข์) เป็นเช่นนั้น, สักกายสมุทัย เป็นเช่นนั้น, สักกายนิโรธ เป็นเช่นนั้น, สักกายนิโรธคามินี-ปฏิบัติ เป็นเช่นนั้น,** พวกเทพเหล่าใด เป็นผู้มียุ่ยืนนาน มีวรรณะ มาก ไปด้วยความสุข ดำรงอยู่นามมาแล้ว ในวิมานชั้นสูง, พวกเทพนั้น ๆ ได้ ฟังธรรมเทศนาของตถาคตแล้ว โดยมาก ก็สะดุ้งกลัว เหี่ยวแห้งใจ สำนึกได้ ว่า "ท่านผู้เจริญเอ๋ย ! พวกเรา เมื่อไม่เที่ยง ก็มาสำคัญว่า เราเป็นผู้เที่ยง, เมื่อไม่ยั่งยืน ก็มาสำคัญว่า เราเป็นผู้ยั่งยืน, เมื่อไม่มั่นคง ก็มาสำคัญว่า เราเป็นผู้มั่นคง. พวกเราทั้งหลาย เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่มั่นคง และ ถึงทั่วแล้ว ซึ่ง สักกายะ (คือความทุกข์)" ดังนี้. ภิกษุ ท.! ตถาคตเป็นผู้มีฤทธิ์ มาก มีศักดิ์มาก มีอำนาจมาก กว่าสัตว์โลก พร้อมทั้งเทวโลก ด้วยอาการ อย่างนี้แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๔๒/๓๓.

[ในสูตรข้างบนนี้ ทรงบันลือสืหนาทด้วยเรื่องสักกายะ. ในสูตรอื่น (๑๗/๑๐๓ / ๑๕๕ - ๖) ทรงบันลือด้วยการประกาศลักษณะ ๓ อย่างแห่งขันธทั้ง ๕ โดยนัยว่า มีลักษณะ อย่างนี้ ๆ มีอาการเกิดขึ้นอย่างนี้ ๆ มีอาการดับไปอย่างนี้ ๆ ; ซึ่งเมื่อพวกเทพได้ฟังแล้ว มี อาการสลดสังเวช หวั่นไหวไปตาม ๆ กัน เหมือนข้อความข้างต้น.]

ทรงประกาศ อนุตตรธรรมจักร ซึ่งใคร ๆ ประกาศไม่ได้

ภิกษุ ท.! ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้กรุงพาราณสี, เราตถาคต
ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ประกาศให้เป็นไปแล้ว ซึ่งอนุตตรธรรมจักรชนิดที่
ไม่ประกาศให้เป็นไปได้ โดยสมณะ หรือพราหมณ์ หรือเทวดา มาร พรหม หรือ
ใคร ๆ ในโลก. ภิกษุ ท.! การประกาศธรรมจักร นี้ คือการบอก การแสดง
การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก และการทำให้เข้าใจได้ ซึ่ง
อริยสัจ (ความจริงอันประเสริฐ) สี่อย่าง. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ การ
บอก การแสดง ฯลฯ การทำให้เข้าใจได้ ซึ่งความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์,
-เหตุให้เกิดทุกข์ - ความดับไม่เหลือของทุกข์ - และทางดำเนินให้ถึงความดับ
ไม่เหลือของทุกข์, ภิกษุ ท.! เราตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ประกาศ
ให้เป็นไปแล้ว ซึ่งอนุตตรธรรมจักร ฯลฯ ดังนี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๔๐/๖๙๙.

สิ่งที่ไม่ทรงนำมาสอน มีมากกว่ามากนัก

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประทับอยู่ที่ สีสพวัน ใกล้กรุงโกสัมพี. ทรงทำใบสีสพ
ขึ้นหน่อยหนึ่ง แล้วตรัสถามหมู่ภิกษุ ว่า ใบสีสพที่ทรงทำนี้ กับ ที่อยู่บนป่านั้น, ไหนจะมากกว่ากัน. เมื่อ
ภิกษุกราบทูลว่า ที่อยู่บนป่านั้นมากกว่ามากแล้ว จึงตรัสว่า :-

ภิกษุ ท.! ฉันใดก็ฉันนั้น, **สิ่งที่ยังอยู่มากกว่ามาก ก็คือสิ่งที่เรารู้
ยิ่งแล้ว แต่ไม่นำมาสอนพวกเธอทั้งหลาย.** เพราะเหตุไรเราจึงไม่สอนสิ่งนั้น
แก่พวกเธอเล่า ? เพราะว่าสิ่ง ๆ นั้น ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเจอนต้น

ของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อม เพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน; เพราะเหตุนี้ เราจึงไม่สอนสิ่งนั้น แก่พวกเธอทั้งหลาย.

- มหาวาร. สั. ๑๙/๕๔๘/๑๗๑๒.

สิ่งที่ทรงนำมาสอน ก็เฉพาะเรื่องความพ้นทุกข์

ภิกษุ ท.! ก็สิ่งไร ที่เราบอกสอนแก่พวกเธอเล่า ? สิ่งที่เราบอก สอนแก่พวกเธอ คือ ความจริงอันประเสริฐ ว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;" ดังนี้. เพราะเหตุไร เราจึงสอนสิ่งนี้แก่พวกเธอเล่า ? เพราะว่าสิ่ง ๆ นี้ ย่อมประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเงื่อนไขต้นของพรหมจรรย์ เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน; เพราะเหตุนี้ เราจึงสอนสิ่งนี้แก่พวกเธอทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนี้ ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียร เพื่อให้รู้ตามเป็นจริงว่า** "นี่เป็นทุกข์. นี่เป็นเหตุให้เกิดแห่งทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์." ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สั. ๑๙/๕๔๘/๑๗๑๓.

ทรงพยากรณ์เฉพาะเรื่องอริยสัจสี่

"...ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า โลกเที่ยง นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดั่งนั้นหรือ พระเจ้าข้า ?"

ไปฏฐปาทะ ! ข้อที่ว่า "โลกเที่ยง นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ" ดั่งนี้นั้น เป็นข้อที่ **เราไม่พยากรณ์**.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า โลกไม่เที่ยง นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดั่งนั้นหรือ ?"

ไปฏฐปาทะ ! ข้อที่ว่า "โลกไม่เที่ยง นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ" ดั่งนี้นั้น เป็นข้อที่ **เราไม่พยากรณ์**.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า โลกมีที่สิ้นสุด นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดั่งนั้นหรือ ?"

ไปฏฐปาทะ ! ข้อที่ว่า "โลกมีที่สิ้นสุด นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ" ดั่งนี้นั้น เป็นข้อที่ **เราไม่พยากรณ์**.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า โลกไม่มีที่สิ้นสุด นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดั่งนั้นหรือ ?"

ไปฏฐปาทะ ! ข้อที่ว่า "โลกไม่มีที่สิ้นสุด นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ" ดั่งนี้นั้น เป็นข้อที่ **เราไม่พยากรณ์**.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดั่งนั้นหรือ ?"

โฏฐูปาทะ ! ข้อที่ว่า "ชีวิตก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น นี่เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ" ดังนี้ นั้น เป็นข้อที่เราไม่พยากรณ์.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า ชีวิตก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น นี่เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนี้หรือ ?"

โฏฐูปาทะ ! ข้อที่ว่า "ชีวิตก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น นี่เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ" ดังนี้ นั้น เป็นข้อที่ เราไม่พยากรณ์.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนี้หรือ ?"

โฏฐูปาทะ ! ข้อที่ว่า "ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ" ดังนี้ นั้น เป็นข้อที่ เราไม่พยากรณ์.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนี้หรือ ?"

โฏฐูปาทะ ! ข้อที่ว่า "ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ" ดังนี้ นั้น เป็นข้อที่ เราไม่พยากรณ์.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มี ไม่มีอีกก็มี นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนี้หรือ ?"

โฏฐูปาทะ ! ข้อที่ว่า "ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มี ไม่มีอีกก็มี นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ" ดังนี้ นั้น เป็นข้อที่ เราไม่พยากรณ์.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า ตถาคตภายหลังแต่ตาย แล้วย่อมมีอีกก็หามิได้ ไม่มีอีกก็หามิได้ นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนี้หรือ ?"

ไปฏฐุปาทะ ! ข้อที่ว่า "ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็หาไม่ได้ ไม่มีอีกก็หาไม่ได้ นี่เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ" ดังนี้ นั้น เป็นข้อที่ เราไม่พยากรณ์.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เพราะเหตุอะไรเล่า ข้อนั้น ๆ จึงเป็นสิ่งที่ไม่ทรงพยากรณ์?

ไปฏฐุปาทะ ! เพราะเหตุว่า นั้นไม่ประกอบด้วยอรรถะ ไม่ประกอบด้วยธรรมะ ไม่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความระงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน, เหตุนี้เราจึงไม่พยากรณ์.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เพราะเหตุอะไรเล่า เป็นสิ่งที่พระองค์ทรงพยากรณ์?"

ไปฏฐุปาทะ ! ข้อที่เราพยากรณ์นั้นคือ นี้ทุกข์, นี้เหตุให้เกิดทุกข์, นี้ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ดังนี้

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เพราะเหตุอะไรเล่า จึงทรงพยากรณ์?"

ไปฏฐุปาทะ! เพราะเหตุว่า นั้นประกอบด้วยอรรถะ ประกอบด้วยธรรมะ เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความระงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน, เหตุนี้เราจึงพยากรณ์.

- สී. ที. ๙/๒๓๒-๒๓๓/๒๙๒-๒๙๓.

ทรงบัญญัติสัจจะ ไม่เข้าใคร ออกใคร

ภิกษุ ท.! ทั้งในกาลก่อนและบัดนี้, เราย่อมบัญญัติแต่ ความทุกข์ และความดับไม่เหลือของทุกข์ เท่านั้น. ภิกษุ ท.! ถ้าหากว่า ในการบัญญัติ

นั่นจะมีชนเหล่าอื่นมาตำหนิ ตัดพ้อ เสียดสี กระทบกระทั่ง ตถาคต แล้วไซ้รู้ ความอาฆาต ความแค้นใจ ความไม่ยินดีแห่งจิต จะมีแก่ตถาคตเพราะเหตุนั้นก็หาไม่ได้. ภิกษุ ท.! ถ้าหากว่า ในการบัญญัตินั้น จะมีชนเหล่าอื่นมาสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ตถาคตไซ้รู้ ความเพลิดเพลิน ความโสมนัส ความเห่อเหิมแห่งจิต จะมีแก่ตถาคต เพราะเหตุนั้นก็หาไม่ได้. ภิกษุ ท.! ถ้าหากว่า ในการบัญญัตินั้น มีชนเหล่าอื่น มาสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ตถาคตไซ้รู้ ความรู้สึกในเรื่องนั้น ย่อมเกิดขึ้นแก่ตถาคต ว่า "สิ่งใดที่เรากำหนดรอบรู้แล้ว ในกาลก่อน เราย่อมกระทำให้เหมือนกับที่เราทำในสิ่งนั้น" ดังนี้.

- ม. ม. ๑๒/๒๗๘/๒๘๖.

ตรัสถ้อยคำโดยโฆหารโลก แต่มิได้ทรงยึดถือ

ไปฐฐาปะทา ! การได้อัตตาเฉพาะอย่าง ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ คือการได้อัตตาเฉพาะอย่าง ชนิดหยาบ, การได้อัตตาเฉพาะอย่าง ชนิดสำเร็จด้วยใจ, การได้อัตตาเฉพาะอย่าง ชนิดไม่มีรูป.

ไปฐฐาปะทา ! การได้อัตตาเฉพาะอย่าง ชนิดหยาบ เป็นอย่างไรเล่า ? ชนิดหยาบคือ อัตตาที่มีรูป ประกอบด้วยมหาภูตสี่ มีกวีการอาหารเป็นภักษา.

การได้อัตตาเฉพาะอย่าง ชนิดสำเร็จด้วยใจ เป็นอย่างไรเล่า? ชนิดสำเร็จด้วยใจคือ อัตตาที่มีรูป สำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง.

การได้อัตตาเฉพาะอย่าง ชนิดไม่มีรูป เป็นอย่างไรเล่า ? ชนิดไม่มีรูปคือ อัตตาอันหารูปมิได้ สำเร็จด้วยสัญญา.

(ต่อจากนี้ได้ทรงแสดงการละและอานิสงส์แห่งการละซึ่งอัตตาทั้งสามนั้น ในลักษณะที่น่าสนใจอย่างยิ่ง แล้วทรงผันไปตรัสกะจิตตหัตถิสารีนุตรผู้นั่งอยู่ด้วยกันกับปฎฐุปาทะ ว่า :-)

จิตตะ !...สมัยใด การได้อัตตาเฉพาะอย่างชนิดหยาบ สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าได้้อัตตาเฉพาะอย่างชนิดสำเร็จด้วยใจ และชนิดไม่มีรูป. คงได้แต่้อัตตาชนิดหยาบอย่างเดียวเท่านั้น. จิตตะ ! สมัยใด มีการได้อัตตาเฉพาะอย่างชนิดสำเร็จด้วยใจ สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าได้้อัตตาเฉพาะอย่างชนิดหยาบและชนิดไม่มีรูป, คงได้แต่้อัตตาชนิดสำเร็จด้วยใจอย่างเดียวเท่านั้น. จิตตะ ! สมัยใด มีการได้อัตตาเฉพาะอย่างชนิดไม่มีรูป สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าได้้อัตตาเฉพาะอย่างชนิดหยาบ และชนิดสำเร็จด้วยใจ, คงได้แต่้อัตตาชนิดไม่มีรูปอย่างเดียวเท่านั้น. จิตตะ ! เปรียบเหมือน นมสดจากแม่โค นมส้มจากนมสด เนยข้นจากนมส้ม เนยใสจากเนย หัวเนยใสจากเนยใส. สมัยใดเป็นนมสด สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่านมส้ม เนยข้น เนยใส หัวเนยใส, คงนับว่าเป็นนมสดอย่างเดียวเท่านั้น. สมัยใดเป็นนมส้ม สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าเป็นนมสด เนยข้น เนยใส หัวเนยใส, คงนับว่าเป็นนมส้มอย่างเดียวเท่านั้น. สมัยใดเป็นเนยข้น สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าเป็นนมสด นมส้ม เนยใส หัวเนยใส, คงนับว่าเป็นเนยข้นอย่างเดียวเท่านั้น. สมัยใดเป็นเนยใส สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าเป็นนมสด นมส้ม เนยข้น หัวเนยใส. คงนับว่าเป็นเนยใสอย่างเดียวเท่านั้น. สมัยใดเป็นหัวเนยใส สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าเป็นนมสด นมส้ม เนยข้น เนยใส, คงนับว่าเป็นหัวเนยใสอย่างเดียวเท่านั้น; ฉันใดก็ฉันนั้น.

จิตตะ ! อตตะ ๓ ชนิดเหล่านี้แล เป็นโลกสมัญญา โลกนิรุตติ โลก-
โวหาร โลกบัญญัติ ที่ตถาคตก็ กล่าวอยู่อย่างชาวโลก แต่มิได้ยึดถือความหมาย
อย่างชาวโลก, ดังนี้.

- ส. ที. ๙/๒๔๑, ๒๔๗/๓๐๒, ๓๑๒.

สาวกมาอยู่อาศัยพระองค์ เพราะทรงตอบปัญหาอริยสังได้

อุทายิ! บางคราวเราบริโภคเสมอขอบปากบาตร บางคราว
ยั้งขึ้นไป, ถ้าสาวกทั้งหลาย สักการะเคารพนับถือบูชา และมาอยู่อาศัยด้วยเรา
เพราะเข้าใจว่าเราเป็นผู้มีอาหารน้อย และกล่าวสรรเสริญความมีอาหารน้อยแล้ว
สาวกพวกที่ฉันอาหารเพียงจกน้อย ครึ่งจกน้อย เท่าผลมะตูม กิ่งผลมะตูม ก็
หาสักการะเคารพนับถือบูชา แล้วและอยู่อาศัยด้วยเรา เพราะเหตุนี้ไม่ได้ไม่.

อุทายิ !...บางคราวเราครองคหบดีจีวร เนื้อแน่นละเอียดด้วยเส้น
ด้ายดูขุ่นน้ำเต้า, ถ้าสาวกทั้งหลาย สักการะ ฯลฯ อยู่อาศัยด้วยเรา เพราะ
เข้าใจว่า เราเป็นผู้สันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้แล้ว สาวกพวกที่ถือผ้าบังสุกุล
ทรงจีวรเศร้าหมอง เสาะหาผ้าขาด ๆ จากป่าช้าบ้าง จากกองขยะมูลฝอยบ้าง จาก
ใต้ร้านตลาดบ้าง มาทำเป็นสังฆาฏีครอง ก็หาสักการะ ฯลฯ อยู่อาศัยด้วยเรา
เพราะเหตุนี้ไม่ได้ไม่.

อุทายิ!...บางคราวเราอยู่เกลื่อนกล่นด้วยภิกษุทั้งหลาย ด้วยภิกษุณี
ทั้งหลาย ด้วยอุบาสกทั้งหลาย ด้วยอุบาสิกาทั้งหลาย ด้วยพระราชาและอมตย์
ของพระราชาทั้งหลาย ด้วยเดียรถีย์และสาวกของเดียรถีย์ทั้งหลาย, ถ้าว่าสาวก

ทั้งหลายสักการะ ฯลฯ อยู่อาศัยด้วยเรา เพราะเข้าใจว่า เราเป็นผู้เสพเสนาสนะอันสงัดแล้ว สวากพวกที่อยู่ป่า ถือเสนาสนะสงัดในป่า มาสู่ที่ประชุมสงฆ์ เฉพาะคราวมีปาติโมกข์ทุก ๆ กึ่งเดือน เท่านั้น ก็จะหาสักการะ ฯลฯ อยู่อาศัยด้วยเรา เพราะเหตุนั้นได้ไม่. ฯลฯ

อุทายิ !...สวากทั้งหลายของเรา ถูกความทุกข์หยั่งลงแล้ว มีทุกข์อยู่ตรงหน้าแล้ว ด้วยทุกข์ใด, เธอเหล่านั้นเข้าไปหาเราแล้ว ถาม ทุกขอริยสัจกะเรา เราถูกถามแล้ว ก็พยากรณ์ให้ เรายังจิตของเธอเหล่านั้น ให้ยินดีได้ด้วยการพยากรณ์ปัญหา.....เธอถาม ทุกขสมุททยอริยสัจ, ทุกขนิโรธอริยสัจ, และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ กะเรา, เราถูกถามแล้ว ก็พยากรณ์ให้ เรายังจิตของเธอเหล่านั้น ให้ยินดีได้ด้วยการพยากรณ์ปัญหา. อุทายิ ! นี้แลเป็นเหตุให้สวากทั้งหลายของเรา สักการะ เคารพ นับถือ บูชา แล้วและอยู่อาศัยด้วยเรา.

- ม. ม. ๑๓/๓๑๘-๓๒๓/๓๒๔-๓๓๒.

พระพุทธเจ้า ทั้งในอดีต

- อนาคต - ปัจจุบัน ล้วนแต่ตรัสรู้อริยสัจสี่

ภิกษุ ท.! พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ใด ๆ ได้ตรัสรู้ตามเป็นจริงไปแล้ว ในกาลยิตยาวนานฝ่ายอดีต, ท่านทั้งหลายเหล่านั้น ได้ตรัสรู้ตามเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ภิกษุ ท.! พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ใด ๆ จักได้ตรัสรู้ตามเป็นจริง ต่อกาลยิตยาวนานฝ่ายอนาคต, ท่านทั้งหลายเหล่านั้น ก็จักได้ตรัสรู้ตามเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.

ภิกษุ ท.! แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ผู้ตรัสรู้ตามเป็นจริงอยู่ ในกาลเป็นปัจจุบันนี้ ก็ได้ตรัสรู้้อยู่ ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ความจริงอันประเสริฐสี่อย่างนั้น เหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐคือ ทุกข์. ความจริงอันประเสริฐ คือ เหตุให้เกิดทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ คือ ความดับไม่เหลือของทุกข์, และความจริงอันประเสริฐ คือ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง ทำความเพียร เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์. และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;" ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๔๓/๑๗๐๔.

เหตุที่ต้องมีพระพุทธรองค์และธรรมวินัยอยู่ในโลก

ภิกษุ ท.!ถ้าธรรมชาติ ๓ อย่างเหล่านี้ ไม่พึงมีอยู่ในโลกแล้วไซ้; ตถาคตก็ไม่ต้องเกิดขึ้นในโลก เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ, และธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ก็ไม่ต้องรุ่งเรืองไปในโลก. ธรรมชาติ ๓ อย่างนั้น คืออะไรเล่า ? คือ **ชาติ ชรา และ มรณะ** (ทุกขอริยสัจ).ภิกษุ ท.! ธรรมชาติ ๓ อย่างเหล่านี้แล ถ้าไม่มีอยู่ในโลกแล้วไซ้, ตถาคตก็ไม่ต้องเกิดขึ้นในโลกเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ และธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วก็ไม่ต้องรุ่งเรืองไปในโลก.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุใดแล ที่ ธรรมชาติ ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ในโลก, เพราะเหตุนี้ ตถาคตจึงต้องเกิดขึ้นในโลก เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ และ ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วจึงต้องรุ่งเรืองไปในโลก.

- ทสก. อ. ๒๔/๑๕๔/๗๖.

ผู้ช่วยให้รู้อริยสัจ นับเนื่องอยู่ในบุคคลผู้มีอุปการะมาก

ภิกษุ ท.! บุคคลมีอุปการะมากต่อบุคคล สามจำพวกเหล่านี้ มีอยู่. สามจำพวกเหล่านี้ไหนเล่า ?

ภิกษุ ท.! บุคคลอาศัยบุคคลใดแล้ว ได้เป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้า เป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ. ภิกษุ ท.! บุคคลนี้ ชื่อว่ามีอุปการะมากต่อบุคคลนี้.

ภิกษุ ท.! ข้ออื่นอีก, บุคคลอาศัยบุคคลใดแล้ว ได้รู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี้ ทุกข์, นี้ ทุกขสมุทัย, นี้ ทุกขนิโรธ, นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา" ดังนี้. ภิกษุ ท.! บุคคลนี้ ชื่อว่ามีอุปการะมากต่อบุคคลนี้.

ภิกษุ ท.! ข้ออื่นอีก, บุคคลอาศัยบุคคลใดแล้ว ได้ทำให้แจ้งซึ่ง เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฐฐธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! บุคคลนี้ ชื่อว่ามีอุปการะมากต่อบุคคลนี้.

ภิกษุ ท.! บุคคล ๓ จำพวกเหล่านี้แล ชื่อว่าบุคคลผู้มีอุปการะมาก
ต่อบุคคล.

ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า ไม่มีบุคคลอื่นที่มีอุปการะมากต่อบุคคล ยิ่ง
ไปกว่าบุคคล ๓ จำพวกนี้.

ภิกษุ ท.! สำหรับบุคคล ๓ จำพวกนั้น บุคคลจะกระทำปฏิการะได้
โดยง่ายหามิได้ แม้ด้วยการอภิวัต การลุกขึ้นยืนรับ การทำัญชลี การทำสามี-
จิกรรม และการตามถวายซึ่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉย-
เภสัชชบิหาร, แล.

- ติก. อ. ๒๐/๑๕๕/๔๖๓.

- ๔ -

การรู้อริยสัจ ไม่เป็นสิ่งสุดวิสัย

ทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน
ล้วนมีการประกาศอริยสัจ ตามเป็นจริง

ภิกษุ ท.! ในกาลยัตถาวรานานฝ่ายอดีต, สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ประกาศธรรมที่ตนรู้ดีอยู่แล้วตามเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ทุกท่าน ประกาศแล้ว ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง, ในกาลยัตถาวรานานฝ่ายอนาคต, สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด จักประกาศธรรมที่ตนรู้ดีอยู่แล้วตามเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทุกท่าน จักประกาศซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ในกาลเป็นปัจจุบันนี้, สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ประกาศอยู่ซึ่งธรรมที่ตนรู้ดีอยู่แล้วตามเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทุกท่าน ย่อมประกาศอยู่ ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ความจริงอันประเสริฐสี่อย่างนั้นเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือความจริงอันประเสริฐ คือ ทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับไม่เหลือของทุกข์, และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์," ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๒๓/๑๖๕๙.

มีบุคคลบวชแล้วรู้ริยสัจ ทั้งในอดีต - อนาคต - ปัจจุบัน

ภิกษุ ท.! ในกาลยี่ดยาวนานฝ่ายอดีต, กุลบุตรเหล่าใด **ออกจากเรือนบวชแล้ว** เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน ได้รู้พร้อมยิ่งแล้วตามเป็นจริง, กุลบุตรทั้งหมดนั้น ได้รู้พร้อมยิ่งแล้ว ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ในกาลยี่ดยาวนานฝ่ายอนาคต, กุลบุตรเหล่าใด **จักออกจากเรือนบวช** เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน จักรู้พร้อมยิ่งตามเป็นจริง, กุลบุตรทั้งหมดนั้น ก็จักรู้พร้อมยิ่งแล้ว ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. และในกาลเป็นปัจจุบันนี้, กุลบุตรเหล่าใด **ออกจากเรือนบวชอยู่** เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน รู้พร้อมยิ่งอยู่ตามเป็นจริง, กุลบุตรทั้งหมดนั้น **ก็รู้พร้อมยิ่งอยู่** ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ความจริงอันประเสริฐสี่อย่างนั้น เหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับไม่เหลือของทุกข์, และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์," ดังนี้เกิด.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๒๑/๑๖๕๗.

ทั้งอดีต-อนาคต-ปัจจุบัน ล้วนแต่มีการรู้ริยสัจ

ภิกษุ ท.! บุคคลทั้งหลายเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม ใน **กาลยี่ดยาวฝ่ายอดีต** ได้รู้พร้อมเฉพาะแล้วตามความเป็นจริง, บุคคลเหล่านั้นทั้งหมด ก็ได้รู้พร้อมเฉพาะแล้วตามความเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.

ภิกษุ ท.! บุคคลทั้งหลายเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม ใน กาลยัตถยาวฝ่ายอนาคต จักรู้พร้อมเฉพาะตามความเป็นจริง, บุคคลเหล่านั้นทั้งหมด ก็จักรู้พร้อมเฉพาะตามความเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.

ภิกษุ ท.! บุคคลทั้งหลายเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม ใน กาลนี้ รู้พร้อมเฉพาะตามความเป็นจริงอยู่, บุคคลเหล่านั้นทั้งหมด ก็รู้พร้อมเฉพาะตามความเป็นจริงอยู่ ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.

ภิกษุ ท.! ความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง เหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐเรื่องทุกข์, ความจริงอันประเสริฐเรื่องเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, ความจริงอันประเสริฐเรื่องความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, และความจริงอันประเสริฐเรื่องทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรม^๑ อันเป็นเครื่องทำให้รู้ว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้," ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๒๒/๑๖๕๘.

๑. โยคกรรม คือ การกระทำความเพียรอย่างมีระบบ อย่างแข็งขันเต็มที่ ในรูปแบบหนึ่ง ๆ เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ตามความมุ่งหมาย เรียกกันทั่วไปว่า "โยคะ"; เป็นคำกลางใช้กันได้ระหว่างศาสนาทุกศาสนา.

ตรัสว่าจงหลีกเร้น แล้วจักรู้อริยสัจ

ภิกษุ ท.! พวกเธอทั้งหลาย จงประกอบความเพียรในการหลีกเร้นเกิด. ภิกษุ ผู้หลีกเร้น ย่อมรู้ได้ตามเป็นจริง, รู้ได้ตามเป็นจริงซึ่งอะไรเล่า ? รู้ได้ตามเป็นจริง ซึ่ง **ความจริงอันประเสริฐ** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;" ดังนี้. ภิกษุ ท.! พวกเธอทั้งหลาย จงประกอบความเพียรในการหลีกเร้นเกิด. ภิกษุผู้หลีกเร้น ย่อมรู้ได้ตามเป็นจริง.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์," ดังนี้เกิด.

- มหาวาร.ส. ๑๙/๕๒๐/๑๖๕๕.

ตรัสว่าจงเจริญสมาธิ จักรู้อริยสัจตามเป็นจริง

ภิกษุ ท.! พวกเธอทั้งหลาย จงเจริญสมาธิเกิด. ภิกษุ ท.! ภิกษุผู้มีจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ได้ตามเป็นจริง. รู้ได้ตามเป็นจริงซึ่งอะไรเล่า ? รู้ได้ตามเป็นจริง ซึ่ง **ความจริงอันประเสริฐ** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;" ดังนี้. ภิกษุ ท.! พวกเธอทั้งหลาย จงเจริญสมาธิเกิด. ภิกษุ ท.! ภิกษุผู้มีจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ได้ตามเป็นจริง.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนี้ ในกรณีนี้พวกเธอพึง ทำความเพียร เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์;" ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๒๐/๑๖๕๔.

จิตเป็นสมาธิแล้ว

รู้อริยสัจได้แจ่มใส เหมือนเห็นของในน้ำอันใส

... ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยน ความแก่การงาน ตั้งอยู่ได้ ไม่หวั่นไหว เช่นนี้แล้ว, เธอก็โน้มจิตไปเฉพาะต่อ **ญาณเป็นเครื่องสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย.** เธอย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์; เหล่านี้เป็นอาสวะทั้งหลาย, นี่เป็นเหตุให้เกิดอาสวะ, นี่เป็นความดับไม่เหลือของอาสวะ, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของอาสวะ;" ดังนี้. เมื่อเธอรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้จิตก็พ้นแล้ว จาก อาสวะคืออกาม อาสวะคือภพ อาสวะคืออวิชชา. ครั้นจิตพ้นแล้วก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า "พ้นแล้ว" เธอรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้วพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความหลุดพ้นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนห้วงน้ำใส ที่ไหลเขา ไม่ขุ่นมัว, คนมีจักขุ (ไม่บอด) ยืนอยู่บนฝั่ง ณ ที่นั้น : เขาจะเห็นหอยต่าง ๆ บ้าง กวอดและหินบ้าง

ฝูงปลาบ้าง อันหยุดอยู่และว่ายน้ำในห้วงน้ำนั้น. เขาจำจะสำนึกใจอย่างนี้ว่า "ห้วงน้ำนี้ใสไม่ขุ่นมัวเลย : หอย ก้อนกรวด ปลาทั้งหลายเหล่านี้ หยุดอยู่บ้าง ว่ายน้ำบ้าง ในห้วงน้ำนั้น" : อุปมานี้เป็นฉันใด; ภิกษุ ท.! อุปมาเดียวกันนั้นเหมือนกัน, ภิกษุนั้น ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง ว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์. นี่เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์; เหล่านี้เป็นอาสวะทั้งหลาย, นี่เป็นเหตุให้เกิดอาสวะ, นี่เป็นความดับไม่เหลือของอาสวะ, และนี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของอาสวะ;" ดังนี้. เมื่อเธอรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นแล้ว จากอาสวะคือกาม อาสวะคือภพ อาสวะคืออวิชชา. ครั้นจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ ว่า "พ้นแล้ว" เธอนั้นรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความหลุดพ้นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้.

- มุ. ม. ๑๒/๕๐๙/๔๗๗.

เมื่อประพตติถูกทาง กิริยาที่ไปนิพพาน เบาลบายเหมือนไม้ลอยตามน้ำ

ภิกษุ ท.! พวกเขาได้เห็น ท่อนไม้ใหญ่โน้น ซึ่งลอยมาโดยกระแสแม่น้ำคงคาหรือไม่? ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า "ได้เห็นแล้ว พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! ถ้าท่อนไม้นั้น จะไม่เข้าไปติดเสียที่ ฝั่งใน หรือฝั่งนอก, ไม่จมเสียในกลางน้ำ, ไม่ขึ้นไปติดแห่งอยู่บนบก, ไม่ถูกมนุษย์จับไว้, ไม่ถูกอมนุษย์จับไว้, ไม่ถูกเกลียวน้ำวนวนไว้, ไม่ผูกเสียเองในภายใน ไชร์, ท่อนไม้ที่

กล่าวถึงนี้ จักลอยไหลพุ่งออกไปสู่ทะเล เพราะเหตุว่า ลำแม่น้ำคงคาโน้มโน้ม ลุ่มลาด เอียงเทไปสู่ทะเล, อุปมานี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! อุปไมยกัฉันนั้น เหมือนกัน, แม้วกเธอทั้งหลาย : ถ้าพวกเธอไม่เข้าไปติดเสียที่ฝั่งใน, ไม่เข้าไปติดเสียที่ฝั่งนอก, ไม่จมเสียในท่ามกลาง, ไม่ติดแห่งอยู่บนบก, ไม่ถูกมนุษย์จับไว้, ไม่ถูกอมนุษย์จับไว้, ไม่ถูกเกลียวน้ำวนวนไว้, ไม่เนาเสียเองในภายใน ไชรั, พวกเธอก็จะเลื่อนไหลไปสู่นิพพาน เพราะเหตุว่า **สัมมาทิฏฐิ มีธรรมดาที่โน้มโน้ม ลุ่มลาด เอียงเทไปสู่นิพพาน.** ฯลฯ.

ภิกษุ ท.! คำว่า **'ฝั่งใน'** เป็นชื่อของอายตนะภายใน ๖ อย่าง คำว่า **'ฝั่งนอก'** เป็นชื่อของอายตนะภายนอก ๖ อย่าง. คำว่า **'จมเสียในท่ามกลาง'** เป็นชื่อของนันทิราคะ. คำว่า **'ขึ้นไปติดแห่งอยู่บนบก'** เป็นชื่อของอัสมิมานะ (ความสำคัญว่าเรามีเราเป็น). คำว่า **'ถูกมนุษย์จับไว้'** ได้แก่ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ระคนด้วยคฤหัสถ์ เพลิดเพลินด้วยกัน โศกเศร้าด้วยกัน, มีสุข เมื่อคฤหัสถ์ เหล่านั้นมีสุข, เป็นทุกข์ เมื่อคฤหัสถ์เหล่านั้นเป็นทุกข์, ประกอบการงานในกิจการที่บังเกิดขึ้นแก่คฤหัสถ์เหล่านั้นด้วยตน : ภิกษุนี้ เราเรียกว่าผู้ถูกมนุษย์จับไว้. คำว่า **'ถูกอมนุษย์จับไว้'** ได้แก่ ภิกษุบางรูป ในกรณีนี้ ประพฤติพรหมจรรย์ โดยตั้งความปรารถนาเทพนิกายชั้นใดชั้นหนึ่ง ว่า ด้วยศีลนี้ หรือด้วยวัตรนี้ หรือว่าด้วยตบะนี้ เราจักได้เป็นเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ หรือเป็นเทวดาผู้ที่ศักดิ์น้อย อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้ : ภิกษุนี้ เราเรียกว่าผู้ถูกอมนุษย์จับไว้ คำว่า **'ถูกเกลียวน้ำวนวนไว้'** เป็นชื่อของกามคุณ ๕ **ภิกษุเป็นผู้เนาเสียเองในภายใน** คืออย่างไรเล่า ? คือ ภิกษุบางรูปในกรณีนี้ เป็นคนทาศิล มีความเป็นอยู่ลามก ไม่สะอาด มีความประพฤตินิดที่ตนเองนึกแล้วก็กินแห่งตัวเอง มีการกระทำที่ต้องปกปิดซ่อนเร้น ไม่ใช่สมณก็ปฏิบัติญาว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่คนประพฤติ

พรหมจรรย์ก็ปฏิญาณว่าเป็นคนประพฤติพรหมจรรย์ เป็นคนเฝ้าใน เปียกและ มีสัญชาติหมักหมมเหมือนบ่อที่เทขยะมูลฝอย; ภิกษุนี้ เราเรียกว่า ผู้เฝ้าเสียเองในภายใน แล.

- สฬา. ส. ๑๘/๒๒๓-๒๒๔/๓๒๒-๓๒๓.

การรู้จักอันตคาหิกทิวฐิไม่เกี่ยวกับ การรู้ริยสังและการประพฤติพรหมจรรย์

มาลุงกัยบุตร ! อะไรเล่า เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์?

มาลุงกัยบุตร ! ทิวฐิว่า **"โลกเที่ยง"** ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลุงกัยบุตร ! ทิวฐิว่า **"โลกไม่เที่ยง"** ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลุงกัยบุตร ! ทิวฐิว่า **"โลกมีที่สิ้นสุด"** ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลุงกัยบุตร ! ทิวฐิว่า **"โลกไม่มีที่สิ้นสุด"** ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลุงกัยบุตร ! ทิวฐิว่า **"ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น"** ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลุงกัยบุตร ! ทิวฐิว่า **"ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น"** ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลุงกัยบุตร ! ทิวฐิว่า **"ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก"** ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลุงกัยบุตร ! ทิวฐิว่า **"ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก"** ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลูงกยบุตร ! ทิฏฐิวา "ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มี ไม่มีอีกก็มี" ดังนี้ เป็นสิ่งเราไม่พยากรณ์.

มาลูงกยบุตร ! ทิฏฐิวา "ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็หา มิได้ ไม่มีอีกก็หามิได้" ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลูงกยบุตร ! เพราะเหตุไร นั่นจึงเป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์ ? เพราะเหตุว่า นั่นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความระงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน. เหตุฉะนั้น นั่นจึงเป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลูงกยบุตร! อะไรเล่า เป็นสิ่งที่เราพยากรณ์?

มาลูงกยบุตร! สัจจะว่า "นี้ ความทุกข์" ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราพยากรณ์.

มาลูงกยบุตร! สัจจะว่า "นี้ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราพยากรณ์.

มาลูงกยบุตร! "นี้ ทางเดินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราพยากรณ์.

มาลูงกยบุตร! เพราะเหตุไร นั่นจึงเป็นสิ่งที่เราพยากรณ์ ? เพราะเหตุว่า นั่น ประกอบด้วยประโยชน์ นั่นเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ นั่นเป็นไปพร้อมเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับไม่เหลือ ความระงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน, เหตุฉะนั้น นั่นเราจึงพยากรณ์

มาลากยบุตร! เพราะเหตุ^{นั้น}ในเรื่องนี้ **เธอจึงถือเอาสิ่งที่เราไม่พยากรณ์** โดยความเป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์ **และสิ่งที่เราพยากรณ์โดยความเป็นสิ่งที่เราพยากรณ์** ดังนี้เกิด.

มาลากยบุตร ! เมื่อทิวฐิ^{ว่า} **"โลกเที่ยง"** ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพติพรหมจรรย^{ขึ้น}มาก^{ก็}หา^{มิ}ได้; เมื่อทิวฐิ^{ว่า} **"โลกไม่เที่ยง"** ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพติพรหมจรรย^{ขึ้น}มาก^{ก็}หา^{มิ}ได้อีก^{นั้น}เอง. มาลากยบุตร! เมื่อทิวฐิ^{ว่า} **โลกเที่ยง** หรือว่า **โลกไม่เที่ยง** ก็ตาม มีอยู่; ชาต^{ก็}ยังมี ชราก็ยังมี มรณะ^{ก็}ยังมี, ไสกะ ปริเทวะ ทุกชะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย ^{ก็}ยังมี, อันเป็น **สิ่งที่เราบัญญัติการกำจัดมันเสียในทิวฐิธรรม^{นี้}**.

มาลากยบุตร ! เมื่อทิวฐิ^{ว่า} **"โลกมีที่สิ้นสุด"** ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพติพรหมจรรย^{ขึ้น}มาก^{ก็}หา^{มิ}ได้; เมื่อทิวฐิ^{ว่า} **"โลกไม่มีที่สิ้นสุด"** ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพติพรหมจรรย^{ขึ้น}มาก^{ก็}หา^{มิ}ได้อีก^{นั้น}เอง. มาลากยบุตร ! เมื่อทิวฐิ^{ว่า} **โลกมีที่สิ้นสุด** หรือว่า **โลกไม่มีที่สิ้นสุด** ก็ตามมีอยู่; ชาต^{ก็}ยังมี ชราก็ยังมี มรณะ^{ก็}ยังมี, ไสกะ ปริเทวะ ทุกชะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย^{ก็}ยังมี, อันเป็นสิ่งที่เราบัญญัติการกำจัดมันเสียในทิวฐิธรรม^{นี้}.

มาลากยบุตร ! เมื่อทิวฐิ^{ว่า} **"ชีวะก็อันนั้น สรณะก็อันนั้น"** ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพติพรหมจรรย^{ขึ้น}มาก^{ก็}หา^{มิ}ได้; เมื่อทิวฐิ^{ว่า} **"ชีวะอันอื่น สรณะก็อันอื่น"** ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพติพรหมจรรย^{ขึ้น}มาก^{ก็}หา^{มิ}ได้อีก^{นั้น}เอง. มาลากยบุตร ! เมื่อทิวฐิ^{ว่า} **ชีวะก็อันนั้น สรณะก็อันนั้น** หรือว่า **ชีวะก็อันอื่น สรณะก็อันอื่น** ก็ตาม มีอยู่, ชาต^{ก็}ยังมี ชราก็ยังมี มรณะ^{ก็}ยังมี, ไสกะ

ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย ก็ยังมี, อันเป็นสิ่งที่เราบัญญัติการกำจัดมันเสียในทวิสุตธรรมนี้.

มาลुकยบุตร ! เมื่อทวิสุตว่า **"ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมมีอีก"** ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพัตติพรหมจรรย์ขึ้นมาก็หาไม่ได้; เมื่อทวิสุตว่า **"ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก"** ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพัตติพรหมจรรย์ขึ้นมาก็หาไม่ได้อีกนั่นเอง. มาลुकยบุตร ! เมื่อทวิสุตว่า **ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมมีอีก หรือว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมไม่มีอีก** ก็ตาม มีอยู่; ชาตียังมี ชราคียังมี มรณะก็ยังมี, โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย ก็ยังมี, อันเป็นสิ่งที่เราบัญญัติการกำจัดมันเสียในทวิสุตธรรมนี้.

มาลुकยบุตร ! เมื่อทวิสุตว่า **"ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก ก็มีไม่มีอีกก็มี"** ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพัตติพรหมจรรย์ขึ้นมาก็หาไม่ได้; เมื่อทวิสุตว่า **"ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็หาไม่ได้ไม่มีอีกก็หาไม่ได้"** ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพัตติพรหมจรรย์ขึ้นมาก็หาได้อยู่นั่นเอง. มาลुकยบุตร ! เมื่อทวิสุตว่า **ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมมีอีกก็มีไม่มีอีกก็มี หรือว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมมีอีกก็หาไม่ได้ไม่มีอีกก็หาไม่ได้** ก็ตาม มีอยู่; ชาตียังมี ชราคียังมี มรณะก็ยังมี, โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย ก็ยังมี. อันเป็นสิ่งที่เราบัญญัติการกำจัดมันเสียในทวิสุตธรรมนี้.

สังจะและหลักถึงปฏิบัติเกี่ยวกับการถึงสังจะ

(ตามธรรมชาติมนุษย์แต่ละคนมีสิ่งที่เราเรียกว่าความจริง ที่เขาถือเป็นหลักประจำตัวของเขาอยู่ด้วยกันทั้งนั้น แล้วแต่ว่าเขาได้ทำให้มันเกิดขึ้นในใจของเขาอย่างไร ซึ่งอยากที่จะเปลี่ยนแปลงได้. แต่ความจริงชนิดนี้ยังไม่ใช่ความจริงที่เด็ดขาด ยังไม่สูงสุด ยังใช้เป็นประโยชน์ในขั้นสูงสุดไม่ได้. ดังนั้นความจริงนั้น จะต้องถูกปรับปรุงให้ชัดเจนแจ่มแจ้งยิ่งขึ้นไป จนกว่าจะกลายเป็นความจริงที่ใช้ให้สำเร็จประโยชน์ได้จริง โดยวิธีพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้อย่างน่าอัศจรรย์; กล่าวคือไม่ยึดมั่นถือมั่นความจริงอันดับแรกนั้น แต่หล่อเลี้ยงมันไว้ในลักษณะที่มันจะพิสูจน์ความเป็นของจริงออกมาในตัวการปฏิบัติมันเอง.

ในพระพุทธภาษิตที่ทรงแนะนำไว้อย่างยืดยาวนี้ จำเป็นที่จะต้องแบ่งออกเป็น ๔ ตอน คือ **ลักษณะของความจริง** ที่ชาวโลกจะได้มาตามธรรมชาติ ซึ่งยังไม่เป็นความจริงแท้ ยังจะต้องเปลี่ยนไปตามเหตุตามปัจจัย นี่ตอนหนึ่ง, **การหล่อเลี้ยงความจริงอันนั้นไว้** ให้มีโอกาสพิสูจน์ความจริงที่ยิ่งขึ้นไป นี่ตอนหนึ่ง, **การแสวงหาความจริง** จากบุคคลที่กำลังปฏิบัติความจริงที่ตนประสงค์จะรู้ให้แน่ชัด นี่ตอนหนึ่ง, เมื่อได้ความแน่ชัดมาแล้ว **ตนเองที่ปฏิบัติตามหลักเกณฑ์อันนั้น** จนพบความจริงนั้นด้วยตนเองโดยประจักษ์ ไม่ต้องคาดคะเน ไม่ต้องคำนวณ ไม่ต้องเชื่อตามผู้อื่นอีกต่อไป นับว่าเป็นการเข้าถึงหัวใจแห่งความจริงในกรณีนั้น เป็นตอนสุดท้าย.

ต่อไปนี้เป็นพระพุทธภาษิตที่ตรัสปรารภ **ความจริงที่เป็นไปตามภาษาชาวโลก** ตามธรรมชาติ :-)

(ก. ความจริงตามแบบของชาวโลกตามธรรมชาติ)

ภารทวาชะ ! เมื่อก่อนท่านได้ถึงความเชื่อ (อย่างใดอย่างหนึ่งลงไปแล้ว) มาบัดนี้ท่านกล่าวมั่นว่า (เป็นเพียง) สิ่งที่ได้ยินได้ฟังมา. ภารทวาชะ ! สิ่งทั้งห้านี้ อย่างที่เราเห็น ๆ กันอยู่ในบัดนี้ เป็นสิ่งที่มีผลเป็น ๒ ฝ่าย. สิ่งทั้งห้า นั้น คืออะไรเล่า ? คือ **ความเชื่อ** (ว่าจริง), **ความชอบใจ** (ว่าจริง), **เรื่อง**ที่

ฟังตาม ๆ กันมา (ว่าจริง), **ความตริตริก**ไปตามเหตุผลที่แวดล้อม (ว่าจริง), และ **ข้อยุติที่ทนต่อการเพ่งพินิจด้วยความเห็นของเขา** (ว่าจริง), ดังนี้ นี่แหละ คือสิ่งทั้งห้าที่เราเห็น ๆ กันอยู่ในบัดนี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีผลเป็น ๒ ฝ่าย. ภารทวาชะ !

สิ่งที่เชื่อ กันแล้วเป็นอย่างดีนั้นแหละ ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นเป็นของเปล่า เป็นของไม่จริง เป็นของเท็จ อยู่ก็มี; แม้ **สิ่งที่ไม่เชื่อกัน** แล้วเป็นอย่างดี ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของจริง ของแท้ ของไม่ผิดเป็นอย่างอื่น อยู่ก็มี. ภารทวาชะ !

สิ่งที่ชอบใจ กันแล้วเป็นอย่างดีนั้นแหละ ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นเป็นของเปล่า เป็นของไม่จริง เป็นของเท็จ อยู่ก็มี; แม้ **สิ่งที่ไม่ชอบใจ** กันแล้วเป็นอย่างดี ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของจริง ของแท้ ของไม่ผิดเป็นอย่างอื่น อยู่ก็มี. ภารทวาชะ !

สิ่งที่ได้ฟังตามกันมาแล้วเป็นอย่างดีนั้นแหละ ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นเป็นของเปล่า เป็นของไม่จริง เป็นของเท็จอยู่ก็มี; แม้ **สิ่งที่ไม่ได้ฟังตามกัน** มาแล้วเป็นอย่างดี ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของจริง ของแท้ ของไม่ผิดเป็นอย่างอื่น อยู่ก็มี. ภารทวาชะ!

สิ่งที่ได้ตริตริก กันมาแล้วเป็นอย่างดีนั้นแหละ ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของเปล่า เป็นของไม่จริง เป็นของเท็จอยู่ก็มี; แม้ **สิ่งที่ไม่ได้ตริตริก** กันมาแล้วเป็นอย่างดี ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของจริง ของแท้ ของไม่ผิดเป็นอย่างอื่น อยู่ก็มี. ภารทวาชะ!

สิ่งที่ได้เพ่งพินิจ กันมาแล้วเป็นอย่างดีนั้นแหละ ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของเปล่า เป็นของไม่จริง เป็นของเท็จ อยู่ก็มี; แม้ **สิ่งที่ไม่ได้เพ่งพินิจ** กันมาแล้วเป็นอย่างดี ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของจริง ของแท้ ของไม่ผิดเป็นอย่างอื่น อยู่ก็มี. ภารทวาชะ !

วิญญูชนผู้จะตามรักษาไว้ซึ่งความจริง อย่าพึงถึงซึ่งการสันนิษฐานโดยส่วนเดียว ว่า "อย่างนี้เท่านั้นจริง, อย่างอื่นเปล่า" ดังนี้

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง (สัจจานุภพ) นั้น มีได้ด้วยการกระทำเพียงเท่าไร ? บุคคลจะตามรักษาไว้ซึ่งความจริงนั้นได้ ด้วยการกระทำเพียงเท่าไร ? ข้าพเจ้าขอถามพระโคตมผู้เจริญถึง วิธีการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง."

(ต่อไปนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสวิธี การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ในลักษณะที่ไม่ให้ถือเอาด้วยความยึดมั่นความที่ตนเชื่อ ตามที่ตนชอบใจ ตามที่ตนได้ยินได้ฟังมาเป็นต้น :-)

(ข. วิธีการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง)

ภราทวาชะ ! ถ้าแม้ ความเชื่อ ของบุรุษมีอยู่ และเขาก็ ตามรักษาไว้ซึ่งความจริง กล่าวอยู่ว่า "ข้าพเจ้ามีความเชื่ออย่างนี้" ดังนี้, เขาก็ อย่าเพ่อถึงซึ่งการสันนิษฐานโดยส่วนเดียว ว่า "อย่างนี้เท่านั้นจริง, อย่างอื่นเปล่า" ดังนี้ก่อน. ภราทวาชะ ! ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้แล การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ย่อมมี, บุคคลชื่อว่ายอมตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, และเราบัญญัติการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้; แต่ ว่า นั้น ยังไม่เป็นการตามรู้ซึ่งความจริง ก่อน.

ภราทวาชะ ! ถ้าแม้ ความชอบใจ ของบุรุษมีอยู่ และเขาก็ ตามรักษาไว้ซึ่งความจริง กล่าวอยู่ว่า "ข้าพเจ้ามีความชอบใจอย่างนี้" ดังนี้, เขาก็ อย่าเพ่อถึงซึ่งการสันนิษฐานโดยส่วนเดียว ว่า "อย่างนี้เท่านั้นจริง, อย่างอื่นเปล่า" ดังนี้ก่อน. ภราทวาชะ ! ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้แล การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ย่อมมี, บุคคลชื่อว่ายอมตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, และเราบัญญัติการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้; แต่ ว่า นั้น ยังไม่เป็นการตามรู้ซึ่งความจริง ก่อน.

ภารทวาชะ ! ถ้าแม่ **เรื่องที่ฟังตาม ๆ** กันมาของบุรุษมีอยู่ และเขาก็ **ตามรักษาไว้ซึ่งความจริง** กล่าวอยู่ว่า "ข้าพเจ้ามีเรื่องที่ฟังตาม ๆ กันมาอย่างนี้" ดังนี้, เขาก็ **อย่าเพ่อถึงซึ่งการสันนิษฐานโดยส่วนตัว** ว่า "อย่างนี้เท่านั้นจริง, อย่างอื่นเปล่า" ดังนี้ก่อน. ภารทวาชะ ! ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้นแล **การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง** ย่อมมี, บุคคลชื่อว่ายอมตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้น. และเราบัญญัติการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้น; แต่ว่า นั้นยังไม่เป็นการตามรู้ซึ่งความจริง ก่อน.

ภารทวาชะ ! ถ้าแม่ **ความตริตริกไปตามเหตุผลที่แวดล้อม** ของบุรุษมีอยู่ และเขา ก็ **ตามรักษาไว้ซึ่งความจริง** กล่าวอยู่ว่า "ข้าพเจ้ามีความตริตริกไปตามเหตุผลที่แวดล้อมอย่างนี้" ดังนี้, เขาก็ **อย่าเพ่อถึงการสันนิษฐานโดยส่วนตัว** เดี่ยวว่า "อย่างนี้เท่านั้นจริง, อย่างอื่นเปล่า" ดังนี้ก่อน. ภารทวาชะ ! ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้นแล **การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง** ย่อมมี, บุคคลชื่อว่ายอมตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้น, และเราบัญญัติการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้น; แต่ว่ามันยังไม่เป็นการตามรู้ซึ่งความจริง ก่อน.

ภารทวาชะ ! ถ้าแม่ **ข้อยุติที่ทนได้ต่อการเพ่งพินิจด้วยความเห็น** ของบุรุษ มีอยู่ และเขาก็ตาม **รักษาไว้ซึ่งความจริง** กล่าวอยู่ว่า "ข้าพเจ้ามีข้อยุติที่ทนได้ต่อการเพ่งพินิจด้วยความเห็นอย่างนี้" ดังนี้, เขาก็ **อย่าเพ่อถึงซึ่งการสันนิษฐานโดยส่วนตัว** ว่า "อย่างนี้เท่านั้นจริง. อย่างอื่นเปล่า" ดังนี้ก่อน. ภารทวาชะ ! ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้นแล **การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง** ย่อมมี, บุคคลชื่อว่ายอมตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้น, และเรา

บัญญัติการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้; แต่ว่า นั้นยังไม่เป็นการตามรู้ซึ่งความจริง ก่อน.

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ย่อมมีด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, บุคคลชื่อว่ายอมตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, อนึ่ง ข้าพเจ้าก็มุ่งหวังซึ่งการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! การตามรู้ซึ่งความจริง (สัจจานุโพธิ) มีได้ ด้วยการกระทำเพียงเท่าไร ? บุคคลชื่อว่าตามรู้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่าไร ? ข้าพเจ้าขอลถามพระโคตมผู้เจริญ ถึงการตามรู้ซึ่งความจริง".

(ต่อไปนี้มีพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสวิธี การตามรู้ซึ่งความจริง ด้วยการทรงแนะให้สังเกตธรรมะที่มีอยู่ที่บุคคลผู้ปฏิบัติธรรมะ เพื่อให้รู้จักธรรมะซึ่งเป็นตัวความจริงสำหรับจะนำมาใคร่ครวญต่อไป :-)

(ค. การติดตามทำความกำหนดรู้ในความจริง)

ภารทวาชะ ! ได้ยินว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้เข้าไปอาศัยอยู่ในบ้านหรือในนิคมแห่งใดแห่งหนึ่ง. คหบดีหรือคหบดีบุตร ได้เข้าไปใกล้ภิกษุนั้นแล้ว ใคร่ครวญดูอยู่ในใจเกี่ยวกับธรรม ๓ ประการ คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโลกะ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโทสะ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโมหะ ทั้งหลาย (โดยนัยเป็นต้นว่า) "ท่านผู้มีอายุผู้นี้ จะมีธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งโลกะหรือไม่หนอ อันเป็นธรรมที่เมื่อครอบงำจิตของท่านแล้ว จะทำให้ท่านเป็นบุคคลที่เมื่อไม่รู้ก็กล่าวรู้ เมื่อไม่เห็นก็กล่าวได้เห็น หรือว่าจะชักชวนผู้อื่นในธรรมอันเป็นไปเพื่อความทุกข์ ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล แก่สัตว์ทั้งหลายเหล่าอื่นตลอดกาลนาน" ดังนี้; เมื่อเขาใคร่

ครวญดูอยู่ในใจซึ่งภิกษุหนึ่ง ก็รู้ว่า "ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโลกะชนิดนั้น มิได้มีแก่ท่านผู้มีอายุนี้, อนึ่ง กายสมาจาร วจีสมาจาร ของท่านผู้มีอายุผู้นี้ ก็เป็นไปในลักษณะแห่งสมาจารของบุคคลผู้ไม่โลกแล้ว. อนึ่ง ท่านผู้มีอายุนี้ แสดงซึ่งธรรมใด ธรรมนั้นเป็นธรรมที่ลึก เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก เป็นธรรมที่รำบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่ายแห่งความตริก เป็นธรรมละเอียดอ่อน รู้ได้เฉพาะบัณฑิตวิสัย, ธรรมนั้น มิใช่ธรรมที่คนผู้มีความโลกจะแสดงให้ถูกต้องได้" ดังนี้. เมื่อเขาใคร่ครวญดูอยู่ซึ่งภิกษุหนึ่ง ย่อมเล็งเห็นว่า เป็นผู้บริสุทธิ์จากธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งโลกะ ต่อแต่นั้น เขาจะพิจารณาใคร่ครวญภิกษุหนึ่งให้ยิ่งขึ้นไปในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งโทษะ....ในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งโทษะ.... (ก็ให้เห็นประจักษ์ในลักษณะอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งโลกะ ตรงเป็นอันเดียวกันทุกตัวอักษรไปจนถึงคำว่า "เมื่อเขาใคร่ครวญดูอยู่ซึ่งภิกษุหนึ่ง ย่อมเล็งเห็นว่า เป็นผู้บริสุทธิ์จากธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งโทษะ".)

ลำดับนั้น เขา (๑) ปลุกฝัง **ศรัทธา** ลงไป ในภิกษุหนึ่ง ครันมีศรัทธาเกิดแล้ว (๒) ย่อม **เข้าไปหา** ครันเข้าไปหาแล้ว (๓) ย่อม **เข้าไปนั่งใกล้** ครันเข้าไปนั่งใกล้แล้ว (๔) ย่อม **เงยโศตลง** ครันเงยโศตลง (๕) ย่อม **ฟังซึ่งธรรม** ครันฟังซึ่งธรรมแล้ว (๖) ย่อม **ทรงไว้ซึ่งธรรม** (๗) ย่อม **ใคร่ครวญซึ่งเนื้อความแห่งธรรมทั้งหลาย** อันตนทรงไว้แล้ว เมื่อใคร่ครวญซึ่งเนื้อความแห่งธรรมอยู่ (๘) **ธรรมทั้งหลายย่อมทนต่อความเพ่งพินิจ**, เมื่อการทนต่อการเพ่งพินิจของธรรมมีอยู่ (๙) **ฉันทะย่อมเกิดขึ้น** ผู้มีฉันทะเกิดขึ้นแล้ว (๑๐) ย่อม **มีอุสสาหะ** ครันมีอุสสาหะแล้ว (๑๑) ย่อม **พิจารณาหาความสมดุลย์แห่งธรรม** ครันมีความสมดุลย์แห่งธรรมแล้ว (๑๒) ย่อม **ตั้งตนไว้ในธรรมนั้น**; เขาผู้มีตนส่งไปแล้วอย่างนี้อยู่ ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งปรมัตถสัจจะ ด้วยนามกาย ด้วย,

ยอม **แทงตลอดซึ่งธรรมนั้น** แล้วเห็นอยู่ด้วยปัญญา ด้วย. ภารทวาชะ ! การตาม **รู้ซึ่งความจริง** ย่อมมี ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, บุคคลชื่อว่ายอมตาม**รู้ซึ่งความจริง** ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, และเราบัญญัติการตาม**รู้ซึ่งความจริง** ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้; แต่ว่า นั้นยังไม่เป็นการตามบรรลุถึง**ซึ่งความจริง** ก่อน.

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! การตาม**รู้ซึ่งความจริง** ย่อมมีด้วยการกระทำเพียงเท่านี้. บุคคลเชื่อว่ายอมตาม**รู้ซึ่งความจริง** ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้. อนึ่ง ข้าพเจ้าก็มุ่งหวังซึ่งการตาม**รู้ซึ่งความจริง** ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! การตาม**บรรลุถึงซึ่งความจริง (สัจจานุปัตติ)** มีได้ ด้วยการกระทำเพียงเท่าไร ? บุคคลชื่อว่ายอมตาม**บรรลุถึงซึ่งความจริง** ด้วยการกระทำเพียงเท่าไร ? ข้าพเจ้าขอถามพระโคตมผู้เจริญถึงการตาม**บรรลุถึงซึ่งความจริง**."

(ต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสวิธี การตาม**บรรลุถึงซึ่งความจริง** ด้วยการประพฤติกระทำให้มากซึ่งธรรมทั้งหลาย ๑๒ ประการ ดังที่กล่าวแล้วใน ข้อ ค.จนกระทั่งบรรลุถึง**ซึ่งความจริง** :-)

(ง. การตาม**บรรลุถึงซึ่งความจริง**)

ภารทวาชะ ! การเสพคบ การทำให้เจริญ การกระทำให้มาก ซึ่ง **ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นแหละ** เป็นการตาม**บรรลุถึงซึ่งความจริง**. ภารทวาชะ ! การตาม**บรรลุถึงซึ่งความจริง** ย่อมมี ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, บุคคลชื่อว่ายอมตาม**บรรลุถึงซึ่งความจริง** ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, และเราบัญญัติการตาม**บรรลุถึงซึ่งความจริง** ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้.

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! การตามบรรลुถึงซึ่งความจริง ย่อมมีด้วยการกระทำเพียงเท่านั้น. บุคคลชื่อว่ายอมตามบรรลुถึงซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้น. อนึ่ง ข้าพเจ้าก็มุ่งหวังซึ่งการตามบรรลุถึงซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านั้น..."

(ต่อไปนี้ กาบทิคมานพนั้น ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าถึง ธรรมที่มีอุปการะมากแก่การตามบรรลุถึงซึ่งความจริง ดังที่พระองค์ได้ตรัสตอบเป็นลำดับไป :-)

(จ. ธรรมเป็นอุปการะมากแก่การตามบรรลุถึงซึ่งความจริง)

ภราทวาชะ ! การตั้งตนไว้ในธรรม (ปธาน) เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การตามบรรลุถึงซึ่งความจริง : ถ้าบุคคลไม่ตั้งตนไว้ในธรรมแล้วไซ้ไร เขาก็ไม่ฟังตามบรรลุถึงซึ่งความจริงได้. เพราะเหตุที่เขาตั้งตนไว้ในธรรม เขาจึงบรรลุถึงซึ่งความจริง, เพราะเหตุนั้น การตั้งตนไว้ในธรรม จึงชื่อว่าเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การตามบรรลุถึงซึ่งความจริง.

ภราทวาชนะ ! การพิจารณาหาความสมดุลงแห่งธรรม (ตุลนา) เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การตั้งตนไว้ในธรรม : ถ้าบุคคลไม่พบความสมดุลงแห่งธรรมนั้นแล้วไซ้ไร เขาก็ไม่ฟังตั้งตนไว้ในธรรม. เพราะเหตุที่เขาพบซึ่งความสมดุลงแห่งธรรม เขาจึงตั้งตนไว้ในธรรม; เพราะเหตุนั้น การพิจารณาหาความสมดุลงแห่งธรรม จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การตั้งตนไว้ในธรรม.

ภราทวาชะ ! อุสสาหะ เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การพิจารณาหาความสมดุลงแห่งธรรม : ถ้าบุคคลไม่ฟังมีอุสสาหะแล้วไซ้ไร เขาก็ไม่ฟังซึ่งความสมดุลงแห่งธรรม. เพราะเหตุที่เขามีอุสสาหะ เขาจึงพบความสมดุลงแห่ง

ธรรม; เพราะเหตุนี้ อุตสาหะจึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การพิจารณาหาความสมดุลงแห่งธรรม.

ภารทวาชะ ! **ฉันทะ** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่อุตสาหะ : ถ้าบุคคลไม่ถึงยังฉันทะให้เกิดแล้วไซ้ เขาก็ไม่พึงมีอุตสาหะ. เพราะเหตุที่ฉันทะเกิดขึ้น เขาก็มีอุตสาหะ; เพราะเหตุนี้ ฉันทะจึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่อุตสาหะ.

ภารทวาชะ ! **ความที่ธรรมทั้งหลายทนต่อการเพ่งพินิจ (ธมฺมนิษฺฌานกฺขนฺติ)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ฉันทะ : ถ้าธรรมทั้งหลายไม่ถึงทนต่อการเพ่งพินิจแล้วไซ้ ฉันทะก็ไม่พึงเกิด. เพราะเหตุที่ธรรมทั้งหลายทนต่อการเพ่งพินิจ ฉันทะจึงเกิด; เพราะเหตุนี้ ความที่ธรรมทั้งหลายทนต่อการเพ่งพินิจ จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ฉันทะ.

ภารทวาชะ ! **ความเข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะ (อตฺตูปปริกฺษา)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ความที่ธรรมทั้งหลายทนต่อการเพ่งพินิจ: ถ้าบุคคลไม่เข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะแล้วไซ้ ธรรมทั้งหลายก็ไม่พึงทนต่อการเพ่งพินิจ. เพราะเหตุที่บุคคลเข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะ ธรรมทั้งหลายจึงทนต่อการเพ่งพินิจ; เพราะเหตุนี้ การเข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะ จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ความที่ธรรมทั้งหลายทนต่อการเพ่งพินิจ.

ภารทวาชะ ! **การทรงไว้ซึ่งธรรม (ธมฺมธรรณา)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ความเข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะ. ถ้าบุคคลไม่ทรงไว้ซึ่งธรรมแล้วไซ้ เขาก็ไม่อาจเข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะได้ เพราะเหตุที่เขาทรงธรรมไว้ได้ เขาก็

เข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะได้. เพราะเหตุนั้น การทรงไว้ซึ่งธรรม จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ความเข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะ.

ภارتิวาชะ ! **การฟังซึ่งธรรม (ธมฺมสฺสวณ)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การทรงไว้ซึ่งธรรม. ถ้าบุคคลไม่ฟังซึ่งธรรมแล้วไซ้ร้ เขาก็ไม่ฟังซึ่งธรรมไว้ได้ เพราะเหตุที่เขาฟังซึ่งธรรม เขาจึงทรงธรรมไว้ได้. เพราะเหตุนี้ การฟังซึ่งธรรม จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การทรงไว้ซึ่งธรรม.

ภارتิวาชะ ! **การเจียลงซึ่งโสตะ (โสตะวาทาน)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การฟังซึ่งธรรม. ถ้าบุคคลไม่เจียลงซึ่งโสตะแล้วไซ้ร้ เขาก็ไม่ฟังซึ่งธรรมได้ เพราะเหตุที่เขาเจียลงซึ่งโสตะ เขาจึงฟังซึ่งธรรมได้. เพราะเหตุนี้ การเจียลงซึ่งโสตะ จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การฟังซึ่งธรรม.

ภارتิวาชะ ! **การเข้าไปนั่งใกล้ (ปยฺรูปาสนา)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การเจียลงซึ่งโสตะ. ถ้าบุคคลไม่ฟังเข้าไปนั่งใกล้แล้วไซ้ร้ เขาก็ไม่เจียลงซึ่งโสตะ เพราะเหตุที่เขาเข้าไปนั่งใกล้ เขาจึงเจียลงซึ่งโสตะได้. เพราะเหตุนี้ การเข้าไปนั่งใกล้ จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การเจียลงซึ่งโสตะ.

ภارتิวาชะ ! **การเข้าไปหา (อุปสงฺกมณ)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การเข้าไปนั่งใกล้. ถ้าบุคคลไม่เข้าไปหาแล้วไซ้ร้ เขาก็ไม่ฟังเข้าไปนั่งใกล้ได้ เพราะเหตุที่เขาเข้าไปหา เขาจึงเข้าไปนั่งใกล้ได้. เพราะเหตุนี้ การเข้าไปหา จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การเข้าไปนั่งใกล้.

ภารทวาชะ ! **สัทธา** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การเข้าไปหา. ถ้า สัทธาไม่พึงเกิดแล้วไซริ้ เขาก็จะไม่เข้าไปหา เพราะเหตุที่สัทธาเกิดขึ้น เขาก็จะ เข้าไปหา. เพราะเหตุนั้น สัทธาจึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การไปหา.

- ม. ม. ๑๓/๖๐๑-๖๐๘/๖๕๕-๖๕๙.

(ขอผู้ศึกษาพึงสังเกตว่า สิ่งทีเรียกว่าความจริงในสูตรนี้ หมายถึงความจริงทั่วไป ไม่มุ่งหมายเฉพาะจตุราริยสัจ แต่อาจจะใช้กับความจริงอันมีชื่อว่าจตุราริยสัจได้ โดยประการ ทั้งปวง จึงได้นำมากล่าวไว้ในหนังสือเล่มนี้.)

การรู้อริยสัจเป็นของไม่เหลือวิสัย พระอรិยบุคคล จึงมีปริมาณมาก

วัจนะ ! ภิกษุผู้สาวกของเรา บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มี **อาสวะ** เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ได้กระทำให้แจ้งแล้ว ด้วยปัญญา อันยิ่งเอง ในทิวฐธรรมนี้ **มีอยู่ไม่ใช่ร้อยเดียว** ไม่ใช่สองร้อย ไม่ใช่สามร้อย ไม่ใช่สี่ร้อย ไม่ใช่ห้าร้อย มีอยู่มากกว่ามาก โดยแท้

วัจนะ ! ภิกษุณีผู้สาวิกาของเรา บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มี **มีอาสวะ** เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ได้กระทำให้แจ้งแล้ว ด้วยปัญญา อันยิ่งเอง ในทิวฐธรรมนี้ **มีอยู่ไม่ใช่ร้อยเดียว** ไม่ใช่สองร้อย ไม่ใช่สามร้อย ไม่ใช่สี่ร้อย ไม่ใช่ห้าร้อย มีอยู่มากกว่ามาก โดยแท้

วัจนะ ! **อุบาสก** ผู้สาวกของเรา พวกเป็นคฤหัสถ์นุ่งขาว อยู่ประพฤติ กับผู้ประพฤติพรหมจรรย์, เป็น **โอบปาติกัสตว์** (พระอนาคามี) มีปรกติปรินิพพาน

ในภพที่ไปเกิดนั้น ไม่เวียนกลับจากภพนั้นเป็นธรรมดา, เพราะความสิ้นไปแห่งสัญญาชนมีส่วนในเบื้องต่ำห้าอย่าง ก็ **มีอยู่ไม่ใช่ร้อยเดียว** ฯลฯ ไม่ใช่ห้าร้อย มีอยู่มากกว่ามาก โดยแท้.

วัจฉะ ! **อุบาสก** ผู้สาวกของเรา พวกเป็นคฤหัสถ์หนุ่มๆ ยังบริโภคคาม เป็นผู้ **ทำตามคำสอน** เป็นผู้ **สนองโอวาท** มีความสงสัยอันข้ามได้แล้ว ไม่ต้องกล่าวด้วยความสงสัยว่า นี่อะไร ๆ เป็นผู้ปราศจากความครั่นคร้าม ไม่ใช่ผู้ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนาของพระศาสดา ก็ **มีอยู่ไม่ใช่ร้อยเดียว** ฯลฯ ไม่ใช่ห้าร้อย มีอยู่มากกว่ามาก โดยแท้.

วัจฉะ ! **อุบาสิกา** ผู้สาวิกาของเรา พวกเป็นหญิงคฤหัสถ์หนุ่มๆ อยู่ประพฤติกับผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เป็น **โอปปาติกัสตรี** (พระอนาคามี) มีปรกติปรินิพพานในภพที่ไปเกิดนั้น ไม่เวียนกลับจากภพนั้นเป็นธรรมดา, เพราะความสิ้นไปแห่งสัญญาชนมีส่วนในเบื้องต่ำห้าอย่าง ก็ **มีอยู่ไม่ใช่ร้อยเดียว** ฯลฯ ไม่ใช่ห้าร้อย มีอยู่โดยมากกว่ามากเป็นแท้.

วัจฉะ ! **อุบาสิกา** ผู้สาวิกาของเรา พวกเป็นหญิงคฤหัสถ์หนุ่มๆ ยังบริโภคคาม เป็นผู้ **ทำตามคำสอน** เป็นผู้ **สนองโอวาท** มีความสงสัยอันข้ามได้แล้ว ไม่ต้องกล่าวด้วยความสงสัยว่านี่อะไร ๆ เป็นปราศจากความครั่นคร้าม ไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนาของพระศาสดา ก็ **มีอยู่ไม่ใช่ร้อยเดียว** ฯลฯ ไม่ใช่ห้าร้อย มีอยู่โดยมากกว่ามากเป็นแท้.

- ๕ -

คุณค่าของอริยสัจ

อริยสัจสี่เป็นเอกังสิกธรรมที่ทรงแสดง

(หลังจากที่ทรงปฏิเสศการแสดงอันตคาหิกทฎฐิสืบ ในฐานะที่เป็นเอกังสิกธรรม ต่อพระองค์แล้ว, ได้ทรงแสดง เอกังสิกธรรม ในธรรมวินัยของพระองค์ ดังต่อไปนี้ :-)

ไปฏฐุปาทะ ! ธรรมที่เราแสดง บัญญัติ ว่าเป็นเอกังสิกะนั้นั้น เป็นอย่างไรเล่า ?

ไปฏฐุปาทะ ! ธรรมที่เราแสดง บัญญัติ ว่าเป็นเอกังสิกะนั้นั้น คือข้อที่ว่า "นี่ เป็นทุกข์" ดังนี้บ้าง;.... "นี่ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์" ดังนี้บ้าง;.... "นี่ เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้บ้าง;.... "นี่ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้บ้าง.

ไปฏฐุปาทะ ! เพราะเหตุไรเล่าเราจึงแสดงบัญญัติธรรมเหล่านั้น ว่าเป็นเอกังสิกธรรม (ธรรมที่ควรแสดงบัญญัติโดยส่วนเดียว) ? ไปฏฐุปาทะ ! ข้อนี้ เพราะว่าธรรมเหล่านั้น ประกอบด้วยอรรถะ ประกอบด้วยธรรมะ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความหน่าย เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด เป็นไปเพื่อความดับ เป็นไปเพื่อความสงบรำงับ เป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เป็นไปเพื่อความรู้อพร้อม เป็นไปเพื่อนิพพาน; เพราะเหตุฉะนั้น ธรรมเหล่านั้นเรา จึงแสดง บัญญัติ ว่าเป็นเอกังสิกธรรม.

- สී. ที. ๙/๒๓๖/๒๙๘.

ทำที่สุดทุกข์โดยไม่รู้อริยสัจนั้นเป็นไปได้

ภิกษุ ท.! ผู้ใด พึงกล่าวอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้าไม่รู้เฉพาะตาม เป็นจริง ซึ่งอริยสัจคือทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ แล้วข้าพเจ้าก็จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้" ดังนี้ : ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะ มีได้. ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนผู้ใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้าจักทำห่อด้วย ใบแห้งไม้สีเสียด หรือใบแห้งไม้สรวะ หรือใบแห้งไม้มะขามป้อม แล้วจักใส่น้ำหรือน้ำตจากจาก ต้นตาล แล้วนำไปได้" ดังนี้ : ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้; ภิกษุ ท.! ฉันทไต่ ก็ฉันทนั้น ที่ผู้ใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้าไม่รู้เพราะตามเป็นจริง ซึ่งอริยสัจคือ ทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ซึ่ง อริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ แล้วข้าพเจ้าก็จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดย ชอบได้" ดังนี้ : ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

ภิกษุ ท.! ส่วนผู้ใดแลพึงกล่าวอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้ารู้เฉพาะตามเป็นจริง ซึ่งอริยสัจคือทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ แล้วข้าพเจ้าก็จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ โดยชอบได้" ดังนี้ : ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้. ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนผู้ใดจะ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้าจักทำห่อด้วยใบบัว หรือใบปลาสะ หรือใบยางชาย แล้วจัก ใส่น้ำ หรือน้ำตจากต้นตาล แล้วนำไปได้" ดังนี้ : ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้; ภิกษุ ท.! ฉันทไต่ก็ฉันทนั้น ที่ผู้ใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้ารู้เฉพาะตามเป็นจริง ซึ่งอริยสัจคือทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่ง ทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ แล้วข้าพเจ้าก็จักกระทำที่สุด แห่งทุกข์โดยชอบได้" ดังนี้ : ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอัน เป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้." ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๔๙/๑๗๑๔-๑๗๑๕.

สัตว์ต้องเวียนว่ายเพราะไม่เห็นอริยส์จ

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนท่อนไม้อันบุคคลตัดขึ้นไปสู่อากาศ บาง คราวตกเอาโคนลง บางคราวตกเอาตอนกลางลง บางคราวตกเอาปลายลง, ข้อนี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! สัตว์ที่มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตัณหาเป็นเครื่องผูก แล่น ไปอยู่ท่องเที่ยวไปอยู่ในสังสารวัฏ ก็ทำนองเดียวกัน : บางคราวแล่นไปจากโลกนี้ สู่อีกโลกหนึ่ง บางคราวแล่นจากโลกหนึ่งสู่อีกโลกหนึ่ง. ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ข้อนี้ เพราะความที่เขาเป็นผู้ไม่เห็นซึ่งอริยส์จทั้งสี่. อริยส์จสี่ อย่างไรเล่า ? สี่อย่างคือ อริยส์จคือทุกข์ อริยส์จคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ อริยส์จคือความดับ ไม่เหลือแห่งทุกข์ อริยส์จคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอัน เป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้." ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๕๐/๑๗๑๖.

การรู้อริยสัจ รีบด่วนกว่าการดับไฟที่กำลังไหม้อยู่บนศรีษะ

ภิกษุ ท.! เมื่อไฟลุกโพลง ๆ อยู่ที่เสื่อผ้ากัศิที่ศรีษะกัศิ บุคคลนั้น ควรจะทำอย่างไร ?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เมื่อไฟลุกโพลง ๆ อยู่ที่เสื่อผ้ากัศิที่ศรีษะกัศิ, เพื่อจะดับเสียซึ่งไฟ ที่เสื่อผ้ากัศิ ที่ศรีษะกัศิ สิ่งื่บุคคลนั้นพึงกระทำโดยยิ่งก็คือ ฉันทะ วายามะ อุตสาหะ อุตสัพพี อปัฏฐานี สติ และสัมปชัญญะ (เพื่อจะดับไฟนั้นเสีย)."

ภิกษุ ท.! (แม้กระนั้นกัศิ) วิญญูชนจะไม่ใส่ใจ จะไม่เอาใจใส่กับเสื่อผ้ากัศิที่ศรีษะกัศิที่ไฟกำลังลุกโพลงอยู่; แต่จะรู้สึกว่ สิ่งื่ควรกระทำโดยยิ่งก็คือฉันทะ วายามะ อุตสาหะ อุตสัพพี (ขะมักเขม่น) อปัฏฐานี (ไม่ถอยหลัง) สติ และสัมปชัญญะ เพื่อรู้เฉพาะตามเป็นจริง ซึ่งอริยสัจทั้งสี่ที่ตนยังไม่รู้เฉพาะ. อริยสัจสี่ อย่างไรเล่า ? สี่อย่างคือ อริยสัจทุกข์ อริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ อริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า "ทุกข์เป็นอย่างนี้. เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้" ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๕๐/๑๗๑๗.

การรู้ริยส์จควรแลกเอา แม้ด้วยการถูกแทงด้วยหอกวันละ ๓๐๐ ครั้ง ๑๐๐ ปี

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีอายุร้อยปี ฟังกล่าวกะบุรุษผู้มีชีวิตร้อยปี อย่างนี้ว่า "เอาไหมล่ะ ท่านบุรุษผู้เจริญ ! เขาจักแทงท่านด้วยหอกร้อยเล่มตลอดเวลาเช้า ร้อยเล่มตลอดเวลาเที่ยง ร้อยเล่มตลอดเวลาเย็น. ท่านบุรุษผู้เจริญ ! เมื่อเขาแทงท่านอยู่ด้วยหอกสามร้อยเล่มทุกวัน ๆ จนมีอายุร้อยปี มีชีวิตอยู่ร้อยปี; โดยล่วงไปแห่งร้อยปีแล้ว ท่านจักรู้เฉพาะซึ่งริยส์จทั้งสี่ที่ท่านยังไม่รู้เฉพาะแล้ว" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! กุลบุตรผู้ซึ่งประโยชน์ ควรจะตกลง. ชื่อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่า สังสารวัฏนี้มีเบื้องต้นและที่สุดอันบุคคลไปตามอยู่ไม่ได้แล้ว ดังนั้นเบื้องต้นและที่สุดแห่งการประหารด้วยหอกด้วยดาบด้วยหลาวด้วยขวาน ก็จะไม่ปรากฏ. นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! ชื่อนี้ก็เป็นฉันนั้น : เรากล่าวการรู้เฉพาะซึ่งริยส์จทั้งสี่ ว่าเป็นไปกับด้วยทุกข์กับด้วยโทมนัสก็หามิได้; แต่ เรากล่าวการรู้เฉพาะซึ่งริยส์จทั้งสี่ ว่าเป็นไปกับด้วยสุขกับด้วยโสมนัสทีเดียว. ริยส์จสี่ อย่างไรเล่า? สี่อย่างคือ ริยส์จคือทุกข์ ริยส์จคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, ริยส์จคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ริยส์จคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้" ดังนี้.

เมื่อยังไม่รู้อริยสัจ ก็ไม่สามารถลงหลักแห่งความรู้ของตน

ภิกษุ ท.! สมณพราหมณ์บางพวก ไม่รู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า "นี่ คือทุกข์, นี่ คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่ คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้; เขาย่อมมองสีหน้าของสมณพราหมณ์อื่น เพื่อให้รู้ว่า "ท่านผู้เจริญนี้ เมื่อรู้ก็รู้จริงหรือ, เมื่อเห็นก็เห็นจริงหรือ" ดังนี้. เปรียบเหมือนปู่นุ่นหรือปูฝ้าย เป็นของเบา ลมพาไปได้, เมื่อวางอยู่บนพื้นที่ยันเสมอ ลมทิศตะวันออกก็พัดพามันไปทางทิศตะวันตก, ลมทิศตะวันตกก็พัดพามันไปทางทิศตะวันออก, ลมทิศเหนือก็พัดพามันไปทิศใต้, ลมทิศใต้ก็พัดพามันไปทางทิศเหนือ. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? ภิกษุ ท.! เพราะปูฝ้ายนั้นเป็นของเบา; ภิกษุ ท.! ฉันทใดก็ฉันทนั้น ที่สมณพราหมณ์บางพวก ไม่รู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า "นี่ คือทุกข์, นี่ คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่ คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้; เขาย่อม มองสีหน้าของสมณพราหมณ์อื่น เพื่อให้รู้ว่า "ท่านผู้เจริญนี้ เมื่อรู้ก็รู้จริงหรือ, เมื่อเห็นก็เห็นจริงหรือ" ดังนี้. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท.! ข้อนั้น เพราะความที่เขาเป็นผู้ไม่เห็นซึ่งอริยสัจทั้งสี่.

ภิกษุ ท.! ส่วนสมณพราหมณ์บางพวก รู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี่ คือทุกข์, นี่คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้; เขาย่อมไม่มองสีหน้าของสมณพราหมณ์อื่น เพื่อให้รู้ว่า "ท่านผู้เจริญนี้ เมื่อรู้ก็รู้จริงหรือ, เมื่อเห็นก็เห็นจริงหรือ" ดังนี้. เปรียบเหมือนเสาเหล็กหรือเสาอินทขีล มีรากลึก เขาฝังไว้

ดีแล้ว ไม่หวั่นไหว ไม่สั่นคลอน, แม้พายุฝนอย่างแรงพัดมาจากทิศตะวันออก... จากทิศตะวันตก... จากทิศเหนือ... จากทิศใต้, ก็ไม่สั่นคลอน ไม่สั่นสะเทือน ไม่หวั่นไหว เพราะเหตุไรเล่า ? เพราะมีรากลึก เพราะฝังไว้ดี, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! ข้อนี้ฉันนั้น ที่สมณพราหมณ์บางพวก รู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี่คือทุกข์. นี่คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้; เขาย่อม **ไม่มองสีหน้าของสมณพราหมณ์อื่น** เพื่อให้รู้ว่า "ท่านผู้เจริญนี้เมื่อรู้ก็รู้จริงหรือ, เมื่อเห็นก็เห็นจริงหรือ" ดังนี้. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ข้อนั้น **เพราะความที่เขาเป็นผู้เห็นซึ่งอริยสัจทั้งสิ้นด้วยดีแล้ว.** อริยสัจสี่ อย่างไรเล่า ? สี่อย่างคือ อริยสัจคือทุกข์ อริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ อริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า** "ทุกข์เป็นอย่างไร, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างไร, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างไร, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างไร" ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๕๔/๑๗๒๒-๑๗๒๓.

สัตว์จำพวกวินิบาตกับการเห็นจตุราริยสัจ

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนนรุขทั้งแอก (ไม้ไผ่ ?) ซึ่งมีรูอยู่เพียงรูเดียว ลงไปในมหาสมุทร. ในมหาสมุทรนั้น มีเต่าตาบอดตัวหนึ่ง ล่องไปร้อยปี ๆ จะผุดขึ้นมาครั้งหนึ่ง ๆ. ภิกษุ ท.! เธอจะสำคัญความข้อนี้อะไร :

จะเป็นไปได้ไหม ที่เต่าตาบอดตัวนั้น ล่องไปร้อยปี ๆ จึงผุดขึ้นมาครั้งหนึ่ง ๆ จะพียงยื่นคอเข้าไปในรูซึ่งมีอยู่เพียงรูเดียวในแอกนั้น ?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อนั้นจะเป็นไปได้บ้าง ก็ต่อเมื่อล่วงกาลนานยาวในบางคราว".

ภิกษุ ท.! ข้อที่ เต่าตาบอด ตัวนั้น ต่ ล่องไปร้อยปี ๆ จึงผุดขึ้นมาสักครั้งหนึ่ง ๆ จะพียง ยื่นคอเข้าไปในรูซึ่งมีอยู่เพียงรูเดียวในแอกนั้น ยังจะ เร็วเสียกว่าการที่คนพาลซึ่งเข้าถึงการเกิดเป็นวิบากแล้ว จักได้ความเป็นมนุษย์สักครั้งหนึ่ง. ข้อนั้นเพราะเหตุอะไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ในหมู่สัตว์จำพวกวิบากนั้น ไม่มีอัมมจริยา ไม่มีสมจริยา ไม่มีกุสลกิริยา ไม่มีบุญญกิริยา, มีแต่การเคี้ยวกินซึ่งกันและกัน. ภิกษุ ท.! การที่ สัตว์มีกำลังมากกว่า เคี้ยวกินสัตว์ที่มีกำลังน้อยกว่า ย่อม เป็นไปเป็นธรรมดา ในหมู่สัตว์จำพวกวิบากนั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุอะไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ข้อนั้น เพราะความที่ไม่เห็นอริยสัจทั้งสี่. อริยสัจสี่ อย่างไรเล่า ? สี่อย่างคือ อริยสัจคือทุกข์ อริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ อริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้" ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๖๘/๑๗๔๓.

การรู้ริยสัจทำให้มีตาครบสองตา

ภิกษุ ท.! บุคคล ๓ จำพวกนี้ มีอยู่ หาได้อยู่ในโลก. สามจำพวกอย่างไรเล่า ? สามจำพวกคือ คนตาบอด (อนฺโธ) คนมีตาข้างเดียว (เอกจกฺขุ) คนมีตาสองข้าง (ทฺวิจกฺขุ).

ภิกษุ ท.! **คนตาบอด** เป็นอย่างไรเล่า ? คือคนบางคนในโลกนี้ ไม่มีตาที่เป็นเหตุให้ได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรือทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีมากขึ้น น้อย่างหนึ่ง; และไม่มีตาที่เป็นเหตุให้รู้ธรรมที่เป็นกุศลอกุศล - ธรรมมีโทษไม่มีโทษ - ธรรมเลวและธรรมประณีต - ธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาว นี้ก็อีกอย่างหนึ่ง. ภิกษุ ท.! นี่แล คนตาบอด (ทั้งสองข้าง).

ภิกษุ ท.! **คนมีตาข้างเดียว** เป็นอย่างไรเล่า ? คือคนบางคนในโลกนี้ มีตาที่เป็นเหตุให้ได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรือทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีมากขึ้น; แต่ไม่มีตาที่เป็นเหตุให้รู้ธรรมที่เป็นกุศลอกุศล - ธรรมมีโทษไม่มีโทษ - ธรรมเลวและธรรมประณีต - ธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาว. ภิกษุ ท.! นี่แล คนมีตาข้างเดียว.

ภิกษุ ท.! **คนมีตาสองข้าง** เป็นอย่างไรเล่า ? คือคนบางคนในโลกนี้ มีตาที่เป็นเหตุให้ได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรือ ทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีมากขึ้น น้อย่างหนึ่ง; และ มีตาที่เป็นเหตุให้รู้ธรรม ที่เป็นกุศลอกุศล - ธรรมมีโทษไม่มีโทษ - ธรรมเลวและธรรมประณีต - ธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาว นี้ก็อีกอย่างหนึ่ง. ภิกษุ ท.! นี่แล คนมีตาสองข้าง. ...

ภิกษุ ท.! ภิกษุมิตาสมบุรณ (จกขุมา) เป็นอย่างไรเล่า ? คือภิกษุ
ในกรณีนี้ ย่อม รู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี่ ความทุกข์, นี่ เหตุให้เกิดทุกข์,
นี่ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์"
ดังนี้. ภิกษุ ท.! นี้แล ภิกษุมิตาสมบุรณ.

- ติก. อ. ๒๐/๑๖๒, ๑๔๗/๔๖๘, ๔๕๙.

การสิ้นอาสวะมิได้เพราะการรู้อริยสัจ

ภิกษุ ท.! เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ว่ามิได้สำหรับ
ผู้รู้และผู้เห็นอยู่เท่านั้น, หาได้กล่าวว่ามีได้สำหรับผู้ไม่รู้และผู้ไม่เห็นอยู่ ไม่.
ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ สำหรับผู้รู้และผู้เห็นอยู่ ซึ่งอะไรเล่า ? ผู้รู้และผู้เห็นอยู่ซึ่ง
สัจจะว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับ
ไม่เหลือแห่งทุกข์เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ เป็น
อย่างนี้" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอัน
เป็นเครื่องทำให้รู้ว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้,
ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้. ทางดำเนินให้ถึงความไม่เหลือแห่งทุกข์
เป็นอย่างนี้". ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๔๔/๑๗๐๕.

เหตุที่ทำให้สัจจะเหล่านี้ได้นามว่า "อริยะ"

ภิกษุ ท.! ความจริงอันประเสริฐเหล่านี้ มีอยู่ ๔ อย่าง. สี่อย่าง
เหล่านี้ไหนเล่า ? สี่อย่าง คือ ความจริงอันประเสริฐเรื่องทุกข์ ความจริงอัน

ประเสริฐเรื่องเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์   ความจริงอันประเสริฐเรื่องความดับไม่เหลือแห่งทุกข์   ความจริงอันประเสริฐเรื่องทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท.! **ความจริงอันประเสริฐ ๔ อย่าง** เหล่านี้แล **เป็นตถา** คือมีความเป็นอย่างนั้น, **เป็น อวิตถา** คือไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น, **เป็น อนัญญถา** คือไม่เป็นไปโดยประการอื่นจากความเป็นอย่างนั้น; เพราะเหตุนี้เรา **จึงกล่าวสัจจะเหล่านั้นว่าเป็น "อริยะ (อันประเสริฐ)"** ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้**ว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้", ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๔๕/๑๗๐๗.

เหตุที่ทำให้สัจจะเหล่านี้ได้นามว่า "อริยะ" (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! **ความจริงอันประเสริฐ ๔ อย่าง** เหล่านี้ มีอยู่. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ **ความจริงอันประเสริฐเรื่องทุกข์** **ความจริงอันประเสริฐเรื่องเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์** **ความจริงอันประเสริฐเรื่องความดับไม่เหลือแห่งทุกข์** **ความจริงอันประเสริฐเรื่องทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.**

ผู้กล่าวสัจจะเหล่านั้นคือตถาคตผู้เป็นอริยะ ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก
มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดา
และมนุษย์; เพราะเหตุนั้น เรา จึงกล่าวสัจจะเหล่านั้น ว่าเป็น "อริยะ" ดังนี้.

เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่อง
กระทำให้รู้ว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับ
ไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็น
อย่างนี้", ดังนี้.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๔๕/๑๗๐๘.

อริยสัจสี่สำหรับความเป็นอริยบุคคล

ภิกษุ ท.! ภิกษุผู้ถึงความ เป็นเทพ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.!
ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม และสงัดแล้วจากสิ่งอันเป็นอกุศลทั้งหลาย
บรรลุมานที่หนึ่ง ซึ่งมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่;
เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ บรรลุมานที่สอง อันเป็นเครื่องผ่อนคลายแห่งใจใน
ภายใน ทำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อัน
เกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่; เพราะความจางไปแห่งปีติ ย่อมอยู่อุเบกขา มีสติ-
สัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุมานที่สาม อันเป็นมานที่พระอริยเจ้า
กล่าวว่า "ผู้ได้มานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข" ดังนี้ แล้วแลอยู่;
เพราะละสุขและละทุกข์เสียได้ และเพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัส
ในกาลก่อน บรรลุมานที่สี่ อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติ
บริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! ภิกษุ ผู้ถึงความ เป็นเทพ
ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุผู้ถึงความ เป็นพรหม** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.!
 ภิกษุในกรณีนี้ **แฝงจิตอันประกอบด้วยเมตตา, กรุณา, มุทิตา, อุเบกขา** สู่ทิศที่หนึ่ง
 ทิศที่สอง ที่สาม และที่สี่ โดยลักษณะอย่างเดียวกันตลอดโลกทั้งสี่ ในที่ทั้งปวง
 ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ และด้านขวาง, ด้วยจิตอันประกอบด้วยเมตตา, กรุณา,
 มุทิตา, อุเบกขา อันไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท เป็นจิตกว้างขวาง ประกอบด้วยคุณ
 อันใหญ่หลวงหาประมาณมิได้ แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! ภิกษุ ผู้ถึงความ เป็น
 พรหม ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุผู้ถึงอานัญญา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุ
 ในกรณีนี้, เพราะผ่านพ้นการกำหนดจดหมายในรูปเสียได้ โดยประการทั้งปวง,
 เพราะความดับแห่งการกำหนดจดหมายในอารมณ์ที่ชัดใจ. และเพราะการไม่ทำในใจ
 ซึ่งการกำหนดจดหมายในภาวะต่าง ๆ เสียได้ **เข้าถึงอากาสนัญญาตนะ** อันมีการ
 ทำในใจว่า "อากาศไม่มีที่สิ้นสุด" ดังนี้, แล้วแลอยู่; เพราะผ่านพ้นอากาสา-
 นัญญาตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง **เข้าถึงวิญญาณัญญาตนะ** อันมีการทำในใจ
 ว่า "วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด" ดังนี้, แล้วแลอยู่; เพราะผ่านพ้นวิญญาณัญญาตนะ-
 ตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง **เข้าถึงอากิญจัญญายตนะ** อันมีการทำในใจว่า
 "อะไร ๆ ไม่มี" ดังนี้, แล้วแลอยู่; เพราะผ่านพ้นอากิญจัญญายตนะเสียได้
 โดยประการทั้งปวง **เข้าถึงเนวสัณญานาสัณญายตนะ**, แล้วแลอยู่, ภิกษุ ท.!
 ภิกษุ ผู้ถึงอานัญญา ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุผู้ถึงความ เป็นอริยะ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! **ภิกษุ**
 ในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า "ทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ", ย่อมรู้ชัดตามที่เป็น
 จริงว่า "เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ". ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า "ความ

ดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ", ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า "ข้อปฏิบัติ
เครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ" ดังนี้. ภิกษุ ท.! ภิกษุ
ผู้ถึงความ เป็นอริยะ ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๒๔๙/๑๙๐.

อริยสัจธรรมรวมอยู่ในหมู่ธรรมที่ใครค้ำไม่ได้

ภิกษุ ท.! ธรรมนี้นี้แล อันเราแสดงแล้ว เป็นธรรมอันสมณ-
พราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายข่มขี่ไม่ได้ ทำให้เศร้าหมองไม่ได้ ตีเตียนไม่ได้ คัดง้าง
ไม่ได้.

ภิกษุ ท.! ธรรมอันเราแสดงแล้ว เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้
ทั้งหลายข่มขี่ไม่ได้ ทำให้เศร้าหมองไม่ได้ ตีเตียนไม่ได้ คัดง้างไม่ได้ เป็น
อย่างไรเล่า ?

.... (ทรงแสดง ธาตุ หก) ....

.... (ทรงแสดง ผัสสสายตนะ หก) ....

.... (ทรงแสดง มโนปวิจาร สิบแปด) ....

ภิกษุ ท.! ธรรมอันเราแสดงแล้วว่า "เหล่านี้ คือ อริยสัจทั้งหลาย
๔ ประการ" ดังนี้ เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายข่มขี่ไม่ได้ ทำให้เศร้า
หมองไม่ได้ ตีเตียนไม่ได้ คัดง้างไม่ได้.

....ฯลฯ.... ....ฯลฯ....

ภิกษุ ท.! ธรรมอันเราแสดงแล้วว่า "เหล่านี้ คืออริยส์จทั้งหลาย ๔ ประการ" ดังนี้เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายข่มขี้ไม่ได้ ทำให้เศร้าหมองไม่ได้ ตีเตียนไม่ได้ คัดง้างไม่ได้. ข้อนี้เป็นธรรมที่เรากล่าวแล้วอย่างนี้ เราอาศัยซึ่งอะไรเล่า จึงกล่าวแล้วอย่างนี้ ? ภิกษุ ท.! เพราะอาศัยซึ่งธาตุทั้งหลาย ๖ ประการ การก้าวลงสู่ครรภ์ยอมมี; เมื่อการก้าวลงสู่ครรภ์ มีอยู่, นามรูปยอมมี; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ; เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา

ภิกษุ ท.! เราย่อมบัญญัติว่า "นี่ เป็นความทุกข์" ดังนี้; ว่า "นี่ เป็นทุกข์สมุทัย" ดังนี้; ว่า "นี่ เป็นทุกข์นิโรธ" ดังนี้; ว่า "นี่ เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา" ดังนี้; แก่สัตว์ผู้สามารถเสวยเวทนา.

ภิกษุ ท.! **ทุกข์อริยส์จ** เป็นอย่างไรเล่า ? แม้ความเกิด ก็เป็นทุกข์, แม้ความแก่ ก็เป็นทุกข์, แม้ความตาย ก็เป็นทุกข์, แม้โสกะปริเทวะ-ทุกข์ะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย ก็เป็นทุกข์, การประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์, ปรรอณาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น นั่นก็เป็นทุกข์ : กล่าวโดยย่อ ปัญญาทานชั้นทั้งหลาย เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า ทุกข์อริยส์จ.

ภิกษุ ท.! **ทุกข์สมุทยอริยส์จ** เป็นอย่างไรเล่า ? เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาน; เพราะมีวิญญานเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ; เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ; เรามีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกข์ะโทมนัส-

อุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า ทุกขสมุททยอริยสัจ.

ภิกษุ ท.! **ทุกขนิโรธอริยสัจ** เป็นอย่างไรเล่า? เพราะความ จางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งอวิชชาอันนั้นนั่นเทียว. จึงมีความดับแห่งสังขาร; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาน; เพราะมีความดับแห่ง วิญญาน จึงมีความดับแห่งนามรูป; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความ ดับแห่งสฬายตนะ; เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา; เพราะมีความดับแห่ง เวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับ แห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะ มีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับ ลงแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า ทุกขนิโรธอริยสัจ.

ภิกษุ ท.! **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ** เป็นอย่างไรเล่า ? มรรคอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ นั้นนั่นเอง กล่าวคือ สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ.

ภิกษุ ท.! ข้อที่ว่า "ธรรมอันเราแสดงแล้วว่า 'เหล่านี้ คืออริยสัจ ทั้งหลาย ๘ ประการ' ดังนี้ เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายข่มขี้ไม่ได้ ทำให้เศร้าหมองไม่ได้ ตีเตียนไม่ได้ คัดง้างไม่ได้" ดังนี้อันใด อันเรากล่าว แล้ว; ข้ออื่น เรากล่าวหมายถึงข้อความดังกล่าวมานี้ แล.

- ๖ -

ประเภทหรือเค้าโครงของอริยสัจ

หลักอริยสัจมีอย่างเดียว แต่คำอธิบายมีปริยายมากมาย

ภิกษุ ท.! ความจริงอันประเสริฐ ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็น ความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี้เป็น ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;" ดังนี้, เป็นสิ่งที่เราได้บัญญัติแล้ว, แต่ในความจริงนั้น มีการพรรณาคความ การลงอักษร และการจำแนกเพื่อพิสดาร มากจนประมาณไม่ได้ ว่าปริยายเช่นนี้ ๆ เป็นความจริงคือทุกข์ ถึงแม้เช่นนี้ ก็เป็นความจริงคือทุกข์ ฯลฯ.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้นในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเข้าใจ** เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;" ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สั. ๑๙/๕๓๙/๑๖๙๖.

อริยสัจสี่โดยสังเขป

(นัยทั่วไป)

ภิกษุ ท.! นี้แลคือ **ความจริงอันประเสริฐ** เรื่องความทุกข์ คือ ความเกิดเป็นทุกข์, ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์, ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รัก เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก

เป็นทุกข์ ความปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น เป็นทุกข์, กล่าวโดยย่อ ชันท์
ห้าที่ประกอบด้วยอุปาทาน เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท.! นี้แลคือ **ความจริงอันประเสริฐ เรื่องแดนเกิดของความ
ทุกข์** คือตัณหา อันเป็นเครื่องทำให้มีการเกิดอีก อันประกอบอยู่ด้วยความ
กำหนดด้วยอำนาจความเพลिन อันเป็นเครื่องมือให้เพลิตเพลिनอย่างยิ่งในอารมณ
นั้น ๆ, ได้แก่ตัณหาในกาม ตัณหาในความเป็นความเป็น ตัณหาในความไม่มี
ไม่เป็น.

ภิกษุ ท.! นี้แลคือ **ความจริงอันประเสริฐ เรื่องความดับไม่เหลือ
ของความทุกข์** คือความดับสนิทเพราะจางไปโดยไม่มีเหลือของตัณหานั้นนั่นเอง
คือความสลัดทิ้ง ความสลัดคืน ความปล่อย ความทำไม่ให้มีที่อาศัย ซึ่งตัณหา
นั้น.

ภิกษุ ท.! นี้แลคือ **ความจริงอันประเสริฐ เรื่องข้อปฏิบัติอันทำสัตว์
ให้ถึงความดับไม่เหลือของความทุกข์** คือข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางอันประเสริฐ
อันประกอบด้วยองค์แปดประการนี้ ได้แก่ความเห็นที่ถูกต้อง ความดำริที่ถูกต้อง
การพูดจาที่ถูกต้อง การทำางานที่ถูกต้อง การอาชีพที่ถูกต้อง ความพากเพียร
ที่ถูกต้อง ความรำลึกที่ถูกต้อง ความตั้งใจมั่นที่ถูกต้อง.

- มหา.วิ. ๔/๑๘/๑๔.

อริยสัจสี่โดยสังเขป(อีกนัยหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยปัญจอุปาทานชันท์)

ภิกษุ ท.! ความจริงอันประเสริฐมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่า-
ไหนเล่า? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ

คือเหตุให้เกิดทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์, และ ความจริงอันประเสริฐ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท.! **ความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? คำตอบคือ **ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นห้าอย่าง**. ห้าอย่างนั้น อะไรเล่า ? ห้าอย่างคือ ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ. ภิกษุ ท.! อันนี้ เรากล่าวว่า ความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์.

ภิกษุ ท.! **ความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? คือตัณหาอันใดนี้ ที่เป็นเครื่องนำให้มีการเกิดอีก อันประกอบด้วยความกำหนดเพราะอำนาจความเพลน มักทำให้เพลนเพลนยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ ตัณหาในกาม, ตัณหาในความมีความเป็น, ตัณหาในความไม่มีไม่เป็น. ภิกษุ ท.! อันนี้ เรากล่าวว่า ความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์.

ภิกษุ ท.! **ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? คือความดับสนิทเพราะความจางคลายไปโดยไม่เหลือของตัณหา นั้น ความสละลงเสีย ความสลัดทิ้งไป ความปล่อยวาง ความไม่อาลัยถึงซึ่งตัณหาตนเอง อันใด. ภิกษุ ท.! อันนี้ เรากล่าวว่า ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท.! **ความจริงอันประเสริฐ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? คือหนทาง อันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์

๘ นั้นนั่นเอง, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำกรณงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ. ภิกษุ ท.! อันนี้ เรากล่าวว่า ความจริงอันประเสริฐ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แลคือ ความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุที่นั่นใน กรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเข้าใจ** เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์," ดังนี้เกิด.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๓๔-๕/๑๖๗๘-๑๖๘๓.

อริยสัจสี่โดยสังเขป (อีกนัยหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยอายตนะหก)

ภิกษุ ท.! อริยสัจมีสี่อย่างเหล่านี้ สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ อริยสัจคือทุกข์ อริยสัจคือทุกข์สมุทัย อริยสัจคือทุกข์นิโรธ อริยสัจคือทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

ภิกษุ ท.! **อริยสัจคือทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? ควรจะกล่าวว่าได้แก่ **อายตนะภายในหก**. อายตนะภายในหก เหล่าไหนเล่า? คือจักขุอายตนะ โสตะอายตนะ ฆานะอายตนะ ชิวหาอายตนะ กายะอายตนะ มนะอายตนะ. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า อริยสัจคือทุกข์.

ภิกษุ ท.! **อริยสังข์คือทุกขสมุทัย** เป็นอย่างไรเล่า ? คือตัณหาอันใดนี่ ที่เป็นเครื่องนำให้มีการเกิดอีก อันประกอบด้วยความกำหนัดเพราะอำนาจความเพลิน มักทำให้เพลินเพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ; ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา. ภิกษุ ท.! นี่เราเรียกว่า อริยสังข์คือทุกขสมุทัย.

ภิกษุ ท.! **อริยสังข์คือทุกขนิโรธ** เป็นอย่างไรเล่า ? คือความดับสนิทเพราะความจางคลายไปโดยไม่เหลือของตัณหานั้น ความสละทิ้ง ความสลัดคืน ความปล่อยวาง ความไม่อาลัยถึง ซึ่งตัณหานั่นเอง. ภิกษุ ท.! นี่เราเรียกว่า อริยสังข์คือทุกขนิโรธ.

ภิกษุ ท.! **อริยสังข์คือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** เป็นอย่างไรเล่า ? คือหนทางอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์แปดประการนี้นั่นเอง; ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท.! นี่เราเรียกว่า อริยสังข์คือทุกขนิโรธคามินี-ปฏิปทา.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล อริยสังข์ ๔ อย่าง.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุฉะนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า** "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทุกขสมุทัย เป็นอย่างนี้, ทุกขนิโรธ เป็นอย่างนี้, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นอย่างนี้" ดังนี้.

ทรงวางลำดับแห่งอริยสัจ อย่างตายตัว

....แน่ะภิกษุ! ถูกแล้ว, ถูกแล้ว แน่ะภิกษุ! **เธอจำอริยสัจสี่ประการ อันเราแสดงไว้แล้วโดยถูกต้อง** คือ :เราแสดงอริยสัจคือทุกข์ ไว้เป็นข้อที่หนึ่ง, แสดงอริยสัจ คือเหตุให้เกิดทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สอง, แสดงอริยสัจ คือความดับไม่เหลือของทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สาม, และแสดงอริยสัจ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สี่. แน่ะภิกษุ ! **เธอจงทรงจำอริยสัจสี่ไว้โดยประการที่เราแสดงนั้น ๆ เกิด.**

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนี้ ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเข้าใจตามเป็นจริง** ว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์." ดังนี้เกิด.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๓๖/๑๖๙๑.

อริยสัจสี่ในรูปแบบพิเศษ

ภิกษุ ท.! ธรรม ๔ ประการเหล่านี้ มีอยู่. สี่ประการคืออะไรเล่า ? สี่ประการคือ ธรรมที่ควรรอบรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง มีอยู่; ธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอัน ยิ่งมีอยู่; ธรรมที่ควรกระทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง มีอยู่; ธรรมที่ควรกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง มีอยู่.

ภิกษุ ท.! **ธรรมที่ควรรอบรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง** เป็นอย่างไรเล่า ? **อุปาทานขันธ ๕** เหล่านี้เรากล่าวว่า เป็นธรรมที่ควรรอบรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท.! **ธรรมที่ควรละด้วยปัญญาถึง** เป็นอย่างไรเล่า ?
อวิชา และ **ภวตัณหา** เหล่านี้เรากล่าวว่า เป็นธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันถึง.

ภิกษุ ท.! **ธรรมที่ควรกระทำให้เจริญด้วยปัญญาอันถึง** เป็นอย่างไร
เล่า? **สมณะ** และ **วิปัสสนา** เหล่านี้เรากล่าวว่า เป็นธรรมที่ควรกระทำให้เจริญ
ด้วยปัญญาอันถึง.

ภิกษุ ท.! **ธรรมที่ควรกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันถึง** เป็นอย่างไร
เล่า? **วิชา** และ **วิมุตติ** เหล่านี้เรากล่าวว่า เป็นธรรมที่ควรกระทำให้แจ้ง
ด้วยปัญญาอันถึง.

ภิกษุ ท.! ธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล มีอยู่.

- จตุกก.ป. ๒๑/๓๓๓/๒๕๔.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า อริยสังสี่ในรูปแบบนี้ มีแปลกจากแบบธรรมดาทัง
โดยชื่อและโดยลำดับ.)

การวางลำดับใหม่ ไม่มีเหตุผลเลย

แน่ะภิกษุ ! การที่ผู้ใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม จะพึง
กล่าวว่า "อริยสังสี่ที่พระสมณะโคตม แสดง ทุกข์ ไว้เป็นข้อที่หนึ่ง, เหตุให้เกิด
ทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สอง, ความดับไม่เหลือของทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สาม, และทาง
ดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สี่ นั้น เป็นไปไม่ได้, เรา
คัดค้าน, เราบัญญัติเป็นอย่างอื่น" ดังนี้ จะเป็นคำมีเหตุผลเป็นหลักฐาน

ไม่ได้เลย. แน่ะภิกษุ! เธอจงทรงจำอริยสัจสี่ อันเราแสดงแล้ว โดย
ประการที่แสดงแล้วอย่างนั้น ๆ เกิด.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเข้าใจ**
เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่เป็น
ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์."
ดังนี้เกิด.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๓๘/๑๖๙๓.

หน้าที่อันเกี่ยวกับอริยสัจ มีสี่ชนิด

ภิกษุ ท.! ความจริงอันประเสริฐมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหน
เล่า? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์, - เหตุให้เกิดทุกข์, - ความ
ดับไม่เหลือของทุกข์. - และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.
ภิกษุ ท.! เหล่านี้แลคือ ความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในความจริงอันประเสริฐสี่อย่างเหล่านี้, ความจริงอัน
ประเสริฐ **ที่ควรกำหนดรอบรู้** ก็มี, ความจริงอันประเสริฐ **ที่ควรละเสีย** ก็มี,
ความจริงอันประเสริฐ **ที่ควรทำให้แจ้ง** ก็มี, และความจริงอันประเสริฐ **ที่ควร**
ทำให้เจริญ ก็มี.

ภิกษุ ท.! ความจริงอันประเสริฐ **ที่ควรกำหนดรอบรู้** ได้แก่ ความ
จริงอันประเสริฐ **คือทุกข์**, ความจริงอันประเสริฐ **ที่ควรละเสีย** ได้แก่ ความ

จริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ ที่ควรทำให้แจ้ง ได้แก่ ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์, และความจริงอันประเสริฐ ที่ควรทำให้เจริญ ได้แก่ ความจริงอันประเสริฐ คือ ทางดำเนิน ให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง ทำความเพียร เพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๔๖/๑๗๐๙.

อริยส์จสี่ มีสามรอบ มีสิบสองอาการ

๑. ภิกษุ ท.! ดวงตา, ญาณ, ปัญญา, วิชา, และแสงสว่างของเราได้เกิดขึ้นแล้ว ในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อนว่า ๑. นี้เป็นความจริงอันประเสริฐคือทุกข์, ๒. ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์นี้ ควรกำหนดรอบรู้, ๓. ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์นี้ เราได้กำหนดรอบรู้แล้ว.

๒. ภิกษุ ท.! ดวงตา, ฯลฯ แสงสว่างของเรา ได้เกิดขึ้นแล้ว ในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อนว่า ๑. นี้เป็นความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์, ๒. ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์นี้ ควรละเสีย, ๓. ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์นี้ เราได้ละเสียแล้ว.

๓. ภิกษุ ท.! ดวงตา, ฯลฯ แสงสว่างของเรา ได้เกิดขึ้นแล้ว ในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อนว่า ๑. **นี่เป็น** ความจริงอันประเสริฐคือ **ความดับไม่เหลือของทุกข์**, ๒. ความจริงอันประเสริฐคือ **ความดับไม่เหลือของทุกข์** นี้ **ควรทำให้แจ้ง**, ๓. ความจริงอันประเสริฐคือ **ความดับไม่เหลือของทุกข์** นี้ เราได้**ทำให้แจ้งแล้ว**.

๔. ภิกษุ ท.! ดวงตา, ฯลฯ แสงสว่างของเรา ได้เกิดขึ้นแล้ว ในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อนว่า ๑. **นี่เป็น** ความจริงอันประเสริฐคือ **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์**, ๒. ความจริงอันประเสริฐคือ **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์** นี้ **ควรทำให้เจริญ**, ๓. ความจริงอันประเสริฐคือ **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์** นี้ เราได้ **ทำให้เจริญแล้ว**.

ภิกษุ ท.! ตลอดเวลาที่ **ปัญญาเครื่องรู้เห็นตามเป็นจริง ในอริยสัจสี่อันมีรอบสาม มีอาการสิบสอง** เช่นนี้ ยังไม่บริสุทธ์สะอาดด้วยดี, เราก็ยังไม่ปฏิบัติว่า **ได้ตรัสรู้ รู้พร้อมเฉพาะ** ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ อยู่เพียงนั้น. เมื่อใด **บริสุทธ์สะอาดด้วยดี**, เมื่อนั้น เราก็ **ปฏิบัติว่า ได้ตรัสรู้ รู้พร้อมเฉพาะแล้ว** ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๒๙-๕๓๐/๑๖๖๖-๑๖๗๐.

อริยสัจสี่เฝ้ากันจนเห็นแต่อริยสัจเดียวไม่ได้

ท่านผู้มีอายุ ท.! ข้าพเจ้าได้รับฟังเรื่องนี้มาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ภิกษุ ท.! ผู้ใดเห็น **ทุกข์**, ผู้นั้น ย่อมเห็น **แม้**ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ย่อมเห็น **แม้**ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ย่อมเห็น **แม้**ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ผู้ใดเห็น เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, ผู้นั้น ย่อมเห็นแม่ซึ่งทุกข์
ย่อมเห็นแม่ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ย่อมเห็นแม่ซึ่งทางดำเนินให้ถึง
ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ผู้ใดเห็น ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ผู้นั้น ย่อมเห็นแม่ซึ่งทุกข์
ย่อมเห็นแม่ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ย่อมเห็นแม่ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับ
ไม่เหลือแห่งทุกข์.

ผู้ใดเห็น ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ผู้นั้น ย่อมเห็น
แม่ซึ่งทุกข์ ย่อมเห็นแม่ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ย่อมเห็นแม่ซึ่งความดับไม่
เหลือแห่งทุกข์." ดับนี้ แล.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๔๖/๑๗๑๑.

(ความหมายของคำว่า "จากพระโอรส" ในกรณีอย่างนี้ หมายความว่าท่านผู้
กล่าวเป็นผู้ยืนยันในที่นี้ ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอย่างนั้นจริง.)

ไวพจน์ หรือคำแทนชื่อ ของจตุราริยสัจ

ภิกษุ ท.! ธรรมเหล่าไหนเล่า ควรกำหนดรอบรู้ ด้วยปัญญา
อันยิ่ง ? คำตอบคือ อุปาทานชั้นห้า ; ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ : รูปเป็น
อุปาทานชั้นหนึ่ง, เวทนาเป็นอุปาทานชั้นหนึ่ง, สัญญาเป็นอุปาทานชั้นหนึ่ง, สังขาร
เป็นอุปาทานชั้นหนึ่ง, และวิญญาณเป็นอุปาทานชั้นหนึ่ง. ภิกษุ ท.! ธรรมเหล่าไหน
เล่า ควรละ ด้วยปัญญาอันยิ่ง ? คำตอบคือ อวิชชา และ ภาวตัณหา,

ภิกษุ ท.! ธรรมเหล่าไหนเล่า ควรทำให้แจ้ง ด้วยปัญญาอันยิ่ง ? คำตอบคือ **วิชา** และ **วิมุติ**. ภิกษุ ท.! ธรรมเหล่าไหนเล่า ควรทำให้เจริญ ด้วยปัญญาอันยิ่ง ? คำตอบคือ **สมณะ** และ **วิปัสสนา**.

- อุปปริ. ม. ๑๔/๕๒๔/๘๒๙.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๗๘/๒๙๑-๒๙๔.

อุปาทานขันธ = ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ โดยสรุปได้แก่ ทุกขสัจ; อวิชา และ ภาวตณหา ได้แก่ สมุทัยสัจ; วิชา คือความรู้แจ้ง วิมุติ คือความหลุดพ้น ได้แก่ นิโรธสัจ; สมณะ คืออุบายสงบใจเป็นสมาธิ วิปัสสนา คืออุบายให้เห็นแจ้งในธรรมทั้งปวง ได้แก่ มรรคสัจ; จึงกล่าวว่าเป็นไพบูลย์ของจตุราริยสัจ ในที่นี้. - ผู้รวบรวม.

ไพบูลย์ของจตุราริยสัจ (อีกนัยหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยคำว่า อันตะ)

ภิกษุ ท.! อันตะ ๔ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ อันตะคือสักกายะ อันตะคือสักกายสมุทัย อันตะคือสักกายนิโรธ อันตะคือสักกายนิโรธคามินีปฏิปทา.

ภิกษุ ท.! **อันตะคือสักกายะ** เป็นอย่างไรเล่า ? ควรจะกล่าวว่า ได้แก่ อุปาทานขันธห้า. ห้าอย่างไรเล่า ? ห้าอย่างคือ รูปอุปาทานขันธ เวทณูปาทานขันธ สัตถูปาทานขันธ สังขารูปาทานขันธ วิญญาณูปาทานขันธ ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า อันตะคือสักกายะ.

ภิกษุ ท.! **อันตะคือสัkkายสมุทฺถ** เป็นอย่างไรเล่า ? คือตัณหาอันเป็นเครื่องทำให้มีการเกิดอีก ประกอบด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความเพียร มีปกติทำให้เพิลิตเพลินในอารมณฺ์นั้น ๆ; ได้แก่ตัณหาเหล่านี้คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า อันตะคือสัkkายสมุทฺถ.

ภิกษุ ท.! **อันตะคือสัkkายนิโรธ** เป็นอย่างไรเล่า ? คือความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือ ความสลละทิ้ง ความสลัดคืน ความปล่อย ความทำไม่ให้มีที่อาศัย ซึ่งตัณหานั้นนั้นแหละ. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า อันตะคือสัkkายนิโรธ.

ภิกษุ ท.! **อันตะคือสัkkายนิโรธคามินีปฏิปทา** เป็นอย่างไรเล่า ? คือ หนทางอันประเสริฐ ซึ่งประกอบด้วยองค์แปดประการนี้เอง กล่าวคือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า อันตะคือสัkkายนิโรธคามินีปฏิปทา.

ภิกษุ ท.! อันตะ ๔ อย่าง เหล่านี้แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๙๒/๒๗๔-๒๗๘.

ไวพจน์ของจตุราริยสัง (อีกนัยหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยคำว่า สัkkายะ)

ภิกษุ ท.! เราจะแสดง ซึ่งสัkkายะ สัkkายสมุทฺถ สัkkายนิโรธ และสัkkายนิโรธคามินีปฏิปทา แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนี้.

ภิกษุ ท.! **สักกายะ** เป็นอย่างไรเล่า ? ควรจะกล่าวว่าได้แก่ อูปาทานชั้นห้า. อูปาทานชั้นห้าเหล่าไหนเล่า ? อูปาทานชั้นห้าคือ รุกฺ-ปาทานชั้น หเวทูปาทานชั้น สัญญูปาทานชั้น สังฆารูปาทานชั้น วิญญาณูปาทานชั้น. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า สักกายะ.

ภิกษุ ท.! **สักกายสมุทัย** เป็นอย่างไรเล่า ? คือ ตัณหาอันเป็น เครื่องทำให้มีการเกิดอีก ประกอบด้วยความกำหนัดเพราะอำนาจความเพลิน มีปกติทำให้เพลินอย่างยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ; ได้แก่ตัณหาเหล่านี้ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า สักกายสมุทัย.

ภิกษุ ท.! **สักกายนิโรธ** เป็นอย่างไรเล่า? คือ ความจางคลาย ดับไปโดยไม่เหลือ ความสละทิ้ง ความสลัดคืน ความปล่อย ความทำไม่ให้มีที่ อาศัย ซึ่งตัณหาที่นั่นนั่นแหละ ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า สักกายนิโรธ.

ภิกษุ ท.! **สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา** เป็นอย่างไรเล่า ? คือ หนทางอันประเสริฐ ซึ่งประกอบด้วยองค์แปดประการ กล่าวคือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา, ดังนี้แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๙๓/๒๔๔-๒๔๘.

ไพบูลย์ของจตุราริยสัจ (อีกนัยหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยคำว่า โลก)

ภิกษุ ท.! **โลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตได้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว, ตถาคต เป็นผู้ถอนตนจากโลกได้แล้ว. **เหตุให้เกิดโลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตได้รู้พร้อม

เฉพาะแล้ว. ตถาคต ละเหตุให้เกิดโลกได้แล้ว. **ความดับไม่เหลือแห่งโลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตรู้พร้อมเฉพาะแล้ว, ตถาคต ทำให้แจ้งความดับไม่เหลือแห่งโลกได้แล้ว. **ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งโลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตรู้พร้อมเฉพาะแล้ว. ตถาคต ทำให้เกิดมีขึ้นได้แล้วซึ่งทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งโลกนั้น.

- อิติวุ. พุ. ๒๕/๓๑๑/๒๙๓.

...ณะเธอ ! ในร่างกายที่ยาววาหนึ่ ซึ่งประกอบด้วยสัญญา และใจนี้เอง เราได้บัญญัติ โลก, เหตุเกิดของโลก, **ความดับไม่เหลือของโลก,** และ**ทางให้ถึงความดับไม่เหลือของโลก** ไว้.

- จตุกก. อ. ๒๑/๖๔/๔๖.

อริยสัจสี่ ที่ทรงแสดงโดยพิสดาร (นัยที่หนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้มีปรกติพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ท. คือ **อริยสัจ ๔** อย่างอยู่นั้น เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้แจ้งชัดตามเป็นจริงว่า "นี่คือทุกข์." ย่อมรู้แจ้งชัดตามเป็นจริงว่า "นี่คือเหตุให้เกิดทุกข์." ย่อมรู้แจ้งชัดตามเป็นจริงว่า "นี่คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์." ย่อมรู้แจ้งชัดตามเป็นจริงว่า "นี่คือหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์"

๑. ทุกขอริยสัจ

ภิกษุ ท.! ก็ **อริยสัจคือทุกข์** นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ความเกิดก็เป็นทุกข์, ความแก่ก็เป็นทุกข์, ความตายก็เป็นทุกข์, ความโศก ความรำไร-

จำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ก็เป็นทุกข์, ความระคน ด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์, ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์, ความที่ตนปรารถนาแล้วไม่ได้สิ่งนั้นสมหวัง ก็เป็นทุกข์, กล่าวโดยย่อ ชนธอัน เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือทั้ง ๕ เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท.! **ความเกิด** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! การเกิด การกำเนิด การกำวลง (สู่ครรภ์) การบังเกิด การบังเกิดโดยยิ่ง ภาวะแห่ง ความปรากฏของชนธทั้งหลาย การที่สัตว์ได้อายตนะทั้งหลาย ในจำพวกสัตว์ นั้น ๆ ของสัตว์นั้น ๆ นี้เราเรียกว่าความเกิด

ภิกษุ ท.! **ความแก่** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยว ความสิ้นไป ๆ แห่งอายุ ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์ เหล่านั้น ๆ, นี้เราเรียกว่าความแก่.

ภิกษุ ท.! **ความตาย** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! การจตุติ ความเคลื่อน การแตกสลาย การหายไป การวายชีพ การตาย การทำกาละ การแตกแห่งชนธ ท. การทอดทิ้งร่าง การขาดแห่งอินทรีย์คือชีวิต จากจำพวก สัตว์นั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ, นี้เราเรียกว่าความตาย.

ภิกษุ ท.! **ความโศก** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ความโศก การโศก ภาวะแห่งการโศก ความโศกในภายใน ความโศกทั่วในภายใน ของ บุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยความฉิบหายอันใดอันหนึ่ง หรือของบุคคลผู้อันความ ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว, นี้เราเรียกว่าความโศก

ภิกษุ ท.! **ความรำไรรำพัน** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ความ
คร่ำครวญ ความรำไรรำพัน การคร่ำครวญ การรำไรรำพัน ภาวะแห่งผู้คร่ำครวญ
ภาวะแห่งผู้รำไรรำพัน ของบุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยความฉิบหายอันใดอันหนึ่ง
หรือของบุคคลผู้อันความทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว. นี่เราเรียกว่าความ
รำไรรำพัน.

ภิกษุ ท.! **ความทุกข์กาย** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! การทน
ยากที่เป็นไปทางใจ การไม่ดี (คือไม่สบายเป็นปกติ) ที่เป็นไปทางกาย
การทนยากที่เกิดแต่ความกระทบทางกาย ความรู้สึกที่ไม่ดีอันเกิดแต่ความกระทบ
ทางกายใด ๆ, นี่เราเรียกว่าความทุกข์กาย.

ภิกษุ ท.! **ความทุกข์ใจ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! การทน
ยากที่เป็นไปทางใจ การไม่ดี (คือไม่สบายเป็นปกติ) ที่เป็นไปทางใจ การทน
ยากที่เกิดแต่ความกระทบทางใจ ความรู้สึกที่ไม่ดีอันเกิดแต่ความกระทบทางใจ
ใด ๆ, นี่เราเรียกว่าความทุกข์ใจ.

ภิกษุ ท.! **ความคับแค้นใจ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ความ
กุ่มใจ ความคับแค้นใจ ภาวะแห่งผู้กุ่มใจ ภาวะแห่งผู้คับแค้นใจ ของบุคคล
ผู้ประกอบแล้วด้วยความฉิบหายอันใดอันหนึ่ง หรือของบุคคลผู้อันทุกข์อย่างใด
อย่างหนึ่งกระทบแล้ว, นี่เราเรียกว่าความคับแค้นใจ.

ภิกษุ ท.! **ความระคนด้วยสิ่งไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ?
ภิกษุ ท.! ในโลกนี้ อารมณฺคือรูป เสียง รส โผฏฐัพพะเหล่านั้น อัน

เป็นที่ไม่น่าปรารถนารักใคร่พอใจ แก่ผู้ใด หรือว่าชนเหล่าใดเป็นผู้ไม่หวังประโยชน์ ไม่หวังความเกื้อกูล ไม่หวังความผาสุก ไม่หวังความเกษมจากเครื่องผูกมัด ต่อเขา. การที่ไปด้วยกัน การมาด้วยกัน การหยุดอยู่ร่วมกัน ความปะปนกันกับด้วยอารมณ์ หรือบุคคลเหล่านั้น, นี้เราเรียกว่า ความระคนด้วยสิ่งไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์.

ภิกษุ ท.! **ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักเป็นทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท.! ในโลกนี้ อารมณ์คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเหล่านั้น อันเป็นที่น่าปรารถนารักใคร่พอใจ ของผู้ใด หรือว่าชนเหล่าใดเป็นผู้หวังประโยชน์ หวังความเกื้อกูล หวังความผาสุก หวังความเกษมจากเครื่องผูกมัดต่อเขาคือมารดา บิดา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง มิตร อมาตย์ ญาติสาโลหิตก็ตาม, การที่ไม่ได้ไปร่วม การที่ไม่ได้มาร่วม การไม่ได้หยุดอยู่ร่วม ไม่ได้ปะปนกับด้วยอารมณ์ หรือบุคคลเหล่านั้น, นี้เราเรียกว่า ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักเป็นทุกข์.

ภิกษุ ท.! **ความที่สัตว์ปรารถนาแล้วไม่ได้สิ่งนั้นสมหวังเป็นทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท.! ความปรารถนาเกิดขึ้นแก่สัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา อย่างนี้ว่า "โอหนอ ! ขอเรา ท. ไม่พึงเป็นผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา และความเกิดไม่พึงมาถึงเรา ท. หนอ." ก็ข้อนี้ไม่ใช่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความปรารถนา. แม้ก็ชื่อว่า ปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้นเป็นทุกข์. ภิกษุ ท.! ความปรารถนาเกิดขึ้นแก่สัตว์ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา อย่างนี้ว่า "โอหนอ ! ขอเรา ท. ไม่ถึงเป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดา และความแก่ไม่พึงมาถึงเรา ท. หนอ." ก็ข้อนี้ไม่ใช่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความปรารถนา. แม้ก็ชื่อว่า ปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น เป็นทุกข์. ภิกษุ ท.! ความปรารถนาเกิดขึ้นแก่หมู่

สัตว์ผู้มีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา...มีความตายเป็นธรรมดา...มีความโศก
ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เป็นธรรมดา...
(ความทำนองเดียวกันกับข้างต้น)...ก็ข้อนี้ไม่ใช่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความปลอดภัย.
แม้นี้ก็ชื่อว่า ปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท.! กล่าวโดยย่อ **ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือทั้ง ๕
เป็นทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? นี่คือ ขันธเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้แก่รูป, ขันธ
เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้แก่เวทนา, ขันธเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้แก่สัญญา,
ขันธเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้แก่สังขาร, ขันธเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้แก่
วิญญาณ. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เราเรียกว่า กล่าวโดยย่อขันธเป็นที่ตั้งแห่ง
ความยึดถือเป็นทุกข์.

ภิกษุ ท.! นี่เราเรียกว่าอริยสัจ คือ ทุกข์.

๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ

ภิกษุ ท.! ก็**อริยสัจคือเหตุให้เกิดทุกข์** นั้นเป็นอย่างไรเล่า?
ตัณหานี้ใด ทำความเกิดใหม่เป็นปรกติ เป็นไปกับความกำหนดเพราะความ
เพลิน มักเพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ, นี่คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา.

ภิกษุ ท.! ก็ **ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่ไหน ? เมื่อจะ
เข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่ไหน ?** สิ่งใดในโลกมีภาวะเป็นที่รักมีภาวะ
เป็นที่ยินดี (ปิยรูปสาดรูป); ตัณหานั้น เมื่อจะเกิดย่อมเกิดในสิ่งนั้น, เมื่อ
จะเข้าไปตั้งอยู่ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในสิ่งนั้น. ก็อะไรเล่า มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะ
เป็นที่ยินดีในโลก ?

ตา...หู...จมูก...ลิ้น...กาย...ใจ...(แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก; ตัณหานี้ เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

รูปทั้งหลาย....เสียงทั้งหลาย....กลิ่นทั้งหลาย....รสทั้งหลาย....
โณภูริัพพะทั้งหลาย....ธรรมารมณทั้งหลาย.... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความรู้แจ้งทางตา....ความรู้แจ้งทางหู....ความรู้แจ้งทางจมูก....
ความรู้แจ้งทางลิ้น....ความรู้แจ้งทางกาย....ความรู้แจ้งทางใจ.... (แต่ละอย่าง
ทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

การกระทบทางตา...การกระทบทางหู...การกระทบทางจมูก...
การกระทบทางลิ้น...การกระทบทางกาย...การกระทบทางใจ...(แต่ละอย่าง
ทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความรู้นี้เกิดแต่การกระทบทางตา...ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบ
ทางหู...ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางจมูก...ความรู้สึกเกิดแต่การ
กระทบทางลิ้น...ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางกาย...ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบ
ทางใจ...(แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก; ตัณหา
นี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความจำหมายในรูป...ความจำหมายในเสียง...ความจำหมายในกลิ่น...ความจำหมายในรส...ความจำหมายในโณฐัพพะ...ความจำหมายในธรรมารมณ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความนึกถึงรูป...ความนึกถึงเสียง...ความนึกถึงกลิ่น...ความนึกถึงรส...ความนึกถึงโณฐัพพะ...ความนึกถึงธรรมารมณ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความอยากในรูป...ความอยากในเสียง...ความอยากในกลิ่น...ความอยากในรส...ความอยากในโณฐัพพะ...ความอยากในธรรมารมณ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความตริหารูป...ความตริหาเสียง...ความตริหากลิ่น...ความตริหารส...ความตริหาโณฐัพพะ...ความตริหาธรรมารมณ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความไต่ร่ตรองต่อรูป (ที่ตริหาได้แล้ว)...ความไต่ร่ตรองต่อเสียง...ความไต่ร่ตรองต่อกลิ่น...ความไต่ร่ตรองต่อรส...ความไต่ร่ตรองต่อโณฐัพพะ

ความไตร่ตรองต่อธรรมารมณ...(แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น. เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ภิกษุ ท.! นี่เราเรียกว่าอริยสัจ คือ เหตุให้เกิดทุกข์.

๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ

ภิกษุ ท.! อริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า ? คือความคลายคืนโดยไม่มีเหลือและความดับไม่เหลือ ความลวง ความสละคืน ความผ่านพ้น ความไม่อาลัย ซึ่งตัณหานั้นนั่นเทียว.

ภิกษุ ท.! ก็ ตัณหานั้นเมื่อบุคคลจะละได้ ย่อมละได้ในที่ไหน? เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่ไหน? สิ่งใดมีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้นเมื่อบุคคลจะละ ย่อมละได้ในสิ่งนั้น, เมื่อจะดับย่อมดับได้ในสิ่งนั้น. ก็อะไรเล่า มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก?

ตา...หู...จมูก...ลิ้น...กาย...ใจ...(แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก; ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

รูปทั้งหลาย...เสียงทั้งหลาย...กลิ่นทั้งหลาย...รสทั้งหลาย... โผฏฐัพพะทั้งหลาย...ธรรมารมณทั้งหลาย...(แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก; ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความรู้แจ้งทางตา...ความรู้แจ้งทางหู...ความรู้แจ้งทางจมูก...
ความรู้แจ้งทางลิ้น...ความรู้แจ้งทางกาย...ความรู้แจ้งทางใจ...(แต่ละอย่าง
ทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก; ตัณหานี้ เมื่อจะละ
ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

การกระทบทางตา...การกระทบทางหู...การกระทบทางจมูก...
การกระทบทางลิ้น...การกระทบทางกาย...การกระทบทางใจ...(แต่ละอย่าง
ทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก; ตัณหานี้ เมื่อจะละ
ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางตา...ความรู้สึกเกิดแก่การกระทบ
ทางหู...ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางจมูก...ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบ
ทางลิ้น...ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางกาย...ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบ
ทางใจ...(แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก;
ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความจำหน่ายในรูป...ความจำหน่ายในเสียง...ความจำหน่ายใน
กลิ่น...ความจำหน่ายในรส...ความจำหน่ายในโผฏฐัพพะ...ความจำหน่าย
ในธรรมารมณ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี
ในโลก; ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ใน
ที่นั้น.

ความนึกถึงรูป...ความนึกถึงเสียง...ความนึกถึงกลิ่น...ความนึกถึงรส...ความนึกถึงโณภูฏัพพะ...ความนึกถึงธรรมารมณ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก; ตัณหานี้ เมื่อจะละย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความอยากในรูป...ความอยากในเสียง...ความอยากในกลิ่น...ความอยากในรส...ความอยากในโณภูฏัพพะ...ความอยากในธรรมารมณ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก; ตัณหานี้ เมื่อจะละย่อมละได้ในที่นั้น. เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความตริหารูป...ความตริหาเสียง...ความตริหากลิ่น...ความตริหารส...ความตริหาโณภูฏัพพะ...ความตริหาธรรมารมณ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก; ตัณหานี้ เมื่อจะละย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความไตร่ตรองต่อรูป (ที่ตริหาได้แล้ว)...ความไตร่ตรองต่อเสียง...ความไตร่ตรองต่อกลิ่น...ความไตร่ตรองต่อรส...ความไตร่ตรองต่อโณภูฏัพพะ...ความไตร่ตรองต่อธรรมารมณ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก; ตัณหานี้ เมื่อจะละย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่าอริยสัจคือ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ภิกษุ ท.! ก็ อริยสัจ คือหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? คือ หนทางอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนี้เอง. องค์แปดคือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ อาชีวะชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

ภิกษุ ท.! ความเห็นชอบ เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท.! ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความรู้ในความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ความรู้ในหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อันใด, นี้เราเรียกว่า ความเห็นชอบ.

ภิกษุ ท.! ความดำริชอบ เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท.! ความดำริในการออก (จากกาม) ความดำริในการไม่พยายาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน, นี้เราเรียกว่า ความดำริชอบ.

ภิกษุ ท.! วาจาชอบ เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท.! การเว้นจากการพูดเท็จ การเว้นจากการพูดยุให้แตกกัน การเว้นจากการพูดหยาบ การเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ, นี้เราเรียกว่า วาจาชอบ

ภิกษุ ท.! การงานชอบ เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท.! การเว้นจากการฆ่าสัตว์ การเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ การเว้นจากการประพฤตินิดในกามทั้งหลาย, นี้เราเรียกว่า การงานชอบ.

ภิกษุ ท.! **อาชีวะชอบ** เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท.! อริยสาวก
ในกรณีนี้ ละการหาเลี้ยงชีพที่ผิดเสีย สำเร็จความเป็นอยู่ด้วยการหาเลี้ยงชีพที่
ชอบ, นี้เราเรียกว่า อาชีวะชอบ

ภิกษุ ท.! **ความเพียรชอบ** เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท.! ภิกษุ
ในกรณีนี้ ย่อมปลุกความพอใจ ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อม
ระคองจิต ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อความไม่บังเกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรมทั้งหลายอัน
ลามก ที่ยังไม่ได้บังเกิด; ย่อมปลุกความพอใจ ย่อมพยายาม ย่อมปรารภ
ความเพียร ย่อมระคองจิต ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อการละเสียซึ่งอกุศลธรรมทั้งหลาย
อันลามกที่บังเกิดขึ้นแล้ว; ย่อมปลุกความพอใจ ย่อมพยายาม ย่อมปรารภ
ความเพียร ย่อมระคองจิต ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อการบังเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรม
ทั้งหลาย ที่ยังไม่ได้บังเกิด; ย่อมปลุกความพอใจ ย่อมพยายาม ย่อมปรารภ
ความเพียร ย่อมระคองจิต ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อความยั่งยืน ความไม่เลอะเลือน
ความงอกงามยิ่งขึ้น ความไพบูลย์ ความเจริญ ความเต็มรอบ แห่งกุศลธรรม
ทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นแล้ว. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า ความเพียรชอบ

ภิกษุ ท.! **ความระลึกชอบ** เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท.! ภิกษุ
ในกรณีนี้ เป็นผู้ที่มีปกติพิจารณาเห็นกายในกายอยู่, มีความเพียรเครื่องเผาบาป
มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มีสติ นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้;
เป็นผู้ที่มีปกติพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่, มีความเพียรเครื่องเผา
บาป มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มีสติ นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออก
เสียได้; เป็นผู้ที่มีปกติพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่, มีความเพียรเครื่องเผาบาป
มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มีสติ นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้;

เป็นผู้มีปรกติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่, มีความเพียรเครื่องเผาบาป มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มีสติ นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า ความระลึกชอบ.

ภิกษุ ท.! **ความตั้งใจมั่นชอบ** เป็นอย่างไร? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกามทั้งหลาย สงัดแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงฌานที่หนึ่ง อันมีวิตกพิจารณา มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. เพราะวิตกพิจารารำงับลง, เธอเข้าถึงฌานที่สอง อันเป็นเครื่องผ่อนคลายแห่งใจในภายในให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีพิจารณา มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่, เพราะปีติจางหายไป, เธอเป็นผู้เพ่งเฉยอยู่ได้ มีสติ มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม และได้เสวยสุขด้วยนามกาย ย่อมเข้าถึงฌานที่สาม อันเป็นฌานที่พระอรียเจ้าทั้งหลาย กล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุ ว่า "เป็นผู้เฉยอยู่ได้ มีสติ มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม" แล้วแลอยู่ เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ และเพราะความดับหายแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน เธอย่อมเข้าถึงฌานที่สี่ อันไม่ทุกข์และไม่สุข มีแต่สติอันบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า สัมมาสมาธิ.

ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า อริยสัจคือหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๐-๓๕๐/๒๙๔-๒๙๙.

อริยสัจสี่ ที่ทรงแสดงโดยพิสดาร (นัยที่สอง)

ภิกษุ ท.! ธรรมอันเราแสดงแล้วว่า "เหล่านี้ คืออริยสัจทั้งหลาย ๔ ประการ" ดังนี้ เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายชมเชยไม่ได้ ทำให้เศร้าหมองไม่ได้ ตีเตียนไม่ได้ คัดล้างไม่ได้. ข้อนี้ เป็นธรรมที่เรากล่าวแล้วอย่างนี้ เราอาศัยซึ่งอะไรเล่า จึงกล่าวแล้วอย่างนี้? ภิกษุ ท.! เพราะอาศัยซึ่งธาตุทั้งหลาย ๖ ประการ การก้าวลงสู่ครรภ์ ย่อมมี; เมื่อการก้าวลงสู่ครรภ์มีอยู่, นามรูป ย่อมมี; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ; เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา. ภิกษุ ท.! เราย่อมนับบัญญัติว่า "นี่ เป็นความทุกข์" ดังนี้; ว่า "นี่ เป็นทุกข์สมุทัย" ดังนี้; ว่า "นี่เป็นทุกข์นิโรธ" ดังนี้; ว่า "นี่เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา" ดังนี้; แก่สัตว์ผู้สามารถเสวยเวทนา.

ภิกษุ ท.! ทุกขอริยสัจ เป็นอย่างไรเล่า? แม้ความเกิด ก็เป็นทุกข์, แม้ความแก่ ก็เป็นทุกข์, แม้ความตาย ก็เป็นทุกข์, แม้โสกะ-ปริทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย ก็เป็นทุกข์, การประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์, ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์, ปรรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น นั่นก็เป็นทุกข์ : กล่าวโดยย่อ บัญญัติาทานชั้นทั้งหลายเป็นทุกข์. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่ ทุกขอริยสัจ.

ภิกษุ ท.! ทุกขสมุทัยอริยสัจ เป็นอย่างไรเล่า? เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ;

เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ; เพราะมีสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะ-ทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า ทุกขสมุทฺทย-อริยส์จ.

ภิกษุ ท.! **ทุกขนิโรธอริยส์จ** เป็นอย่างไรเล่า? เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งวิชานี้ นั่นนัยนี้, จึงมีความดับแห่งสังขาร; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ; เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสพายตนะ; เพราะมีความดับแห่งสพายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า **ทุกขนิโรธอริยส์จ**.

ภิกษุ ท.! **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยส์จ** เป็นอย่างไรเล่า? มรรคอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ นี้ นั่นเอง, กล่าวคือ

สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมา-
อาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า ทุกชนิโรธคา-
มินีปฏิบัติทาอริยสัจ.

ภิกษุ ท.! ธรรมอันเราแสดงแล้วว่า "เหล่านี้คืออริยสัจทั้งหลาย
๔ ประการ" ดังนี้ เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายข่มขี้ไม่ได้ ทำให้
เศร้าหมองไม่ได้ ตีเตียนไม่ได้ คัดง้างไม่ได้ ดังนี้อันใด อันเรากล่าวแล้ว;
ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึงข้อความดังกล่าวมานี้, ดังนี้ แล.

- ติก. ป. ๒๐/๒๒๗-๒๒๘/๕๐๑.

ภาคนำ

ว่าด้วย ข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัจ

จบ

คำชี้ชวนวิงวอน

ภิกษุ ท.! โยคกรรม อันเธอพึงกระทำ เพื่อให้รู้ว่า
"นี่ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับสนิทแห่งทุกข์
นี่ทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์."

เทสิต์ โว มยา นิพพานํ เทสิตโต นิพพานคามิมคฺโค
นิพพาน เราได้แสดงแล้ว,
ทางให้ถึงนิพพาน เราก็ ได้แสดงแล้ว แก่เธอทั้งหลาย.

กิจโต ที่ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล
อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย,
กิจนั้น เราได้ทำแล้วแก่พวกเธอ.

นั่น โคนไม้; นั่น เรือนว่าง.
พวกเธอจงเพียรเผากิเลส, อย่าได้ประมาท,
อย่าเป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย.

อัย โว อมุหากํ อนุสาสนี
นี่แหละ วาจาเครื่องพร่ำสอนของเรา แก่เธอทั้งหลาย.

(มหาวาร. สั. - สฬ้า.สั.)

อุทเทศแห่งจตุราริยส์จ

ภิกษุ ท.! ตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ประกาศอนุตตร-
ธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เคียงนครพาราณสี, เป็น
ธรรมจักร ที่สมณะหรือพราหมณ์, เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก จะ
ต้านทานให้หมุนกลับมิได้ ข้อนี้คือ การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง
การเปิดเผย การจำแนก และการทำให้เข้าใจได้ง่าย ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่
อย่าง. สี่อย่างเหล่าไหนเหล่า? สี่อย่างได้แก่ **ความจริงอันประเสริฐคือ ทุกข์,**
ความจริงอันประเสริฐคือ เหตุให้เกิดทุกข์, **ความจริงอันประเสริฐคือ ความดับไม่**
เหลือของทุกข์, และ **ความจริงอันประเสริฐคือ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือ**
ของทุกข์.

ภิกษุ ท.! ตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ประกาศอนุตตร-
ธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เคียงนครพาราณสี, เป็น
ธรรมจักร ที่สมณะหรือพราหมณ์, เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก จะต้าน
ทานให้หมุนกลับมิได้ ข้อนี้คือ การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การ
เปิดเผย การจำแนก และการทำให้เข้าใจได้ง่าย ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง
เหล่านี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๔๙/๖๙๗.

อุทเทศแห่งจตุราริยส์จ

ภิกษุ ท.! ตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ประกาศอนุตตร-
ธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เคียงนครพาราณสี, เป็น
ธรรมจักร ที่สมณะหรือพราหมณ์, เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก จะ
ต้านทานให้หมุนกลับมิได้ ข้อนี้คือ การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง
การเปิดเผย การจำแนก และการทำให้เข้าใจได้ง่าย ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่
อย่าง. สี่อย่างเหล่าไหนเหล่า? สี่อย่างได้แก่ **ความจริงอันประเสริฐคือ ทุกข์,**
ความจริงอันประเสริฐคือ เหตุให้เกิดทุกข์, **ความจริงอันประเสริฐคือ ความดับไม่**
เหลือของทุกข์, และ **ความจริงอันประเสริฐคือ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือ**
ของทุกข์.

ภิกษุ ท.! ตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ประกาศอนุตตร-
ธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เคียงนครพาราณสี, เป็น
ธรรมจักร ที่สมณะหรือพราหมณ์, เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก จะต้าน
ทานให้หมุนกลับมิได้ ข้อนี้คือ การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การ
เปิดเผย การจำแนก และการทำให้เข้าใจได้ง่าย ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง
เหล่านี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๔๙/๖๙๗.

ภาค ๑

ว่าด้วย

ทุกขอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์

ภาค ๑

- มีเรื่อง :- นิตเทศ ๑ ว่าด้วยประเภทและอาการแห่งทุกข์ตามหลักทั่วไป ๑๒ เรื่อง
นิตเทศ ๒ ว่าด้วยทุกข์สรุปในปัญจอุปาทานักขันธ ๙๕ เรื่อง
นิตเทศ ๓ ว่าด้วยหลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์ ๑๘ เรื่อง

อริยสัจจากพระโศภน

ภาค ๑

ว่าด้วย

ทุกขอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์

(มี ๓ นิทเทศ)

อุทเทศแห่งทุกขอริยสัจ

ภิกษุ ท.! ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ
ท.! ความเกิด เป็นทุกข์, ความแก่ เป็นทุกข์, ความตาย เป็นทุกข์, ความโศก
ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์,
ความประสบด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์, ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก
เป็นทุกข์, ความปรารถนาอย่างใดแล้ว ไม่ได้อย่างนั้น เป็นทุกข์; กล่าว
โดยสรุปแล้ว ปัญญาพานักขันธ์ (ขันธห้าอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน) เป็นตัว
ทุกข์; นี้ เรียกว่า ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์.

- ดิก. อ. ๒๐/๒๒๗/๕๐๑.

นิทเทศแห่งทุกขอริยสัจ

นิทเทศ ๑ ว่าด้วยประเภทและอาการแห่งทุกข์ตามหลักทั่วไป

(มี ๑๒ เรื่อง)

ความเกิด

ภิกษุ ท.! ความเกิด เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! การเกิด การกำเนิด การกำวลง (สูครรภ) การบังเกิด การบังเกิดโดยยั้ง ความปรากฏของขันธทั้งหลาย การที่สัตว์ได้ซึ่งอายตนะทั้งหลาย ในสัตตวนิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ; นี้ เรียกว่า ความเกิด.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๙๕.

ความแก่

ภิกษุ ท.! ความแก่ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีพินหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยว ความเสื่อมไปแห่งอายุ ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในสัตตวนิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ; นี้ เรียกว่า ความแก่.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๙๕.

ความตาย

ภิกษุ ท.! ความตาย เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! การจตุติ ความเคลื่อน การแตกสลายไป การหายไป การวายชีพ การตาย การทำกาละ

การแตกแห่งขันธทั้งหลาย การทอดทิ้งร่าง การขาดแห่งอินทรีย์คือชีวิต จาก สัตวนิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ; นี้ เรียกว่า ความตาย.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๙๕

ความโศก

ภิกษุ ท.! **ความโศก เป็นอย่างไรเล่า ?** ภิกษุ ท.! ความโศก ความเศร้า ความเป็นผู้เศร้า ความโศกกุ่มกืด ความโศกซึมกุ่มกืด ของบุคคลผู้เผชิญแล้วด้วยความวิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง อันความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่ง กระทบแล้ว; นี้ เรียกว่า ความโศก.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๙๕.

ความรำไรรำพัน

ภิกษุ ท.! **ความรำไรรำพัน เป็นอย่างไรเล่า ?** ภิกษุ ท.! ความ คร่ำครวญ ความรำไรรำพัน การคร่ำครวญ การรำไรรำพัน ความเป็นผู้คร่ำครวญ ความเป็นผู้รำไรรำพัน ของบุคคลผู้เผชิญแล้วด้วยความวิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง อันความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่งกระทบแล้ว; นี้ เรียกว่า ความรำไรรำพัน.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๙๕.

ความทุกข์กาย

ภิกษุ ท.! **ความทุกข์กาย เป็นอย่างไรเล่า ?** ภิกษุ ท.! ความ ทนได้ยากที่เป็นไปทางกาย ความไม่ผาสุกที่เป็นไปทางกาย ความทนได้ยาก

ความรู้สึกอันไม่ผาสุก ที่เกิดแต่ความกระทบทางกาย; นี้ เรียกว่า ความทุกข์
กาย.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๙๕.

ความทุกข์ใจ

ภิกษุ ท.! ความทุกข์ใจ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ความ
ทนได้ยากที่เป็นไปทางใจ ความไม่ผาสุกที่เป็นไปทางใจ ความทนได้ยาก ความ
รู้สึกอันไม่ผาสุก ที่เกิดแต่ความความกระทบทางใจ; นี้ เรียกว่า ความทุกข์ใจ;

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๙๕.

ความคับแค้นใจ

ภิกษุ ท.! ความคับแค้นใจ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ความ
กุ่มใจ ความคับใจ ความเป็นผู้กุ่มใจ ความเป็นผู้คับใจ ของบุคคลผู้เผชิญ
แล้วด้วยความวิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง อันความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่งกระทบแล้ว;
นี้ เรียกว่า ความคับแค้นใจ.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๙๕.

ความประสพด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก

ภิกษุ ท.! ความประสพด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ เป็นอย่างไร
เล่า ? ภิกษุ ท.! รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ เหล่าใด ในโลกนี้ ที่ไม่
น่าปรารถนา ไม่น่ารักใคร่ ไม่น่าพอใจ มีแก่ผู้นั้นหรือว่า ชนเหล่าใด เป็นผู้

ไม่หวังประโยชน์ ไม่หวังความเกื้อกูล ไม่หวังความผาสุก ไม่หวังความเกษมจากเครื่องผูกมัด ต่อเขา, การต้องไปด้วยกัน การต้องมาด้วยกัน การต้องอยู่ร่วมกัน ความระคนกัน กับด้วยอารมณ์หรือบุคคลเหล่านั้น; นี้ เรียกว่า ความประสพด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๙๕.

ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก

ภิกษุ ท.! ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! รูป เสียงกลิ่น รส โผฏฐัพพะ เหล่าใด ในโลกนี้ ที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีแก่ผู้นั้น หรือว่า ชนเหล่าใด เป็นผู้หวังประโยชน์ หวังความเกื้อกูล หวังความผาสุก หวังความเกษมจากเครื่องผูกมัด ต่อเขา เช่น มารดาบิดา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง มิตรوماتย์ ญาติสาโลหิตก็ตาม, การไม่ได้ไปร่วมกัน การไม่ได้มาร่วมกัน การไม่ได้อยู่ร่วมกัน ความไม่ได้ระคนกัน กับด้วยอารมณ์หรือบุคคลเหล่านั้น; นี้ เรียกว่า ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๙๕.

ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้เป็นอย่างนั้น

ภิกษุ ท.! ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้เป็นอย่างนั้น เป็นทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา ย่อมเกิดความปรารถนาขึ้น ว่า "โอหนอ! ขอเราไม่พึงเป็นผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา

และความคิดเกิดเล่า ก็อย่าพึ่งมาถึงเราเลย" ดังนี้, ข้อนี้ไม่ใช่สิ่งที่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความสามารถ; นี้ เรียกว่า ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้อย่างนั้น เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท.! สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา ย่อมเกิดความสามารถขึ้นว่า " โอหนอ! ขอเรา ไม่พึงเป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดา และความแก่เล่า ก็อย่าพึ่งมาถึงเราเลย" ดังนี้, ข้อนี้ ไม่ใช่สิ่งที่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความสามารถ; แม้ นี้ เรียกว่า ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้อย่างนั้น เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท.! สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมเกิดความสามารถขึ้นว่า "โอหนอ ! ขอเรา ไม่พึงเป็นผู้มีความตายเป็นธรรมดา และความตายเล่า ก็อย่าพึ่งมาถึงเราเลย" ดังนี้, ข้อนี้ ไม่ใช่สิ่งที่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความสามารถ; แม้ นี้ เรียกว่า ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้อย่างนั้น เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท.! สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความโศก ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เป็นธรรมดา ย่อมเกิดความสามารถขึ้น ว่า "โอหนอ ! ขอเรา ไม่พึงเป็นผู้มีความโศก ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เป็นธรรมดา และความโศก ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เล่า ก็อย่าพึ่งมาถึงเราเลย" ดังนี้, ข้อนี้ไม่ใช่สิ่งที่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความสามารถ; แม้ นี้ เรียกว่า ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้อย่างนั้น เป็นทุกข์.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๓/๒๙๕.

ปัญจุปาทานักขันธ

ภิกษุ ท.! กล่าวโดยสรุปแล้ว ปัญจุปาทานักขันธ เป็นตัวทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ปัญจุปาทานักขันธได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ รูป, ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ เวทนา, ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สัญญา, ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สังขาร, และขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ วิญญาณ; เหล่านี้แล เรียกว่า กล่าวโดยสรุปแล้ว ปัญจุปาทานักขันธ เป็นตัวทุกข์.

- มหา. ที.๑๐/๓๔๓/๒๙๕.

นิทเทศ ๑

ว่าด้วยประเภทและอาการแห่งทุกข์ตามหลักทั่วไป

จบ

นิเทศ ๒ ว่าด้วยทุกข์สรูปในปัญจาทานักขันธ

(มี ๙๕ เรื่อง)

ภิกษุ ท.! กล่าวโดยสรูปแล้ว ปัญจาทานักขันธ เป็นตัวทุกข์ นั้น เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ปัญจาทานักขันธนั้น ได้แก่สิ่งเหล่านี้ คือ ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ รูป, ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น คือ เวทนา, ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สัญญา, ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สังขาร, และขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ วิญญาณ. เหล่านี้แล เรียกว่า กล่าวโดยสรูปแล้ว ปัญจาทานักขันธ เป็นตัวทุกข์.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๓/๒๙๕.

ตอน ๑ ว่าด้วยเบญจขันธโดยวิภาค

(ก.)วิภาคแห่งเบญจขันธ

(มี ๕ วิภาค)

ภิกษุ ท.! เบญจขันธ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! รูป ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือ ปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือ ประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; นี้ เรียกว่า **รูปขันธ**.

ภิกษุ ท.! เวทนา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือ ปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือ ประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; นี้ เรียกว่า **เวทนาขันธ**

ภิกษุ ท.! สัญญา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; นี้ เรียกว่า **สัญญาชั้น**。

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; นี้ เรียกว่า **สังขารชั้น**。

ภิกษุ ท.! วิญญาณ ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; นี้ เรียกว่า **วิญญาณชั้น**。

ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เบญจชั้น。

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๕๙/๙๕.

๑. วิภาคแห่งรูปชั้น

รูปและรูปอาศัย

ภิกษุ ท.! มหาภูต (ธาตุ) สี่อย่าง และรูปที่อาศัยมหาภูตสี่อย่าง เหล่านี้ด้วย; นี้ เรียกว่า **รูป**。

- นิตาน. สํ. ๑๖/๔/๑๔; และ ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๒/๑๑๓.

ภิกษุ ท.! ภิกษุ ชื่อว่าผู้ไม่รู้จักรูป เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุ ในกรณีนี้ ย่อมไม่รู้ตามเป็นจริง ว่า "รูป ชนิดใดชนิดหนึ่งนั้น คือ มหาภูตสี่อย่าง และรูปที่อาศัยมหาภูตสี่อย่างเหล่านั้นด้วย" ดังนี้. ภิกษุ ท.! นี้แล เรียกว่า ภิกษุ **ผู้ไม่รู้จักรูป**.

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๗๘/๒๒๔.

ภิกษุ ท.! ภิกษุ ชื่อว่าผู้รู้จักรูป เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุ ในกรณีนี้ ย่อมรู้ตามเป็นจริง ว่า "รูปชนิดใดชนิดหนึ่งนั้นคือ มหาภูต สี่อย่าง และรูปที่อาศัยมหาภูตสี่อย่างเหล่านั้นด้วย" ดังนี้. ภิกษุ ท.! นี้แล เรียกว่า ภิกษุ **ผู้รู้จักรูป**.

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๘๑/๒๒๔.

มหาภูต คือ ธาตุสี่

ภิกษุ ท.! ธาตุมีสี่อย่างเหล่านี้ สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? สี่อย่าง คือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) และวาโยธาตุ (ธาตุลม). ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือ **ธาตุสี่อย่าง**.

- นิทาน. ส. ๑๖/๒๐๓/๔๐๓.

ภิกษุ .! **ปฐวีธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า? ปฐวีธาตุ ที่เป็นไปในภายในก็มี, ที่เป็นภายนอก ก็มี.

ภิกษุ .! ปฐวีธาตุ ที่เป็นไปในภายใน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ .! ส่วนใดเป็นของแข็ง เป็นของหยาบ อันวิญญูณธาตุอาศัยแล้ว ซึ่งมีอยู่ในตน

เฉพาะตน กล่าวคือ ผมทั้งหลาย ขนทั้งหลาย เล็บทั้งหลาย ฟันทั้งหลาย หนังเนื้อ เอ็นทั้งหลาย กระดูกทั้งหลาย เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ ลำไส้เล็ก อาหารในกระเพาะ อุจจาระ; หรือแม้ส่วนอื่นอีกใดๆ (ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน). ภิกษุ! นี้ เรียกว่า ปฐวีธาตุ ที่เป็นไปในภายใน. ภิกษุ ท.! ปฐวีธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็ตาม ที่เป็นภายนอก ก็ตาม; นี้แหละ เรียกว่า ปฐวีธาตุ.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๓๗/๖๘๔.

ภิกษุ ท.! **อาโปธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า? อาโปธาตุที่เป็นไปในภายใน ก็มี, ที่เป็นภายนอก ก็มี.

ภิกษุ ท.! อาโปธาตุ ที่เป็นไปในภายใน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ! ส่วนใดเอิบอาบ เปียกชุ่ม อันวิญญานธาตุอาศัยแล้ว ซึ่งมีอยู่ในตน เฉพาะตน กล่าวคือ น้ำดี เกล็ด หนอง โลหิต เหงื่อ มัน น้ำตา น้ำเหลือง น้ำลาย น้ำเมือก น้ำลื่นหล่อซ้อ น้ำมูตร; หรือแม้ส่วนอื่นอีกใดๆ (ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน) ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า อาโปธาตุ ที่เป็นไปในภายใน. ภิกษุ! อาโปธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็ตาม ที่เป็นภายนอก ก็ตาม; นี้แหละ เรียกว่า อาโปธาตุ.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๓๘/๖๘๕.

ภิกษุ ท.! **เตโชธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า? เตโชธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็มี, ที่เป็นภายนอก ก็มี.

ภิกษุ ท.! เตโชธาตุ ที่เป็นไปในภายใน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ! ส่วนใดเป็นของเผา เป็นของไหม้ อันวิญญูณธาตุอาศัยแล้ว ซึ่งมีอยู่ในตน เฉพาะตน กล่าวคือธาตุไฟที่ยังกายให้อบอุ่นอย่างหนึ่ง, ธาตุไฟที่ยังกายให้ชรา-ทรุดโทรมอย่างหนึ่ง, ธาตุไฟที่ยังกายให้กระวนกระวายอย่างหนึ่ง, ธาตุไฟที่ทำอาหารซึ่งกินแล้ว ดื่มแล้ว เคี้ยวแล้ว ลิ้มแล้ว ให้แปรไปด้วยดีอย่างหนึ่ง; เตโชธาตุ ที่เป็นไปในภายใน. ภิกษุ ! เตโชธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็ตาม ที่เป็นภายนอก ก็ตาม; นี้แหละ เรียกว่า เตโชธาตุ.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๓๘/๖๘๖.

ภิกษุ ! วาโยธาตุ เป็นอย่างไรเล่า? วาโยธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็มี, ที่เป็นภายนอก ก็มี.

ภิกษุ ! วาโยธาตุ ที่เป็นไปในภายใน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ! ส่วนใดเป็นลม ไหวตัวได้ อันวิญญูณธาตุอาศัยแล้ว ซึ่งมีอยู่ในตน เฉพาะตน กล่าวคือ ลมพัดขึ้นเบื้องสูงอย่างหนึ่ง, ลมพัดลงเบื้องต่ำอย่างหนึ่ง, ลมนอนอยู่ในท้องอย่างหนึ่ง, ลมนอนอยู่ในลำไส้อย่างหนึ่ง, ลมแล่นไปทั่วทั้งตัวอย่างหนึ่ง, และลมหายใจเข้าออกอย่างหนึ่ง; หรือแม้ส่วนอื่นอีกไร ๆ (ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน). ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า วาโยธาตุ ที่เป็นไปในภายใน. ภิกษุ ! วาโยธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็ตาม ที่เป็นภายนอก ก็ตาม; นี้แหละ เรียกว่า วาโยธาตุ.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๓๙/๖๘๗.

การเกิดขึ้นของธาตุสี่เท่ากับการเกิดขึ้นของทุกข์

ภิกษุ ท.! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเกิดโดยยิ่ง และความปรากฏของปฐมวิธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ไต ๆ นั้นเท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์, เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปรกติเสียดแทงทั้งหลาย, และเป็นความปรากฏของชราและมรณะ.

- นิทาน. ส. ๑๖/๒๐๘/๔๑๔.

ความเพลินในธาตุสี่เท่ากับความเพลินในทุกข์

ภิกษุ ท.! ผู้ใด ย่อมเพลินโดยยิ่ง ซึ่ง ปฐมวิธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ, ผู้นั้น ย่อมเพลินโดยยิ่ง ซึ่งสิ่งเป็นทุกข์, เราย่อมกล่าววว่า "ผู้ใด ย่อมเพลินโดยยิ่ง ซึ่งสิ่งเป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากทุกข์" ดังนี้แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๒๐๘/๔๑๒.

รสอร่อย - โทษ - อุบายเครื่องพ้นไปของธาตุสี่

ภิกษุ ท.! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น โภติสัตว์อยู่, ความสงสัยได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "อะไรหนอ เป็นรสอร่อยของ ปฐมวิธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ? อะไร เป็นโทษของปฐมวิธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ? อะไร เป็นอุบายเครื่องออกไปพ้นได้จาก ปฐมวิธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ?"

ภิกษุ ท.! ความรู้ข้อนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "สุข โสมนัส ใด ๆ ที่ อาศัย ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ แล้วเกิดขึ้น, สุข และ โสมนัส นี้แล เป็น รสอร่อย ของปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ; ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ไม่เที่ยง เป็นทุกขมี ความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด, อาการนี้แล เป็น โทษ ของปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ; การนำออกเสียได้ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจ ความพอใจ การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ เสียได้ ด้วยอุบายใด, อุบายนี้แล เป็น อุบายเครื่อง ออกไปพ้นได้ จากปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ." ดังนี้แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๒๐๓/๔๐๔.

ความลับของธาตุสี่

ภิกษุ ท.! ถ้าหาก รสอร่อย ในปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุ ก็ดี นี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่กำหนด ยินดีนัก ในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุนี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ รสอร่อย ในปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี มีอยู่แล สัตว์ทั้งหลาย จึงกำหนดยินดีนัก ในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ.

ภิกษุ ท.! ถ้าหาก โทษ ในปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี นี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่เบื่อหน่าย ในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุนี้. ภิกษุ ท.! แต่

เพราะเหตุที่ โทษในปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี มีอยู่แล้ว สัตว์ทั้งหลาย จึงเป็นเหยื่อ ในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ.

ภิกษุ ท.! ถ้าหาก **อุบายเครื่องออกไปพ้นได้** จากปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี นี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่ออกไปพ้นได้จากปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุนี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ **อุบายเครื่องออกไปพ้นได้** จากปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี มีอยู่แล้ว สัตว์ทั้งหลาย จึงออกไปพ้นได้จากปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ.

- นิทาน. ส. ๑๖/๒๐๕/๔๐๘.

ธาตุสี่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

ราหุล ! เธอเข้าใจความซ้มนั้นว่าอย่างไร ? ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ^๑ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

"ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า !"

ก็สิ่งใด ไม่เที่ยง, สิ่งนั้น เป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า?

"เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า !"

๑. ตรัสดึงอากาศธาตุ และวิญญาณธาตุ ในที่นี้ด้วย.

ก็สิ่งใด ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรแลหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า "นั่น เป็นของเรา, นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา."

"ข้อนั้น ไม่ควรเห็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า!"

- นิทาน.ส. ๑๖/๒๙๑/๖๑๖.

ยังยึดในธาตุสี่อยู่ เพราะไม่รู้จักธาตุสี่

ภิกษุ ท.! ในโลกนี้ บุพชน เป็นผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นเหล่าพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็นเหล่าสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมหมายรู้ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยความเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม, ครั้นหมายรู้ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยความเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม แล้ว ย่อมทำความหมายมั่น ซึ่งดิน น้ำ ไฟ ลม, ย่อมทำความหมายมั่นใน ดิน น้ำ ไฟ ลม, ย่อมทำความหมายมั่น โดยเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม, ย่อมทำความหมายมั่นว่า "ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นของเรา" ดังนี้, และย่อมเพลนโดยยิ่ง ซึ่งดิน น้ำ ไฟ ลม. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เราよ่อมกล่าวว่ เพราะเหตุว่าดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นสิ่งที่บุพชนนั้น ยังไม่ได้กำหนดรู้โดยทั่วถึงแล้ว.

- มุ. ม. ๑๒/๑/๒.

ความหมายของคำว่า "รูป"

ภิกษุ ท.! คนทั่วไป กล่าวกันว่า "รูป" เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่แตกสลายได้ มีอยู่ ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า รูป. สิ่งนั้น แตกสลายได้ เพราะอะไร? สิ่งนั้น แตกสลายได้เพราะความเย็นบ้าง, แตกสลายได้ เพราะความร้อนบ้าง, แตกสลายได้ เพราะความหิวบ้าง, แตกสลายได้ เพราะความระหายบ้าง, แตกสลายได้ เพราะถูกต้องกับเหล็กบ ญง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานบ้าง, (ดังนี้ เป็นต้น) ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่แตกสลายได้ มีอยู่ ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่ารูป

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๐๕/๑๕๙.

อุปมาแห่งรูป

ภิกษุ ท.! แม่น้ำคงคานี้ ไหลพาเอา ฟองน้ำ ก้อนใหญ่ก้อนหนึ่งมา, บุรุษผู้จักษุ (ตามปกติ) เห็นฟองน้ำก้อนใหญ่ก้อนนั้น ก็พึงเพ่งพิจารณาโดยแยกกาย เมื่อบุรุษผู้นั้นเห็นอยู่ เพ่งพิจารณาโดยแยกกายอยู่, ก้อนฟองน้ำนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในก้อนฟองน้ำนั้น จะพึงมีได้อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! อุปไมยกัฉนั้น คือ รูปชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม. ภิกษุเห็นรูปนั้น

ย่อมเพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อภิกษุนั้นเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณา โดยแยบคายอยู่, รูปนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในรูปนั้น จะพึงมีได้อย่างไร.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๗๑/๒๔๒๗

อัสสาทะของรูป

ภิกษุ ท.! อัสสาทะ (รสอร่อย) ของรูป เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนนางสาวน้อยแห่งกษัตริย์ก็ดี นางสาวน้อยแห่งพราหมณ์ก็ดี และนางสาวน้อยแห่งคฤหบดีก็ดี ที่มีวัยอันบุคคลพึงแสดงว่าอายุสิบห้าหรือสิบหก ไม่สูงนัก ไม่ตํานัก ไม่ผอมนัก ไม่อ้วนพินัก ไม่ดำนัก ไม่ขาวนัก. ภิกษุ ท.! เหล่านางสาวน้อยนั้น ๆ จักมีสี่สรรแห่งวรรณะอันงดงาม ในสมัยนั้น เป็นอย่างยิ่ง มิใช่หรือ ?

"ข้อนั้น เป็นเช่นนั้นแล พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท.! สุข โสมนัส ใด ๆ ที่อาศัยสี่สรรแห่งวรรณะอันงดงามแล้วบังเกิดขึ้น. สุข โสมนัสนี้แล เป็นอัสสาทะของรูป.

- มู. ม. ๑๒/๑๗๓/๒๐๑.

อาทีนพของรูป

ภิกษุ ท.! อาทีนพ (โทษ) ของรูป เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! บุคคล จะได้เห็นน้องหญิง ในกรณีนี้นั้นแหละ โดยกาลต่อมา มีอายุได้ ๘๐ ปีก็ตาม ๙๐ ปีก็ตาม ๑๐๐ ปีก็ตาม **ชราทรุดโทรมแล้ว** มี

หลังอดุจไม้โคปาดสิแห่งหลังคา มีกายคดไปคดมา มีไม้เท้ายังไป ในเบื้องหน้า
เดินตัวสั้นเต็ม กระสับกระส่าย ผ่านวัยอันแข็งแรงไปแล้ว มีฟันหักแล้ว
มีผมหงอกแล้ว มีผมตัดสั้นอย่างลวก ๆ มีผิวหนังหย่อนยาน และมีตัวเต็มไปด้วย
จุด. ภิกษุ ท.! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร? สีสรรแห่งวรรณะอัน
งดงามที่มีแต่เดิม ไต ๆ สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรธานหายไป,
โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ?

"ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! นี่แล เป็นอาทีนพของรูป.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้น-
แหละ **อาพาธลง** ได้รับทุกข์ทรมาน เป็นไข้หนัก นอนกึ่งเกลือกอยู่ในมูตร
และคูของตนเอง อันบุคคลต้องช่วยพะยุงยุงให้ลุกและให้นอน.

ภิกษุ ท.! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร? สีสรรแห่งวรรณะ
อันงดงามที่มีแต่เดิม ไต ๆ สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรธานหาย
ไป, โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ?

"ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! แม่นี่แล เป็นอาทีนพของรูป.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้น-
แหละ อันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ **ตายแล้ววันหนึ่ง** ก็ตาม ตายแล้ว

สองวันก็ตาม ตายแล้วสามวันก็ตาม หรือกำลังขึ้นพอง มีสี่เขียว มีหนองไหล. ภิกษุ ท.! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร? สีสรรแห่งวรรณะอันงดงาม ที่มีแต่เดิม ไต ๆ สีสรรวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรธานหายไป, โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ?

"ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! แม่นี้แล เป็นอาทินพของรูป.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้น-
แหละ อันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ **อันฝูงกาจิกกินอยู่** ก็ตาม อันฝูงแร้ง
จิกกินอยู่ก็ตาม อันฝูงนกตะกรุมจิกกินอยู่ก็ตาม อันฝูงสุนัขกัดกินอยู่ก็ตาม
อันฝูงสุนัขจิ้งจอกกัดกินอยู่ก็ตาม และอันหมู่หนอนต่างชนิดบ่อนกินอยู่ก็ตาม
ภิกษุ ท.! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร? สีสรรแห่งวรรณะอันงดงาม
ที่มีแต่เดิม ไต ๆ สีสรรวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรธานหายไป, โทษ
ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ?

"ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! แม่นี้แล เป็นอาทินพของรูป.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้น-
แหละ อันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ศพ **เป็นร่างกระดูก** ยังมีเนื้อและเลือด
และยังมีเอ็นเป็นเครื่องรัดอยู่ก็ตาม เป็นร่างกระดูก ที่ปราศจากเนื้อ แต่ยังมี
เลือดเปื้อนอยู่ และยังมีเอ็นเป็นเครื่องรัดไว้ก็ตาม เป็นร่างกระดูก ที่ปราศ-

จากเนื้อและเลือด แต่ยังมีเอ็นเป็นเครื่องรัดไว้ก็ตาม เป็นท่อนกระดูก ที่ปราศจากเอ็นเป็นเครื่องรัด กระจัดกระจายไปคนละทิศละทาง กระดูกมือไปทางหนึ่ง กระดูกเท้าไปทางหนึ่ง กระดูกแข้งไปทางหนึ่ง กระดูกขาไปทางหนึ่ง กระดูกสะเอวไปทางหนึ่ง กระดูกข้อสันหลังไปทางหนึ่ง กระดูกซี่ข้างไปทางหนึ่ง กระดูกหน้าอกไปทางหนึ่ง กระดูกแขนไปทางหนึ่ง กระดูกไหล่ไปทางหนึ่ง กระดูกคอไปทางหนึ่ง กระดูกคางไปทางหนึ่ง ฟันไปทางหนึ่ง กระโหลกศีรษะไปทางหนึ่ง. ภิกษุ ท.! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร? สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามที่มีแต่เดิม ไต ๆ สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามนั้นย่อมอันตรธานหายไป, โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ?

"ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! แม่นี้แล เป็นอาทีนพของรูป.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้น-แหละ อันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ เป็นชิ้นกระดูก มีสีชาวดั่งสีสังข์ก็ตาม เป็นชิ้นกระดูกกองเรียวยาวอยู่นานเกินกว่าปีหนึ่งไปแล้วก็ตาม เป็นกระดูกเปื่อยผงละเอียดยไปแล้วก็ตาม. ภิกษุ ท.! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร : สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามที่มีแต่เดิม ไต ๆ สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรธานหายไป, โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ?

"ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! แม่นี้แล ก็เป็นอาทีนพของรูป.

นิสสรณะของรูป

ภิกษุ ท.! นิสสรณะ (อุบายเครื่องออกไปพ้นได้) ของรูป เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูป การละเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในรูป ด้วยอุบายใด, อุบายนี้แล เป็นอุบายเครื่องออกไปพ้นได้ของรูป แล.

- ม. ม. ๑๒/๑๗๕/๒๐๓, และ ขนฺธ. ส. ๑๗/๗๗/๑๑๙.

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับ รูป

ภิกษุ ท.! สุข โสมนัส ใด ๆ ที่อาศัยรูป แล้วเกิดขึ้น. สุข โสมนัสนี้แล เป็น รสอร่อย (อัสสาทะ) ของรูป; รูป ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด ๆ, อาการนี้แล เป็นโทษ (อาทีนพ) ของรูป; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูป การละเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูป ด้วยอุบายใด ๆ อุบายนี้แล เป็น เครื่องออกไปพ้นได้ (นิสสรณะ) จาก รูป.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๓๔, ๗๗/๕๙, ๑๑๙.

รูปชั้นใดโดยนัยแห่งอริยสัจสี่

ภิกษุ ท.! รูป เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! มหาภูตสี่อย่าง และรูปที่อาศัยมหาภูตสี่อย่างเหล่านั้นด้วย : ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า รูป;

ความเกิดขึ้นแห่งรูป มีได้ เพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร; **ความดับไม่เหลือแห่งรูป** มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่งอาหาร; อริยมรรคมมีองค์ ๘ นี้ นั่นเอง เป็น **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจชอบ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๒/๑๑๓.

๒. วิภาคแห่งเวทนาขันธ์

เวทนาหก

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งเวทนาหกเหล่านี้ คือ เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางหู, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางจมูก, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางกาย, และ เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางใจ. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า **เวทนา**.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๓/๑๑๔.

ความหมายของคำว่า "เวทนา"

ภิกษุ ท.! คนทั่วไป กล่าวกันว่า "เวทนา" เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่รู้สึก (ต่อผลอันเกิดจากผัสสะ) ได้ มีอยู่ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า เวทนา. สิ่งนั้น ย่อมรู้สึกได้ ซึ่งอะไร? สิ่งนั้น ย่อมรู้สึกได้ ซึ่งความรู้สึกอันเป็นสุขบ้าง, ย่อมรู้สึกได้ ซึ่งความรู้สึกอันเป็นทุกข์บ้าง, และย่อมรู้สึกได้ ซึ่งความรู้สึกอันไม่

ทุกขที่ไม่สุขบ้าง (ดังนี้ เป็นต้น). ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่รู้สึก (ต่อผลอันเกิดจากผัสสะ) ได้ มีอยู่ ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า เวทนา.

- ขนธ. ส. ๑๗/๑๐๕/๑๕๙.

อุปมาแห่งเวทนา

ภิกษุ ท.! เมื่อฝนเมล็ดหยาบ ตกในสรทสมัย (ท้ายฤดูฝน), **ต่อมน้ำ** ย่อมเกิดขึ้นและแตกกระจายอยู่บนผิวน้ำ. บุรุษผู้มีจักขุ (ตามปรกติ) เห็นต่อมน้ำนั้น ก็เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อบุรุษนั้นเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **ต่อมน้ำนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป.** ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในต่อมน้ำนั้น จะพึงมีได้อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ เวทนา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดยก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; ภิกษุ รู้สึกในเวทนานั้น ย่อมเพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อภิกษุนั้นรู้สึกอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **เวทนานั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้.** ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในเวทนานั้น จะพึงมีได้อย่างไร.

- ขนธ. ส. ๑๗/๑๗๑/๒๔๓.

ความหมายอันแท้จริงของ "บาดาล"

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้ไม่มีการสดับ พุคกันว่าบาดาลมีอยู่ใต้มหาสมุทร.
 ภิกษุ ท.! บุคคลผู้ไม่มีการสดับ กล่าวสิ่งนั้น ซึ่งไม่มีอยู่ไม่เป็นอยู่ ว่าบาดาล
 มีอยู่ใต้มหาสมุทร. ภิกษุ ท.! คำว่า "บาดาล" นั้น เป็นคำแทนชื่อ ของ
 ทุกขเวทนาอันมีอยู่ในสรีระนี้. ภิกษุ ท.! บุคคล ผู้ไม่มีการสดับ ถูกต้อง
 ทุกขเวทนาในสรีระนี้ อยู่ ย่อมเศร้าโศก ย่อมลำบากใจ ร่ำไรรำพัน เป็นผู้
 ทุบอกร่ำไห้ ย่อมถึงความมีสติพินเพื่อน. ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า บุคคลผู้
 ไม่มีการสดับนี้ จมลงแล้วในบาดาล ไม่มีที่ยืนเหยียบถึง.

ภิกษุ ท.! ส่วน อริยสาวก ผู้มีการสดับ เมื่อ ถูกต้องทุกขเวทนา
 ที่เป็นไปในสรีระ ย่อม ไม่เศร้าโศก ย่อมไม่ลำบากใจ ไม่ร่ำไรรำพัน ไม่เป็น
 ผู้ทุบอกร่ำไห้ ย่อมไม่ถึงความเป็นผู้มีสติพินเพื่อน. ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า
 อริยสาวกผู้มีการสดับนี้ ไม่จมลงแล้วในบาดาล มีที่ยืนเหยียบถึง.

- สฬ. ส. ๑๘/๒๕๕/๓๖๕.

ธรรมลักษณะ ๘ ประการแห่งเวทนา

ภิกษุ ท.! เวทนา ๓ อย่างเหล่านี้มีอยู่ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา
 อทุกขมสุขเวทนา : นี้เราเรียกว่า เวทนา.

เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ จึงมี ความเกิดขึ้น แห่งเวทนา (: นี้คือ
 สมุทัยแห่งเวทนา)

ตัณหา เป็น **ปฏิบัติทำให้ถึงความเกิดขึ้น** แห่งเวทนา^๑ (: นี้คือสมุทัยคามินี-ปฏิบัติแห่งเวทนา.)

เพราะความดับแห่งผัสสะ จึงมี **ความดับ** แห่งเวทนา (: นี้คือนิโรธแห่งเวทนา).

อริยอัฏฐังคิกมรรคนี้ เป็น **ปฏิบัติทำให้ถึงความดับ** แห่งเวทนา; คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมา-วายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ (: นี้คือนิโรธคามินีปฏิบัติแห่งเวทนา).

สุขไสมนัสอันใด อาศัยเวทนาเกิดขึ้น : นี้คือ **อัสสาทะ** (รสอร่อย) แห่งเวทนา.

ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แห่งเวทนา : นี้คือ **อาทีนวะ** (โทษ) จากเวทนา.

การนำออกเสียได้ซึ่งฉันทราคะ การละเสียได้ซึ่งฉันทราคะ ในเวทนา : นี้คือ **นิสสรณะ** (อุบายเครื่องออก) จากเวทนา

- สฬ้า. ส. ๑๘/๒๘๘/๔๓๘.

หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับ เวทนา

ภิกษุ ท.! ข้อที่เรากล่าวกันว่า "พึงรู้จักเวทนา, พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของเวทนา, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของเวทนา, พึงรู้จักผลของเวทนา,

๑. ข้อนี้หมายความว่า ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดความหมายหรือค่าของเวทนา. ข้อนี้ไม่ขัดกับหลักทั่วไปที่ว่า เวทนาให้เกิดตัณหา แต่ประการใด.

พึงรู้จักความดับไม่เหลือของเวทนา, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา" ดังนี้. เรากล่าวหมายถึงอะไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึง **เวทนาสาม** เหล่านี้; คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา.

ภิกษุ ท.! **เหตุเป็นแดนเกิดของเวทนา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ผัสสะ (การประจวบกันแห่งอายตนะภายใน และภายนอก และวิญญาณ) เป็นเหตุเป็นแดนเกิดของเวทนา.

ภิกษุ ท.! **ความเป็นต่างกันของเวทนา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! สุขเวทนา ที่เจือด้วยอามิส (กามคุณ ๕) ก็มี สุขเวทนา ที่ไม่เจือด้วยอามิส (ไม่มีกามคุณ ๕) ก็มี; ทุกขเวทนา ที่เจือด้วยอามิสก็มี ทุกขเวทนา ที่ไม่เจือด้วยอามิสก็มี; อทุกขมสุขเวทนา ที่เจือด้วยอามิสก็มี อทุกขมสุขเวทนา ที่ไม่เจือด้วยอามิสก็มี. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า **ความเป็นต่างกันของเวทนา**.

ภิกษุ ท.! **ผลของเวทนา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อเสวยเวทนาใดอยู่ ยังอัตตภาพซึ่งเกิดแต่เวทนานั้น ๆ ให้เกิดขึ้น เป็นฝ่ายบุญก็ตาม เป็นฝ่ายมิใช่บุญก็ตาม. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า **ผลของเวทนา**.

ภิกษุ ท.! **ความดับไม่เหลือของเวทนา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ความดับไม่เหลือของเวทนา มีได้ เพราะความดับไม่เหลือของผัสสะ.

ภิกษุ ท.! อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นทางดำเนินให้ถึง **ความดับไม่เหลือของเวทนา**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำกรงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกรชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ. ....

ภิกษุ ท.! คำใด ที่เรากล่าวว่า "พึงรู้จักเวทนา, พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของเวทนา, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของเวทนา, พึงรู้จักผลของเวทนา, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของเวทนา, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา" ดังนี้, เรากล่าวหมายถึงความข้อนี้แล.

- ฎก. อ. ๒๒/๔๖๐/๓๓๔.

ประมวลเรื่องน่ารู้พิเศษ เกี่ยวกับเวทนา

พุทธสาวก เป็นผู้มั่งคั่งตั้งมั่น มีสติ มีสัมปชัญญะย่อมรู้จักซึ่งเวทนา ซึ่งแดนเกิดแห่งเวทนา ซึ่งธรรมเป็นที่ดับแห่งเวทนาซึ่งหนทางให้ถึงความสิ้นไป (แห่งฉันทราคะในเวทนา), ภิกษุ เพราะสิ้น(ฉันทราคะ) แห่งเวทนาทั้งหลาย เป็นผู้หายหิว ดับเย็นสนิท.

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง มีอยู่ เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม เป็นอทุกข์ผสมสุขก็ตาม เป็นภายในก็ตาม ภายนอกก็ตามบุคคลรู้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์ มีความหลอกลวงเป็นธรรมดา มีการแตกสลายเป็นธรรมดา เสวยแล้ว เสวยแล้ว เห็นอยู่ว่าเป็นสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา : ดังนี้ ย่อมปราศจากความกำหนัดในเวทนานั้น ๆ.

เมื่อบุคคลเสวยสุขเวทนาอยู่, ไม่รู้จักชัดซึ่งเวทนานั้น ราคานุสัย ย่อมมีแก่เขาผู้มองไม่เห็นทางออกจากอำนาจของเวทนานั้น. เมื่อ บุคคล เสวยทุกข์เวทนาอยู่ ไม่รู้จักชัดซึ่งเวทนานั้น ปฏิฆานุสัยย่อม มีแก่เขา ผู้มองไม่เห็นทางออกจากอำนาจของเวทนานั้น. บุคคล เพลิดเพลิน แม้ในอทุกขมสุข อันพระภูริปัญญาพุทธเจ้าทรงแสดงว่า เป็นธรรมอันร้ายบ ก็หาพ้นจากทุกข์ไปได้ไม่.

เมื่อใดภิกษุมีความเพียรเผากิเลส ไม่ทอดทิ้งสัมปชัญญะ ก็เป็น บัณฑิตรอบรู้เวทนาทั้งปวง ภิกษุ นั้น เพราะรอบรู้ซึ่งเวทนา จึงเป็นผู้ไม่มี อาสวะในทิวติธรรม เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมจนกระทั่งกายแตก จบเวท ไม่เข้าถึงซึ่งการนับว่าเป็นอะไร.

บุคคลใด ถูกทุกข์เวทนาอันเกิดขึ้นแล้วในสรีระปานว่าจะนำเสีย ซึ่งชีวิต อดกลั้นไม่ได้ ย่อมหวั่นไหว ย่อมคร่ำครวญรำไห่ ทุพพล- ภาพ หมดกัลัง; บุคคลนั้น จมลงแล้วในบาดาล (แห่งเวทนา) ซึ่ง ไม่มีที่ยืนเหยียบถึง.

ส่วนบุคคลใด ถูกทุกข์เวทนาอันเกิดขึ้นแล้วในสรีระปานว่าจะ นำเสียซึ่งชีวิต ย่อมอดกลั้นได้ ไม่หวั่นไหว; บุคคลนั้น ไม่จมลงแล้ว ในบาดาล เพราะมีที่ยืนเหยียบถึง.

ผู้ใด เห็นสุขโดยความเป็นทุกข์ เห็นทุกข์โดยความเป็นลูกศร เห็นอทุกขมสุขอันกำลังมีอยู่ โดยความเป็นของไม่เที่ยง; ผู้นั้นเป็น ภิกษุ ผู้รู้เห็นโดยชอบ ย่อมรอบรู้ซึ่งเวทนา เพราะรอบรู้เวทนาจึงเป็นผู้

ไม่มีอาสวะในทิฏฐิธรรม เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมจนกระทั่งกายแตก จบเวท
ไม่เข้าถึงซึ่งการนับว่าเป็นอะไร,

- สฬ้า. สั. ๑๘/๒๕๔-๒๕๗/๓๖๐, ๓๖๒, ๓๖๔, ๓๖๖, ๓๖๘.

วิภาคแห่งเวทนา

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงธรรมปริยาย ซึ่งมีปริยายร้อยแปด แก่พวก
เธอทั้งหลาย, พวกเธอ จงฟังธรรมปริยายข้อนี้.

ภิกษุ ท.! ธรรมปริยาย ซึ่งมีปริยายร้อยแปดนั้น เป็นอย่างไรเล่า ?
ภิกษุ ท.! เวทนา แม้สองอย่าง เราได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, เวทนา แม้
สามอย่าง เราก็ได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, เวทนา แม้ห้าอย่าง เราก็ได้กล่าวแล้ว
โดยปริยาย, เวทนา แม้หกอย่าง เราก็ได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, เวทนา
แม้สิบแปดอย่าง เราก็ได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, เวทนา แม้สามสิบหกอย่าง
เราก็ได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, และเวทนา แม้อร้อยแปดอย่าง เราก็ได้กล่าว
แล้วโดยปริยาย.

ภิกษุ ท.! เวทนา สองอย่าง นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? เวทนา สอง
อย่างนั้น คือ เวทนาที่เป็นไปทางกาย และเวทนาที่เป็นไปทางใจ. ภิกษุ ท.!
เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาสองอย่าง

ภิกษุ ท.! เวทนา สามอย่าง นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? เวทนา
สามอย่างนั้น คือ สุขเวทนา (ความรู้สึกลึกลับเป็นสุข) ทุกขเวทนา (ความรู้สึกลึกลับ

เป็นทุกข์) และอทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกก็ยังไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นทุกข์หรือสุข).
ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาสามอย่าง.

ภิกษุ ท.! **เวทนา ห้าอย่าง** นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา ห้าอย่างนั้น คือ อินทรีย์คือสุข อินทรีย์คือทุกข์ อินทรีย์คือโสมนัส อินทรีย์คือโทมนัส และอินทรีย์คืออุเบกขา. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาห้าอย่าง.

ภิกษุ ท.! **เวทนา หกอย่าง** นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา หกอย่างนั้น คือ เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางหู, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางจมูก, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางกาย, และเวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางใจ. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาหกอย่าง.

ภิกษุ ท.! **เวทนา สิบแปดอย่าง** นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา สิบแปดอย่างนั้น คือ ความรู้สึกของจิตที่มัวสุมอยู่ด้วยโสมนัสหกอย่าง, ความรู้สึกของจิตที่มัวสุมอยู่ด้วยโทมนัสหกอย่าง, และความรู้สึกของจิตที่มัวสุมอยู่ด้วยอุเบกขาหกอย่าง. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาสิบแปดอย่าง.

ภิกษุ ท.! **เวทนา สามสิบหกอย่าง** นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา สามสิบหกอย่างนั้น คือ โสมนัสเวทนาที่เนื่องด้วยเหี้ยวเรื้อน (กามคุณ ๕) หกอย่าง, โสมนัสเวทนาที่เนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี้ยวเรื้อน (ไม่เกี่ยวด้วยกามคุณ ๕) หกอย่าง, โทมนัสเวทนาที่เนื่องด้วยเหี้ยวเรื้อนหกอย่าง, โทมนัส-

เวทนาที่เนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี้ยวเรือนหกอย่าง, อุเบกขาเวทนาที่เนื่องด้วยเหี้ยวเรือนหกอย่าง, และอุเบกขาเวทนาที่เนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี้ยวเรือนหกอย่าง. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาสามสิบหกอย่าง.

ภิกษุ ท.! เวทนา ร้อยแปดอย่าง นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา ร้อยแปดอย่างนั้น คือ เวทนาสามสิบหก (ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น) ส่วนที่เป็นอดีต, เวทนาสามสิบหกส่วนที่เป็นอนาคต, และเวทนาสามสิบหกส่วนที่เป็นปัจจุบัน. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาร้อยแปดอย่าง.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้ ชื่อว่าธรรมปริยาย ซึ่งมีปริยายร้อยแปด แล.

- สฬ้า. ส. ๑๘/๒๘๖-๘/๔๓๐-๗.

**"ธรรม" (คือเวทนา) เป็นสิ่งที่บัญญัติได้หลายปริยาย
(อันเป็นเหตุให้หลงทุ่มเถียงกัน)**

ภิกษุ ท.! เวทนาเรากล่าวแล้ว โดยปริยายแม้สองอย่าง, โดยปริยายแม้สามอย่าง, โดยปริยายแม้ห้าอย่าง, โดยปริยายแม้หกอย่าง, โดยปริยายแม้สิบแปดอย่าง, โดยปริยายแม้สามสิบหกอย่าง, โดยปริยายแม้ร้อยแปดอย่าง.

ภิกษุ ท.! โดยปริยายอย่างนี้ ที่เราแสดงธรรม. เมื่อเราแสดงธรรมอยู่โดยปริยายอย่างนี้, ชนเหล่าใด จัก **ไม่สำคัญร่วม** จักไม่รู้ร่วม จักไม่พอใจร่วม แก่กันและกัน ว่าเป็นธรรมที่เรากล่าวดีแล้ว พูดไว้ดีแล้ว; เมื่อ

เป็นอย่างนี้ **สิ่งที่เขาหวังได้** ก็คือ จักขาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน
ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกปาก อยู่.

ภิกษุ ท.! โดยปริยายอย่างนั้น ที่เราแสดงธรรม. เมื่อเราแสดง
ธรรมอยู่โดยปริยายอย่างนั้น, ชนเหล่าใด **จัก สำคัญร่วม** จักรู้ร่วม จักพอใจ
ร่วม แก่กันและกัน ว่าเป็นธรรมที่เรากล่าวดีแล้ว พุดไว้ดีแล้ว; เมื่อเป็น
อย่างนี้ **สิ่งที่เขาหวังได้** ก็คือ จักพร้อมเพรียงกัน บันเทิงต่อกัน ไม่วิวาทกัน
เข้ากันได้เหมือนน้ำนมกับน้ำ มองกันและกันด้วยสายตาอันเป็นที่รักอยู่, ดังนี้แล.

- สฬา. ส. ๑๘/๒๘๓/๔๒๕.

เวทนามีธรรมดาไม่เที่ยง

อัคคิเวสสนะ ! เวทนามีสามอย่างเหล่านี้. สามอย่างเหล่าไหนเล่า ?
สามอย่างคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา.

อัคคิเวสสนะ ! สมัยใด เสวยสุขเวทนาอยู่ สมัยนั้น ไม่ได้เสวยทุกข-
เวทนา และไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา สมัยนั้น เสวยแต่สุขเวทนาอย่างเดียว.

อัคคิเวสสนะ ! สมัยใด เสวยทุกขเวทนาอยู่ สมัยนั้น ไม่ได้
เสวยสุขเวทนา และไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา สมัยนั้น เสวยแต่
ทุกขเวทนาอย่างเดียว.

อัคคิเวสสนะ ! สมัยใด เสวยอทุกขมสุขเวทนาอยู่ สมัยนั้น ไม่ได้เสวยสุขเวทนา และไม่ได้เสวยทุกขเวทนา สมัยนั้น เสวยแต่อทุกขมสุขเวทนาอย่างเดียว.

อัคคิเวสสนะ ! **สุขเวทนา** เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว อาศัยเหตุเกิดขึ้นแล้ว มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความจางคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับเป็นธรรมดา. อัคคิเวสสนะ ! แม้ **ทุกขเวทนา** ก็เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว อาศัยเหตุเกิดขึ้นแล้ว มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความจางคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับเป็นธรรมดา. อัคคิเวสสนะ ! แม้ **อทุกขมสุขเวทนา** เล่า ก็เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว อาศัยเหตุเกิดขึ้นแล้ว มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความจางคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับเป็นธรรมดา แล.

- ม. ม. ๑๓/๒๖๗/๒๗๓.

เวทนามีธรรมดาแปรปรวน

ภิกษุ ท.! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางหู เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางจมูก เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางกาย เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางใจ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้แล

- ขนฺธ. สํ ๑๗/๒๘๐/๔๗๓.

เวทนาเป็นทุกข์ เป็นลูกศร เป็นของไม่เที่ยง

ภิกษุ ท.! เวทนา มีสามอย่างเหล่านี้. สามอย่างเหล่าไหนเล่า ? สามอย่างคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา.

ภิกษุ ท.! สุขเวทนา พึงเห็นโดยความเป็นทุกข์, ทุกขเวทนา พึงเห็นโดยความเป็นลูกศร, อทุกขมสุขเวทนา พึงเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง.

ภิกษุ ท.! แต่กาลใดแล สุขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุเห็นแล้ว โดยความเป็นทุกข์, ทุกขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุเห็นแล้ว โดยความเป็นลูกศร,

อทุกขมสุขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุเห็นแล้ว โดยความเป็นของไม่เที่ยง; ภิกษุท.! แต่กาลนั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่า "ผู้เห็นโดยถูกต้อง (สมมุตทโส) ได้ ตัดค้นหาเสียแล้ว รื้อถอนสัญญาชนนี้ได้แล้ว ได้กระทำที่สุดแห่งทุกข์เพราะ รู้จักหน้าตาของมานะอย่างถูกต้องแล้ว."

- สฬา. ส. ๑๘/๒๕๖/๓๖๗.

เวทนาทุกชนิดสรุปลงในความหมายว่า "ทุกข์"

ภิกษุองค์หนึ่งกราบทูลว่า :-

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เมื่อข้าพระองค์หลีกออกเร้น อยู่ได้เกิดการใคร่ครวญ ขึ้นในใจว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเวทนาไว้ ๓ อย่าง คือสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขม-
สุขเวทนา. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำนี้ไว้ว่า 'เวทนาใด ๆ ก็ตาม เวทนานั้น ๆ ประมวลลงในความทุกข์' ดังนี้ ข้อที่พระองค์ตรัสว่า 'เวทนาใด ๆ ก็ตาม เวทนา
นั้น ๆ ประมวลลงในความทุกข์' ดังนี้ ทรงหมายถึงอะไรหนอ?"

ภิกษุ ! ดีแล้ว ดีแล้ว. เรากล่าวเวทนาไว้ ๓ อย่าง เหล่านี้คือ
สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา จริง; และยังได้กล่าวว่า "เวทนา
ใด ๆ ก็ตาม เวทนานั้น ๆ ประมวลลงในความทุกข์". ข้อนี้เรากล่าวหมายถึง
ความเป็นของไม่เที่ยงแห่งสังขารทั้งหลายนั่นเอง, และเรายังกล่าวหมายถึงความ
เป็นของสิ้นไปเป็นธรรมดา ความเป็นของเสื่อมไปเป็นธรรมดา ความเป็นของ
จางคลายไปเป็นธรรมดา ความเป็นของดับไม่เหลือเป็นธรรมดา ความเป็นของ
แปรปรวนเป็นธรรมดา ของสังขารทั้งหลายนั้นแหละ ที่ได้กล่าวว่า "เวทนา
ใด ๆ ก็ตาม เวทนานั้น ๆ ประมวลลงในความทุกข์" ดังนี้.

- สฬา. ส. ๑๘/๒๖๘/๓๙๑.

เวทนาเป็นทางมาแห่งอนุสัย

ภิกษุ ท.! อาศัยตากับรูป เกิด จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางตา) ขึ้น, อาศัยหูกับเสียง เกิด โสตวิญาณ (ความรู้แจ้งทางหู) ขึ้น, อาศัยจมูกกับกลิ่น เกิด ฆานวิญาณ (ความรู้แจ้งทางจมูก) ขึ้น, อาศัยลิ้นกับรส เกิด ชิวหาวิญาณ (ความรู้แจ้งทางลิ้น) ขึ้น, อาศัยกายกับโผฏฐัพพะ เกิด กายวิญาณ (ความรู้แจ้งทางกาย) ขึ้น และอาศัยใจกับธรรมารมณ์ เกิด มโนวิญาณ (ความรู้แจ้งทางใจ) ขึ้น; ความประจวบกันแห่งสิ่งทั้งสาม (เช่น ตา รูป จักขุวิญญาณ เป็นต้น แต่ละหมวด) นั้น ชื่อว่า ผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา อันเป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง. บุคคลนั้น เมื่อ **สุขเวทนา** ถูกต้องแล้ว ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพำสรรรเสริญ เมามกอยู่, **อนุสัยคือราคะ** ย่อมนอนเนื่องอยู่ในสันดานของบุคคลนั้น. เมื่อ **ทุกขเวทนา** ถูกต้องแล้ว ย่อมเศร้าโศก ย่อมระทมใจ คร่ำครวญ ตีอกรำไห่ ถึงความหลงใหลอยู่, **อนุสัยคือปฏิฆะ** ย่อมนอนเนื่องอยู่ในสันดานของบุคคลนั้น. เมื่อ **เวทนาอันไม่ทุกข์ไม่สุข** ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่รู้ตามเป็นจริง ซึ่งเหตุให้เกิดเวทนานั้นด้วย ซึ่งความดับแห่งเวทนานั้นด้วย ซึ่งอัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนานั้นด้วย ซึ่งอาทีนพ (โทษ) ของเวทนานั้นด้วย ซึ่งนิสสรณะ (อุบายเครื่องออกพ้น) ของเวทนานั้นด้วย, **อนุสัยคืออวิชชา** ย่อมนอนเนื่องอยู่ในสันดานของบุคคลนั้น.

ภิกษุ ท.! บุคคลนั้นหนอ ยังละอนุสัยคือราคะในเพราะสุขเวทนาไม่ได้, ยังบรรเทาอนุสัยคือปฏิฆะในเพราะทุกขเวทนาไม่ได้, ยังถอนอนุสัยคืออวิชชาในเพราะอทุกขมสุขเวทนาไม่ได้, ยังละอวิชชาไม่ได้ และยังทำ

วิชาให้เกิดขึ้นไม่ได้แล้ว จักทำที่สุดแห่งทุกข์ ให้ทิฏฐุธรรม (ปัจจุบัน) นี้
ดังนี้ : ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้เลย.

- อปวิ. ม. ๑๔/๕๑๖/๘๒๒.

อัสสาทะชั้นเลิศของเวทนา

ภิกษุ ท.! อัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย เป็นอย่างไร
เล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะสังัดจากกามและสังัดจากกุศลธรรม
ทั้งหลาย ย่อมบรรลุมานที่หนึ่ง ซึ่งมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก
แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! ในสมัยใด ภิกษุ. เพราะสังัดจากกามและสังัดจาก
กุศลธรรมทั้งหลาย ย่อม บรรลุมานที่หนึ่ง ซึ่งมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อัน
เกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่, ในสมัยนั้น เธอย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความ
เดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น,
และย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย.
ในสมัยนั้น เธอย่อมเสวยเวทนา อันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย.
ภิกษุ ท.! เรากล่าว อัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย ว่า มีการไม่ทำ
ความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่ง.

ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก, ภิกษุ, เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ ย่อม
บรรลุมานที่สอง อันเป็นเครื่องส่องใสในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์
อันเดียวแห่งใจ ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่
ภิกษุ ท.! ในสมัยใด, ภิกษุ, เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ ย่อมบรรลุมาน
ที่สอง อันเป็นเครื่องส่องใสในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียวแห่งใจ

ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่, ในสมัยนั้น เธอ ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น, และย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย. สมัยนั้น เธอ ย่อมเสวยเวทนาอันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย. ภิกษุ ท.! เรากล่าว อัสนาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย ว่า มีการไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่ง.

ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก, ภิกษุ, เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ย่อม บรรลุฌานที่สาม อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า "ผู้ได้บรรลุฌานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปรกติสุข" ดังนี้ แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! ในสมัยใด ภิกษุ. เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ย่อมบรรลุฌานที่สาม อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า "ผู้ได้บรรลุฌานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปรกติสุข" ดังนี้ แล้วแลอยู่. ในสมัยนั้น เธอ ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น, และย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย. ในสมัยนั้น เธอ ย่อมเสวยเวทนา อันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย. ภิกษุ ท.! เรากล่าว อัสนาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย ว่า มีการไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่ง.

ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก, ภิกษุ, เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้, เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน,

ยอม บรรลุฌานที่สี่ อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! ในสมัยใด ภิกษุ, เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้, bn เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน, ย่อมบรรลุฌานที่สี่ อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ในสมัยนั้น เธอ ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น, และย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย. ในสมัยนั้น เธอ ย่อมเสวยเวทนาอันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย. ภิกษุ ท.! เรากล่าว อัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย ว่า มีการไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่งแล.

- มุ. ม. ๑๒/๑๗๖/๒๐๕.

เวทนาคือทางไปแห่งจิตของสัตว์

ภิกษุ ท.! คำที่เรากล่าวว่า "พึงรู้จักทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ ๓๖ อย่าง" ดังนี้, ข้อนั้น เรากล่าวอาศัยหลักเกณฑ์อะไรเล่า? ภิกษุ ท.! ข้อนั้น เรากล่าวอาศัยหลักเกณฑ์คือ ความโสมนัสเนื่องด้วยเหี้ยวเรื้อน ๖ อย่าง, ความโสมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี้ยวเรื้อน ๖ อย่าง, ความโทมนัสเนื่องด้วยเหี้ยวเรื้อน ๖ อย่าง, ความโทมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี้ยวเรื้อน ๖ อย่าง, อุเบกขาเนื่องด้วยเหี้ยวเรื้อน ๖ อย่าง, อุเบกขาเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี้ยวเรื้อน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **ความโลมณัสเนื่องด้วยเหยาเรือน ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อคนเรามองเห็นการได้ซึ่ง รูป อันน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ น่ารื่นรมย์ใจ อันเนื่องในความเป็นเหยื่อโลก ในทางตา ว่า เป็นสิ่งที่ตนกำลังได้อยู่ก็ตาม, หรือว่าเมื่อระลึกถึงรูป เช่นนั้น อันตนเคยได้แล้วแต่กาลก่อน ซึ่งล่วงแล้ว ดับสิ้น แปรปรวนไปแล้วก็ตาม แล้วเกิดความโลมณัสขึ้น. ความโลมณัสใด มีลักษณะเช่นนี้ ความโลมณัสนี้ เรียกว่า ความโลมณัสเนื่องด้วยเหยาเรือน (เคหสิตโลมณัส). (ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น). ภิกษุ ท.! เหล่านี้คือ ความโลมณัสเนื่องด้วยเหยาเรือน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **ความโลมณัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหยาเรือน ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อคนเรารู้แจ้งถึงความเป็นของไม่เที่ยงของรูปทั้งหลาย ความแปรปรวน ความจางคลาย-ความกำหนดยินดี และความดับไม่เหลือของรูปทั้งหลาย เห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบ ตรงตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ว่า "รูปทั้งหลาย ในกาลก่อนหรือในบัดนี้ก็ตามรูปทั้งหมดเหล่านั้น เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา" ดังนี้ แล้วเกิดความโลมณัสขึ้น. ความโลมณัสใด มีลักษณะเช่นนี้ ความโลมณัสนี้ เรียกว่า ความโลมณัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหยาเรือน (เนกขัมม-สิตโลมณัส). (ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น). ภิกษุ ท.! เหล่านี้คือ ความโลมณัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหยาเรือน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **ความโทมนัสเนื่องด้วยเหี่ยวเรื้อน ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อคนเรามองเห็นการไม่ได้ ซึ่งรูป อันน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ น่ารื่นรมย์ใจ อันเนื่องในความเป็นเหตุโลกในทางตา ว่า เป็นสิ่งที่ตนไม่ได้ก็ตาม, หรือว่า เมื่อระลึกถึง รูป เช่นนั้น อันตนยังไม่เคยได้แต่กาลก่อน ซึ่งลวงดับ ดับสิ้นแปรปรวนไปแล้วก็ตาม แล้วเกิดความโทมนัสขึ้น. ความโทมนัสใดมีลักษณะเช่นนี้ ความโทมนัสนี้ เรียกว่า ความโทมนัสเนื่องด้วยเหี่ยวเรื้อน (เคหลิต-โทมนัส). (ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น). ภิกษุ ท.! เหล่านี้คือ ความโทมนัสเนื่องด้วยเหี่ยวเรื้อน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **ความโทมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี่ยวเรื้อน ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อคนเรารู้แจ้งถึงความเป็นของไม่เที่ยงของรูปทั้งหลาย ความแปรปรวน ความจางคลาญ-ความกำหนดยินดี และความดับไม่เหลือของรูปทั้งหลาย เห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตรงตาที่เป็นจริงอย่างนี้ ว่า "รูปทั้งหลาย ในกาลก่อนหรือในบัดนี้ ก็ตามรูปทั้งหมดเหล่านั้นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา" ดังนี้แล้ว เขา ย่อมเข้าไปตั้งไว้ ซึ่งความกระหึ่ม ในอนุตตรวิโมกข์ทั้งหลาย ว่า "เมื่อไรหนอ! เราจักเข้าถึงอายตนะนั้น แล้วแลอยู่ อันเป็นอายตนะที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย เข้าถึงซึ่งอายตนะนั้นแล้วแลอยู่ ในบัดนี้" ดังนี้. เมื่อเขาเข้าไปตั้งไว้ ซึ่งความกระหึ่ม ในอนุตตรวิโมกข์ทั้งหลาย อยู่ดังนี้ ย่อมเกิดความโทมนัสขึ้น เพราะความกระหึ่มนั้นเป็นปัจจัย. ความโทมนัสใด มีลักษณะเช่นนี้ ความโทมนัสนี้ เรียกว่าความโทมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจาก

เหี่ยวเรื้อน (เนกขัมมสิตโตมนัส) (ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น). ภิกษุ ท.! เหล่านี้คือ ความโทมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี่ยวเรื้อน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **อุเบกขาเนื่องด้วยเหี่ยวเรื้อน (เคหสิตอุเบกขา) ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะเห็นรูปด้วยตาแล้ว อุเบกขาก็เกิดขึ้นแก่คนพาล ผู้หลง ผู้เขลา ผู้บุดูชน ผู้ยังไม่ชนะกิเลส ผู้ยังไม่ชนะวิบาก ผู้ไม่เห็นโทษ ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง. อุเบกขาใด ซึ่งเป็นอุเบกขาของบุดูชน อุเบกขานั้น ไม่อาจจะเป็นไปได้ว้าง ซึ่งวิสัยแห่งรูป เพราะเหตุนี้ เราเรียกอุเบกขานั้น ว่า อุเบกขาเนื่องด้วยเหี่ยวเรื้อน. (ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเรียกเท่านั้น). ภิกษุ ท.! เหล่านี้คือ อุเบกขาเนื่องด้วยเหี่ยวเรื้อน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **อุเบกขาเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี่ยวเรื้อน ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อคนเรา รู้แจ้งถึงความเป็นของไม่เที่ยงของรูปทั้งหลาย ความแปรปรวน ความจางคลាយ-ความกำหนดยินดี และความดับไม่เหลือของรูปทั้งหลาย เห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตรงตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "รูปทั้งหลาย ในกาลก่อน หรือในบัดนี้ ก็ตาม รูปทั้งหมดเหล่านั้น เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา" ดังนี้ แล้วเกิดอุเบกขาขึ้น. อุเบกขาใด มีลักษณะเช่นนี้ อุเบกขานั้น ไม่อาจจะเป็นไปได้ว้าง ซึ่งวิสัยแห่งรูป เพราะเหตุนี้ เราเรียกอุเบกขานั้น ว่า อุเบกขาเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี่ยวเรื้อน (เนกขัมมสิตอุเบกขา). (ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับ

ชื่อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเรียกเท่านั้น). ภิกษุ ท.! เหล่านี้คือ อุเบกขาเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี่ยวเรื้อน ๖ อย่างแล.

ภิกษุ ท.! คำใดที่เรากล่าวว่ "พึงรู้จักทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ ๓๖ อย่าง" ดังนี้ นั้น, คำนั้น เรากล่าวอาศัยความข้อนี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๐๒-๔๐๕/๖๒๔-๖๓๐.

การเกิดของเวทนา เท่ากับ การเกิดของทุกข์

ภิกษุ ท.! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเกิดโดยยิ่ง และความปรากฏของเวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ ใด ๆ นั้นเท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์ เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปรกติเสียดแทงทั้งหลาย และเป็นความปรากฏของชราและมรณะแล.

- ขนุธ. ส. ๑๗/๒๘๔/๔๘๗.

อาการเกิดดับแห่งเวทนา

ภิกษุ ท.! เวทนา ๓ อย่างเหล่านี้ เกิดมาจากผัสสะ มีผัสสะเป็นมูล มีผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นปัจจัย. สามอย่างเหล่าไหนเล่า? สามอย่างคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา.

ภิกษุ ท.! เพราะ อาศัยผัสสอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา สุขเวทนา ย่อมเกิดขึ้น; เพราะ ความดับแห่งผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้น สุข-

**เวทนาอันเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้น ย่อมดับไป
ย่อมระงับไป.**

(ในกรณีแห่ง ทุกขเวทนา และ อทุกขมสุขเวทนา ก็ได้ตรัสไว้ด้วยถ้อยคำมีนัยะ
อย่างเดียวกัน).

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือน เมื่อไม้สีไฟสองอันสีกัน ก็เกิดความร้อน
และเกิดไฟ, เมื่อไม้สีไฟสองอันแยกกัน ความร้อนก็ดับไฟสงบไป. ภิกษุ ท.!
ฉันใดก็ฉันนั้น : เวทนาทั้งสามนี้ ซึ่งเกิดจากผัสสะ มีผัสสะเป็นมูล มีผัสสะ
เป็นเหตุ มีผัสสะเป็นปัจจัย อาศัยผัสสะแล้วย่อมเกิดขึ้น, ย่อมดับไปเพราะ
ผัสสะดับ, ดังนี้แล.

- สฬา, ส. ๑๘/๒๖๖/๓๘๙-๓๙๐.

ข้อความกำหนดเกี่ยวกับ เวทนา

ภิกษุ ท.! สุข โสมนัส ใด ๆ ที่อาศัยเวทนาแล้วเกิดขึ้น, สุข
โสมนัส นี้แล เป็นรสอร่อย (อัตสาทะ) ของเวทนา; เวทนา ไม่เที่ยง เป็น
ทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด ๆ, อาการนี้แล เป็นโทษ
(อาทีนพ) ของเวทนา; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความ
พอใจ ในเวทนา การละเสียได้ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ใน
เวทนา ด้วยอุบายใด ๆ, อุบายนี้แล เป็น เครื่องออกพ้นไปได้ (นิสสรณะ)
จากเวทนา.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๓๕/๕๙.

เวทนาขันธโดยนัยแห่งอริยสัจสี่

ภิกษุ ท.! **เวทนา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งเวทนาหกเหล่านี้ คือ เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางหู, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางจมูก, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น, เวทนาอันเกิดแต่สัมผัสทางกาย, และเวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางใจ : ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า เวทนา; **ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา** มีได้ เพราะความเกิดขึ้นแห่ง สัมผัส; **ความดับไม่เหลือแห่งเวทนา** มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่ง สัมผัส; อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำกรณงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

- อนุต. ส. ๑๗/๗๓/๑๑๔.

ประมวลสิ่งที่ต้องรู้เกี่ยวกับเวทนา

พระอานนที่ได้กราบทูลถามว่า :-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เวทนา เป็นอย่างไรหนอ ? ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา เป็นอย่างไร ? ความดับไม่เหลือแห่งเวทนา เป็นอย่างไร ? ปฏิปทาเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา เป็นอย่างไร ? อะไรเป็นรสอร่อยของเวทนา ? อะไรเป็นโทษเลวทรามของเวทนา ? อะไรเป็นอุบายเครื่องออกจากเวทนา ?”

อานนท์! เวทนา มี ๓ อย่าง คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา
 อทุกขม สุขเวทนา; อานนท์! นี้เราเรียกว่าเวทนา. ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา
 ย่อมมีเพราะ**ความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ**, ความดับไม่เหลือแห่งเวทนา ย่อมมีเพราะ
ความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ. มรรคอันประเสริฐประกอบด้วยองค์แปดประการ
 นี้เอง เป็นปฏิบัติทาเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา. ได้แก่ สัมมาทิฐิ
 สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ
 สัมมาสติ สัมมาสมาธิ **สุขโสมนัสอันใดเกิดขึ้นเพราะอาศัยเวทนา** นั่นคือ
 รสอร่อยของเวทนา. **เวทนา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา**
 นั่นคือโทษเลวทรามของเวทนา. **การกำจัด การละเสีย ซึ่งฉันทราคะในเวทนา**
 นั่นคืออุบายเป็นเครื่องออกจากเวทนา.

- สฬา. ส. ๑๘/๒๗๒/๓๙๙.

๓. วิภาคแห่งสัญญาขันธ์

สัญญาหก

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นอย่างไรเล่า? หมู่แห่งสัญญาหกเหล่านี้
 คือ สัญญาในรูป, สัญญาในเสียง, สัญญาในกลิ่น, สัญญาในรส, สัญญา
 ในโผฏฐัพพะ, และสัญญาในธรรมารมณ์. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า **สัญญา**.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๗๔/๑๑๕.

ความหมายของคำว่า "สัญญา"

ภิกษุ ท.! คนทั่วไป กล่าวกันว่า "สัญญา" เพราะอาศัยความหมาย
 อะไรเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่หมายรู้ได้พร้อม มีอยู่ ในสิ่งนั้น

(เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า สัจญา. สิ่งนั้น ย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งอะไร? สิ่งนั้น ย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งสีเขียวบ้าง, ย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งสีเหลืองบ้าง, ย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งสีแดงบ้าง, และย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งสีขาวบ้าง (ดังนี้ เป็นต้น). ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่หมายรู้ได้พร้อม มีอยู่ ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า สัจญา.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๐๕/๑๕๙.

อุปมาแห่งสัจญา

ภิกษุ ท.! เมื่อเดือนทำยแห่งฤดูร้อนยังเหลืออยู่, ในเวลาเพียงวัน **พยับแดด** ย่อมไหวยิบยิบ. บุรุษผู้มีจักษุ (ตามปกติ) เห็นพยับแดดนั้น ก็เพ่งพิจารณาพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อบุคคลนั้นเห็นอยู่ เพ่งพิจารณาพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **พยับแดดนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป.** ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในพยับแดดนั้น จะพึงมีได้อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! อุปไมยกัฉันนั้น คือ สัจญา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; ภิกษุ สังเกตเห็น (การบังเกิดขึ้นแห่ง) สัจญานั้น ย่อมเพ่งพิจารณาพิจารณาโดยแยบคาย-เมื่อภิกษุนั้นสังเกตเห็นอยู่ เพ่งพิจารณาพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **สัจญานั้นย่อม**

ปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท.!
ก็แก่นสารในสังขยานั้น จะพึงมีได้อย่างไร.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๗๒/๒๔๔.

หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับ สังขยา

ภิกษุ ท.! ข้อที่เรากล่าวว่ "พึงรู้จักสังขยา, พึงรู้จักเหตุเป็นแดน
เกิดของสังขยา, ถึงรู้จักความเป็นต่างกันของสังขยา, พึงรู้จักผลของสังขยา,
พึงรู้จักความดับไม่เหลือของสังขยา, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่
เหลือของสังขยา" ดังนี้, เรากล่าวหมายถึงอะไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึง **สังขยาหกเหล่านี้** คือ สังขยา
ในรูป สังขยาในเสียง สังขยาในกลิ่น สังขยาในรส สังขยาในโผฏฐัพพะ และ
สังขยาในธรรมารมณ.

ภิกษุ ท.! **เหตุเป็นแดนเกิดของสังขยา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ
ท! ผัสสะ (การประจวบกันแห่งอายตนะภายใน และภายนอก และวิญญาณ) เป็นเหตุ
เป็นแดนเกิดของสังขยา.

ภิกษุ ท.! **ความเป็นต่างกันของสังขยา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ
ท.! สังขยาในรูปก็เป็นอย่างหนึ่ง, สังขยาในเสียงก็เป็นอย่างหนึ่ง, สังขยา
ในกลิ่นก็เป็นอย่างหนึ่ง, สังขยาในรสก็เป็นอย่างหนึ่ง, สังขยาในโผฏฐัพพะ
ก็เป็นอย่างหนึ่ง, และสังขยาในธรรมารมณก็เป็นอย่างหนึ่ง, ภิกษุ ท.!
นี้ เรียกว่า ความเป็นต่างกันของสังขยา.

ภิกษุ ท.! **ผลของสังขญา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เรา กล่าวสังขญา ว่า มีถ้อยคำที่พูดออกมานั้นแหละ เป็นผล, เพราะบุคคลย่อม พูดไปตามสังขญา โดยรู้สึกว่ "เราได้มีสังขญาอย่างนี้ ๆ" ดังนี้. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า ผลของสังขญา.

ภิกษุ ท.! **ความดับไม่เหลือของสังขญา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ความดับไม่เหลือของสังขญา มีได้ เพราะความดับไม่เหลือของผัสสะ.

ภิกษุ ท.! อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นทางดำเนินให้ถึง **ความดับไม่เหลือของสังขญา**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การ พูดจาชอบ การทำการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ. ....

ภิกษุ ท.! คำใด ที่เรากล่าวว่า "พึงรู้จักสังขญา, พึงรู้จักเหตุ เป็นแดนเกิดของสังขญา, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของสังขญา, พึงรู้จักผล ของสังขญา, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของสังขญา, และพึงรู้จักทางดำเนิน ให้ถึงความดับไม่เหลือของสังขญา" ดังนี้, เรากล่าวหมายถึงความข้อนี้แล.

- ฎก. อ. ๒๒/๔๖๑/๓๓๔.

สังขญามีธรรมดาแปรปรวน

ภิกษุ ท.! สังขญาในรูป เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มี ความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญญาในเสียง เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มี
ความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญญาในกลิ่น เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มี
ความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญญาในรส เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มี
ความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญญาในโผฏฐัพพะ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน
มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญญาในธรรมารมณฺ์ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปร-
ปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๐/๔๗๔.

การเกิดของสัญญาเท่ากับการเกิดของทุกข์

ภิกษุ ท.! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเกิดโดยยั้ง และความปรากฏ
ของสัญญาในรูป สัญญาในเสียง สัญญาในกลิ่น สัญญาในรส สัญญาใน
โผฏฐัพพะ และสัญญาในธรรมารมณฺ์ ไต ๆ นั้นเท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของ
ทุกข์, เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปรกติเสียดแทงทั้งหลาย, และเป็นความ
ปรากฏของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๕/๔๘๙.

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับ สัญญา

ภิกษุ ท.! สุข โสมนัส ไต ๆ ที่อาศัย สัญญา แล้วเกิดขึ้น, สุข
โสมนัส นี้แล เป็นรสอร่อย (อัสดาทะ) ของสัญญา; สัญญาไม่เที่ยง เป็น

ทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด ๆ, อาการนี้แล เป็นโทษ (อาทีนพ) ของสัญญา; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ในสัญญา การละเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ในสัญญา ด้วยอุบายใด ๆ, อุบายนี้แล เป็น เครื่องออกพ้นไปได้ (นิสสรณะ) จากสัญญา.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๕, ๗๘/๕๙, ๑๒๑.

สัญญาขันธโดยนัยแห่งอริยสัจสี่

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งสัญญาหกเหล่านี้ คือ สัญญาในรูป, สัญญาในเสียง, สัญญาในกลิ่น, สัญญาในรส, สัญญาในโผฏฐัพพะ, และสัญญาในธรรมารมณ์. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า สัญญา. ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา มีได้ เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ; ความดับไม่เหลือแห่งสัญญา มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ; อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แน่นอน เป็น ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสัญญา, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำการทำงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๔/๑๑๕.

๔. วิภาคแห่งสังขารขันธ

สังขารหก

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งเจตนาหกเหล่านี้ คือ สัญเจตนา (ความคิดนึก) ในเรื่องรูป, สัญเจตนา

ในเรื่องเสียง, สัญเจตนาในเรื่องกลิ่น, สัญเจตนาในเรื่องรส, สัญเจตนาในเรื่องโผฏฐัพพะ, และสัญเจตนาในเรื่องธรรมารมณ์. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า สังขารทั้งหลาย.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๔/๑๑๖.

ความหมายของคำว่า "สังขาร"

ภิกษุ ท.! คนทั่วไป กล่าวกันว่า "สังขารทั้งหลาย" เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่ปรุงแต่งให้สำเร็จรูป มีอยู่ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า สังขาร. สิ่งนั้น ย่อมปรุงแต่งอะไร ให้เป็นของสำเร็จรูป? สิ่งนั้นย่อมปรุงแต่งรูป ให้สำเร็จรูป เพื่อความเป็นรูป, ย่อมปรุงแต่งเวทนา ให้สำเร็จรูป เพื่อความเป็นเวทนา, ย่อมปรุงแต่งสัญญา ให้สำเร็จรูป เพื่อความเป็นสัญญา, ย่อมปรุงแต่งสังขาร ให้สำเร็จรูป เพื่อความเป็นสังขาร, และย่อมปรุงแต่งวิญญาณให้สำเร็จรูป เพื่อความเป็นวิญญาณ. ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่ปรุงแต่งให้สำเร็จรูป มีอยู่ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่าสังขารทั้งหลาย.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๐๖/๑๕๙.

อุปมาแห่งสังขาร

ภิกษุ ท.! บุรุษผู้หนึ่งมีความต้องการด้วยแก่นไม้ เสาะหาแก่นไม้ เทียวหาแก่นไม้อยู่, เขาจึงถือเอาขวานอันคมเข้าไปสู่ป่า. เขาเห็น **ต้นกล้วย** ต้นใหญ่ ในป่านั้น ลำต้นตรง ยังอ่อนอยู่ ยังไม่เกิดแก่นได้. เขาตัดต้นกล้วย

นั้นที่โคน แล้วตัดปลาย แล้วจึงปอกกาบออก. บุรุษนั้น เมื่อปอกกาบออกอยู่ ณ ที่นั้น ก็ไม่พบแม้แต่กระพี้ (ของมัน) จักพบแก่นได้อย่างไร. บุรุษผู้มี จักขุ (ตามปรกติ) เห็นต้นกล้วยนั้น ก็เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อ บุรุษนั้นเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **ต้นกล้วยนั้น ย่อมปรากฏ เป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป.** ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในต้นกล้วยนั้น จะพึงมีได้อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ สังขารทั้งหลาย ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบ หรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; ภิกษุ สังเกตเห็น (การเกิดขึ้นแห่ง) สังขารทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมเพ่งพินิจพิจารณา โดยแยบคาย. เมื่อภิกษุนั้นสังเกตเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **สังขารทั้งหลาย ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่น สารมิได้ไป.** ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น จะพึงมีได้ อย่างไร.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๗๒/๒๔๕.

สังขารมีธรรมชาติแปรปรวน

ภิกษุ ท.! สัญเจตนา (ความคิดนึก) ในเรื่องรูป เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญเจตนาในเรื่องเสียง เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญเจตนาในเรื่องกลิ่น เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญเจตนาในเรื่องรส เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญเจตนาในเรื่องโผฏฐัพพะ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญเจตนาในเรื่องธรรมารมณ์ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๘๐/๔๗๕.

การเกิดของสังขารเท่ากับการเกิดของทุกข์

ภิกษุ ท.! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ และความปรากฏ ของสัญเจตนา ในเรื่องรูป สัญเจตนาในเรื่องเสียง สัญเจตนาในเรื่องกลิ่น สัญเจตนาในเรื่องรส สัญเจตนาในเรื่องโผฏฐัพพะ และสัญเจตนาในเรื่องธรรมารมณ์ ไต ๆ นั้น เท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์, เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปรกติเสียดแทงทั้งหลาย, และเป็นความปรากฏของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๘๕/๔๗๑.

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับ สังขาร

ภิกษุ ท.! สุข โสมนัส ไต ๆ ที่อาศัยสังขารทั้งหลาย แล้วเกิดขึ้น, สุขโสมนัส นี้แล เป็น **รสอร่อย** (อัตสาทะ) ของสังขารทั้งหลาย; สังขาร

ทั้งหลาย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด ๆ, อาการนี้แล เป็น โทษ (อาทีนพ) ของสังขารทั้งหลาย; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในสังขารทั้งหลาย การละเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในสังขารทั้งหลาย ด้วยอุบายใด ๆ, อุบายนี้แล เป็น เครื่องออกพ้นไปได้ (นิสสรณะ) จากสังขารทั้งหลาย.

- ขนธ.ส. ๑๗/๗๙/๑๒๒.

สังขารชั้นกัณเฑาะพหุแห่งอริยสัจสี่

ภิกษุ ท.! **สังขารทั้งหลาย** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งเจตนาหกเหล่านี้ คือ สัญเจตนา (ความคิดนึก) ในเรื่องรูป, สัญเจตนาในเรื่องเสียง, สัญเจตนาในเรื่องกลิ่น, สัญเจตนาในเรื่องรส, สัญเจตนาในเรื่องโผฏฐัพพะ, และสัญเจตนาในเรื่องธรรมารมณ์. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า สังขารทั้งหลาย. **ความเกิดขึ้นแห่งสังขารทั้งหลาย** มีได้เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ; **ความดับไม่เหลือแห่งสังขารทั้งหลาย** มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ; อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แน่นอน เป็น **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขารทั้งหลาย**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำกรณงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

- ขนธ.ส. ๑๗/๗๔/๑๑๖.

๕. วิภาคแห่งวิญญาณชั้น

วิญญาณหก

ภิกษุ ท.! วิญญาณ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งวิญญาณหกเหล่านี้ คือ วิญญาณทางตา, วิญญาณทางหู, วิญญาณทางจมูก, วิญญาณทางลิ้น, วิญญาณทางกาย, และวิญญาณทางใจ. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า **วิญญาณ**.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๕/๑๑๗.

ความหมายของคำว่า "วิญญาณ"

ภิกษุ ท.! คนทั่วไป กล่าวกันว่า "วิญญาณ" เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่รู้แจ้ง (ต่ออารมณ์ที่มากกระทบ) ได้ มีอยู่ ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า วิญญาณ. สิ่งนั้น ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งอะไร? สิ่งนั้น ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความเปรี้ยวบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความขมบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความเผ็ดร้อนบ้าง, ย่อมรู้แจ้งซึ่งความหวานบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความขื่นบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความความไม่ขื่นบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความเค็มบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความไม่เค็มบ้าง (ดังนี้ เป็นต้น) ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่รู้แจ้ง (ต่ออารมณ์ที่มากกระทบ) ได้ มีอยู่ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า วิญญาณ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๐๖/๑๕๙.

อุปมาแห่งวิญญาณ

ภิกษุ ท.! นักแสดงกลก็ตาม ลูกมือของนักแสดงกลก็ตาม แสดงกลอยู่ที่ทางใหญ่สี่แยก. บุรุษผู้มีจักขุ (ตามปรกติ) เห็นกลนั้น ก็เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อบุรุษผู้นั้นเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, กลนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท.! ก็แก่นสาร ในกลนั้น จะพึงมีได้อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ วิญญาณ ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม; ภิกษุสังเกตเห็น (การเกิดขึ้นแห่ง) วิญญาณนั้น ย่อมเพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย เมื่อภิกษุนั้นสังเกตเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, วิญญาณนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในวิญญาณนั้น จะพึงมีได้อย่างไร.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๗๓/๒๔๖.

วิญญาณมีธรรมชาติแปรปรวน

ภิกษุ ท.! วิญญาณทางตา เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณทางหู เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณทางจมูก เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน
มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณทางลิ้น เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน
มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณทางกาย เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน
มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณทางใจ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มี
ความเป็นโดยอย่างอื่นได้ แล.

- ขนฺธ. สํ ๑๗/๒๗๙/๔๗๑.

วิญญาณเมื่อทำหน้าที่เป็นพืช

ภิกษุ ท.! สิ่งที่ใช้เป็นพืชมีห้าอย่างเหล่านี้. ห้าอย่างเหล่านี้
เหล่า? ห้าอย่างคือ พืชจากเหง้า (มูลพืช), พืชจากต้น (ขนฺธพืช), พืช
จากตา (ผลุพืช), พืชจากยอด (อคุคพืช), และพืชจากเมล็ด (เช่นข้าวเป็นต้น)
เป็นคำรบห้า (พืชพืช).

ภิกษุ ท.! ถ้าสิ่งที่ใช้เป็นพืชห้าอย่างเหล่านี้ ที่ไม่ถูกทำลาย ยัง
ไม่เน่าเปื่อย ยังไม่แห้งเพราะลมและแดด ยังมีเชื้องอกบริบูรณ์อยู่ และอัน
เจ้าของเก็บไว้ด้วยดี, แต่ดิน น้ำ ไม่มี. ภิกษุ ท.! สิ่งที่ใช้เป็นพืชห้าอย่าง
เหล่านั้น จะพึงเจริญงอกงามไพบูลย์ ได้แลหรือ?

"หาเป็นเช่นนั้นไม่ พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! ถ้าสิ่งที่ใช้เป็นพืชห้าอย่างเหล่านี้แหละ ที่ไม่ถูกทำลาย ยังไม่น่าเปื่อย ยังไม่แห้งเพราะลมและแดด ยังมีเชื้องอกบริบูรณ์อยู่ และอันเจ้าของเก็บไว้ด้วยดี, ทั้งดิน น้ำ ก็มีด้วย. ภิกษุ ท.! สิ่งที่ใช้เป็นพืชห้าอย่างเหล่านั้นจะพึงเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้มิใช่หรือ?

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! **วิญญาณฐิติ** สี่อย่าง (รูป เวทนา สัญญา สังขาร) พึงเห็นว่าเหมือนกับ**ดิน**. ภิกษุ ท.! **นันทิราคะ** พึงเห็นว่าเหมือนกับ**น้ำ**. ภิกษุ ท.! **วิญญาณ** ซึ่งประกอบด้วยปัจจัย (คือกรรม) พึงเห็นว่าเหมือนกับ**พืชสด** ทั้งห้านั้น.

ภิกษุ ท.! วิญญาณ ซึ่งเข้าถือเอา **รูป** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ ซึ่งเข้าถือเอา **เวทนา** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีเวทนาเป็นอารมณ์ มีเวทนาเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ ซึ่งเข้าถือเอา **สัญญา** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีสัญญาเป็นอารมณ์ มีสัญญาเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ ซึ่งเข้าถือเอา **สังขาร** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไป ส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้.

ภิกษุ ท.! ผู้ใด จะพึงกล่าวอย่างนี้ ว่า "เราจักบัญญัติ ซึ่งการมา การไป การจุติ การอุปบัติ ความเจริญ ความงอกงาม และความไพบูลย์ ของ วิญญาณ โดยเว้นจากรูป เว้นจากเวทนา เว้นจากสัญญา และเว้นจากสังขาร" ดั่งนี้นั้น, นี้ไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้เลย.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๖๗/๑๐๖-๑๐๗.

การเกิดของวิญญาณเท่ากับการเกิดของทุกข์

ภิกษุ ท.! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเกิดโดยยี่ง และความปรากฏ ของวิญญาณทางตา วิญญาณทางหู วิญญาณทางจมูก วิญญาณทางลิ้น วิญญาณ ทางกาย และวิญญาณทางใด ๆ นั้นเท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์, เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปรกติเสียดแทงทั้งหลาย, และเป็นความปรากฏของชรา และมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๔/๔๘๓.

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับ วิญญาณ

ภิกษุ ท! สุข โสมนัส ใด ๆ ที่อาศัย วิญญาณ แล้วเกิดขึ้น, สุข โสมนัสนี้แล เป็น **รสอร่อย** (อัสสาทะ) ของวิญญาณ; วิญญาณ ไม่เที่ยง เป็น

ทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด ๆ, อาการนี้แล เป็น โทษ (อาทีนพ) ของวิญญาน; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในวิญญาน การละเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในวิญญาน ด้วยอุบายใด ๆ, อุบายนี้แล เป็น เครื่องออกพ้นไปได้ (นิสสรณะ) จากวิญญาน.

- ธนฺต. สํ. ๑๗/๘๐/๑๒๓.

วิญญานชั้นใดโดยนัยแห่งอริยสัจสี่

ภิกษุ ท.! วิญญาน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งวิญญานหกเหล่านี้คือ วิญญานทางตา, วิญญานทางหู, วิญญานทางจมูก, วิญญานทางลิ้น, วิญญานทางกาย, และวิญญานทางใจ. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า วิญญาน. **ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาน** มีได้ เพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป; **ความดับไม่เหลือแห่งวิญญาน** มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่งนามรูป; อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แน่นอน เป็น **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งวิญญาน**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำกรณงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกรชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

- ธนฺต. สํ. ๑๗/๗๕/๑๑๗.

(ข.) วิภาคแห่งปัญจูปาทานักขันธ

ภิกษุ ท.! **ปัญจูปาทานักขันธ** เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! **รูป** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีต อนาคตหรือปัจจุบัน ก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือ

ประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน, ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า รูปขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท.! **เวทนา** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า เวทนาขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท.! **สัญญา** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า สัญญาขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท.! **สังขารทั้งหลาย** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน, ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า สังขารขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท.! **วิญญาณ** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน, ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า วิญญาณขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท.! ชั้นที่ยังมีอุปาทานห้าชั้นเหล่านี้ เรียกว่า ปัญจอุปาทานักขันธ แล.

- อนุธ. ส. ๑๗/๕๗/๙๖.

อุปาทานสี่

ภิกษุ ท.! อุปาทานมี ๔ อย่าง เหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือ :-

๑. กามุปาทาน ความถือมั่นใน กาม
๒. ทิฏฐุปาทาน ความถือมั่นใน ทิฏฐิ
๓. สิลัพพตูปาทาน ความถือมั่นใน ศีลพรต
๔. อัตตวาหุอุปาทาน ความถือมั่นใน วาทะว่าตน.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือ อุปาทานสี่อย่าง.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๘๘/๓๓๗.

(คำอธิบายตามนัยแห่งคัมภีร์มัชฌิมสังคณี อภิธัมมปิฎก ๓๔/๓๐๖/๗๘๐ มีดังนี้:-)

ธรรมทั้งหลายชื่อ อุปาทาน เป็นอย่างไร? อุปาทานสี่ คือ กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สิลัพพตูปาทาน และอัตตวาหุอุปาทาน.

ในอุปาทานสี่นั้น, กามุปาทาน เป็นอย่างไร? กามฉันทะ (ความพอใจในกาม) กามราคะ (ความยินดีในกาม) กามนันทิ (ความเพลินในกาม) กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม) กามสิเนหะ (ความเยื่อใยในกาม) กามบริพาทะ (ความเจ้ารื้อนในกาม) กามมุจฉา (ความสยบในกาม) กามัชฌิเมสานะ (ความเมาหมกในกาม) ในกามทั้งหลายใด ๆ. นี้ เรียกว่า กามุปาทาน

ในอุปาทานสี่นั้น, ทิฏฐุปาทาน เป็นอย่างไร ? "ของที่ให้แล้วไม่มี, ของที่บูชาแล้วไม่มี, ของที่บวงสรวงแล้วไม่มี, ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำได้ทำชั่วไม่มี, โลกนี้ไม่มี, โลกอื่นไม่มี, มารดาไม่มี, บิดาไม่มี, สัตว์ผู้โอบปาดิกะไม่มี, เหล่าสมณพราหมณ์ผู้ไปถูก ปฏิบัติถูก คือผู้ที่ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วจึงประกาศให้รู้ 'ไม่มีในโลก'. ความเห็นมีลักษณะดังกล่าวนี้ ไต่ ๆ เป็นทิฏฐิ, ไปแล้วด้วยทิฏฐิ, รกชฎด้วยทิฏฐิ, กัณดารด้วยทิฏฐิ, เป็นข้าศึกด้วยทิฏฐิ, โยก-โคลงด้วยทิฏฐิ, รังรัดไว้ด้วยทิฏฐิ, การจับ, การจับยึดไว้, การยึดถือไว้อย่างแน่นหนา, การลูปคลำ, มรรคที่ชั่วช้า, ทางที่ผิด, ความเป็นที่ผิด, การสืบทอดลัทธิที่ผิด, ถือการแสวงหาในด้านที่ผิด. นี้ เรียกว่า ทิฏฐุปาทาน. ยกเว้น สิลัพพตฺ-ปาทาน และอิตตวาทฺปาทานเสียแล้ว แม้ทั้งหมด เป็นมิจฉาทิฏฐิสิ้น ชื่อทิฏฐุปาทาน.

ในอุปาทานสี่นั้น, สิลัพพตฺปาทาน เป็นอย่างไร ? "ความสะอาดด้วยศีล, ความสะอาดด้วยวัตร ความสะอาดด้วยศีลพรต ของเหล่าสมณพราหมณ์ ในภายนอกแต่ ศาสนานี้". ความเห็นมีลักษณะดังกล่าวนี้ ไต่ ๆ เป็นทิฏฐิ, ไปแล้วด้วยทิฏฐิ, รกชฎด้วยทิฏฐิ, กัณดารด้วยทิฏฐิ, เป็นข้าศึกด้วยทิฏฐิ, โยกโคลงด้วยทิฏฐิ, รังรัดไว้ด้วยทิฏฐิ, การจับ, การจับยึดไว้, การยึดถือเอาไว้อย่างแน่นหนา, การลูปคลำ, มรรคที่ชั่วช้า, ทางที่ผิด, ความเป็นที่ผิด, การสืบทอดลัทธิที่ผิด, ถือการแสวงหาในด้านที่ผิด. นี้ เรียกว่า สิลัพพตฺปาทาน.

ในอุปาทานสี่นั้น, อิตตวาทฺปาทาน เป็นอย่างไร ? บุคคลผู้ไม่ได้ยิน ได้ฟังในโลกนี้ ไม่ได้เห็นเหล่าพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็นเหล่าสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ; ย่อมเห็นเนื่องอยู่เสมอซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร และ

วิญญาณ ว่าเป็นอัตตาก็ดี, ย่อมเห็นเนื่องอยู่เสมอ ซึ่งอัตตา เป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณก็ดี, ย่อมเห็นเนื่องอยู่เสมอ ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ว่ามีอยู่ในอัตตาก็ดี, หรือว่า ย่อมเห็นเนื่องอยู่เสมอ ซึ่งอัตตาวามีอยู่ ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณก็ดี. ความเห็นมีลักษณะดังกล่าวนี้ใด ๆ เป็นทิวฏฐิ, ไปแล้วด้วยทิวฏฐิ, รกชัฏด้วยทิวฏฐิ, กันดารด้วยทิวฏฐิ, เป็นข้าศึกด้วยทิวฏฐิ, โยก-โคลงด้วยทิวฏฐิ, ริงรัดไว้ด้วยทิวฏฐิ, การจับ. การจับยึดไว้, การยึดถือเอาไว้อย่างแน่นหนา, การลูปคลำ, มรรคที่ชั่วช้า, ทางที่ผิด, ความเป็นที่ผิด, การสืบทอดลัทธิที่ผิด, ถือการแสวงหาในด้านที่ผิด. นี้เรียกว่า อัตตวาทุปาทาน.

เหล่านี้ คือ ธรรมทั้งหลาย ชื่อ อุปาทาน.

รากเงาแห่งอุปาทานชั้นนี้

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อุปาทานชั้นนี้ มีแต่เพียงห้าอย่าง คือ รูปชั้นนี้ที่ยังมีอุปาทาน ๑ เวทนาชั้นนี้ที่ยังมีอุปาทาน ๑ สัญญาชั้นนี้ที่ยังมีอุปาทาน ๑ สังขารชั้นนี้ที่ยังมีอุปาทาน ๑ และวิญญาณชั้นนี้ที่ยังมีอุปาทาน ๑ เหล่านี้ เท่านั้นหรือ ?”

ภิกษุ ! อุปาทานชั้นนี้ มีแต่เพียงห้าอย่าง คือ รูปชั้นนี้ที่ยังมีอุปาทาน ๑ เวทนาชั้นนี้ที่ยังมีอุปาทาน ๑ สัญญาชั้นนี้ที่ยังมีอุปาทาน ๑ สังขารชั้นนี้ที่ยังมีอุปาทาน ๑ และวิญญาณชั้นนี้ที่ยังมีอุปาทาน ๑ เหล่านี้ เท่านั้น.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ก็อุปาทานชั้นนี้ห้าเหล่านี้ มีอะไรเป็นรากเงาเล่า พระเจ้าข้า?”

ภิกษุ ! อุปาทานชั้นนี้ห้าเหล่านี้ มีฉันทะ (ความพอใจ) เป็นรากเงาแล.

อุปาทานกับอุปาทานขันธมิใช่อันเดียวกัน

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อุปาทานนั้นเองหรือ ที่ชื่อว่า ปัญฺอุปาทานนักขันธ เหล่านี้ ? หรือว่าอุปาทาน เป็นอื่นไปจาก ปัญฺอุปาทานนักขันธทั้งหลายแล้ว? พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ! ตัวอุปาทานนั้น ไม่ใช่ตัวปัญฺอุปาทานนักขันธ, แต่ อุปาทานนั้น ก็ได้มีในที่อื่น นอกไปจาก ปัญฺอุปาทานนักขันธทั้งหลาย; เพราะว่า ตัวฉันทราคะ ที่มีอยู่ในปัญฺอุปาทานนักขันธ นั้นแหละ คือ ตัวอุปาทาน ในที่นี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๐๑/๑๒๑.

อุปาทานและที่ตั้งแห่งอุปาทาน

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน (อุปาทานนิยมมฺม) และตัวอุปาทาน. พวกเธอทั้งหลาย จงฟังข้อนี้.

ภิกษุ ท.! สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งอุปาทาน เป็นอย่างไร? และตัวอุปาทาน เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! รูป (กาย) เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, ฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะพอใจ) ไต เข้าไปมีอยู่ในรูปนั้น นั่นคือ ตัวอุปาทาน ในรูปนั้น;

ภิกษุ ท.! **เวทนา** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ** ไต เข้าไปมีอยู่ในเวทนานั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวอุปาทาน ในเวทนานั้น;

ภิกษุ ท.! **สัญญา** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ** ไต เข้าไปมีอยู่ในสัญญานั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวอุปาทาน ในสัญญานั้น;

ภิกษุ ท.! **สังขาร** ทั้งหลาย เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ** ไต เข้าไปมีอยู่ในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวอุปาทาน ในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น

ภิกษุ ท.! **วิญญาณ** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ** ไต เข้าไปมีอยู่ในวิญญาณนั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวอุปาทาน ในวิญญาณนั้น.

ภิกษุ ท.! **ขันธ** เหล่านี้ เรียกว่า สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ** นี้ เรียกว่า ตัวอุปาทาน แล.

- อนุต. ส. ๑๗/๒๐๒/๓๐๙.

(ในสูตรอื่นทรงแสดง **อุปาทานนิยธรรม** ด้วยอายตนะภายในหก (๑๘/๑๑๐/๑๖๐) และอายตนะภายนอกหก (๑๘/๑๓๖/๑๙๐).

เบญจขันธได้นามว่าสักกายะและสักกายันตะ

ภิกษุ ท.! **สักกายะ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! คำตอบคือ อุปาทานขันธทั้งห้า. ห้าเหล่าไหนเล่า? ห้าคือ รูปขันธที่ยังมีอุปาทาน ๑

เวทนาชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ สัญญาชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ สังขารชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ และวิญญาณชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า สักกายะ.

ภิกษุ ท.! สักกายันตะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! คำตอบคือ อุปาทานชั้นทั้งห้า. ห้าเหล่าไหนเล่า? ห้าคือ รูปชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ เวทนาชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ สัญญาชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ สังขารชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ และวิญญาณชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า สักกายันตะ แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๙๓, ๑๙๒/๒๘๕, ๒๗๕.

ที่ติดของสัตว์

ภิกษุ ท.! สังสารวัฏนี้ เป็นสิ่งที่มีเบื้องต้นและเบื้องปลายอันบุคคลรู้ไม่ได้ (เพราะเป็นวงกลม), เบื้องต้น เบื้องปลาย ไม่ปรากฏ แก่สัตว์ทั้งหลาย ซึ่งมีวิชาเป็นเครื่องกันมีตมหาเป็นเครื่องผูกพัน กำลังแล่นไปอยู่ ท่องเที่ยวไปอยู่.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนสุนัข ถูกผูกด้วยเครื่องผูกสุนัข ซึ่งเขาผูกไว้ที่หลักหรือเสา อันมั่นคง : ถ้ามันจะเดินก็เดินเบียดหลักหรือเสานั้นเอง, ถ้ามันจะยืนก็ยืนเบียดหลักหรือเสานั้นเอง, ถ้ามันจะนั่งก็นั่งเบียดหลักหรือเสานั้นเอง, ถ้ามันจะนอนก็นอนเบียดหลักหรือเสานั้นเอง, อุปมานี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! อุปไมยกัฉันนั้น คือ บุณฺชน ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ย่อมตามเห็นพร้อม (คือเห็นดังเป็นประจำ) ซึ่ง **รูป** ว่า "นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา" ดังนี้; ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่ง **เวทนา** ว่า "นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา" ดังนี้; ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่ง **สัญญา** ว่า "นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา" ดังนี้; ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่ง **สังขาร** ทั้งหลาย ว่า "นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา" ดังนี้; และย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่ง **วิญญาน** ว่า "นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา" ดังนี้. ถ้าบุณฺชนนั้นเดินอยู่ก็เดินอยู่ใกล้ ๆ ปัญฺจุปาทานักขันธนี้เอง, ถ้าบุณฺชนนั้นยืนอยู่ก็ยืนอยู่ใกล้ ๆ ปัญฺจุปาทานักขันธนี้เอง, ถ้าบุณฺชนนั้นนั่งอยู่ก็นั่งอยู่ใกล้ ๆ ปัญฺจุปาทานักขันธนี้เอง, ถ้าบุณฺชนนั้นนอนอยู่ก็นอนอยู่ใกล้ ๆ ปัญฺจุปาทานักขันธนี้เอง.

ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้น ในเรื่องนี้ บุคคลควรพิจารณาอุจฺติขของตนอยู่เสมอไป ว่า "จิตนี้ เศร้าหมองแล้ว ด้วยราคะ โทสะ และโมหะ ตลอดกาลนาน" ดังนี้เกิด.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๘๓/๒๕๘.

ผู้ติดบ่วง - ผู้หลุดจากบ่วง

ภิกษุ ท.! **บุคคลผู้ยึดมั่นอยู่** เรียกว่ามีเครื่องผูกแห่งมาร. **ผู้ไม่ยึดมั่นอยู่** เรียกว่า พ้นแล้วจาก (เครื่องผูกแห่ง) มาร.

"ข้าแต่พระผู้มีพระภาค! ข้าพระองค์เข้าใจซึ่มซาบแล้ว. ข้าแต่พระสุคต! ข้าพระองค์เข้าใจซึ่มซาบแล้ว".

ภิกษุ! เธอ เข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวแล้วโดยย่อ ได้โดยพิสดาร ว่าอย่างไร?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บุคคลผู้ยึดมั่นอยู่ ซึ่งรูป... ซึ่งเวทนา... ซึ่งสัญญา... ซึ่งสังขาร... ซึ่งวิญญาณ ชื่อว่ามีเครื่องผูกแห่งมาร; ส่วนผู้ไม่ยึดมั่นอยู่ ซึ่งรูป... ซึ่งเวทนา... ซึ่งสัญญา... ซึ่งสังขาร... ซึ่งวิญญาณ ชื่อว่าพ้นแล้วจาก (เครื่องผูกแห่ง) มาร. ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความแห่งคำ อันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยย่อนี้ ได้โดยพิสดารอย่างนี้ พระเจ้าข้า!"

สาธุ สาธุ ภิกษุ! เธอ เข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวแล้วโดยย่อ ได้โดยพิสดารอย่างดี. ภิกษุ! เนื้อความแห่งคำอันเรากล่าวแล้วโดยย่อ นี้บุคคลพึงเห็นโดยพิสดาร อย่างนั้นแหละ.

- อนุต. ส. ๑๗/๙๑/๑๓๘.

[ในสูตรนี้ ใช้คำว่า "ยึดมั่นอยู่" (อุปาติยมาน) สำหรับการติดบ่วง; ในสูตรอื่น ใช้คำว่า "สำคัญมั่นหมายอยู่" (มถฺฌมาน) ก็มี, ใช้คำว่า "หลงเพลิดเพลिनอยู่" (อภินนุทมาน) ก็มี; ซึ่งเป็นคำที่ใช้แทนกันได้. (๑๗/๙๒, ๙๓/๑๔๐, ๑๔๑)].

ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน.... แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลาย จงฟังข้อนี้ กระทำให้ไว้ในใจให้สำเร็จประโยชน์ เราจักกล่าวบัดนี้.

ภิกษุ ท.! **ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน เป็นอย่างไรเล่า ?**
 ภิกษุ ท.! ในโลกนี้ บุคคลผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาด
 ในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็น
 สัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ,
 เขาย่อม **ตามเห็นอยู่เป็นประจำ ซึ่งรูป โดยความเป็นตน บ้าง**, ย่อมตามเห็นอยู่
 เป็นประจำ **ซึ่งตน ว่ามีรูป** บ้าง, ย่อมตามเห็นอยู่เป็นประจำ **ซึ่งรูป ว่ามีอยู่**
ในตน บ้าง, ย่อมตามเห็นอยู่เป็นประจำ **ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในรูป** บ้าง; แต่รูป
 นั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นโดยประการอื่น แก่เขา, วิญญาณของเขาก็เป็น
 วิญญาณที่เปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของรูป เพราะความแปรปรวนของ
 รูปได้มีโดยประการอื่น; (เมื่อเป็นเช่นนั้น) ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเป็นเครื่อง
 สะดุ้งหวาดเสียว อันเกิดมาจากการเปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของรูป
 ย่อมครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่; **เพราะความที่จิตถูกครอบงำด้วยธรรมเป็นเครื่อง**
สะดุ้งหวาดเสียว เขาก็เป็นผู้หวาดสะดุ้ง คับแค้น พะว้าพะวัง และสะดุ้งหวาด
เสียวอยู่ด้วยอุปาทาน.

(ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับการตามเห็น เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็ได้ตรัสไว้
 ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป).

ภิกษุ ท.! **ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน ย่อมมีได้ ด้วย**
อาการอย่างนี้ แล.

ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน....
แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลายจงฟังความชื่อนั้น ทำในใจให้สำเร็จประโยชน์
เราจักกล่าวบัดนี้.

ภิกษุ ท.! ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ บุคคลผู้ไม่มีการสดับ ย่อม ตามเห็นอยู่เป็น
ประจำ ซึ่งรูปว่า "นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นอัตตาของเรา" ดังนี้.
แต่รูปนั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นโดยประการอื่น แก่เขา. เพราะความ
แปรปรวนเป็นโดยประการอื่นแห่งรูป โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสสะอุปายาส
ทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคลุชนั้น. (ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ
ก็มีข้อความที่ตรัสเหมือนกับในกรณีแห่งรูป).

ภิกษุ ท.! ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน ย่อมมีได้ ด้วย
อาการอย่างนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ /๑๗/๒๔/๓๔.

ลัทธิอื่นไม่รู้จักเรื่องอัตตวาอุปาทาน

ภิกษุ ท.! อุปาทานมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? สี่
อย่างคือ ๑. กามอุปาทาน ความถึอมั่นในกาม; ๒. ทิฏฐอุปาทาน ความถึอมั่น

ในทิวฏฐิ; ๓. สีสัพพตูปาทาน ความถึอมนั้ในศีลพรต; ๔. อัถตวาทูปาทาน ความถึอมนั้ในวาทะว่าตน.

ภิกษุ ท.! มีสมณพราหมณั้บางพวก ซึ่งปฏิญญาณตั้วว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวง, แต่สมณพราหมณั้เหล่านั้ หารได้บัญญัฎติการรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม่ คื้ **เขาบัญญัฎติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามูปาทาน** แต่ไม่บัญญัฎติการรอบรู้ ซึ่งทิวฎฐูปาทาน ไม่บัญญัฎติการรอบรู้ ซึ่งศีลพพตูปาทาน และไม่บัญญัฎติการรอบรู้ ซึ่งอัถตวาทูปาทาน. ฆ็อนั้เพราะเหตุไร? เพราะว่าสมณพราหมณั้เหล่านั้ ย่อมนั้รู้จั้กฐานะ (อุปาทาน) ทั้งสาม (นอกนั้) เหล่านั้ ตามที่เป็นจริง เพราะเหตุนั้ สมณพราหมณั้เหล่านั้ ทั้งที่ปฏิญญาณตั้วว่าเป็นผู้กล่าวการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง ก็หารได้บัญญัฎติการรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม่ คื้ **เขาบัญญัฎติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามูปาทาน**, แต่ไม่บัญญัฎติการรอบรู้ ซึ่งทิวฎฐูปาทาน ไม่บัญญัฎติการรอบรู้ ซึ่งศีลพพตูปาทาน และไม่บัญญัฎติการรอบรู้ ซึ่งอัถตวาทูปาทาน.

ภิกษุ ท.! มีสมณพราหมณั้อีกบางพวก ซึ่งปฏิญญาณตั้วว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง, แต่สมณพราหมณั้เหล่านั้ หารได้บัญญัฎติการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม่ คื้ **เขาบัญญัฎติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามูปาทาน** และบัญญัฎติได้แต่การรอบรู้ ซึ่ง**ทิวฎฐูปาทาน**, แต่ไม่บัญญัฎติการรอบรู้ ซึ่งศีลพพตูปาทาน และไม่บัญญัฎติการรอบรู้ ซึ่งอัถตวาทูปาทาน. ฆ็อนั้เพราะเหตุไร? เพราะว่า สมณพราหมณั้เหล่านั้ ย่อมนั้รู้จั้กฐานะ (อุปาทาน) ทั้งสอง (นอกนั้) เหล่านั้! ตามที่เป็นจริง เพราะเหตุนั้ สมณพราหมณั้เหล่านั้ ทั้งที่ปฏิญญาณตั้วว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง ก็หารได้

บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม่ คือ เขาบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามุปาทาน และบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งทิฏฐุปาทาน, แต่ไม่อาจบัญญัติการรอบรู้ ซึ่งศีลพหุุปาทาน และไม่อาจบัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอตตวาหุุปาทาน.

ภิกษุ ท. มีสมณพราหมณ์อีกบางพวก ซึ่งปฏิญาณตัวว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง, แต่สมณพราหมณ์เหล่านั้น หาได้บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม่ คือ เขาบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามุปาทาน, บัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งทิฏฐุปาทาน, และบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งศีลพหุุปาทาน; แต่ไม่อาจบัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอตตวาหุุปาทาน. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่รู้จักฐานะ (อุปาทาน) หนึ่งในนี้ ตามที่เป็นจริง เพราะเหตุนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้น ทั้งที่ปฏิญาณตัวว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวง ก็หาได้บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง โดยชอบไม่ คือ เขาบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามุปาทาน, บัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งทิฏฐุปาทาน, และบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งศีลพหุุปาทาน; แต่ไม่อาจบัญญัติการรอบรู้ซึ่งอตตวาหุุปาทาน แล.

- มุ. ม. ๑๒/๑๓๒/๑๕๖.

ตอน ๒ ว่าด้วยเบญจขันธ์โดยสรุป

เบญจขันธ์เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงสิ่งทั้งหลาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรรอบรู้ .... พวกเธอทั้งหลายจงฟังข้อนี้.

ภิกษุ ท.! สิ่งทั้งหลาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรรอบรู้ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! รูป เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้, เวทนา เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้, สัญญาเป็นสิ่งที่ควรรอบรู้, สังขารทั้งหลาย เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้, และวิญญาณ เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้.

ภิกษุ ท.! สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ เรียกว่า สิ่งที่ควรรอบรู้แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๓๓/๕๔.

มูลฐานแห่งการบัญญัติเบญจขันธ์ (แต่ละขันธ์)

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อะไรเป็นเหตุปัจจัย เพื่อการบัญญัติรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ เล่า ? พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ! มหาภูต (ธาตุ)สี่อย่าง เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อการบัญญัติรูปขันธ์;

ภิกษุ ! ผัสสะ (การประจวบแห่งอายตนะภายใน และภายนอก และ วิญญาณ) เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อการบัญญัติ เวทนาขันธ์;

ภิกษุ ! ผัสสะ เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อการบัญญัติ สัญญาขันธ์;

ภิกษุ ! ผัสสะ เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อการบัญญัติ สังขารขันธ์;

ภิกษุ ! นามรูป แล เป็นเหตุปัจจัย เพื่อการบัญญัติ วิญญาณ-ขันธ์.

- อุปร. ม. ๑๔/๑๐๒/๑๒๔.

เบญจขันธ์เป็นที่บัญญัติกฎแห่งสังขตะ

อานนท์! ถ้าคนทั้งหลาย จะพึงถามเธออย่างนี้ว่า "ท่านอานนท์! กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น จากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี ได้ถูกบัญญัติแล้ว จักถูกบัญญัติ และย่อมถูกบัญญัติอยู่ แก่กรรม เหล่าไหนเล่า?" ดังนี้, อานนท์! เธอถูกถามอย่างนี้แล้ว จะตอบเขาว่าอย่างไร ?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ถ้าคนทั้งหลาย จะพึงถามข้าพระองค์เช่นนั้นแล้ว ข้าแต่พระองค์จะตอบแก่เขาอย่างนี้ว่า 'ผู้มีอายุ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใด ล่วงไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี ได้ถูกบัญญัติแล้ว แก่หมู่แห่งกรรมเหล่านั้น, ผู้มีอายุ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใด ยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี จักถูกบัญญัติ แก่หมู่แห่งกรรมเหล่านั้น, ผู้มีอายุ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใด เป็นสิ่งเกิดอยู่แล้ว ปรากฏ อยู่แล้ว; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี ย่อมถูกบัญญัติอยู่ แก่หมู่แห่งกรรมเหล่านั้น' ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ข้าพระองค์ เมื่อถูกถามอย่างนั้น จะพึงตอบแก่เขาอย่างนี้."

ถูกแล้ว อานนท์! ถูกแล้ว อานนท์! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใด **ล่วงไปแล้ว** ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น จากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี ได้ถูกบัญญัติแล้ว แก่หมู่แห่งกรรมเหล่านั้น. อานนท์! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใด **ยังไม่เกิด** ยังไม่ปรากฏ ;

กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนไปเป็น
 อย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี จักถูกบัญญัติแก่หมู่แห่งธรรมเหล่านั้น, อานนท์!
 รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใด **เป็นสิ่งที่เกิดอยู่แล้ว**
 ปราภฏอยู่แล้ว; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี ย่อมถูกบัญญัติอยู่ แก่หมู่แห่ง
 ธรรมเหล่านั้น. อานนท์! เธอ เมื่อถกถามอย่างนั้นแล้ว ฟังตอบแก่เขาอย่าง
 นี้เถิด.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๔๗-๔๙/_๘๑-๘๒.

การถูกตราน้ำเพราะอนุสัยในเบญจขันธ์!

ถูกแล้ว ภิกษุ ! ถูกแล้ว ภิกษุ ! ภิกษุ ! เธอเข้าใจเนื้อความแห่ง
 คำที่เรากล่าวโดยย่อ (ว่าถ้ามีอนุสัยในสิ่งใด จะถูกตราน้ำ เพราะสิ่งนั้น), ได้
 โดยพิสดารอย่างถูกต้องแล้ว.

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน รูป, เขาย่อมถูกตราน้ำ
 เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน รูป นั้น;^๑

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน เวทนา, เขาย่อมถูกตราน้ำ
 เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน เวทนา นั้น;

---

๑. อนุสัย ในที่นี้ ได้แก่ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย และ อวิชชานุสัย เป็นต้น, และเขา
 จะถูกตราน้ำว่า เป็นคนกำหนดแล้วด้วยกามราคานุสัย, หรือเป็นคนโกรธแล้วด้วยปฏิฆา-
 นุสัย, หรือว่าเป็นคนหลงแล้วด้วยอวิชชานุสัย ในเพราะรูปเป็นต้น ดังนี้.

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยในสัญญา, เขาย่อมถูกตรหาหน้า เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน สัญญา นั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน สังขารทั้งหลาย, เขาย่อมถูกตรหาหน้า เพราะอนุสัย ซึ่งเข้าไปมีใน สังขารทั้งหลาย นั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน วิญญาณ, เขาย่อมถูกตรหาหน้า เพราะอนุสัย ซึ่งเข้าไปมีใน วิญญาณ นั้น.

(ปฏิบัติกษณัย)

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน รูป, เขาย่อมไม่ถูกตรหาหน้า เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน รูป นั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน เวทนา, เขาย่อมไม่ถูกตรหาหน้า เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน เวทนา นั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน สัญญา, เขาย่อมไม่ถูกตรหาหน้า เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน สัญญา นั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน สังขารทั้งหลาย, เขาย่อมไม่ถูกตรหาหน้า เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน สังขารทั้งหลาย นั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน วิญญาณ, เขาย่อมไม่ถูกตรหาหน้า เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน วิญญาณ นั้นเลย.

ภิกษุ ! เนื้อความแห่งภาษิตอันเรากล่าวแล้วโดยย่อนี้ ใคร ๆ พึงเห็นโดยพิสดาร ดังนี้เถิด.

- อนุฎ. ส. ๑๗/๔๔/๗๕.

การถูกตราน้ำเพราะตายตามเบญจขันธ์

ถูกแล้ว ภิกษุ ! ถูกแล้ว ภิกษุ ! เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรา กล่าวโดยย่อ (ว่าถ้ามีอนุสัยในสิ่งใด ย่อมตายไปตามสิ่งนั้น; ตายตามสิ่งใดไป ย่อมถูกตราน้ำ เพราะสิ่งนั้น), ได้ โดยพิสดาร อย่างถูกต้องแล้ว.

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน รูป, เขาย่อมตายไปตาม รูปนั้น, ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราน้ำ เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน เวทนา, เขาย่อมตายไป ตามเวทนานั้น ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราน้ำ เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน สัญญา, เขาย่อมตายไปตาม สัญญานั้น ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราน้ำ เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน สังขารทั้งหลาย, เขาย่อม ตายไปตามสังขารนั้น, ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราน้ำ เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน วิญญาณ, เขาย่อมตายไป ตามวิญญาณนั้น, ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราน้ำ เพราะสิ่งนั้น.

(ปฏิบัติกษณ)

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน รูป, เขาย่อมไม่ตายไป ตามรูปนั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราน้ำ เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน เวทนา, เขาย่อมไม่ตาย ไปตามเวทนานั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราน้ำ เพราะสิ่งนั้น ;

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน สัญญา, เขาย่อมไม่ตายไปตามสัญญานั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน สังขารทั้งหลาย, เขาย่อมไม่ตายไปตามสังขารนั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน วิญญาณ, เขาย่อมไม่ตายไปตามวิญญาณนั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น.

ภิกษุ! เนื้อความแห่งภาษิตอันเรากล่าวแล้ว โดยย่อนี้ ใคร ๆ พึงเห็นโดยพิสดาร ดังนี้เกิด.

- ขนฺธ.สํ. ๑๗/๔๕/๗๘.

สัญญาโยชน์และที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์ (สัญญาโยชนนิยตมม) และตัวสัญญาโยชน์. พวกเธอทั้งหลาย จงฟังข้อนี้.

ภิกษุ ท.! สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์ เป็นอย่างไร? และตัวสัญญาโยชน์ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! รูป (กาย) เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์. จันทราคะ (ความกำหนัดเพราะพอใจ)ใด เข้าไปมีอยู่ในรูปนั้น จันทราคะนั้น คือ ตัวสัญญาโยชน์ ในรูปนั้น ;

ภิกษุ ท.! **เวทนา** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาชน, **ฉันทราคะ** ไต เข้าไปมีอยู่ในเวทนานั้น ฉันทราคะนั้น คือตัวสัญญาชน ในเวทนานั้น;

ภิกษุ ท.! **สัญญา** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาชน, **ฉันทราคะ** ไต เข้าไปมีอยู่ในสัญญานั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวสัญญาชน ในสัญญานั้น;

ภิกษุ ท.! **สังขาร** ทั้งหลาย เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาชน, **ฉันทราคะ** ไต เข้าไปมีอยู่ในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวสัญญาชน ในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น;

ภิกษุ ท.! **วิญญาณ** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาชน, **ฉันทราคะ** ไต เข้าไปมีอยู่ในวิญญาณนั้น ฉันทราคะนั้น คือตัวสัญญาชน ในวิญญาณนั้น.

ภิกษุ ท.! **ขันธ** เหล่านี้ เรียกว่า สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาชน; ฉันทราคะนี้เรียกว่า ตัวสัญญาชน แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๐๒/๓๐๘.

(ในสูตรอื่นทรงแสดง **สัญญาชนนิยธรรม** ด้วยอายตนะภายในหก (๑๘/๑๑๐/๑๕๙) และอายตนะภายนอกหก (๑๘/๑๓๕/๑๘๙).

ความลับของเบญจขันธ์

ภิกษุ ท.! ถ้าหาก**อัสสาทะ** (รสอร่อย) ของรูปก็ดี ของเวทนาจีดี ของสัญญาก็ดี ของสังขารทั้งหลายก็ดี และของวิญญาณก็ดี เหล่านี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่กำหนดยินดีนักในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ เหล่านี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ อัสสาทะของรูปก็ดี ของเวทนาจีดี ของสัญญาก็ดี ของสังขารทั้งหลาย

ก็ดี และของวิญญูณก็ดี มีอยู่, สัตว์ทั้งหลาย จึงกำหนดยินดีนัก ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญูณ.

ภิกษุ ท.! ถ้าหาก **อาทีนพ** (โทษ) ของรูปก็ดี ของเวทนาจก็ดี ของสัญญาก็ดี ของสังขารทั้งหลายก็ดี และของวิญญูณก็ดี เหล่านี้ จักไม่ได้มี อยู่แล้วไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่เบื่อหน่าย ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญูณ เหล่านี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ อาทีนพของรูปก็ดี ของเวทนาจก็ดี ของสัญญาก็ดี ของสังขารทั้งหลายก็ดี และของวิญญูณก็ดี มีอยู่, สัตว์ทั้งหลาย จึงเบื่อหน่ายในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญูณ.

ภิกษุ ท.! ถ้าหาก **นิสสรณะ** (อุบายเครื่องออกพ้นไปได้) จากรูปก็ดี จากเวทนาจก็ดี จากสัญญาก็ดี จากสังขารทั้งหลายก็ดี และจากวิญญูณก็ดี เหล่านี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่ออกไปพ้นได้จากรูป จากเวทนา จากสัญญา จากสังขารทั้งหลาย และจากวิญญูณ เหล่านี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ นิสสรณะจากรูปก็ดี จากเวทนาจก็ดี จากสัญญาก็ดี จากสังขารทั้งหลายก็ดี และจากวิญญูณก็ดี มีอยู่, สัตว์ทั้งหลาย จึงออกไปพ้นได้จากรูป จากเวทนา จากสัญญา จากสังขารทั้งหลาย และจากวิญญูณ, ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๗/๖๒.

เบญจขันธ์เนื่องด้วยปัจจัยแห่งความเศร้าหมองและบริสุทธิ์

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ปุรณกัณฐปะ ได้กล่าวอย่างนี้ว่า เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย จักเศร้าหมอง โดยไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย; และเหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบริสุทธิ์ได้ โดยไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย’ ดังนี้; ในเรื่องนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า กล่าวอย่างไร? พระเจ้าข้า!”

มหล! เหตุมี ปัจจัยมี เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลายจักเศร้าหมอง เพราะมีเหตุมีปัจจัย; มหล! และเหตุมี ปัจจัยมี เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบริสุทธิ์ได้ เพราะมีเหตุ มีปัจจัย.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เหตุปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย เป็นอย่างไร? และสัตว์ทั้งหลาย จักเศร้าหมอง เพราะมีเหตุมีปัจจัย อย่างไรเล่า? พระเจ้าข้า!”

มหล! ถ้าหากรูปก็ดี เวทนาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี และวิญญาณก็ดี เหล่านี้ จักได้เป็นทุกข์โดยถ่ายเดียว อันทุกข์ตามสนอง หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่ความสุขเสียเลยไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่กำหนดยินดีนึกในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ เหล่านี้. มหล! แต่เพราะเหตุที่ (ตามความรู้สึกของสัตว์ผู้ยังไม่รู้ตามเป็นจริง) รูปก็ดี เวทนาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี และวิญญาณก็ดี ยังนำมาซึ่งความสุข อันสุขตามสนอง หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์

ก็มีอยู่, สัตว์ทั้งหลาย จึงกำหนดยินดีนักในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญูณ. **เพราะความกำหนัดยินดี จึงพัวพันอยู่ในมัน เพราะความพัวพัน จึงเศร้าหมองรอบด้าน.** มหฺลึ! สิ่งเหล่านี้แหละ เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย ย่อมเศร้าหมอง เพราะมีเหตุ มีปัจจัย โดยลักษณะเช่นนี้.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ก็เหตุปัจจัย เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายเป็นอย่างไร? และสัตว์ทั้งหลาย ย่อมบริสุทธิ์ได้ เพราะมีเหตุ มีปัจจัย อย่างไรเล่า? พระเจ้าข้า!"

มหฺลึ! ถ้าหากรูปก็ดี เวทนาจก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี และวิญญูณก็ดี เหล่านี้ จักได้มีสุขโดยถ่ายเดียว อันสุขตามสนอง หยั่งลงสู่ความสุข ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์เสียเลยไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่เบื่อหน่าย ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญูณ เหล่านี้. มหฺลึ! แต่เพราะเหตุที่ รูปก็ดี เวทนาจก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี และวิญญูณก็ดี เป็นทุกข์ อันทุกข์ตามสนอง หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่ความสุข ก็มีอยู่, สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่าย ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญูณ. **เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อมบริสุทธิ์ได้.** มหฺลึ! สิ่งเหล่านี้แหละ เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบริสุทธิ์ได้ เพราะมีเหตุมีปัจจัย โดยลักษณะเช่นนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๘๕, ๘๗/๑๓๑, ๑๓๒.

เบญจขันธ์เป็นธรรมฝ่ายที่แตกสลายได้

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง สิ่งซึ่งแตกสลายได้ และ สิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้, พวกเธอทั้งหลายจงฟังข้อนี้.

ภิกษุ ท.! สิ่งซึ่งแตกสลายได้ เป็นอย่างไร? และสิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! รูป เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่สงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของรูป นั้น, นั่นคือสิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้;

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่สงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของเวทนานั้น, นั่นคือสิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้;

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่สงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของสัญญานั้น, นั่นคือสิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้;

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่สงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของสังขารทั้งหลายเหล่านั้น, นั่นคือสิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่
ดับไม่เหลือ เป็นสงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของวิญญาณนั้น,
นั่นคือ สิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้; ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๔๐/๗๐.

เบญจขันธ์ไม่เที่ยง

ภิกษุ ท.! รูป เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็น
โดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็น
โดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็น
โดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มี
ความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความ
เป็นโดยอย่างอื่นได้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๑/๔๗๘.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า 'สมุทฺยธรรม สมุทฺยธรรม (มีความ
ก่อขึ้นเป็นธรรมดา) ดังนี้, ก็สมุทฺยธรรมนั้น เป็นอย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !"

ราชา ! รูป เป็นสมุททยธรรม, เวทนา เป็นสมุททยธรรม, สัญญา เป็นสมุททยธรรม, สังขารทั้งหลาย เป็นสมุททยธรรม, และวิญญาณ เป็นสมุททยธรรม แล.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า 'วยธรรม วยธรรม (มีความเสื่อมเป็นธรรมดา)' ดังนี้, กัวยธรรมนั้น เป็นอย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !"

ราชา ! รูป เป็นวยธรรม, เวทนา เป็นวยธรรม, สัญญา เป็นวยธรรม, สังขารทั้งหลาย เป็นวยธรรม, และวิญญาณ เป็นวยธรรม แล.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า 'นิโรธธรรม, นิโรธธรรม, (มีความดับเป็นธรรมดา)' ดังนี้, กันิโรธธรรมนั้น เป็นอย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !"

ราชา ! รูป เป็นนิโรธธรรม, เวทนา เป็นนิโรธธรรม, สัญญา เป็นนิโรธธรรม, สังขารทั้งหลาย เป็นนิโรธธรรม, และวิญญาณ เป็นนิโรธธรรม แล

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๔๑-๒/๓๘๗, ๓๘๖, ๓๘๘.

ภิกษุ ท. ! รูป ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนันตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริง อย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! เวทนา ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริง. อย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! สัญญา ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริง อย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์, สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์, สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘/๔๒.

เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ก็ไม่เที่ยง

ภิกษุ ท.! รูปไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของรูป ก็ไม่เที่ยง, รูป ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันไม่เที่ยงแล้ว จักเป็นของเที่ยงได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท.! เวทนา ไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของเวทนา ก็ไม่เที่ยง, เวทนา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันไม่เที่ยงแล้ว จักเป็นของเที่ยงได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท.! สัญญา ไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสัญญาก็ไม่เที่ยง, สัญญา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันไม่เที่ยงแล้ว จักเป็นของเที่ยงได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสังขารทั้งหลาย ก็ไม่เที่ยง, สังขาร ที่เกิดจากเหตุปัจจัยอันไม่เที่ยงแล้ว จักเป็นของเที่ยงได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ ไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของวิญญาณ ก็ไม่เที่ยง, วิญญาณ ที่เกิดจากเหตุปัจจัยอันไม่เที่ยงแล้ว จักเป็นของเที่ยงได้อย่างไร .

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๙/๔๕.

เบญจขันธ์เป็นทุกข์

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! คนกล่าวกันว่า 'ทุกข์ ทุกข์' ดังนี้, ทุกข์นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !"

ราชา ! รูป เป็นทุกข์, เวทนา เป็นทุกข์, สัญญา เป็นทุกข์, สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์, และวิญญาณ เป็นทุกข์ แล.

'ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! คนกล่าวกันว่า 'ทุกขธรรม ทุกขธรรม (มีทุกข์ เป็นธรรมดา)' ดังนี้, ก็ทุกขธรรมนั้น เป็นอย่างไรเล่า? พระเจ้าข้า!"

ราชา ! รูป เป็นทุกขธรรม, เวทนา เป็นทุกขธรรม, สัญญา เป็นทุกขธรรม, สังขารทั้งหลาย เป็นทุกขธรรม, และวิญญาณ เป็นทุกข-
ธรรม แล.

- ชนุธ. ส. ๑๗/๒๔๐/๓๘๑-๓๘๒.

ภิกษุ ท.! รูป เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า" นั้น ไม่ใช่ของเรา, นั้น ไม่ใช่เรา, นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นี่ ไม่ใช่ของเรา, นั้นไม่ใช่เรา, นั้น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั้นไม่ใช่เรา, นั้น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นี่ ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘/๔๓.

เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ก็เป็นทุกข์

ภิกษุ ท.! รูป เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของรูป ก็เป็นทุกข์, รูป ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร;

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของเวทนา ก็เป็นทุกข์, เวทนา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร;

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสัญญา ก็เป็นทุกข์, สัญญา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร;

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสังขารทั้งหลาย ก็เป็นทุกข์, สังขาร ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของวิญญาณ ก็เป็นทุกข์, วิญญาณ ที่เกิดจากเหตุปัจจัยอันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร.

- ขนฺธ. สั. ๑๗/๒๙/๔๖.

เบญจขันธ์เป็นอนัตตา

ภิกษุ ท.! รูป เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นรูปนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นเวทนานั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นสัญญานั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นสังขารทั้งหลายเหล่านั้นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นวิญญาณนั้นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้แล.

- ขนฺธ สํ. ๑๗/๒๘/๔๔.

ภิกษุ ท.! รูป เป็นอนัตตา. ภิกษุ ท.! ถ้ารูป จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ไร รูปนี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ (ความถูกเบียดเบียนด้วยโรคเป็นต้น); อนึ่ง สัตว์ จะพึงได้ในรูปตามปรารถนาว่า 'รูปของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด, รูปของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ รูปเป็นอนัตตา รูป จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ; อนึ่ง สัตว์ ย่อมไม่ได้ในรูปตามปรารถนาว่า 'รูปของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด. รูปของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นอนัตตา. ภิกษุ ท.! ถ้าเวทนา จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ไร เวทนา นี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ; อนึ่ง สัตว์ จะพึงได้ในเวทนาตามปรารถนาว่า 'เวทนาของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด, เวทนาของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ เวทนา เป็นอนัตตา เวทนา จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ; อนึ่ง สัตว์ ย่อมไม่ได้ในเวทนาตามปรารถนาว่า 'เวทนาของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด, เวทนาของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้.

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นอนัตตา. ภิกษุ ท.! ถ้าสัญญา จักเป็น
 อตตแล้วไซ้ สัญญานี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ; อนึ่ง สัตว์ จะพึงได้ใน
 สัญญาตามปรารภนาว่า 'สัญญาของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด, สัญญาของเรา
 อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ สัญญา เป็น
 อนัตตา สัญญา จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ; อนึ่ง สัตว์ ย่อมไม่ได้ในสัญญาตาม
 ปรารภนาว่า 'สัญญาของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด, สัญญาของเรา อย่าได้เป็น
 อย่างนั้นเลย' ดังนี้.

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย เป็นอนัตตา. ภิกษุ ท.! ถ้าสังขาร
 ทั้งหมด จักเป็นอตตแล้วไซ้ สังขารทั้งหลายเหล่านี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่อ
 อาพาธ; อนึ่ง สัตว์ จะพึงได้ในสังขารทั้งหลายตามปรารภนาว่า 'สังขาร
 ทั้งหมดของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด, สังขารทั้งหมดของเรา อย่าได้เป็นอย่าง
 นั้นเลย' ดังนี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่สังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา สังขาร
 ทั้งหมดจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ; อนึ่ง สัตว์ ย่อมไม่ได้ในสังขารทั้งหมดตาม
 ปรารภนาว่า 'สังขารทั้งหมดของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด, สังขารทั้งหมดของ
 เรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้.

ภิกษุ ท.! วิญญาณ เป็นอนัตตา. ภิกษุ ท.! ถ้าวิญญาณ จัก
 เป็นอตตแล้วไซ้ วิญญาณนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ; อนึ่ง สัตว์ จะพึง
 ได้ในวิญญาณตามปรารภนาว่า 'วิญญาณของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด, วิญญาณ
 ของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ วิญญาณ
 เป็นอนัตตา วิญญาณ จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ; อนึ่ง สัตว์ ย่อมไม่ได้ใน
 วิญญาณตามปรารภนาว่า 'วิญญาณของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด, วิญญาณของ
 เรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้. ....

ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้, รูป ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, รูป ทั้งปวงนั้น อันใคร ๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า 'นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา' ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เวทนา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, เวทนาทั้งปวงนั้น อันใคร ๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า 'นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา' ดังนี้.

ภิกษุ ท.! สัญญา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, สัญญาทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้น อันใคร ๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า 'นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา' ดังนี้.

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, สังขารทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้น อันใคร ๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า 'นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา' ดังนี้.

ภิกษุ ท.! วิญญาณ ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลว หรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, วิญญาณทั้งปวงนั้น อันใคร ๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า 'นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา' ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สั ๑๗/๘๒-๘๔/๑๒๗-๑๒๙.

ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้, สิ่งใดมิใช่ของพวกเขา, พวกเขาจะละสิ่งนั้นเสีย, สิ่งนั้น อันพวกเขาละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเขาเอง ตลอดกาลนาน. ภิกษุ ท.! ก็สิ่งใดเล่า มิใช่ของพวกเขา ?

ภิกษุ ท.! รูป มิใช่ของพวกเขา, พวกเขาจะละรูปนั้นเสีย; รูปนั้น อันพวกเขาละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเขาเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท.! เวทนา มิใช่ของพวกเขา, พวกเขาจะละเวทนานั้นเสีย; เวทนานั้น อันพวกเขาละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเขาเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท.! สัญญา มิใช่ของพวกเขา, พวกเขาจะละสัญญานั้นเสีย; สัญญานั้น อันพวกเขาละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเขาเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย มิใช่ของพวกเธอ, พวกเธอจงละสังขาร
ทั้งหลายเหล่านั้นเสีย; สังขารทั้งหลายเหล่านั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็น
ไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท.! วิญญาณ มิใช่ของพวกเธอ, พวกเธอจงละวิญญาณ
นั้นเสีย; วิญญาณนั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่
พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท.! พวกเธอจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร? คือข้อที่หญ้า
ไม้ กิ่งไม้และใบไม้ ไต่ ๗ มีอยู่ ในเขตวันนี้, เมื่อคนเขาขนเอามันไปก็ตาม
เผาเสียก็ตาม หรือกระทำตามความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม; พวกเธอ
เคยเกิดความคิดอย่างนี้บ้างหรือไม่ ว่า "คนเขาขนเอาเราไปบ้าง เขาเผาเราบ้าง
เขาทำแก่เราตามความปรารถนาของเขาบ้าง" ดังนี้?

"ข้อนั้น หามีได้ พระเจ้าข้า!" ข้อนั้น เพราะเหตุไรเล่า? "เพราะเหตุว่า
นั้น หาได้เป็นตัวตน หรือของเนื่องด้วยตัวตน ของข้าพระองค์ไม่ พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! ฉันทใดก็ฉันทนั้น, คือ สิ่งใด มิใช่ของพวกเธอ, พวก
เธอจงละสิ่งนั้นเสีย; สิ่งนั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์
สุขแก่พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน แล.

เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ก็เป็นอนัตตา

ภิกษุ ท.! รูป เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของรูป ก็เป็นอนัตตา, รูป ที่เกิดจากเหตุปัจจัยอันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอัตตาได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของเวทนา ก็เป็นอนัตตา, เวทนา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอัตตาได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสัญญา ก็เป็นอนัตตา, สัญญา ที่เกิดจากเหตุปัจจัยอันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอัตตาได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสังขารทั้งหลาย ก็เป็นอนัตตา, สังขาร ที่เกิดจากเหตุปัจจัยอันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอัตตาได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของวิญญาณ ก็เป็นอนัตตา, วิญญาณ ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอัตตาได้อย่างไร แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๐/๔๗.

เบญจขันธ์เป็นภาระที่หนัก

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงภาระ(ของหนัก)...แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลายจงฟังข้อนี้.

ภิกษุ ท.! อะไรเล่า เป็นของหนัก? ภิกษุ ท.! อุปาทานขันธ์ทั้งห้านั่นแหละ เรากล่าวว่าเป็นของหนัก. ห้าอย่างเหล่าไหนเล่า? ห้าอย่างคือ ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ รูป, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ เวทนา, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สัญญา, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สังขาร, และขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ วิญญาณ. ภิกษุ ท.! นี้ เราเรียกว่า ของหนัก แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๓๒/๔๙.

เบญจขันธ์เป็นทั้งผู้ฆ่าและผู้ตาย

'ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! คนกล่าวกันว่า 'มาร มาร' ดังนี้, เขากล่าวกันว่า 'มาร' เช่นนี้ มีความหมายเพียงไร พระเจ้าข้า?'

ราคะ! เมื่อ (ความยึดถือใน) รูป มีอยู่, มารก็จะมี ผู้ให้ตาย ก็จะมี หรือผู้ตายก็มี.

ราคะ! เมื่อ (ความยึดถือใน) เวทนา มีอยู่, มารก็จะมี ผู้ให้ตายก็จะมี หรือผู้ตายก็มี.

ราคะ ! เมื่อ (ความยึดถือใน) สัจญา มีอยู่, มารก็จะมี ผู้ให้ตายก็จะมี หรือผู้ตายก็จะมี.

ราคะ ! เมื่อ (ความยึดถือใน) สังขารทั้งหลาย มีอยู่, มารก็จะมี ผู้ให้ตายก็จะมี หรือผู้ตายก็จะมี.

ราคะ ! เมื่อ (ความยึดถือใน) วิญญาณ มีอยู่, มารก็จะมี ผู้ให้ตายก็จะมี หรือผู้ตายก็จะมี.

ราคะ ! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้ เธอ พึงเห็นรูปก็ดี เวทนามก็ดี สัจญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี และวิญญาณก็ดี ว่าเป็นมาร, ว่าเป็นผู้ให้ตาย, ว่าเป็นผู้ตาย, ว่าเป็นโรค, ว่าเป็นห้วง, ว่าเป็นลูกศร, ว่าเป็นทุกข์, และว่าเป็นทุกข์ที่เกิดขึ้นแล้ว, บุคคลเหล่าใดเห็นขันธ์ทั้งห้าในลักษณะเช่นนี้ บุคคลเช่นนั้นชื่อว่าเห็นอยู่โดยชอบ แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๓๑/๓๖๖.

เบญจขันธ์เป็นกองถ่านถ้ำจริง

ภิกษุ ท.! รูป เป็นกองถ่านถ้ำจริง.,^๑ เวทนา เป็นกองถ่านถ้ำจริง, สัจญา เป็นกองถ่านถ้ำจริง, สังขารทั้งหลาย เป็นกองถ่านถ้ำจริง, และวิญญาณ เป็นกองถ่านถ้ำจริง.

ภิกษุ ท.! สาวกของพระอรียเจ้า ผู้ได้ยินได้ฟัง เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ใน

๑. ถ่านถ้ำจริง คือ ไฟถ่านที่ซ่อนอยู่ใต้ขี้ถ้ำร้อน.

สัญญา, ย่อมเปื้อนนายแม่ในสังขารทั้งหลาย. และย่อมเปื้อนนายแม่ในวิญญาน แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๑๗/๓๓๔.

เบญจขันธ์เป็นเครื่องผูกพันสัตว์

ภิกษุ ท.! ในโลกนี้ บุคคล ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นเหล่าพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำให้ธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้เห็นเหล่าสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ :-

ย่อมตามเห็นพร้อม (คือเห็นดังอยู่เป็นประจำ) **ซึ่งรูป** โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีรูป หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งรูปว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตนว่ามีอยู่ในรูป บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่งเวทนา โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีเวทนา หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งเวทนาว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตนว่ามีอยู่ในเวทนา บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่งสัญญา โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตนว่ามีสัญญา หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งสัญญามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในสัญญา บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่งสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีสังขาร หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งสังขารทั้งหลาย ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตนว่ามีอยู่ในสังขารทั้งหลาย บ้าง;

ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่งวิญญาณ โดยความเป็นคน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีวิญญาณ หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งวิญญาณ ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในวิญญาณ บ้าง.

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้ไม่ได้ยินได้ฟังนี้ เราเรียกว่า ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือรูปบ้าง ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือเวทนาบ้าง ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือสัญญาบ้าง ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือสังขารทั้งหลาย บ้าง ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือวิญญาณบ้าง ;

เป็นผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันทั้งภายในและภายนอก เป็นผู้ไม่เห็นฝั่งนี้ (คือวัฏฏสงสาร) เป็นผู้ไม่เห็นฝั่งโน้น (คือนิพพาน), เกิดอยู่อย่างผู้มีเครื่องผูกพัน, แก่อยู่อย่างผู้มีเครื่องผูกพัน, ตายอยู่อย่างผู้มีเครื่องผูกพัน, จากโลกนี้ไปสู่โลกอื่นอย่างผู้มีเครื่องผูกพัน แล.

- ขนธ. สั. ๑๗/๒๐๐/๓๐๔.

เรียกกันว่า "สัตว์" เพราะติดเบญจขันธ์

'ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า 'สัตว์ สัตว์' ดังนี้, เขากล่าวกันว่า 'สัตว์' เช่นนี้ มีความหมายเพียงไร ? พระเจ้าข้า !"

ราชา ! ฉันทะ (ความพอใจ) ราคะ (ความกำหนัด) นันทิ (ความเพลิน)
 ตัณหา (ความทะยานอยาก) ไต ฯ มีอยู่ ในรูป, สัตว์ ย่อมเกี่ยวข้อง ย่อมติด
 ในรูปนั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า
 "สัตว์ (ผู้ข้องติด)" ดังนี้ ;

ราชา ! ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ไต ฯ มีอยู่ในเวทนา, สัตว์
 ย่อมเกี่ยวข้อง ย่อมติดในเวทนานั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น
 สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า "สัตว์" ดังนี้ ;

ราชา ! ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ไต ฯ มีอยู่ในสัญญา, สัตว์
 ย่อมเกี่ยวข้อง ย่อมติดในสัญญานั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น
 สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า "สัตว์" ดังนี้ ;

ราชา ! ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ไต ฯ มีอยู่ในสังขารทั้งหลาย,
 สัตว์ย่อมเกี่ยวข้อง ย่อมติดในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น
 เพราะฉะนั้น สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า "สัตว์" ดังนี้ แล ;

ราชา ! ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ไต ฯ มีอยู่ในวิญญาณ, สัตว์
 ย่อมเกี่ยวข้อง ย่อมติดในวิญญาณนั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น
 สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า "สัตว์" ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๓๒/๓๖๗.

ไม่รู้จักรเบญจขันธ์ชื่อว่ามโหฬาร

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า 'อโหฬาร อโหฬาร' ดังนี้. ก็อโหฬารนั้น เป็นอย่างไร ? และบุคคลชื่อว่า มโหฬาร ด้วยเหตุเพียงไรเล่า? พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ! ในโลกนี้ บุคคล ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ย่อมไม่รู้จักรูป, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของรูป, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของรูป, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของรูป; เขาย่อมไม่รู้จักรเวทนา, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของเวทนา, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของเวทนา, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา; เขาย่อมไม่รู้จักรสัญญา, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของสัญญา, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของสัญญา, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสัญญา; เขาย่อมไม่รู้จักรสังขารทั้งหลาย, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของสังขารทั้งหลาย, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของสังขารทั้งหลาย, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสังขารทั้งหลาย; และเขาย่อมไม่รู้จักรวิญญาน, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของวิญญาน, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของวิญญาน, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของวิญญาน. ภิกษุ ! ความไม่รู้นี้เราเรียกว่า 'อโหฬาร' และบุคคลชื่อว่ามโหฬารด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๙๘/๓๐๐.

เพลลนในเบญจขันธ์เท่ากับเพลลนในทกข

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลลนเพลลนอยู่ในรูป, ผู้นั้น เท่ากับ เพลลน-เพลลนอยู่ในสิ่งที่เป็ทกข. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลลนเพลลนอยู่ในสิ่งที่เป็ทกข, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทกข" ดังนี้ ;

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลิดเพลิน อยู่ในเวทนา, ผู้นั้น เท่ากับ เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่ เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่ เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลิดเพลิน อยู่ในสัญญา, ผู้นั้น เท่ากับ เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่ เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่ เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ในสังขารทั้งหลาย, ผู้นั้น เท่ากับ เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่ เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่ เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ในวิญญาณ, ผู้นั้น เท่ากับ เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่ เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่ เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๙/๖๔.

ต้องละฉันทราคะในเบญจขันธ์

ภิกษุ ท.! สิ่งใดไม่เที่ยง, พวกเธอพึงละฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะ พอใจ) ในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท.! ก็สิ่งใดเล่าไม่เที่ยง? ภิกษุ ท.! รูป ไม่เที่ยง, เวทนา ไม่เที่ยง, สัญญา ไม่เที่ยง, สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง, และวิญญาณ ไม่เที่ยง, พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท.! คือสิ่งใด ที่ไม่ เที่ยง พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นแหละ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๑๗/๓๓๗.

ภิกษุ ท.! สิ่งใดเป็นทุกข์, พวกเธอพึงละฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะพอใจ) ในสิ่งนั้น, ภิกษุ ท.! ก็สิ่งใดเล่าเป็นทุกข์? ภิกษุ ท.! รูป เป็นทุกข์, เวทนา เป็นทุกข์, สัญญา เป็นทุกข์, สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์, และวิญญาณ เป็นทุกข์. พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท.! คือสิ่งใด ที่เป็นทุกข์ พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นแหละ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๑๘/๓๓๘.

ภิกษุ ท.! สิ่งใดเป็นอนัตตา, พวกเธอพึงละฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะพอใจ) ในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท.! ก็สิ่งใดเล่าเป็นอนัตตา? ภิกษุ ท.! รูป เป็นอนัตตา, เวทนา เป็นอนัตตา, สัญญา เป็นอนัตตา, สังขารทั้งหลาย เป็นอนัตตา, และวิญญาณ เป็นอนัตตา, พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท.! คือสิ่งใด ที่เป็นอนัตตา พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นแหละ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๑๘/๓๔๑.

นิทเทศ ๒

ว่าด้วยทุกข์สรูปในปัญจุปาทานักขันธ

จบ

นิทเทศ ๓ ว่าด้วยหลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์

(มี ๑๘ เรื่อง)

หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับทุกข์

ภิกษุ ท.! ข้อที่เรากล่าวว่่า "พึงรู้จักทุกข์. พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของทุกข์, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของทุกข์, พึงรู้จักผลของทุกข์, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของทุกข์, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์" ดังนี้ั้น, ข้อนั้น เรากล่าวว่่าหมายถึงอะไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ข้อนั้น เรากล่าวว่่าหมายถึง **ความเกิด** เป็นทุกข์, **ความแก่** เป็นทุกข์, **ความเจ็บไข้** เป็นทุกข์, **ความตาย** เป็นทุกข์, **ความโศก** **ความร่ำไรร่ำพัน** **ความทุกข์กาย** **ความทุกข์ใจ** **ความคับแค้นใจ** เป็นทุกข์, **ความปรารถนาอย่างใดแล้ว ไม่ได้ อย่างนั้น** เป็นทุกข์; **กล่าวโดยสรุปแล้ว ปัญจุปาทานกัณฑ์** เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท.! **เหตุเป็นแดนเกิดของทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! **ตัณหา** เป็นเหตุเป็นแดนเกิดของทุกข์.

ภิกษุ ท.! **ความเป็นต่างกันของทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! **ทุกข์ที่มีประมาณยิ่ง** มีอยู่, **ที่มีประมาณเล็กน้อย** มีอยู่, **ที่คลายช้า** มีอยู่, **และที่คลายเร็ว** มีอยู่. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า **ความเป็นต่างกันของทุกข์**.

ภิกษุ ท.! **ผลของทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกความทุกข์ชนิดใดครอบงำแล้ว มีจิตอันความทุกข์รวบรัดแล้ว ย่อมโศกเศร้า ย่อมระทมใจ คร่ำครวญ ตีอกร่ำไห้ ย่อมถึงความหลงใหล; หรือว่า ถูกความทุกข์ชนิดใดครอบงำแล้ว มีจิตอันความทุกข์รวบรัดแล้ว ย่อมถึงการแสวงหาที่พึงภายนอก ว่า "ใครหนอย่อมรู้วิธี เพื่อความดับไม่เหลือของทุกข์นี้ สักวิธีหนึ่ง หรือสองวิธี" ดังนี้. ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า ความทุกข์มีความหลงใหลเป็นผล หรือมิฉะนั้น ก็มีการแสวงหาที่พึงภายนอกเป็นผล. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า ผลของทุกข์.

ภิกษุ ท.! **ความดับไม่เหลือของทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ความดับไม่เหลือของทุกข์ มีได้ เพราะความดับไม่เหลือของตัณหา.

ภิกษุ ท.! อริยมรรคมมีองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นทางดำเนินให้ถึง**ความดับไม่เหลือของทุกข์**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำกรงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ. ....

ภิกษุ ท.! คำใด ที่เรากล่าวว่า "พึงรู้จักทุกข์, พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของทุกข์, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของทุกข์, พึงรู้จักผลของทุกข์, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของทุกข์, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์" ดังนี้ นั้น, เรากล่าวหมายถึงความข้อนี้ แล.

- ญก. อ. ๒๒/๔๖๔/๓๓๔.

ปัญจุปาทานชั้นห่า เป็นทุกขอริยสัจ

ภิกษุ ท.! อริยสัจคือทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า ? ควรจะกล่าวได้ว่า ได้แก่ อุปาทานชั้นห่า. อุปาทานชั้นห่า อย่างไรเล่า ? อุปาทานชั้นห่าคือ รูปอุปาทานชั้นห่า เวทณูปาทานชั้นห่า สัตตูปาทานชั้นห่า สังขารอุปาทานชั้นห่า วิญญาณอุปาทานชั้นห่า. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า อริยสัจคือทุกข์.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๓๔/๑๖๗๙.

ปัญจอุปาทานักชั้นห่า เป็นทุกข์

ภิกษุ ท.! ทุกข์เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ปัญจอุปาทานักชั้นห่านั่นแหละ เรากล่าวว่าเป็นทุกข์. อุปาทานชั้นห่าทั้งห้าเหล่าไหนเล่า ? ห่าคือ อุปาทานชั้นห่าคือ รูป, อุปาทานชั้นห่าคือ เวทนา, อุปาทานชั้นห่าคือ สัตตัญญา, อุปาทานชั้นห่าคือ สังขาร, และอุปาทานชั้นห่าคือ วิญญาณ. ภิกษุ ท.! นี้แล เรียกว่า ทุกข์.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๙๓/๒๘๐.

ทรงแสดงลักษณะความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! คำว่า 'ทุกข์ ๆ' ดังนี้ เป็นคำที่เขากล่าวกันอยู่ ทุกข์นั้นเป็นอย่างไร พระเจ้าข้า ?"

ธาระ ! รูป แล เป็นทุกข์, เวทนา เป็นทุกข์, สัตตัญญา เป็นทุกข์, สังขาร ท. เป็นทุกข์, วิญญาณ เป็นทุกข์.

ธาระ ! อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป
แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร ท. แม้ในวิญญาณ. ....

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๔๐/๓๘๑.

(ในสูตรอื่น (๑๗/๒๔๐/๓๘๒) ได้ตรัสเรียกสิ่งๆ ที่เรียกว่าทุกข์ ว่า **ทุกขธรรม** คือ
มีทุกข์เป็นธรรมดา).

ทรงแสดงลักษณะแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! คำว่า 'ทุกข์ ๆ' ดังนี้ เป็นคำที่เขากล่าวกันอยู่.
ทุกข์ หรือการบัญญัติว่าทุกข์ พึงมีได้ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร พระเจ้าข้า ?"

สมิทธิ ! **จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ**
มีอยู่ในที่ใด. ทุกข์ หรือการบัญญัติว่าทุกข์ ย่อมมีอยู่在那้น.

(ในกรณีแห่ง **โสตตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และ มนะ** ก็ได้ตรัสไว้โดยข้อความมี
ลักษณะอย่างเดียวกันกับกรณีแห่งจักขุนี้).

- สฬฺห. สํ. ๑๘/๔๘/๗๔.

ความเป็นทุกข์สามลักษณะ

ภิกษุ ท.! ความเป็นทุกข์ มีสามลักษณะเหล่านี้. สามลักษณะ
เหล่านี้ไหนเล่า ? สามลักษณะคือ :-

๑. ความเป็นทุกข์ เพราะมีลักษณะทนได้ยาก.
๒. ความเป็นทุกข์ เพราะมีลักษณะเป็นของปรุงแต่งและปรุงแต่ง
สิ่งอื่นพร้อมกันไปในตัว,
๓. ความเป็นทุกข์ เพราะมีลักษณะแห่งความแปรปรวนเป็นไป
ต่าง ๆ

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือ ความเป็นทุกข์สามลักษณะ.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๘๕/๓๑๔๙

ความทุกข์ของเทวดาและมนุษย์ตามธรรมชาติ

ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มีรูปเป็นที่มายินดี ยินดีแล้ว
ในรูป บันเทิงแล้วในรูป ย่อม อยู่เป็นทุกข์ เพราะความแปรปรวนจางคลายดับ
ไปแห่งรูป. (ในกรณีแห่ง เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ และ ธรรมมารมณ ก็ตรัสอย่างเดียวกัน).

ภิกษุ ท.! ส่วนตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ รู้แจ้งความเกิด
ความตั้งอยู่ไม่ได้ รสอร่อย โทษ และอุบายเครื่องสลัดออก แห่งรูป ตามเป็น
จริง ไม่มีรูปเป็นที่มายินดี ไม่ยินดีในรูป ไม่บันเทิงในรูป ยังคงอยู่เป็นสุขแม้
เพราะความแปรปรวนจางคลายดับไปแห่งรูป. (ในกรณีแห่ง เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ
และ ธรรมมารมณ ก็ตรัสอย่างเดียวกัน).

- สฬา. ส. ๑๘/๑๕๙/๒๑๖.

เป็นทุกข์เพราะติดอยู่ในอายตนะ

ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **รูป** เป็นที่รื่นรมย์ใจ ยินดีแล้วในรูป บันเทิงด้วยรูป. ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของรูป;

ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **เสียง** เป็นที่รื่นรมย์ใจ ยินดีแล้วในเสียง บันเทิงด้วยเสียง. ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของเสียง ;

ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **กลิ่น** เป็นที่รื่นรมย์ใจ ยินดีแล้วในกลิ่น บันเทิงด้วยกลิ่น. ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของกลิ่น;

ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **รส** เป็นที่รื่นรมย์ใจ ยินดีแล้วในรส บันเทิงด้วยรส. ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของรส;

ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **โผฏฐัพพะ** เป็นที่รื่นรมย์ใจ ยินดีแล้วโผฏฐัพพะ บันเทิงด้วยโผฏฐัพพะ. ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของโผฏฐัพพะ ;

ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **ธรรมารมณ** เป็นที่รื่นรมย์ ใจ ยินดีแล้วในธรรมารมณ บันเทิงด้วยธรรมารมณ. ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของธรรมารมณ แล.

- สฟา. ส. ๑๘/๑๖๑/๒๑๘.

ทุกข์เพราะยึดถือสิ่งที่ยึดถือไม่ได้

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนแม่น้ำ ซึ่งมีกำเนิดแต่ภูเขา ไหลไปทางต่ำ สิ้นระยะไกล มีกระแสเชี่ยวจัด. ถ้าหากหญ้ากาสะก็ตาม หญ้ากุสะก็ตาม หญ้าปัพพะก็ตาม หญ้าวีระณะก็ตาม หรือต้นไม้ก็ตาม เกิดอยู่ที่ฝั่งทั้งสองของแม่น้ำ นั้นไซ้, หญ้าหรือต้นไม้นั้น ก็จะถึงย่อยลงปกฝั่งทั้งสองของแม่น้ำนั้น. บุรุษผู้หนึ่ง ถูกกระแสแห่งแม่น้ำนั้นพัฒนา ถ้าจะจับหญ้ากาสะก็ตาม หญ้ากุสะก็ตาม หญ้าปัพพะก็ตาม หญ้าวีระณะก็ตาม หรือต้นไม้ก็ตาม สิ่งเหล่านั้นก็จะพังขาดหลุดไป (เพราะกระแสเชี่ยวจัดของแม่น้ำ). บุรุษผู้นั้นย่อมถึงการพินาศเพราะการทำเช่นนั้น., อุปมานี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! อุปไมยกัฉนั้น คือ บุรุษน ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นเหล่าพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็นเหล่าสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อม **ตามเห็นพร้อม (คือเห็นดังอยู่เป็นประจำ) ซึ่งรูป** โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีรูป หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งรูป ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในรูป, รูปนั้นย่อมแตกสลายแก่เขา เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อนี้เป็นเหตุ บ้าง ;

บุุณชนั้ัน ย่อม ตามเห็นพร้อม ซึ่งเวทนา โดยความเป็นคน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีเวทนา หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งเวทนา ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในเวทนา, เวทนานั้ันย่อมแตกสลาย แก่เขา เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อั้ันเป็นเหตุ บ้าง;

บุุณชนั้ัน ย่อม ตามเห็นพร้อม ซึ่งสัญญา โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีสัญญา หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งสัญญา ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในสัญญา, สัญญานั้ันย่อมแตกสลาย แก่เขา, เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อั้ันเป็นเหตุ บ้าง;

บุุณชนั้ัน ย่อม ตามเห็นพร้อม ซึ่งสังขาร ั้ันหลาย โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตน ว่ามีสังขาร หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งสังขาร ั้ันหลาย ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตนว่ามีอยู่ในสังขาร ั้ันหลาย, สังขาร ั้ันหลายเหล่านั้ัน ย่อมแตกสลายแก่เขา เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อั้ันเป็นเหตุ บ้าง;

บุุณชนั้ัน ย่อม ตามเห็นพร้อม ซึ่งวิญญาณ โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีวิญญาณ หรือตามเห็นพร้อมซึ่งวิญญาณ ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตน ว่ามีอยู่ในวิญญาณ, วิญญาณั้ัน ย่อมแตกสลายแก่เขา เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อั้ันเป็นเหตุ แล.

- ฆนุถ. สั. ๑๗/๑๖๘/๒๓๗.

ทุกข์คือกระแสการปรุงแต่งทางจิต (ไม่มีบุคคลผู้ทุกข์)

กัถสปะ! เมื่อบุคคลมีความสำคัญมั่นหมายมาแต่ต้นว่า "ผู้นั้นกระทำ ผู้นั้นเสวย (ผล)" ดังนี้เสียแล้ว เขามีวาทะ (คือลัทธิยืนยันอยู่) ว่า "ความทุกข์ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเอง" ดังนี้ : นั้นย่อมนั่นไปสู (คลองแห่ง) สัสสตะ (ทิวลิป ที่ถือว่ายั่งยืน). กัถสปะ! เมื่อบุคคลถูกเวทนากระทบให้มีความสำคัญมั่นหมาย ว่า "ผู้อื่นกระทำ ผู้อื่นเสวย (ผล)" ดังนี้เสียแล้ว เขามีวาทะ (คือลัทธิยืนยันอยู่) ว่า "ความทุกข์ เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำให้" ดังนี้ : นั้นย่อมนั่นไปสู (คลอง แห่ง) อุกเฉทะ (ทิวลิปที่ถือว่ายากดุด)."

กัถสปะ! ตถาคต ย่อม แสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหา ส่วนสุดทั้งสองนั้น คือ ตถาคตย่อมแสดงดังนี้ว่า "เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมี สังขารทั้งหลาย; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ : ....๗๗.... ๗๗....๗๗.... เพราะมีชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ- โทมนัสสะอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครอบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกอง ทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้."

เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งวิชชาที่นั่นนั่นเดียว, จึง มีความดับแห่งสังขาร; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ ; .... ๗๗.... ๗๗....๗๗....เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสสะอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่ง กองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้." ดังนี้.

(พุทธศาสนามีได้ถือว่าจิตเป็นบุคคล กระแสการปรุงแต่งทางจิตเป็นไปได้อัตโนมัติตามธรรมชาติ ผลที่เกิดขึ้นเป็นความทุกข์จึงมิใช่การกระทำของบุคคลใด ; ดังนั้น จึงมิใช่การกระทำของบุคคลผู้รู้สึกเป็นทุกข์ หรือการกระทำของบุคคลอื่นใดที่ทำให้บุคคลอื่นเป็นทุกข์. นี่เป็นหลักสำคัญของพุทธศาสนาที่สอนเรื่องอนัตตา ไม่มีสัตว์บุคคลที่เป็นผู้กระทำหรือถูกกระทำ มีแต่กระแสแห่งอิทัปปัจจยตาซึ่งจิตรู้สึกได้เท่านั้น ; เป็นเรื่องสำคัญที่สุดในพุทธศาสนา ที่จะต้องศึกษาให้เข้าใจถึงที่สุด).

อุปมาณะ ! เรากล่าวว่า **ความทุกข์เป็นสิ่งที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น** (ปัจจุสมุปันนธรรม). ทุกข์นั้น อาศัยปัจจัยอะไรเกิดขึ้นเล่า? อุปมาณะ ! **ทุกข์อาศัยปัจจัยคือผัสสะเกิดขึ้น. ....**

ทุกข์ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า **ตนทำเอง** ก็เป็นทุกข์ที่อาศัยผัสสะเกิดขึ้น.

ทุกข์ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า **ผู้อื่นทำให้** ก็เป็นทุกข์ที่อาศัยผัสสะเกิดขึ้น.

ทุกข์ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า **ตนทำเองด้วยผู้อื่นทำให้ด้วย** ก็เป็นทุกข์ที่อาศัยผัสสะเกิดขึ้น.

ทุกข์ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า **ตนทำเองก็หามิได้ผู้อื่นทำให้ก็หามิได้** ก็เป็นทุกข์ที่อาศัยผัสสะเกิดขึ้น.

- นิทาน. ส. ๑๖/๔๗/๘๗.

(คำว่า ผัสสะ ในที่นี้ เป็นส่วนหนึ่งแห่งปัจจุสมุปบาท หรือกระแสแห่งการปรุงแต่งในทางจิต, มิใช่บุคคล ; ดังนั้นจึงกล่าวว่า ทุกข์นี้ไม่มีใครทำให้เกิดขึ้น เป็นเพียงกระแสแห่งการปรุงแต่งทางจิต).

ไม่พ้นทุกข์เพราะมัวเพลินในอายตนะ

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่กับตา, เพลิดเพลินอยู่กับหู, เพลิดเพลินอยู่กับจมูก, เพลิดเพลินอยู่กับลิ้น, เพลิดเพลินอยู่กับกาย, และ เพลิดเพลินอยู่กับใจ ; ผู้นั้น ชื่อว่าเพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่กับรูป, เพลิดเพลินอยู่กับเสียง, เพลิดเพลินอยู่กับกลิ่น, เพลิดเพลินอยู่กับรส, เพลิดเพลินอยู่กับโณรสัพพะ, เพลิดเพลินอยู่กับธรรมารมณ์ ; ผู้นั้น ชื่อว่า เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้แล.

- สฬ้า.สั. ๑๘/๑๖/๑๙, ๒๐.

อายตนะหกเป็นทุกข์อริยสัง

ภิกษุ ท.! **อริยสังคือทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า? ควรจะกล่าวว่าได้แก่ **อายตนะภายในหก**. อายตนะภายในหกเหล่าไหนเล่า? หกคือ จักขุอายตนะ โสตะอายตนะ หานะอายตนะ ชิวหาอายตนะ กายะอายตนะ มนะอายตนะ. ภิกษุ ท.! **นี่เราเรียกว่า อริยสังคือ ทุกข์**.

- มหาวาร. สั. ๑๙/๕๓๕/๑๖๘๕.

กลุ่มอายตนะเป็นของร้อน

ภิกษุ ท.! **สิ่งทั้งปวง เป็นของร้อน.**, ภิกษุ ท.! ก็อะไรเล่า
ชื่อว่าสิ่งทั้งปวง ซึ่งเป็นของร้อน?

ภิกษุ ท.! **ตา เป็นของร้อน, รูป เป็นของร้อน, ความรู้แจ้ง
ทางตา เป็นของร้อน, สัมผัสทางตา เป็นของร้อน, เวทนาที่เกิดขึ้น
เพราะสัมผัสทางตาเป็นปัจจัย เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์
ก็ตาม ก็เป็นของร้อน.**

ภิกษุ ท.! ร้อนเพราะอะไรเล่า? เรากล่าวว่า "ร้อนเพราะไฟคือ
ราคะ. ร้อนเพราะไฟคือโทสะ, ร้อนเพราะไฟคือโมหะ, ร้อนเพราะความ
เกิด เพราะความแก่ เพราะความตายเพราะความรำไรรำพัน เพราะความทุกข์
กาย เพราะความทุกข์ใจ และเพราะความคับแค้นใจ" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! **หู เป็นของร้อน, เสียง เป็นของร้อน, ความรู้แจ้ง
ทางหู เป็นของร้อน, สัมผัสทางหู เป็นของร้อน, เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะ
สัมผัสทางหูเป็นปัจจัย เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตามไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม
ก็เป็นของร้อน....**

ภิกษุ ท.! **จมูก เป็นของร้อน, กลิ่น เป็นของร้อน, ความรู้แจ้ง
ทางจมูก เป็นของร้อน, สัมผัสทางจมูก เป็นของร้อน, เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะ
สัมผัสทางจมูกเป็นปัจจัย เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็
เป็นของร้อน. ...**

ภิกษุ ท.! **ลึ้น** เป็นของร้อน, **รส** เป็นของร้อน, **ความรู้แจ้งทางลึ้น** เป็นของร้อน, **สัมผัสทางลึ้น** เป็นของร้อน, **เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางลึ้นเป็นปัจจัย** เป็นสุข ก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็ เป็นของร้อน...

ภิกษุ ท.! **กาย** เป็นของร้อน, **โณฏฐัพพะ** เป็นของร้อน, **ความรู้แจ้งทั้งทางกาย** เป็นของร้อน, **สัมผัสทางกาย** เป็นของร้อน, **เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางกายเป็นปัจจัย** เป็นสุขทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็ เป็นของร้อน...

ภิกษุ ท.! **ใจ** เป็นของร้อน, **ธรรมารมณ์** เป็นของร้อน, **ความรู้แจ้งทางใจ** เป็นของร้อน, **สัมผัสทางใจ** เป็นของร้อน, **เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางใจเป็นปัจจัย** เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็ เป็นของร้อน.

ภิกษุ ท.! ร้อนเพราะอะไรเล่า? เรากล่าวว่า "ร้อนเพราะไฟคือ ราคะ, ร้อนเพราะไฟคือโทสะ, ร้อนเพราะไฟคือโมหะ, ร้อนเพราะความเกิด เพราะความแก่ เพราะความตาย เพราะความโศก เพราะความรำไรรำพัน เพราะความทุกข์กาย เพราะความทุกข์ใจ และเพราะความคับแค้นใจ" ดังนี้แล.

- สฬา. ส. ๑๘/๒๓/๓๑.

กลุ่มอายตนะเป็นของมีด

ภิกษุ ท. **สิ่งทั้งปวง** เป็นของมีด. ภิกษุ ท.! ก็อะไรเล่า **ชื่อว่าสิ่งทั้งปวง** ซึ่งเป็นของมีด?

ภิกษุ ท.! ตา เป็นของมีด, รูป เป็นของมีด ความรู้แจ้งทางตา เป็นของมีด, สัมผัสทางตา เป็นของมีด, เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัสทางตาเป็นปัจจัย เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นของมีด.

ภิกษุ ท.! มีดเพราะอะไรเล่า? เรากล่าวว่า "มีดเพราะความเกิด เพราะความแก่เพราะความตาย เพราะความโศก เพราะความรำไรรำพัน เพราะความทุกข์กาย เพราะความทุกข์ใจ และเพราะความคับแค้นใจ" ดังนี้.

(ในกรณีแห่งหมวด หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ก็ได้ตรัสเหมือนกันกับในกรณี แห่งตา).

- สฬ้า. สั. ๑๘/๒๕/๓๒.

พิษลูกศรแห่งความทุกข์ของบุดูชน

ภิกษุ ท.! ฐานะ ๕ ประการเหล่านี้ อันสมณะ พราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ไม่พึงได้ตามปรารถนา มีอยู่ ห้าประการ เหล่าไหนเล่า? ห้าประการคือ สมณะ พราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ไม่อาจได้ตามปรารถนาว่า "สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา อย่าแก่เลย, สิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา อย่าเจ็บไข้เลย, สิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดา อย่าตายเลย, สิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา อย่าสิ้นไปเลย, สิ่งที่มีความวินาศเป็นธรรมดา อย่าวินาศเลย" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา ก็ย่อมแก่สำหรับบุดูชนผู้มีได้สดับ. เมื่อสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาแก่แล้ว เขาก็ไม่พิจารณาเห็นโดยประจักษ์ว่า "ไม่ใช่สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา จะแก่สำหรับเราผู้เดียวเท่านั้น,

โดยที่แท้แล้ว สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา ย่อมแก่สำหรับสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง
 ที่มีการมา การไป การจุติ การอุบัติ, ก็เมื่อสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาแก่แล้ว
 เราจะม้ามัวเศร้าโศก กระวนกระวาย ร่ำไรร่ำพัน ทูบอกร่ำไห้ ถึงความหลงใหล
 แม้อาหารก็ไม่ยอเย่ กายก็เศร้าหมอง การงานก็หยุดชงัก พวกอมิตรก็ดีใจ
 มิตรสหายก็เศร้าใจ" ดังนี้. บุณฺชนนั้น เมื่อสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาแก่แล้ว
 ย่อมเศร้าโศก กระวนกระวาย ร่ำไรร่ำพัน เป็นผู้ทูปอกร่ำไห้ ย่อมถึงความ
 หลงใหล. ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า **บุณฺชนผู้มีได้สดับนี้ ถูกลูกศรแห่งความโศก
 อันมิพิษเสียบแทงแล้ว ทำตนเองให้เดือดร้อนอยู่.**

(ในกรณีแห่งสิ่งที่มี **ความเจ็บไข้** เป็นธรรมดา มี **ความตาย**เป็นธรรมดา มี **ความ
 ลึนไป** เป็นธรรมดา มี **ความวินาศ**ไปเป็นธรรมดา ก็ได้ตรัสไว้ด้วยถ้อยคำอย่างเดียวกันกับใน
 กรณีแห่งสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาข้างบนนี้.

และพระองค์ยังได้ตรัสไว้ ในลักษณะที่ตรงกันข้ามจากข้อความนี้ สำหรับอริยสาวก
 ผู้ได้สดับ.)

- ปญจก. อ. ๒๒/๕๙/๔๘.

สุขทุกข์เนื่องจากการมีอยู่แห่งขั้นนี้

ภิกษุ ท.! เมื่อรูป มีอยู่, ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ
 ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูป;

ภิกษุ ท.! เมื่อเวทนา มีอยู่, ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ
 ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยเวทนา;

ภิกษุ ท.! เมื่อสัญญา มีอยู่, ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ
 ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยสัญญา ;

ภิกษุ ท.! เมื่อสังขารทั้งหลาย มีอยู่. ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยสังขารทั้งหลาย;

ภิกษุ ท.! เมื่อวิญญาน มีอยู่, ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยวิญญาน แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๒๑/๓๔๖.

ประพัตติพรหมจรรย์นี้ เพื่อรอบรู้ทุกข์

ภิกษุ ท.! ถ้าพวกปริพาชกผู้ถือลัทธิศาสนาอื่น จะพินิจถามพวกเขาอย่างนี้ว่า "ผู้มีอายุ! ท่านประพัตติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดม เพื่อประโยชน์อะไรเล่า? ดังนี้. ภิกษุ ท.! พวกเขาถูกถามอย่างนี้แล้ว จะต้องตอบแก่พวกปริพาชกเหล่านั้นว่า "ผู้มีอายุ! เราประพัตติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพื่อรอบรู้ซึ่งทุกข์" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ถ้าพวกปริพาชกเหล่านั้น จะพินิจถามต่อไปว่า "ผู้มีอายุ ก็ทุกข์ซึ่งท่านอยู่ประพัตติพรหมจรรย์ในพระสมณะโคดม เพื่อจะรอบรู้นั้น เป็นอย่างไรเล่า?" ดังนี้. ภิกษุ ท.! พวกเขาถูกถามอย่างนี้แล้ว จะต้องตอบแก่พวกปริพาชกเหล่านั้นต่อไปว่า "ผู้มีอายุ! ตา เป็นทุกข์. เราอยู่ประพัตติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้ตา ซึ่งเป็นทุกข์นั้น. รูป เป็นทุกข์. เราอยู่ประพัตติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้อรูป ซึ่งเป็นทุกข์นั้น. ความรู้แจ้งทางตา เป็นทุกข์. เราอยู่ประพัตติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้ความรู้แจ้งทางตา ซึ่งเป็นทุกข์นั้น. สัมผัสทางตา เป็นทุกข์. เราอยู่ประพัตติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้สัมผัสทางตา ซึ่งเป็น

ทุกข์นั้น, เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางตาเป็นปัจจัย เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นทุกข์. เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้เวทนาเช่นนั้น ซึ่งเป็นทุกข์นั้น. (ในกรณีที่เกี่ยวข้องอายตนะภายใน ภายนอก วิญญาณ สัมผัส และ เวทนา อีก ๕ หมวดนั้นก็ตรัสทำนองเดียวกับหมวดแรกนี้). ผู้มีอายุ! เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคนี้ ก็เพื่อรอบรู้ซึ่งทุกข์" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ถ้าพวกเขาถูกถามอย่างนี้แล้ว จะต้องตอบแก่พวกปริพาชกผู้ถือลัทธิศาสนาอื่นเหล่านั้น ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- สฬา. ส. ๑๘/๑๗๒/๒๓๘.

ทุกข์ชนิดปลายแถว (ทรงแสดงโดยภาษาคน)

ภิกษุ ท.! ความยากจน เป็นทุกข์ของคนผู้บริโภคคามในโลก.
"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! คนจนเห็นใจไร้ทรัพย์สมบัติ ย่อมกู้หนี้, การกู้หนี้ นั้น เป็นทุกข์ของคนบริโภคคามในโลก.
"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! คนจนเห็นใจไร้ทรัพย์สมบัติ กู้หนี้แล้ว ต้องใช้ดอกเบี้ยย, การต้องใช้ดอกเบี้ยย นั้น เป็นทุกข์ของคนบริโภคคามในโลก.

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! คนจนเข็ญใจไร้ทรัพย์สมบัติ ภู่นี้แล้วต้องใช้ดอกเบ็ญ
ไม่อาจใช้ดอกเบ็ญตามเวลา เจ้าหนี้ยก็ทวง, การถูกทวงหนี้ย นั้น เป็นทุกข์ของ
คนบริโภคคามในโลก.

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! คนจนเข็ญใจไร้ทรัพย์สมบัติ ถูกทวงหนี้ยอยู่ไม่อาจจะใช้
ให้ เจ้าหนี้ย่อมติดตาม, การถูกติดตาม นั้น เป็นทุกข์ของคนบริโภคคามในโลก.

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! คนจนเข็ญใจไร้ทรัพย์สมบัติ ถูกติดตามอยู่ไม่อาจจะใช้
ให้ เจ้าหนี้ย่อมจับกุม, การถูกจับกุม นั้น เป็นทุกข์ของคนบริโภคคามในโลก.

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! ความยากจน ก็ดี การภู่นี้ก็ดี การต้องใช้ดอกเบ็ญ ก็ดี
การถูกทวงหนี้ย ก็ดี การถูกติดตาม ก็ดี การถูกจับกุม ก็ดี, ทั้งหมดนี้ เป็น
ทุกข์ของคนบริโภคคามในโลก.

(ทรงแสดงโดยภาษาธรรม)

ภิกษุ ท.! ฉันทใดกัฉันทนั้น : ความไม่มีศรัทธา - หิริ - โอตตปปะ -
วิริยะ - ปัญญา, ในกุศลธรรม มีอยู่แก่ผู้ใด; เรากล่าวบุคคลผู้นั้นว่า เป็น
คนจนเข็ญใจไร้ทรัพย์สมบัติ ในอริยวินัย.

ภิกษุ ท.! คนจนชนิดนั้น เมื่อไม่ศรัทธา - หิริ- โอตตัปปะ - วิริยะ - ปัญญา, ในกุศลธรรม เขาย่อมประพฤติกายทุกจริต วจีทุกจริต มโนทุกจริต, เรากล่าว การประพฤติกุศลของเขานี้ ว่าเป็น การกุ่มนี้.

เพื่อจะปกปิดกายทุกจริต วจีทุกจริต มโนทุกจริตของเขา เขาตั้งความปรารถนาลามก ปรารถนาไม่ให้ใครรู้จักเขา ดำริไม่ให้ใครรู้จักเขา พุดจาเพื่อไม่ให้ใครรู้จักเขา ขวนขวายทุกอย่างเพื่อไม่ให้ใครรู้จักเขา, เรากล่าว การปกปิดความทุจริตอย่างนี้ของเขานี้ ว่าเป็น ดอกเบี้ยที่เขาต้องใช้.

เพื่อนพรหมจรรย์ผู้มีศีลเป็นที่รัก พวกนั้นกล่าวปรารภเขาอย่างนี้ว่า "ท่านผู้มีอายุนี้ทำอะไร ๆ (น่าเกลียดน่าชัง) อย่างนี้ มีปรกติประพฤติกกระทำอะไร ๆ (น่าเกลียดน่าชัง) อย่างนี้", เรากล่าว การถูกกล่าวอย่างนี้ นี้ ว่าเป็น การถูกทวงหนี้.

เขาจะไปอยู่ป่าก็ตาม อยู่โคนไม้ก็ตาม อยู่เรือนว่าก็ตาม อกุศลวิตกอันลามกประกอบอยู่ด้วยความร้อนใจ ย่อม เกิดขึ้นกุ่มมรมจิตใจเขา, เรากล่าวอาการอย่างนี้ นี้ ว่าเป็น การถูกติดตามเพื่อทวงหนี้.

ภิกษุ ท.! คนจนชนิดนี้ ครั้นประพฤติกาย - วจี - มโนทุกจริตแล้ว ภายหลังแต่การตายเพราะการแตกทำลายแห่งกาย ย่อม ถูกจองจำอยู่ในนรก บ้าง ใน กำเนิดเตร็จฉาน บ้าง.

ภิกษุ ท.! เราไม่มองเห็นการจ้องจําอื่นแม้อย่างเดียว ที่ทารุณอย่างนี้ เจ็บปวดอย่างนี้ เป็นอันตรายอย่างนี้ ต่อการบรรลุโยคักเขมธรรมอันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เหมือนการถูกจ้องจําในนรก หรือในกำเนิดเดรัจฉาน อย่างนี้.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

ความยากจน และการกัณฑ์ ท่านกล่าวว่าเป็นความทุกข์ในโลก. คนจนกัณฑ์มาเลี้ยงชีวิต ย่อมเดือดร้อน เพราะเจ้าหนี้ติดตาม บ้าง เพราะถูกจับกุมบ้าง. การถูกจับกุมนั้น เป็นความทุกข์ของคน บุษากการได้กาม.

ถึงแม้ในอริยวินัยนี้ก็เหมือนกัน : ผู้ใด ไม่มีศรัทธา ไม่มี หิริ ไม่มีโอตตปปะ สังสมแต่บาปกรรม กระทำกายทุจริต - วจีทุจริต - มโนทุจริต ปกปิดอยู่ด้วยการกระทำทางกาย ทางวาจา ทางจิต เพื่อไม่ให้ผู้ใดรู้จักเขา, ผู้นั้น พอกพูนบาปกรรมอยู่เนื่องนิตย์ ในที่นั้น ๆ.

คนชั่วทำบาปกรรม รู้สึกแต่กรรมชั่วของตน เสมือนคนยากจน กัณฑ์มาบริโภคอยู่ ย่อมเดือดร้อน.

ความตริตรึกที่เกิดจากวิปถีสาร อันเป็นเครื่องทรมานใจ ย่อมติดตามเขา ทั้งในบ้านและในป่า.

คนชั่วทำบาปกรรม รู้สึกแต่กรรมชั่วของตน ไปสู่กำเนิด เดรัจฉานบางอย่าง หรือว่าถูกจ้องจําอยู่ในนรก. การถูกจ้องจํานั้น เป็นทุกข์ ชนิดที่ตรชนไม่เคยประสบเลย....

ทุกขอริยสัจเป็นสิ่งที่ควรรอบรู้

ภิกษุ ท.! อริยสัจมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่านี้ไหนเล่า? สี่อย่างคือ :- ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทฺถยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือ อริยสัจสี่อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในบรรดาอริยสัจสี่อย่างเหล่านี้, อริยสัจที่ใคร ๆ ควรรอบรู้ มีอยู่. .... ภิกษุ ท.! **อริยสัจที่ใคร ๆ ควรรอบรู้ เป็นอย่างไรเล่า?** ภิกษุ ท.! อริยสัจที่ใคร ๆ ควรรอบรู้นั้น ได้แก่ **อริยสัจคือ ทุกข์. ....**

ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอทั้งหลาย พึงทำ **ความเพียรเพื่อให้รู้ตามที่เป็นจริง** ว่า 'ทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ.....' ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สั. ๑๙/๕๔๖/๑๗๐๙.

นิทเทศ ๓

ว่าด้วยหลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์

จบ

ภาค ๑

ว่าด้วยทุกขอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์

จบ

คำชี้ชวนวิงวอน

ภิกษุ ท.! โยคกรรม อันเธอพึงกระทำ เพื่อให้รู้ว่า
"นี่ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับสนิทแห่งทุกข์
นี่ทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์."

เทสิต โว มยา นิพพานํ เทสิต นิพพานคามิมคฺโค
นิพพาน เราได้แสดงแล้ว
ทางให้ถึงนิพพาน เราก็ตได้แสดงแล้ว แก่เธอทั้งหลาย.

กิจโต ที่ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล
อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย.
กิจนั้น เราได้ทำแล้วแก่พวกเธอ.

นั่น โคนไม้; นั่น เรือนว่าง.
พวกเธอจงเพียรเผากิเลส, อย่าได้ประมาท,
อย่าเป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย.

อัย โว อมุหํ อานุสาสนี
นี่แหละ วาจาเครื่องพร่ำสอนของเรา แก่เธอทั้งหลาย.

(มหาวาร.ส. - สพฺ.ส.)

ภาค ๒

ว่าด้วย

สมุททยอริยสัจ

ความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์

ภาค ๒

มีเรื่อง :- นิตเทศ ๔ ว่าด้วยลักษณะแห่งตัณหา	๔๑ เรื่อง
นิตเทศ ๕ ว่าด้วยที่เกิดและการเกิดแห่งตัณหา	๕ เรื่อง
นิตเทศ ๖ ว่าด้วยอาการที่ตัณหาทำให้เกิดทุกข์	๓๑ เรื่อง
นิตเทศ ๗ ว่าด้วยทวิภูฏิจิที่เกี่ยวกับตัณหา	๘ เรื่อง
นิตเทศ ๘ ว่าด้วยกิเลสทั้งหลายในฐานะสมุทัย	๑๕ เรื่อง

อริยสัจจากพระโอรุข

ภาค ๒

ว่าด้วย

สมุทยอริยสัจ

ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์

(มี ๕ นิทเทศ)

อุทเทศแห่งสมุทยอริยสัจ

ภิกษุ ท.! ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอย่างไร
เล่า? ภิกษุ ท.! ตัณหานี้ใด ที่ทำให้มีการเกิดอีก อันประกอบด้วย
กำหนดเพราะอำนาจแห่งความเพลิน ซึ่งมีปรกติทำให้ความเพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ,
ได้แก่ ตัณหาในกาม ตัณหาในความมีความเป็น ตัณหาในความไม่มีไม่เป็น;
นี้เรียกว่า ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๓๔/๑๖๘๐.

นิทเทศแห่งสมุททยอริยสัจ

นิทเทศ ๔ ว่าด้วยลักษณะแห่งตัณหา

(มี ๔๑ เรื่อง)

ลักษณะการแต่งตัณหา

ภิกษุ ท.! ตัณหานี้ใด ทำให้มีการเกิดอีก ประกอบด้วยความกำหนดเพราะอำนาจแห่งความเพลิน มีปรกติทำให้เพลินในอารมณ์นั้น ๆ.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๓๒/๕๑; และ ๑๗/๕๒๙/๑๖๖๕.

ตัณหา ย่อมปกคลุมบุคคล ผู้ประพัตติตนเป็นคนมัวเมา เหมือนเรือเกามาถูว่า (ใบดกขึ้นปกคลุมต้นไม้อยู่) ฉะนั้น. เขาผู้ถูกตัณหาปกคลุมแล้ว ย่อมเร่ร่อนไปสู่ภพน้อยภพใหญ่ เหมือนวานรต้องการผลไม้ เร่ร่อนไปในป่า ฉะนั้น.

ตัณหา ซึ่งเป็นของลามก ส่ายซ่านไปได้ทั่วโลกนี้ ครอบงำผู้ใดเข้าแล้ว, ความโสภกทั้งหลาย ย่อมลุลกลามแก่บุคคลผู้นั้น เหมือนหญ้าวิरणะ^๑ ซึ่งงอกงาม แผ่กว้างออกไปโดยเร็ว ฉะนั้น.

ต้นไม้ แม้ถูกตัดแล้ว แต่เมื่อรากยังมั่นคง ไม่มีอันตราย ย่อมงอกงามขึ้นมาได้อีก ฉนฺใด; ความทุกข์นี้ก็ฉนนั้น, เมื่อตัณหาสูญ (ซึ่งเป็นรากเง่าของมัน) ยังไม่ถูกถอนขึ้นแล้ว, มันย่อมเกิดขึ้นร่ำไป.

๑. วิरणะ เป็นชื่อซึ่งหมายถึงหญ้าที่ขึ้นรกแผ่กว้างโดยเร็วชนิดหนึ่ง ยังไม่ทราบชื่อในภาษาไทย.

ตัณหา ซึ่งมีกระแสสามสิบหกสาย มีกำลังกล้าแข็ง ไหลไปตามใจชอบ ของบุคคลใด มีอยู่, ความดำริซึ่งอาศัยราคา มีกระแสอันใหญ่หลวง ย่อมพัดพาไป ซึ่งบุคคลนั้น อันมีทิวฏฐิตเป็นธรรมดา.

กระแส (แห่งตัณหา) ย่อมหลังไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง. เถาวัลย์ (คือตัณหา) แตกขึ้นแล้ว ตั้งอยู่. ท่านทั้งหลาย เห็นเถาวัลย์นั้นเกิดขึ้นแล้ว จงตัดรากมันเสีย ด้วยปัญญา.

โสมนัส ซึ่งซาบซ่านและมีเยื่อใย มีอยู่แก่สัตว์, สัตว์เหล่านั้น จึงแสวงสุข เพราะอาศัยความยินดี, สัตว์เหล่านั้นแหละเป็นผู้เข้าถึงชาติและชรา.

หมู่สัตว์ เผชิญหน้าด้วยตัณหา (เครื่องให้เกิดความสะดุ้ง) ย่อมกระสับกระส่าย เหมือนกระต่ายที่ติดบ่วง เผชิญหน้านายพราน กระสับกระส่ายอยู่ ฉะนั้น. สัตว์ผู้ซ่องแล้วด้วยสัญโญชน์ ก็เข้าถึงความทุกข์อยู่รำไป ตลอดกาลนาน แล.

- อ. พุ. ๒๕/๖๐/๓๔.

สักกายสมุทัยไวพจน์แห่งตัณหา

ภิกษุ ท.! สักกายสมุทัย เป็นอย่างไรเล่า? ตัณหานี้ใด อันเป็นเครื่องทำให้มีการเกิดอีก ประกอบอยู่ด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิน ทำให้เพลินอย่างยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ; ได้แก่ การตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า สักกายสมุทัย.

- ขนุ. สั. ๑๗/๑๙๔/๒๘๖.

(ในสูตรอื่น แทนที่จะตรัสว่า สักกายสมุทัย แต่ตรัสเรียกว่า สักกายสมุทัยยันตะ ก็มี. - ๑๗/๑๙๒/๒๗๖).

เจ้าเหนือหัวของสัตว์โลก

"โลก ถูกอะไรชักนำไป? โลก ถูกอะไรจุดดิ่งไปรอบ ๆ?
สัตว์โลกทั้งหมด ตกอยู่ในอำนาจของสิ่ง ๆ เดียวกันนั้น คืออะไร?"

โลก ถูกตัณหาชักนำไป, โลก ถูกตัณหาจุดดิ่งไปรอบ ๆ.
สัตว์โลกทั้งหมด ตกอยู่ในอำนาจของสิ่ง ๆ เดียว สิ่งนั้น คือ ตัณหา.

- สคา. ส. ๑๕/๕๔/๑๘๒-๑๘๓.

สัญญาชน้อย่างเอก

ภิกษุ ท.! เราไม่มองเห็นสัญญาชนอื่น แม้แต่อย่างเดียว ซึ่งเมื่อ
สัตว์ทั้งหลาย ประกอบแล้ว ย่อมแล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป ในวิภวสงสาร
ตลอดกาลนานอย่างนี้ เหมือนอย่าง ตัณหาสัญญาชน นี้. ภิกษุ ท.! เพราะ
สัตว์ทั้งหลายที่ประกอบด้วยตัณหาสัญญาชนแล้ว ย่อมแล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป
ในวิภวสงสาร ตลอดกาลนาน โดยแท้จริง แล.

- อติฎ. พุ. ๒๕/๒๓๖/๑๙๓.

เครื่องจูงใจสู่ภพ

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! พระองค์ตรัสอยู่ว่า 'เครื่องนำไปสู่ภพ' เครื่องนำไปสู่ภพ' ดังนี้, ก็เครื่องนำไปสู่ภพ เป็นอย่างไร? พระเจ้าข้า! และความดับไม่เหลือของเครื่องนำไปสู่ภพนั้น เป็นอย่างไรเล่า พระเจ้าข้า?"

ราชา! ฉันทะ (ความพอใจ) ก็ดี ราคะ (ความกำหนัด) ก็ดี นันท

๑. อรรถกถาแก้คำว่า 'ภวเนตติ' ซึ่งในที่นี้แปลว่า 'เครื่องนำไปสู่ภพ' ว่า 'ภวระชฺช' ซึ่งหมายถึง เชือก หรือบ่วงที่จะจูงสัตว์ไปสู่ภพ.

ราคะ! ฉันทะ (ความพอใจ) ก็ดี ราคะ (ความกำหนัด) ก็ดี นันทิ (ความเพลิน) ก็ดี ตัณหากี่ดี และอุปายะ (กิเลสเป็นเหตุเข้าไปสู่ภพ) และอุปาทาน อันเป็นเครื่องตั้งทับ เครื่องเข้าไปอาศัย และเครื่องนอนเนื่องแห่งจิตก็ดี ไต ๆ ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ; **กิเลส เหล่านี้เราเรียกว่า 'เครื่องนำไปสู่ภพ.'** ความดับไม่เหลือของเครื่องนำไปสู่ภพ มีได้ เพราะความดับไม่เหลือของกิเลสมีฉันทราคะเป็นต้นเหล่านั้นเอง.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๓๓/๓๖๘.

พืชของภพ

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! พระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวอยู่ว่า 'ภพ - ภพ' ดังนี้. ภพ ย่อมมีได้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรเล่า? พระเจ้าข้า!"

อานนท์! ถ้ากรรม มีกามธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซ้. **กามภพ** จะพึงปรากฏได้แลหรือ?

"หามีได้ พระเจ้าข้า!"

อานนท์! ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นเน้อนา, วิญญาณเป็น เมล็ดพืช, ตัณหาเป็นยาง (สำหรับหล่อเลี้ยงเชื้องอก) ของพืช. วิญญาณ ของสัตว์ทั้งหลาย มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน ตั้งอยู่แล้ว ด้วยธาตุขันธ์สาม (กามธาตุ), การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์! ถ้ากรรม มีรูปธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซ้ไร, **รูป-
ภาพ** จะพึงปรากฏได้แลหรือ?

"หามีได้ พระเจ้าข้า!"

อานนท์! ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นเนื่อหนา, วิญญาณเป็น
เมล็ดพืช, ตัณหาเป็นยาง (สำหรับหล่อเลี้ยงเชื้องอก) ของพืช. วิญญาณ
ของสัตว์ทั้งหลาย มีวิชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน ตั้งอยู่แล้ว
ด้วยธาตุชั้นกลาง (รูปธาตุ). การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีได้ ด้วย
อาการอย่างนี้.

อานนท์! ถ้ากรรม มีรูปธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซ้ไร, **อรูปภาพ** จะพึงปรากฏได้แลหรือ?

"หามีได้ พระเจ้าข้า!"

อานนท์! ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นเนื่อหา, วิญญาณเป็น
เมล็ดพืช, ตัณหาเป็นยาง (สำหรับหล่อเลี้ยงเชื้องอก) ของพืช. วิญญาณ
ของสัตว์ทั้งหลาย มีวิชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน ตั้งอยู่แล้ว
ด้วยธาตุชั้นประณีต (อรูปธาตุ), การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีได้
ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์! ภพ ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

เชื้องอกของพืช

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวอยู่ว่า 'ภพ - ภพ' ดังนี้.
ภพ ย่อมมีได้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรเล่า? พระเจ้าข้า "

อานนท์! ถ้ากรรม มีกามธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซ้ไร,
ภพ จะพึงปรากฏได้แลหรือ?

"หามีได้ พระเจ้าข้า!"

อานนท์! ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นเนื่อหนา, วิญญาณเป็น
เมล็ดพืช, ตัณหาเป็นยาง (สำหรับหล่อเลี้ยงเชื้องอก) ของพืช. ความเจตนา
ก็ดี ความปรารถนาที่ดี ของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตัณหา
เป็นเครื่องผูกพัน ตั้งอยู่แล้ว ด้วยธาตุชั้นทรม, การบังเกิดในภพใหม่
ต่อไป ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์! ถ้ากรรม มีรูปธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซ้ไร, รูป-
ภพ จะพึงปรากฏได้แลหรือ?

"หามีได้ พระเจ้าข้า!"

อานนท์! ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นเนื่อหนา, วิญญาณเป็น
เมล็ดพืช, ตัณหาเป็นยาง (สำหรับหล่อเลี้ยงเชื้องอก) ของพืช. ความเจตนา
ก็ดี ความปรารถนาที่ดี ของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตัณหา
เป็นเครื่องผูกพัน ตั้งอยู่แล้ว ด้วยธาตุชั้นกลาง, การบังเกิดขึ้นในภพใหม่
ต่อไป ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์! ถ้ากรรม มีรูปธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซ้ไร.

อรุณภาพ จะพึงปรากฏได้แลหรือ?

“หามีได้ พระเจ้าข้า!”

อานนท์! ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นเนื่อหนา, วิญญาณเป็นเมล็ดพืช, ตัณหาเป็นยาง (สำหรับหล่อเลี้ยงเชื้องอก) ของพืช. ความเจตนาที่ดี ความปรารถนาที่ดี ของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน ตั้งอยู่แล้ว ด้วยธาตุชั้นประณีต. การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไปย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์! ภพ ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- ตัก. อ. ๒๐/๒๘๘/๕๑๗.

ที่เกิดแห่งอุปธิ

ภิกษุ ท.! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อพิจารณาสืบต่อไป ย่อมพิจารณาลึกกลงไปอีกว่า "อุปธินี้เล่า มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด? มีอะไรเป็นเครื่องกำเนิด? และมีอะไรเป็นแดนเกิด? เมื่ออะไรมีอยู่ อุปธิก็มีอยู่? เมื่ออะไรไม่มี อุปธิก็ไม่มี?" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ภิกษุนั้น เมื่อพิจารณาอยู่ ย่อมรู้ได้ชัดอย่างนี้ว่า "**อุปธิ มีตัณหาเป็นเหตุให้เกิด, มีตัณหาเป็นเครื่องก่อให้เกิด, มีตัณหาเป็นเครื่องกำเนิด, และมีตัณหาเป็นแดนเกิด; เมื่อตัณหา มีอยู่ อุปธิก็มีอยู่, เมื่อตัณหาไม่มี อุปธิก็ไม่มี, ดังนี้แล.**"

- นิตาน. ส. ๑๖/๑๓๑/๒๕๗.

ที่เกิดแห่งอุปาทาน

ภิกษุ ท.! อุปาทานสี่อย่างเหล่านี้ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด? มีอะไรเป็นเครื่องกำเนิด? และมีอะไรเป็นแดนเกิดเล่า?

ภิกษุ ท.! อุปาทานสี่อย่างเหล่านี้ มีตัณหาเป็นเหตุให้เกิด, มีตัณหาเป็นเครื่องก่อให้เกิด, มีตัณหาเป็นเครื่องกำเนิด, และมีตัณหาเป็นแดนเกิด.

ภิกษุ ท.! ก็ตัณหานี้เล่า มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด? มีอะไรเป็นเครื่องกำเนิด? และมีอะไรเป็นแดนเกิด?

ภิกษุ ท.! ตัณหานี้ มีเวทนาเป็นเหตุให้เกิด, มีเวทนาเป็นเครื่องก่อให้เกิด, มีเวทนาเป็นเครื่องกำเนิด, และมีเวทนาเป็นแดนเกิด แล.

- มุ. ม. ๑๒/๑๓๔/๑๕๘.

ที่เกิดแห่งอาหาร

ภิกษุ ท.! อาหารสี่อย่างเหล่านี้ มีอยู่ เพื่อความตั้งอยู่ได้ของสัตว์ผู้เกิดแล้วบ้าง เพื่ออนุเคราะห์สัตว์ผู้กำลังแสวงหาที่เกิด (สัมภเวสี) บ้าง. อาหารสี่อย่างอะไรเล่า? สี่อย่างคือ อาหารที่หนึ่ง คือ อาหารคำข้าว หยาบก็ตาม ละเอียดก็ตาม, อาหารที่สอง คือ ผัสสะ, อาหารที่สาม คือ มโนสัญเจตนา (มโนกรรม), อาหารที่สี่ คือ วิญญาณ; ภิกษุ ท.! อาหารสี่อย่างเหล่านี้ แล มีอยู่ เพื่อความตั้งอยู่ได้ของสัตว์ผู้เกิดแล้วบ้าง เพื่ออนุเคราะห์สัตว์ผู้กำลังแสวงหาที่เกิดบ้าง.

ภิกษุ ท.! ก็อาหารสี่อย่างเหล่านี้ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด (นิทาน)? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด (สมุทัย)? มีอะไรเป็นเครื่องกำเนต (ชาติกะ)? และมีอะไรเป็นแดนเกิด (ภพ)? ภิกษุ ท.! **อาหารสี่อย่างเหล่านี้ มี ตัณหาเป็นเหตุให้เกิด, มีตัณหาเป็นเครื่องก่อให้เกิด, มีตัณหาเป็นเครื่องกำเนต, และมีตัณหาเป็นแดนเกิด** แล.

- นิทาน. สั. ๑๖/๑๔/๒๘-๒๙.

ตัณหาโดยวิภาคแห่งอารมณ์หกอย่าง

ภิกษุ ท.! **ตัณหา เป็นอย่างไรเล่า?**

ภิกษุ ท.! หมู่แห่งตัณหาหกอย่างเหล่านี้ คือ ตัณหาในรูป, ตัณหาในเสียง, ตัณหาในกลิ่น, ตัณหาในรส, ตัณหาในโผฏฐัพพะ, และตัณหาในธรรมารมณ์.

ภิกษุ ท.! **นี้ เรียกว่า ตัณหา.**

- นิทาน. สั. ๑๖/๓/๑๐.

ภพโดยวิภาค สามอย่าง

ภิกษุ ท.! **ภพ เป็นอย่างไรเล่า?**

ภิกษุ ท.! **ภพ มีสามอย่างเหล่านี้ คือ:-**

๑. กามภพ ภพมีกาม;
๒. รูปภพ ภพมีรูป;
๓. อรูปภพ ภพไม่มีรูป.

ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า ภพ.

- นิตาน. ส. ๑๖/๓/๘.

ค้นหาโดยวิภาค สามอย่าง

ภิกษุ ท.! **ค้นหาสามอย่าง**เหล่านี้, สามอย่างเหล่านี้ไหนแล้ว?

สามอย่างคือ :-

๑. กามค้นหา ค้นหาในกาม;
๒. ภวค้นหา ค้นหาในความเป็น;
๓. วิภวค้นหา ค้นหาในความไม่มีไม่เป็น.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือ **ค้นหาสามอย่าง**.^๑

-
มหาวาร. ส. ๑๙/๘๖/๓๒๙.

---

๑. ค้นหาสามคือ กามค้นหา ภวค้นหา วิภวค้นหา.

กามค้นหา เป็นอย่างไร? คือ ราคะ สาราณะ ฯลฯ สาราณะแห่งจิตที่ประกอบ
ด้วย กามธาตุ : นี้ เรียกว่า กามค้นหา.

ภวค้นหา เป็นอย่างไร? คือ ราคะ สาราณะ ฯลฯ สาราณะแห่งจิตที่ประกอบ
ด้วย ภาวทณฺฐิ : นี้ เรียกว่า ภวค้นหา.

วิภวค้นหา เป็นอย่างไร? คือ ราคะ สาราณะ ฯลฯ สาราณะแห่งจิตที่ประกอบ
ด้วย อุกฺเขตทณฺฐิ : นี้ เรียกว่า วิภวค้นหา. - นัย วิภงฺค. อภิมุ. ๓๕/๔๙๕/๙๓๓-๔.

ลักษณะแห่งกามตัณหา

ภิกษุ ท.! กามโยคะ (การประกอบอยู่ด้วยกาม) เป็นอย่างไรเล่า?
 ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมไม่รู้แจ้งชัด ตามที่เป็นจริง ซึ่งความ
 ก่อขึ้นแห่งกามทั้งหลาย ซึ่งความดับไปแห่งกามทั้งหลาย ซึ่งรสอร่อยแห่งกาม
 ทั้งหมด ซึ่งโทษแห่งกามทั้งหลาย และซึ่งอุบายเครื่องออกพ้นไปได้จากกาม
 ทั้งหมด. ภิกษุ ท.! เมื่อเขาไม่รู้ที่อยู่อย่างนั้น, ความกำหนัดในกาม ความ
 เพลินในกาม ความเส่นหาในกาม ความสยบในกาม ความหิวกระหายในกาม
 ความเร่าร้อนเพราะกาม ความเมามกในกาม และกามตัณหา ในกามทั้งหลาย
 ย่อมนอนเนื่องอยู่ในบุคคลนั้น. ภิกษุ ท. นี้ เราเรียกว่า กามโยคะ, ดังนี้แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๓/๑๐.

กามคุณห้าคือบ่วง

ภิกษุ ท.! กามคุณมีห้าอย่างเหล่านี้. ห้าอย่างเหล่าไหนเล่า? ห้า
 อย่างคือ รูปที่เห็นด้วยตา, เสียงที่ฟังด้วยหู, กลิ่นที่ดมด้วยจมูก, รสที่ลิ้ม
 ด้วยลิ้น, และโณภูฐัพพะที่สัมผัสด้วยกาย, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารัก
 ใคร่ น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่
 เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดย่อมใจ. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือกามคุณห้าอย่าง.

ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ติดอกติดใจ
 สยบอยู่ เมามกอยู่ ในกามคุณห้าอย่างเหล่านี้แล้ว ก็ไม่มองเห็นส่วนที่เป็นโทษ
 ไม่เป็นผู้รู้แจ่มแจ้งในอุบายเป็นเครื่องออกพ้นไปได้จากทุกข์ ทำการบริโภคนกาม-

คุณทั้งห้าขึ้นอยู่กับ; สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น อันคนทั้งหลายพึงเข้าใจเกิดว่าเป็นผู้จะถึงความพินาศย่อยยับ แล้วแต่มารผู้ใจบาป ต้องการจะทำตามอำเภอใจอย่างไร.

ภิกษุ ท.! เปรียบได้ตั้งเนื้อปลา ตัวที่ติดบ่วง นอนจมอยู่ในบ่วง เมื่อนายพรานมาถึงเข้า, มันจะหนีไปไหนไม่พ้นเลย ฉนั้นใด; ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน, พวกเขา พวกกันติดอกติดใจ สยบอยู่ เมามกอยู่ ในกามคุณห้าอย่างเหล่านั้นแล้ว ก็ไม่มองเห็นส่วนที่เป็นโทษ ไม่เป็นผู้รู้แจ่มแจ้งในอุบายเป็นเครื่องออกพ้นไปได้จากทุกข์ ทำการบริโภคกามคุณทั้งห้าขึ้นอยู่กับ; สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น อันคนทั้งหลายพึงเข้าใจเกิดว่า เป็นผู้จะถึงความพินาศย่อยยับ แล้วแต่มารผู้ใจบาป ต้องการจะทำตามอำเภอใจอย่างไร แล.

- มุ. ม. ๑๒/๓๓๓/๓๒๗-๘.

กามเป็นเครื่องผูก

เครื่องผูกอันใด เกิดแต่เหล็ก เกิดแต่ไม้ และเกิดแต่หญ้าปัพพชณะก็ตาม, ผู้มีปัญญาทั้งหลาย ไม่กล่าวเครื่องผูกอันนั้น ว่าเป็นเครื่องผูกอันมั่นคงเลย.

ส่วนความยินดีของบุคคลผู้ยินดีแล้ว ในตุ้มหูแก้วมณี เป็นต้นด้วย และความเชื่อใยในบุตรและภรรยาด้วย, ผู้มีปัญญาทั้งหลาย กล่าวความยินดีและเชื่อใยอันนั้น ว่าเป็นเครื่องผูกอันมั่นคงที่จะจุดสัตว์ลงสู่ที่ต่ำได้โดยแท้ ซึ่งผูกไว้หย่อน ๆ แต่แก้ได้ยาก แล.

- สคา. ส. ๑๕/๑๑๒/๓๕๓.

กามเป็นมายา

ภิกษุ ท.! กามทั้งหลาย เป็นของไม่เที่ยง เป็นของเปล่า ๆ ปล่อย ๆ เป็นของเท็จ **เป็นสิ่งที่มีการหลอกให้หลงเป็นธรรมดา.** ภิกษุ ท.! กามนั้นเป็นเหมือนสิ่งที่ทำแล้วด้วยมายา **เป็นที่พำบ่นหาของคนพาล,** ได้แก่ กาม และสัญญาในกาม ทั้งที่เป็นไปในภพปัจจุบันนี้ และที่เป็นไปในภพเบื้องหน้า. กาม และสัญญาในกาม ทั้งสองอย่างนั้น เป็น **อาณาจักรของมาร เป็น วิสัยของมาร เป็น เยื่อของมาร และเป็น ที่เที่ยวหาอาหารของมาร.** จิตอันเป็นบาปอกุศล เป็นอภิขณาก็ดี พยาบาทก็ดี และสาร์มมะ (การแข่งดี) ก็ดี เหล่านี้ย่อมเป็นไปในอาณาจักรของมารนั้น. อนึ่ง อกุศลธรรมเหล่านั้นย่อมมีขึ้น เพื่อเป็นอันตราย แก่พระอริยสาวก ผู้ตามศึกษาอยู่ในธรรมวินัยนี้ได้ โดยแท้ แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๗๔/๘๑.

ไม่มีความเย็นในกาม

มาคณฺธิยะ? ท่านจะสำคัญความข้อนี้อะไร คือ ท่านเคยได้เห็นหรือเคยได้ฟังบ้างหรือไม่ ว่า พระราชาที่ดี อำมาตย์ผู้ใหญ่ของพระราชาที่ดี ผู้เฝ้าล้อมเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ให้เขาบำเรออยู่, ยังละกามตัณหาไม่ได้ ยังบรรเทาความแฉะร้อนเพราะกามไม่ได้ แล้วจะเป็นผู้ปราศจากความกระหาย มีจิตสงบเย็นอยู่ ณ ภายใน ในอดีตก็ตาม กำลังอยู่ในปัจจุบันก็ตาม หรือจักอยู่ในอนาคตก็ตาม นั้นมีอยู่บ้างหรือ?"

"ข้อนั้น ไม่เคยมีเลย ท่านโคดม!"

มาคัณทียะ! ฤกแล้ว, แม้เราเอง ก็ไม่เคยให้เห็นไม่เคยได้ฟัง เช่นนั้นเลยว่า พระราชาที่ดี อำมาตย์ผู้ใหญ่ของพระราชาที่ดี ผู้เอิบอิมเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ให้เขาบำเรออยู่, ยังละกามตัณหาไม่ได้ ยังบรรเทาความเร่าร้อนเพราะกามไม่ได้ แล้วจะเป็นผู้ปราศจากความกระหาย มีจิตสงบเย็นอยู่ ณ ภายใน ในอดีตก็ตาม กำลังอยู่ในปัจจุบันก็ตาม หรือจักอยู่ในอนาคตก็ตาม ดังนี้แล.

- ม. ม. ๑๓/๒๘๐/๒๘๖.

คนกล่าวคำเท็จเพราะกาม

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! หม่อมฉัน นั่งแล้ว ในที่วินิจฉัยอรรถคดีนั้นแหละ ได้เห็นพวกกษัตริย์มหาศาลบ้าง พวกพราหมณ์มหาศาลบ้าง พวกคฤหบดีมหาศาลบ้าง ซึ่งเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองเงินเพียงพอ มีอุปกรณ์ในการหาทรัพย์มากมาย มีข้าวเปลือกเป็นหลักทรัพย์อยู่มากมายทำการกล่าวเท็จทั้งที่รู้ว่าเป็นเท็จ เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นต้นเหตุ เพราะกามเป็นเครื่องทำให้พูดออกมา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่หม่อมฉัน ว่า 'บัดนี้พอแล้ว ในการวินิจฉัยอรรถคดี, บัดนี้ภัทรมุข (วิฑูทกะ) จักปรากฏตัว ในการวินิจฉัยอรรถคดีสืบไป' ดังนี้."

มหาราช! ข้อนั้น เป็นอย่างนั้น, มหาราช! ข้อนั้น เป็นอย่างนั้น; มหาราช! คือข้อที่พวกกษัตริย์มหาศาลบ้าง พวกพราหมณ์มหาศาลบ้าง พวกคฤหบดีมหาศาลบ้าง ซึ่งเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มากมีโภคะมาก มีทองเงินเพียงพอ มีอุปกรณ์ในการหาทรัพย์มากมาย มีข้าวเปลือกเป็นหลักทรัพย์อยู่มากมายทำการกล่าวเท็จทั้งที่รู้ว่าเป็นเท็จ เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็น

ต้นเหตุ เพราะกามเป็นเครื่องทำให้พุดออกมา. การทำเช่นนี้ ของคน
เหล่านั้น จักเป็นไป เพื่อความทุกข์ อันไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ตลอด
กาลนาน;

ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ได้ตรัสต่อไปซึ่งเป็นคำร้องกรอง ว่า :-

"ผู้ยอมติดอยู่ในการบริโภคกาม พัวพัน เมามหกอยู่ในกาม
ทั้งหลาย ย่อมไม่รู้สึกรสความหลวมตัวของตัว ตั้งมัสยาชาติ พลัดเข้าสู่
เครื่องตก ฉะนั้น. ความเดือดร้อน ย่อมมีแก่เขา ในภายหลัง
เพราะว่า ผล ที่เขาสร้างไว้ เป็นความชั่ว" ดังนี้แล.

- สคา. ส. ๑๕/๑๐๗/๓๔๓-๓๔๕.

อิทธิพลของกาม

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ความคิดในกรณีเช่นนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่หม่อมฉันผู้
ไปสู่ที่เร้นลับว่า'สัตว์เหล่าใด ได้โศคะอันมโหฬารแล้ว ไม่เมาอยู่ด้วย ไม่มัวเมาอยู่ด้วย
ไม่ถึงความยินดีในกามทั้งหลายด้วย และไม่ปฏิบัติผิดในสัตว์ทั้งหลายด้วย, สัตว์เหล่านั้น
มีน้อยนักในโลก. อันที่จริง สัตว์เหล่าใด ได้โศคะอันมโหฬารแล้ว เมาอยู่ด้วย มัวเมา
อยู่ด้วย ถึงความยินดีในกามทั้งหลายด้วย และปฏิบัติผิดในสัตว์ทั้งหลายด้วย, สัตว์เหล่านั้น
มีอยู่มากในโลก' ดังนี้."

มหาราช! ชื่อนั้น เป็นอย่างนั้น, มหาราช! ชื่อนั้น เป็น
อย่างนั้น; มหาราช! คือ ชื่อที่ สัตว์เหล่าใด ได้โศคะอันมโหฬารแล้ว ไม่เมา
อยู่ด้วย ไม่มัวเมาอยู่ด้วย ไม่ถึงความยินดีในกามทั้งหลายด้วย และไม่ปฏิบัติผิดใน
สัตว์ทั้งหลายด้วย, สัตว์เหล่านั้น มีน้อยนักในโลก. อันที่จริง สัตว์เหล่าใด

ได้โกตะอันมโหฬารแล้ว เมาอยู่ด้วย มัวเมาอยู่ด้วย ถึงความยินดีในกามทั้งหลายด้วย และปฏิบัติผิดในสัตว์ทั้งหลายด้วย, สัตว์เหล่านั้น มีอยู่มากในโลก;

ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ได้ตรัสต่อไป ซึ่งเป็นคำร้อยกรอง ว่า :-

"ผู้ยอมติดอยู่ในการบริโภคกาม พัวพัน เมาหมกอยู่ในกามทั้งหลาย ย่อมไม่รู้สึกรู้สีกความหลวมตัวของตัว เหมือนเนื้อหรือนกพลัดเข้าสู่เครื่องดัก ฉะนั้น. ความเดือดร้อนย่อมมีแก่เขา ในกาลภายหลัง เพราะว่า ผล ที่เขาสร้างไว้ เป็นของชั่ว" ดังนี้ แล.

- สค. ส. ๑๕/๑๐๖/๓๔๐-๓๔๒.

เข้าไปหาความตายเพราะกาม

เข้าวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงครองจีวร ถือบาตร เข้าไปบิณฑบาต ในเมืองสาวัตถี, พระพุทธองค์ ได้ทรงเห็นหมู่มนุษย์ในเมืองสาวัตถีเหล่านั้น ซึ่งกำลังข้องเกี่ยว ติดพัน อยู่กะกาม กำหนดในกาม เมาหมกอยู่ในกาม เป็นอยู่โดยส่วนมาก, จึงทรงเปล่งพระอุทานนี้ ว่า :-

"สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีตมณัเพราะอำนาจแห่งกาม ถูกตัณหาเป็นดุจข่ายเครื่องดักสัตว์ปกคลุมไว้ ถูกเครื่องมุงคือตัณหาปิดบังไว้ ถูกหมู่มารซึ่งเป็นเหมือนพวกพ้องของผู้ประมาทจงจำตัวไว้ ย่อมไปสู่ชราและมรณะ เหมือนปลาเข้าไปสู่ปากแห่งเครื่องดัก หรือเหมือนลูกโคที่ยังตีมนมเข้าไปหาแม่ ฉะนั้น" ดังนี้ แล.

- อ. ชุ. ๒๕/๒๐๐/๑๕๐.

ความเพลนเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์

ปุณณะ! รูป ที่เห็นด้วยตาก็ดี, เสียง ที่ฟังด้วยหูก็ดี, กลิ่น ที่ดมด้วยจมูกก็ดี, รสที่ลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, โผฏฐัพพะ ที่สัมผัสด้วยกายก็ดี, และ ธรรมารมณ์ ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความ กำหนดย่อมนใจ มีอยู่, ถ้าภิกษุย่อมนเพลนเพลน ย่อมพรั้าสรรเสริญ ย่อม เมามกอยู่ ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้นไซ้. เมื่อภิกษุนั้น เพลนเพลน พรั้า สรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้นอยู่, นันทิ (ความเพลน) ย่อม บังเกิดขึ้น. เรากล่าวว่า **เพราะความเพลนเป็นสมุทัย** (เครื่องก่อกำเนิด) **จึงเกิดมี ทุกขสมุทัย** (ความก่อกำเนิดแห่งทุกข์), ดังนี้ แล.

-อุปปริ. ม. ๑๔/๔๘๑/๗๕๕.

เพลนอยู่กับอายตนะภายใน เท่ากับ เพลนอยู่ในทุกข์

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลนเพลนอยู่ ในจักขุ, ผู้นั้น เท่ากับ เพลนเพลนอยู่ ในสิ่งที่เป็ทุกข์เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลนเพลนอยู่ ในสิ่ง ที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นได้จากทุกข์" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลนเพลนอยู่ ในโสตตะ, ผู้นั้น เท่ากับ เพลนเพลนอยู่ ในสิ่งที่เป็ทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลนเพลนอยู่ ในสิ่ง ที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นได้จากทุกข์" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในขานะ, ผู้นั้น เท่ากับ เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่是一切ทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่是一切ทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในชีวหา, ผู้นั้น เท่ากับ เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่是一切ทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่是一切ทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในกายะ, ผู้นั้น เท่ากับ เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่是一切ทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่是一切ทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในมานะ, ผู้นั้น เท่ากับ เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่是一切ทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่是一切ทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้.

สพฺพ. สํ. ๑๘/๑๖/๑๙.

(ในสูตรต่อไป ได้ตรัสถึงในกรณีแห่ง อายตนะภายนอกหก ซึ่งมีข้อความเหมือน ในกรณีแห่งอายตนะภายในข้างบนนี้ทุกประการ ต่างแต่ชื่ออายตนะ).

ความอร่อยกลางกองทุกข์

(ความลวงของกาม)

มาคณฺธิยะ! บุรุษโรคเรื้อน มีตัวเป็นแผล สุกปลั่ง ถูกตัวเชื้อโรค แทะกัดอยู่ ใช้เล็บเกาปากแผลอยู่ รมตัวอยู่ที่หลุมถ่านไฟ. มาคณฺธิยะ! เขา ทำเช่นนั้นอยู่เพียงใด, ปากแผลของเขา ก็ยังไม่สะอาด ยิ่งมีกลิ่นเหม็น และ

เปื่อยเน่ามากยิ่งขึ้น อยู่เพียงนั้น, จะมีความรู้สึกสักว่า ความพอใจ และความสบายเนื้ออยู่บ้าง ก็ตรงที่แผลได้รับการเกาหรือการอบอุ้ม เพราะไฟนั้นเป็นเหตุข้อนี้มีอุปมาฉันใด;

มาคณฺธิยะ! อุปไมยก็ฉนั้น คือ สัตว์ทั้งหลาย ยังเป็นผู้ไม่ไปปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย ถูกกามตัณหาแพะกัดอยู่ ถูกความเร่าร้อนเพราะกามแผลอยู่ ก็ยังขึ้นเสพกามทั้งหลายอยู่นั่นเอง. มาคณฺธิยะ! เขายังทำเช่นนั้น อยู่เพียงใด, กามตัณหาของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมเจริญขึ้นด้วย เขาถูกความเร่าร้อนเพราะกามแผลอยู่ด้วย และสัตว์เหล่านั้น จะมีความรู้สึกสักว่าความพอใจ และความสบายเนื้ออยู่บ้าง ก็ตรงที่รสอันอาศัยกามคุณ ๕ เป็นเหตุอยู่เพียงนั้น เท่านั้นแล.

- ม. ม. ๑๓/๒๗๔/๒๘๕

ความอโรยที่ไม่คุ้มกับความทุกข์

ภิกษุ ท.! อริยสัจภิกษุคันธวาธิบุพพะ กล่าวต่อพวกเราด้วย ชุตรากตนเองด้วย ประสพสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมากด้วย เพราะตัวเองจับฉวยเอาผิด ในธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างไร, แม้พวกเธอทั้งหลาย ก็เข้าใจธรรมที่เราแสดงแล้ว เหมือนอย่างอริยสัจภิกษุนั้นหรือ?

"หามีได้ พระเจ้าข้า! ธรรมเหล่าใด อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแล้วโดยหลายแง่หลายมุมแก่พวกข้าพระองค์ทั้งหลาย ว่า เป็นธรรมที่ทำอันตรายแก่ผู้ปฏิบัติ, ธรรมเหล่านั้น ก็สามารภที่จะทำอันตราย แก่ผู้ปฏิบัติได้จริง. กามทั้งหลาย อันพระผู้มี

พระภาคเจ้า ตรัสแล้วว่า มีรสอร่อยน้อย มีทุกข์มาก มีเรื่องทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่งเป็นสิ่งที่ควรเปรียบเทียบกับท่อนแห่งกระดูก, ควรเปรียบด้วยชั้นเนื้อ, ควรเปรียบด้วยคบเพลิงหญ้า, ควรเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง, ควรเปรียบด้วยความฝัน, ควรเปรียบด้วยของขี้ม, ควรเปรียบด้วยผลไม้, ควรเปรียบด้วยเขียงสับเนื้อ. ควรเปรียบด้วยหอกและหลาว, และควรเปรียบด้วยห้วง, ดังนี้"

ภิกษุ ท.! ถูกแล้ว, ที่พวกเธอทั้งหลาย เข้าใจธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนั้น.

ภิกษุ ท.! ธรรมเหล่าใด ที่เรากล่าวแล้ว โดยหลายแง่หลายมุม แก่พวกเธอทั้งหลาย ว่าเป็นธรรมที่ทำอันตรายแก่ผู้ปฏิบัติ ธรรมเหล่านั้น ก็สามารถที่จะทำอันตราย แก่ผู้ปฏิบัติได้จริง. กามทั้งหลาย เรากล่าวแล้วว่า มีรสอร่อยน้อย มีทุกข์มาก มีเรื่องทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง เป็นสิ่งที่ ควรเปรียบด้วยท่อนแห่งกระดูก, ควรเปรียบด้วยชั้นเนื้อ, ควรเปรียบด้วยคบเพลิงหญ้า, ควรเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง, ควรเปรียบด้วยของในความฝัน, ควรเปรียบด้วยของขี้ม, ควรเปรียบด้วยผลไม้, ควรเปรียบด้วยเขียงสับเนื้อ, ควรเปรียบด้วยหอกและหลาว, และควรเปรียบด้วยห้วง ฉะนั้น. ก็แต่ว่า อริยสัจภิกษุคันธวาธิบุพพะนี้ เพราะตัวเอง ถือเอาธรรมที่เราแสดงแล้วผิด จึงกล่าวตู่พวกเราด้วย ชุตรากตนเองด้วย และประสพสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมากด้วย, ช้อนั้น จักเป็นไป เพื่อความทุกข์ อันมิใช่ประโยชน์ แก่อกุล ตลอดกาลนาน แก่โสมมบุรุษนั้นแล.

- มุ. ม. ๑๒/๒๖๖/๒๗๗.

กามเปรียบด้วยท่อนกระดูก

คฤหบดี! เปรียบเหมือนสุนัข ที่หมดกำลังเพราะหิวจัด จะพึงเข้าไปยืนชะเง้ออยู่ ในที่ที่ฆ่าโค. คนฆ่าโคหรือลูกมือของเขา ผู้เชี่ยวชาญ ก็พึงเอาท่อนกระดูก ที่ฆ่าแหละเนื้อออกหมดแล้ว ไม่มีส่วนที่ยังเป็นเยื่ออ่อนเหลืออยู่ แม้แต่น้อยเดียว เพียงแต่เป็อนเลือดอยู่บ้าง โยนไปให้สุนัขตัวนั้นแทะ.

คฤหบดี! ท่านจะสำคัญ ความข้อนั้นว่าอย่างไร? สุนัขตัวนั้น แทะท่อนกระดูก ที่ฆ่าแหละเนื้อออกหมดแล้ว ไม่มีส่วนที่ยังเป็นเยื่ออ่อนเหลืออยู่ แม้แต่น้อยเดียว เพียงแต่เป็อนเลือดอยู่บ้าง นั้นอยู่, จะพึงบรรเทาความหมดกำลังเพราะหิวจัด ได้ละหรือ?

"หามิได้ พระเจ้าข้า!" ข้อนั้นเพราะเหตุไร? "เพราะว่าท่อนกระดูก ที่ฆ่าแหละเนื้อออกหมดแล้วนั้น ไม่มีส่วนที่ยังเป็นเยื่ออ่อนเหลืออยู่ แม้แต่น้อยเดียว เพียงแต่เป็อนเลือดอยู่บ้างเท่านั้น. สุนัขตัวนั้น ก็จะได้รับแต่ความเหนื่อยใจ และความแค้นใจ โดยแท้ พระเจ้าข้า!"

คฤหบดี! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้ว่า "กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ว่า มีอุปมาด้วยท่อนกระดูก เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง" ดังนี้, ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริง อย่างนี้แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่าง ๆ อันอาศัยอารมณ์ต่าง ๆ (กามคุณห้า), แล้วเจริญ ซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์

อันเดียว (คืออุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของอุปาทานอันมีอยู่ในหยาโลก โดยประการทั้งปวงแล.

- ม. ม. ๑๓/๔๑/๔๗.

กามเปรียบด้วยขึ้นเนื้อคาปาก

คฤหบดี! เปรียบเหมือนแรง หรือเหยี่ยว หรือนกตะกรุมก็ตามตัวหนึ่ง คาบขึ้นเนื้อพาบินไป. ผุ่งแรงบ้าง ผุ่งเหยี่ยวบ้าง ผุ่งนกตะกรุมบ้างตามโฉบ ตอมโฉบ นกตัวนั้น เพื่อให้ทิ้งขึ้นเนื้อนั้น ยังนกตัวนั้นให้ปล่อยให้คาย.

คฤหบดี! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร! ถ้าแรง หรือเหยี่ยว หรือนกตะกรุมนั้น ไม่รีบสลัดทิ้งขึ้นเนื้อนั้นเสียไซ้ไร, มันก็จะถึงซึ่งความตายหรือได้รับทุกข์เจียนตาย เพราะข้อนั้นเป็นเหตุ มิใช่หรือ?

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

คฤหบดี! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอรหันต์ ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้ ว่า "กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ว่า มีอุปมาด้วยขึ้นเนื้อ เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง" ดังนี้, ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่าง ๆ อันอาศัยอารมณ์ต่าง ๆ (กามคุณห้า), แล้วเจริญ ซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์

อันเดียว (คืออาศัยอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของอุปาทานอันมีอยู่ในหยาบโลก โดยประการทั้งปวงแล.

- ม. ม. ๑๓/๔๑/๔๘.

กามเปรียบด้วยคบเพลิงทวนลม

คฤหบดี! เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง ถือเอาคบหญ้าแห้ง ที่ติดไฟโพลงอยู่ พาทวนลมไป.

คฤหบดี! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร? ถ้าบุรุษผู้นั้นไม่รีบทิ้งคบหญ้าแห้งนั้นเสียโดยเร็วไซ้, คบไฟนั้น ก็จะพียงลามไม่มีอ ไหม้- แขน หรือไหม้อวัยวะวระน้อยใหญ่ส่วนใดส่วนหนึ่งของบุรุษนั้น, เขาก็จะถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย เพราะข้อนั้นเป็นเหตุ มิใช่หรือ?

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

คฤหบดี! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้ว่า "กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า มีอุปมาด้วยคบหญ้าแห้ง เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มากทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง" ดังนี้, ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่าง ๆ อันอาศัยอารมณ์ต่าง ๆ (กามคุณห้า), แล้วเจริญซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์อันเดียว (คืออาศัยอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของอุปาทานอันมีอยู่ในหยาบโลก โดยประการทั้งปวงแล.

- ม. ม. ๑๓/๔๒/๔๙.

กามเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง

คฤหบดี! เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง ลึกชั่วบุรุษหนึ่ง เต็มด้วยถ่านเพลิง ที่ปราศจากเปลวและปราศจากควัน. ครั้งนั้น บุรุษผู้หนึ่ง ผู้ต้องการเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุข เกลียดทุกข์ มาสู่ที่นั่น. และมีบุรุษ ที่มีกำลังกล้าแข็งอีกสองคน จับบุรุษนั้น ที่แขนแต่ละข้าง แล้วจุดคร่าไฟไปยังหลุมถ่านเพลิง.

คฤหบดี! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร? บุรุษนั้น จะไม่ปิดตัวเดินไปทางโน้นที่ ทางนี้ที่ บ้างแลหรือ?

"หามิได้ พระเจ้าข้า!" เพราะเหตุใด? "เพราะเหตุว่า บุรุษนั้น รู้อยู่ว่า ถ้าเราจะตกลงไปสู่หลุมถ่านเพลิงนี้ไซ้ไร, เราก็จะถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย เพราะข้อนั้นเป็นเหตุ พระเจ้าข้า!" ดังนี้.

คฤหบดี! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอรหันต์ ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้ว่า "กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า มีอุปมาด้วยหลุมถ่านเพลิง เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแคบใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง" ดังนี้. ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่าง ๆ อันอาศัยอารมณ์ต่าง ๆ (กามคุณห้า) แล้วเจริญซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์อันเดียว (คืออาศัยอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน.) อันเป็นที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของอุปาทานอันมีอยู่ในหทัยโลก โดยประการทั้งปวงแล.

กามเปรียบด้วยของในความฝัน

คฤหบดี! เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง ฝันเห็น วน อੰนรีนรมย์ใจ บ้าง ปาไม้ อੰนรีนรมย์ใจบ้าง ภูมิภาคอੰนรีนรมย์ใจบ้าง หรือสระโบกขรณี อੰนรีนรมย์ใจบ้าง, ครั้นบุรุษนั้นตื่นขึ้นมา ก็ไม่ได้พบเห็นอะไรเลย.

คฤหบดี! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณา เห็นโดยประจักษ์ดังนี้ว่า "กามทั้งหลาย อัมพะผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า มี อุปมาด้วยของในความฝัน เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแคบใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง" ดังนี้. ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริง อย่างนี้แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่าง ๆ อันอาศัย อารมณ์ต่าง ๆ (กามคุณห้า) แล้วเจริญซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์ อันเดียว (คืออาศัยอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นสิ่งที่ดับสนิทไม่มี ส่วนเหลือของอุปาทานอันมีอยู่ในหยาบโลก โดยประการทั้งปวงแล.

- ม. ม. ๑๓/๔๓/๕๑.

กามเปรียบด้วยของยืม

คฤหบดี! เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง ขอยืมทรัพย์จากผู้อื่นได้แล้ว เอาลงใส่เกวียนน้อย มีตุ้มหูแก้วมณีอันล้ำค่า เป็นต้น. บุรุษผู้นั้น วาง ของยืมเหล่านั้นไว้ข้างหน้าตัวบ้าง รอบ ๆ ตัวบ้าง ขับผ่านไปตามหมู่ชาวร้าน. หมู่ชนเห็นบุรุษผู้นั้นแล้ว ก็ะพึงกล่าวกันแซ่ว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย! บุรุษผู้นี้ร่ำรวยจริงหนอ! ดูซี, พวกคนรวย เขาใช้สอยโภคะกันอย่างไรเอง"

ดังนั้น, ครั้นเจ้าของทรัพย์ พบบุรุษ ซึ่งทำอยู่ดั่งนั้น ในที่ใด ๆ เขาก็จะทวงเอาทรัพย์ของเขาคืนไปเสีย ณ ที่นั้น ๆ นั้นเอง.

คฤหบดี! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร? คือควรจะทำอย่างอื่นแก่บุรุษนั้นไหมหนอ?

"หามิได้ พระเจ้าข้า!" เพราะเหตุไร? "เพราะเหตุว่า ธรรมดาเจ้าของทรัพย์ ก็ต้องทวงเอาทรัพย์ของเขาคืนไป" ดังนี้.

คฤหบดี! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดั่งนี้ว่า "กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า มีอุปมาด้วยของยืม เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง" ดังนี้, ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่าง ๆ อันอาศัยอารมณ์ต่าง ๆ (กามคุณห้า), แล้วเจริญซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์อันเดียว (คืออาศัยอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของอุปาทานอันมีอยู่ในเหยื่อโลก โดยประการทั้งปวงแล.

- ม. ม. ๑๓/๔๓/๕๒.

กามเปรียบด้วยผลไม้!

คฤหบดี! เปรียบเหมือนป่าใหญ่ ตั้งอยู่ไม่ไกลหมู่บ้านหรือนิคมนัก. ในป่าใหญ่นั้น มีต้นไม้ ซึ่งมีผลน่ากินด้วย ตกด้วย, ส่วนผลที่หล่นอยู่ตามพื้นดินไม่มีเลย. ครั้งนั้น มีบุรุษผู้หนึ่งผ่านมา เป็นผู้ต้องการด้วยผลไม้ เทียว

แสวงหาผลไม้อยู่, เขาเข้าไปยังป่านั้นแล้ว พบต้นไม้ต้นนั้นแล้วคิดว่า "ต้นไม้
นี้มีผลน่ากินด้วย ดกด้วย ส่วนผลที่หล่นอยู่ตามพื้นดินไม่มีเลย และเราก็รู้จัก
วิธีขึ้นต้นไม้อยู่, ถ้าไหน เราขึ้นสู่ต้นไม้แล้ว จะพึงกินผลไม้ตามความพอใจ
ด้วย จะพึงยังห่อให้เต็มด้วย" ดังนี้แล้ว เขาก็ขึ้นสู่ต้นไม้ นั้น เก็บกินตามความ
พอใจด้วย ห่อจนเต็มห่อด้วย. ในลำดับนั้นเอง บุรุษคนที่สอง ซึ่งเป็นผู้ต้อง
การด้วยผลไม้ เทียบแสวงหาผลไม้อย่างเดียวกัน ถือขวานคมผ่านมานั้น, เขา
เข้าไปยังป่านั้นแล้วก็พบต้นไม้ต้นเดียวกันนั้น ซึ่งมีผลน่ากินด้วย ดกด้วย, เขาจึง
คิดว่า "ต้นไม้นี้ มีผลน่ากินด้วย ดกด้วย ส่วนผลที่หล่นอยู่ตามพื้นดินไม่มีเลย
และเราก็ไม่รู้จักวิธีขึ้นต้นไม้, ถ้าไหน เราจะโค่นมันที่โคน แล้วจะพึงกิน
ผลไม้ตามความพอใจด้วย จะพึงยังห่อให้เต็มด้วย" ดังนี้แล้ว เขาก็โค่นต้นไม้
ที่โคน.

คฤหบดี! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร? บุรุษผู้ขึ้นอยู่บน
ต้นไม้คนแรก, ถ้าเขาไม่รีบลงมาโดยเร็วไซ้, เมื่อต้นไม้ล้มลง, เขาก็
จะต้องมือหักบ้าง เท้าหักบ้าง หรืออวัยวะน้อยใหญ่ส่วนใดส่วนหนึ่งหักบ้าง โดย
แท้. บุรุษผู้นั้น ก็จะต้องถึงความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย เพราะข้อนั้น
เป็นเหตุ มิใช่หรือ?

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

คฤหบดี ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณา
เห็นโดยประจักษ์ดังนี้ ว่า "กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า มี
อุปมาด้วยผลไม้ เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษ
อย่างยิ่ง" ดังนี้, ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้

แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่าง ๆ อันอาศัยอารมณ์ต่าง ๆ (กามคุณห้า), แล้วเจริญซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์อันเดียว (คือ อาศัยอุเบกขาที่เป็นองค์องจตุตถฌาน) อันเป็นที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของ อุปาทานอันมีอยู่ในเหยื่อโลก โดยประการทั้งปวง แล.

- ม. ม. ๑๓/๔๔/๕๓.

รายละเอียดที่ควรศึกษาเกี่ยวกับกาม

ภิกษุ ท.! ที่เรากล่าวว่า "กาม นิทานสัมภวะแห่งกาม เวมัตตตา แห่งกาม วิกขาแห่งกาม นิโรธแห่งกาม ปฏิปทาให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งกาม เป็นสิ่งที่ควรรู้แจ้ง" นั้น เรากล่าวหมายถึงกามไหนกันเล่า? ภิกษุ ท.! กามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้ คือ รูปทั้งหลาย อันจะพึงรู้แจ้งได้ด้วยจักขุ.... เสียงทั้งหลาย อันจะถึงรู้แจ้งได้ด้วยโสตะ.... กลิ่นทั้งหลาย อันจะพึงรู้แจ้งได้ด้วยฆานะ.... รสทั้งหลาย อันจะพึงรู้แจ้งได้ด้วยชิวหา.... โผฏฐัพพะทั้งหลาย อันจะพึงรู้แจ้งได้ด้วยกาย อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะอันน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยแห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด มีอยู่, ภิกษุ ท.! อารมณ์ ๕ อย่างเหล่านี้ หาใช่กามไม่; ห้าอย่างเหล่านี้ เรียกกันในอริยวินัย ว่า *กามคุณ*.

(คาถาจำกัดความตอนนี้)

ความกำหนัดไปตามอำนาจความติดรัก (สงกปฺปราค)
 นั้นแหละคือกามของคนเรา; อารมณ์อันวิจิตรทั้งหลายในโลก
 นั้น หาใช่กามไม่; ความกำหนัดไปตามอำนาจความติดรัก
 นั้นแหละคือกามของคนเรา; อารมณ์อันวิจิตร ก็มีอยู่ในโลก

ตามประสาทของมันเท่านั้น; ดังนั้น ผู้มีปัญญาจึงนำออกเสียซึ่ง
ฉันทะ ในอารมณ์อันวิจิตรเหล่านั้น ดังนี้.

ภิกษุ ท.! นิทานสัมภวะ (เหตุเป็นแดนเกิด) แห่งกาม เป็นอย่างไรเล่า?
นิทานสัมภวะแห่งกาม คือ ผัสสะ.

ภิกษุ ท.! เวมัตตา (ประมาณต่าง ๆ) แห่งกาม เป็นอย่างไรเล่า?
ภิกษุ ท.! เวมัตตาแห่งกาม คือ ความใคร่ (กาม) ในรูปารมณ์ก็อย่างหนึ่ง ๆ,
ความใคร่ในสังขารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง ๆ, ความใคร่ในคันธารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง ๆ,
ความใคร่ในรสารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง ๆ, ความใคร่ในโณภูมัพพารมณ์ ก็อย่าง
หนึ่ง ๆ; ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า เวมัตตาแห่งกาม.

ภิกษุ ท.! วิบากแห่งกาม เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคล
ใคร่อยู่ซึ่งอารมณ์ (แห่งกาม) ไต เขากระทำอัตตภาพอันเกิดจากกามนั้น ๆ ให้เกิด
ขึ้น^๑ เป็นอัตตภาพมีส่วนแห่งบุญก็ดี มีส่วนแห่งอบุญก็ดี; ภิกษุ ท.! นี้
เราเรียกว่า วิบากแห่งกาม.

ภิกษุ ท.! นิโรธ (ความดับ) แห่งกาม เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.!
นิโรธแห่งกามย่อมมี เพราะนิโรธแห่งผัสสะ. อริยอัฐจังกิกรมรรคนั้นนั่นแล เป็น

---

๑. ข้อความนี้ใช้ได้ทั้งภาษาคนและภาษาธรรม : ภาษาคนก็คือเกิดใหม่หลังจากตายแล้ว ดังที่
ทราบกันอยู่; ถ้าเป็นภาษาธรรมก็คือ อัตตภาพปัจจุบันของเขานั้นเกิดเปลี่ยนเป็นบุญหรือ
บาป ตามสมควรแก่อุปาทานที่เกิดขึ้นจากความใคร่นั้น ๆ โดยที่ยังไม่ต้องตาย; ทั้งนี้
แล้วแต่ผู้ศึกษาจะถือเอาความหมายไหน.

ปฏิบัติให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งกาม; ปฏิบัติที่นั่นได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

ภิกษุ ท.! ในกาลใดแล อริยสาวกย่อมรู้ชัดซึ่งกาม อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งนิทานสัมภวะแห่งกาม อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเวรมัตตตาแห่งกาม อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งวิบากแห่งกาม อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งนิโรธแห่งกาม อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งปฏิบัติให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งกาม อย่างนี้; ในกาลนั้น อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดซึ่งพรหมจรรย์นี้อันเป็นเครื่องเจาะแทงกิเลส ว่าเป็นนิโรธแห่งกาม.

- ญกป. ป. ๒๒/๔๕๗-๔๖๐/๓๓๔.

ไวยากรณ์ของกาม

ภิกษุ ท.! คำว่า 'ภัย' ดั่งนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! คำว่า 'ทุกข์' ดั่งนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! คำว่า 'โรค' ดั่งนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! คำว่า 'ห้วง' ดั่งนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! คำว่า 'ลูกศร' ดั่งนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! คำว่า 'เครื่องข้อง' ดั่งนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของกามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! คำว่า 'เปือกตม' ดั่งนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของกามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! คำว่า 'ครรรภ์' ดั่งนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของกามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุไร คำว่า 'ภัย' จึงเป็นคำแทนชื่อของกามทั้งหลายเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่า สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนดแล้ว ด้วยกามราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากภัย ทั้งที่

เป็นไปในทิฏฐธรรม (ปัจจุบันนี้) และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้น คำว่า 'ภย' จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุไร คำว่า 'ทุกข' จึงเป็นคำแทนชื่อของกามทั้งหลายแล้ว? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่า สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนดแล้ว ด้วยกามราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากทุกข ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐธรรม (ปัจจุบัน) นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า. เพราะฉะนั้น คำว่า 'ทุกข' จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท! เพราะเหตุไร คำว่า 'โรค' จึงเป็นคำแทนชื่อของกามทั้งหลายแล้ว? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่า สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนดแล้ว ด้วยกามราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากโรค ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐธรรม (ปัจจุบัน) นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้น คำว่า 'โรค' จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุไร คำว่า 'หวัฬ' จึงเป็นคำแทนชื่อของกามทั้งหลายแล้ว? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่า สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนดแล้ว ด้วยกามราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากหวัฬ ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐธรรม (ปัจจุบัน) นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้น คำว่า 'หวัฬ' จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุไร คำว่า 'ลูกศร' จึงเป็นแทนชื่อของกามทั้งหลายแล้ว? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่า สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนดแล้ว ด้วยกาม-

ราคา ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคา ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากลูกศร ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐธรรม (ปัจจุบัน) นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้น คำว่า 'ลูกศร' จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุไร คำว่า 'เครื่องข้อง' จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลายเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่า สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนดแล้ว ด้วย กามราคา ถูกผูกพันแล้วด้วยฉันทราคา ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากเครื่องข้อง ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐธรรม (ปัจจุบัน) นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้น คำว่า 'เครื่องข้อง' จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุไร คำว่า 'เปือกตม' จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่า สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนดแล้วด้วย กามราคา ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคา ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากเปือกตม ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐธรรม (ปัจจุบัน) นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้น คำว่า 'เปือกตม' จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุไร คำว่า 'ครรรภ์' จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลายเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่า สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนดแล้ว ด้วย กามราคา ถูกผูกพันแล้วด้วยฉันทราคา ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากครรรภ์ ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐธรรม (ปัจจุบัน) นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้น คำว่า 'ครรรภ์' จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย, ดังนี้แล.

- อฎฐก. อ. ๒๓/๒๙๘/๑๔๖.

กามเปรียบด้วยรูรั้วของเรือ

เมื่อสัตว์ มีความใคร่ในกามอยู่, ถ้ากามนั้น สำเร็จแก่เขา คือเขาได้ตามปรารถนาแล้ว, เขา ย่อมมีปีติในใจ โดยแท้. เมื่อ สัตว์ ผู้มีความพอใจ กำลังใคร่ในกามอยู่, ถ้ากามนั้น สูญหายไป, เขา ย่อมเดือดร้อน เหมือนถูกแทงด้วยศร ฉะนั้น.

ผู้ใด เว้นขาดจากกาม ด้วยความเห็น ว่า เป็นดุจห้วง ผู้นั้น เป็นคนมีสติ ล่วงพ้นต้นหาอันสายไปในโลกนี้เสียได้.

ผู้ใด เข้าไปผูกใจอยู่ในทีนา ที่สวน เงิน โค ม้า ทาสชาย และสตรี พวกพ้อง และกามทั้งหลายอื่น ๆ เป็นอันมาก กิเลสมาย ย่อมครอบงำบุคคลผู้นั้นได้, อันตรายรอบด้าน ย่อมย่ำยีบุคคลผู้นั้น; เพราะเหตุนั้น ความทุกข์ ย่อมติดตามเขา เหมือนน้ำไหลเข้าสู่เรืออัน แตกแล้ว ฉะนั้น.

เพราะฉะนั้น บุคคล ควรเป็นผู้มีสติ ทุกเมื่อ, พึงเว้นขาด จากกาม, ละกามแล้ว พึงข้ามโอฆะเสียได้ ดุจบุคคลอุดยาเรือดีแล้ว ก็พึงข้ามไปถึงฝั่งโน้น (นิพพาน) ได้ ฉะนั้นแล.

- สุตต.ขุ.๒๕/๔๘๔/๔๐๘.

ลักษณะแห่งภวตัณหา

ภิกษุ ท.! ภวโยคะ (การประกอบอยู่ด้วยภพ) เป็นอย่างไรเล่า?
 ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมไม่รู้ชัด ตามที่เป็นจริง ซึ่งความก่อกำเนิด แห่งภพทั้งหลาย ซึ่งความดับไปแห่งภพทั้งหลาย ซึ่งรสอร่อยแห่งภพทั้งหลาย

ซึ่งโทษแห่งภพทั้งหลาย และซึ่งอุบายเครื่องออกพ้นไปได้จากภพทั้งหลาย ภิกษุ ท.! เมื่อเขาไม่รู้ที่อยู่อย่างนั้น, ความกำหนัดในภพ ความเพลิดเพลिन ในภพ ความเสน่หาในภพ ความสยบในภพ ความหิวระหายในภพ ความเร่าร้อนเพราะภพ ความเมามกในภพ และภวตัณหาในภพทั้งหลาย ย่อมนอนเนื่องอยู่ในบุคคลนั้น. ภิกษุ ท.! นี้ เราเรียกว่า ภวโยคะ (การประกอบอยู่ด้วยภพ). ดังนี้แล.

- จตุกก. อ.๒๑/๑๓/๑๐.

ปัจจัยแห่งภวตัณหา

ภิกษุ ท.! ที่สุดในเบื้องต้นของภวตัณหา ย่อมไม่ปรากฏ; ก่อนแต่นี้ ภวตัณหามิได้มี; แต่ภวตัณหาเพิ่งมีต่อภายหลัง. ภิกษุ ท.! คำกล่าวอย่างนี้แหละเป็นคำที่ใคร ๆ ควรกล่าว และควรกล่าวด้วยว่า "ภวตัณหา ย่อมปรากฏ เพราะมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า ถึงแม้ภวตัณหา นั้น ก็เป็นธรรมชาติมีอาหาร หาใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอาหารไม่. ก็อะไรเล่า เป็นอาหารของภวตัณหา? คำตอบพึงมีว่า "อวิชชา เป็นอาหารของภวตัณหา" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า ถึงแม้อวิชชา ก็เป็นธรรมชาติมีอาหาร หาใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอาหารไม่. ก็อะไรเล่า เป็นอาหารของอวิชชา? คำตอบพึงมีว่า "นิเวรณทั้งหลาย ๕ ประการ เป็นอาหารของอวิชชา" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า ถึงแม้นิวรรณ์ทั้งหลาย ๕ ประการ ก็เป็น
 ธรรมชาติมีอาหาร หาใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอาหารไม่. ก็อะไรเล่า เป็น
 อาหารของนิวรรณ์ทั้งหลาย ๕ ประการ? คำตอบพึงมีว่า "ทุกจริตทั้งหลาย ๓
 ประการ" ดังนี้

....ฯลฯ....

....ฯลฯ....

การไม่สำรวมอินทรีย์บริบูรณ์แล้ว ย่อมทำทุจริต ๓ ประการให้บริบูรณ์;
 ทุจริต ๓ ประการบริบูรณ์แล้ว ย่อมทำนิวรรณ์ ๕ ประการให้บริบูรณ์;
 นิวรรณ์ ๕ ประการบริบูรณ์แล้ว ย่อมทำอวิชชาให้บริบูรณ์;
 อวิชชาบริบูรณ์แล้ว ย่อมทำภวตัณหาให้บริบูรณ์.

ภิกษุ ท.! อาหารแห่งภวตัณหา นี้ ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้
 และบริบูรณ์แล้วด้วยอาการอย่างนี้.

- พสก.อ.๒๔/๑๒๔/๖๒.

วิภาคแห่งภวตัณหาร้อยแปด

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงแก่พวกเธอ ถึงเรื่อง ตัณหา อันมีธรรมชาติ
 เหมือนขายเป็นเครื่องดักสัตว์ มีธรรมชาติไหลนอง แผ่กว้าง เป็นเครื่องเกาะเกี่ยว
 ของสัตว์, ซึ่งด้วยตัณหาตัวเอง สัตว์โลกนี้ ถูกปกคลุมหุ้มห่อไว้ ถูกทำให้
 ยุ่งเหยิงเหมือนด้ายยุ่ง ประสานกันสับสนดุจรังนก นุงนึ่งเหมือนพงหน้ำมฤชชะ-
 และปัพพชะ จึงไม่ลวงพันอบาย ทุกคติ วินิบาต และสังสารวัฏไปได้. พวกเธอ
 จงฟังข้อความนั้น ทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ เราจักกล่าวบัดนี้.

ครั้งภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น พุทธสนองรับพระพุทธดำรัสแล้ว, พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ตรัส
พระพุทธวจนะนี้ว่า :-

ภิกษุ ท.! ตัณหานั้น เป็นอย่างไรเล่า จึงชื่อว่ามีธรรมชาติเหมือน
ขายเป็นเครื่องดักสัตว์มีธรรมชาติไหนนอง แผ่กว้าง เป็นเครื่องเกาะเกี่ยวของ
สัตว์, ซึ่งด้วยตัณหานั่นเอง สัตว์โลกนี้ถูกปกคลุมหุ้มห่อไว้ ถูกทำให้ยุ่งเหยิง
เหมือนด้ายยุ่ง ประสานกันสับสนดุจรังนก นุงนังเหมือนพงหญ้ามฤณชะและ
ปัพพชะ จึงไม่ล่วงพ้นอบาย ทุกคติ วินิบาต และสังสารวัฏไปได้?

ภิกษุ ท.! ตัณหาวิจิริต (ความนึกที่ซ่านไปด้วยอำนาจแห่งตัณหา) ๑๘ อย่าง
ที่เข้าไปจับยึดขันธอันเป็นภายใน และตัณหาวิจิริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธ
อันเป็นภายนอก เหล่านี้ มีอยู่.

ภิกษุ ท.! ตัณหาวิจิริต (ความนึกที่ซ่านไปด้วยอำนาจแห่งตัณหา)
๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธอันเป็นภายใน เหล่านี้ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ตัณหาวิจิริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธ อันเป็น
ภายใน นั่นคือ เมื่อมีความนึกไปในทาง ที่ว่า "เรามี เราเป็น" ดังนี้ ก็เกิด
ความนึกที่เป็นไปตามอำนาจแห่งตัณหา ว่า "เรามีอยู่ เป็นอยู่" ดังนี้ ๑, ว่า "เรา
เป็นอย่างนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "เราเป็นอย่างนั้น" (คืออย่างเดียวกันกับคู่เปรียบ) ดังนี้ ๑,
ว่า "เราเป็นอย่างอื่น (คือแตกต่างตรงกันข้ามจากคู่เปรียบ)" ดังนี้ ๑, ว่า "เราเป็นผู้ไม่เที่ยง
ไม่ยั่งยืน" ดังนี้ ๑, ว่า "เราเป็นผู้เที่ยงผู้ยั่งยืน" ดังนี้ ๑, ว่า "เราพึงมีอยู่ พึงเป็น
อยู่" ดังนี้ ๑, ว่า "เราพึงเป็นอย่างนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "เราพึงเป็นอย่างนั้น" ดังนี้ ๑,
ว่า "เราพึงเป็นอย่างอื่น" ดังนี้ ๑, ว่า "เราพึงมีอยู่ พึงเป็นอยู่" ดังนี้ ๑,
ว่า "ขอให้เราเป็นอย่างนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "ขอให้เราเป็นอย่างนั้น" ดังนี้ ๑, ว่า

"ขอให้เราเป็นอย่างอื่น" ดังนี้ ๑, ว่า "เราจักมีอยู่ จักเป็นอยู่" ดังนี้ ๑, ว่า "เราจักเป็นอย่างนี้ ๆ" ดังนี้ ๑, ว่า "เราจักเป็นอย่างนั้น ๆ" ดังนี้ ๑, ว่า "เราจักเป็นอย่างอื่น" ดังนี้ ๑. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล ชื่อว่า ตัณหาวิจริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธอันเป็นภายใน.

ภิกษุ ท.! ตัณหาวิจริต (ความนึกที่ซ่านไปด้วยอำนาจแห่งตัณหา) ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธอันเป็นภายนอก เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ตัณหาวิจริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธอันเป็นภายนอก คือ เมื่อมีความนึกไปในทางที่ว่า **"เรามี เราเป็น ด้วยสิ่ง"** (คือขันธอันเป็นภายนอก) นี้" ดังนี้ ก็เกิดความนึกที่เป็นไปตามอำนาจแห่งตัณหา ว่า "เรามีอยู่ เป็นอยู่ ด้วยสิ่ง (คือขันธอันเป็นภายนอก) นี้" ดังนี้ ๑, ว่า "เราเป็นอย่างนี้ ๆ ด้วยสิ่งนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "เราเป็นอย่างนั้น ๆ ด้วยสิ่งนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "เราเป็นอย่างอื่นด้วยสิ่งนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "เราเป็นผู้ไม่เที่ยงไม่ยั่งยืน ด้วยสิ่งนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "เราเป็นผู้เที่ยง ผู้ยั่งยืน ด้วยสิ่งนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "เราพึงมีอยู่ พึงเป็นอยู่ ด้วยสิ่งนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "เราพึงเป็นอย่างนี้ ๆ ด้วยสิ่งนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "เราพึงเป็นอย่างนั้น ๆ ด้วยสิ่งนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "เราพึงเป็นอย่างอื่นด้วยสิ่งนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "ขอให้เรามีอยู่ เป็นอยู่ ด้วยสิ่งนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "ขอให้เราเป็นอย่างนี้ ๆ ด้วยสิ่งนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "ขอให้เราเป็นอย่างนั้น ๆ ด้วยสิ่งนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "ขอให้เราเป็นอย่างอื่น ด้วยสิ่งนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "เราจักมีอยู่ จักเป็นอยู่ ด้วยสิ่งนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "เราจักเป็นอย่างนี้ ๆ ด้วยสิ่งนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "เราจักเป็นอย่างนั้น ๆ ด้วยสิ่งนี้" ดังนี้ ๑, ว่า "เราจักเป็นอย่างอื่น ด้วยสิ่งนี้" ดังนี้ ๑, ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล ชื่อว่า ตัณหาวิจริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธอันเป็นภายนอก.

ภิกษุ ท.! ด้วยเหตุนี้แหละ ตัณหาวิจิริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึด
 ขันธอันเป็นภายในด้วยและตัณหาวิจิริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธอันเป็น
 ภายนอกด้วย เหล่านี้แล เรียกว่า ตัณหาวิจิริต ๓๖ อย่าง.

ภิกษุ ท.! ด้วยเหตุนี้แหละ ตัณหาวิจิริตอย่างนี้แล เป็นอดีต ๓๖
 อย่าง, เป็นอนาคต ๓๖ อย่าง, และปัจจุบัน ๓๖ อย่าง, รวมเป็นตัณหาวิจิริต
 ๑๐๘ อย่าง.

ภิกษุ ท.! นี้แลคือ ตัณหา นั้น อันมีธรรมชาติเหมือนขายเป็น
 เครื่องดักสัตว์ มีธรรมชาติไหลนอง แผ่กว้าง เป็นเครื่องเกาะเกี่ยวของสัตว์
 ซึ่งด้วยตัณหา นั้นเอง สัตว์โลกนี้ ถูกปกคลุมหุ้มห่อไว้ถูกทำให้ยุ่งเหยิงเหมือน
 ด้ายยุ่ง ประสานกับสันสนดุจรังนก นุงนึ่งเหมือนพวงห้อยมูญชะและปัพพชะ^๑
 จึงไม่ล่วงพ้นอบาย ทุกติ วินิบาต และสังสารวัฏไปได้ แล.

- จตุกก. อี. ๒๑/๒๘๙/๑๙๙.

เหตุที่ทำให้พึงธรรมไม่รู้เรื่อง (เพราะภวตัณหา)

ภิกษุ ท.! บุคคลประกอบอยู่ด้วยเหตุห้าอย่าง แม้พึงธรรมอยู่ ก็
 ไม่อาจเพื่อจะก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย. เหตุห้า
 อย่างอะไรเล่า? ห้าอย่างคือ **สนใจแต่คำพูด สนใจแต่ผู้พูด สนใจแต่ตัวเอง**

๑. หญาสองชนิดนี้ เคยแปลกันว่า หญาฆงกระต่ายและหญาปัลลิ่ง แต่ไม่มีหลักฐานที่แน่นอน.
 ในที่นี้จึงไม่แปลไว้.

มีจิตฟุ้งซ่านไม่มีเอกัคคตาจิตพึงธรรม และทำในใจไม่แยบคาย. ภิกษุ ท.! บุคคลประกอบด้วยเหตุห้าอย่างเหล่านี้แล แม้พึงธรรมอยู่ ก็ไม่อาจเพื่อจะก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย.

- ปญจก. อ. ๒๒/๑๙๕/๑๕๑.

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! บุคคลประกอบด้วยเหตุห้าอย่าง แม้พึงธรรมอยู่ ก็ไม่อาจเพื่อจะก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย. เหตุห้าอย่างอะไรเล่า? ห้าอย่างคือ **สนใจแต่คำพูด สนใจแต่ผู้พูด สนใจแต่ตัวเอง เป็นคนโง่เง่าเงอะงะ มัวแต่สำคัญตนว่ารู้ในสิ่งที่ตนไม่รู้.** ภิกษุ ท.! บุคคลประกอบด้วยเหตุห้าอย่างนี้แล แม้พึงธรรมอยู่ ก็ไม่อาจเพื่อจะก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย.

- ปญจก. อ. ๒๒/๑๙๕/๑๕๒.

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! บุคคลประกอบด้วยเหตุห้าอย่าง แม้พึงธรรมอยู่ ก็ไม่อาจเพื่อจะก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย. เหตุห้าอย่างอะไรเล่า? ห้าอย่างคือ **เป็นคนลบหลู่พึงธรรม มีจิตมากไปด้วยความลบหลู่-แข่งดีพึงธรรม คอยจ้องจับความผิดพลาดในผู้แสดงธรรมด้วยจิตมุ่งร้ายแข็งกระด้าง เป็นคนโง่เง่าเงอะงะ มัวแต่สำคัญตนว่ารู้ในสิ่งที่ตนไม่รู้.** ภิกษุ ท.! บุคคลประกอบด้วยเหตุห้าอย่างเหล่านี้แล แม้พึงธรรมอยู่ ก็ไม่อาจเพื่อจะก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย.

- ปญจก. อ. ๒๒/๑๙๖/๑๕๓.

(ในตอนท้ายของแต่ละปริยาย ได้ตรัสถึงบุคคลผู้มีธรรมตรงกันข้าม คือสามารถฟังธรรมสำเร็จประโยชน์, ผู้ศึกษาฟังคำวณเอาด้วยตนเอง โดยปฏิบัติขณัยจากข้อความข้างบนนี้)

ภาพแม่ชั่วขณะติดนิ้วมือก็ย้งน่ารังเกียจ

ภิกษุ ท.! คุณ แม่นิดเดียว ก็เป็นของมีกลิ่นเหม็น ฉันใด;
ภิกษุ ท.! สิ่ง que เรียกว่า ภาพ (ผลแห่งภวตัณหา) ก็ฉันนั้นเหมือนกัน, แม้มີ
ประมาณน้อยชั่วลัดนิ้วมือเดียว ก็ไม่มีคุณอะไรที่พอจะกล่าวได้.

- เอก. อ. ๒๐/๔๖/๒๐๓.

(ในสูตรถัดไป ได้ตรัสอุปมาด้วย มูตร ด้วย น้ำลาย ด้วย หนอง ด้วย โลหิต โดย
ทำนองเดียวกัน, - ๒๐/๔๖/๒๐๔).

วิภวตัณหา

เรื่องของ วิภวตัณหา ที่เป็นพุทธดำรัสโดยตรง ยังไม่พบที่มา; ขอนักศึกษา
จงทราบโดยเป็นปฏิบัติขณัยของ ภวตัณหา.

นิทเทศ ๔

ว่าด้วยลักษณะแห่งตัณหา

จบ

นิทเทศ ๕ ว่าด้วยที่เกิดและการเกิดแห่งตัณหา

(มี ๕ เรื่อง)

การเกิดขึ้นแห่งตัณหา

ภิกษุ ท.! การก่อกำเนิดแห่งทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัยตาด้วย รูปด้วย จึงเกิดจักขุวิญญาณขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งตา+รูป+จักขุวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; นี้ คือ การก่อกำเนิดแห่งทุกข์

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัยหูด้วย เสียงด้วย จึงเกิดโสตวิญญาณขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งหู+เสียง+โสตวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; นี้ คือ การก่อกำเนิดแห่งทุกข์

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัยจมูกด้วย กลิ่นด้วย จึงเกิดฆานวิญญาณขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งจมูก+กลิ่น+ฆานวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; นี้ คือ การก่อกำเนิดแห่งทุกข์

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัยลิ้นด้วย รสด้วย จึงเกิดชีวหาวิญญาณขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งลิ้น+รส+ชีวหาวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมี

ผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; นี้ คือ การก่อกำเนิดแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัยกายด้วย โผฏฐัพพะด้วย จึงเกิดกาย-
วิญญูญาณขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งกาย+โผฏฐัพพะ+กายวิญญูญาณ) ทั้ง ๓
อย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา, เพราะ
เวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; นี้ คือ การก่อกำเนิดแห่งทุกข์

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัยใจด้วย ธรรมารมณด้วย จึงเกิดมโน-
วิญญูญาณขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งใจ+ธรรมารมณ+มโนวิญญูญาณ) ทั้ง ๓
อย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา, เพราะ
เวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; นี้ คือ การก่อกำเนิดแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท.! นี้แล คือ การก่อกำเนิดแห่งทุกข์.

- สพ. ส. ๑๘/๑๐๖/๑๕๔.

ฐานที่เกิดแห่งตัณหา (ตัวอย่าง)

ภิกษุ ท.! การเกิดขึ้นแห่งตัณหา เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น แก่ภิกษุ
ในอารมณใด ๆ ก็ตามมีตัวอย่างเหล่านี้. ตัวอย่างเหล่านี้ไหนเล่า? ตัวอย่างคือ :-

ภิกษุ ท.! ตัณหา เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น แก่ภิกษุ เพราะ**จิวร**
เป็นเหตุบ้าง;

ภิกษุ ท.! ตัณหา เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น แก่ภิกษุ เพราะ**อาหาร - บิณฑบาตเป็นเหตุ**บ้าง;

ภิกษุ ท.! ตัณหา เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น แก่ภิกษุ เพราะ**เสนา - สนะเป็นเหตุ**บ้าง;

ภิกษุ ท.! ตัณหา เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น แก่ภิกษุ เพราะ**ความ ได้เป็นหรือไม่ได้เป็น**อย่างนั้นอย่างนี้เป็นเหตุ

บ้าง.
ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือ การเกิดขึ้นแห่งตัณหา เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น แก่ภิกษุ ในอารมณ์ใด ๆ ก็ตาม มีสี่อย่างแล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๒/๙; จตุกก. อ. ๒๑/๓๓๕/๒๕๗.

ที่ตั้งอาศัยเกิดแห่งตัณหา

ภิกษุ ท.! ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ณ ที่ไหน? เมื่อจะ ตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ ณ ที่ไหน?

ภิกษุ ท.! สิ่งใด มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหานั้น เมื่อ จะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ ในสิ่งนั้น.

ภิกษุ ท.! ก็สิ่งใดเล่า มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก?

ภิกษุ ท.! **ตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **หู** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **จมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **กาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และ **ใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่

ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้ง
อยู่ ย่อมตั้งอยู่ ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **รูป**ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **เสียง**
ทั้งหลายมีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **กลิ่น**ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดี
ในโลก, **รส**ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **โผฏฐัพพะ**ทั้งหลาย
มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และ**ธรรมารมณ์**ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่
ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้ง
อยู่ ย่อมตั้งอยู่ ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **วิญญานทางตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **วิญญาน**
ทางหู มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **วิญญานทางจมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่
ยินดีในโลก, **วิญญานทางลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **วิญญานทาง**
กาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และ**วิญญานทางใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่
ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้ง
อยู่ ย่อมตั้งอยู่ ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **สัมผัสทางตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **สัมผัส**
ทางหู มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **สัมผัสทางจมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดี
ในโลก, **สัมผัสทางลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **สัมผัสทางกาย** มี
ภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และ**สัมผัสทางใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก;
ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่
ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางตา มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางหู มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางจมูก มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางกาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และเวทนาเกิดแต่สัมผัสทางใจ มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! ความหมายรู้ในรูป มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความหมายรู้ในเสียง มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความหมายรู้ในกลิ่น มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความหมายรู้ในรส มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความหมายรู้ในโณภูฏัพพะ มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และความหมายรู้ในธรรมารมณ์ มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! ความคิดนึกในรูป มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลกความคิดนึกในเสียง มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความคิดนึกในกลิ่น มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความคิดนึกในรส มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความคิดนึกในโณภูฏัพพะ มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และความคิดนึกในธรรมารมณ์ มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **ตัณหาในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ตัณหาในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ตัณหาในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ตัณหาในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ตัณหาในโผฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และ**ตัณหาในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **ความตริตรึกในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรึกในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรึกในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรึกในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรึกในโผฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และ**ความตริตรึกในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **ความตริตรองในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรองในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรองในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรองในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ความตริตรองในโผฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และ**ความตริตรองในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้น ๆ. **ดังนี้แล.**

สิ่งที่ต้องรู้ ต้องละ เพื่อความสิ้นทุกข์

ภิกษุ ท.! เมื่อไม่รู้ยิ่ง ไม่รู้รอบ ไม่คลายกำหนด ไม่ละขาด ซึ่ง
สิ่งทั้งปวง ย่อมไม่เป็นผู้สมควรเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์. สิ่งทั้งปวง อะไร
กันเล่า? สิ่งทั้งปวงคือ (ต่อไปนี้ทรงแสดง **ธรรมที่ควรรู้ควรละ** เป็นหมวด ๆ ตามหลัก
แห่งอายตนะหกประการ คือ:-)

- อายตนะภายใน หก ประการ (จักขุ ฯลฯ มโน);
- อายตนะภายนอก หก ประการ (รูป ฯลฯ ธรรมารมณ์);
- วิญญาณ หกประการ (จักขุวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณ);
- สัมผัส หก ประการ (จักขุสัมผัส ฯลฯ มโนสัมผัส);
- เวทนา หก ประการ (จักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาเวทนา).

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือสิ่งทั้งปวง ซึ่งเมื่อไม่รู้ยิ่ง ไม่รู้รอบ ไม่
คลายกำหนด ไม่ละขาดแล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่สมควรเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์.

(ต่อไปนี้ ทรงแสดงโดย**ปฏิบัติขันธ์** ถึงสิ่งทั้งปวงที่เมื่อรู้และละแล้ว เป็นผู้สมควร
เพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์ โดยนัยตรงกันข้าม ซึ่งผู้ศึกษาอาจเทียบเคียงได้เอง).

- สฬา. ส. ๑๘/๒๑/๒๗ -๒๘.

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! เมื่อไม่รู้ยิ่ง ไม่รู้รอบ ไม่คลายกำหนด ไม่ละขาด ซึ่ง
สิ่งทั้งปวง ย่อมไม่เป็นผู้สมควรเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์. สิ่งทั้งปวง อะไร
กันเล่า? สิ่งทั้งปวงคือ (ต่อไปนี้ ทรงแสดง **ธรรมที่ควรรู้ควรละ** เป็นหมวด ๆ ตาม
หลักแห่งอายตนะหกประการ คือ :-)

อายตนะภายใน หก ประการ (จักขุ ฯลฯ มโน);

อายตนะภายนอก หก ประการ (รูป ฯลฯ ธรรมารมณ์);

วิญญาณ หก ประการ (จักขุวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณ);

วิญญาณวิญญาณัตถัพพธรรม หก ประการ (จักขุวิญญาณวิญญาณัตถัพพธรรม ฯลฯ มโน-
วิญญาณวิญญาณัตถัพพธรรม).

ภิกษุ ท.: เหล่านี้แล คือสิ่งทั้งปวง ซึ่งเมื่อไม่รู้ยังไม่รู้รอบ ไม่
คลายกำหนด ไม่ละขาดแล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์.

(ต่อไปนี้ ทรงแสดงโดย ปฏิปักขณีย์ ถึงสิ่งทั้งปวงที่เมื่อรู้และละแล้ว เป็นผู้สมควร
เพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์ โดยนัยตรงกันข้าม ซึ่งผู้ศึกษาอาจเทียบเคียงได้เอง).

- สฬ้า.ส. ๑๘/๒๒ -๒๓/๒๙ -๓๐.

ภาวะเป็นที่รักที่ยินดี เป็น หนามในอริยวินัยนี้

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง จะพึงเข้าไปสู่ป่า ที่มีหนาม
มาก; คือ หนามข้างหน้าของบุรุษนั้น ก็มีอยู่, หนามข้างหลัง ก็มีอยู่,
หนามข้างเหนือ ก็มีอยู่, หนามข้างใต้ ก็มีอยู่, หนามข้างล่างก็มีอยู่,
หนามข้างบน ก็มีอยู่, บุรุษนั้น จะต้องมึสติ ค่อย ๆ ก้าวไปข้างหน้า มีสติ
ค่อย ๆ ถอยกลับหลัง ด้วยคิดอยู่ว่า "หนามอย่าออก อย่าตำ เราเลย" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ฉันทใดกัฉันทนั้น, ภาวะเป็นที่รัก ภาวะเป็นที่ยินดี
(ปิยรูปสาดรูป ซึ่งเป็นที่เกิดที่ดับแห่งตัณหา) ในโลก ใด ๆ; ภิกษุ ท.! ปิยรูปสาด-
รูปนี้ เราเรียกว่า "หนามในวินัยของพระอริยเจ้า" ดังนี้ แล.

- สฬ้า. ส. ๑๘/๒๓๔/๓๓๔

นิทเทศ ๕

ว่าด้วยที่เกิดและการเกิดแห่งตัณหา

จบ

นิเทศ ๖ ว่าด้วยอาการที่ตัณหาทำให้เกิดทุกข์

(มี ๓๑ เรื่อง)

การเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์

ภิกษุ ท.! อริยสัจคือความก่อขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีสังขาร; เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดมีวิญญาณ; เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงเกิดมีนามรูป; เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอายตนะหก; เพราะอายตนะหกเป็นปัจจัย จึงเกิดมีผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โศก ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! นี้ เราเรียกว่า อริยสัจคือความก่อขึ้นแห่งทุกข์ แล.

- ตีก. อ. ๒๐/๒๒๗/๕๐๑.

อาการเกิดขึ้นแห่งทุกข์โดยสมบุรณ์

(สายแห่งปัจจุสมุปบาท)

ภิกษุ ท.! ปฏิจจสมุปบาท (ธรรมที่อาศัยกันและกันแล้วทยอยกันเกิดขึ้น) เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **สังขาร**;
 เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **วิญญาน**;
 เพราะวิญญานเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **นามรูป**;
 เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **อายตนะหก**;
 เพราะอายตนะหกเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **ผัสสะ**;
 เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **เวทนา**;
 เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **ตัณหา**;
 เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **อุปาทาน**;
 เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **ภพ**;
 เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **ชาติ**;

เพราะชาติเป็นปัจจัย, **ชรา มรณะ โสก ปริเทวะ**
ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. การก่อกำเนิดแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นั้น
 ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! นี้ เราเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท (ธรรมที่อาศัยกันและกันแล้ว
 ทายกันเกิดขึ้น) ดังนี้ แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๑/๒.

วิภาคแห่งปฏิจจสมุปบาท

ภิกษุ ท.! **ปฏิจจสมุปบาท** เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีสังขาร; เพราะสังขาร
 เป็นปัจจัย จึงเกิดมีวิญญาน; เพราะวิญญานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีนามรูป;

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอายตนะหก; เพราะอายตนะหกเป็นปัจจัย จึงเกิดมีผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โศก ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อกำเนิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! **ชรา มรณะ** เป็นอย่างไรเล่า? **ชรา** คือ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีพินหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยว ความเสื่อมไปแห่งอายุ ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ; นี้เรียกว่า ชรา.

ภิกษุ ท.! **มรณะ** เป็นอย่างไรเล่า? **มรณะ** คือ การจติ ความเคลื่อน การแตกสลาย การหายไป การวายชีพ การตาย การทำกาละ การแตกแห่งขันธทั้งหลาย การทอดทิ้งร่าง การขาดแห่งอินทรีย์คือชีวิต จากสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ; นี้ เรียกว่า มรณะ; ด้วยเหตุนี้แหละ ชรา อันนี้ด้วย มรณะอันนี้ด้วย. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า ชรามรณะ.

ภิกษุ ท.! **ชาติ** เป็นอย่างไรเล่า? **ชาติ** คือ การเกิด การกำเนิด การกำวลง (สู่ครรภ์) การบังเกิด การบังเกิดโดยยี่ง ความปรากฏของขันธทั้งหลาย การที่สัตว์ได้ซึ่งอายตนะทั้งหลาย ในสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า ชาติ.

ภิกษุ ท.! **ภพ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภพมีสามเหล่านี้ คือ กามภพ รูปภพ และอรูปรภพ. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า ภพ.

ภิกษุ ท.! **อุปาทาน** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! อุปาทานมี สี่อย่างเหล่านี้ คือ กามอุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สีสัพพตูปาทาน และอัตตวาทุ- ปาทาน. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า อุปาทาน.

ภิกษุ ท.! **ตัณหา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งตัณหา มีหกอย่างเหล่านี้ คือ ตัณหาในรูป ตัณหาในเสียง ตัณหาในกลิ่น ตัณหาในรส ตัณหาในโณรสูปพะ และตัณหาในธรรมารมณ. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า ตัณหา.

ภิกษุ ท.! **เวทนา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งเวทนา มีหกอย่าง เหล่านี้ คือ เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางตา เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางหู เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางจมูก เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น เวทนาเกิดแต่สัมผัส ทางกาย และเวทนาเกิดแต่สัมผัสทางใจ. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า เวทนา.

ภิกษุ ท.! **ผัสสะ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งผัสสะมี หกอย่าง เหล่านี้ คือ สัมผัสทางตา สัมผัสทางหู สัมผัสทางจมูก สัมผัสทางลิ้น สัมผัสทางกาย และสัมผัสทางใจ. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า ผัสสะ.

ภิกษุ ท.! **อายตนะหก** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่ง อายตนะมีหกอย่างเหล่านี้คือ อายตนะคือตา อายตนะคือหู อายตนะคือจมูก อายตนะคือลิ้น อายตนะคือกาย และอายตนะคือใจ. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า อายตนะหก.

ภิกษุ ท.! **นามรูป** เป็นอย่างไรเล่า? **นาม**คือ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ และมนสิการ. นี้ เรียกว่า นาม. **รูป**คือ มหาภูตทั้งสี่ด้วย และรูปที่อาศัยมหาภูตทั้งสี่ด้วย. นี้ เรียกว่า รูป. ด้วยเหตุนี้แหละ นามอันนี้ด้วย รูปอันนี้ด้วย. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า นามรูป.

ภิกษุ ท.! **วิญญาน** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งวิญญานมีหกอย่างเหล่านี้ คือ วิญญานทางตา วิญญานทางหู วิญญานทางจมูก วิญญานทางลิ้น วิญญานทางกาย และวิญญานทางใจ. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า วิญญาน.

ภิกษุ ท.! **สังขาร** ทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลายเหล่านี้ คือ กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า สังขารทั้งหลาย

ภิกษุ ท.! **อวิชชา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ความไม่รู้อันใด เป็นความไม่รู้ในทุกข์, เป็นความไม่รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์, เป็นความไม่รู้ในความดับไม่เหลือของทุกข์, และเป็นไม่รู้ในทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า อวิชชา.

ภิกษุ ท.! ด้วยเหตุนี้แหละ, เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีสังขาร; เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดมีวิญญาน; เพราะวิญญานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีนามรูป; เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอายตนะหก; เพราะอายตนะหกเป็นปัจจัย จึงเกิดมีผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย

จึงเกิดมีอุปาทาน; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อกำเนิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๒-๕/๕-๑๗.

ปัจจัยแห่งอวิชชา

ภิกษุ ท.! ที่สุดในเบื้องต้นของอวิชชา ย่อมไม่ปรากฏ; ก่อนแต่นี้ อวิชชามีได้มี; แต่ว่า อวิชชาเพิ่งมีต่อภายหลัง. ภิกษุ ท.! คำกล่าวอย่างนี้แหละ เป็นคำที่ใคร ๆ ควรกล่าว และควรกล่าวด้วยว่า "อวิชชา ย่อมปรากฏเพราะมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า ถึงแม้วิชชานั้น ก็เป็นธรรมชาติมีอาหารหาใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอาหารไม่. ก็อะไรเล่า เป็นอาหารของอวิชชา? คำตอบพึงมีว่า "นิเวศน์ทั้งหลาย ๕ ประการเป็นอาหารของอวิชชา" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า ถึงแม้นิเวศน์ทั้งหลาย ๕ ประการ ก็เป็นธรรมชาติมีอาหาร หาใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอาหารไม่. ก็อะไรเล่า เป็น

---

๑. คำว่า วุจฺจติ คำนี้ เคยแปลกันแต่ว่า อันตถาคตย่อมกล่าว กันจนเป็นธรรมเนียมไปเสีย. ในที่นี้ พิจารณาดูแล้ว เห็นได้ว่าควรจะแปลว่าใคร ๆ ทุกคนที่เป็นผู้รู้ รวมทั้งพระองค์เองด้วย ควรจะกล่าว, หาใช่เป็นการผูกขาดเพราะไว้แต่พระองค์ผู้เดียวไม่.

อาหารของนิรณห์ทั้งหลาย & ประการ? คำตอบฟังมีว่า "ทุกจริตทั้งหลาย ๓ ประการ" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า ถึงแม้ทุกจริตทั้งหลาย ๓ ประการ ก็เป็น ธรรมชาติมีอาหาร หาใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอาหารไม่. ก็อะไรเล่า เป็นอาหารของทุกจริตทั้งหลาย ๓ ประการ? คำตอบฟังมีว่า "การไม่สำรวมอินทรีย์" ดังนี้.

....ฯลฯ....

....ฯลฯ....

การไม่สำรวมอินทรีย์บริบูรณ์แล้ว ย่อมทำทุกจริตทั้งหลาย ๓ ประการ ให้บริบูรณ์;

ทุกจริตทั้งหลาย ๓ ประการบริบูรณ์แล้ว ย่อมทำนิรณห์ทั้งหลาย ๕ ประการให้บริบูรณ์;

นิรณห์ทั้งหลาย ๕ ประการบริบูรณ์แล้ว ย่อมทำอวิชชาให้บริบูรณ์.

ภิกษุ ท.! อาหารแห่งอวิชชานี้ ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ และ บริบูรณ์แล้วด้วยอาการอย่างนี้.

- ทสก. อ. ๒๔/๑๒๐/๖๑.

[ตามปกติเราได้ยินได้ฟังสั่งสอนกันมาว่า อวิชชาไม่มีปัจจัย ในที่นี้ได้ตรัสว่า มีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย ควรที่นักศึกษาจะได้พิจารณาดูให้เป็นอย่างดี ว่ามีนิรณห์เป็นปัจจัย หรืออาหาร เพราะมีประโยคว่า "อิทปฺปจฺจยา อวิชฺชา" (ทสก. อ. ๒๔/๑๒๐/๖๑ บรรทัด ที่สาม นับขึ้น)]

อาการเกิดแห่งความทุกข์

เพราะอาศัยซึ่งจักขุด้วย ซึ่งรูปทั้งหลายด้วย, จึงเกิดจักขุวิญญาณ;
การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (จักขุ+รูป+จักขุวิญญาณ) นั่นคือ ผัสสะ;
เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา;
เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ;
เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะ-
ปริเทวะทุกขะโทมนัสสะอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : **ความเกิดขึ้น
พร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้**

(ในกรณีแห่ง โสตะ มานะ ชิวหา กายะ และ มนะ ก็ได้ตรัสไว้โดยนัยอย่างเดียวก
ันกับกรณีแห่งจักขุ).

- สฟา. ส. ๑๘/๑๑๑/๑๖๓.

อาการที่ทุกข์เกิดขึ้นจากเบญจขันธ์

ภิกษุ ท.! ความเป็นสมุทัยแห่งรูป เป็นอย่างไรเล่า? ความเป็น
สมุทัยแห่งเวทนาเป็นอย่างไรเล่า? ความเป็นสมุทัยแห่งสัญญา เป็นอย่างไร
เล่า? ความเป็นสมุทัยแห่งสังขารทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? และความเป็น
สมุทัยแห่งวิญญาณ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! บุคคลในโลกนี้ ย่อมผลิตเพลิน ย่อมพำสรเสริญ
ย่อมเมามกอยู่. เขาผลิตเพลิน พำสรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งอะไรเล่า?

ภิกษุ ท.! เขา ย่อมเพติดเพลิน ย่อมพรั้าสรรเสริญ ย่อมเมามก อยู่ ซึ่งรูป. เมื่อเขาเพติดเพลิน พรั้าสรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งรูป, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมบังเกิดขึ้น. ความเพลินใดในรูป ความเพลินนั้น เป็นอุปาทาน. เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพ เป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โศก ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อกำเนิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! เขา ย่อมเพติดเพลิน ย่อมพรั้าสรรเสริญ ย่อมเมามก อยู่ ซึ่งเวทนา. เมื่อเขาเพติดเพลิน พรั้าสรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งเวทนา, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมบังเกิดขึ้น. ความเพลินใดในเวทนา ความเพลินนั้น เป็นอุปาทาน. เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพ เป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โศก ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อกำเนิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! เขา ย่อมเพติดเพลิน ย่อมพรั้าสรรเสริญ ย่อมเมามก อยู่ ซึ่งสัญญา. เมื่อเขาเพติดเพลิน พรั้าสรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งสัญญา, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมบังเกิดขึ้น. ความเพลินใดในสัญญา ความเพลินนั้น เป็นอุปาทาน. เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โศก ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อกำเนิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! เขา ย่อมเพิลิตเพลิน ย่อมพร้าสรรเสริญ ย่อมเมามก
อยู่ ซึ่งสังขารทั้งหลาย. เมื่อเขาเพิลิตเพลิน พร้าสรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่ง
สังขารทั้งหลายล นันทิ (ความเพลิน) ย่อมบังเกิดขึ้น, ความเพลินใดในสังขาร
ทั้งหลาย ความเพลินนั้น เป็นอุปาทาน. เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย
จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย,
ชรา มรณะ โศกปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม, ความ
ก่อกวนแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! เขาย่อมเพิลิตเพลิน ย่อมพร้าสรรเสริญ ย่อมเมามก
อยู่ ซึ่งวิญญาน. เมื่อเขาเพิลิตเพลิน พร้าสรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่ง
วิญญาน, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมบังเกิดขึ้น. ความเพลินใดในวิญญาน
ความเพลินนั้น เป็นอุปาทาน. เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงเกิด
มีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา
มรณะ โศก ปริเทวะ ทุกข์โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อกวน
แห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๘/๒๘.

อาการที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะยึดถือเบญจขันธ์

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้ไม่มีการสดับ ในโลกนี้ ย่อมตามเห็นซึ่ง รูป
ว่า "นั่นของเรา, นั่นเป็นเรา, นั่นอัตตาของเรา" ดังนี้. รูปนั้น ย่อม
แปรปรวนเป็นอย่างอื่นแก่เขา; โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสสะอุปายาส ย่อม

ปรากฏแก่เขา เพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นแห่งรูป. (ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ได้ตรัสอย่างเดียวกัน).

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๔/๓๔.

อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยผัสสะ)

ถูกแล้ว ถูกแล้ว อานนท์! ตามที่สารีบุตรเมื่อตอบปัญหาในลักษณะนั้นเช่นนั้น, ชื่อว่าได้ตอบโดยชอบ : อานนท์! ความทุกข์นั้น เรากล่าวว่าเป็นสิ่งที่อาศัยปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วเกิดขึ้น (เรียกว่าปฏิจจสมุปปันนธรรม). ความทุกข์นั้นอาศัยปัจจัยอะไรเล่า? ความทุกข์นั้น อาศัยปัจจัยคือ ผัสสะ, ผู้กล่าวอย่างนี้แล ชื่อว่า กล่าวตรงตามที่เรากล่าว ไม่เป็นการกล่าวตู่เราด้วยคำไม่จริง; แต่เป็นการกล่าวโดยถูกต้อง และสหธรรมิกบางคนทีกล่าวตาม ก็จะไม่พลอยกลายเป็นผู้ควรถูกตีไป ด้วย.

อานนท์! ในบรรดาสมณพราหมณ์ ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมทั้งสิ้นพวกนั้น : สมณพราหมณ์ ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด ย่อมบัญญัติความทุกข์ **ว่าเป็นสิ่งที่ตนทำเอาด้วยตนเอง**, แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้น ก็ยังต้องอาศัยผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดได้; สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด ย่อมบัญญัติความทุกข์ **ว่าเป็นสิ่งที่ผู้อื่นทำให้**, แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้น ก็ยังต้องอาศัยผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีได้; สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด ย่อมบัญญัติความทุกข์ **ว่าเป็นสิ่งที่ตนทำเอาด้วยตนเอง ด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย** แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้น ก็ยังต้องอาศัยผัสสะ

เป็นปัจจัย จึงเกิดมีได้; ถึงแม้สมณพราหมณ์ ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด ย่อมบัญญัติความทุกข์ **ว่าเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ทำเองหรือใครทำให้ก็เกิดขึ้นได้** ก็ตาม. แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้น ก็ยังต้องอาศัยผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีได้ อยู่นั่นเอง.

- นิทาน. ส. ๑๖/๔๐/๗๕.

อาการเกิดแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยนันทิ)

ภิกษุ ท.! ภิกษุนั้นย่อมผลิตเพลิน ย่อมพร้าสรรเสริญ ย่อมเมหา-
หมกอยู่ ซึ่งรูป, เมื่อภิกษุนั้นผลิตเพลิน พร้าสรรเสริญ เมหาหมกอยู่ ซึ่งรูป,
นันทิ (ความเพลิน) ย่อมเกิดขึ้น. **ความเพลินใด ในรูป, ความเพลินนั้นคือ**
อุปาทาน. เพราะอุปาทานของภิกษุนั้นเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็น
ปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ-
โทณัสสะอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นพร้อม : **ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์**
ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกับในกรณีแห่งรูป).

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๘/๒๘.

อาการเกิดแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยฉันทราคะ)

*"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ข้าพระองค์ขอโอกาส ขอพระผู้มีพระภาค จงทรง
แสดงซึ่งความเกิดและความดับไปแห่งทุกข์ แก่ข้าพระองค์เถิด."*

คามณี! ถ้าเราจะแสดงความเกิดและความดับแห่งทุกข์แก่ท่าน
ปรารถนาอดีตกาลนานไกลว่า มันได้มีแล้วอย่างนี้ในอดีตกาล ดังนี้ไซ้, ความ
สงสัยเคลือบแคลงในข้อนั้น ก็จะมีแก่ท่าน. ถ้าเราจะแสดงความเกิดและ
ความดับแห่งทุกข์ ปรารถนาอนาคตกาลนานไกล ว่ามันได้มีแล้วอย่างนี้ในอนาคต-
กาล ดังนี้ไซ้. ความสงสัยเคลือบแคลงแม้ในข้อนั้น ก็จะมีแก่ท่าน.
เออละ คามณี! เรานั่งอยู่ที่นี่ จะแสดงความเกิดและความดับแห่งทุกข์แก่ท่าน
ผู้นั่งอยู่ที่นี่ด้วยกัน, ท่านจงฟัง จงทำในใจให้ดี, เราจะกล่าว.

คามณี! ท่านจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร : มีไหม มนุษย์ใน
หมู่บ้านอุรุเวลกัปปะนี้ ที่ถูกฆ่า ถูกจองจำ ถูกทำให้เสื่อมเสีย ถูกตีเตียนแล้ว
โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส จะเกิดขึ้นแก่ท่าน? "มี พระเจ้าข้า!"

คามณี! มีไหม มนุษย์ในหมู่บ้านอุรุเวลกัปปะนี้ ที่ถูกฆ่า ถูก
จองจำ ถูกทำให้เสื่อมเสีย ถูกตีเตียนแล้ว โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส
จะไม่เกิดขึ้นแก่ท่าน? "มี พระเจ้าข้า!"

คามณี! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ความโสก (เป็นต้น)
เกิดขึ้นแก่ท่านเพราะมนุษย์พวกหนึ่ง และไม่เกิดขึ้นแก่ท่านเพราะมนุษย์พวก
หนึ่ง?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เพราะว่าฉันทราคะของข้าพระองค์มีอยู่ในหมู่
มนุษย์ที่ทำให้ความโสก (เป็นต้น) เกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์ และ ฉันทราคะของข้าพระองค์
ไม่มีอยู่ในหมู่มนุษย์ที่ไม่ทำให้ความโสก (เป็นต้น) เกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์.

คามณิ ! ด้วยธรรมนี้ อันท่านเห็นแล้ว รู้แจ้งแล้ว บรรลุแล้ว หยั่งลงทั่วถึงแล้ว อันไม่ขึ้นอยู่กับเวลา ท่านจงนำไปซึ่งนัยนี้สู่ธรรมในอดีต และอนาคต ว่า "ทุกข์ใด ๆ ที่เกิดขึ้นแล้วในอดีต ทุกข์ทั้งหมดนั้นมีฉันทะเป็นมูล มีฉันทะเป็นเหตุ เพราะว่า **ฉันทะเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์**; และทุกข์ใด ๆ อันจะเกิดขึ้นในอนาคต ทุกข์ทั้งหมดนั้นก็ยังมีฉันทะเป็นมูล มีฉันทะเป็นเหตุ เพราะว่า **ฉันทะเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์**." ดังนี้.

- สฟา.ส. ๑๘/๔๐๓/๖๒๗.

อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งภพใหม่)

ภิกษุ ท.! ถ้าบุคคลย่อมนคิด (เจตติ) ถึงสิ่งใดอยู่. ย่อมดำริ (ปกปฺเปติ) ถึงสิ่งใดอยู่, และย่อมมีจิตฝังลงไป (อนฺเสติ) ในสิ่งใดอยู่; สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญูณ. เมื่ออารมณ์ มีอยู่, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญูณ ย่อมมี; เมื่อวิญญูณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญออกงามแล้ว, **ความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป ย่อมมี**; เมื่อความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป มี, ชาติชรามรณะ ไสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสสุปปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วนต่อไป : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกอบทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! ถ้าบุคคลย่อมนไม่คิด (ใน เจตติ) ถึงสิ่งใด, ย่อมไม่ดำริ (ใน ปกปฺเปติ) ถึงสิ่งใด, แต่เขายังมีใจฝังลงไป (อนฺเสติ) ในสิ่งใดอยู่; สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญูณ. เมื่ออารมณ์ มีอยู่, ความตั้ง

ขึ้นเฉพาะแห่งวิญญูณ ย่อมมี; เมื่อวิญญูณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญงอกงาม แล้ว, **ความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป ย่อมมี**; เมื่อความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป มี, ชาตชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นครบถ้วนต่อไป : **ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี** ด้วยอาการอย่างนี้.

- นิทาน. ส. ๑๖/๗๘/๑๔๕.

อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยอารมณ์เป็นที่กำวลงแห่งนามรูป)

ภิกษุ ท.! ถ้าบุคคลย่อมคิด (เจตติ) ถึงสิ่งใดอยู่, ย่อมดำริ (ปกปเปติ) ถึงสิ่งใดอยู่, และย่อมมีจิตปักลงไป (อนุเสติ) ในสิ่งใดอยู่; สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญูณ. เมื่ออารมณ์ มีอยู่, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญูณ ย่อมมี; เมื่อวิญญูณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญงอกงามแล้ว, **การกำวลงแห่งนามรูป ย่อมมี**; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ; เพราะมีสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะ-ทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : **ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี** ด้วยอาการอย่างนี้

ภิกษุ ท.! ถ้าบุคคลย่อมนึกไม่ถึงสิ่งใด, ย่อมไม่ดำริถึงสิ่งใด, แต่เขายังมีใจฝังลงไป (คือมีอนุสัย) ในสิ่งใดอยู่; สิ่งนั้น ย่อมเป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ. เมื่ออารมณ์ มีอยู่, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณ ย่อมมี; เมื่อวิญญาณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญออกงามแล้ว, **การก้าวลงแห่งนามรูป ย่อมมี**; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ; เพราะมีสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

- นิทาน. ส. ๑๖/๗๙/๑๔๗.

อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งนติ)

ภิกษุ ท.! ถ้าบุคคลย่อมนึก (เจตติ) ถึงสิ่งใดอยู่, ย่อมดำริ (ปกปเปติ) ถึงสิ่งใดอยู่, และย่อมมีใจฝังลงไป (อนุเสติ) ในสิ่งใดอยู่; สิ่งนั้น ย่อมเป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ. เมื่ออารมณ์ มีอยู่, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณ ย่อมมี; เมื่อวิญญาณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญออกงามแล้ว, **เครื่องนำไปสู่ภพใหม่ (นติ - ตัณหา) ย่อมมี**; เมื่อเครื่องนำไปสู่ภพใหม่ มี, การมาการไป (อาคตคตติ) ย่อมมี; เมื่อการมาการไป มี, การเคลื่อนและการบังเกิด (จตุติ + อูปะปาตะ) ย่อมมี; เมื่อมีการเคลื่อนและการบังเกิด มี,

ชาติชราภวณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วนต่อไป : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! ถ้าบุคคลย่อมไม่คิดถึงสิ่งใด, ย่อมไม่ดำริถึงสิ่งใด, แต่เขายังมีใจปักลงไปในสิ่งใดอยู่; สิ่งนั้น ย่อมเป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ. เมื่ออารมณ์ มีอยู่, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณ ย่อมมี; เมื่อวิญญาณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญออกงามแล้ว, **เครื่องนำไปสู่ภพใหม่ (นติ - ตัณหา) ย่อมมี**; เมื่อเครื่องนำไปสู่ภพใหม่ มี, การมาการไป (อาคตคติ) ย่อมมี; เมื่อการมาการไป มี, การเคลื่อนและการบังเกิด (จติ+อุปะปาตะ) ย่อมมี; เมื่อมีการเคลื่อนและการบังเกิด มี, ชาติชราภวณะ โสกะปริเทวะ-ทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วนต่อไป : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

- นิตาน. ส. ๑๖/๖๘๐/๑๔๙

อาการเกิดแห่งความทุกข์โดยสังเขป

มิดชาละ! **รูป**ทั้งหลายที่เห็นด้วยตา อันเป็นรูปที่น่าปรารถนา น่ารักน่าใคร่ น่าพอใจ เป็นที่ยั่วยวนชวนให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย่อมนใจ มีอยู่. ถ้าภิกษุเพลิดเพลินพร้าสรรเสริญ สยบมัวเมา ในรูปนั้นไชร้; เมื่อภิกษุนั้น เพลิดเพลินพร้าสรรเสริญ สยบมัวเมา ในรูปนั้น, **นันทิ (ความเพลิด) ย่อมเกิดขึ้น.** มิดชาละ! เรากล่าวว่า **“ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ มิได้ เพราะความเกิดขึ้นแห่งนันทิ”** ดังนี้

(ในกรณีแห่งเสียง ที่ได้ยินด้วยหู กลิ่นที่ดมด้วยจมูก รสที่ลิ้มด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่สัมผัสด้วยผิวกาย และธัมมารมณ์ที่รู้แจ้งด้วยใจ ก็ได้ตรัสไว้โดยทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่เห็นด้วยตา).

- สฟา. ส. ๑๘/๔๕/๖๘.

อาการเกิดขึ้นแห่งโลก

ภิกษุ ท.; การก่อขึ้นแห่งโลก (ปัญจอุปาทานชั้น) เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัยตาด้วย รูปด้วย จึงเกิดจักขุวิญญาณขึ้น; การประจวบพร้อม (แห่งตา+รูป+จักขุวิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมี เวทนา; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โศก ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. นี่คือการก่อขึ้นแห่งโลก.

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัย หู ด้วย เสียงด้วย จึงเกิดโสตวิญญาณขึ้น; การประจวบพร้อม (แห่งหู+เสียง+โสตวิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โศก ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. นี่คือการก่อขึ้นแห่งโลก.

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัย **จมูก** ด้วยกลิ่นด้วย จึงเกิดฆานวิญญาณขึ้น; การประจวบพร้อม (แห่งจมูก+กลิ่น+ฆานวิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสก ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. นี้คือ การก่อขึ้นแห่งโลก.

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัย**ลิ้น**ด้วย รสด้วย จึงเกิดชีวหาวิญญาณขึ้น; การประจวบพร้อม (แห่งลิ้น+รส+ชีวหาวิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสก ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. นี้คือ การก่อขึ้นแห่งโลก.

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัย **กาย** ด้วย โผฏฐัพพะด้วย จึงเกิดกายวิญญาณขึ้น; การประจวบพร้อม(แห่งกาย+โผฏฐัพพะ+กายวิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสก ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. นี้คือ การก่อขึ้นแห่งโลก.

ภิกษุ ท.; เพราะอาศัย **ใจ** ด้วย ธรรมารมณด้วย จึงเกิดมโนวิญญาณ
 ขึ้น; การประจวบพร้อม (แห่งใจ+ธรรมารมณ+มโนวิญญาณ) ทั้งสามอย่าง
 นั้น จึงเกิดมีผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดมีเวทนา; เพราะเวทนา
 เป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน; เพราะ
 อุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะ
 ชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสภ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึง
 เกิดมีพร้อม. นี้คือ การก่อขึ้นแห่งโลก.

ภิกษุ ท.! นี้คือ การก่อขึ้นแห่งโลก แล.

- สฟา. ส. ๑๘/๑๐๘/๑๕๖.

ความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ นั้นคือความเกิดขึ้นแห่งทุกข์

ภิกษุ ท.! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเกิดโดยยิ่ง การปรากฏ
 แห่ง **จักขุ**, อันใด; อันนั้น เป็นการเกิดขึ้นแห่งทุกข์, เป็นการตั้งอยู่
 แห่งโรค, เป็นการปรากฏออกแห่งชราและมรณะ.

(ในกรณีแห่ง **โสต** **มานะ** **ชีวหา** **กายะ** และ **মনะ** ก็ตรัสไว้โดยข้อความอย่าง
 เดียวกันกับในกรณีแห่งจักขุ.)

คำว่า เกิดขึ้น ในกรณีอย่างนี้ หมายความว่า สิ่งนั้น ๆ ทำหน้าที่ของตน ตาม
 อำนาจของอวิชชา.

ในสูตรอื่น ๆ แทนที่จะทรงแสดงด้วยอายตนะภายในอย่างนี้ ได้ทรงแสดงไว้ด้วย
 อายตนะภายนอกหก วิญญาณหก ผัสสะหก เวทนาหก สัญญาหก สัญเจตนาหก ตัณหาหก ธาตุ
 หก และขันธห้า.

นอกจากนั้น ดังได้ทรงแสดงฝ่ายดับโดยปฏิบัติขันธ์เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ความเข้าไปสงบแห่งโรค ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งขรามรณะ ตรงกันข้ามจากข้อความฝ่ายเกิด ทุก ๆ ข้อด้วย ซึ่งผู้ศึกษาอาจกำหนดได้ด้วยตนเอง).

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๘๓ - ๒๘๗/๔๗๙ - ๔๙๘.

อาการที่ทุกข์เกิดจากอาหาร

ภิกษุ ท.! อาหารสี่อย่างเหล่านี้ มีอยู่ เพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งสัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด. อาหารสี่อย่างเหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือ อาหารที่หนึ่งคือ **อาหารคือคำข้าว** หยาบก็ตาม ละเอียดก็ตาม, อาหารที่สองคือ **ผัก**, อาหารที่สามคือ **มโนสังฺกัจจนา**, อาหารที่สี่คือ **วิญญาณ**.
ภิกษุ ท.! อาหารสี่อย่างเหล่านี้แล มีอยู่ เพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งสัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด.

ภิกษุ ท.! ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตันทา ใน**อาหารคือคำข้าว**ไซ้. วิญญาณก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ ในอาหารคือคำข้าว นั้น ๆ. วิญญาณที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ มีอยู่ในที่ใด, การก้าวลงแห่งนามรูป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การก้าวลงแห่งนามรูป มีอยู่ในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ก็มีอยู่ในที่นั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย มีอยู่ในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ชาติ ชรา และมรณะ ต่อไป ก็มีอยู่ ในที่นั้น. ชาติ ชรา และมรณะ ต่อไป มีอยู่ ในที่ใด; ภิกษุ ท.! เราเรียกที่นั้น ว่า **"เป็นที่มิโสภ มีอสุลี และมีความคับแค้น"** ดังนี้. (ในกรณีเกี่ยวกับอาหารอีก ๓ อย่าง คือ ผัก มโนสังฺกัจจนาและวิญญาณ ก็ตรัสโดยทำนองเดียวกับอาหารคือคำข้าว).

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนช่างย้อม หรือช่างเขียน, เมื่อมีน้ำย้อม คือ ครั่ง ขมิ้น ครามหรือสีแดงอ่อน ก็จะใช้เขียนรูปสตรี หรือรูปบุรุษ ลงที่ แผ่นกระดาน หรือฝาผนัง หรือผืนผ้า ซึ่งเกลี้ยงเงลา ได้ครบทุกส่วน, อุปมา นี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ใน อาหารคือคำข้าวไชร้, วิญญาณ ก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ ใน อาหารคือคำข้าวนั้น ๆ, วิญญาณ ที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ มีอยู่ในที่ใด การก้าวลงแห่งนามรูป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การก้าวลงแห่งนามรูป มีอยู่ในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ก็มีอยู่ในที่นั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย มีอยู่ในที่ใด. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การบังเกิดในภพ ใหม่ต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ชาติ ชราและมรณะต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. ชาติ ชรา และมรณะ ต่อไป มีอยู่ในที่ใด; ภิกษุ ท.! เราเรียกที่นั้น ว่า "เป็น ที่มีโคก มีภูผา และมีความคับแคบ. (มีข้อความตรัสต่อไปจนกระทั่งจบข้อความในกรณี อาหารที่สี่คือวิญญาณ ซึ่งอาหารอีก ๓ อย่างที่ตรัสต่อไปนั้น ก็มีข้อความเหมือนกับในกรณี อาหารคือคำข้าวข้างบนนี้ทุกประการ ต่างแต่ชื่ออาหารเท่านั้น)" ดังนี้ แล.

- นิทาน. สั. ๑๖/๑๒๒-๑๒๓/๒๔๕-๒๔๗.

อาการที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะตัณหาในอายตนะภายนอก

ภิกษุ ท.! การเกิดขึ้น การเกิดโดยยิ่ง การตั้งอยู่ และความปรากฏ ของตัณหาในรูป, ของตัณหาในเสียง, ของตัณหาในกลิ่น, ของตัณหาในรส, ของตัณหาในโผฏฐัพพะ, และของตัณหาในธรรมารมณ์, อันใด; อันนั้น

แหละ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์, อันนั้นแหละ เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมี
ปรกติเสียดแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละเป็นความปรากฏของชราและมรณะแล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๘๖/๔๙๓.

อาการที่ทุกข์เกิดมาจากตัณหา

ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุเป็นผู้มีปกติเห็นโดยความเป็นอัสสาทะ (นารัก
น่ายินดี) ในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน (อุปาทานียธรรม) อยู่,
ตัณหาย่อมเจริญอย่างทั่วถึง, เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะ
มีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมี
ชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึง
เกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการ
อย่างนี้.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนไฟกองใหญ่ ฟุ้งลุกโผลงด้วยไม้สับเล่ม-
เกวียนบ้าง ยี่สับเล่มเกวียนบ้าง สามสับเล่มเกวียนบ้าง สี่สับเล่มเกวียนบ้าง.
บุรุษพึงเติมหญ้าแห้งบ้าง มูลโคแห้งบ้าง ไม้แห้งบ้าง ลงไปในกองไฟนั้น ตลอด
เวลาที่ควรเติม อยู่เป็นระยะ ๆ. ภิกษุ ท.! ด้วยอาการอย่างนี้แล ไฟกอง
ใหญ่ซึ่งมีเครื่องหล่อเลี้ยงอย่างนั้น มีเชื้อเพลิงอย่างนั้น ก็จะมีไฟลุกโผลงตลอด
กาลยาวนาน, ข้อนี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุเป็นผู้มีปกติเห็นโดยความ
เป็นอัสสาทะ (นารักน่ายินดี) ในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานอยู่, ตัณหา
ย่อมเจริญอย่างทั่วถึง ฉะนั้นเหมือนกัน. เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมี
อุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึง

มีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัส-
อุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้
ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๑๐๒/๑๙๖-๑๙๗.

(ในสูตรถัดไปทรงแสดงสัญญาชนียธรรม แทนคำว่า อุปาทานียธรรม; และ
ในตอนอุปมาทรงแสดงอุปมาด้วยประทีปน้ำมันลูกไฟลงอยู่ได้เพราะอาศัยเชื้อและมีผู้คอยเติม โดย
น้อยเดียวกับสูตรข้างบน).

ค้นหาเป็นเชื้อแห่งการเกิด

วัจฉะ! เราย่อมบัญญัติความบังเกิดขึ้น สำหรับสัตว์ผู้ที่ยังมีอุปาทาน
(เชื้อ) อยู่, ไม่ใช่สำหรับสัตว์ที่ไม่มีอุปาทาน. วัจฉะ! เปรียบเหมือนไฟ
ที่มีเชื้อ ย่อมโพลงขึ้นได้, ที่ไม่มีเชื้อ ก็โพลงขึ้นไม่ได้, อุปมานี้ฉันใด
อุปไมยก็ฉันนั้น; วัจฉะ! เราย่อมบัญญัติความบังเกิดขึ้น สำหรับสัตว์ผู้ที่ยังมี
อุปาทานอยู่, ไม่ใช่สำหรับสัตว์ที่ไม่มีอุปาทาน.

‘พระโคตมผู้เจริญ! ถ้าสมัยใด เปลวไฟ ถูกลมพัดหลุดปลิวไปไกล, สมัย
นั้น พระโคตมย่อมบัญญัติ ซึ่งอะไร ว่าเป็นเชื้อแก่เปลวไฟนั้น ถ้าถือว่ามันยังมีเชื้ออยู่?’

วัจฉะ! สมัยใด เปลวไฟ ถูกลมพัดหลุดปลิวไปไกล, เราย่อม
บัญญัติเปลวไฟนั้น ว่า มีลมนั่นแหละเป็นเชื้อ. วัจฉะ! เพราะว่า สมัยนั้น
ลมย่อมเป็นเชื้อของเปลวไฟนั้น.

"พระโคตมผู้เจริญ ถ้าสมัยใด สัตว์ทอดทิ้งกายนี้ และยังไม่บังเกิดขึ้นด้วยการอื่น, สมัยนั้นพระโคตม ย่อมบัญญัติ ซึ่งอะไร ว่าเป็นเชื้อแก่สัตว์นั้น ถ้าถือว่า มัน ยังมีเชื้ออยู่?"

วัจฉะ! สมัยใด สัตว์ทอดทิ้งกายนี้ และยังไม่บังเกิดขึ้นด้วยกายอื่น, เรากล่าว สัตว์นี้ ว่ามีตัณหานั่นแหละเป็นเชื้อ; เพราะฉะนั้น ตัณหา ย่อมเป็นเชื้อของสัตว์นั้น แล.

- สฟา. ส. ๑๘/๔๘๕/๘๐๐.

อาสวะทำหน้าที่อย่างเดียวกับตัณหา

อัคคิเวสสนะ! อย่างไรเล่า เรียกว่าเป็นคนหลงใหล?

อัคคิเวสสนะ! อาสวะ เหล่าใด อันกระทำให้เศร้าหมอง ทำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติชรามรณะต่อไป เป็นอาสวะที่บุคคลใดละไม่ได้ เรากล่าวบุคคลนั้นว่า เป็นคนหลงใหล. อัคคิเวสสนะ! เพราะละอาสวะไม่ได้จึงเป็นคนหลงใหล.

อัคคิเวสสนะ! อาสวะเหล่าใด อันกระทำให้เศร้าหมอง ทำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติชรามรณะต่อไป เป็นอาสวะที่บุคคลใดละได้แล้ว เรากล่าวบุคคลนั้นว่า เป็นคนไม่หลงใหล. อัคคิเวสสนะ! เพราะละอาสวะได้จึงเป็นคนไม่หลงใหล.

อัคคีเวสสนะ! อาสวะเหล่านี้ใด อันกระทำให้เศร้าหมอง ทำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติชรา มรณะต่อไป; อาสวะเหล่านั้น ตถาคตละได้แล้ว ทำให้มีรากขาดแล้ว ทำให้เหมือนตาลไม่มีขั้วยอดแล้ว ถึงความไม่มีไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เปรียบเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดขาดแล้ว ไม่อาจออกงามได้อีกต่อไป ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

- มุ. ม. ๑๒/๔๖๑/๔๓๑.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ตามพระบาลีนี้ อาสวะทำหน้าที่อย่างเดียวกับต้นหาคือสร้างภพใหม่ หรือเป็นเหตุให้เกิดทุกข์).

อาการที่สัตว์เกิดตัณหาและเกิดทุกข์

ภิกษุ ท.! การปฏิสนธิของสัตว์ในครรภ์ ย่อมมีได้ เพราะการประชุมพร้อมของสิ่ง ๓ อย่าง. ในสัตว์โลกนี้ แม่มารดาและบิดาเป็นผู้อยู่ร่วมกัน แต่มารดายังไม่ผ่านการมีระดู และคันธัพพะ (สัตว์ที่จะเข้าไปปฏิสนธิในครรภ์นั้น) ก็ยังไม่เข้าไปตั้งอยู่โดยเฉพาด้วย, การปฏิสนธิของสัตว์ในครรภ์ก็ยังมีขึ้นไม่ได้ก่อน. ในสัตว์โลกนี้ แม่มารดาและบิดาเป็นผู้อยู่ร่วมกัน และมารดาก็ผ่านการมีระดู แต่คันธัพพะยังไม่เข้าไปตั้งอยู่โดยเฉพา, การปฏิสนธิของสัตว์ในครรภ์ก็ยังมีขึ้นไม่ได้นั่นเอง. ภิกษุ ท.! แต่เมื่อใด **มารดาและบิดาเป็นผู้อยู่ร่วมกัน ด้วย มารดาก็ผ่านการมีระดูด้วย คันธัพพะก็เข้าไปตั้งอยู่โดยเฉพาด้วย,** การปฏิสนธิของสัตว์ในครรภ์ ย่อมสำเร็จได้ เพราะการประชุมพร้อมกัน ของสิ่ง ๓ อย่าง ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! มารดา ย่อมบริหารสัตว์ที่เกิดในครรภ์นั้น ด้วยความเป็นห่วงอย่างใหญ่หลวง เป็นภาระหนัก ตลอดเวลาเก้าเดือนบ้าง สิบเดือนบ้าง.

ภิกษุ ท.! เมื่อล่วงไปเก้าเดือนหรือสิบเดือน, มารดา ย่อมคลอดบุตรนั้นด้วยความเป็นห่วงอย่างใหญ่หลวง เป็นภาระหนัก; ได้เลี้ยงซึ่งบุตรอันเกิดแล้วนั้น ด้วยโลหิตของตนเอง. ภิกษุ ท.! ในวินัยของพระอริยเจ้า คำว่า "โลหิต" นี้ หมายถึงน้ำนมของมารดา.

ภิกษุ ท.! ทารกนั้น เจริญวัยขึ้น มีอินทรีย์อันเจริญเต็มที่แล้ว เล่นของเล่นสำหรับเด็ก เช่น เล่นไถน้อย ๆ เล่นหม้อข้าวหม้อแกง เล่นของเล่นชื่อโมกขจิกะ^๑ เล่นกังหันลมน้อย ๆ เล่นดวงของด้วยเครื่องตวงที่ทำด้วยใบไม้ เล่นรถน้อย ๆ เล่นธนูน้อย ๆ.

ภิกษุ ท.! ทารกนั้น ครั้นเจริญวัยขึ้นแล้ว มีอินทรีย์อันเจริญเต็มที่แล้ว เป็นผู้เอิบอิ่มเพียบพร้อมด้วยกามคุณห้า ให้เขาบำเรออยู่ : ทางตาด้วยรูป, ทางหูด้วยเสียง, ทางจมูกด้วยกลิ่น, ทางลิ้นด้วยรส, และทางกายด้วยโผฏฐัพพะ, ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่ปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ที่ยวนตวยวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดย่อมใจ และเป็นที่ตั้งแห่งความรัก. ทารกนั้น ครั้นเห็นรูปด้วยจักขุ เป็นต้นแล้ว ย่อมกำหนดยินดี ในรูป เป็นต้น ที่ยั่วยวนให้เกิดความรัก, ย่อมขัดใจ ในรูป เป็นต้น ที่ไม่เป็นตั้งแห่งความรัก ; ไม่เป็นผู้ตั้งไว้ซึ่งสติอันเป็นไปใน

๑. โมกขจิกะ เป็นของเล่นสำหรับเด็กชนิดหนึ่ง ที่ตอนบนหมุนได้.

กาย มีใจเป็นอกุศล ไม่รู้ตามที่เป็นจริง ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับ
ไม่เหลือแห่งธรรมอันเป็นบาปอกุศลทั้งหลาย. กุมารน้อยนั้น เมื่อประกอบด้วย
ความยินดีและความยินร้ายอยู่เช่นนี้แล้ว, เสวยเฉพาะซึ่งเวทนาใด ๆ เป็นสุข
ก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม, เขา ย่อมเพลิดเพลिन พร่ำ
สรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งเวทนานั้น ๆ. เมื่อเป็นอยู่เช่นนั้น, ความเพลिन
(นันทิ) ย่อมบังเกิดขึ้น. ความเพลินใด ในเวทนาทั้งหลาย มีอยู่, ความ
เพลिनอันนั้นเป็นอุปาทาน. เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ;
เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โศก
ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อกำเนิดแห่งกอง
ทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- มุ. ม. ๑๒/๔๘๗-๔๘๘/๔๕๒-๔๕๓

อาการที่พัฒนา (เครื่องนำไปสู่ภพใหม่) เจริญขึ้น

ภิกษุ ท.! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งจักขุ ตามที่เป็นจริง, เมื่อ
ไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งรูปทั้งหลาย ตามที่เป็นจริง, เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งจักขุวิญญาณ
ตามที่เป็นจริง, เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่ง จักขุสัมผัส ตามที่เป็นจริง, เมื่อไม่รู้
ไม่เห็น ซึ่งเวทนา อันเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย อันเป็นสุขก็ตาม
เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม ตามที่เป็นจริง แล้ว; เขาย่อม
กำหนดในจักขุ, กำหนดในรูปทั้งหลาย, กำหนดในจักขุวิญญาณ, กำหนด
ในจักขุสัมผัส, และกำหนดในเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย
อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม. เมื่อบุคคลนั้น
กำหนดแล้ว ตัดพ้นแล้ว ลุ่มหลงแล้ว จ้องมองต่ออัสสาทะอยู่, ปัญญาอุปาทาน-

ชั้นทั้งหลาย ย่อมถึงซึ่งความก่อเกิดต่อไป; และต้นหาของเขอันเป็นเครื่องนำไปสู่ภพใหม่ อันประกอบอยู่ด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความเพียร เป็นเครื่องทำให้เพียรอย่างยิ่งในอารมณนั้น ๆ นั้นย่อมเจริญถึงที่สุดแก่เขา; ความกระวนกระวาย (ทรถ) แม้ทางกาย ย่อมเจริญถึงที่สุด แก่เขา, ความกระวนกระวาย แม้ทางจิต ย่อมเจริญถึงที่สุด แก่เขา; ความแผดเผา (สนฺตฺตป) แม้ทางกาย ย่อมเจริญถึงที่สุด แก่เขา, ความแผดเผา แม้ทางจิต ย่อมเจริญถึงที่สุด แก่เขา; ความเร่าร้อน (ปริพฺพาห) แม้ทางกาย ย่อมเจริญถึงที่สุด แก่เขา, ความเร่าร้อน แม้ทางจิต ย่อมเจริญถึงที่สุด แก่เขา. บุคคลนั้นย่อมเสวยซึ่งความทุกข์อันเป็นไปทางกาย ด้วย, ซึ่งความทุกข์อันเป็นไปทางจิต ด้วย.

(ในกรณีแห่งหมวด โสตะ มานะ ชิวหา กาย และมโน ก็ได้ตรัสไว้โดยทำนองเดียวกัน).

- อภิปริ. ม. ๑๔/๕๒๑/๘๒๖-๘๒๗.

เห็นแก่เหยื่อจึงติดเบ็ด

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนพรานเบ็ด ชักเบ็ดที่เกี่ยวเหยื่อลงไปในห่วงน้ำลึก. ปลาที่เห็นแก่เหยื่อตัวใดตัวหนึ่ง จะพังกลิ้นเบ็ดนั้นเข้าไป. ภิกษุ ท.! ด้วยอาการนี้แหละ ปลาที่กลิ้นเบ็ดตัวนั้น ถึงแล้วซึ่งความพินาศ ถึงแล้วซึ่งความฉิบหาย เพราะพรานเบ็ด แล้วแต่พรานเบ็ดนั้นใครจะทำตามอำเภอใจอย่างใด.

ภิกษุ ท.! ฉันใดก็ฉันนั้น, เบ็ดหกตัวเหล่านี้ มีอยู่ในโลก เพื่อความฉิบหายของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อฆ่าสัตว์ทั้งหลาย. เบ็ดหกตัวนั้น เป็นอย่างไรเล่า? เบ็ดหกตัวนั้น คือ รูป ที่เห็นด้วยตาก็ดี, เสียง ที่ฟังด้วยหูก็ดี, กลิ่นที่ดมด้วยจมูกก็ดี, รส ที่ลิ้นด้วยลิ้นก็ดี, โผฏฐัพพะ ที่สัมผัสด้วยกายก็ดี, และธรรมารมณฺ์ ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี, มีอยู่ ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ และเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย่อมนใจ, ถ้าภิกษุเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมามหมกอยู่ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้นไซ้;

ภิกษุ ท.! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า ผู้กลืนเบ็ดของมาร ถึงแล้วซึ่งความพินาศ ถึงแล้วซึ่งความฉิบหาย แล้วแต่มารผู้มีบาปใคร่จะทำประการใด แล.

- สฟา. ส. ๑๘/๑๙๗/๒๘๙.

ผู้แบกของหนัก

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงของหนัก ผู้แบกของหนัก และการแบกของหนัก.... แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลาย จงฟังข้อความนั้น.

ภิกษุ ท.! อะไรเล่า ชื่อว่า ของหนัก? ภิกษุ ท.! อูปาทานัก-ขันธทั้งห้านั้นแหละ เรากล่าวว่าเป็นของหนัก. อูปาทานักขันธทั้งห้าเหล่าไหนเล่า? ห้าคือ :- ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ รูป, ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ เวทนา, ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สัญญา, ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สังขาร, และขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ วิญญาณ. ภิกษุ ท.! นี้ เราเรียกว่าของหนัก.

ภิกษุ ท.! อะไรเล่า ชื่อว่า ผู้แบกของหนัก? ภิกษุ ท.! บุคคล (ตามสมมติ) นั้นแหละ เราเรียกว่า ผู้แบกของหนัก. เขามีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนั้น ตามที่รู้จักกันอยู่. ภิกษุ ท.! นี้ เราเรียกว่า ผู้แบกของหนัก.

ภิกษุ ท.! อะไรเล่า ชื่อว่า การแบกของหนัก? ภิกษุ ท.! ตัณหานี้ใด ที่ทำให้มีการเกิดอีก อันประกอบด้วยความกำหนดเพราะอำนาจแห่งความเพลिन ซึ่งมีปรกติทำให้เพลิตเพลिनในอารมณฺ์นั้น ๆ, ได้แก่ ตัณหาในกาม ตัณหาในอหิงสา ตัณหาในอภินิหาร ตัณหาในอภินิหาร. ภิกษุ ท.! นี้ เราเรียกว่า การแบกของหนัก.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๓๒/๔๙-๕๑.

จิตมีตัณหา เรียกว่าอยู่สองคน

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ภิกษุจึงชื่อว่า เป็นผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง พระเจ้าข้า?”

มิชชาละ! รูปทั้งหลายอันจะพึงเห็นได้ด้วยจักขุ อันเป็นรูปที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยึดอมใจ มีอยู่. ถ้าหากว่าภิกษุยอมเพลิตเพลิน พร้าสรรเสริญ สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นไซ้;

แก่ภิกษุผู้เพลิตเพลิน พร้าสรรเสริญ สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นอยู่ นั้นแหละ, นันทิ (ความเพลิตเพลิน) ย่อมเกิดขึ้น.

เมื่อนันทิ มีอยู่, สาราคะ (ความกำหนดเกล้า) ย่อมมี;

เมื่อสาราคะ มีอยู่, สัญญาคะ (ความผูกจิตติดกับอารมณ์) ย่อมมี :

มิดชาละ! ภิกษุผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการผูกจิตติดกับอารมณ์ ด้วยอำนาจแห่งความเพลिन นั้นแล เราเรียกว่า "ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง".

(ในกรณีแห่งเสียงทั้งหลายอันจะฟังได้ยินดีด้วยหูก็ดี, กลิ่นทั้งหลายอันจะฟังดมด้วยจมูกก็ดี, รสทั้งหลายอันจะฟังลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, โผฏฐัพพะทั้งหลายอันจะฟังสัมผัสด้วยผิวกายก็ดี, และธรรมารมณ์ทั้งหลายอันจะฟังรู้แจ้งด้วยใจก็ดี, พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ มีนัยะอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปทั้งหลายอันจะฟังเห็นด้วยจักขุ).

มิดชาละ! ภิกษุผู้มีการอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ แม้จะสั่งเสพเสนาสนะอันเป็นป่าและป่าชฎ ซึ่งเจียบสังัด มีเสียงรบกวนน้อย มีเสียงกึกก้องครึกโครมน้อย ปราศจากลมจากผิวกายคน เป็นที่ทำการลับของมนุษย์ เป็นที่สมควรแก่การหลีกเร้น เช่นนี้แล้วก็ตาม, ถึงกระนั้น ภิกษุนั้นเราก็คงเรียกว่าผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสองอยู่นั่นเอง. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ตัณหานั้นแล เป็นเพื่อนสองของภิกษุนั้น; ตัณหานั้น อันภิกษุนั้นยังละไม่ได้แล้ว เพราะเหตุนั้น ภิกษุนั้นเรากิจึงเรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง ดังนี้.

- สฟา. ส. ๑๘/๔๓/๖๖.

จิตไม่มีตัณหา เรียกว่าอยู่คนเดียว

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล ภิกษุจึงชื่อว่า เป็นผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว พระเจ้าข้า!"

มิชชาละ! รูปทั้งหลายอันจะพึงเห็นได้ด้วยจักขุ เป็นรูปที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย่อมนใจ มีอยู่, ถ้าหากว่าภิกษุย่อมนไม่เพลิดเพลिन ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นไซ้,

แก่ภิกษุผู้ไม่เพลิดเพลिन ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นนั้นแหละ, นั้นทีย่อมดับ;

เมื่อนั้นที่ไม่อยู่, สาราคะ (ความกำหนัดกล้า) ย่อมไม่มี;

เมื่อสาราคะไม่มีอยู่, สัญญโคคะ (ความผูกจิตติดกับอารมณ์) ย่อมไม่มี:

มิชชาละ! ภิกษุผู้ไม่ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการผูกจิตติดกับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพลिन นั้นแล เราเรียกว่า "ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว".

(ในกรณีแห่งเสียงทั้งหลายอันจะพึงได้ยินด้วยหูก็ดี, กลิ่นทั้งหลายอันจะพึงดมด้วยจมูกก็ดี, รสทั้งหลายอันจะพึงลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, โผฏฐัพพะทั้งหลายอันจะพึงสัมผัสด้วยผิวกายก็ดี, และธรรมารมณทั้งหลายอันจะพึงรู้แจ้งด้วยใจก็ดี, พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้มีนยะอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปทั้งหลายอันจะพึงเห็นด้วยจักขุ).

มิชชาละ! ภิกษุผู้มีการอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ แม้อยู่ในหมู่บ้าน อันเคลื่อนกล่นไปด้วยภิกษุภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย, ด้วยพระราชามหาอำมาตย์ของพระราชาทันหลาย, ด้วยเดียรถีย์ สาวกของเดียรถีย์ทั้งหลายก็ตาม; ถึงกระนั้น ภิกษุนั้นเราก้เรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียวโดยแท้.

ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่าตัณหานั้นแล เป็นเพื่อนสองของ
ภิกษุ นั้น; ตัณหานั้น อันภิกษุ นั้นจะเสียได้แล้ว เพราะเหตุ นั้น ภิกษุ นั้นเรา
จึงเรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว, ดังนี้ แล.

- สฟา.ส. ๑๘/๔๔/๖๗.

(เรื่องนี้ควรจะอยู่ในหมวดนิโรธ แต่นำมาใส่ไว้ต่อท้ายเรื่องนี้ซึ่งเป็นหมวดสมุทัย
ก็เพื่อความสะดวกแก่การศึกษา คือศึกษาพร้อมกัน อันจะเป็นการง่าย ได้ผลดีกว่าที่จะแยกกัน.

แต่ยังมีลักษณะแห่งจิตของผู้ที่เรียกว่าอยู่คนเดียวที่ลึกซึ้งกว่า ประณีตกว่าเรื่องนี้
ในหมวดนิโรธ หรือภาค ๓ ขอให้ดูจากที่นั่น ที่หน้า ๖๙๕ โดยหัวข้อว่า "ผู้อยู่คนเดียว
คือผู้ไม่ข้องติดอยู่ในธรรมทั้งปวง").

ทุกข์โทษที่เกิดจากกาม

ภิกษุ ท.! โทษของกามทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! กุลบุตรในโลกนี้ สำเร็จการเลี้ยงชีวิตด้วยอาชีพศิลปะ
ใด ๆ เช่นศิลปะแห่งการใช้สัญญาด้วยมือ, ศิลปะแห่งการคำนวณ, ศิลปะ
แห่งการพยากรณ์, การทำกสิกรรม พาณิชยกรรม และโครัชกรรม, ศิลปะ
แห่งศัตราวุธ, และการทำราชการ และศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง; เพราะการ
ประกอบอาชีพนั้น ๆ เขาต้องเผชิญหน้าต่อความหนาว ความร้อน เผชิญหน้า
ด้วย เหลือบ ยุง ลม แดด และสัมผัสด้วยสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย ชุบผอมอยู่
หิวระหายอยู่ เพราะการไม่ได้บริโภคตามเวลา. ภิกษุ ท.! นี้ เป็นโทษของ
กามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มี
กามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเทียว.

ภิกษุ ท.! เมื่อกุลบุตรนั้น พากเพียร ขวนขวาย พยายามอยู่
 อย่างนี้, โภคทรัพย์ ก็ยังไม่สำเร็จแก่เขา, เขา ย่อมโศกเศร้า ระทมใจ
 คร่ำครวญ ตีอกรำไห้ ถึงความมีดมัวอยู่ ว่า "ความขยันของเรา เป็นหมันหนอ,
 ความพยายามของเราไร้ผลหนอ" ดังนี้. ภิกษุ ท.! แม้นี้ก็เป็นที่โทษของกาม
 ทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกาม
 เป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเดียว.

ภิกษุ ท.! เมื่อกุลบุตรนั้น พากเพียร ขวนขวาย พยายาม อยู่
 อย่างนี้, โภคทรัพย์ ก็สำเร็จแก่เขาด้วย เขา ก็จะต้องเสวยทุกข์ โทมนัส
 เพราะการอารักขาโภคทรัพย์เหล่านั้นเป็นเหตุ ด้วยหวังอยู่ ว่า "พระราช
 จะไม่ริบทรัพย์เหล่านั้นไป, โจร จะไม่ปล้นทรัพย์เหล่านั้นไป, ไฟ จะไม่ไหม้
 ทรัพย์เหล่านั้น, น้ำ จะไม่ท่วมทำลายทรัพย์เหล่านั้น; ทายาทที่ไม่พอใจ จะ
 ไม่ยื้อแย่งทรัพย์เหล่านั้นไป" ดังนี้. เมื่อกุลบุตรนั้น ทำการอารักขาคุ่มครอง
 อยู่อย่างนี้ พระราชา ริบเอาทรัพย์เหล่านั้นไปเสียก็ตาม, โจร ปล้นเอาทรัพย์
 เหล่านั้นไปเสียก็ตาม, ไฟ ไหม้ทรัพย์เหล่านั้นเสียก็ตาม, น้ำ ท่วมทำลาย
 ทรัพย์เหล่านั้นเสียก็ตาม, หรือทายาทที่ไม่พอใจ ยื้อแย่งเอาทรัพย์เหล่านั้นไป
 ได้ก็ตาม, เขา ย่อมโศกเศร้า ระทมใจ คร่ำครวญ ตีอกรำไห้ ถึงความมีดมัว
 รำพันอยู่ ว่า "ทรัพย์ใดได้มีแล้วแก่เรา ทรัพย์นั้นไม่มีเสียแล้ว" ดังนี้. ภิกษุ ท.!
 แม้นี้ก็เป็นที่โทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกาม
 เป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเดียว.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกาม
 เป็นเครื่องก่อ เพราะกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเดียว :

พระราชาย่อมวิวาทกับพระราชาย่าง, กษัตริย์ย่อมวิวาทกับกษัตริย์ย่าง, พราหมณ์ย่อมวิวาทกับพราหมณ์ย่าง, คฤหบดีย่อมวิวาทกับคฤหบดีย่าง, มารดา ย่อมวิวาทกับบุตรย่าง, บุตรย่อมวิวาทกับมารดาย่าง, บิดาย่อมวิวาทกับบุตร ย่าง. บุตรย่อมวิวาทกับบิดาย่าง, พี่น้องชายย่อมวิวาทกับพี่น้องชายย่าง, พี่น้องชายย่อมวิวาทกับพี่น้องหญิงย่าง, พี่น้องหญิงย่อมวิวาทกับพี่น้องชายย่าง, สหายย่อมวิวาทกับสหายย่าง; คนเหล่านั้น ทำการทะเลาะ วิวาท บาดหมางกัน แล้ว ย่อมต่อสู้กันและกันด้วยมือย่าง. ย่อมต่อสู้กันและกันด้วยก้อนดินย่าง ย่อมต่อสู้กันและกันด้วยท่อนไม้ย่าง, ย่อมต่อสู้กันและกันด้วยศาสตราย่าง, อยู่ในที่นั้น ๆ. เขาเหล่านั้น ย่อมพึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย ใน ที่นั้น ๆ. ภิกษุ ท.! แม้นี้ก็เป็นที่โทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็น ได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุ เพราะกามนั้นเดียว.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกาม เป็นเครื่องก่อ เพราะกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเดียว : คนทั้งหลาย ถือดาบและโล่ ผูกสอดธนูแลแล่งศร แบ่งกันเป็นสองกองทัพ พุ่งเข้าทำสงครามกัน. เมื่อลูกศรถูกปล่อยไป, เมื่อหอกถูกชดไป, เมื่อดาบ ถูกกวัดแกว่งอยู่, คนเหล่านั้น ยิงกันด้วยลูกศรบ้าง, แทะกันด้วยหอก บ้าง, ตัดศีรษะกันด้วยดาบบ้าง, ในสงครามนั้น ๆ, เขาเหล่านั้น ย่อมถึง ซึ่งความตายหรือได้รับทุกข์เจียนตาย ในที่นั้น ๆ. ภิกษุ ท.! แม้นี้ก็เป็นที่โทษ ของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเดียว.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นเครื่องก่อ เพราะกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเทียว : คนทั้งหลาย ถือดาบและโล่ ผูกสอดธนูและแสงศร วิ่งขึ้นเป็นเชิงเทิน (เพื่อปล้นเอาเมือง). เมื่อถูกศรถูกปล่อยไป, เมื่อหอกถูกขัดไป, เมื่อดาบถูกกวัดแกว่งอยู่, คนเหล่านั้น ยิ่งกันด้วยลูกศรบ้าง, แทะกันด้วยหอกบ้าง, ราวกันด้วยเถาถ่านโคมัยอันร้อนบ้าง. ปล่อยของหนักให้ตกลงทับทีเดียวตายทั้งหมู่บ้าง, ตัดศีรษะกันด้วยดาบบ้าง, ในสงครามนั้น ๆ, เขาเหล่านั้นยอมถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย ในที่นั้น ๆ, ภิกษุ ท.! แม้นี้ก็ เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเทียว.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นเครื่องก่อ เพราะกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเทียว : คนทั้งหลาย ย่อมตัดช่อง ย่อมเบา ปลิ้นสะดมในเรือนหลังเดียว คอยดักทำร้ายในที่เปลี่ยว และลวงภรรยาผู้อื่น. พระราชา จับคนเหล่านั้นมาแล้ว ให้ลงกรรมกรรมหลายวิธีด้วยกัน เช่น เข็มด้วยหวายบ้าง, หวดด้วยเชือกหนังบ้าง, ทูบด้วยท่อนไม้บ้าง, ตัดมือเสียบ้าง, ตัดเท้าเสียบ้าง, ตัดเสียทั้งมือและเท้าบ้าง, ตัดหูบ้าง, ตัดจมูกบ้าง, ตัดเสียทั้งหูและจมูกบ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธีหม้อเคียวน้ำส้ม^๑ บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี ขอดสังข์^๒ บ้าง. ย่อมทำโทษโดย

๑. หม้อเคียวน้ำส้ม คือต๋อยหัวขมของแยกออก แล้วใช้คีมคีบก้อนเหล็กที่ลูกแดงใส่ลงไปให้มันสมองเดือดพลุ่งขึ้น เหมือนน้ำส้มเดือดลิ้นหม้อ.

๒. ขอดสังข์ คือตัดหนังควั่นไปให้รอบจนหูทั้งสองข้าง และหลุมคอ แล้วรวบผมทั้งหมดขมวดไว้ ใ้ไม้สอดหมุนยกขึ้น ให้นำหนังหลุดติดขึ้นมาพร้อมผมแล้วใช้ทรายหยาบขัดกระโหลกศีรษะล้างให้ขาว ดังสังข์.

วิธี ปากราหู^๓ บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี มาลัยไฟ^๔ บ้าง. ย่อมทำโทษโดยวิธี คบมือ^๕ บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี ริวส์าย^๖ บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี นุ่ง-เป็ลือกไม้^๗ บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี ยืนกวาง^๘ บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี เกี้ยวเหยื่อเบ็ด^๙ บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี เหยี่ยกษปณ^{๑๐} บ้าง, ย่อมทำ-โทษโดยวิธี ทาเกลือบ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี แปรงแสบ^{๑๑} บ้าง, ย่อมทำ-โทษโดยวิธี กางเวียน^{๑๒} บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี ตั้งฟาง^{๑๓} บ้าง, ย่อม-วาดด้วยน้ำมันร้อน ๆ บ้าง, ย่อมปล่อยให้สุนัขทิ้ง^{๑๔} บ้าง, ย่อมให้นอนหงาย

-
๓. ปากราหู คือใช้ขอเหล็กง้างปากให้อ้าแล้วจุดไฟในปาก. อีกอย่างหนึ่ง ใช้ส้วตอกเจาะ ตั้งแต่จอนหูเข้าไปจนถึงปาก ให้โลหิตไหลออกมาเติมปาก ดูปากอ้า ตั้งปากราหู.
๔. มาลัยไฟ คือใช้ผ้าชุบน้ำมันพันจนทั่วตัวแล้วจุดไฟ
๕. คบมือ คือใช้ผ้าชุบน้ำเย็นพันมือทั้งสองข้างจนทั่ว แล้วจุดไฟ.
๖. ริวส์าย คือเชือดหนังลอกออกเป็นริ้ว ๆ ตั้งแต่ใต้คอไปจนถึงข้อเท้า แล้วเอาเชือกผูกจุดคร่า ไป นักโทษเดินเหยียบริ้วหนังของตัวล้มลุกคลุกคลานไปกว่าจะตาย
๗. นุ่งเป็ลือกไม้ คือเชือดหนังเป็นริ้ว ๆ อย่างบทยกก่อน แต่ทำเป็นสองตอน ตั้งแต่ใต้คอจนถึงเอวตอนหนึ่ง ตั้งแต่เอวจนถึงข้อเท้าตอนหนึ่ง ริ้วหนังตอนบนห้อยคลุมลงมาปิดกายตอนล่าง ดูตั้งนุ่งเป็ลือกไม้
๘. ยืนกวาง คือใช้ห่วงเหล็กรัดคอทั้งสอง และเข้าทั้งสอง ตรึงติดไว้กับหลักเหล็กสี่เหลี่ยมบนพื้นดิน ดูตั้ง กวางถูกตรึง แล้วก่อไฟล้อมลงไปกว่าจะตาย.
๙. เกี้ยวเหยื่อเบ็ด คือใช้เบ็ดมีเงี่ยงสองข้าง เกี้ยวตัวตั้งเอาหนังเนื้อและเอ็นออกมาให้หมด.
๑๐. เหยี่ยกษปณ คือใช้มีดคมเชือดเนื้อออกเป็นแฉ่น ๆ ขนาดเท่าเงินเหรียญจนกว่าจะตาย.
๑๑. แปรงแสบ คือพันสับเสี้ยให้ยับทั่วกาย แล้วใช้แปรงชุบน้ำแสบ (มีน้ำเกลือเป็นต้น) ถูครูดสีไปมาให้หนังเนื้อเอ็นขาดหลุดออกมาหมด เหลือแต่กระดูก.
๑๒. กางเวียน คือให้นอนตะแคง แล้วใช้หลาวเหล็กตอกเข้าช่องหูให้ทะลุ ลงไปตรึงแน่นอยู่กับดิน แล้วจับเท้าทั้งสองยกเดินเวียน.
๑๓. ตั้งฟาง คือใช้ลูกหินบดทับตัว บดให้กระดูกแตกละเอียด แต่ไม่ให้หนังขาด แล้วจับผมรวบขึ้นเขย่า ๆ ให้เนื้อรวมเข้าเป็นกอง แล้วใช้ผมนั้นแหละพันตะลอมวางไว้ เหมือนดั่งที่ทำด้วยฟางสำหรับเช็ดเท้า.
๑๔. ปล่อยให้สุนัขทิ้ง คือขังฝูงสุนัขให้อดหิวโซหลายวัน แล้วปล่อยให้ออกมาจุมทิ้ง พักเดียวเหลือแต่กระดูก, -นัยอรรถกถาและพระไตรปิฎกแปลของ ม.อำไพจิตร.

บนหลาวทั้งเป็น ๆ บ้าง, ย่อมตัดศีรษะด้วยดาบบ้าง. เขาเหล่านั้น ย่อมถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย ในที่นั้น ๆ. ภิกษุ ท.! แม้นี้ก็ เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเดียว.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นเครื่องก่อ เพราะกามเป็นเครื่องให้กระทำเป็นเหตุเพราะกามนั้นเดียว : คนทั้งหลาย ย่อมประพฤตินุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ. ครั้นประพฤตินุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจแล้ว, เขาเหล่านั้น ย่อมเข้าถึงอบาย ทูคติ วินิบาต นรก เบื้องหน้าแต่การตาย เพราะกายแตกสลายแห่งกาย. ภิกษุ ท.! แม้นี้ก็ เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั้นเดียว, ดังนี้แล.

- มุ. ม. ๑๒/๑๖๙/๑๙๘.

ปกิณณกทุกข์ ที่มีกามตัณหาเป็นมูล

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงธรรม (เป็นฝักฝ่ายแห่งทุกข์) ที่มี (กาม) ตัณหาเป็นมูล ๙ อย่าง. แก้อ่าง อ่างไรเล่า?

เพราะอาศัยตัณหา จึงมี การแสวงหา (ปริเยสนา);

เพราะอาศัยการแสวงหา จึงมีการได้ (ลาโภ);

เพราะอาศัยการได้ จึงมี ความปลงใจรัก (วินิจฺฉโย);

เพราะอาศัยความปลงใจรัก จึงมี ความกำหนดด้วยความพอใจ (ฉนฺท-
ราโค);

เพราะอาศัยความกำหนดด้วยความพอใจ จึงมีความสยบมัวเมา (อหุโณสถาน);

เพราะอาศัยความสยบมัวเมา จึงมีความจับอกจับใจ (ปริคฺคหิ);

เพราะอาศัยความจับอกจับใจ จึงมีความตระหนี่ (มจฺจริยิ);

เพราะอาศัยความตระหนี่ จึงการหวงกัน (อารกฺโข);

เพราะอาศัยการหวงกัน จึงมีเรื่องราวอันเกิดจากการหวงกัน (อารกฺขา-
ธิกรณ); กล่าวคือ การใช้อาวุธไม่มีคม การใช้อาวุธมีคม การทะเลาะ การ
แก่งแย่ง การวิวาทการกล่าวคำหยาบว่า "มึง! มึง!" การพูดคำส่อเสียด และ
การพูดเท็จทั้งหลาย : ธรรมอันเป็นบาปอกุศลเป็นอนงก ย่อมเกิดขึ้นพร้อม.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล ชื่อว่าธรรม (เป็นฝักฝ่ายแห่งทุกข์) ที่มี
(กาม) ตัณหาเป็นมูล ๙ อย่าง.

- นวก. อ. ๒๓/๔๑๓/๒๒๗; (สอบทานด้วย - มหา. ที. ๑๐/๖๙/๕๙).

ตัณหาเป็นเหตุแห่งความโศก

ความโศก ย่อมเกิดมาแต่สิ่งอันเป็นที่รัก, ความกลัว
ย่อมเกิดมาแต่สิ่งอันเป็นที่รัก; เมื่อพ้นแล้วจากสิ่งเป็นที่รัก,
ความโศก ย่อมไม่มี แล้วความกลัว จะมีมากแต่ไหนเล่า.

ความโศก ย่อมเกิดมาแต่ความรัก, ความกลัว ย่อม
เกิดมาแต่ความรัก; เมื่อพ้นแล้วจากความรัก, ความโศก
ย่อมไม่มี, แล้วความกลัว จะมีมาแต่ไหนเล่า.

ความโศก ย่อมเกิดมาแต่ความยินดี, ความกลัว ย่อมเกิดมาแต่ความยินดี; เมื่อพ้นแล้วจากความยินดี, ความโศก ย่อมไม่มี, แล้วความกลัวจะมีมาแต่ไหนเล่า.

ความโศก ย่อมเกิดมาแต่ความใคร่, ความกลัว ย่อมเกิดมาแต่ความใคร่; เมื่อพ้นแล้วจากความใคร่, ความโศก ย่อมไม่มี, แล้วความกลัว จะมีมาแต่ไหนเล่า.

ความโศก ย่อมเกิดมาแต่ตัณหา, ความกลัว ย่อมเกิดมาแต่ตัณหา; เมื่อพ้นแล้วตัณหา, ความโศก ย่อมไม่มี, แล้วความกลัว จะมีมาแต่ไหนเล่า.

- ถ. พุ. ๒๕/๔๓/๒๖.

ปัจจัยแห่งทุกข์โดยอเนกปริยาย

- ....ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมีอุปธิเป็นปัจจัย....
- ....ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนี้มีวิชชาเป็นปัจจัย....
- ....ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนี้มีสังขารเป็นปัจจัย....
- ....ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมีวิญญูญาณเป็นปัจจัย....
- ....ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมีผัสสะเป็นปัจจัย....
- ....ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมีเวทนาเป็นปัจจัย....
- ....ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมีตัณหาเป็นปัจจัย....
- ....ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมีอุปาทานเป็นปัจจัย....
- ....ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมีอาร์มกะ (ความเกาะเกี่ยว) เป็นปัจจัย....

...ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี**อาหาร**เป็นปัจจัย...

...ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี**อิฏฐิตะ** (ความหวั่นไหว)
เป็นปัจจัย...

นี่เป็นอนุปัสสนาหนึ่ง ๆ.

(อนุปัสสนา ๑๑ ประการนี้ เป็นคู่กับอนุปัสสนาอีก ๑๑ ประการ อันเป็นฝ่ายนิโรธ
ซึ่งได้แยกไปใส่ไว้ในหมวดทุกขนิโรธอริยสัจ โดยหัวข้อว่า "เหตุดับแห่งทุกข์ที่ตรัสไว้โดยอเนก-
ปริยาย". ผู้ศึกษาพึงสังเกตเห็นได้เองว่า การแยกให้เป็นปริยายมากออกไป กระทำได้โดย
ลักษณะเช่นนี้).

- สุตต. พุ. ๒๕/๔๗๔-๔๗๙/๓๙๒-๔๐๒.

นิทเทศ ๖

ว่าด้วยอาการที่ค้นหาทำให้เกิดทุกข์

จบ

นิเทศ ๗ ว่าด้วยทิวฏฐิที่เกี่ยวกับตัณหา

(มี ๘ เรื่อง)

เพราะมิจฉาทิวฏฐิจึงเป็นปลาติดอวน

ภิกษุ ท.! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ที่บัญญัติทิวฏฐิ
 ปรารภปุพพันตขันธบ้าง ปรารภอปรันตขันธบ้าง ปรารภทั้งปุพพันตะและ
 อปรันตขันธบ้าง ล้วนแต่เป็นผู้มีปุพพันตปรันตานุทิวฏฐิ ปรารภขันธทั้งที่เป็น
 ปุพพันตะและอปรันตะ ดังนี้แล้ว กล่าวบัญญัติทิวฏฐิอันเป็นอริมุตติบท
 (ทางแห่งความหลุดพ้นอย่างยิ่งของสัตว์ ตามทิวฏฐิแห่งตน ๆ) มีอย่างต่าง ๆ กันเป็น
 อเนก;สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด ถูกกระทำแล้วให้ตกอยู่ใน
 แห่งข่ายด้วยวัตถุ (ที่ตั้งแห่งทิวฏฐิ) ทั้งหลาย ๖๒ ประการเหล่านั้นเอง เมื่อใจหัว
 อยู่ทีเดียวก็ใจอยู่ในข่ายนั้น เมื่อเที่ยวใจอยู่ในที่ทั่ว ๆ ไป ก็ใจอยู่ในข่าย
 นั้น.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนชาวประมงและลูกมือของชาวประมงผู้
 เชี่ยวชาญ ได้ล้อมแหล่งน้ำน้อยไว้ด้วยอวนตาถี่ เมื่อเป็นอย่างนี้ สัตว์มีชีวิต
 ทั้งหลายเป็นอันมากเหล่าหนึ่งเหล่าใด ในแหล่งน้ำนี้ สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น
 แม้ทั้งหมด ชื่อว่าถูกกระทำไว้แล้วในภายในแห่งอวน เมื่อมุดอยู่ที่เดียว ก็มุดอยู่
 ในอวนนั้น เมื่อเที่ยวมุดอยู่ในที่ทั่ว ๆ ไป ก็ยังคงมุดอยู่ในอวนนั้นนั่นเอง,
 นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! ข้อนี้ก็ฉันนั้น กล่าวคือ สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด
 เหล่าหนึ่ง ที่บัญญัติทิวฏฐิปรารภปุพพันตขันธบ้าง ปรารภอปรันตขันธบ้าง
 ปรารภทั้งปุพพันตะและอปรันตขันธบ้าง ล้วนแต่เป็นผู้มีปุพพันตปรันตานุ-
 ทิวฏฐิ ปรารภขันธทั้งที่เป็นปุพพันตะและอปรันตะ ดังนี้แล้ว กล่าวบัญญัติทิวฏฐิ
 อันเป็นอริมุตติบท (ทางแห่งความหลุดพ้นอย่างยิ่งของสัตว์ ตามทิวฏฐิแห่งตน ๆ) มีอย่าง

ต่าง ๆ กัน เป็นอเนก; สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด ถูกกระทำแล้ว ให้ตกอยู่ภายในแห่งชาย ด้วยวัตถุ (ที่ตั้งแห่งทิวสน) ทั้งหลาย ๖๒ ประการเหล่านั้นเองเมื่อโง่หัวอยู่ที่เดียว ก็โง่หัวอยู่ในชายนั้นเมื่อเที่ยวโง่หัวอยู่ในที่ทั่ว ๆ ไป ก็โง่หัวอยู่ในชายนั่นนั่นเอง.

- ส. ที. ๘/๕๘/๙๐.

เกิดกิเลสและทุกข์เพราะทิวสนบวก - ทิวสนลบ

ภิกษุ ท.! ทิวสนสองอย่างนี้มีอยู่ คือ **ภวทิวสน** (ทิวสนฝ่ายบวก).
วิภวทิวสน (ทิวสนฝ่ายลบ).

ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด แอบอิงภวทิวสน เข้าถึง
ภวทิวสน หยั่งลงสู่ภวทิวสน; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมคัดค้านต่อ
วิภวทิวสน.

ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด แอบอิงวิภวทิวสน เข้าถึง
วิภวทิวสน หยั่งลงสู่วิภวทิวสน; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมคัดค้านต่อ
ภวทิวสน.

ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด **ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง**
ซึ่งความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ไม่ได้ รสอร่อย โขธำทราม และอุบายเครื่องออก
แห่งทิวสนทั้งสองนี้; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า ผู้ **มีราคะ มีโทสะ**
มีโมหะ มีตัณหา มีอุปาทาน เป็นผู้ไม่รู้แจ้ง ประเดี๋ยวยอมรับประเดี๋ยวกัดค้าน

มีความเนิ่นช้าเป็นที่มายินดี มักยินดีในความเนิ่นช้า. เขาเหล่านั้น ย่อม**ไม่พ้นจากชาติ** ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส, เรากล่าวว่า เขาเหล่านั้น **ไม่พ้นจากทุกข์**.

(ต่อจากนี้ได้ตรัสสมณพราหมณ์พวกตรงกันข้าม ไม่มีทิฏฐิบวก-ทิฏฐิลบ พ้นจากทุกข์ได้ โดยนัยตรงกันข้าม).

- มู. ม. ๑๒/๑๓๑/๑๕๕.

สักกายทิฏฐิ มีได้ด้วยอาการอย่างไร

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! สักกายทิฏฐิ ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างไรหนอแล?”

ภิกษุ! ในกรณีนี้ บุคคลผู้ไม่มีการสดับ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ เขาย่อม**ตามเห็นรูป**โดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็นตนว่ามีรูปบ้าง ตามเห็นรูปว่ามีอยู่ในตนบ้าง หรือตามเห็นตนว่ามีอยู่ในรูปบ้าง; ย่อม**ตามเห็นเวทนา**โดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็นตนว่ามีเวทนาบ้าง ตามเห็นเวทนาว่ามีอยู่ในตนบ้าง หรือตามเห็นตนว่ามีอยู่ในเวทนาบ้าง; ย่อม**ตามเห็นสัญญา**โดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็นตนว่ามีสัญญาบ้าง ตามเห็นสัญญามีอยู่ในตนบ้าง หรือตามเห็นตนว่ามีอยู่ในสัญญาบ้าง; ย่อม**ตามเห็นสังขาร**โดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็นตนว่ามีสังขารบ้าง ตามเห็นสังขารว่ามีอยู่ในตนบ้าง หรือตามเห็นตนว่ามีอยู่ในสังขารบ้าง; ย่อม**ตามเห็นวิญญาณ**โดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็น

ตนว่ามีวิญญาณบ้าง ตามเห็นวิญญาณว่ามีอยู่ในตนบ้าง หรือตามเห็นตนว่ามีอยู่ในวิญญาณบ้าง. ภิกษุ! **สักกายทิฐิ** ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

(ต่อไปนี้ ได้ตรัสอาการที่สักกายทิฐิไม่มี, โดยนัยตรงกันข้าม).

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๒๔/๑๘๘-๑๘๙.

สักกายสมุททยคามินีปฏิปทา

ภิกษุ ท.! **สักกายสมุททยคามินีปฏิปทา** (ทางดำเนินแห่งจิตให้ถึงซึ่งการเกิดขึ้นแห่งสักกายะ) เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ บุคคลผู้ไม่มีการดับ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมตามเห็นพร้อม (คือเห็นดังอยู่เป็นประจำ) ซึ่ง**รูป** โดยความเป็นคน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีรูป หรือตามเห็นพร้อมซึ่งรูปว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีอยู่ในรูป บ้าง;

ย่อมตามเห็นพร้อมซึ่ง**เวทนา** โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีเวทนา หรือตามเห็นพร้อมซึ่งเวทนาว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีอยู่ในเวทนา บ้าง;

ย่อมตามเห็นพร้อมซึ่ง**สัญญา** โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีสัญญา หรือตามเห็นพร้อมซึ่งสัญญามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีอยู่ในสัญญา บ้าง;

ย่อมตายเห็นพร้อมซึ่งสังขาร โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีสังขาร หรือตามเห็นพร้อมสังขารว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีอยู่ในสังขาร บ้าง;

ย่อมตามเห็นพร้อมซึ่ง วิญญาณ โดยความเป็นตน หรือเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีวิญญาณ หรือตามเห็นพร้อมซึ่งวิญญาณว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีอยู่ในวิญญาณ บ้าง.

ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า สักกายสมุทยคามินีปฏิบัติ ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ข้อนี้อธิบายว่า ข้อ (ที่กล่าวมาทั้งหมด) นั้น เรียกว่า การตามเห็นอันเป็นเครื่องให้ถึงซึ่งการเกิดขึ้นแห่งทุกข์, (ทุกข์สมุทยคามินีสมนุปลสุตตะ).

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๕๕/๘๙.

[ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ทุกข์สมุทยคามินีสมนุปลสุตตะนั้นแหละ คือสักกาย-สมุทยคามินีปฏิบัติ (ทางดำเนินแห่งจิตให้ถึงซึ่งการเกิดขึ้นแห่งสักกายะ). คำว่า ปฏิบัติ ในกรณีเช่นนี้ หมายถึงทางดำเนินแห่งจิต มิใช่การปฏิบัติด้วยเจตนา ได้แก่ความเห็นผิดเหล่านั้นนั่นเองเป็นตัวปฏิบัติ.

ในบาลีแห่งอื่น (อุปปริ. ม. ๑๔/๕๑๕/๘๒๐) แทนที่จะยกเอาเบญจขันธ์มาเป็นวัตถุแห่งการเห็น แต่ได้ตรัสยกเอาอายตนิกรรรม ๖ หมวดคือ อายตนะภายในหก อายตนะภายนอกหก วิญญาณหก ผัสสะหก เวทนาหก ตัณหาหก มาเป็นวัตถุแห่งการตามเห็นเกี่ยวกับตัวตน และทรงเรียกการตามเห็นนั้นว่า ทางดำเนินแห่งจิตให้ถึงซึ่งการเกิดขึ้นแห่งสักกายะ อย่างเดียวกับสูตรข้างบน].

เหตุให้เกิดอันทคาคหิกทิกฏฐิสิบ

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ที่ทำให้เกิดทิกฏฐิมืออย่าง เป็นอนเนกเหล่านี้ ขึ้นมาในโลก ว่า 'โลกเที่ยง' บ้าง ว่า 'โลกไม่เที่ยง' บ้าง ว่า 'โลกมีที่สุด' บ้าง ว่า 'โลกไม่มีที่สุด' บ้าง ว่า 'ชีวะก็อันนั้น สรรีวะก็อันนั้น' บ้าง ว่า 'ชีวะก็อันอื่น สรรีวะก็อันอื่น' บ้าง ว่า 'ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก' บ้าง ว่า 'ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก' บ้าง ว่า 'ตถาคต ภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มีไม่มีอีกก็มี' บ้าง ว่า 'ตถาคตภายหลังแต่ตาย แล้วย่อมมีอีกก็หาไม่ได้ไม่มีอีกก็หาไม่ได้' บ้าง?"

วัจฉะ! เพราะความไม่รู้ในรูป ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป ในความดับไม่เหลือแห่งรูป ในหนทางเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป ทิกฏฐิมืออย่าง เป็นอนเนกเหล่านี้ จึงเกิดขึ้นมาในโลก ว่า "โลกเที่ยง" บ้าง ว่า "โลกไม่เที่ยง" บ้าง ....ฯลฯ.... ว่า "ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็หาไม่ได้ไม่มีอีกก็หาไม่ได้" บ้าง.

(ในกรณีแห่งความไม่รู้ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร และในวิญญูญาณ แล้วจึงเกิดทิกฏฐิต่าง ๆ เหล่านี้ ก็ได้ตรัสไว้โดยทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งความไม่รู้ในรูป.

สำหรับคำว่า "เพราะความไม่รู้" ในสูตรข้างบนนี้ ในสูตรอื่น ๆ ได้ตรัสไว้ด้วยคำว่า เพราะไม่เห็น, เพราะไม่ถึงพร้อมเฉพาะ, เพราะไม่รู้โดยลำดับ, เพราะไม่แทงตลอด, เพราะไม่กำหนดทั่วถึง, เพราะไม่เข้าไปกำหนด, เพราะความไม่เพ่งพินิจอย่างสมำเสมอ, เพราะความไม่พิจารณาโดยเจาะจง, เพราะความไม่เข้าไปกำหนดโดยเฉพาะ และเพราะไม่ทำให้ประจักษ์, อีกถึง ๑๐ คำ ซึ่งก็มีใจความอย่างเดียวกัน).

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๑๙-๓๒๖/๕๕๔-๕๕๕.

ทิวฏฐิให้เกิดเวทนาชนิดที่ล้วนแต่เป็นทุกข์สมุทัย

ภิกษุ ท.! บรรดาสมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก **สัสสตวาท** ย่อมบัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง ด้วยวัตถุ (ที่ตั้งแห่งทิวฏฐิ) ๔ ประการ ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก **เอกัจจสัสสติกเอกัจจอสัสสติกวาท** (ย่อมบัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยงบางอย่างไม่เที่ยงบางอย่าง ด้วยวัตถุ ๔ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก **อันตานันติกวาท** (ย่อมบัญญัติซึ่งโลกว่ามีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ด้วยวัตถุ ๔ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก **อมราวิกเขปิกวาท** (เมื่อถูกถามปัญหาในที่นั้น ๆ ย่อมถึงความส่ายแห่งวจาอันตื่นได้ไม่ตายตัว ด้วยวัตถุ ๔ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก **อธิจสมุปันนิกวาท** (ย่อมบัญญัติอัตตาและโลกว่าเกิดเองลอย ๆ ด้วยวัตถุ ๒ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก **ปุพพันตกัปิกวาท** (มีปุพพันตนาฏ-ทิวฏฐิ ปรารภขันธอันมีแล้วในกาลก่อน ย่อมกล่าววัตถุที่ซึ่งอธิมุติบท (ทางแห่งความหลุดพ้นอย่างยิ่งของสัตว์ตามทิวฏฐิแห่งตน ๆ) มีอย่างเป็นอนเนก ด้วยวัตถุ ๑๘ ประการ) ก็ดี;

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก **อุทฆมาตนิกส์ญญิวาท** (ย่อมบัญญัติอัตตาหลังจากตายแล้วว่ามีสัจญญา ด้วยวัตถุ ๑๖ ประการ) ก็ดี.

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก**อุทฺตมาฆตินิกอส์ญญิวาท** (ย่อมนับบัญญัติ
อัสตาทหลังจากตายแล้วว่าไม่มีสัญญา ด้วยวัตถุ ๘ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก **อุทฺตมาฆตินิกเนวส์ญญินาส์ญญิวาท**
(ย่อมนับบัญญัติอัสตาทหลังจากตายแล้ว ว่ามีสัญญาก็หาไม่ได้ ไม่มีสัญญาก็หาไม่ได้ ด้วย
วัตถุ ๘ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก**อุจเจทวาท** (ย่อมนับบัญญัติซึ่งความ
ขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มี แห่งสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยวัตถุ ๗ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก**ทิฏฐุจัมมนิพพานวาท** (ย่อมนับบัญญัติ
ซึ่งปรมทิฏฐุจัมมนิพพานวาท แก่สัตว์ที่มีอยู่ ด้วยวัตถุ ๕ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก**อปรัณฑกัปปิกวาท** (เมื่อปรันตานุทิฏฐิ
ปรารภขันธมีส่วนสุดในเบื้องหน้า ย่อมกล่าวบัญญัติซึ่งอริมุตติบพ มีประการ
ต่าง ๆ เป็นอนนิก ด้วยวัตถุ ๔๔ ประการ) ก็ดี;

แม้สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก **ปุพพันตกัปปิกวาท** ก็ดี **อปรัณฑ-**
กัปปิกวาท ก็ดี เป็นพวก **ปุพพันตอปรัณฑกัปปิกวาท** ก็ดี ล้วนแต่เป็นผู้มีปุพพันต-
ปรันตานุทิฏฐิ ปรารภขันธทั้งที่มีแล้วในกาลก่อนและขันธอันมีในเบื้องหน้า
ย่อมกล่าวบัญญัติอริมุตติบพ มีอย่างเป็นอนนิก ด้วยวัตถุ ๖๒ ประการ;

สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด **รู้สึกต่อเวทนาตามทิฏฐิ**
เฉพาะอย่าง ๆ ของตน ๆ ขึ้นมา (ปฏิสัเวเทนติ^๑) เพราะการถูกต้องแล้ว ๆ ด้วย

๑. คำว่า "รู้สึก" (ปฏิสัเวเทนติ) ในที่นี้ เป็นความรู้สึกต่ออัมมารมณด้วยมโน, เมื่อคนมี
ทิฏฐิอยู่อย่างไร การเสวยเวทนาของเขา ย่อมทำให้เกิดความรู้สึกชนิดที่เป็นไปตามอำนาจ
แห่งทิฏฐิที่เขาถืออยู่; ดังนั้นเมื่อมีทิฏฐิต่างกัน แม้อารมณที่มีมากระทบจะเป็นอย่างเดียวกัน
เขาย่อมเกิดความรู้สึกต่ออารมณต่างกันไปตามทิฏฐิของเขา; ดังนั้น เวทนาที่มาจากอารมณ
เดียวกัน จึงมีความหมายต่างกันได้ เป็นเหตุให้มีทิฏฐิชนิดที่หล่อเลี้ยงทิฏฐิเดิมให้แน่นแฟ้น
อยู่เสมอไป : นี้เรียกได้ว่า ผัสสะหรือเวทนาสร้างทิฏฐิ แล้วก็หล่อเลี้ยงทิฏฐินั้นไว้. ถ้า
ปราศจากผัสสะหรือเวทนาเสียอย่างเดียวกันนั้น ย่อมไม่มีทางที่จะเกิดทิฏฐิได้.

ผัสสาชยตนะ ๖ ประการ, เพราะเวทนาแห่งสมณราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นเป็น
 ปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมี
 อุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมี
 ชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสสะอุปายาสทั้งหลาย

- ส. ที. ๘/๕๗/๘๐.

(รายละเอียดเกี่ยวกับสมณพราหมณ์ทุกคนข้างบนนี้ หาได้จากหนังสือปฏิจจ. โอ.
 หน้า ๗๓๓ เป็นต้นไป.)

ความสำคัญผิดเป็นเหตุให้เกิดนันทิ (อุปาทาน)

ภิกษุ ท.! ในโลกนี้ บุคคลผู้ไม่มีการสดับ ไม่เห็นพระอรียเจ้า
 ไม่ฉลาดในธรรมของพระอรียเจ้า ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอรียเจ้า,
 ไม่เห็นสัปบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัปบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของ
 สัปบุรุษ. บุคคลนั้น ย่อมรู้สึกซึ่งดิน โดยความเป็นดิน; ครั้นรู้สึกซึ่งดิน
 โดยความเป็นดินแล้ว ย่อมสำคัญมั่นหมายซึ่งดิน; ย่อมสำคัญมั่นหมายในดิน;
 ย่อมสำคัญมั่นหมายโดยความเป็นดิน; ย่อมสำคัญมั่นหมายว่าดินของเรา;
 ย่อมเพลินอย่างยิ่งซึ่งดิน. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเรากล่าวว่า
 เพราะความไม่กำหนดรอบรู้ซึ่งดิน.

(ในภกรณีแห่งธรรมอื่นอีก ๒๓ อย่าง คือ น้ำ ไฟ ลม ภูติสัตว์ เทพ ปชาบดี พรหมอาภัสสรพรหม
 สุภิกษณพรหม เวหุปผลพรหม อภิกุ อากาสนัญญาชยตนะ วิญญาณัญญาชยตนะ
 อากัญญาชยตนะ เนวสัญญานาสัญญาชยตนะ รูปที่เห็นแล้ว เสียงที่ได้ยินแล้ว สิ่งที่รู้สึกแล้วทาง
 จมูก, ลิ้น, ผิวกาย สิ่งที่รู้แจ้งแล้ว เอกภาวะ นานาภาวะ สิ่งทั้งปวงและนิพพาน, แต่ละอย่าง ๆ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า สัตว์ย่อมสำคัญผิดในความเป็นตนเป็นต้น แล้วเพิลิดเพิลินเฉพาะต่อสิ่งนั้น ๆ เพราะความไม่รอบรู้ต่อสิ่งนั้น ๆ จึงกล่าวได้ว่า ความสำคัญผิดเป็นเหตุให้เกิดนั้นนิตฺติ).

- มุ. ม. ๑๒/๑/๒.

ค้นหาเจริญเพราะมิจฉาทิฏฐิในปิยรูป - สาดรูป

ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์พวกใด ในกาลอดีตก็ตาม, ในกาลอนาคตก็ตาม, ในกาลนี้ก็ตาม, ย่อมเห็นสิ่งอันเป็นที่รักที่สนิทใจ (ปิยรูป-สาดรูป) ในโลก โดยความเป็นของเที่ยง โดยความเป็นสุข โดยความเป็นตัวตน โดยความเป็นของไม่เสียบแทง โดยความเป็นของเกษม; สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น ย่อมทำค้นหาให้เจริญ. เมื่อทำค้นหาให้เจริญอยู่ ก็ทำอุปัธิให้เจริญ. เมื่อทำอุปัธิให้เจริญอยู่ ก็ทำทุกขให้เจริญ. เมื่อทำทุกขให้เจริญอยู่ สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น ย่อมไม่หลุดพ้นจากความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ; เราตถาคตย่อมกล่าวว่า "พวกเหล่านั้น ย่อมไม่หลุดพ้นจากทุกข์" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือน ถ้วยดื่มสำริดมีเครื่องดื่มใส่อยู่แล้วชนิดหนึ่ง สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น และรส แต่ว่ามียาพิษปนติดอยู่. ครั้งนั้น มีบุรุษผู้หนึ่งซึ่งกำลังร้อนจัด มีความร้อนระอุไปทั้งตัว เหน็ดเหนื่อย คอแห้ง ระบายน้ำมาถึงเข้า. คนทั้งหลายบอกแก่บุรุษนั้นว่า "นี่แน่ท่านผู้เจริญ! ถ้วยดื่มสำริดใบนี้ มีเครื่องดื่ม สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น และรส สำหรับท่าน, แต่ว่ามียาพิษปนติดอยู่, ถ้าหากท่านต้องการดื่มก็ดื่มได้, เมื่อท่านกำลังดื่ม จักติดใจมันด้วยสีของมันบ้าง ด้วยกลิ่นของมันบ้าง ด้วยรสของมันบ้าง; แต่ว่า ครั้นดื่ม

เข้าไปแล้ว ท่านจักถึงความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตายเพราะเหตุนั้น" ดังนี้. บุรุษนั้น ไม่ทันจะพิจารณาถ้อยคำสัจอันนั้น (ว่าจะควรดื่มหรือไม่ควรดื่มอย่างไร เป็นต้น) รีบดื่มเอา ๆ ไม่ยอมวาง. บุรุษนั้น ก็ถึงความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย เพราะเหตุนั้น. ฉันทกัฉันทัน ที่สมณะหรือพราหมณ์พวกใด ในกาลอดีตก็ตาม, ในกาลอนาคตก็ตาม, ในกาลนี้ก็ตาม, ย่อมเห็นสิ่งอันเป็นที่รักที่สนิทใจในโลก โดยความเป็นของเที่ยง ... ฯลฯ... ย่อมไม่หลุดพ้นจากทุกข์" ดังนี้.

- นิทาน. ส. ๑๖/๑๓๒-๑๓๓/๒๕๔-๒๖๐.

นิเทศ ๗

ว่าด้วยทิวฏฐิเกี่ยวกับตัณหา

จบ

นิเทศ ๙ ว่าด้วยกิเลสทั้งหลายในฐานะสมุททัย

(มี ๑๕ เรื่อง)

ละราคะโทสะโมหะก่อนละชาติชรามรณะ

ภิกษุ ท.! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ ราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ ชาติ ๑ ชรา ๑ มรณะ ๑.

ภิกษุ ท.! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นร่างกายของตน) ๑ วิจิกิจฉา (ความลังเลในธรรมที่ไม่ควรลังเล) ๑ สीलัพพัตตปรามาส (การลุ่มคล้ำศีลและวัตรอย่างปราศจากเหตุผล) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ ราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑.

ภิกษุ ท.! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ อโยนิโสมนสิการ (ความทำใจไม่แยบคาย) ๑ กุมมัคคเสวนา (การพัวพันอยู่ในทิฏฐิอันชั่ว) ๑ เจตโส-
ลีนัตตา (ความมีจิตหดหู่) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ สักกายทิฏฐิ ๑
จิกิจฉา ๑ สीलัพพัตตปรามาส ๑.

ภิกษุ ท.! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ มุฏฐุสังจาจะ (ความมีสติอันลึมหอง) ๑ อสัมปชัญญะ (ความปราศจากสัมปชัญญะ) ๑ เจตโสวิกเขปะ (ความส่ายแห่งจิต) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ อโยนิโสมนสิการ ๑ กุมมัคค-
เสวนา ๑ เจตโสลีนัตตา ๑.

ภิกษุ ท.! บุคคลเมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ อริยานังอทัสสนกัมมยตา (ความไม่อยากเห็นพระอริยเจ้า) ๑ อริยธัมมังอโสดุกัมมยตา (ความไม่อยากฟังธรรมธรรมของพระอริยเจ้า) ๑ อุปารัมภจิตตตา (ความมีจิตเที่ยวเกาะเกี่ยว) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ มุฏฐัสสัจจะ ๑ อสัมปชัญญะ ๑ เจตโสวิกเขปะ ๑.

ภิกษุ ท.! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) ๑ อสังวระ (ความไม่สำรวม) ๑ ทุสสีลยะ (ความทุสศีล) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ อริยานังอทัสสนกัมมยตา ๑ อริยธัมมังอโสดุกัมมยตา ๑ อุปารัมภจิตตตา ๑.

ภิกษุ ท.! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ อสัทธิยะ (ความไม่มีสัทธา) ๑ อวทัญญุตตา (ความเป็นอวัญญ) ๑ โกัสซชะ (ความเกียจคร้าน) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ อุทธัจจะ ๑ อสังวระ ๑ ทุสสีลยะ ๑.

ภิกษุ ท.! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ อนาทริยะ (ความไม่เอื้อเฟื้อในบุคคลและธรรมอันควรเอื้อเฟื้อ) ๑ โทวจัสสตา (ความเป็นคนว่ายาก) ๑ ปาปมิตตตา (ความมีมิตรชั่ว) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ อสัทธิยะ ๑ อวทัญญุตตา ๑ โกัสซชะ ๑.

ภิกษุ ท.! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ อหิริกะ (ความไม่ละอายในสิ่งที่ควรละอาย) ๑ อโนตตปปะ (ความไม่กลังในสิ่งที่ควรกลัว) ๑ ปมาทะ (ความประมาท) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ อนาทริยะ ๑ โทวจัสสตา ๑ ปาปมิตตตา ๑.

ภิกษุ ท.! บุคคลนี้ เป็นผู้มี **อหิริกะ มีอินตตัปปะ มีปมาทะ** แล้ว.

เขาเมื่อเป็นผู้มี**ปมาทะอยู่แล้ว** ก็ไม่อาจเพ้อละซึ่งอนาทรียะ ๑ โทว-
จัสสตา ๑ ปาป-มิตตา ๑;

เขาเมื่อเป็นผู้มี**ปาปมิตตา** ก็ไม่อาจเพ้อละซึ่งอัสทริยะ ๑ อวทัณฺณุตตา
๑ โกสัชชะ ๑;

เขาเมื่อเป็นผู้มี**โกสัชชะ** ก็ไม่อาจเพ้อละซึ่งอุทธัจจะ ๑ อสังวระ ๑
ทุสสีลยะ ๑;

เขาเมื่อเป็นผู้มี**ทุสสีลยะ** ก็ไม่อาจเพ้อละซึ่งอริยานังอทัสสนกัมยตา ๑
อริยธัมมังอโสตุ กัมยตา ๑ ออุปารัมภจิตตตา ๑;

เขาเมื่อเป็นผู้มี**อุปารัมภจิตตา** ก็ไม่อาจเพ้อละซึ่งมุกฺกุฐสังจะ ๑
อสัมปชัญญะ ๑ เจต-โสวิกเขปะ ๑;

เขาเมื่อเป็นผู้มี**เจตโสวิกเขปะ** ก็ไม่อาจเพ้อละซึ่งอโยนิโสมนสิการ ๑
กุมมัคคเสวนา ๑ เจตโสสินัตตา ๑;

เขาเมื่อเป็นผู้มี**เจตโสสินัตตา** ก็ไม่อาจเพ้อละซึ่งสักกายทิฏฐิ ๑
วิจิกิจฉา ๑ สีสัพพัตต-ปรามาส ๑;

เขาเมื่อเป็นผู้มี**วิจิกิจฉา** ก็ไม่อาจเพ้อละซึ่งราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑;

เขาเมื่อไม่ละซึ่ง**ราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑** ก็ไม่อาจเพ้อละซึ่ง**ชาติ
๑ ชรา ๑ มรณะ ๑.**

(ต่อไปได้ตรัสข้อความเกี่ยวกับปฏิปกขนัยฝ่ายตรงกันข้าม อันเป็นฝ่ายที่ทำให้ละ
ชาติ-ชรา-มรณะ ได้ ผู้อ่านสามารถเทียบเคียงได้เอง จึงมิได้นำมากล่าวไว้ในที่นี้).

ทุกแห่งมุมที่เกี่ยวกับอกุศลมูล

ภิกษุ ท.! อกุศลมูล ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สามอย่างเหล่านี้ไหนเล่า? สามอย่างคือ **โลภะ เป็นอกุศลมูล โทสะเป็นอกุศลมูล โมหะเป็นอกุศลมูล.**

ภิกษุ ท.! แม้ **โลภะ** นั้นก็เป็น **อกุศล**. คนโลภแล้ว ประกอบกรรมใดทางกาย ทางวาจาทางใจ แม้ **กรรม** นั้นก็เป็น **อกุศล**. คนโลภ ถูกความโลภครอบงำแล้ว มีจิตอันความโลภกลุ้มรุมแล้วทำความทุกข์ให้แก่ผู้อื่นโดยที่ไม่ควรจะมี ด้วยการฆ่าบ้าง ด้วยการจองจำบ้าง ด้วยการให้เสื่อมเสียบ้าง ด้วยการตีเตียนบ้าง ด้วยการขบไล่บ้าง โดยการถือว่า เรามีกำลังเหนือกว่า ดังนี้ แม้ **กรรม** นี้ก็เป็น **อกุศล** : อกุศลธรรมอันลามกเป็นอนnek ที่เกิดจากความโลภ มีความโลภเป็นเหตุ มีความโลภเป็นสมุทัยมีความโลภเป็นปัจจัย เหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นแก่เขา ด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่ง **โทสะ** และ **โมหะ** ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันอย่างทีกล่าวได้ว่าทุกตัวอักษร ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น).

ภิกษุ ท.! บุคคลชนิดนี้นั้น ควรถูกเรียกว่าเป็น **อกาลวาที** บ้าง **อภูตวาที** บ้าง **อนัตถวาที** บ้าง **อธัมมวาที** บ้าง **อวินยวาที** บ้าง. เพราะเหตุไรจึงควรถูกเรียกอย่างนั้น? เพราะเหตุว่าบุคคลนี้ทำความทุกข์ให้แก่ผู้อื่นโดยที่ไม่ควรจะมี ด้วยการฆ่าบ้าง ด้วยการจองจำบ้าง ด้วยการให้เสื่อมเสียบ้าง ด้วยการตีเตียนบ้าง ด้วยการขบไล่บ้าง โดยการถือว่า เรามีกำลังเหนือกว่า ดังนี้; และเมื่อเขาถูกกล่าวหาอยู่ด้วยเรื่องที่เป็นจริง ก็บิดพลิ้วไม่ยอมรับ; เมื่อถูก

กล่าวหาอยู่ด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง ก็ไม่พยายามที่จะทำให้แจ้งชัดออกไปว่า นั่นไม่ตรง นั่นไม่จริงอย่างนี้ ๆ. เพราะฉะนั้นบุคคลชนิดนี้ จึงควรถูกเรียกว่า เป็นอกาลวาที่บ้าง อฏฺฐวาที่บ้าง อนัตถวาที่บ้าง อธัมมวาที่บ้าง อวินยวาที่บ้าง,

ภิกษุ ท.! บุคคลชนิดนี้ ถูกอกุศลธรรมอันลามกซึ่งเกิดมาจากความโลภครอบงำแล้ว มีจิตอันอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดจากโลภะกลุ่มมุ่มแล้ว ย่อมอยู่เป็นทุกข์ มีความลำบาก มีความคับแค้น มีความเร่าร้อน ในทิวฐธรรมนั้นเทียว, ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมหวังได้แต่ทุกคติ. (ในกรณีแห่งความโกรธและความหลง ก็ตรัสไว้โดยข้อความทำนองเดียวกัน อย่างที่กล่าวได้ว่าทุกตัวอักษร ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น). ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ ๆ เช่นต้นตาละ ต้นธวะ หรือต้นผันทนะก็ดี ถูกเครือเถามาถูวาสามชนิดขึ้นคลุมแล้ว รัตรึงแล้ว ย่อมถึงความพินาศฉิบหาย, ฉนั้นใดก็ฉนั้น.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล อกุศลมูล ๓ อย่าง.

(พระองค์ยังได้ตรัสข้อความนี้เป็นปฏิภาชนัยฝ่ายตรงกันข้ามอีก ซึ่งผู้ศึกษาหาดูได้จากหัวข้อว่า "ปรินิพพานในทิวฐธรรมด้วยการตัดอกุศลมูล" ในภาค ๓ แห่งหนังสือเล่มนี้).

- ดิก. อ. ๒๐/๒๕๘/๕๐๙.

ข้อควรทราบเกี่ยวกับอกุศลมูล (หลายแง่มุม)

ภิกษุ ท.! ถ้าพวกปริพพาชกเดิยรติย์เหล่าอื่น จะพึงถามอย่างนี้ว่า "อาวุโส! ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ คือราคะ ดทสะ โมหะ. อาวุโส! อะไรเป็นความผิดแปลก อะไรเป็นความแตกต่าง อะไรเป็นเครื่องแสดงความต่าง ระหว่างธรรม

๓ อย่างเหล่านี้นั้น?" ดังนี้ ... ภิกษุ ท.! พวกเขาถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟังพยากรณ์แก่เขาว่า "อาวุโส! ราคะมีโทษน้อย คลายช้า. โทสะมีโทษมาก คลายเร็ว. โมหะมีโทษมาก คลายช้า".

ถ้าเขาถามว่า "อาวุโส! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้ราคะที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น, หรือราคะที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นไปเพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์?" ดังนี้. คำตอบฟังมีว่า **สุกฺกนิมิต** (สิ่งที่แสดงให้รู้สึกว่างาม); คือเมื่อเขาทำในใจซึ่งสุกฺกนิมิตโดยไม่แยบคาย ราคะที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และราคะที่เกิดอยู่แล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์. อาวุโส; นี่คือเหตุ นี่คือปัจจัย.

ถ้าเขาถามอีกว่า "อาวุโส! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้โทสะที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น, หรือโทสะที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นไปเพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์?" ดังนี้. คำตอบฟังมีว่า **ปฏิกฺขนิมิต** (สิ่งที่แสดงให้รู้สึกกระทบกระทั่ง); คือเมื่อเขาทำในใจซึ่งปฏิกฺขนิมิตโดยไม่แยบคาย โทสะที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และโทสะที่เกิดอยู่แล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์. อาวุโส! นี่คือเหตุ นี่คือปัจจัย.

ถ้าเขาถามอีกว่า "อาวุโส! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้โมหะที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น, หรือโมหะที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นไปเพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์?" ดังนี้. คำตอบฟังมีว่า **อโยนิโสมนสิการ** (การกระทำในใจโดยไม่แยบคาย); คือเมื่อทำในใจโดยไม่แยบคาย โมหะที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และโมหะที่เกิดอยู่แล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์. อาวุโส! นี่คือเหตุ นี่คือปัจจัย.

ถ้าเขาถามอีกว่า "อาวุโส! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้ราคะที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น, หรือราคะที่เกิดขึ้นแล้ว ละไป?" ดังนี้. คำตอบพึงมีว่า **อสุกนิमित** (สิ่งที่แสดงให้รู้สึกรว่าไม่งาม); คือเมื่อเขาทำในใจซึ่งอสุกนิमितโดยแยบคาย ราคะที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และราคะที่เกิดอยู่แล้วก็ละไป. อาวุโส! นี่คือเหตุ นี่คือ ปัจจัย.

ถ้าเขาถามอีกว่า "อาวุโส! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้โทสะที่ยังไม่เกิด ไม่เกิดขึ้น, หรือโทสะที่เกิดขึ้นแล้ว ละไป?" ดังนี้. คำตอบพึงมีว่า **เมตตาคเจโตวิมุตติ** (ความหลุดพ้นแห่งจิตอันประกอบด้วยเมตตา); คือเมื่อเขาทำในใจซึ่งเมตตาคเจโตวิมุตติโดยแยบคาย โทสะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น และโทสะที่เกิดอยู่แล้วก็ละไป. อาวุโส! นี่คือเหตุ นี่คือปัจจัย.

ถ้าเขาถามอีกว่า "อาวุโส! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้โมหะที่ยังไม่เกิด ไม่เกิดขึ้น, หรือโมหะที่เกิดขึ้นแล้ว ละไป? ดังนี้. คำตอบพึงมีว่า **โยนิโสมนสิการ** คือเมื่อทำในใจโดยแยบคาย โมหะที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และโมหะที่เกิดอยู่แล้วก็ละไป อาวุโส! นี่คือเหตุ นี่คือ ปัจจัย.

- ดิก. อัง. ๒๐/๒๕๖/๕๐๘.

ไม่อาจละราคะโทสะโมหะ ก็เพราะหลงในสัญโญชนิยธรรม

ภิกษุ ท.! ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สองอย่างอะไรเล่า? สองอย่างคือ ความเป็นผู้มัวแต่เห็นเป็นของอร่อยในสัญโญชนิยธรรมทั้งหลาย

อย่างหนึ่ง และความเป็นผู้ตามเห็นความเป็นของน่าเบื่อหน่ายในสังญโณชนียธรรมทั้งหลาย นี้ก็อย่างหนึ่ง.

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้มัวแต่เห็นเป็นของอร่อยในสังญโณชนียธรรม (กามคุณห้า ฯลฯ) ทั้งหลายอยู่ ย่อมลระลาคะไม่ได้ ละโทสะไม่ได้ ละโมหะไม่ได้. เพราะลระลาคะโทสะโมหะไม่ได้ ย่อมไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส; เรากล่าวว่า ย่อมพ้นจากทุกข์ได้.

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้ตามเห็นความเป็นของน่าเบื่อหน่ายในสังญโณชนียธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมลระลาคะได้ ย่อมละโทสะได้ ย่อมละโมหะได้. เพราะลระลาคะโทสะโมหะได้ ย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส; เรากล่าวว่า ย่อมพ้นจากทุกข์ได้.

ภิกษุ ท.! นี้แหละ คือธรรม ๒ อย่าง.

- ทุก. อ. ๒๐/๖๕/๒๕๒.

สังโยชน์เจ็ด

ภิกษุ ท.! สังโยชน์ (สิ่งผูกพัน) ๗ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. เจ็ดอย่างอย่างไรเล่า? เจ็ดอย่าง คือ อนุนยสังโยชน์ (สังโยชน์คือกามราคะเป็นเหตุให้ติดตาม) ๑ ปฏิฆสังโยชน์ (สังโยชน์คือความโกรธไม่ได้อย่างไร) ๑ ทิฏฐิสังโยชน์ (สังโยชน์คือความเห็นผิด) ๑ วิจิกิจฉาสังโยชน์ (สังโยชน์คือความลังเลสงสัย) ๑ มานสังโยชน์ (สังโยชน์คือความสำคัญตน) ๑ ภวราคสังโยชน์ (สังโยชน์คือความกำหนดในภพ) ๑ อวิชชาสังโยชน์ (สังโยชน์คืออวิชชา) ๑. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือสังโยชน์ ๗ อย่าง.

ภิกษุ ท.! พรหมจรรย์ที่ประพุดิกันอยู่นี้ เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่ง
สังโยชน์ ๗ อย่าง. เจ็ดอย่างเหล่าไหนเล่า?

ภิกษุ ท.! พรหมจรรย์ที่ประพุดิกันอยู่ เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่ง
อนุนยสังโยชน์ ๑ ปฏิฆสังโยชน์ ๑ ทิฏฐิสังโยชน์ ๑ วิจิกิจฉาสังโยชน์ ๑
มานสังโยชน์ ๑ ภวราคสังโยชน์ ๑ อวิชชาสังโยชน์ ๑. ภิกษุ ท.!
พรหมจรรย์ที่ประพุดิกันอยู่นี้ เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งสังโยชน์ ๗ อย่างเหล่านี้แล.

ภิกษุ ท.! เมื่อใดแล, อนุนยสังโยชน์ก็ดี ปฏิฆสังโยชน์ก็ดี
ทิฏฐิสังโยชน์ก็ดี วิจิกิจฉาสังโยชน์ก็ดี มานสังโยชน์ก็ดี ภวราคสังโยชน์ก็ดี
อวิชชาสังโยชน์ก็ดี เป็นสิ่งที่ภิกษุละได้แล้ว มีรากเง่าอันตัดขาดแล้ว ทำให้
เหมือนตาลยอดเน่า ทำให้มีไม่ได้ ทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป;

ภิกษุ ท.! เมื่อนั้น, ภิกษุนี้ เราเรียกว่า "ตัดค้นหาได้แล้ว
รื้อถอนสังโยชน์ได้แล้ว ได้ทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะรู้จักหน้าตาของมานะอย่าง
ถูกต้องแล้ว" ดังนี้แล.

- สุตตค. อ. ๒๓/๗-๘/๘-๙.

(เกี่ยวกับเรื่องนี้ ควรดูหัวข้อว่า "ประพุดิพรหมจรรย์เพื่อละเพื่อตัดอนุนยโดย
เด็ดขาด" ที่หน้า ๔๓๑ แห่งหนังสือนี้ ประกอบด้วย).

(สังโยชน์เจ็ด อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! สังโยชน์ ๗ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. เจ็ดอย่าง อย่างไม่
เล่า? เจ็ดอย่างคือ อนุนยสังโยชน์ ๑ ปฏิฆสังโยชน์ ๑ ทิฏฐิสังโยชน์ ๑

วิจิกิจฉาสัญญโยชน์ ๓ มานัสัญญโยชน์ ๑ อิศาสัญญโยชน์ (สังโยชน์คือความริษยา)
๑ มัจฉริยสัจญโยชน์ (สังโยชน์คือความตระหนี่) ๑. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล
สังญโยชน์ ๗ อย่าง

- สตุตทก. อ. ๒๓/๘/๑๐.

สังโยชน์สิบ

ภิกษุ ท.! สังโยชน์ ๑๐ ประการเหล่านี้ มีอยู่. สิบประการอย่างไร
เล่า? สิบประการ คือ โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ อุทัมภาคิยสังโยชน์
๕ ประการ.

โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ เป็นอย่างไรเล่า? คือ สักกายทิฏฐิ
วิจิกิจฉา สีลัพพต-ปราชัย กามฉันทะ พยาบาท : เหล่านี้ คือ โอรัมภาคิย-
สังโยชน์ ๕ ประการ.

อุทัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ เป็นอย่างไรเล่า? คือ รูปราคะ
อรูปราคะ มานะอุทัจจะ อวิชชา : เหล่านี้ คือ อุทัมภาคิยสังโยชน์ ๕
ประการ.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล สังโยชน์ ๑๐ ประการ.

- ทสก. อ. ๒๔/๑๘-๑๙/๑๓.

ลักษณะที่เป็นโอรัมภาคิยสังโยชน์

'ข้าแต่พระผู้มีพระภาค! บัดนี้ เป็นการอันสมควรที่พระผู้มีพระภาคจะพึง
ทรงแสดงโอรัมภาคิยสังโยชน์ห้า. ภิกษุทั้งหลายได้ฟังต่อพระผู้มีพระภาคแล้วจักทรงจำไว้."

อานนท์! ในกรณีนี้ **บุณฑชน ผู้ไม่มีการสดับ** ไม่เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่เห็นสัพบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัพบุรุษไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัพบุรุษ : -

เขามีจิตอัน **สักกายทิฏฐิกลุ้มรุมแล้ว** อันสักกายทิฏฐิห่อหุ้มแล้ว อยู่; เขา **ไม่รู้ชัดตามเป็นจริงซึ่งอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากสักกายทิฏฐิอันเกิดขึ้นแล้ว**, สักกายทิฏฐินั้นก็เป็นของมีกำลัง จนเขานำออกไปไม่ได้ จึงเป็นโอรัมภาคิย-สังโยชน์. (ในกรณีแห่งวิจิกิจฉา สัมพัตตปราคาส กามราคะและพยาบาท (หรืออุปภิฆะ) ก็มีข้อความตรัสไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งสักกายทิฏฐิทุกประการ).

อานนท์! ส่วน**อริยสาวกผู้มีการสดับ** ได้เห็นพระอริยเจ้า เป็นผู้ฉลาดในธรรมของพระ-อริยเจ้า ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ได้เห็นสัพบุรุษ เป็นผู้ฉลาดในธรรมของสัพบุรุษได้รับการแนะนำในธรรมของสัพบุรุษ :-

เขามีจิตอัน**สักกายทิฏฐิไม่กลุ้มรุม** อันสักกายทิฏฐิไม่ห่อหุ้ม อยู่. อริยสาวกนั้นย่อม**รู้ชัดตามที่เป็นจริง ซึ่งอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากสักกาย-ทิฏฐิอันเกิดขึ้นแล้ว**, สักกายทิฏฐินั้น อันอริยสาวกนั้นย่อมละได้พร้อมทั้งอนุสัย. (ในกรณีแห่ง วิจิกิจฉา สัมพัตตปราคาส กามราคะ และพยาบาท (หรืออุปภิฆะ) ก็มีข้อความตรัสไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งสักกายทิฏฐิทุกประการ).

- ม. ม. ๑๓/๑๕๖/๑๕๕.

(การที่บุคคลลักกายทิฏฐิเป็นต้นไม่ได้ จนเป็นธรรมชาติมีกำลังถึงกับเขานำออกไม่ได้ นั่นคือลักษณะแห่งความเป็นโอรัมภาคิยสังโยชน์. รายละเอียดของสັกกายทิฏฐิ ดูได้ที่หัวข้อว่า "สັกกายทิฏฐิ มีได้ด้วยอาการอย่างไร" แห่งหนังสือเล่มนี้ ที่หน้า ๓๗๒).

อนุสัยสามคู่กับเวทนาสาม

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัยตาด้วย รูปทั้งหลายด้วย จึงเกิดจักขุ-
วิญญาณ; การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (ตา+รูป+จักขุวิญญาณ)
นั่นคือผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา อันเป็นสุขบ้าง เป็น
ทุกข์บ้าง ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขบ้าง.

บุคคลนั้น เมื่อสุขเวทนาถูกต้องอยู่ ย่อมเพติดเพลิน ย่อมพรั้ง
สรรเสริญ เมามหกอยู่; **อนุสัยคือราคะ** ย่อมตามนอน (เพิ่มความเคยชินให้)
แก่บุคคลนั้น (ตสฺส รากานุสโย อนุสติ);

เมื่อทุกข์เวทนาถูกต้องอยู่ เขาย่อมเศร้าโศก ย่อมระทมใจ ย่อม
คร่ำครวญ ย่อมตีอกร่ำไห้ ย่อมถึงความหลงใหลอยู่; **อนุสัยคือปฏิมะ** ย่อม
ตามนอน (เพิ่มความเคยชินให้) แก่บุคคลนั้น.

เมื่อเวทนาอันไม่ใช่ทุกข์ไม่สุข ถูกต้องอยู่ เขาย่อมไม่รู้ตามเป็นจริง
ซึ่งเหตุให้เกิดเวทนานั้นด้วย ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งเวทนานั้นด้วย ซึ่งอัสสาทะ
(อรอย) ของเวทนานั้นด้วย ซึ่งอาทีนวะ (โทษ) ของเวทนานั้นด้วย ซึ่ง
นิสสรณะ (อุบายเครื่องออกพ้นไป) ของเวทนานั้นด้วย; **อนุสัยคืออวิชชา** ย่อม
ตามนอน (เพิ่มความเคยชินให้) แก่บุคคลนั้น.

ภิกษุ ท.! บุคคลนั้นหนอ ยังละราคานุสัยอันเกิดจากสุขเวทนาไม่ได้; ยังบรรเทาปฏิฆานุสัยอันเกิดจากทุกขเวทนาไม่ได้; ยังถอนอวิชชานุสัยอันเกิดจากอทุกขมสุขเวทนาไม่ได้; เมื่อยังละอวิชชาไม่ได้ และยังทำวิชชาให้เกิดขึ้นไม่ได้แล้ว, เขาจักทำที่สุดแห่งทุกข์ในทิฏฐธรรม (ปัจจุบัน) นี้ได้ นั้น; ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จักมีได้.

(ในกรณีแห่ง หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ก็ได้ตรัสโดยทำนองเดียวกันในกรณีแห่งตา).

- อุปปริ.ม. ๑๔/๕๑๖/๘๒๒.

อนุสัยเนื่องอยู่กับเวทนา

ภิกษุ ท.! เวทนา ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สามอย่างเหล่านี้ไหนเล่า? สามอย่างคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา.

ภิกษุ ท.! **ราคานุสัยอันเกิดจากสุขเวทนา เป็นสิ่งที่ควรละเสีย ปฏิฆานุสัยอันเกิดจากทุกขเวทนา เป็นสิ่งที่ควรละเสีย. อวิชชานุสัยอันเกิดจากอทุกขมสุขเวทนา เป็นสิ่งที่ควรละเสีย.**

ภิกษุ ท.! เมื่อใด ราคานุสัยอันเกิดจากสุขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุ ละได้แล้ว, ปฏิฆานุสัยอันเกิดจากทุกขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุ ละได้แล้ว. อวิชชานุสัยอันเกิดจากอทุกขมสุขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุ ละได้แล้ว; ภิกษุ ท.! ภิกษุนี้ เรากล่าวว่า เป็นผู้ไม่มีอนุสัย เป็นผู้เห็นชอบ ตัดค้นหาได้ขาดแล้ว หรือถอนสังโยชน์ได้แล้ว กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้วเพราะรู้เฉพาะซึ่งมานะ โดยชอบ.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

เมื่อบุคคลเสวยสุขเวทนาอยู่ ไม่รู้จักชัดซึ่งเวทนานั้น
 ราคานุสัยย่อมนมีแก่เขาผู้มองไม่เห็นทางออกจากอำนาจของเวทนา
 นั้น. เมื่อบุคคลเสวยทุกข์เวทนาอยู่ ไม่รู้จักชัดซึ่งเวทนานั้น
 ปฏิกานุสัยย่อมนมีแก่เขาผู้มองไม่เห็นทางออกจากอำนาจของเวทนา
 นั้น. บุคคลเพลิดเพลีนแม้ในอทุกขมสุข อันพระภุริบัญญัติ
 พุทธเจ้าทรงแสดงว่าเป็นธรรมอันรำงับ ก็หาพ้นจากทุกข์ไปได้ไม่.

เมื่อใดภิกษุ มีความเพียรเผากิเลส ไม่ทอดทิ้งสัมปชัญญะ
 ก็เป็นบัณฑิต รอบรู้เวทนาทั้งปวง. ภิกษุนั้น เพราะรอบรู้ซึ่ง
 เวทนา จึงเป็นผู้ไม่มีอาสวะในทิฏฐธรรม เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม
 จนกระทั่งกายแตก จมเวท ไม่เข้าถึงซึ่งการนับ (ว่าเป็นอะไร) แล.

- สฟา. ส. ๑๘/๒๕๔/๓๖๓-๓๖๔.

อนุสัยทั้งสามเกิดได้ แม้เมื่อเสวยทุกข์เวทนา

ภิกษุ ท.! บุณฺชนผู้ไม่มีการสดับ ก็เสวยสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนา
 บ้าง อทุกขมสุขเวทนาบ้าง. แม้อริยสาวกผู้มีการสดับ ก็เสวยสุขเวทนาบ้าง
 ทุกขเวทนาบ้าง อทุกขมสุขเวทนาบ้าง. ภิกษุ ท.! เมื่อเป็นเช่นนั้น ใน
 ระหว่างอริยสาวกผู้มีการสดับ กับบุณฺชนผู้ไม่มีการสดับดังที่กล่าวมานี้ อะไร
 เป็นความผิดแผกแตกต่างกัน อะไรเป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน อะไรเป็น
 เหตุที่แตกต่างกัน ระหว่างอริยสาวกผู้มีการสดับ จากบุณฺชนผู้ไม่มีการสดับ?

ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลวิงวอนว่า 'ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ธรรมทั้งหลายของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเป็นมูล มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่ง. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เป็นการชอบแล้วหนอ ขอให้บรรดแห่งภชาษิตนั้น จงแจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเองเถิด ภิกษุทั้งหลายได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! บุณฺชนผู้ไม่มีการสตัป อันทุกขเวทนาถูกต้องอยู่ ย่อมเสรำาโคก ย่อมกระวนกระวาย ย่อมรำาไรรำาพัน เป็นผู้ทูปอกรำาให้ ถึงความมีสติพื้นเพื่อน; เขาย่อมเสวยซึ่งเวทนาทั้ง ๒ ฝ่าย คือเวทนาทั้งทางกายและทางจิต

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนบุรุษพึงยิงบุรุษด้วยลูกศร แล้วพึงยิงข้าซึ่งบุรุษนั้นด้วยลูกศรที่สองอีก บุรุษผู้ถูกยิงด้วยลูกศรสองลูกอย่างนี้ ย่อมเสวยเวทนาทางกายด้วย ทางจิตด้วย, แม้นั้นใด; ภิกษุ ท.! บุณฺชนผู้ไม่มีการสตัป ก็เป็นฉนั้นนั่น คือ เมื่อทุกขเวทนาถูกต้องอยู่ ย่อมเสรำาโคก ย่อมกระวนกระวาย ย่อมรำาไรรำาพัน เป็นผู้ทูปอกรำาให้ ถึงความมีสติพื้นเพื่อนอยู่; ชื่อว่าเขาย่อมเสวยซึ่งเวทนาทั้งสองอย่าง คือทั้งทางกายและทางจิต. เขาเป็นผู้มีปฏิฆะเพราะทุกขเวทนานั้นนั่นเอง. **ปฏิฆานุสสัยอันใด อันเกิดจากทุกขเวทนา, ปฏิฆานุสสัยอันนั้น ก็ย่อมนอนตามซึ่งบุณฺชนนั้นผู้มีปฏิฆะด้วยทุกขเวทนา.** บุณฺชนนั้นอันทุกขเวทนาถูกต้องอยู่ ย่อมจะ (น้อมนี้) พอใจซึ่งกามสุข. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท.! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า บุณฺชนผู้ไม่มีการสตัป ย่อมไม่รู้ชัดอุบายเครื่องปลดเปลื้องซึ่งทุกขเวทนา อื่นนอกไปจากกามสุข. เมื่อบุณฺชนนั้น พอใจยังอยู่ซึ่งกามสุข, **ราคานุสสัยอันใดอันเกิดจากสุขเวทนา, ราคานุสสัยอันนั้น ย่อมนอนตามซึ่งบุณฺชนนั้น.** บุณฺชนนั้น ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งเวทนา ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม

และซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น ตามที่เป็นจริง, เมื่อบุถุชนนั้น ไม่รู้ชัดอยู่ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันดำทราวม และซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น ตามที่เป็นจริงอยู่. **อวิชชานุสัยอันใด อันเกิดจากอทุกขมสุขเวทนา, อวิชชานุสัยอันนั้น ย่อมนอนตามซึ่งบุถุชนนั้น.** บุถุชนนั้น ถ้าเสวยสุขเวทนา ย่อมเป็นผู้ติดพัน (ในเวทนา) เสวยเวทนานั้น; ถ้าเสวยทุกขเวทนา ก็เป็นผู้ติดพันเสวยเวทนานั้น; ถ้าเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็เป็นผู้ติดพันเสวยเวทนานั้น.

ภิกษุ ท.! บุถุชนผู้ไม่มีการสดับนี้ เรากล่าวว่า เป็นผู้ติดพันแล้ว ด้วยชาติชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย; เรากล่าวว่า เป็นผู้ติดพันแล้วด้วยทุกข์ ดังนี้.

- สฬา. ส. ๑๘/๒๕๗-๒๕๘/๓๖๙-๓๗๐.

รายละเอียดที่ควรศึกษาเกี่ยวกับอาสวะ

ภิกษุ ท.! ที่เรากล่าวว่า "อาสวะ นิทานสัมภวะแห่งอาสวะ เวมัตต-ตาแห่งอาสวะ วิบากแห่งอาสวะ นิโรธแห่งอาสวะ ปฏิปทาให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งอาสวะ เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่างแจ้ง" นั้น เรากล่าวหมายถึงอาสวะไหนกันเล่า? ภิกษุ ท.! อาสวะ ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ คือกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ.

ภิกษุ ท.! นิทานสัมภวะ (เหตุเป็นแดนเกิด) แห่งอาสวะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! อวิชชา เป็นนิทานสัมภวะแห่งอาสวะ.

ภิกษุ ท.! เวมัตตตา (ประมาณต่าง ๆ) แห่งอาสวะ เป็นอย่างไรเล่า?
 ภิกษุ ท.! อาสวะนำไปสู่'nรกกัมี อาสวะนำไปสู่'กำเนิดเดรัจฉานกัมี อาสวะ
 นำไปสู่'เปรตวิสัยกัมี อาสวะนำไปสู่' มนุสสโลกกัมี. อาสวะนำไปสู่'เทวโลกกัมี.
 ภิกษุ ท.! **นี่เราเรียกว่า เวมัตตตาแห่งอาสวะ.**

ภิกษุ ท.! วิบากแห่งอาสวะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ข้อที่
 บุคคลถึงซึ่งอวิชาแล้วเขากระทำอัตตภาพอันเกิดจากอวิชานั้น ๆ ให้เกิดขึ้น^๑
 เป็นอัตตภาพมีส่วนแห่งบุญก็ดี มีส่วนแห่งอบุญก็ดี. ภิกษุ ท.! **นี่เราเรียกว่า
 วิบากแห่งอาสวะ.**

ภิกษุ ท.! นิโรธ (ความดับ) แห่งอาสวะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ
 ท.! **ความดับแห่งอาสวะมี เพราะความดับแห่งอวิชา. อริยอัฏฐังคิกมรรค
 นี้่นแล เป็นปฏิบัติให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งอาสวะ; ปฏิปทานั้นได้แก่ สัมมาทิฏฐิ
 สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ
 สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.**

ภิกษุ ท.! ในกาลใดแล อริยสาวกยอมรู้ชัดซึ่งอาสวะ อย่างนี้,
 รู้ชัดซึ่งนิทานสัมภาวะแห่งอาสวะ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเวมัตตตาแห่งอาสวะ อย่างนี้,
 รู้ชัดซึ่งวิบากแห่งอาสวะ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งนิโรธแห่งอาสวะ อย่างนี้, รู้ชัด

---

๑. ข้อความนี้ใช้ได้ทั้งภาษาคนและภาษาธรรม : ภาษาคนก็คือเกิดใหม่หลังจากตายแล้ว ดังที่
 ทราบกันอยู่; ถ้าเป็นภาษาธรรมก็คือ อัตตภาพปัจจุบันของเขานั้นเกิดเปลี่ยนเป็นบุญหรือ
 บาป ตามสมควรแก่อุปาทานที่เกิดขึ้นจากความใคร่นั้น ๆ โดยที่ยังไม่ต้องตาย; ทั้งนี้แล้ว
 แต่ผู้ศึกษาจะถือเอาความหมายไหน.

ซึ่งปฏิบัติให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งอาสวะ อย่างนี้; ในกาลนั้น อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดซึ่งพรหมจรรย์นี้อันเป็นเครื่องเจาะแทงกิเลส ว่า เป็นนิโรธแห่งอาสวะ.

- จก. อ. ๒๒/๔๖๒-๔๖๓/๓๓๔.

เหตุให้อาสวะเจริญและไม่เจริญ

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ ขยะแขยงต่อสิ่งที่ไม่ควร ขยะแขยง บุคคลผู้ไม่ขยะแขยงต่อสิ่งที่ไม่ควรขยะแขยง. ....

- ทก. อ. ๒๐/๑๐๗/๓๕๓.

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ สำคัญว่าควรในสิ่งที่ไม่ควร บุคคลผู้ สำคัญว่าไม่ควรในสิ่งที่ควร. ....

- ทก. อ. ๒๐/๑๐๗/๓๕๕.

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ สำคัญว่าอาบัติในสิ่งที่มีไช้อาบัติ บุคคลผู้ สำคัญว่าไม่ใช่อาบัติในสิ่งที่เป็นอาบัติ. ....

- ทก. อ. ๒๐/๑๐๗/๓๕๗.

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ สำคัญว่าธรรมในสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม บุคคลผู้ สำคัญว่าไม่ใช่ธรรมในสิ่งที่เป็นธรรม. ....

- ทก. อ. ๒๐/๑๐๘/๓๕๙.

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **สำคัญว่าวินัยในสิ่งที่ไม่ใช่วินัย** บุคคลผู้ **สำคัญว่าไม่ใช่วินัยในสิ่งที่เป็นวินัย**.

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก ๆ เหล่านี้แล.

- ทฎก. อัม. ๒๐/๑๐๘/๓๖๑.

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญ แก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **ไม่ขะยะขะยงต่อสิ่งที่ไม่ควรขะยะขะยง** บุคคลผู้ **ขะยะขะยงสิ่งที่ไม่ควรขะยะขะยง**. ....

- ทฎก. อัม. ๒๐/๑๐๗/๓๕๔.

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **สำคัญว่าไม่ควรในสิ่งที่ไม่ควร** บุคคลผู้ **สำคัญว่าควรในสิ่งที่ควร**.....

- ทฎก. อัม. ๒๐/๑๐๗/๓๕๖.

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **สำคัญว่าไม่ใช่อาบัติในสิ่งที่ไม่ใช่อาบัติ** บุคคลผู้ **สำคัญว่าอาบัติในสิ่งที่เป็นอาบัติ**. ...

- ทฎก. อัม. ๒๐/๑๐๗/๓๕๘.

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญ แก่บุคคล ๒ จำพวก.
บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **สำคัญว่าไม่ใช่ธรรม**
ในสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม บุคคลผู้ **สำคัญกว่าธรรมในสิ่งที่เป็นธรรม**. ....

- ทก. อ. ๒๐/๑๐๘/๓๖๐.

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญ แก่บุคคล ๒ จำพวก
บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **สำคัญว่าไม่ใช่วินัย**
ในสิ่งที่ไม่ใช่วินัย บุคคลผู้ **สำคัญว่าวินัยในสิ่งที่เป็นวินัย**.

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก ๆ
เหล่านี้แล.

-ทก. อ. ๒๐/๑๐๘/๓๖๑.

เหตุให้ไม่ปรินิพพานในทิฏฐุธรรม

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! อะไรหนอเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้สัตว์บาง
พวกในโลกนี้ ไม่ปรินิพพานในทิฏฐุธรรม?”

ท่านผู้เป็นจอมเทพ! **รูป**ทั้งหลายที่จะพึงรู้ได้ด้วยจักขุ มีอยู่, เป็น
รูปที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยแห่ง
ความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด. ถ้าว่า ภิกษุยอมเพลิดเพลिन พร้า-
สรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งรูปนั้น แล้วไซ้; เมื่อภิกษุนั้นเพลิดเพลिन
พร้าสรรเสริญ เมามกอยู่ กะรูปนั้น, วิญญานนั้น เป็นวิญญานอันตันทา

ในอารมณ์คือรูปอาศัยแล้ว วิญญาณนั้นคืออุปาทาน.^๑ ท่านผู้เป็นจอมเทพ!
ภิกษุผู้มีอุปาทาน ย่อมไม่ปรีนิพพาน.

(ในกรณีแห่งเสียงที่จะฟังรู้สึกด้วยโสตะ กลิ่นที่จะฟังรู้สึกด้วยฆานะ รสที่จะฟังรู้สึก
ด้วยชิวหา สัมผัสทางผิวหนังที่จะฟังรู้สึกด้วยกายะ(ผิวกายทั่วไป) และธัมมารมณ์ที่จะฟังรู้สึกด้วย
มนะ ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่จะฟังรู้ได้ด้วยจักขุ ข้างบนนั้น).

ท่านผู้เป็นจอมเทพ! นี้แล เป็นเหตุ นี้เป็นปัจจัย ที่ทำให้สัตว์
บางพวกในโลกนี้ ไม่ปรีนิพพานในทิฏฐธรรม.

- สฟา. ส. ๑๘/๑๒๘/๑๗๘.

บุคคลผู้ถึงซึ่งอวิชา

'ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! คนกล่าวกันว่า 'อวิชา-อวิชา' ดังนี้. ก็อวิชา
นั้น เป็นอย่างไร? และบุคคลชื่อว่า มีอวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร? พระเจ้าข้า!'

ภิกษุ! ในโลกนี้ บุคคลผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ย่อมไม่รู้จักรูป,
ไม่รู้จักระเบิดให้เกิดของรูป, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของรูป, ไม่รู้จักทาง
ดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของรูป; เขาย่อมไม่รู้จักเวทนา, ไม่รู้จักเหตุ
ให้เกิดของเวทนา, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของเวทนา, ไม่รู้จักทางดำเนินให้
ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา; เขาย่อมไม่รู้จักสัญญา, ไม่รู้จักเหตุให้เกิด
ของสัญญา, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของสัญญา, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับ

๑. วิญญาณในที่นี้ หมายถึงมโนวิญญาณที่รู้สึกต่อความเพลนและความมัวเมาในรูปนั้น; ไม่
ใช้จักขุวิญญาณ ที่เห็นรูปตามธรรมดา.

ไม่เหลือของสัญญา; เขาย่อมไม่รู้จักสังขารทั้งหลาย, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของสังขารทั้งหลาย, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของสังขารทั้งหลาย, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสังขารทั้งหลาย; เขาย่อมไม่รู้จัก วิญญาณ, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของวิญญาณ, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของวิญญาณ, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของวิญญาณ, ภิกษุ! ความไม่รู้นี้ เราเรียกว่า "อวิชชา" ; และบุคคลชื่อว่า มีอวิชชาด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๙๘/๓๐๐.

อวิชชา ของผู้ถึงซึ่งอวิชชา

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ที่เรียกกันว่า 'อวิชชา-อวิชชา' ดังนี้ นั่น เป็นอย่างไร? และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงชื่อว่า เป็นผู้ถึงซึ่งอวิชชา? พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ! ในกรณีนี้ บุคคลผู้ไม่มีการสดับ ไม่รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริง ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ **อันมีความก่อกำเนิดเป็นธรรมดา** ว่า "เป็นสิ่งที่มีความก่อกำเนิดเป็นธรรมดา" ดังนี้; ไม่รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ **อันมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา** ว่า "เป็นสิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา" ดังนี้; ไม่รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ **อันมีทั้งความก่อกำเนิดและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา** ว่า "เป็นสิ่งที่มีความก่อกำเนิดและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา" ดังนี้. ภิกษุ! ความไม่รู้นี้ เราเรียกว่า อวิชชา; และบุคคลชื่อว่า เป็นผู้ถึงซึ่งอวิชชาย่อมมีได้ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๐๙/๓๒๐.

ทุกขสมุททยอริยสัจเป็นสิ่งที่ควรละ

ภิกษุ ท.! อริยสัจมีสี่อย่างเหล่านี้, สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือ:- ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุททยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินี-ปฏิบัติอริยสัจ. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือ อริยสัจสี่อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในบรรดาอริยสัจสี่อย่างเหล่านี้, อริยสัจที่ใคร ๆ ควรรอบรู้ มีอยู่, อริยสัจที่ใคร ๆ ควรละ มีอยู่, ... ภิกษุ ท.! อริยสัจที่ใคร ๆ ควรรอบรู้นั้น ได้แก่ อริยสัจคือ ทุกข์; อริยสัจที่ใคร ๆ ควรละนั้น ได้แก่ อริยสัจคือ เหตุให้เกิดทุกข์. ....

ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอทั้งหลาย พึงทำความเข้าใจเพื่อให้รู้ว่าที่แท้จริงว่า 'ทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ', ดังนี้; ว่า 'เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ'; .... ดังนี้เกิด

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๔๖/๑๗๐๙

นิทเทศ ๘

ว่าด้วยกิเลสทั้งหลายในฐานะสมุทัย

จบ

ภาค ๒

ว่าด้วยทุกขสมุททยอริยสัจ

ความจริงตันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์

จบ

คำชี้ชวนวิงวอน

ภิกษุ ท.! โยคกรรม อันเธอพึงกระทำ เพื่อให้รู้ว่า
"นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับสนิทแห่งทุกข์
นี้ทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์."

เทสิตฺ. โว มยา นิพพานํ เทสิตโต นิพพานคามิมคฺโค
นิพพาน เราได้แสดงแล้ว,
ทางให้ถึงนิพพาน เราก็ได้แสดงแล้ว แก่เธอทั้งหลาย.

กัจจโต ที่ศาสนาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล
อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย,
กิจนั้น เราได้ทำแล้วแก่พวกเธอ.

นั่น โคนไม้; นั่น เรือนว่าง.
พวกเธอจงเพียรเผากิเลส. อย่าได้ประมาท,
อย่าเป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย.

อัย โว อมฺหากํ อนุสาสนี
นี่แหละ วาจาเครื่องพร่ำสอนของเรา แก่เธอทั้งหลาย.

(มหาวาร. สํ. - สฬา.สํ.)

ภาค ๓

ว่าด้วย

นิโรธอริยสัจ

ความจริงอันประเสริฐคือความดับไม่เหลือของทุกข์

ภาค ๓

มีเรื่อง :-	นิทเทศ ๙ ว่าด้วยเรื่องความดับแห่งตัณหา	๒๙	เรื่อง
	นิทเทศ ๑๐ ว่าด้วยธรรมเป็นที่ดับตัณหา	๖๑	เรื่อง
	นิทเทศ ๑๑ ว่าด้วยผู้ดับตัณหา	๑๐๖	เรื่อง
	นิทเทศ ๑๒ ว่าด้วยอาการดับแห่งตัณหา	๖๑	เรื่อง

อริยสัจจากพระโอรุฬ

ภาค ๓

ว่าด้วย

นิโรธอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐ

คือความดับไม่เหลือของทุกข์

(มี ๔ นิทเทศ)

อุทเทศแห่งนิโรธอริยสัจ

ภิกษุ ท.! ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ความดับสนิทเพราะความจางคลายไปโดย ไม่เหลือของตัณหานั้นนั่นเทียว, ความละไปของตัณหานั้น, ความสลัดกลับคืน ของตัณหานั้น, ความหลุดออกไปของตัณหานั้น และความไม่มีที่อาศัยอีกต่อไป ของตัณหานั้น อันใด; อันนี้ เราเรียกว่า ความจริงอันประเสริฐคือความดับ ไม่เหลือของทุกข์.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๓๔/๑๖๘๑.

นิทเทศแห่งนิโรธอริยสัจ

นิทเทศ ๙ ว่าด้วยความดับแห่งตัณหา

(มี ๒๙ เรื่อง)

ที่ละไปดับไป แห่งตัณหา

ภิกษุ ท.! ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไปในที่ไหน ? เมื่อจะดับไป ย่อมดับไป ในที่ไหน ?

ภิกษุ ท.! สิ่งใด มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับไป ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ,

ภิกษุ ท.! สิ่งใดเล่า มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ?

ภิกษุ ท.! ตา มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, หู มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, จมูก มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ลิ้น มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, กาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ใจ มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ; ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับไป ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! รูป ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, เสียง ทั้งหลายมีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, กลิ่น ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, รส ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, โผฏฐัพพะ ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ธรรมารมณ์ ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดี

ในโลก ; ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไปในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับไป ย่อมดับไปในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **วิญญูณทางตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **วิญญูณทางหู** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **วิญญูณทางจมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **วิญญูณทางลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **วิญญูณทางกาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **วิญญูณทางใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับไป ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **สัมผัสทางตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **สัมผัสทางหู** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **สัมผัสทางจมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **สัมผัสทางลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **สัมผัสทางกาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **สัมผัสทางใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับไป ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางหู** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางจมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางกาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับไป ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **ความหมายรู้ในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความหมายรู้**ในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความหมายรู้**ในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความหมายรู้**ในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความหมายรู้**ในโณภูฏัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความหมายรู้**ในธรรมารมณ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละ ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับ ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **ความคิดนึกในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความคิดนึก**ในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความคิดนึก**ในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความคิดนึก**ในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความคิดนึก**ในโณภูฏัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความคิดนึก**ในธรรมารมณ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละ ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับไป ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **ตัณหาในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหา**ในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหา**ในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหา**ในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหา**ในโณภูฏัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหา**ในธรรมารมณ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละ ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับ ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **ความตริตริกในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตริก**ในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตริก**ในกลิ่น**

มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตริก **ในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตริก **ในโณฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตริก **ในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละย่อมละไป ในสิ่งนั้นๆ, เมื่อจะดับ ย่อมดับไป ในสิ่งนั้นๆ.

ภิกษุ ท.! **ความตริตรอรูปรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอรูปรู **ในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอรูปรู **ในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอรูปรู **ในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอรูปรู **ในโณฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอรูปรู **ในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละย่อมละไป ในสิ่งนั้นๆ, เมื่อจะดับไป ย่อมดับไป ในสิ่งนั้นๆ,

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๖/๒๙๘.

ความดับทุกข์มี เพราะความดับแห่งนันทิ

ปุณณะ! รูป ที่เห็นด้วยตาก็ดี, เสียง ที่ฟังด้วยหูก็ดี, กลิ่น ที่ดมด้วยจมูกก็ดี, รส ที่ลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, โณฏฐัพพะ ที่สัมผัสด้วยกายก็ดี ธรรมารมณ์ ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ เป็นที่ยวนตายุวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ย่อมใจ มีอยู่; ภิกษุ ย่อมไม่เพลิดเพลिन ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมหาหมก ซึ่ง อารมณ์มีรูป เป็นต้นนั้น. เมื่อภิกษุไม่เพลิดเพลिन ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมหาหมก ซึ่งอารมณ์มี รูป เป็นต้นนั้นอยู่, นันทิ (ความเพลिन) ย่อมดับไป.

ปุณณะ ! เรากล่าวว่า "ความดับไม่มีเหลือของทุกข์มิได้ เพราะความดับไม่มีเหลือของความเพลิน" ดังนี้ แล.

- อุปปริ. ม.๑๔/๔๘๒/๗๕๖.

-

ลูกโซ่แห่งความดับทุกข์

ภิกษุ ท.! เพราะความจางคลาย จนดับไม่มีเหลือแห่งอวิชชา นั้นแหละ จึงมีความดับแห่งสังขาร; เพราะความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ; เพราะความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป; เพราะความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งอายตนะหก; เพราะความดับแห่งอายตนะหก จึงมีความดับแห่งผัสสะ; เพราะความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา; เพราะความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา; เพราะความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะความดับแห่งชาติ, ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ย่อมดับไม่มีเหลือ. ความดับไม่มีเหลือแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมิได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๒/๓.

-

พ้นทุกข์เพราะไม่เพลินในธาตุ

ภิกษุ ท.! ผู้ใด ย่อมไม่เพลินกะธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) กะธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) กะธาตุไฟ (เตโชธาตุ) กะธาตุลม (วาโยธาตุ), ผู้นั้นย่อมชื่อว่า

ไม่เพลนในสิ่งที่เป็นทุกข์. ผู้ใด ย่อมไม่เพลนในสิ่งที่เป็นทุกข์, เรากล่าว
ผู้นั้นว่า เป็น "ผู้หลุดพ้นแล้วจากทุกข์" ดังนี้ แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๒๐๘/๔๑๓.

ความหมายของคำว่า "ความดับ"

'ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! พระองค์กล่าวอยู่ว่า 'ความดับ ๆ' ดังนี้. อันว่า'
ความดับ ๆ' ดังกล่าวนี้ หมายถึงความดับแห่งธรรมทั้งหลาย เหล่าไหนเล่า? พระเจ้าข้า!'

อานนท์! รูปก็ดี เวทนาก็ดี สัญญาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี วิญญาณ
ก็ดี เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจุปัจปรุงแต่งแล้ว อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความ
สิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความจางคลายไปเป็นธรรมดา
มีความดับไปเป็นธรรมดา, คำอันเรากล่าวว่า "ความดับ ๆ" หมายถึงความดับ
แห่งชั้นธรรมี่รูปเป็นต้นนั้น ๆ ดังนี้.

อานนท์! คำอันเรากล่าวว่า "ความดับ ๆ" ดังนี้ หมายถึงความ
ดับแห่งธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล.

- ขนุ. ส. ๑๗/๓๐/๔๘.

หมายเหตุ : ผู้ศึกษาพึงทำความเข้าใจว่า พระองค์ตรัสความดับของเบญจขันธ์ หมายถึงความ
ดับทุกข์โดยตรง เพราะได้ตรัสไว้ในที่ทั่วไปว่า ปัญญาพาหนักขันธ์ คือตัวทุกข์ โดยสรุป และ
เมื่อดับปัญญาพาหนักขันธ์เสียแล้วชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ซึ่งเป็นอาการแห่งความทุกข์ ก็ดับ
ไปด้วยกัน.

ความดับของรูปขันธ์ คือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ ของ สิ่งที่เรียกว่าธาตุดิน, . ของสิ่งทีเรียกว่าธาตุน้ำ, ของสิ่งทีเรียกว่าธาตุไฟ, ของ สิ่งทีเรียกว่าธาตุลม ใด ๆ ; อันนั้นแหละเป็นความดับของทุกข์, อันนั้นแหละ เป็นความเข้าไปสงบรำงับของสิ่งซึ่งมีปรกติเสียบแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละ เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้ของชราและมรณะ แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๒๐๙/๔๑๕. - ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๘๖/๔๙๕.

(ความดับในกรณีเช่นนี้ ทุกแห่ง หมายถึงดับนั้นที่ระคะในสิ่งนั้น ๆ เสีย).

ความดับของเวทนาขันธ์ คือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ ของ เวทนาที่เกิดขึ้นแต่สัมผัสทางตา, ของเวทนาที่เกิดขึ้นแต่สัมผัสทางหู, ของเวทนา ที่เกิดขึ้นแต่สัมผัสทางจมูก, ของเวทนาที่เกิดขึ้นแต่สัมผัสทางลิ้น, ของเวทนาที่เกิดขึ้น แต่สัมผัสทางกาย และของเวทนาที่เกิดขึ้นแต่สัมผัสทางใจ ใด ๆ ; อันนั้นแหละ เป็นความดับของทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับของสิ่งซึ่งมีปรกติ เสียบแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้ของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๘๕/๔๘๘.

ความดับของสัญญาขันธ์ คือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ ของสัญญาในรูป ของสัญญาในเสียง ของสัญญาในกลิ่น ของสัญญาในรส ของ

สัญญาในโณฐัพพะ และของสัญญาในธรรมารมณฺ์ ใด ๆ, อันนั้นแหละเป็นความดับของทุกข์ อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับของสิ่งซึ่งมีปรกติเสียบแทง, อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้ของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๕/๔๙๐.

ความดับของสังขารขันธ์ คือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ ของสัญญาเจตนาในรูป, ของสัญญาเจตนาในเสียง, ของสัญญาเจตนาในกลิ่น, ของสัญญาเจตนาในรส, ของสัญญาเจตนาในโณฐัพพะ และของสัญญาเจตนาในธรรมารมณฺ์ ใด ๆ ; อันนั้นแหละเป็นความดับของทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับของสิ่งซึ่งมีปรกติเสียบแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้ของชราและมรณะแล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๕/๔๙๑.

ความดับของวิญญาณขันธ์ คือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ ของวิญญาณทางตา, ของวิญญาณทางหู ของวิญญาณทางจมูก, ของวิญญาณทางลิ้น, ของวิญญาณทางกาย และของวิญญาณทางใจ ใด ๆ ; อันนั้นแหละเป็นความดับของทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับของสิ่งซึ่งมีปรกติเสียบแทงทั้งหลาย. อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้ของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๗/๔๙๘.

ความดับของเบญจขันธ์ คือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ของรูป ของเวทนา ของสัญญา ของสังขาร และของวิญญาณ ใด ๆ, อันนั้นแหละเป็น ความดับของทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับ ของสิ่งซึ่งมีปรกติ เสียบแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้ของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๗/๔๙๘.

ดับตัณหา คือปลงภาระหนักลงได้

ภิกษุ ท.! การปลงภาระหนักลงเสียได้ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ความดับสนิทเพราะความจางคลายไปโดยไม่เหลือของ ตัณหานั้นนั่นเทียว, ความละไปของตัณหานั้น, ความสลัดกลับคืนของตัณหา นั้น, ความหลุดออกไปของตัณหานั้น, และความไม่มีที่อาศัยอีกต่อไปของ ตัณหานั้น อันใด; ภิกษุ ท.! อันนี้เราเรียกว่า การปลงภาระหนักลงเสียได้ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพุทธวจนะนี้ ซึ่งเป็นคำร้อยกรองสืบต่อไป :-

"ขันธ์ทั้งห้าเป็นของหนักเนื้อ!

บุคคลแหละ เป็นผู้แบกของหนักพาไป.

การแบกถือของหนัก เป็นความทุกข์ในโลก.

การปลงภาระหนักเสียได้เป็นความสุข.

พระอริยเจ้าปลงภาระหนักลงเสียแล้ว.
ทิ้งไม่หยิบฉวยเอาของหนักอันอื่นขึ้นมาอีก.
ก็เป็นผู้ถอนตัณหาขึ้นได้กระทั่งวราภ (อวิชชา);
เป็นผู้หมดสิ่งปรารถนา ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือ" ดังนี้.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๓๒/๕๒-๕๓

ละกิเลสตัณหาได้ คือละเบญจขันธ์ได้

ภิกษุ ท.! ความพอใจ (ฉันทะ) ก็ดี ความกำหนัด (ราคะ) ก็ดี ความเพลิน (นันทิ) ก็ดี ตัณหาก็ดี มีอยู่ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย ในวิญญูณ ไต ฯ, พวกเธอทั้งหลาย จงละกิเลสนั้น ๆ เสีย. ด้วยการทำอย่างนี้ รูป เวทนา สัญญา สังขารทั้งหลาย วิญญูณ นั้น ๆ จักเป็นสิ่งที่พวกเธอละได้แล้ว เป็นสิ่งที่มีมูลรากอันตัดเสียแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดเน่า ทำให้มีอยู่ไม่ได้ทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๓๖/๓๗๕.

ราคะ ! ความพอใจก็ดี ความกำหนัดก็ดี ความเพลินก็ดี ตัณหาก็ดี อุปายะ (กิเลสเป็นเหตุให้เข้าไปสู่ภพ) ก็ดี และอุปาทานก็ดี อันเป็นเครื่องตั้งทับเครื่องเข้าไปอาศัย และเครื่องนอนเนื่องแห่งจิต มีอยู่ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญูณ ไต ฯ; พวกเธอทั้งหลาย จงละกิเลสนั้น ๆ เสีย. ด้วยการทำอย่างนี้ รูป เวทนา สัญญา สังขารทั้งหลาย วิญญูณนั้น ๆ จักเป็นสิ่งที่พวก

เธอละได้แล้ว เป็นสิ่งที่มีมูลรากอันตัดขาดเสียแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดเน่า ทำให้มีอยู่ไม่ได้ ทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๓๗/๓๗๖.

ละฉันทราคะแห่งสิ่งใด ก็คือการละซึ่งสิ่งนั้น

ภิกษุ ท.! เมื่อไม่รู้ยิ่ง ไม่รู้รอบ ไม่คลายกำหนด ไม่ละขาด ซึ่งรูป.... เวทนา.... สัญญา.... สังขาร.... วิญญาณ ก็ไม่ควรแก้ความสิ้นไปแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท.! เมื่อรู้ยิ่ง เมื่อรู้รอบ เมื่อคลายกำหนด เมื่อละขาด ซึ่งรูป.... เวทนา.... สัญญา.... สังขาร วิญญาณ ก็ควรแก้ความสิ้นไปแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท.! เธอทั้งหลายจงละฉันทราคะในรูป .... เวทนา.... สัญญา ....สังขาร.... วิญญาณ เสีย; ด้วยการกระทำอย่างนี้ เป็นอันว่ารูป.... เวทนา.... สัญญา.... สังขาร.... วิญญาณ นั้น เป็นสิ่งที่เธอละขาดแล้ว มีรากอันขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีช่วยอดอันขาดแล้ว ให้ถึงความไม่มีอยู่ มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๓/๕๖-๕๘.

(ข้อความนี้มีประโยชน์มาก ที่ทำให้เราสามารถละสิ่งที่ควรละได้เต็มตามความหมาย; คือไม่ใช่ละตัววัตถุนั้น แต่ละความกำหนัดพอใจในสิ่งนั้น จึงจะเป็นการละสิ่งนั้นได้เด็ดขาด และเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ยิ่งกว่าการที่จะไปละวัตถุนั้น ๆ โดยตรง).

ความสันตันทา คือ นิพพาน

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ที่เรียกว่า 'สัตว์ สัตว์' ดังนี้, อันว่าสัตว์มีได้ด้วยเหตุเพียงเท่าไรเล่า ? พระเจ้าข้า !"

ราชา ! ความพอใจอันใด ราคะอันใด นันทิอันใด ตัณหาอันใด มีอยู่ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญูญาณ, เพราะการติดแล้ว ช้องแล้ว ในสิ่งนั้น ๆ, เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า 'สัตว์' ดังนี้.

ราชา ! เปรียบเหมือนพวกกุมารน้อย ๆ หรือกุมารีน้อย ๆ เล่นเรือนน้อย ๆ ที่ทำด้วยดินอยู่, ตราบใดเขายังมีราคะ มีฉันทะ มีความรัก มีความกระหาย มีความเร่าร้อน และมีตัณหา ในเรือนน้อยที่ทำด้วยดินเหล่านั้น ; ตราบนั้นพวกเด็กน้อยนั้น ๆ ย่อมอาลัยเรือนน้อยที่ทำด้วยดินเหล่านั้น ย่อมอยากเล่น ย่อมอยากมีเรือนน้อย ที่ทำด้วยดินเหล่านั้น. ย่อมยึดถือเรือนน้อยที่ทำด้วยดินเหล่านั้นว่าเป็นของเรา ดังนี้.

ราชา ! แต่เมื่อใดแล พวกกุมารน้อย ๆ หรือกุมารีน้อย ๆ เหล่านั้น มีราคะไปปราศแล้ว มีฉันทะไปปราศแล้ว มีความรักไปปราศแล้ว มีความกระหายไปปราศแล้ว มีความเร่าร้อนไปปราศแล้ว มีตัณหาไปปราศแล้ว ในเรือนน้อยที่ทำด้วยดินเหล่านั้น, ในกาลนั้นแหละพวกเขาจะยอมทำเรือนน้อย ๆ ที่ทำด้วยดินเหล่านั้น ให้กระจัดกระจายเรียวยาวเกลื่อนกล่นไป กระทำให้จบการเล่นเสียด้วยมือและเท้าทั้งหลาย, อุปมานี้ฉันใด ;

ราชา ! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ แม่พวกเธอทั้งหลายจงเรียกรายกระจาย ออก ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ. จงขจัดเสียให้ถูกวิธี, จงทำให้แหลกลาญโดยถูกวิธี, จงทำให้จบการเล่นให้ถูกวิธี, จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหาเถิด.

ราชา! เพราะว่า **ความสิ้นไปแห่งตัณหา**นั้น คือนิพพาน ดังนี้ แล.

- ขนุน. ส. ๑๗/๒๓๒/๓๖๗.

ที่สุดของพรหมจรรย์ คือนิพพาน

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ที่เรียกว่า 'มาร มาร' ดังนี้, ด้วยเหตุเพียงเท่าไรเล่า จึงถูกเรียกว่า มาร พระเจ้าข้า !"

ราชา ! เมื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณมีอยู่, จะพึงมีมาร, มีผู้ให้ตาย หรือว่าผู้ตาย.

ราชา ! เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้ เธอจงเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ว่า 'เป็นมาร' เห็นว่าเป็น 'ผู้ให้ตาย' เห็นว่า 'ผู้ตาย' เห็นว่า 'เป็นโรค' เห็นว่า 'เป็นหวัฉี' เห็นว่า 'เป็นลูกศร' เห็นว่า 'เป็นทุกข์' เห็นว่า 'เป็นทุกข์ที่เกิดขึ้นแล้ว' ดังนี้. พวกใดย่อมนั้นเห็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนั้น ด้วยอาการอย่างนี้, พวกนั้น ชื่อว่า ย่อมเห็นโดยชอบ แล.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัมมาทัสสนะ (การเห็นโดยชอบ) มีอะไรเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมายเล่า พระเจ้าข้า !"

ราชา ! สัมมาทัตตนะ มีนิพพิทา (ความเบื่อหน่าย) เป็นประโยชน์
ที่มุ่งหมาย.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ก็นิพพิทา (ความเบื่อหน่าย) มีอะไรเป็นประโยชน์
ที่มุ่งหมายเล่า พระเจ้าข้า !"

ราชา ! นิพพิทาแล มีวิราคะ (ความจางคลายไป) เป็นประโยชน์ที่
มุ่งหมาย.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ก็วิราคะ มีอะไรเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมายเล่า
พระเจ้าข้า !"

ราชา ! วิราคะแล มีวิมุตติ (ความหลุดพ้น) เป็นประโยชน์ที่มุ่งหมาย

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ก็วิมุตติ มีอะไรเป็นประโยชน์ ที่มุ่งหมายเล่า
พระเจ้าข้า ?"

ราชา ! วิมุตติแล มีนิพพานเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมาย.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ก็นิพพาน มีอะไรเป็นประโยชน์ ที่มุ่งหมายเล่า
พระเจ้าข้า ?"

ราชา ! เขาได้ถามเลยปัญหาเสียแล้ว, เธอไม่อาจจะจับฉวยเอา
ที่สุดของปัญหาได้.

ราชา ! ด้วยว่า พรหมจรรย์ ที่ประพฤติกัณอยู่นี้แล ย่อมหยั่งลง
สู่นิพพาน มีนิพพานเป็นที่สุดท้าย.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๓๑/๓๖๖.

**ความไม่เพลนในอายตนะ
คือความหลุดพ้นจากทุกข์**

ภิกษุ ท.! ส่วนผู้ใด ย่อมไม่เพลนกะตา, ไม่เพลนกะหู, ไม่เพลนกะจมูก, ไม่เพลนกะลิ้น, ไม่เพลนกะกาย, ไม่เพลนกะใจ แล้วไซ้; ผู้นั้น ชื่อว่า ย่อมเพลนกะสิ่งอันเป็นทุกข์. ผู้ใด ย่อมไม่เพลนกะสิ่งอันเป็นทุกข์; เรากล่าวว่า ผู้นั้น ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ ดังนี้.

- สฬ. ส. ๑๘/๑๖/๑๙.

ภิกษุ ท.! ส่วนผู้ใดแล ย่อมไม่เพลนกะรูป, ไม่เพลนกะเสียง, ไม่เพลนกะกลิ่น, ไม่เพลนกะรส, ไม่เพลนกะโณรส, ไม่เพลนกะธรรมารมณ์ แล้วไซ้; ผู้นั้น ชื่อว่า ย่อมไม่เพลนกะสิ่งอันเป็นทุกข์. ผู้ใด ย่อมไม่เพลนกะสิ่งอันเป็นทุกข์. เรากล่าวว่า ผู้นั้นย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ ดังนี้แล.

- สฬ. ส. ๑๘/๑๖/๒๐.

หลุดพ้นจากทุกข์ เพราะไม่เพลนในเบญจขันธ์

ภิกษุ ท.! ผู้ใด ไม่เพลนอยู่ในรูป, ผู้นั้น เท่ากับ ไม่เพลนอยู่ในสิ่งที่ เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด ไม่เพลนอยู่ในสิ่งที่ เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมหลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! ผู้ใด ไม่เพิลิตเพลินอยู่ในเวทนา, ผู้นั้น เท่ากับ ไม่เพิลิตเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, เรากล่าวว่า "ผู้ใด ไม่เพิลิตเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมหลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! ผู้ใด ไม่เพิลิตเพลินอยู่ในสัญญา, ผู้นั้น เท่ากับ ไม่เพิลิตเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, เรากล่าวว่า "ผู้ใด ไม่เพิลิตเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมหลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! ผู้ใด ไม่เพิลิตเพลินอยู่ในสังขาร, ผู้นั้น เท่ากับ ไม่เพิลิตเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, เรากล่าวว่า "ผู้ใด ไม่เพิลิตเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมหลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! ผู้ใด ไม่เพิลิตเพลินอยู่ในวิญญาณ, ผู้นั้น เท่ากับ ไม่เพิลิตเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด ไม่เพิลิตเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมหลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้.

- ขนฺธ. ■ ๑๗/๓๙/๖๕.

ความดับของอายตนะ คือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ และความตั้งอยู่ไม่ได้ แห่งตา แห่งหู แห่งจมูก แห่งลิ้น แห่งกาย แห่งใจ ใด ๆ; อันนั้นแหละเป็นความดับแห่งทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับแห่งสิ่งซึ่งมีปรกติเสียบแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๘๓/๔๘๐.

- สฬ. ส. ๑๘/๑๗/๒๑.

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ และความตั้งอยู่ไม่ได้ แห่งรูป แห่งเสียง แห่งกลิ่น แห่งรส แห่งโณภูฏัพพะ แห่งธรรมารมณ์ ไต ๆ, อันนั้นแหละ เป็นความดับแห่งทุกข์, อันนั้นแหละ เป็นความเข้าไปสงบรำงับ แห่งสิ่งซึ่งมีปรกติเสียงแห่งทั้งหลาย, อันนั้นแหละ เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่ง ชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๔/๔๘๒.

- สฬฺห. สํ. ๑๘/๑๗/๒๓.

ความรู้ที่ถึงขั้นทำลายตัณหาแห่งกามคุณในอดีต

มาคัณทียะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อะไร : คนบางคนในโลก นี้ เคยได้รับการบำรงบำเรอด้วยรูปทางตา อันเป็นรูปที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่ง ความกำหนัด มาแล้ว ; ครั้นสมัยอื่นอีก เขามารู้แจ้งตามที่เป็นจริง ซึ่งความเกิด ความดับ รสอร่อย โทษตำทราวม และอุปายเครื่องออก แห่งรูปทั้งหลาย นั้นเที่ยว แล้วละเสียซึ่งตัณหาในรูป บรรเทาเสียซึ่งความเร่าร้อนในรูป ปราศจากความ กระหาย เป็นผู้มึจิตสงบแล้วในภายใน อยู่. มาคัณทียะ ! ท่านมีอะไรที่จะ กล่าวปรารภบุคคลคนนี้บ้างไหม ? "ไม่มีเลย พระเจ้าข้า !"

(ต่อไปนี้ได้มีการถาม-ตอบ ในกรณีแห่งเสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ โดยทำนอง เดียวกัน).

- ม. ม. ๑๓/๒๗๓/๒๘๐.

ความปลอดภัยจากกามโยคะ

ภิกษุ ท.! ความปลอดภัยจากกิเลส อันเป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ มี ๔ อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างคือ ความปลอดภัยจากกามโยคะ, ความปลอดภัยจากภวโยคะ, ความปลอดภัยจากทิฏฐิโยคะ, ความปลอดภัยจากอวิชชาโยคะ.

ภิกษุ ท.! **ความปลอดภัยจากกามโยคะ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้แจ้งชัดตามที่เป็นจริง ซึ่งความก่อกำเนิดแห่งกามทั้งหลายด้วย ซึ่งความดับไปแห่งกามทั้งหลายด้วย ซึ่งรสอร่อยแห่งกามทั้งหลายด้วย ซึ่งโทษแห่งกามทั้งหลายด้วย ซึ่งอุปายเป็นเครื่องออกพ้นไปได้จากกามทั้งหลายด้วย ; เมื่อเขารู้ตามที่เป็นจริงอยู่เช่นนั้น, ความกำหนดในกาม ความเพลิดเพลินในกาม ความเส่นหาในกาม ความสยบอยู่ในกาม ความหิวกระหายในกาม ความเร่าร้อนเพราะกาม ความเมาหมกในกาม และกามตัณหา, ในกามทั้งหลาย เหล่านี้ย่อมไม่นอนเนื่องอยู่ในบุคคลนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า ความปลอดภัยจากกามโยคะ.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๔/๑๐.

ความปลอดภัยจากภวโยคะ

ภิกษุ ท.! **ความปลอดภัยจากภวโยคะ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้แจ้งชัดตามที่เป็นจริง ซึ่งความก่อกำเนิดแห่งภพทั้งหลายด้วย ซึ่งความดับไปแห่งภพทั้งหลายด้วย ซึ่งรสอร่อยแห่งภพทั้งหลายด้วย ซึ่งโทษแห่งภพทั้งหลายด้วย ซึ่งอุปายเครื่องออกพ้นไปจากภพทั้งหลายด้วย ;

เมื่อเขา รู้ตามที่ เป็นจริง อยู่เช่นนั้น, ความกำหนัดในภพ ความเพลิดเพลีนในภพ ความเส่นหาในภพ ความสยบอยู่ในภพ ความหิวกระหายในภพ ความเร่าร้อน เพราะภพ ความเมามกในภพ และภวตัณหา, ในภพทั้งหลาย เหล่านี้ ย่อม ไม่นอนเนื่อง อยู่ในบุคคลนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า ความปลอดจากภวโยคะ.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๔/๑๐.

ความปลอดจากทิฏฐิโยคะ

ภิกษุ ท.! ความปลอดจากทิฏฐิโยคะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้แจ้งชัดตามที่ เป็นจริง ซึ่งความก่อกำเนิดแห่งทิฏฐิ ทั้งหลายด้วย ซึ่งความดับไปแห่งทิฏฐิทั้งหลายด้วย ซึ่งรสอร่อยแห่งทิฏฐิทั้งหลาย ด้วย; ซึ่งโทษแห่งทิฏฐิทั้งหลายด้วย ซึ่งอุบายเครื่องออกพ้นไปจากทิฏฐิทั้งหลาย ด้วย; เมื่อเขา รู้ตามที่ เป็นจริง อยู่เช่นนั้น, ความกำหนัดในทิฏฐิ ความเพลิดเพลีนในทิฏฐิ ความเส่นหาในทิฏฐิ ความสยบอยู่ในทิฏฐิ ความหิวกระหายใน ทิฏฐิ ความเร่าร้อนเพราะทิฏฐิ ความเมามกในทิฏฐิ และตัณหาทางทิฏฐิ, ใน ทิฏฐิทั้งหลาย เหล่านี้ ย่อม ไม่นอนเนื่อง อยู่ในบุคคลนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เรา เรียกว่า ความปลอดจากทิฏฐิโยคะ.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๕/๑๐.

ความปลอดจากอวิชาโยคะ

ภิกษุ ท.! ความปลอดจากอวิชาโยคะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้แจ้งชัดตามที่ เป็นจริง ซึ่ง ความก่อกำเนิดแห่งผัสสายตนะหกด้วย ซึ่งความดับไปแห่งผัสสายตนะหกด้วย ซึ่ง

รสอร่อยแห่งผัสสาตนะหkdด้วย ซึ่งโทษแห่งผัสสาตนะหkdด้วย ซึ่งอุบายเครื่อง
พ้นไปจากผัสสาตนะหkdด้วย; เมื่อเขารู้ชัดตามที่เป็นจริงอยู่เช่นนั้น, อวิชา
และอัญญาณใด ๆ ในผัสสาตนะหkd อวิชาและอัญญาณนั้น ย่อมไม่นอนเนื่อง
อยู่ในบุคคลนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า ความปลอดภัยจากอวิชาโยคะ.

ภิกษุ ท.! ด้วยเหตุนี้แหละจึงรวมเป็น การไม่ประกอบอยู่ด้วยกาม-
โยคะ ๑ ความไม่ประกอบอยู่ด้วยภวโยคะ ๑ การไม่ประกอบอยู่ด้วยทิวฐิโยคะ ๑
และการไม่ประกอบอยู่ด้วยอวิชาโยคะ ๑.

ภิกษุ ท.! บุคคลไม่ประกอบด้วยกิเลสเป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ใน
ภพโดยเด็ดขาด อันเป็นอกุศลธรรมอันลามกเศร้าหมอง เป็นเหตุให้มีภพใหม่
อันกระสับกระส่าย มีผลเป็นทุกข์ มีชาติชราและมรณะต่อไป; เพราะฉะนั้น
เราจึงเรียกว่า "ผู้มีปรกติเกษมจากโคะ (โยคกุเขมี)" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้คือ ความปลอดภัยจากกิเลสเป็นเครื่องประกอบสัตว์
ไว้ในภพ ๕ อย่าง แล.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

สัตว์ทั้งหลาย ประกอบพร้อมแล้วด้วยกามโยคะ ด้วย
ภวโยคะ ด้วยทิวฐิโยคะ และถูกอวิชากระทำในเบื้องหน้าแล้ว,
มีปรกติไปสู่ชาติและมรณะ; ย่อมไปสู่สังสารวัฏ.

ส่วนสัตว์เหล่าใดรอบรู้แล้ว ซึ่งกามและภวโยคะ โดย
ประการทั้งปวง, ถอนขึ้นได้แล้วซึ่งทิวฐิโยคะ, และพราภ

ออกได้โดยเด็ดขาดซึ่งอวิชชา, สัตว์เหล่านั้นแล ไม่ประกอบ
แล้วด้วยกิเลสอันประกอบสัตว์ไว้ในภพทั้งปวง, เป็นมุนี ล่วง
เสียได้ซึ่งโยคะกิเลสเป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ ; ดังนี้แล.

- จตุกก. อี ๒๑/๑๕/๑๐.

เครื่องกีดขวางการละสัญญาญชน

ภิกษุ ท.! ภิกษุใดหนอ ยังเป็นผู้มีความพอใจ ในความคลุกคลีกัน
เป็นหมู่ ๆ, ยังมีความยินดีในการคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ, ยังตามประกอบซึ่ง
ความพอใจในความคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ, ยังมีความพอใจในคณะ ยังยินดีใน
คณะ ยังตามประกอบซึ่งความพอใจในคณะ ; ภิกษุนั้น จักมาเป็นผู้อยู่เดียว
โดด อภิรมย์ในความสงบสงัด ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีไม่ได้เป็นไม่ได้. เมื่อ
อยู่เดียวโดดไม่ได้และไม่อภิรมย์ในความสงัดอยู่ ยังจักสามารถถือเอาซึ่งนิमितแห่ง
จิต ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีไม่ได้เป็นไม่ได้. เมื่อไม่อาจถือเอาซึ่งนิमितแห่ง
จิต แต่ยังจักทำสมาธิปฏิสนธิให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีไม่ได้เป็น
ไม่ได้. เมื่อไม่ทำสมาธิปฏิสนธิให้บริบูรณ์ได้แล้ว จักทำสมาสมาธิให้บริบูรณ์ ดังนี้,
ข้อนี้เป็นฐานะที่มีไม่ได้เป็นไม่ได้. เมื่อไม่ทำสมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้แล้ว
จักละสัญญาญชนทั้งหลายได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีไม่ได้เป็นไม่ได้. เมื่อไม่
ละสัญญาญชนทั้งหลายแล้ว จักทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะ
ที่มีไม่ได้เป็นไม่ได้,

- จตุกก. อี ๒๒/๔๗๑/๓๓๙.

(ปฏิปักขณัย)

ภิกษุ ท.! ภิกษุนั้นหนอ ไม่เป็นผู้มีความพอใจ ในความคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ, ไม่มีความยินดีในการคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ, ไม่ตามประกอบซึ่งความพอใจในการคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ, ไม่มีความพอใจในคณะ ไม่ยินดีในคณะ ไม่ตามประกอบซึ่งความพอใจในคณะ ; ผู้เดียวโดดนั้น จักอภิมยในความสะดวกดังอยู่ได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้; ผู้เดียวโดด เมื่ออภิมยในความสงบดังอยู่ จักถือเอาซึ่งนิमितแห่งจิตได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้; เมื่อถือเอาซึ่งนิमितแห่งจิตได้ อยู่จักทำสมาธิปฏิฐานให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้; เมื่อทำสมาธิปฏิฐานให้บริบูรณ์ ได้แล้ว จักทำสมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้; เมื่อทำสมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้แล้ว จักละสังขารทั้งหลายได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้; เมื่อละสังขารทั้งหลายได้แล้ว จักทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้ แล.

- ฎก. อ. ๒๒/๔๗๒/๓๓๙.

ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อละเพื่อตัดอนุสัยโดยเด็ดขาด

ภิกษุ ท.! อนุสัยมี ๗ อย่างเหล่านี้. เจ็ดอย่างเหล่าไหนเล่า ? เจ็ดอย่างคือ อนุสัยคืออกามราคะ ๑ อนุสัยคือปฏิฆะ ๑ อนุสัยคือทิฏฐิ ๑ อนุสัยคือวิจิกิจฉา ๑ อนุสัยคือมานะ ๑ อนุสัยคือภวราคะ ๑ อนุสัยคืออวิชชา ๑. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แลคือ อนุสัย ๗ อย่าง.

ภิกษุ ท.! พรหมจรรย์ที่ประพฤतिकันอยู่นี้ เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่ง
อนุสัย ๗ อย่าง. เจ็ดอย่างเหล่าไหนเล่า?

ภิกษุ ท.! พรหมจรรย์ที่ประพฤतिकันอยู่ เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่ง
อนุสัยคือกามราคะ, เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งอนุสัยคือปฏิมะ, เพื่อละเพื่อตัดขาด
ซึ่งอนุสัยคือทิฏฐิ, เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งอนุสัยคือวิจิกิจฉา, เพื่อละเพื่อตัดขาด
ซึ่งอนุสัยคือมานะ, เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งอนุสัยคือภวราคะ, เพื่อละเพื่อตัด
ขาด ซึ่งอนุสัยคืออวิชชา, ภิกษุ ท.! พรหมจรรย์ที่ประพฤतिकันอยู่นี้ เพื่อละ
เพื่อตัดขาด ซึ่งอนุสัย ๗ อย่างเหล่านี้แล.

ภิกษุ ท.! เมื่อใดแล อนุสัยคือกามราคะกัฏฐิ, อนุสัยคือปฏิมะ
กัฏฐิ, อนุสัยคือทิฏฐิกัฏฐิ, อนุสัยคือวิจิกิจฉากัฏฐิ, อนุสัยคือสมานะกัฏฐิ, อนุสัย
คือภวราคะกัฏฐิ, และอนุสัยคืออวิชชากัฏฐิ, เป็นสิ่งที่ภิกษุ ละได้แล้ว มีรากเง่า
อันตัดขาดแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดเน่า ทำให้มีอยู่ไม่ได้ ทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น
ไม่ได้อีกต่อไป ;

ภิกษุ ท.! เมื่อนั้น, ภิกษุ นี้ เราเรียกว่า "ตัดต้นหาได้แล้ว รื้อ
ถอนสัญโญชน์แล้ว ได้ทำที่สุดแห่งทุกข์เพราะรู้จักหน้าตาของมานะอย่างถูกต้อง
แล้ว" ดังนี้ แล.

- สตุตทก. อ. ๒๓/๘-๙/๑๑-๑๒.

(ความมุ่งหมายของการประพฤติพรหมจรรย์ในสูตรนี้ ทรงแสดงว่า เพื่อละเสียซึ่ง
อนุสัยเจ็ด; ในสูตรอื่น (๒๓/๗-๘/๘-๙) ทรงแสดงว่าเพื่อตัดเสียซึ่งสังโยชน์เจ็ด ดูรายละเอียด
ที่หัวข้อว่า "สังโยชน์เจ็ด" ที่หน้า ๓๘๘ แห่งหนังสือนี้.)

เห็นโลกก็เห็นเหมือนเห็นฟองน้ำและพยับแดด

บุคคลพึงเห็นฟองน้ำ ฉันใด. พึงเห็นพยับแดด ฉันใด,
พญามัจจุราช จักไม่เห็นผู้ที่พิจารณาเห็นโลก ฉันนั้นอยู่ แล.

- ติ. ปุ. ๒๕/๓๘/๒๓.

เห็นโลกชนิดที่ความตายไม่เห็นเรา

"ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นเทพฤๅ! ... ข้าพระองค์จะพิจารณาเห็นโลก
อย่างไร ความตายจึงไม่แลเห็นข้าพระองค์เล่า พระเจ้าข้า!"

ดูก่อนโมฆราช! ท่านจงเป็นคนมีสติ ถอนความตาม
เห็นว่าเป็นตัวตนออกเสีย พิจารณาเห็นโลก โดยความเป็นของ
ว่างเปล่าทุกเมื่อเถิด. ท่านจะพึงข้ามความตายเสียได้ ด้วยข้อ
ปฏิบัติอย่างนี้, ความตายจะไม่แลเห็นท่าน ผู้พิจารณาเห็นโลก
อยู่ โดยอาการอย่างนี้ แล.

- สุตต. ปุ. ๒๕/๕๔๙/๔๓๙. - จุฬินิ. ปุ. ๓๐/๒๔๕/๔๙๙, ๕๐๔.

การดับทุกข์สิ้นเชิง

ไม่เนื่องด้วยอิทธิวิธี แม้กระทั่งวิโมกข์ที่ไม่เกี่ยวกับการสิ้นอาสวะ

(นักบวชเดียรฉัตรอื่น ชื่อ สุลิมะ หาอุบายเข้ามาบวชในพุทธศาสนา เพื่อจะบรรลุ
คุณวิเศษสำหรับนำไปทำให้คณะของตัวเจริญรุ่งเรืองด้วยลาภยศสักการะ เหมือนสังฆบริษัท
ของพระพุทธองค์; ครั้นบวชแล้ว ได้เข้าไปหาพวกภิกษุปัญญาวิมุตต์ โดยคิดว่าภิกษุพวกนี้

เมื่อภิญญาหก เมื่อได้ทราบว่ภิกษุพวกนี้ไม่ได้เกี่ยวข้องกับภิญญาหก และได้รับบอกเล่าว่าความเป็นอริยะบุคคลไม่เนื่องด้วยภิญญาหก ก็เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ชักใช้ถึงเรื่องภิญญาหกว่าเกี่ยวข้องกันอย่างไรกับความสิ้นอาสวะตามความเชื่อของเขาหรือไม่, พระพุทธองค์ได้ทรงใช้วิธีทำให้เขาเกิดธัมมฐิติญาณและนิพพานญาณ โดยทรงนำเอาเรื่องเบญจขันธ์ไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ไม่ควรเห็นว่าเป็นของเรา เป็นเรา เป็นอัตตาของเรา จนเป็นธัมมฐิติญาณขึ้นมา ก่อน จนกระทั่งจิตเบ็่หน่ายคลายกำหนด หลุดพ้น และรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว อันเป็นนิพพานญาณ ตามนัยแห่งอนัตตลักขณสูตร ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว หรืออาจจะหาอ่านดูได้จากที่ทั่วไป จนกระทั่งนักบวชชื่อสุลิมะนั้นเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ในเรื่องความดับทุกข์หรือความสิ้นอาสวะนั้น ว่าเป็นไปได้ตามเหตุตามปัจจัยของมันเอง จนกระทั่งนักบวชชื่อสุลิมะเห็นชัดในความจริงข้อนี้แล้ว จึงตรัสแก่เขาต่อไปว่า :-)

สุลิมะ! เธอเห็นไหมว่า **ขรามรณะ** มี เพราะชาติเป็นปัจจัย ?

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

สุลิมะ เธอเห็นไหมว่า **ชาติ** มี เพราะภพเป็นปัจจัย ? "อย่างนั้น

พระเจ้าข้า!"

สุลิมะ! เธอเห็นไหมว่า **ภพ** มี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ? "อย่าง

นั้น พระเจ้าข้า!"

สุลิมะ! เธอเห็นไหมว่า **อุปาทาน** มี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย ?

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

สุลิมะ เธอเห็นไหมว่า **ตัณหา** มี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ?

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

สุลิมะ! เธอเห็นไหมว่า **เวทนา** มี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ?

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า !"

สุลิมะ ! เธอเห็นใหม่ว่า **ผัสสะ** มี เพราะสพายนะเป็นปัจจัย ?
"อย่างนั้นพระเจ้าข้า !"

สุลิมะ ! เธอเห็นใหม่ว่า **สพายนะ** มี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย ?
"อย่างนั้น พระเจ้าข้า !"

สุลิมะ ! เธอเห็นใหม่ว่า **นามรูป** มี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ?
"อย่างนั้น พระเจ้าข้า !"

สุลิมะ ! เธอเห็นใหม่ว่า **วิญญาณ** มี เพราะสังขารเป็นปัจจัย ?
"อย่างนั้น พระเจ้าข้า !"

สุลิมะ ! เธอเห็นใหม่ว่า **สังขาร** ทั้งหลายมี เพราะอวิชชาเป็น
ปัจจัย? "อย่างนั้นพระเจ้าข้า !"

(ต่อไปได้ตรัสชักนำให้เห็นปัจจุสมุพบาทฝ่ายนิโรธวาร โดยรูปแบบแห่งถ้อยคำ
อย่างเดียวกับข้อความข้างบนนี้ ครบทั้ง ๑๑ อากาธ แล้วได้ตรัสว่า :-)

สุลิมะ ! เมื่อรู้้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เธอยังจำเป็นที่จะต้องทำ
ให้มี **อิทธิวิธี**มีอย่างต่าง ๆ อยู่อีกหรือ คือคนเดียวแปลงรูปเป็นหลายคน, หลาย
คนเป็นคนเดียว, ... ฯลฯ....^๑ และแสดงอำนาจทางกาย เป็นไปตลอดถึง
พรหมโลกได้ ดังนี้. "ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"

สุลิมะ ! เมื่อรู้้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เธอยังจำเป็นที่จะต้องทำ
ให้มี **ทิพพิสัย**อยู่อีกหรือคือมีไสตธาตุดันเป็นทิพย์ .... ฯลฯ....^๑ ทั้งที่ไกล
และที่ใกล้ ดังนี้. "ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"

---

๑. ลักษณะแห่งอภิญญาแต่ละอย่าง ๆ โดยละเอียด ออกจะยืดยาว ในที่นี้นำมาใส่ไว้แต่โดยย่อ
พอ เป็นเครื่องสังเกต ผู้ปรารถนาจะทราบโดยละเอียด พึงดูได้ที่หัวข้อว่า "ธรรมธาตุต่าง ๆ
ที่เป็นผล ของสมณวิปัสสนาอันดับสุดท้าย" ที่หน้า ๔๙๕ แห่งหนังสือนี้.

สุลิมะ ! เมื่อรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เธอยังจำเป็นที่จะต้องทำให้มีเจตปริยญาณ อยู่อีกหรือ คือกำหนดรู้ใจแห่งสัตว์อื่น ....ฯลฯ....^๑ จิตไม่หลุดพ้นว่าไม่หลุดพ้น ดังนี้. "ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"

สุลิมะ ! เมื่อรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เธอยังจำเป็นที่จะต้องทำให้มี ปุพเพนิวาसानุสสติญาณ อยู่อีกหรือ คือระลึกได้ถึงขั้นที่เคยอยู่อาศัยในภวก่อนมีอย่างต่าง ๆ ....ฯลฯ....^๑ พร้อมทั้งอาการและอุทเทส ด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้. "ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"

สุลิมะ ! เมื่อรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เธอยังจำเป็นที่จะต้องทำให้มีทิพพจักขุญาณ อยู่อีกหรือ คือ มีจักขุอันเป็นทิพย์ บริสุทธ์หมดจดล่วงจักขุของสามัญมนุษย์ ....ฯลฯ....^๑ รู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมได้ ดังนี้. "ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"

สุลิมะ ! เมื่อรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เธอยังจำเป็นที่จะต้องทำให้มี อารูปปิโมกข์อยู่อีกหรือ คือ วิโมกข์เหล่าใด อันสงบว่าง เป็นอรูป- เพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ เธอถูกต้องวิโมกข์เหล่านั้นด้วยนามกายแล้วแลอยู่ ดังนี้. "ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"

สุลิมะ ! คราวนี้, คำพูดอย่างโน้นของเธอกับการที่ (เธอกล่าว บัดนี้ว่า) ไม่ต้องมีการบรรลุถึงอภิญญาธรรมทั้งหลายเหล่านี้ ก็ได้, ในกรณีนี้ นี้เราจะว่าอย่างไรกัน.

- นิทาน. ส. ๑๖/๑๕๓-๑๕๕/๒๙๔-๓๐๒.

นิทเทศ ๙

ว่าด้วยความดับแห่งตัณหา

จบ

นิเทศ ๑๐ ว่าด้วยธรรมเป็นที่ดับแห่งตัณหา

(มี ๖๑ เรื่อง)

ทิวฏฐิตัสสนะที่เป็นไปเพื่อทุกขนิโรธ

"พระโคตมผู้เจริญ ! ทิวฏฐิตะไร ๆ ของพระโคตม มีอยู่หรือ ?"

วัจฉะ ! สิ่งที่เราเรียกว่า "ทิวฏฐิตะ" นั้น ตถาคตนำออกหมดสิ้นแล้ว.
วัจฉะ ! สัจจะที่ตถาคตเห็นแล้วนั้น มีอยู่ว่า "รูป เป็นอย่างนี้, การเกิดขึ้นแห่งรูป เป็นอย่างนี้, การดับไปแห่งรูปเป็นอย่างนี้; เวทนา เป็นอย่างนี้, การเกิดขึ้นแห่งเวทนา เป็นอย่างนี้. การดับไปแห่งเวทนา เป็นอย่างนี้; สัญญา เป็นอย่างนี้, การเกิดขึ้นแห่งสัญญา เป็นอย่างนี้, การดับไปแห่งสัญญา เป็นอย่างนี้; สังขาร เป็นอย่างนี้, การเกิดขึ้นแห่งสังขาร เป็นอย่างนี้, การดับไปแห่งสังขาร เป็นอย่างนี้; วิญญาณ เป็นอย่างนี้" ดังนี้; เพราะเหตุนั้น เราจึงกล่าวว่า "ตถาคตเป็นผู้พ้นวิเศษแล้ว เพราะไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทาน ทั้งนี้เป็นเพราะความสิ้นไป ความจางคลาย ความดับไม่เหลือ ความสละ ความสลัดคืน ซึ่งความสำคัญหมายทั้งปวง ความต้องการทั้งปวง อหังการมมังการมานานุสัยทั้งปวง" ดังนี้.

- ม. ม. ๑๓/๒๔๔/๒๔๗.

"ที่" ซึ่งนามรูปดับไม่มีเหลือ

ภิกษุ! สำหรับปัญหาของเขอนั้น เธอไม่ควรตั้งคำถามขึ้นว่า "มหาภูตสี่ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เหล่านี้ ย่อมดับสนิทไม่มีเหลือ ในที่ไหน? ดังนี้เลย; อันที่จริง เธอควรที่จะตั้งคำถามขึ้นอย่างนี้ว่า :-

"ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่หยั่งลงได้ในที่ไหน? ความยาว ความสั้น ความเล็ก ความใหญ่ ความงาม ความไม่งาม ไม่หยั่งลงได้ในที่ไหน? นามรูปดับสนิทไม่มีเหลือ ในที่ไหน?" ดังนี้ต่างหาก.

ภิกษุ! ในปัญหานั้น คำตอบมีดังนี้ :-

"สิ่ง" สิ่งหนึ่งซึ่งบุคคลพึงรู้อย่างแจ่มแจ้ง เป็นสิ่งที่ไม่มีการปรากฏการณ์ ไม่มีที่สุด มีทางปฏิบัติเข้ามาถึงได้โดยรอบ, นั้นมีอยู่; ใน "สิ่ง" นั้นแหละ ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่หยั่งลงได้; ใน "สิ่ง" นั้นแหละ ความยาว ความสั้น ความเล็ก ความใหญ่ ความงาม ความไม่งาม ไม่หยั่งลงได้; ใน "สิ่ง" นั้นแหละ นามรูป ดับสนิทไม่มีเหลือ; นามรูป ดับสนิท ใน "สิ่ง" นี้ เพราะการดับสนิทของวิญญาณ; ดังนี้แล.

- ส. ที. ๙/๒๘๙/๓๔๘-๓๕๐.

"ที่" ซึ่งธาตุสี่หยั่งลงไม่ถึง

"สระทั้งหลาย จะไหลกลับจากที่ไหน? วัฏฏะ (วงวน) ย่อมไม่หมุนในที่ไหน? นามและรูปย่อมดับสนิทไม่มีเหลือ ในที่ไหน?

ในที่ใด, ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่หยังลงได้, จากที่นั่นแหละ
 สรรทั้งหลาย ย่อมไหลกลับ; ในที่นั่นแหละ วัฏฏะย่อมไม่หมุน;
 ในที่นั่นแหละ นามและรูป ย่อมดับไม่เหลือ; ดังนี้ แล.

- สค. ส. ๑๕/๒๒/๗๐-๗๑.

ที่เทียว นอกโลก

พวกเทวดาทั้งหลาย ทั้งในชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต
 ชั้นนิมมานรดี และชั้นวสวัตดี ล้วนแต่ถูกผูกมัดรัดรึงอยู่ด้วยเครื่องผูก
 คือ กามคุณ, ต้องกลับไปสู่อำนาจของมารอีก. โลกทั้งปวงร้อน-
 เปรี๊ยะ. โลกทั้งปวงควั่นกลุ้ม. โลกทั้งปวงลุกโพล่ง ๆ, โลก
 ทั้งปวงไหวโยกแยกอยู่. ที่ใด มีมารไปไม่ถึง ที่นั่นไม่หวั่นไหว
 ที่นั่น ไม่โยกแยก ที่นั่น ไม่ใช่ที่เทียวของบุญชน. มารเอ๋ย, ใจ
 เรายินดีในที่นั่นเสียแล้ว.

- สค. ส. ๑๕/๑๙๕/๕๔๔.

(ข้อความนี้ เป็นเถรีภาษิต นำมาขยายความพุทธภาษิต).

สิ่งที่ไม่ปรุง

ภิกษุ ท.! เมื่อใด อวิชาของภิกษุละขาดไป วิชาเกิดขึ้นแล้ว;
 เถอนั้น เพราะอวิชาจางหายไป เพราะวิชาเกิดขึ้นแทน ย่อมไม่ปรุงเครื่องปรุง
 อันเป็นบุญนั้นเทียว, ย่อมไม่ปรุงเครื่องปรุงอันมิใช่บุญ, ย่อมไม่ปรุงเครื่อง
 ปรุงอันเป็นอเนญชา. เถอนั้น เมื่อไม่ปรุง เมื่อไม่ก่อย่อมไม่ถือมั่นสิ่งไร ๆ

ในโลก. เมื่อไม่ถือมั่น ย่อมไม่เสียวสะดุ้ง. เมื่อไม่เสียวสะดุ้ง ย่อม
 ปรีณิพพาน. เถอนั้น ย่อมรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นสุดแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว
 กิจที่ต้องทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความหลุดพ้นเช่นนี้มิได้มีอีก"
 ดังนี้ แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๙๙/๑๙๒.

"สิ่งนั้น" หาพบในภพนี้

"แน่ะเธอ ! ที่สุดโลก แห่งใด อันสัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ
 ไม่อุบัติ ; เราไม่กล่าวหาว่าใคร ๆ อาจรู้ อาจเห็น อาจถึง ที่สุดแห่งโลกนั้น ด้วย
 การไป.

"แน่ะเธอ ! ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนี่งนี้ ที่ยังประกอบด้วย
 สัญญาและใจนี้เอง, เราได้บัญญัติโลก, เหตุให้เกิดโลก, ความดับสนิท
 ไม่เหลือของโลก, และทางดำเนินให้ถึงความดับสนิทไม่เหลือของโลก ไว้"
 ดังนี้แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๖๒/๔๕.

อาณาจักรแห่งโลกอุดร

ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่อาจเข้าไปอยู่ ในที่ใด ; ในที่นั้นดาวศุกร์
 ทั้งหลาย ย่อมไม่ส่องแสง ; ในที่นั้น, ดวงอาทิตย์ก็ไม่ปรากฏ ;
 ในที่นั้น, ดวงจันทร์ก็ไม่ส่องแสง ; แต่ความมืด ก็มีได้มีอยู่,
 ในที่นั้น.

ในกาลใด, มุนี ผู้ตั้งหน้าปฏิบัติ ได้รู้แจ่มแจ้ง (ในสิ่งที่กล่าวนี้) ด้วยตนเอง ด้วยความรู้; ในกาลนั้น, มุนีนั้น ย่อมพ้นไปจากรูป ย่อมพ้นไปจากอรูป, ย่อมพ้นไปจากสุขและทุกข์ โดยสิ้นเชิง, ดังนี้แล.

- อ. พ. ๒๕/๘๕/๕๐.

เมื่อ "เธอ" ไม่มี !

พาหิยะ ! เมื่อใดเธอเห็นรูปแล้ว สักว่าเห็น, ได้ฟังเสียงแล้ว สักว่าฟัง, ได้กลิ่น, ลิ้มรส, สัมผัสทางผิวกาย, ก็สักว่าดม ลิ้ม สัมผัส, ได้รู้แจ้งธรรมารมณ์ ก็สักว่าได้รู้แจ้ง แล้ว; เมื่อนั้น "เธอ" จักไม่มี. เมื่อใด "เธอ" ไม่มี; เมื่อนั้นเธอก็ไม่ปรากฏในโลกนี้, ไม่ปรากฏในโลกอื่น, ไม่ปรากฏในระหว่างแห่งโลกทั้งสอง : นั่นแหละ คือที่สุดแห่งทุกข์ ละ.

- อ. พ. ๒๕/๘๓/๔๙.

สิ่งที่ไม่เต็มขึ้นหรือพร่องลง

ภิกษุ ท.! แม่น้ำทั้งหลาย ย่อมไหลไปยังมหาสมุทร. น้ำฝนที่ตกจากอากาศ, ก็ไหลไปยังมหาสมุทร, แต่ความลดหรือความเต็มของมหาสมุทร ย่อมไม่ปรากฏ (แก่ตา) ฉนใด ; ภิกษุทั้งหลายเป็นอันมากย่อมปรินิพพาน ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ แต่ความลดหรือความเต็มขึ้นของนิพพานธาตุนั้น ก็ไม่ปรากฏ เพราะเหตุนั้น ฉนนั้น.

ภิกษุ ท.! ข้อที่ ความลดหรือความเต็มของนิพพานชาติ ย่อมไม่ปรากฏ เพราะเหตุ นั้น ๆ; นั้น ก็เป็นความประหลาดมหัศจรรย์ข้อหนึ่ง ในธรรมวินัยนี้.

- อ. พ. ๒๕/๑๕๗/๑๑๘.

ตรงกันข้ามไปเสียทุกอย่าง

ภิกษุ ท.! "สิ่ง" สิ่งนั้นมีอยู่, เป็นสิ่งซึ่งในนั้นไม่มีดิน ไม่มีน้ำ ไม่มีไฟ ไม่มีลม, ไม่ใช่อากาศสัพพัญญายตนะ ไม่ใช่วิญญาณัญญายตนะ ไม่ใช่อาภิญญัญญายตนะ ไม่ใช่เนวสัพพัญญานาสัพพัญญายตนะ, ไม่ใช่โลกนี้ ไม่ใช่โลกอื่น, ไม่ใช่ดวงจันทร์ หรือดวงอาทิตย์ทั้งสองอย่าง.

ภิกษุ ท.! ในกรณีอันเดียวกับ "สิ่ง" สิ่งนั้น เราไม่กล่าวว่ามี การมา, ไม่กล่าวว่ามี การไป, ไม่กล่าวว่ามี การหยุด, ไม่กล่าวว่ามี การจุติ, ไม่กล่าวว่ามี การเกิดขึ้น. สิ่งนั้นมีได้ตั้งอยู่, สิ่งนั้นมีได้เป็นไป และ สิ่งนั้นมีใช้ อารมณ์; นั้นแหละคือ ที่สุดแห่งทุกข์ ละ.

- อ. พ. ๒๕/๒๐๖/๑๕๘.

ที่สุดแห่งทุกข์

เมื่อสันดานยังเป็นสิ่งที่ค้นหาและทิวฐิอาศัยอยู่ได้, ความหวั่นไหวก็ยังมีอยู่. เมื่อสันดานเป็นสิ่งที่ค้นหาและทิวฐิไม่อาศัยอยู่ได้ ความหวั่นไหวก็ไม่อาจมี. เมื่อความหวั่นไหวไม่มี ความรำงับแห่งจิตย่อมมี; เมื่อความรำงับ

แห่งจิตมี ความโน้มไปทางใดทางหนึ่งของจิตย่อมไม่มี ; เมื่อความโน้มไปทางใดทางหนึ่งของจิตไม่มี การมาการไปก็ไม่มี; เมื่อการมาการไปไม่มี การจุติและการเกิดขึ้นใหม่ก็ไม่มี. เมื่อการจิตและการเกิดขึ้นใหม่ไม่มี ก็ไม่มีการปรากฏในโลกนี้ ไม่มีการปรากฏในโลกอื่น ไม่มีการปรากฏในระหว่างแห่งโลกทั้งสอง : นั่นแหละคือที่สุดแห่งทุกขละ.

- อ. พ. ๒๕/๒๐๘/๑๖๑.

สิ่งนั้นมีแน่!

ภิกษุ ท.! สิ่งซึ่งมิได้เกิด มิได้เป็น มิได้ถูกอะไรทำ มิได้ถูกอะไรปรุง นั้นมีอยู่. ภิกษุ ท.! ถ้าหากว่า สิ่งซึ่งมิได้เกิด มิได้เป็น มิได้ถูกอะไรทำ มิได้ถูกอะไรปรุง จักไม่มีอยู่แล้วไซ้, ความรอดออกไปได้ของสิ่งที่เกิด ที่เป็น ที่ถูกอะไรทำ ที่ถูกอะไรปรุง ก็จักไม่ปรากฏเลย.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุที่มีสิ่ง ซึ่งมิได้เกิด มิได้เป็น มิได้ถูกกระทำ มิได้ถูกอะไรปรุง นั่นเอง จึงได้มีความรอดออกไปได้ ของสิ่งที่เกิด ที่เป็น ที่ถูกอะไรทำ ที่ถูกอะไรปรุง, ปรากฏอยู่.

- อ. พ. ๒๕/๒๐๗/๑๖๐.

ธรรมที่ชื่อว่า "นิพพาน"

นั่น สงบจริง ! นั่น ประณีตจริง !

ที่นี้เอง เป็นที่สงบสังขารทั้งปวง, เป็นที่สลัดคืนอุปัทวทั้งปวง, เป็นที่สิ้นตัณหา, เป็นที่คลายความกำหนัด, เป็นที่ดับกิเลส. นี้คือนิพพาน แล.

- นวก. อ. ๒๓/๔๓๙/๒๔๐.

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๔๔/๒๑๔.

ความไม่กังวล ความไม่ถือมั่น นั่นแล คือ ธรรมอันเป็นเกาะ
ไม่มีธรรมอื่นอีก. เรากล่าวธรรมนั้นว่า "นิพพาน" เป็นที่หมดสิ้น
แห่งชราและมรณะ แล.

- สุกต. พุ. ๒๕/๕๔๔/๔๓๔.

เพราะละตัณหาได้ขาด ท่านกล่าวว่า "นิพพาน"

- สุกต. พุ. ๒๕/๕๔๗/๔๓๗. - จุฬินิ. พุ. ๓๐/๒๑๖/๔๕๔.

ความดับด้วยความจางคลายโดยไม่เหลือ เพราะความสิ้นไป
แห่งตัณหาทั้งหลาย ด้วยประการทั้งปวง เป็นนิพพาน.

- อ. พุ. ๒๕/๑๒๒/๘๔.

ผู้รู้ทั้งหลายย่อมกล่าวว่านิพพานว่าเป็นธรรมยอดเยี่ยม.

- ภ. พุ. ๒๕/๔๐/๒๔.

นิพพานธาตุ

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ที่พระองค์ทรงเรียกอยู่ว่า 'ธรรมเป็นที่กำจัดราคะ,
เป็นที่กำจัดโทสะ, เป็นที่กำจัดโมหะ' ดังนี้, คำว่า 'ธรรมเป็นที่กำจัดราคะ, เป็นที่กำจัด
โทสะ, เป็นที่กำจัดโมหะ' นี้ เป็นคำที่ใช้เรียกแทนชื่อของอะไรเล่า ? พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท. ! คำว่า "ธรรมเป็นที่กำจัดราคะ (ราคะวินโย) เป็นที่กำจัด
โทสะ เป็นที่กำจัดโมหะ" นี้ เป็นคำที่ใช้เรียกแทนชื่อของนิพพานธาตุ;
เรียกว่าเป็นธรรมที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย แล.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๑๐/๓๑.

ลักษณะแห่งนิพพานธาตุสองชนิด

ภิกษุ ท.! นิพพานธาตุมี ๒ อย่าง, สองอย่างเหล่าไหนเล่า?
สองอย่างคือ สองปาติเสสนิพพานธาตุ และอนุปาติเสสนิพพานธาตุ.

ก. สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ

ภิกษุ ท.! **สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.!
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์ ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว
ได้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว ได้บรรลุถึงประโยชน์ของตนแล้ว
มีกิเลสอันเป็นเครื่องผูกติดให้อยู่กับภพสิ้นไปรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้
โดยชอบ. อินทรีย์ห้าของเธอยังตั้งอยู่ เพราะเป็นอินทรีย์ที่ยังไม่ถูกกำจัด เธอ
ย่อมเสวยอารมณ์อันเป็นที่ชอบใจบ้าง ไม่เป็นที่ชอบใจบ้าง ให้รู้สึกสุขและ
ทุกข์บ้าง. ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะ
ของเธอ อันใด, ภิกษุ ท.! อันนั้นแหละ เราเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ.

ข. อนุปาติเสสนิพพานธาตุ

ภิกษุ ท.! ก็ **อนุปาติเสสนิพพานธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.!
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์ ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว
ได้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว ได้บรรลุถึงประโยชน์ของตนแล้ว
มีกิเลสอันเป็นเครื่องผูกติดอยู่กับภพสิ้นไปรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ.
ภิกษุ ท.! เวทนาทั้งหลายทั้งปวงของเธอ อันเธอไม่เพติดเพลินแล้ว จักดับเย็น
ในโลกนี้เอง. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เราเรียกว่า อนุปาติเสสนิพพานธาตุ.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตรนี้ มีว่า :-)

นิพพานธาตุ อันพระผู้มีพระภาคผู้มีจักขุ ผู้อันตณหาและทิฏฐิ
ไม่อาศัยแล้ว ผู้คงที่ ได้ประกาศไว้แล้ว มีอยู่ ๒ อย่าง เหล่านี้คือ
นิพพานธาตุอย่างหนึ่ง (มี) เพราะความสิ้นไปแห่งภวเนตติ เป็นไป
ในทิฏฐุธรรมนี้ (อิธ ทิฏฐุธมฺมิกา) ยังมีอุปาทิเหลือ, และนิพพาน-
ธาตุ (อีกอย่างหนึ่ง) ไม่มีอุปาทิเหลือ เป็นไปในกาลเบื้องต้น
(สมฺปฺรายนิกา) เป็นที่ดับแห่งภพทั้งหลายโดยประการทั้งปวง.

บุคคลเหล่าใดรู้ทั่วถึงแล้วซึ่งนิพพานธาตุสองอย่างนั้นอันเป็น
อสังขตบพ เป็นผู้มิเจิตหลุดพ้นพิเศษแล้วเพราะความสิ้นไปแห่งภว-
เนตติ; บุคคลเหล่านั้น ยินดีแล้ว ในความสิ้นไป (แห่งทุกข์) เพราะ
การถึงทัฬหซึ่งธรรมอันเป็นสาระ เป็นผู้คงที่ ละแล้วซึ่งภพทั้งปวง, ดังนี้.

เนื้อความนี้ เป็นเนื้อความอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว
อย่างนี้, ดังนี้.

(ถ้อยคำในพาทย์บาลี มีดังต่อไปนี้ :-)

เทว อิมมา จกฺขุมตา ปกาสิตา
นิพฺพานธตฺตุ อนิสฺสิตฺเตน ตาทินา
เอกา หิ ธตฺตุ อิธ ทิฏฺฐุธมฺมิกา
สอุปาทิสฺเสสา ภวเนตฺติสงฺขยา
อนุปาทิสฺเสสา ปน สมฺปฺรายนิกา
ยมฺหิ นิสฺรุณฺณติ ภวานิ สพฺพโส.
เย เอตทญฺญาย ปทํ อสงฺขตํ
วิมุตฺตจิตฺตา ภวเนตฺติสงฺขยา

เต ธรรมสาราธคัมภยเย รตา

ปหังสุ เต สพพกวานิ ตาทิโนติ.

อยมปิ อตุเถ วตุโต ภควตา อิติ เม สุตุนติ.

- อิติวุ. พุ. ๒๕/๒๕๘-๒๕๙/๒๒๒.

(นิพพานธาตุทั้งสองอย่างนี้ เป็นนิพพานธาตุสำหรับพระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวะกิเลสแล้ว ทั้งสองชนิด หากแต่ผู้บรรลุนิพพานธาตุชนิดสุปาติเสสะนั้น ระบบแห่งความรู้สึกทางอินทรีย์ห้า คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ของท่าน ยังไม่ถูกกำจัดโดยสิ้นเชิงด้วยอำนาจนิพพานธาตุนั้น ความเคยชินในความรู้สึกต่ออารมณ์สำหรับจะรู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ยังเหลืออยู่ จึงเรียกว่า **สุปาติเสสะ - มีอุปาทิเหลืออยู่** นั่นคือดังข้อความข้อ ก.; ส่วนพระอรหันต์จำพวกหลังนั้น ความเคยชินในความรู้สึกต่ออารมณ์ของอินทรีย์ทั้งห้า ถูกนิพพานธาตุอย่างที่สองกำจัดแล้วสิ้นเชิง เวทนาของท่านจึงเย็นสนิท ไม่รู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ จึงเรียกว่า **อนุปาติเสสะ - ไม่มีอุปาทิเหลืออยู่** ดังข้อความที่กล่าวแล้วในข้อ ข. หากใช้ต้องทำลายขั้นถึงมรณภาพไปไม่ เพราะบาปมีอยู่อย่างชัดเจนว่า เวทนาเหล่านั้นดับเย็น (คือไม่เป็นสุขหรือเป็นทุกข์) ในอัตภาพนี้หรือในโลกนี้เอง.

การที่มีผู้เข้าใจไปว่า นิพพานธาตุอย่างแรกเป็นของพระอรหันต์ผู้ยังมีชีวิตอยู่ และนิพพานธาตุอย่างหลังเป็นของพระอรหันต์ผู้ถึงแก่มรณภาพแล้วดั่งนี้นั้น คงจะเนื่องจากความเข้าใจผิดต่อคำบาลีสองคำ ในคาถาผนวกทำยสูตรนั่นเอง คือคำว่า **สมปรายิกา** ซึ่งแปลกันว่า **โลกหน้า หรือต่อตายแล้ว** ซึ่งที่แท้แปลว่า **ในเวลาถัด ๆ ไป** ก็ได้, ส่วนคำว่า **ทิฏฐธมมิกา** มีความหมายว่า **ทันทีทันใดที่เหตุการณ์นั้น ๆ ได้เกิดขึ้นแล้ว** ไม่จำเป็นจะต้องระบุว่าในชาตินี้ภพนี้เสมอไป.

ผู้รวบรวมมีความเห็นว่า นิพพานธาตุทั้งสองอย่างนี้ มีสำหรับพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ต่างกันเพียงแต่ว่า พวกแรกนั้น อินทรีย์ยังรู้สึกต่อสุขและทุกข์ แม้จะไม่มีคามยึดถือในเวทนานั้น, ส่วนพวกหลังนั้นไม่มีความรู้สึกเป็นสุขหรือทุกข์ จึงกล่าวว่าเวทนาเป็นของเย็น ในอัตภาพนี้ หรือในโลกนี้. ข้อนี้จะยุติเป็นอย่างไร ผู้ศึกษาจงพิจารณาดูเองเถิด).

อสังขตลักษณะ ๓ อย่าง

ภิกษุ ท.! สังขตลักษณะแห่งสังขตธรรม ๓ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่.
 สามอย่างอย่างไรเล่า? สามอย่างคือ :-

๑. มีการเกิดปรากฏ (อุปปาโท ปญฺญาติ);
๒. มีการเสื่อมปรากฏ (วโย ปญฺญาติ) ;
๓. เมื่อตั้งอยู่ ก็มีภาวะอย่างอื่นปรากฏ (จิตฺตฺสฺส อญฺญตฺตฺตํ ปญฺญาติ).

ภิกษุ ท.! สามอย่างเหล่านี้แล คือสังขตลักษณะแห่งสังขตธรรม.

ภิกษุ ท.! อสังขตลักษณะของอสังขตธรรม ๓ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่.
 . สามอย่างอย่างไรเล่า? สามอย่างคือ :-

๑. ไม่ปรากฏมีการเกิด (น อฺปปาโท ปญฺญาติ) ;
๒. ไม่ปรากฏมีการเสื่อม (น วโย ปญฺญาติ) ;
๓. เมื่อตั้งอยู่ ก็ไม่มีภาวะอย่างอื่นปรากฏ (น จิตฺตฺสฺส อญฺญตฺตฺตํ ปญฺญาติ).

ภิกษุ ท.! สามอย่างเหล่านี้แล คืออสังขตลักษณะของอสังขตธรรม.

- ติก. อ. ๒๐/๑๙๒/๔๘๖-๔๘๗.

ความดับเย็นของเวทนามิได้ แม้ในทิวฐธรรมนี้

วูปปะ! เมื่อภิกษุมีจิตหลุดพ้นโดยชอบอย่างนี้แล้ว สตตวิหาร-
 ธรรม^๑ ทั้งหลาย ๖ ประการ ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นถึงทับแล้ว : ภิกษุนั้นเห็น

---

๑. สตตวิหารธรรม ในที่นี้ หมายความว่า มีสติสัมปชัญญะติดต่อกันไป ในการสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่เกิดยินดียินร้ายขึ้นมาได้ อย่างติดต่อกัน ไม่มีเวลาเฉลอ. เมื่อมีสติควบคุมสิ่งทั้งหกนี้ไว้ได้ อย่างติดต่อกันเช่นนี้ การเป็นอยู่อย่างนี้ ก็เรียกได้ ว่า "สตตวิหาร ธรรม ๖ ประการ".

รูปด้วยจักขุแล้ว ไม่เป็นผู้ดีใจ ไม่เป็นผู้เสียใจ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ
อยู่; ฟังเสียงด้วยโสตแล้ว ....; รู้สึกกลิ่นด้วยมานะแล้ว ....; ลิ้มรส
ด้วยชิวหาแล้ว ....; ญกต่องสัมผัสผัสผิวหนังด้วยผิวกายแล้ว ....; รู้สึก
ธรรมารมณด้วยมโนแล้ว ไม่เป็นผู้ดีใจ ไม่เป็นผู้เสียใจ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ
สัมปชัญญะอยู่. ภิกษุ นั้น เมื่อเสวยซึ่งเวทนามีกายเป็นสุตรรอบอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า
เราเสวยซึ่งเวทนามีกายเป็นที่สุตรรอบอยู่; เมื่อเสวยซึ่งเวทนามีชีวิตเป็นที่สุตร
รอบอยู่ ย่อมรู้ชัดว่าเราเสวยซึ่งเวทนามีชีวิตเป็นที่สุตรรอบอยู่; เถอย่อมรู้ชัดว่า
"เวทนาทั้งปวง อันเราไม่เพลิดเพลินแล้ว จัก เป็นของเย็นในอัตตภาพนี้" นั่นเทียว
จนกระทั่งถึงที่สุตรรอบแห่งชีวิต เพราะการแตกทำลายแห่งกาย ดังนี้.

วูปปะ! เปรียบเหมือนเงาย่อมปรากฏเพราะอาศัยแสงสดมภ์ (อุณชะ).
ลำดับนั้น บุรุษถือเอามาซึ่งจอบและตะกร้า เขาตัดซึ่งเสานั้นที่โคน, ครั้นตัด
ที่โคนแล้ว ฟิงขุด, ครั้นขุดแล้ว ฟิงรื้อซึ่งรากทั้งหลาย ไม่ให้เหลือแม้ที่สุด
สักแต่ว่าเท่าต้นแฝก. บุรุษนั้น ฟิงตัดซึ่งเสานั้นให้เป็นที่อนน้อยที่อนใหญ่;
ครั้นตัดซึ่งเสานั้นให้เป็นที่อนน้อยที่อนใหญ่แล้ว ฟิงผ่า; ครั้นผ่าแล้ว ฟิงจัก
ให้เป็นที่เล็กเล็ก ๆ; ครั้นจักให้เป็นที่เล็กเล็ก ๆ แล้ว ฟิงผึ่งให้แห้งในลมและแดด;
ครั้นผึ่งให้แห้งในลมและแดดแล้ว ฟิงเผาด้วยไฟ; ครั้นเผาด้วยไฟแล้ว ฟิงทำให้
เป็นผงเถ้าถ่าน; ครั้นทำให้เป็นผงเถ้าถ่านแล้ว ฟิงโปรยไปในกระแสดมอัน
พัดจัด หรือว่าฟิงให้ลอยไปในกระแสดมอันเชี่ยวแห่งแม่น้ำ. วูปปะ! เงาอันใด
ที่อาศัยแสงสดมภ์, เงาอันนั้นย่อมถึงซึ่งความมีมูลเหตุอันขาดแล้ว ญกกระทำให้

๑. การดับเย็นแห่งเวทนาในอัตตภาพนี้ มีอธิบายอีกในหัวข้อว่า "การไม่เกิดอนุสัยสามเมื่อ
เสวย เวทนาสามแล้วดับเย็น" ที่หน้า ๗๘๗ แห่งหนังสือนี้.

เหมือนตาลมีขี้ช่วยอดอันด้วน กระทำให้ถึงความไม่มีอยู่ มีอันไม่บังเกิดขึ้นต่อไป เป็นธรรมดา, นี่ฉันใด ;

วูปปะ ! ข้อนี้ก็ฉันนั้น กล่าวคือ เมื่อภิกษุจิตหลุดพ้นโดยชอบ อย่างนี้แล้ว สตตวิหารธรรม ท. ๖ ประการ ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นถึงทัพบแล้ว : ภิกษุนั้นเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่เป็นผู้ดีใจ ไม่เป็นผู้เสียใจ เป็นผู้อยู่อุเบกขามีสติสัมปชัญญะอยู่ ; ฟังเสียงด้วยโสตะแล้ว....; รู้สึกกลิ่นด้วยฆานะแล้ว ....; ลิ้มรสด้วยชีวหาแล้ว ....; ถูกต้องสัมผัสผิวนั่งด้วยกายะแล้ว ....; รู้สึกรัศมีมารมณด้วยมโนแล้ว ไม่เป็นผู้ดีใจ ไม่เป็นผู้เสียใจ เป็นผู้อยู่อุเบกขามีสติสัมปชัญญะอยู่. ภิกษุนั้น เมื่อเสวยซึ่งเวทนามีกายเป็นที่สุคฺรอบอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า เราเสวยซึ่งเวทนามีกายเป็นที่สุคฺรอบอยู่; เมื่อเสวยซึ่งเวทนามีชีวิตเป็นที่สุคฺรอบอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า เราเสวยซึ่งเวทนามีชีวิตเป็นที่สุคฺรอบอยู่; เธอย่อมรู้ชัดว่า "เวทนาทั้งหลายทั้งปวง อันเราไม่ผลิตผลิตแล้ว จักเป็นของเย็นในอิตตภาพนี้นั้นเทียว จนกระทั่งถึงที่สุคฺรอบแห่งชีวิต เพราะการแตกทำลายแห่งกาย" ดังนี้.

- จตุกก. อ. ๒๑/๒๖๙/๑๙๕.

นิพพานคือ วิราคะธรรม

ภิกษุ ท.! สังขตธรรมก็ดี อสังขตธรรมก็ดี มีประมาณเท่าใด, **วิราคะธรรม** เรากล่าวว่า เป็นยอดของสังขตธรรม และอสังขตธรรมเหล่านั้นทั้งหมด. วิราคะธรรมนั้นได้แก่ ธรรมอันเป็นที่สร้างแห่งความเมา, เป็นที่ขจัดความกระหาย, เป็นที่ถอนความอาลัย, เป็นที่ตัดวิภวภูตะ (วน), เป็นที่สิ้นตัณหา, เป็นที่คลายความกำหนัด, เป็นที่ดับกิเลส, นี้แลคือ นิพพาน.

- อิติวุ. ขุ. ๒๕/๒๙๘/๒๗๐.

ไพบูลย์ของนิพพาน

(๓๒ คำ)

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง ซึ่ง **นิพพาน** แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! นิพพาน เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า นิพพาน.

- สฬ้า. สั. ๑๘/๔๕๒/๗๔๑

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง ซึ่ง **อสังขตะ** (สิ่งที่ไม่ถูกอะไรปรุงแต่ง) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! อสังขตะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อสังขตะ.

- สฬ้า. สั. ๑๘/๔๕๑/๖๗๔.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง ซึ่ง **อนตะ** (สิ่งซึ่งอะไร ๆ น้อมไปได้) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! อนตะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อนตตะ.

- สฬ้า. สั. ๑๘/๔๕๐/๗๒๐.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง ซึ่ง **อนาสวะ** (สิ่งที่ไม่มีอาสวะ) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความชื่อนั้น.

ภิกษุ ท.! อนาสวะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า **อนาสวะ**.

- สฬ้า. สั. ๑๘/๔๕๐/๗๒๑.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง ซึ่ง **สัจจะ** (ของจริง) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความชื่อนั้น.

ภิกษุ ท.! สัจจะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า **สัจจะ**.

- สฬ้า. สั. ๑๘/๔๕๐/๗๒๒.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง ซึ่ง **ปาระ** (ฝั่งนอก) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความชื่อนั้น.

ภิกษุ ท.! ปาระ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า ปาระ.

- สฬา. ส. ๑๘/๔๕๐/๗๒๓.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **นิปุณะ** (ของละเอียด) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนี้.

ภิกษุ ท.! นิปุณะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า นิปุณะ.

- สฬา. ส. ๑๘/๔๕๐/๗๒๔.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **สุทฺถทส** (ของเห็นได้ยากอย่างยิ่ง) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนี้.

ภิกษุ ท.! สุทฺถทส เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ. อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า สุทฺถทส.

- สฬา. ส. ๑๘/๔๕๐/๗๒๕.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **อชฺชชระ** (ของที่ไม่คร่ำคร่า) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนี้

ภิกษุ ท.! อชฺชชระ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อชัชชระ.

- สฬ้า. สั. ๑๘/๔๕๐/๗๒๖.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง ซึ่ง **ธูวะ** (ของยังยืน) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความชื่อนั้น.

ภิกษุ ท.! ธูวะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า ธูวะ.

- สฬ้า. สั. ๑๘/๔๕๐/๗๒๗.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง ซึ่ง **อปโลกินะ** (เข้าที่หมาย) แก่พวกเธอทั้งหลาย. พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความชื่อนั้น.

ภิกษุ ท.! อปโลกินะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อปโลกินะ

- สฬ้า. สั. ๑๘/๔๕๐/๗๒๘.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **อนิทัสสนะ** (สิ่งที่ไม่แสดงตัว) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความชื่อนั้น.

ภิกษุ ท.! อนิทัสสนะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อนิทัสสนะ.

- สฬา. สั. ๑๘/๔๕๑/๗๒๙.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **นิปปปัญจะ** (สิ่งที่ไม่ถ่วงไว้ในโลกนี้) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความชื่อนั้น.

ภิกษุ ท.! นิปปปัญจะเป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า นิปปปัญจะ.

- สฬา. สั. ๑๘/๔๕๑/๗๓๐.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **สันตะ** (สิ่งสงบระงับ) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความชื่อนั้น.

ภิกษุ ท.! สันตะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า สันตะ.

- สฬา. สั. ๑๘/๔๕๑/๗๓๑.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **อมตะ** (สิ่งไม่ตาย) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความชื่อนั้น.

ภิกษุ ท.! อมตะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อมตะ

- สฬา. สั. ๑๘/๔๕๑/๗๓๒.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง ปณิตะ (สิ่งประณีต) แก่พวกเธอทั้งหลาย,
พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความชื่อนั้น.

ภิกษุ ท.! ปณิตะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความ
สิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า ปณิตะ.

- สฬา. สั. ๑๘/๔๕๑/๗๓๓.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง ซึ่ง สิวะ (สิ่งที่เย็น) แก่พวกเธอทั้งหลาย,
พวกเธอทั้งหลายจงฟังความชื่อนั้น.

ภิกษุ ท.! สิวะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความ
สิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า สิวะ.

- สฬา. สั. ๑๘/๔๕๑/๗๓๔.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง ซึ่ง เขมมะ (ที่เกษม) แก่พวกเธอทั้งหลาย,
พวกเธอทั้งหลายจงฟังความชื่อนั้น.

ภิกษุ ท.! เขมมะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความ
สิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า เขมะ

- สฬา. สั. ๑๘/๔๕๑/๗๓๕.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **ตณ्हักขะ** (ที่สิ้นตณหา) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! ตณ्हักขะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า ตณ्हักขะ.

- สฬา. สั. ๑๘/๔๕๑/๗๓๖.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **อัจฉริยะ** (สิ่งน่าอัศจรรย์) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! อัจฉริยะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อัจฉริยะ.

- สฬา. สั. ๑๘/๔๕๑/๗๓๗.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **อัพภูตะ** (สิ่งที่ไม่มีไม่เป็น) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! อัพภูตะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อัฏฐะ.

- สฬา. ส. ๑๘/๔๕๑/๗๓๘.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **อนีติกะ** (สิ่งที่ไม่มีเสียด) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนี้.

ภิกษุ ท.! อนีติกะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อนีติกะ.

- สฬา. ส. ๑๘/๔๕๒/๗๓๙.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **อนีติกัมมะ** (ธรรมที่ไม่เสียด) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนี้.

ภิกษุ ท.! อนีติกัมมะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อนีติกัมมะ.

- สฬา. ส. ๑๘/๔๕๒/๗๔๐.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **อัพยาปัชณะ** (สิ่งที่ไม่เบียดเบียนสัตว์) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนี้.

ภิกษุ ท.! อัพยาปัชณะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ. อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อัพยาปัทมะ.

- สฬา. สั. ๑๘/๔๕๒/๗๔๒.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **วิราคะ** (ที่คล้ายกำหนด) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความชื่อนั้น.

ภิกษุ ท.! วิราคะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า วิราคะ.

- สฬา. สั. ๑๘/๔๕๒/๗๔๓.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **สุทฺธิ** (สิ่งบริสุทธิ์) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลายจงฟังความชื่อนั้น.

ภิกษุ ท.! สุทฺธิ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า สุทฺธิ.

- สฬา. สั. ๑๘/๔๕๒/๗๔๔.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **มุตฺติ** (ความพ้น) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความชื่อนั้น.

ภิกษุ ท.! มุตฺติ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า มุตติ.

- สฬ้า. สั. ๑๘/๔๕๒/๗๔๕.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **อนาลยะ** (สิ่งที่ไม่มียาลัย) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนี้.

ภิกษุ ท.! อนาลยะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อนาลยะ.

- สฬ้า. สั. ๑๘/๔๕๒/๗๔๖.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **ทีปะ** (เกาะที่พื้นน้ำ) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนี้.

ภิกษุ ท.! ทีปะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า ทีปะ.

- สฬ้า. สั. ๑๘/๔๕๒/๗๕๗.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง ซึ่ง **เลณะ** (ที่ชอน) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนี้.

ภิกษุ ท.! เลณะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า เลณะ.

- สฬา. สั. ๑๘/๔๕๒/๗๔๘.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **ตาณะ** (ที่บ่วงกัน) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความชื่อนั้น.

ภิกษุ ท.! ตาณะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า ตาณะ.

- สฬา. สั. ๑๘/๔๕๓/๗๔๙.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **สรณะ** (ที่พึ่ง) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลายจงฟังความชื่อนั้น.

ภิกษุ ท.! สรณะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า สรณะ.

- สฬา. สั. ๑๘/๔๕๓/๗๕๐.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **ปรายณะ** (ที่สุดทาง) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความชื่อนั้น.

ภิกษุ ท.! ปรานะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า ปรายณะ.

- สฬา. ส. ๑๘/๔๕๓/๗๕๑.

นิพพานอริยณะ

[คำว่า "นิพพาน" ในข้อความในสูตรอื่น ๆ เป็นอันมาก ได้ทรงแสดงไว้ด้วยอริยณะคือคำแทนชื่อต่าง ๆ กัน และมีเรื่องที่จะพึงศึกษาและปฏิบัติอย่างเดียวกัน คือทรงแสดงไว้ด้วยคำว่า :-

อสังขตะ	(ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง หรือปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้)
อนตะ	(ธรรมที่ไม่โน้มไปในสิ่งใด หรือสิ่งใดโน้มไปไม่ได้)
อนาสวะ	(ไม่มีอาสวะอันเป็นเครื่องระงับโดยประการทั้งปวง)
สังขะ	(ของจริงเพียงสิ่งเดียว ไม่มีสิ่งที่สองเทียบ)
ปาระ	(ฝั่งนอกที่กิเลสและทุกข์ตามไปไม่ถึง)
นิปุณะ	(สิ่งละเอียดอ่อนสำหรับการศึกษาและปฏิบัติ ไม่มีสิ่งใดยิ่งกว่า)
สุกุกทสะ	(อันผู้ไม่สิ้นอาสวะเห็นได้ยากที่สุด)
อชชชระ	(ไม่มีความคร่ำคร่าลงโดยประการทั้งปวง)
ฐวะ	(ยังยืนมั่นคงไม่แปรผัน)
อปโลกินะ	(เป็นที่จ้องมองแห่งสัตว์เพื่อการบรรลุถึง)
อนิทัสสนะ	(ไม่มีการแสดงออกทางวัตถุ หรือทางตา: ผู้อื่นพลอยเห็นด้วยไม่ได้)
นิปปปัญจะ	(ไม่มีเครื่องกีดกันให้ฉินเข้าเพราะว่างจากกิเลส)

สันตะ	(สงบระงับจากการปรุงแต่งเสียดแทงเผาผลาญ)
อมตะ	(ไม่ตายเพราะไม่มีการเกิด เพราะไม่อยู่ในอำนาจเหตุปัจจัย)
ปณีตะ	(ประณีตละเอียด เพราะพ้นไปจากความเป็นรูปธรรมและนามธรรม)
สิวะ	(สงบเย็นเพราะไม่มีไฟกิเลสและไฟทุกข์)
เขมะ	(เกษมจากสิ่งรบกวนทุกชนิด)
ตณฺหัทฺตขยะ	(เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา หรือภาวะสิ้นสุดแห่งตัณหา)
อัศจรรย์ะ	(น่าอัศจรรย์ ไม่มีสิ่งใดน่าอัศจรรย์เท่า)
อัပ္ภุตะ	(ประหลาดควรนำมาบอกกล่าวในฐานะสิ่งที่ไม่เคยบอกกล่าว)
อนิติกะ	(ไม่มีเสียดจัญไร เพราะพ้นดีพ้นชั่ว)
อนิติกัมมะ	(มีปรกติภาวะไม่มีเสียดจัญไรเป็นธรรมดา)
อัปฺยาปัสสมะ	(ไม่มีความเบียดเบียนเป็นสภาวะ)
วิราคะ	(ไม่มีความข่มติดในสิ่งใด มีแต่จะทำให้คลายออก)
สุทฺธิ	(บริสุทธิ์หมดจด เพราะไม่มีที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง)
มุตฺติ	(เป็นความปล่อยความหลุดจากความยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน)
อนาลยะ	(ไม่เป็นที่ตั้งที่อาศัยแห่งกิเลสและความทุกข์)
ทีปะ	(เป็นดวงประทีปที่ฟุ้งของสัตว์ผู้ตกจมอยู่ในความมืดคืออวิชชา)
เลณะ	(เป็นเสมือนที่หลบซ่อนจากภัยของสัตว์ผู้หนีภัย)
ตาณะ	(เป็นเสมือนที่ต้านทานของสัตว์ผู้แสวงหาที่ต้านทานข้าศึกศัตรู)
สฺรณะ	(เป็นที่แล่นไปสู่แห่งจิตที่รู้สึกว่ามีภัยต้องการที่พึ่ง)
ปรายณะ	(เป็นเป้าหมายในเบื้องหน้าแห่งสัตว์ผู้เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏะ).

คำแทนชื่ออันและกันชนิดนี้ ในบาลีท่านเรียกว่า อธิวจนะ ในที่นี้เป็นอธิวจนะของ
คำว่านิพพาน].

- สฬา. ส. ๑๘/๔๔๑-๔๔๒, ๔๕๐-๔๕๓/๖๗๔-๖๘๔, ๗๒๐-๗๕๑.

ยาถ่ายและยาสํารอกความเกิด - แก่ - ตาย

ภิกษุ ท.! แพทย์ทั้งหลาย ย่อมให้ยาถ่ายเพื่อกำจัดโรค ที่มีดีเป็นสมุฏฐานบ้าง ที่มีเสมหะเป็นสมุฏฐานบ้าง ที่มีลมเป็นสมุฏฐานบ้าง. ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า ยาถ่ายชนิดนั้น มีอยู่ มิใช่ไม่มี แต่ว่ายาถ่ายชนิดนั้น บางทีก็มีผล บางทีก็ไม่มีผล.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง **ยาถ่ายอันเป็นอริยะ** (อริยวิเรนจ) อันเป็นยาถ่ายมีผลโดยส่วนเดียว ไม่มีที่จะไม่ให้ผล อันเป็นยาถ่ายซึ่งอาศัยแล้ว สัตว์ที่มีความเกิดเป็นธรรมดาจะพ้นจากความเกิด ที่มีความแก่เป็นธรรมดาจะพ้นจากความแก่ ที่มีความตายเป็นธรรมดาจะพ้นจากความตาย สัตว์ที่มีโสกะปริเทวะ-ทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายเป็นธรรมดาจะพ้นจากโสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย. พวกเธอจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว.

ภิกษุ ท.! **ยาถ่ายอันเป็นอริยะ** อันให้ผลโดยส่วนเดียว ไม่มีเสียผลเลย **อันสัตว์อาศัยแล้ว** จักพ้นจากชาติ ฯลฯ ได้นั้น เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! มิจฉาทิฏฐิ อัน **สัมมาทิฏฐิ**บุคคลระบายออกได้แล้ว; กล่าวคือ บาปอกุศลธรรมเป็นอนกเกิดขึ้นเพราะมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยเหล่าใด บาปอกุศลธรรมเหล่านั้นเป็นสิ่งที่เขาจะระบายออกได้แล้ว และกุศลธรรมเป็นอนกที่มีสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์.

ภิกษุ ท.! มิจฉาสังกัปปะ อ้น ผู้มีสัมมาสังกัปปะระบายออกได้แล้ว
.... ๗๗ ....

ภิกษุ ท.! มิจฉาวาจา อ้น ผู้มีสัมมาวาจาระบายออกได้แล้ว
.... ๗๗ ....

ภิกษุ ท.! มิจฉากัมมันตะ อ้น ผู้มีสัมมากัมมันตะระบายออกได้
แล้ว .... ๗๗ ....

ภิกษุ ท.! มิจฉาอาชีวะ อ้น ผู้มีสัมมาอาชีวะระบายออกได้แล้ว
.... ๗๗ ....

ภิกษุ ท.! มิจฉาวายามะ อ้น ผู้มีสัมมาวายามะระบายออกได้แล้ว
....๗๗ ....

ภิกษุ ท.! มิจฉาสติ อ้น ผู้มีสัมมาสติระบายออกได้แล้ว ....
๗๗ ....

ภิกษุ ท.! มิจฉาสมาธิ อ้น ผู้มีสัมมาสมาธิระบายออกได้แล้ว
.... ๗๗ ....

ภิกษุ ท.! มิจฉาญาณะ อ้น ผู้มีสัมมาญาณะระบายออกได้แล้ว
.... ๗๗ ....

ภิกษุ ท.! มิจฉาวิมุตติ อ้น ผู้มีสัมมาวิมุตติระบายออกได้แล้ว ;
กล่าวคือ บาปอกุศลธรรมเป็นอนอกเกิดขึ้นเพราะมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัยเหล่าใด
บาปอกุศลธรรมเหล่านั้นเป็นสิ่งที่เขาระบายออกได้แล้ว และกุศลธรรมเป็นอนอก
ที่มีสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์.

ภิกษุ ท.! นี้แล ยາถ่ายอันเป็นอริยะะ (รวม ๑๐ ประการ) อันเป็น ยาถ่ายมีผลโดยส่วนเดียว ไม่มีที่จะไม่ให้ผล อันเป็นยาถ่ายซึ่งอาศัยแล้ว สัตว์ที่มีความเกิดเป็นธรรมดาจะพ้นจากความเกิด ที่มีความแก่เป็นธรรมดาจะพ้นจากความแก่ ที่มีความตายเป็นธรรมดาจะพ้นจากความตาย สัตว์ที่มีโสกะปริเทวะ-ทุกชะโหมนัสอุปายาสทั้งหลายเป็นธรรมดาจะพ้นจากโสกะปริเทวะทุกชะโหมนัสอุปายาสทั้งหลาย.

- ทสก. อ. ๒๔/๒๓๓/๑๐๘.

[ธรรมสิบประการ ซึ่งในสูตรข้างบนนี้ตรัสเรียกว่า ยาถ่าย (วิเจณัน): ส่วนในสูตรถัดไปทรงเรียกว่า ยาสำรองให้อาเจียน (วณน); มีข้อความเหมือนกันทุกประการ.

ในสูตรถัดไปอีก ตรัสเรียกธรรมสิบประการนั้น ว่า มนต์เครื่องปิดเป่า (นิทมนัน) สามารถปิดเป่าบาปอกุศลให้สิ้นไป และให้ธรรมที่เป็นกุศลถึงพร้อม แต่ไม่มีกล่าวถึงกับว่า สัตว์ที่มีความเกิดเป็นธรรมดาจะพ้นจากความเกิด เป็นต้น; ผู้ทำการเสกเป่าพึงพิจารณาเหตุเกิด.

ในสูตรอื่นอีก (๒๔/๒๓๑/๑๐๗) ตรัสเรียกธรรมสิบประการในข้อความข้างบนนี้ว่า น้ำชำระกระดูกให้บริสุทธิ์ (โรจน) ตามประเพณีชาวบ้านที่เขาทำกันอยู่อย่างเป็นพิธีรีตองมาแต่โบราณ แต่น้ำชำระที่เป็นอริยะะนี้สามารถชำระบาปอกุศลให้สิ้นไป ทำกุศลให้ถึงพร้อม และเป็นไปเพื่อรู้ยิ่งรู้พร้อม เพื่อนิพพาน และเมื่อสัตว์อาศัยแล้ว สัตว์ที่มีความเกิดเป็นธรรมดาจะพ้นจากความเกิด เป็นต้น].

ธรรมเป็นเครื่องถอนอัสมิมานะในปัจจุบัน

ภิกษุ ท.! นี้เป็นสิ่งที่หวังได้ สำหรับภิกษุผู้มีมิตรดี (กल्याณมิตร) มีสหายนี (กल्याณสหายน) มีพวกพ้องดี (กल्याณสมุปวงก) คือ จักเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมารยาทและโคจร มีปกติเห็น

เป็นภัยในโทษทั้งหลายแม้มีประมาณน้อย สมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย
อยู่ ;

ภิกษุ ท.! นี่เป็นสิ่งที่หวังได้สำหรับภิกษุผู้มีมิตรรติ มีสหายนดี มี
พวกพ้องดี; กล่าวคือ กถาเป็นเครื่องขุดเกลดาอย่างยิ่ง เป็นธรรมเครื่องสลาย
แก่การเปิดโล่งแห่งจิต ได้แก่อัปปิฉกถา (เรื่องปรารณาน้อย) สันตฎฐิกถา
(เรื่องสันโดษ) ปวิเวกกถา (เรื่องความสงัด) อสังสัคคกถา (เรื่องไม่คลุกคลี) วิริยา-
รัมภกถา (เรื่องมีความเพียร) สีลกถา (เรื่องศีล) สมานิกถา (เรื่องสมาธิ) ปัญญา-
กถา (เรื่องปัญญา) วิมุตติกถา (เรื่องวิมุตติ) วิมุตติญาณทัสสนกถา (เรื่องวิมุตติญาณ-
ทัสสนะ), เธอ **จักเป็นผู้ได้โดยง่าย ได้โดยไม่ยาก ไม่ลำบาก ซึ่งกถาเช่นนี้ ;**

ภิกษุ ท.! นี่เป็นสิ่งที่หวังได้สำหรับภิกษุผู้มีมิตรรติ มีสหายนดี มี
พวกพ้องดี ; กล่าวคือ **จักเป็นผู้มีความเพียรอันปรารภแล้ว** เพื่อการละซึ่งอกุศล-
ธรรมทั้งหลาย เพื่อการถึงพร้อมแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย มีกำลัง (จิต) มีความ
บากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย

ภิกษุ ท.! นี่เป็นสิ่งที่หวังได้สำหรับภิกษุผู้มีมิตรรติ มีสหายนดี มี
พวกพ้องดี ; กล่าวคือ **จักเป็นผู้มีปัญญา** ประกอบด้วยปัญญาเครื่องให้รู้ซึ่ง
ความเกิดและความดับ (อูทยตฺถคามินี) อันเป็นปัญญาที่เป็นอริยะ เป็นเครื่อง
เจาะแทงกิเลส ให้ถึงซึ่งสิ้นทุกข์โดยชอบ.

ภิกษุ ท.! ภิกษุ ผู้ตั้งอยู่ในธรรมห้าประการ^๑ เหล่านี้แล้ว พึง
เจริญธรรม ๔ ประการให้ยิ่งขึ้นไป คือ :-

เจริญ อสุภะ เพื่อ ละ ราคะ ;

เจริญ เมตตา เพื่อ ละ พยาบาท ;

เจริญ อานาปานสติ เพื่อ ตัดเสียซึ่งวิตก ;

เจริญ อนิจจสัญญา เพื่อ ถอน อัสมิมานะ.

ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุมืออนิจจสัญญา, อนัตตสัญญา ย่อมตั้งมั่น ;
ผู้มีอนัตตสัญญา ย่อมถึงการถอนเสียได้ซึ่งอัสมิมานะ คือ นิพพาน ในทิวฏฐธรรม
เทียว.

- นวก. อ. ๒๓/๓๖๕/๒๐๕

(เมื่ออ่านข้อความตอนนี ผู้ศึกษาพึงระลึกถึงคำที่ตรัสว่า "ความมีมิติเป็นทั้ง
หมดแห่งพรหมจรรย์" อันเป็นข้อความที่ผ่านสายตากันบ่อย ๆ แต่ไม่ค่อยจะรู้ว่าหมายความว่า
อย่างไร).

สมาธิที่มีผลเป็นความไม่มีอหังการะมมังการะมานานุสัย

พระอานนท์ ได้ทูลถามว่า "มืออยู่หรือหนอ พระเจ้าข้า! การที่ภิกษุได้สมาธิ
ชนิดที่มีผลคือ 'ไม่มีอหังการะมมังการะมานานุสัย' ในกายอันมีวิญญาณนี้ ด้วย, 'ไม่มีอหัง-
การะมมังการะมานานุสัย' ในนิมิตทั้งปวงในภายนอก ด้วย, และเขื่อนั้นเข้าถึงแล้วแลอยู่ ซึ่ง
เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอหังการะมมังการะมานานุสัย ด้วย, พระเจ้าข้า?"

๑. คำว่า ๕ ประการ ในที่นี้ นับรวมทั้งความมีมิติดี พวกพ้องดี เข้าด้วยอีกประการหนึ่ง ;
ดูข้อ ความอันชัดเจนที่หัวข้อว่า "วิธูปมวิมุตติให้ถึงที่สุด" ที่หน้า ๘๐๔ แห่งหนังสือนี้.

อานนท์! สมาธิที่ภิกษุได้แล้วมีผลเป็นอย่างนั้น มีอยู่.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! สมาธิที่ภิกษุได้แล้วมีผลเป็นอย่างนั้น มีอยู่ เป็นอย่างไรเล่า? พระเจ้าข้า!"

อานนท์! ความเพ่งเฉพาะของภิกษุในกรณีนี้ มีอยู่อย่างนี้ว่า "นั่นสงบระงับ นั่นประณีต : นั่นคือธรรมชาติเป็นที่สงบระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นความจางคลาย เป็นความดับ เป็นนิพพาน (เย็น)" ดังนี้.

อานนท์! อย่างนี้แล การที่ภิกษุได้สมาธิชนิดที่มีผล คือ ไม่มีอหังการะมมังการะมานานุสัย ในกายอันมีวิญญานนี้ ด้วย, ไม่มีอหังการะมมังการะมามานุสัย ในนิमितทั้งปวงในภายนอกด้วย, และเขอนั้นเข้าถึงแล้วแลอยู่ ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอหังการะมมังการะมานานุสัย ด้วย.

อานนท์! ข้อนี้เรากล่าวอาศัยคํากล่าว ในการตอบปัญหาแก่ปุณณก-
มาณพ ในปารายนสมาคม ว่า :-

"ท่านผู้ใด พิจารณาเห็นแล้ว ซึ่งสภาพยิ่งและหย่อนในโลก (ว่าเป็นของว่างเสมอกัน) ไม่มีความหวั่นไหวไปในอารมณ์ไหน ๆ ในโลกเลย, เป็นผู้ร่าจิบสงบแล้ว ไม่มีกิเลสฟุ้งกลุ่มเหมือนคว้น ไม่มี ความทุกข์ความคับแค้นแล้ว เป็นผู้ไม่หวังอะไรแล้ว, เราตถาคตกล่าวผู้นั้น เป็นผู้ข้ามเสียได้ซึ่งความเกิดและความแก่" ดังนี้แล.

(ข้อความแห่งคาถาข้างบนนี้ คือความหมายแห่งคำว่า "ไม่มีอหังการะมมังการะ-
มานานุสัย").

- ติก. อ. ๒๐/๑๖๘/๔๗๑.

นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

ไฟเสมอด้วยรากะไม่มี, โทษเสมอด้วยโทษะไม่มี, ทุกข์ทั้งหลายเสมอด้วยขันธไม่มี, สุขอื่นนอกจาก ความสงบ (นิพพาน) ก็ไม่มี.

ความหิว เป็นเครื่องเสียบแทงอย่างยิ่ง, สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์อย่างยิ่ง ; เมื่อรู้ความข้อนั้น ตามที่เป็นจริงแล้ว ดับเสียได้ เป็นสุขอย่างยิ่ง.

ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง, ความสันโดษ เป็นทรัพย์อย่างยิ่ง, ความคุ้นเคยกัน เป็นญาติอย่างยิ่ง, นิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง

- ติ. ปุ. ๒๕/๔๒/๒๕.

นิพพานเห็นได้ยากยิ่ง

ขึ้นชื่อว่า นิพพาน อันบุคคลเห็นได้ยาก, ไม่มีค้นหาเครื่องน้อมไป. เพราะวานิพพานนั้น เป็นธรรมชาติจริงแท้, อันบุคคลเห็นไม่ได้ง่ายเลย. ค้นหา อันเราแทงตลอดแล้ว เพราะเรารู้ที่อยู่ เห็นอยู่ จึงไม่มีกิเลสเครื่องกังวล. ดังนี้แล.

- ติ. ปุ. ๒๕/๒๐๗/๑๕๙.

พอนิพพานธรรมปรากฏก็หมดสงสัย

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ย่อมปรากฏ แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อหมดบาป ผู้เพียรเพ่งเผากิเลสอยู่, เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของผู้

ปฏิบัติเพื่อหมดบาปนั้น ย่อมสิ้นไป โดยที่รู้แจ้งชัดแล้วซึ่งธรรมพร้อม
ทั้งเหตุ แล.

- อ. พ. ๒๕/๗๔/๓๘

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ย่อมปรากฏ แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อหมด
บาป ผู้เพียรแห่งเผากิเลสอยู่, เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของผู้ปฏิบัติ
เพื่อหมดบาปนั้น ย่อมสิ้นไป โดยที่รู้แจ้งชัดแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่ง
ปัจจัยทั้งหลาย แล.

- อ. พ. ๒๕/๗๔/๓๙.

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ย่อมปรากฏ แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อหมด
บาป ผู้เพียรแห่งเผากิเลสอยู่ เมื่อนั้น ผู้ปฏิบัติเพื่อหมดบาป ย่อม
กำจัดมารและเสนามารเสียได้ ตั้งอยู่ ดุจดวงอาทิตย์อุทัยกำจัดมืด ส่อง
อากาศให้สว่าง ฉะนั้นแล.

- อ. พ. ๒๕/๗๖/๔๐.

นิพพานเป็นที่มุ่งแสวงของผู้มองเห็นโทษในโลก

ภิกษุ ท.! การแสวงหาอย่างประเสริฐ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตนเองมี **ความเกิด** เป็น
ธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความเกิดเป็นธรรมดา แล้วยอมแสวงหาซึ่ง
นิพพาน อันไม่เกิด อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

เมื่อตนเองมี **ความแก่** เป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความ
แก่เป็นธรรมดา แล้วยอมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่แก่ อันเป็นธรรมเกษม
จากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

เมื่อตนเองมี **ความเจ็บไข้** เป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา แล้วยอมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่มีความเจ็บไข้ อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

เมื่อตนเองมี **ความตาย** เป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความตายเป็นธรรมดา แล้วยอมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่มีความตาย อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

เมื่อตนเองมี **ความโศก** เป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความโศกเป็นธรรมดา แล้วยอมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่มีความโศก อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

เมื่อตนเองมี **ความเศร้าหมองรอบด้าน** เป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความเศร้าหมองรอบด้านเป็นธรรมดา แล้วยอมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่มีความเศร้าหมองรอบด้าน อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

ภิกษุ ท.! แม้นี้ชื่อว่าเป็นการแสวงหาอย่างประเสริฐ แล.

- มู. ม. ๑๒/๓๑๖/๓๑๕.

เพราะมีสิ่งที่ไม่ตาย สิ่งที่ตายจึงมีทางออก

ภิกษุ ท.! สิ่งซึ่งมิได้เกิด (อชาตํ) มิได้เป็น (อภุตํ) มิได้ถูกอะไรทำ (อกตํ) มิได้ถูกอะไรปรุง (อสงขตํ) นั้นมีอยู่.

ภิกษุ ท.! ถ้าหากว่า สิ่งที่มีได้เกิด มิได้เป็น มิได้ถูกอะไรทำมิได้ถูกอะไรปรุง จักไม่มีอยู่แล้วไซ้ การรอดออกไปได้สำหรับสิ่งที่เกิด ที่เป็น ที่ถูกอะไรทำ ที่ถูกอะไรปรุง ก็จักไม่ปรากฏ

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุที่มีสิ่ง ซึ่งมีได้เกิด มิได้เป็น มิได้ถูกอะไรทำ มิได้ถูกอะไรปรุง นั่นเอง การรอดออกไปได้สำหรับสิ่งที่เกิด ที่เป็น ที่ถูกอะไรทำ ที่ถูกอะไรปรุง จึงได้ปรากฏอยู่. (ต่อไปนี้เป็นคำอธิบายที่ตรัสไว้เป็นคาถา:-)

ใคร ๆ ไม่ควรเพลิดเพลิน ต่อสิ่งซึ่งเกิดแล้ว เป็นแล้ว เกิดขึ้นพร้อมแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว ไม่ยังยืนปรุงแต่เพื่อชราและมรณะ เป็นรังโรค เป็นของผูกพัน มีอาหารและเนตติ (ตัณหา) เป็นแดนเกิด.

ส่วนการออกไปเสียได้จากสิ่ง (ซึ่งเกิดแล้วเป็นต้น) นั้น เป็นธรรมชาติอันสงบ ไม่เป็นวิสัยแห่งความตริก เป็นของยังยืน ไม่เกิดไม่เกิดขึ้นพร้อม ไม่มีโศก ปราศจากธุลี เป็นที่ควรไปถึง เป็นที่ดับแห่งสิ่งที่มีความทุกข์เป็นธรรมดา เป็นความเข้าไปสงบรำงับแห่งสังขารเป็นสุข. ดังนี้

- อติวุ. ขุ. ๒๕/๒๕๗/๒๒๑.

ไม่ถึงนิพพาน

เพราะพลัดออกนอกทางจนหลงทาง

"ก็สาวกของพระโคตมผู้เจริญ เมื่อพระโคตมกล่าวสอนพร่ำสอนอยู่อย่างนี้ ทุก ๆ รูปได้บรรลุนิพพานอันเป็นผลสำเร็จถึงที่สุดดอย่างยิ่งหรือ? หรือว่าไม่ได้บรรลุ?" พรหมณ์ผู้หนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาค.

พราหมณ์ ! สาวกของเรา แม้เรากล่าวสอน พระเจ้าสอนอยู่อย่างนี้ น้อยพวกที่ได้บรรลุนิพพาน อันเป็นผลสำเร็จถึงที่สุดอย่างยิ่ง, บางพวกไม่ได้บรรลุ.

"พระโคตมผู้เจริญ ! อะไรเล่าเป็นเหตุ อะไรเล่าเป็นปัจจัย, ที่พระนิพพาน ก็ยังตั้งอยู่, หนทางที่ยังสัตว์ให้ถึงนิพพาน ก็ยังตั้งอยู่, พระโคตมผู้ชักชวน (เพื่อดำเนินไป) ก็ยังตั้งอยู่, ทำไมน้อยพวก ที่บรรลุ และบางพวกไม่บรรลุ?"

พราหมณ์ ! เราจักย้อนถามท่านในเรื่องนี้, ท่านตอบตามควร. ท่านเป็นผู้ข้าของในหนทางไปสู่เมืองราชคฤห์มิใช่หรือ ? มีบุรุษผู้จะไปเมืองราชคฤห์ เข้ามาหาและกล่าวกับท่านว่า "ท่านผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าปรารถนาจะไปเมืองราชคฤห์ ขอท่านจงชี้บอกทางไปเมืองราชคฤห์ แก่ข้าพเจ้าเถิด". ดังนี้ ; ท่านก็จะกล่าวกะบุรุษผู้นั้นว่า "มาซิท่าน ทางนี้ไปเมืองราชคฤห์ : ไปได้ครู่หนึ่งจักพบบ้านชื่อโน้น แล้วจักเห็นนิคมชื่อโน้น จักเห็นสวนและป่าอันน่าสนุก จักเห็นภูมิภาคอันน่าสนุก สระโบกขรณีอันน่าสนุก ของเมืองราชคฤห์" ดังนี้. บุรุษนั้นอันท่านพร้าบอก พร้าชี้ให้อย่างนี้ ก็ยังถือเอาทางผิด กลับหลังตรงกันข้ามไป, ส่วนบุรุษอีกคนหนึ่ง (อันท่านพร้าบอกพร้าชี้อย่างเดียวกัน) ไปถึงเมืองราชคฤห์ได้โดยสวัสดิ์. พราหมณ์เอ๋ย ! อะไรเล่าเป็นเหตุ อะไรเล่าเป็นปัจจัย ที่เมืองราชคฤห์ก็ยังตั้งอยู่ ท่านผู้ชี้บอกก็ยังตั้งอยู่ แต่ทำไม บุรุษผู้หนึ่ง กลับหลงผิดทาง. ส่วนบุรุษอีกผู้หนึ่งไปถึงเมืองราชคฤห์ได้โดยสวัสดิ์ ?

"พระโคตมผู้เจริญ ! ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจักทำอย่างไรได้เล่า, เพราะข้าพเจ้าเป็นแต่เพียงผู้บอกทางเท่านั้น"

พราหมณ์! ฉันทิดก็ฉันทันนั้นแล, ที่พระนิพพาน ก็ยังตั้งอยู่ ทางเป็นเครื่องถึงพระนิพพาน ก็ยังคงตั้งอยู่ เราผู้ขัดขวนก็ยังตั้งอยู่; แต่สาวกแม้เรากล่าวสอนพราหมณ์สอนอยู่อย่างนี้ น้อยพวก ที่ได้บรรลุนิพพานอันเป็นผลสำเร็จถึงที่สุดอย่างยิ่ง, บางพวกไม่ได้บรรลุ. พราหมณ์! ในเรื่องนี้ เราจักทำอย่างไรได้เล่า, เพราะเราเป็นแต่ผู้บอกทาง เท่านั้น.

- อุปริ. ม. ๑๔/๘๕-๘๗/๑๐๑-๑๐๓.

นิพพานของคนตาบอด (มิจฉาทิฏฐิ)

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! นาคัสจรรยฺ์ จึงไม่เคยมีมาแต่ก่อน คือข้อที่พระสมณโคตมได้กล่าวคำนี้ว่า 'ลาภทั้งหลายมีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง, นิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง' ดังนี้. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! ข้าพเจ้าก็ได้เคยฟังคำกล่าวนี้ ของปริพพาชกผู้เป็นอาจารย์แห่งอาจารย์ในกาลก่อน กล่าวอยู่ว่า 'ลาภทั้งหลาย มีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง, นิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง' ดังนี้ด้วยเหมือนกัน. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! ข้อนี้ช่างตรงกันแท้".

มาคัณฑิยะ! ข้อนี้ท่านฟังมาแต่ปริพพาชกผู้เป็นอาจารย์แห่งอาจารย์ในกาลก่อน ที่กล่าวอยู่ว่า "ลาภทั้งหลาย มีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง, นิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง" ดังนี้ นั้น อะไรเล่าคือความไม่มีโรคนั้น อะไรเล่าคือนิพพานนั้น?

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว มาคัณฑิยะปริพพาชก ได้ลูบร่างกายของตนด้วยฝ่ามือ แล้วร้องขึ้นว่า "ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! นี่ยังไฉละ ความไม่มีโรค! นี่ยังไฉละ นิพพาน! พระโคตมผู้เจริญ! เวลานี้ ข้าพเจ้าเป็นสุข ไม่มีโรค ไม่มีอาพาธไร ๆ".

มาคณฺทียะ ! ข้อนี้เปรียบเหมือนบุรุษตาบอดมาแต่กำเนิด เขาไม่อาจเป็นรูปดำขาว รูปเขียว รูปเหลือง รูปแดง รูปสีส้ม ไม่อาจเห็นที่ขรุขระ ไม่อาจเห็นดวงดาว ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์. เขาได้ยินคนตาดีกล่าวอยู่ว่า "ท่านผู้เจริญ! ผ้าขาวผ่อง สะอาด ไม่มีมลทิน งามนักหนอ". บุรุษตาบอดนั้นก็เที่ยวแสวงหาผ้าขาว. บุรุษคนหนึ่งลวงเขาด้วยผ้าเก่าเปื้อนเขม่าน้ำมันว่า "บุรุษผู้เจริญ ! นี้ ผ้าขาวผ่อง สะอาด ไม่มีมลทิน งามนัก สำหรับท่าน". บุรุษตาบอดนั้น รับผ้านั้นไปห่ม แล้วเที่ยวประกาศความพอใจของตนว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย! นี้ ผ้าขาวผ่อง สะอาด ไม่มีมลทิน งามนักหนอ" ดังนี้. มาคณฺทียะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร : บุรุษตาบอดแต่กำเนิดนั้นรู้ที่อยู่เห็นอยู่ แล้วรับเอาผ้าเก่าเปื้อนเขม่าน้ำมันไปห่ม แล้วเที่ยวคุยอวดอยู่ว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย ! นี้ ผ้าขาวผ่อง สะอาด ไม่มีมลทิน งามนักหนอ" ดังนี้หรือ ? หรือว่าเขากล่าวเช่นนั้นเพราะเชื่อคนตาดีที่ลวงเขา ?

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! เขากล่าวเช่นนั้น เพราะเชื่อคนตาดีที่ลวงเขาเท่านั้น"

มาคณฺทียะ ! ฉันทใดกัฉนฺนํ ที่ปริพพาชกเดิยรถีย์เหล่าอื่นเป็นคนบอดไม่มีจักขุ ไม่รู้จักความไม่มีโรค ไม่เห็นนิพพาน ก็ยังมากล่าวคำนี้ว่า "ลาภทั้งหลาย มีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง, นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง" ดังนี้.

มาคณฺทียะ ! คาถานี้ เป็นคาถาที่พระหันทสัสมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวกันแล้วในกาลก่อน ว่า :-

"จากทั้งหลาย มีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง, นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง, อัญ्ञคิกมรรค เป็นทางอันเกษมกว่าทางทั้งหลาย ซึ่งเป็นเครื่องให้ถึงอมตะ"

ตั้งนั้น บัดนี้ ได้มากกลายเป็นคาถาของบุญชนกล่าวไปเสียแล้ว. มาคัณทียะ !
 กายนี้ะหรือ เป็นโรค เป็นหัวผี เป็นลูกศร เป็นความลำบาก เป็นอาพาธ,
 ท่านก็มากล่าวมั่นว่าเป็นความไม่มีโรค เป็นนิพพาน. มาคัณทียะเอ๋ย !
 อริยจักขุสำหรับจะรู้จักความไม่มีโรค จะเห็นนิพพาน ของท่านไม่มี.

- ม. ม. ๑๓/๒๔๑-๒๔๓/๒๔๗-๒๔๘.

(ปริพพาชกผู้นี้ สำคัญตัวเขาเองว่า เป็นความไม่มีโรคเป็นนิพพาน ดังนั้นจึงต้อง
 เรียกว่า นิพพานของคนตาบอด, เช่นเดียวกับคนตาบอดในอุปมานี้ สำคัญผ้าสกปรกว่าเป็น
 ผ้าขาว).

ไม่นิพพานเพราะยึดถือธรรมที่ได้บรรลุ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติ (ในปฏิปทาอัน
 เป็นที่สบายแก่แนวสัญญาหาสัญญาตนะ) อย่างนั้นแล้ว ย่อมได้เฉพาะซึ่งอุเบกขาว่า 'ถ้าไม่
 ควรมี และไม่พึงมีแก่เรา, ก็ต้องไม่มีแก่เรา; สิ่งใดมีอยู่ สิ่งใดมีแล้ว เราจะละสิ่งนั้น
 เสีย' ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ภิกษุนั้นควรจะปรินิพพานหรือ? หรือว่าไม่ควร
 จะปรินิพพานเล่า? พระเจ้าข้า !.

อานนท์ ! ภิกษุในกรณีเช่นที่กล่าวนี้ บางรูปจะปรินิพพาน, แต่
 บางรูปจะไม่ปรินิพพาน.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ภิกษุในกรณีเช่นที่กล่าวนี้
 บางรูปจะปรินิพพาน แต่บางรูปจะไม่ปรินิพพาน เล่า? พระเจ้าข้า !"

อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติ (ในปฏิปทาอันเป็นที่สบายแก่แนวสัจญานาสัจญายตนะ) อย่างนั้นแล้ว ย่อมได้เฉพาะซึ่งอุเบกขาว่า "ถ้าไม่ควรมี และไม่พึงมีแก่เรา, ก็ต้องไม่มีแก่เรา; สิ่งใดมีอยู่, สิ่งใดมีแล้ว เราจะละสิ่งนั้นเสีย" ดังนี้; ภิกษุ (บางรูป) นั้น ย่อมเพลิดเพลिन พร่ำสรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งอุเบกขานั้น. เมื่อเพลิดเพลिन พร่ำสรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งอุเบกขานั้น, วิญญาณของเขอ ก็เป็นธรรมชาติอาศัยอยู่ซึ่งอุเบกขานั้น มีอุเบกขานั้นเป็นอุปาทาน. อานนท์! **ภิกษุผู้ยังมีอุปาทานอยู่ จะปรินิพพานไม่ได้** แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๗๘/๘๙-๙๐.

การทำรณให้แล่นไปได้ถึงนิพพาน

"สรียยนต์ มีสี่ล้อ, มีประตูเก้าประตู, เต็มไปด้วยของไม่สะอาด ประกอบด้วยโลหะเกิด แล้วในเปือกตม. ข้าแต่พระองค์มหาวิระ! ทำอย่างไร, จักถึงฝั่งโน้นได้?"

ตัดความผูกโกรธดังเชือกหนังที่รัดเสีย, ตัดทิฏฐิตั้งเชือกที่ผูกมัดเสีย, ตัดความอยากและความโลภอันลามกเสียแล้ว, ถอนตัณหาพร้อมทั้งราก (อวิชชา) เสีย, สรียยนต์ก็จะแล่นไปถึงฝั่งโน้น ด้วยการทำอย่างนี้ แล.

- สคา. ส. ๑๕/๒๓/๗๔-๗๕.

ถ้ายังมีเชื่อก็ยังไม่ปรินิพพาน

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยเล่า ที่สัตว์ทั้งหลายบางเหล่าในโลกนี้ ยังไม่ปรินิพพาน ในปัจจุบันนี้? ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยเล่า ที่สัตว์ทั้งหลายบางเหล่าในโลกนี้ ปรินิพพานในปัจจุบันนี้? พระเจ้าข้า!"

คุณบดี ! รูปทั้งหลาย ที่เห็นด้วยตาก็ดี, เสียงทั้งหลาย ที่ฟังด้วยหูก็ดี กลิ่นทั้งหลาย ที่ดมด้วยจมูกก็ดี, รสทั้งหลาย ที่ลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, โผฏฐัพพะทั้งหลาย ที่สัมผัสด้วยกายก็ดี, และธรรมารมณ์ทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี ; อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยึดอมใจ มีอยู่. และภิกษุก็ผลิตเพิลิน พร้าสรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น. เมื่อผลิตเพิลิน พร้าสรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น วิญญาณของภิกษุนั้น ก็อาศัยซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้นอยู่ มีสิ่งนั้นแหละเป็นอุปาทาน.

คุณบดี ! ภิกษุผู้ยังมีอุปาทานอยู่ ย่อมไม่ปรินิพพาน.

คุณบดี ! นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่สัตว์ทั้งหลายบางเหล่าในโลกนี้ ย่อมไม่ปรินิพพาน ในปัจจุบันนี้.

- สฬ้า. ส. ๑๘/๑๓๗/๑๙๑.

ถ้าหมดเชื่อก็ปรินิพพาน

คุณบดี ! รูปทั้งหลาย ที่เห็นด้วยตาก็ดี, เสียงทั้งหลาย ที่ฟังด้วยหูก็ดี, กลิ่นทั้งหลาย ที่ดมด้วยจมูกก็ดี, รสทั้งหลาย ที่ลิ้มด้วยลิ้นก็ดี.

ใฝ่ภูริัพพะทั้งหลาย ที่สัมผัสด้วยกายก็ดี และธรรมารมณทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี ; อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยึดอมใจ มีอยู่ ; และภิกษุก็ไม่ใช่ผู้เพลิดเพลิด ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมามกอยู่ ซึ่งอารมณมีรูปเป็นต้นนั้น, เมื่อไม่เพลิดเพลิด ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมามกอยู่ ซึ่งอารมณมีรูปเป็นต้นนั้น วิญญาณของภิกษุนั้น ก็ไม่อาศัยซึ่งอารมณมีรูปเป็นต้นนั้น ไม่มีสิ่งนั้น ๆ เป็นอุปาทาน.

คฤหบดี ! ภิกษุผู้หมดอุปาทาน ย่อมปรินิพพาน.

คฤหบดี ! นี่แล เป็นเหตุเป็นปัจจัย (ซึ่งด้วยความหมดอุปาทานนั้นแหละ) ที่สัตว์ทั้งหลายบางเหล่าในโลกนี้ ย่อมจักปรินิพพานในปัจจุบันนี้ แล.

- สฬ้า. สั. ๑๘/๑๓๘/๑๙๒.

ภิกษุ ท.! ถ้าภิกษุ เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน ; เพราะความหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะความดับเย็นแล้ว ที่ตา, ที่หู, ที่จมูก, ที่ลิ้น, ที่กาย, ที่ใจ ; ก็เป็นการสมควรที่จะกล่าววว่าภิกษุ เป็นผู้ถึงแล้วซึ่ง **นิพพานในทฎฐธรรมนี้** นั้นแล.

- สฬ้า. สั. ๑๘/๑๗๗/๒๔๔.

นิพพานที่เห็นได้เอง
(เมื่อบุคคลนั้นรู้สึกต่อความสิ้นราคะ-โทสะ-โมหะ)

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! คำที่พระโคตมกล่าวว่า "นิพพานที่เห็นได้เอง นิพพานที่เห็นได้เอง" ดังนี้. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! นิพพานที่เห็นได้เอง ไม่ประกอบ

ด้วยกาล, เป็นสิ่งที่กล่าวกับผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นสิ่งที่ผู้รู้ได้เฉพาะตน นั้นมีได้ด้วยเหตุเพียงเท่าไรเล่า พระเจ้าข้า!"

พราหมณ์! บุคคลผู้กำหนดแล้ว อันราคะครอบงำแล้ว, มีจิตอันราคะรังรัดแล้ว ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นทั้งสองบ้าง, ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งทุกข์โทมนัสอันเป็นไปทางจิตบ้าง. **เมื่อละราคะได้แล้ว**, เขาย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเอง ย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นทั้งสองอย่าง, และย่อมไม่เสวยเฉพาะซึ่งทุกข์โทมนัสอันเป็นไปทางจิตโดยแท้. พราหมณ์! **นิพพานที่เห็นได้เอง** ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าวแก่ผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็ได้เฉพาะตน **ย่อมมีได้ แม้ด้วยอาการอย่างนี้แล.**

พราหมณ์! บุคคลผู้เกิดโทสะแล้ว, อันโทสะครอบงำแล้ว มีจิตอันโทสะรังรัดแล้ว ย่อมคิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ย่อมคิดแม้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ย่อมคิดแม้เพื่อเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นทั้งสองบ้าง, ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งทุกข์โทมนัสอันเป็นไปทางจิตบ้าง. **เมื่อละโทสะได้แล้ว**, เขาย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเอง ย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นทั้งสองอย่าง, และย่อมไม่เสวยเฉพาะซึ่งทุกข์โทมนัสอันเป็นไปทางจิตโดยแท้. พราหมณ์! **นิพพานที่เห็นได้เอง** ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าวแก่ผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็ได้เฉพาะตน **ย่อมมีได้ แม้ด้วยอาการอย่างนี้แล.**

พราหมณ์! บุคคลผู้มีโมหะแล้ว, อันโมหะครอบงำแล้ว มีจิตอันโมหะรังรัดแล้ว ย่อมคิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง, ย่อมคิดแม้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง, ย่อมคิดแม้เพื่อเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นบ้าง, ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งทุกข์โทมนัสอันเป็นไปทางจิตบ้าง. **เมื่อละโมหะได้แล้ว**, ย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเอง ย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นทั้งสองอย่าง, และย่อมไม่เสวยเฉพาะซึ่งทุกข์โทมนัสอันเป็นไปในทางจิตโดยแท้. พราหมณ์! **นิพพานที่เห็นได้เอง** ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าวแก่ผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน **ย่อมมีได้** แม้ด้วยอาการอย่างนี้แล.

พราหมณ์! เมื่อใดแล, **ผู้นี้** ย่อมเสวยเฉพาะ ซึ่งความสิ้นไปแห่งราคะ **อันหาเศษเหลือมิได้**, ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งความสิ้นไปแห่งโทสะ **อันหาเศษเหลือมิได้**, ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งความสิ้นไปแห่งโมหะ **อันหาเศษเหลือมิได้** ;
พราหมณ์เอ๋ย! **เมื่อนั้น**, **นิพพานที่เห็นได้เอง** ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าวแก่ผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน **ย่อมมีได้** ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- ดิก. อ. ๒๐/๒๐๒/๔๙๕.

นิพพานที่เห็นได้เอง ตามคำของพระอานนท์

"อาวุโส! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า 'สันตปิฎกนิพพาน สันตปิฎกนิพพาน' ดังนี้. อาวุโส! สันตปิฎกนิพพานนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล?" (พระอุทายีถามพระอานนท์, พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง ปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่ อาวุโส! สันติปฏิริกนิพพาน อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณ เท่านั้นแล เมื่อกกล่าว โดยปริยาย.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า คำว่า สันติปฏิริกนิพพาน ในที่นี้ ต้องหมายถึงความสุข อันเป็นผลจากปฐมฌานที่บุคคลนั้นรู้สึกเสวยอยู่ นั่นเอง, เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า ความสุข อันเกิดจากเนกขัมมะ โดยเฉพาะคือฌานทุกระดับ มีชื่อเรียกว่านิพพานได้, ไม่จำเป็นจะต้อง หมายถึงอนุภาติเสสนิพพานอย่างเดียวเท่านั้น. จะยุติเป็นอย่างไร ขอให้ให้นักศึกษาพิจารณาดูเอาเองเถิด.

ในกรณีแห่งทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสนัญญายตนะ วิญญูณัญญายตนะ อากิญจัญญายตนะ และ เนวสัณญานาสัณญายตนะ มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌาน ทุกประการ และในฐานะเป็นสันติปฏิริกนิพพาน โดยปริยาย. ส่วนสัณญาเวทิตนโรธซึ่งมีการสิ้นอาสวะนั้นกล่าวไว้ในฐานะเป็นสันติปฏิริกนิพพานโดยนิตปริยาย ด้วยข้อความดังต่อไปนี้:-)

อาวุโส! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัณญานาสัณญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงสัณญาเวทิตนโรธ แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ. อาวุโส! สันติปฏิริกนิพพาน อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านั้นแล เมื่อกกล่าวโดยนิตปริยาย.

- นวก. ปี. ๒๓/๔๗๕/๒๕๑.

หมด "อาหาร" ก็นิพพาน

ภิกษุ ท.! ถ้าไม่มีราคะ ไม่มีนันทิ ไม่มีตัณหา ใน **อาหารคือคำข้าว** ก็ดี ใน **อาหารคือผัสสะ** ก็ดี ใน **อาหารคือมโนสัญเจตนา** ก็ดี ใน **อาหารคือวิญญาน** ก็ดี แล้วไซ้, วิญญานก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญงอกงามอยู่ไม่ได้ ในสิ่งนั้นๆ. วิญญานตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญงอกงามอยู่ไม่ได้ ในที่ใด. การก้าวลงแห่งนามรูป ย่อมไม่มี ในที่นั้น ; การก้าวลงแห่งนามรูปไม่มีในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ย่อมไม่มีในที่นั้น ; ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ไม่มีในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ย่อมไม่มีในที่นั้น ; การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ไม่มีในที่ใด, ชาติชราและมรณะต่อไป ย่อมไม่มีในที่นั้น ; ชาติชราและมรณะต่อไป ไม่มีในที่ใด, ภิกษุ ท.! เราเรียก "ที่" นั้นว่าเป็น **"ที่ไม่โตก ไม่มีฐลิตี และไม่มีมีความคับแคบ"** ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนเรือนยอด หรือศาลาเรือนยอด ที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือหรือใต้ก็ตาม เป็นเรือนมีหน้าต่างทางทิศตะวันออก. ครั้นดวงอาทิตย์ขึ้นมา แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์ส่งเข้าไปทางช่องหน้าต่างแล้ว จักตั้งอยู่ที่ส่วนไหนแห่งเรือนนั้นเล่า ?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์ จักปรากฏที่ฝาเรือนข้างในด้านทิศตะวันตก พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! ถ้าฝาเรือนทางทิศตะวันตกไม่มีเล่า แสงแห่งดวงอาทิตย์นั้นจักปรากฏอยู่ที่ไหน ?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น จักปรากฏที่พื้นดินพระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท.! ถ้าพื้นดินไม่มีเล่า แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น จักปรากฏที่ไหน ?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น จักปรากฏในน้ำพระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท.! ถ้าน้ำไม่มีเล่า แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น จักปรากฏที่ไหนอีก ?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏแล้วพระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท.! ฉันทใดกัฉนันั้นแล : ถ้าไม่มีราคะ ไม่มีนันทิ ไม่มีตัณหา ในอาหารคือคำข้าวก็ดี ในอาหารคือผัสสะก็ดี ในอาหารคือมนัสสญเจตนา ก็ดี ในอาหารคือวิญญานก็ดี แล้วไซ้, วิญญานก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญงอกงามอยู่ไม่ได้ ในอาหารคือคำข้าว เป็นต้นนั้นๆ. วิญญานตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญงอกงามอยู่ไม่ได้ ในที่ใด, การก้าวลงแห่งนามรูป ย่อมไม่มีในที่นั้น ; การก้าวลงแห่งนามรูปไม่มีในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายย่อมไม่มีในที่นั้น ; ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายไม่มีในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ย่อมไม่มีในที่นั้น ; การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ไม่มีในที่ใด, ชาติชราและมรณะต่อไป ย่อมไม่มีในที่นั้น ; ชาติชราและมรณะต่อไป ไม่มีในที่ใด, ภิกษุ ท.! เราเรียก "ที่" นั้นว่าเป็น "ที่ไม่โคก ไม่มีธูลี และไม่มีควมคับแค้น" ดังนี้.

- นิตาน. สั. ๑๖/๑๒๔-๑๒๕/๒๔๘-๒๔๙.

อัสวักขยญาณเป็นเครื่องให้พ้นจากอัสวะ

พราหมณ์ ! ภิกษุฉัน ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยนควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่เช่นนี้แล้ว ก็น้อมจิตไปเฉพาะต่อ อัสวักขยญาณ :

เธอนั้น ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี่ ทุกข์, นี่ เหตุแห่งทุกข์, นี่ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์"; และรู้ชัดตามเป็นจริงว่า "เหล่านี้ เป็นอัสวะ, นี่ เหตุแห่งอัสวะ, นี่ ความดับไม่เหลือแห่งอัสวะ, นี่ เป็นทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอัสวะ" เมื่อเธอรู้ อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ ครั้นจิตพ้นวิเศษแล้วก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า จิตพ้นแล้ว. เธอย่อมรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำ เพื่อความ (หลุดพ้น) เป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก".

พราหมณ์ ! วิชชาที่สามนี้ เป็นธรรมที่ภิกษุฉันบรรลุแล้ว อวิชชา ถูกทำลายแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว ความมืดถูกทำลายแล้ว ความสว่างเกิดแทนแล้ว, ตามที่มันจะเกิดแก่บุคคลผู้ไม่ประมาท มีเพียรเผาบาป มีตนส่งไปแล้ว แลอยู่.

- ดิก. อ. ๒๐/๒๑๐/๔๙๘

ปริณญาที่แท้จริง

ภิกษุ ท.! **ปริณญา (ความรู้)** เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ, อันใด ;
ภิกษุ ท.! อันนั้นแหละเราเรียกว่า ปริณญา (ที่เกิดขึ้นในขณะที่แห่งการบรรลุนิพพาน
ซึ่งจัดว่าเป็นความรู้อันแท้จริง) แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๓๓/๕๕.

วิโมกข์ ๒ ระดับ : สมยวิโมกข์ - อสมยวิโมกข์

ก. สมยวิโมกข์

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ กุลบุตรบางคน มีศรัทธา ออกบวชจากเรือน
ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน เพราะคิดเห็นว่า "เราถูกความเกิด ความแก่ ความตาย
ความโศก ความร่ำไรราพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ครอบงำ
เอาแล้ว เป็นคนตกอยู่ในกองทุกข์ มีทุกข์อยู่เฉพาะหน้าแล้ว ทำไฉนการทำที่
สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ จะปรากฏภูมิได้" ดังนี้. ครั้นบวชแล้ว เธอสามารถทำ
ลาภสักการะและเสียงเย็นยอให้เกิดขึ้นได้, เธอไม่มีใจยินดีในลาภสักการะ
และเสียงเย็นยออันนั้น, ไม่มีความดำริเต็มรอบแล้ว ในลาภสักการะและเสียง
เย็นยออันนั้น, เธอไม่ทะนงตัวเพราะลาภสักการะและเสียงเย็นยออันนั้น,
เธอไม่เมาไม่มัวเมาในลาภสักการะและเสียงเย็นยออันนั้น, ไม่ถึงความประมาท
ในลาภสักการะและเสียงเย็นยออันนั้น ; เมื่อไม่ประมาทแล้ว **เธอให้ความถึง
พร้อมด้วยศีลเกิดขึ้นได้**, เธอมีใจยินดีในความถึงพร้อมด้วยศีลอันนั้น, แต่
ไม่มีความดำริเต็มรอบแล้วในความถึงพร้อมด้วยศีลอันนั้น" เธอไม่ทะนงตัว

เพราะความถึงพร้อมด้วยศีลอันนั้น, เธอไม่เมาไม่มัวเมาในความถึงพร้อมด้วยศีลอันนั้น, ไม่ถึงความประมาทในความถึงพร้อมด้วยศีลอันนั้น ; เมื่อไม่ประมาทแล้ว **เธอให้ความถึงพร้อมด้วยสมาธิเกิดขึ้นได้**, เธอมีใจยินดีในความถึงพร้อมด้วยสมาธิอันนั้น, แต่ไม่มีความดำริเต็มรอบแล้วในความถึงพร้อมด้วยสมาธิอันนั้น, เธอไม่ทะนงตัวเพราะความถึงพร้อมด้วยสมาธิอันนั้น, เธอไม่เมาไม่มัวเมาในความถึงพร้อมด้วยสมาธิอันนั้น, ไม่ถึงความประมาทในความถึงพร้อมด้วยสมาธิอันนั้น ; เมื่อไม่ประมาทแล้ว **เธอให้ญาณทัสสนะ (ปัญญาเครื่องรู้เห็น) เกิดขึ้นได้อีก**, เธอมีใจยินดีในญาณทัสสนะอันนั้น, แต่ไม่มีความดำริเต็มรอบแล้วในญาณทัสสนะอันนั้น, เธอไม่ทะนงตัวเพราะญาณทัสสนะอันนั้น, เธอไม่เมาไม่มัวเมาในญาณทัสสนะอันนั้น, ไม่ถึงความประมาทในญาณทัสสนะอันนั้น, เมื่อไม่ประมาทแล้ว **เธอให้ สมยวิโมกข์ (ความพ้นพิเศษโดยสมัย) เกิดขึ้นได้อีก**.

ภิกษุ ท.! ข้อนี้ย่อมเป็นไปได้ คือข้อที่ ภิกษุ นั้นจะพึงเสื่อมคลายจาก สมยวิมุตติ อันนั้นก็ได้.

ข. อสมยวิโมกข์

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการด้วยแก่นไม้ เสาหาแก่นไม้ เที่ยวค้นหาแก่นไม้ จนถึงต้นไม้ใหญ่มีแก่นแล้ว ตัดเอาแก่นถือไปด้วยมั่นใจว่า "นี่ เป็นแก่นแท้" ดังนี้. บุรุษมีตาดี เห็นคนนั้นเข้าแล้ว ก็กล่าวว่า "ผู้เจริญ คนนี้ ช่างรู้จักแก่น, รู้จักกระพี้, รู้จักเปลือกสด, รู้จักสะเก็ดแห้งตามผิวเปลือก, รู้จักใบอ่อนที่ปลายกิ่ง. จริงดังว่า ผู้เจริญคนนี้ ต้องการแก่นไม้ เสาหาแก่นไม้ เที่ยวค้นหาแก่นไม้ จนถึงต้นไม้ใหญ่มีแก่นแล้ว ก็ตัดเอง

แก่นแท้ก็ออกไปด้วยมั่นใจว่า 'นี่ แก่นแท้' ดังนี้; สิ่งที่เขาจะต้องทำด้วยแก่นไม้
จักสำเร็จประโยชน์เป็นแท้" ดังนี้, นี่ฉันใด;

ภิกษุ ท.! ข้อนี้ก็ฉันนั้น กล่าวคือ กุลบุตรบางคนในกรณีนี้ เป็น
ผู้มีศรัทธา ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้อด้วยเรือน เพราะคิดเห็นว่า "เราถูก
ความเกิด ความแก่ ความตาย ....(ข้อความต่อไป เหมือนกับข้อความตอนต้นของ
ตอนสมยวิโมกข์ จนถึงข้อความที่ว่า) .... เธอไม่ทะนงตัวเพราะญาณทัสสนะอันนั้น,
เธอไม่เมาไม่มัวเมาในญาณทัสสนะอันนั้น, ไม่ถึงความประมาทในญาณทัสสนะ
อันนั้น; เมื่อไม่ประมาทแล้ว เธอให้ **อสมยวิโมกข์**เกิดขึ้นได้.

ภิกษุ ท.! ข้อนี้ย่อมเป็นไปได้ ไม่ใช่โอกาสที่จะเป็นไปได้ คือ
ข้อที่ภิกษุนั้น จะพึงเสื่อมคลายจาก อสมยวิมุตติ (ความหลุดพ้นที่ไม่มีสมัย) อันนั้นเลย.

ภิกษุ ท.! **พรหมจรรย์นี้ มิใช่มีลาภสักการะแลเสียงเย็นขอเป็น
อานิสงส์, พรหมจรรย์นี้ มิใช่มีความถึงพร้อมด้วยศีลเป็นอานิสงส์, พรหมจรรย์
นี้ มิใช่มีความถึงพร้อมด้วยสมาธิเป็นอานิสงส์, พรหมจรรย์นี้ มิใช่มีความถึง
พร้อมด้วยญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์.**

ภิกษุ ท.! ก็ **เจโตวิมุตติ** ที่ไม่กำเริบอันใด มีอยู่, **พรหมจรรย์นี้
มีเจโตวิมุตตินั้นแหละเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมาย มีเจโตวิมุตตินั้นแหละเป็นแก่นสาร
มีเจโตวิมุตตินั้นแหละ เป็นผลสุดท้ายของพรหมจรรย์** แล.

- มุ. ม. ๑๒/๓๗๐-๓๗๓/๓๕๑-๓๕๒

ธรรมที่สมควรแก่การหลุดพ้นจากทุกข์

ภิกษุ ท.! ธรรมนี้ เป็นธรรมที่สมควรแก่ภิกษุ ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ธรรมนั้นคือข้อที่ภิกษุ เป็นผู้ **มากอยู่ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่าย ในรูป**, เป็นผู้มากอยู่ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่าย **ในเวทนา**, เป็นผู้มากอยู่ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่าย**ในสังขาร**, เป็นผู้มากอยู่ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่าย**ในสัญญา**, เป็นผู้มากอยู่ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่าย**ในวิญญาณ**; ภิกษุนั้น เมื่อเป็นผู้มากอยู่ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่ายในรูปในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ, ย่อมรู้รอบซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ : เมื่อเขารู้รอบอยู่ซึ่งรูปเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ แล้ว, ย่อมหลุดพ้นจากรูปจากเวทนา จากสัญญา จากสังขาร จากวิญญาณ, ย่อมพ้นได้จาก ความเกิดความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กายทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ; เราตถาคตกล่าวว่ เขาย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ ดังนี้.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๕๐/๘๓.

ภิกษุ ท.! ธรรมนี้เป็นธรรมที่สมควรแก่ภิกษุ ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือข้อที่ภิกษุเป็นผู้ **ตามเห็นความไม่เที่ยงในรูป** อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยง **ในเวทนา** อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยง **ในสัญญา** อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยง **ในสังขาร** อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยง **ในวิญญาณ** อยู่เป็นประจำ; ภิกษุนั้น เมื่อตามเห็นความไม่เที่ยงในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ อยู่เป็นประจำ, ย่อมรู้รอบซึ่งรูป ซึ่งเวทนาซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ. เมื่อเขารู้รอบอยู่ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ, ย่อม

หลุดพ้นจากรูป จากเวทนา จากสัญญา จากสังขาร จากวิญญาณ, ย่อมพ้นได้
จากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์
กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ; เราตถาคตกล่าวว่ เขาย่อมหลุดพ้นจาก
ทุกข์ ดังนี้.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๕๑/๘๔.

ภิกษุ ท.! ธรรมนี้ เป็นธรรมที่สมควรแก่ภิกษุ ผู้ปฏิบัติธรรม
สมควรแก่ธรรม คือข้อที่ภิกษุเป็นผู้ ตามเห็นความเป็นทุกข์ในรูป อยู่เป็นประจำ
เป็นผู้ตามเห็นความเป็นทุกข์ในเวทนา อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความ
เป็นทุกข์ในสัญญา อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความเป็นทุกข์ในสังขาร
อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความเป็นทุกข์ในวิญญาณ อยู่เป็นประจำ ;
ภิกษุนั้น เมื่อตามเห็นความเป็นทุกข์ ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร
ในวิญญาณ อยู่เป็นประจำ, ย่อมรู้รอบ ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่ง
วิญญาณ. เมื่อเขารู้รอบอยู่ ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ,
ย่อมหลุดพ้นจากรูป จาเวทนา จากสัญญา จากสังขาร จากวิญญาณ, ย่อม
พ้นได้จากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศก ความร่ำไร-
รำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ; เราตถาคตกล่าวว่
เขาย่อมหลุดพ้นได้จากทุกข์ ดังนี้.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๕๑/๘๕.

ภิกษุ ท.! ธรรมนี้ เป็นธรรมที่สมควรแก่ภิกษุ ผู้ปฏิบัติธรรม
สมควรแก่ธรรม คือ ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ ตามเห็นความเป็นอนัตตาในรูป อยู่เป็น
ประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความเป็นอนัตตาในเวทนา อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้

ตามเห็นความเป็นอนัตตา **ในสัญญา** อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความเป็นอนัตตา **ในสังขาร** อยู่เป็นประจำ, เป็นตามเห็นความเป็นอนัตตา **ในวิญญาณ** อยู่เป็นประจำ; ภิกษุ นั้น เมื่อตามเห็นความเป็นอนัตตา ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ อยู่เป็นประจำ, ย่อมรู้รอบ ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ, เมื่อเขารู้รอบอยู่ ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ, ย่อมหลุดพ้นจากรูป จากเวทนา จากสัญญา จากสังขาร จากวิญญาณ, ย่อมพ้นได้จากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศก ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ; เราตถาคตกล่าวว่า เขาย่อมหลุดพ้นได้จากทุกข์ ดังนี้.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๕๒/๘๖.

นิสสารณียธาตุที่ทำให้ความงายให้แก่การละตัณหา

ภิกษุ ท.! ธาตุที่สามารถสลัดซึ่งสิ่งที่ควรสลัด (นิสสารณียธาตุ) ๕ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. ห้าอย่างอย่างไรเล่า? ห้าอย่างคือ :-

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้คือ เมื่อภิกษุ **กระทำในใจอยู่ซึ่งกามทั้งหลาย**, จิตก็ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป ในกามทั้งหลาย; แต่เมื่อภิกษุ นั้น **กระทำในใจอยู่ซึ่งเนกขัมมะ**, จิตก็แล่นไป ก็เลื่อมใส ก็ตั้งอยู่ ก็น้อมไปในเนกขัมมะ. จิตของเธอ นั้น ชื่อว่าถึงดี อบรมดี ออกดี หลุดพ้นดี ปราศจากกามทั้งหลายด้วยดี; และเธอนั้นหลุดพ้นแล้วจากอัสวะทั้งหลาย อันทำความคับแค้นและเร่าร้อน ที่เกิดเพราะกามเป็นปัจจัย; เธอก็ไม่ต้องเสวยเวทนานั้น. อากาโรยงนี้ นี้ เรากล่าวว่า **ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งกามทั้งหลาย.**

ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก, คือ เมื่อภิกษุ **กระทำในใจอยู่ซึ่งพยาบาท**, จิตก็ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป ในพยาบาท; แต่เมื่อภิกษุนั้น **กระทำในใจอยู่ซึ่งอพยาบาท**, จิตก็แล่นไป ก็เลื่อมใส ก็ตั้งอยู่ ก็น้อมไป ในอพยาบาท. จิตของเธอนั้น ชื่อว่าถึงดี อบรมดี ออกดี หลุดพ้นดี ปราศจากพยาบาทด้วยดี; และเธอนั้นหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายอันทำความคับแค้นและเร่าร้อน ที่เกิดเพราะพยาบาทเป็นปัจจัย; เธอก็ไม่ต้องเสวยเวทนานั้น. อาการอย่างนี้ นี้เรากล่าวว่า **ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งพยาบาท**.

ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก, คือ เมื่อภิกษุ **กระทำในใจอยู่ซึ่งวิหิงสา**, จิตก็ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป ในวิหิงสา; แต่เมื่อภิกษุนั้น **กระทำในใจอยู่ซึ่งอวิหิงสา**, จิตก็แล่นไป ก็เลื่อมใส ก็ตั้งอยู่ ก็น้อมไป ในอวิหิงสา, จิตของเธอนั้น ชื่อว่าถึงดี อบรมดี ออกดี หลุดพ้นดี ปราศจากวิหิงสาดด้วยดี; และเธอนั้นหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายอันทำความคับแค้นและเร่าร้อน ที่เกิดเพราะวิหิงสาเป็นปัจจัย; เธอก็ไม่ต้องเสวยเวทนานั้น. อาการอย่างนี้ นี้เรากล่าวว่า **ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งวิหิงสา**.

ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก, คือเมื่อภิกษุ **กระทำในใจซึ่งรูปทั้งหลาย**, จิตก็ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป ในรูปทั้งหลาย; แต่เมื่อภิกษุนั้น **กระทำในใจอยู่ซึ่งอรูป**, จิตก็แล่นไป ก็เลื่อมใส ก็ตั้งอยู่ ก็น้อมไป ในอรูป. จิตของเธอนั้น ชื่อว่าถึงดี อบรมดี ออกดี หลุดพ้นดี ปราศจากรูปทั้งหลายด้วยดี; และเธอนั้นหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย อันทำความคับแค้นและเร่าร้อน ที่เกิดเพราะรูปทั้งหลายเป็นปัจจัย; เธอก็ไม่ต้องเสวยเวทนานั้น. อาการอย่างนี้ นี้เรากล่าวว่า **ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งรูปทั้งหลาย**.

ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก, คือ เมื่อภิกษุ กระทำในใจอยู่ซึ่งสักกายะ (กายของตนกล่าวคือขันธห้า), จิตก็ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไปในสักกายะ; แต่เมื่อภิกษุนั้น กระทำในใจอยู่ซึ่งความดับแห่งสักกายะ, จิตก็แล่นไป ก็เลื่อมใส ก็ตั้งอยู่ ก็น้อมไป ในความดับแห่งสักกายะ, จิตของเธอ นั้น ชื่อว่าถึงดี อบรมดี ออกดี หลุดพ้นดี ปราศจากสักกายะด้วยดี; และเธอนั้นหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายอันทำความคับแค้นและเวรร้อน ที่เกิดเพราะสักกายะเป็นปัจจัย; เธอก็ไม่ต้องเสวยเวทนานั้น. อากาโรยงนี้ นี้ เรากล่าวว่า ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งสักกายะ.

นันทิในกาม ก็ไม่นอนตาม (ในจิต) ของเธอ; นันทิในพยาบาท ก็ไม่นอนตาม (ในจิต) ของเธอ; นันทิในวิหิงสา ก็ไม่นอนตาม (ในจิต) ของเธอ; นันทิในรูป ก็ไม่นอนตาม (ในจิต) ของเธอ; นันทิในสักกายะ ก็ไม่นอนตาม (ในจิต) ของเธอ. เธอนั้น เมื่อกามนันทิก็ไม่นอนตาม พยาบาท-นันทิก็ไม่นอนตาม วิหิงसानันทิก็ไม่นอนตาม รูปนันทิก็ไม่นอนตาม สักกายะ-นันทิก็ไม่นอนตาม ดังนี้แล้ว; ภิกษุ ท.! เรากล่าวภิกษุนี้ว่า ปราศจากอาลัย ตัดตัณหาขาดแล้ว รื้อถอนสังโยชน์ได้แล้ว กระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ได้แล้วเพราะรู้เฉพาะซึ่งมานะโดยชอบ.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล ธาตุที่สามารถสลัดซึ่งสิ่งที่ควรสลัด ๕ อย่าง.

- ปญจก. อ. ๒๒/๒๗๒/๒๐๐.

ธรรมชาตต่าง ๆ ที่เป็นผลของสมถวิปัสสนาอันดับสุดท้าย
(: อภิญาห)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ผลเท่าใด อันบุคคลพึงบรรลุด้วยเสขญาณ ด้วย
เสขวิชชา ผลนั้น ข้าพระองค์บรรลุแล้วลำดับ ; ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงแสดง
ธรรมที่ยิ่งขึ้นไปแก่ข้าพระองค์เถิด พระเจ้าข้า !"

วัจฉะ ! ถ้าเช่นนั้น เธอจงเจริญธรรมทั้งสองให้ยิ่งขึ้นไป คือ
สมถะและวิปัสสนา, วัจฉะ ! ธรรมทั้งสองคือ สมถะและวิปัสสนา เหล่านี้แล
อันเธอเจริญให้ยิ่งขึ้นไปแล้ว จักเป็นไปเพื่อแทงตลอดซึ่งธาตุเป็นอนnek^๑ (กล่าวคือ:-)

๑. วัจฉะ! เธอจัก มิได้โดยเฉพาซึ่งอิทธิวิธี มีอย่างต่าง ๆ ตามที่เธอ
หวัง เช่นเธอหวังว่า เราผู้เดียวแปลงรูปเป็นหลายคน, หลายคนเป็นคนเดียว,
ทำที่กำลังให้เป็นที่แจ้ง, ทำที่แจ้งให้เป็นที่กำบัง, ไปได้ไม่ขัดข้อง ผ่านทะลุฝา
ทะลุกำแพง ทะลุภูเขา ดุจไปในอากาศว่าง ๆ, ผุดขึ้นและต่ำลงในแผ่นดินได้
เหมือนในน้ำ, เดินได้เหนือน้ำเหมือนเดินบนแผ่นดิน, ทั้งที่ยังนั่งขัดสมาธิ
คู้บัลลังก์ ก็ลอยไปได้ในอากาศเหมือนนกมีปีก, ลูบคลำดวงจันทร์และดวง
อาทิตย์ อันมีฤทธิ์อันภาพมากอย่างนี้ได้ ด้วยฝ่ามือ, และแสดงอำนาจทาง
กาย เป็นไปตลอดถึงพรหมโลกได้, ดังนี้. ในอิทธิวิธีญาณธาตุ นั้น ๆ นั้นแหละ
เธอก็จักถึงความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในขณะที่อายตนะยังมีอยู่ ฯ

---

๑. คำว่าธาตุในกรณีนี้ หมายถึงธรรมธาตุเช่นนิพพานก็เป็นธาตุอย่างหนึ่งเป็นต้น มิได้มีความ
หมาย อย่างในภาษาไทย.

๒. วัจนะ! เธอจักมีได้ตามที่เธอหวัง คือ **มีโสตธาตุอันเป็นทิพย์** บริสุทธิหมดจดดวงโสตแห่งสามัญมนุษย์ ได้ยินเสียงทั้งสองคือทั้งเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่ไกลและที่ใกล้ ดังนี้. ใน **ทิพโสตญาณธาตุ** นั้นๆ นั้นแหละ เธอก็จักถึงความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในขณะที่อายตนะยังมีอยู่.

๓. วัจนะ! เธอจักมีได้ตามที่เธอหวัง คือ **กำหนดรู้ใจแห่งสัตว์อื่น บุคคลอื่นด้วยใจของตน** คือกำหนดรู้จิตที่มีราคะว่ามีราคะ กำหนดรู้จิตที่ไม่มีราคะว่าไม่มีราคะ มีโทสะว่ามีโทสะ ไม่มีโทสะว่าไม่มีโทสะ มีโมหะว่ามีโมหะ ไม่มีโมหะว่าไม่มีโมหะ หดหู่ว่าหดหู่ ฟุ้งซ่านว่าฟุ้งซ่าน ถึงซึ่งคุณอันใหญ่ว่าถึงซึ่งคุณอันใหญ่ไม่ถึงซึ่งคุณอันใหญ่ว่าไม่ถึงซึ่งคุณอันใหญ่ มีจิตอื่นยิ่งกว่าว่ามีจิตอื่นยิ่งกว่า ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าว่าไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ตั้่มั่นว่าตั้่มั่น ไม่ตั้่มั่นว่าไม่ตั้่มั่น หลุดพันว่าหลุดพัน ไม่หลุดพันว่าไม่หลุดพัน ดังนี้. ใน **เจโตปริยญาณธาตุ** นั้นๆ นั้นแหละ เธอก็จักถึงความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในขณะที่อายตนะยังมีอยู่.

๔. วัจนะ! เธอจักมีได้ตามที่เธอหวัง คือ **ระลึกได้ถึงขั้นที่เคยอยู่อาศัยในภพก่อน** มีอย่างต่าง ๆ คือระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติ สามชาติ สี่ชาติ ห้าชาติบ้าง, สิบชาติ ยี่สิบชาติ สามสิบชาติ สี่สิบชาติ ห้าสิบชาติบ้าง, ร้อยชาติ พันชาติ แสนชาติบ้าง, ตลอดหลายสังวัฏฏ์กัปป์ หลายวิวัฏฏ์กัปป์ หลายสังวัฏฏ์กัปป์และวิวัฏฏ์กัปป์บ้าง, ว่าเมื่อเราอยู่ในภพโน้น มีชื่อนั้น มีโคตร มีวรรณะ มีอาหาร อย่างนั้น ๆ. เสวยสุขและทุกข์เช่นนั้น ๆ มีอายุ สดุดลงเท่านั้น; ครั้นจตุตถกัปป์แล้ว ได้เกิดในภพโน้น มีชื่อ โคตร วรรณะ อาหาร อย่างนั้น ๆ, ได้เสวยสุขและทุกข์เช่นนั้น ๆ มีอายุสดุดลง

เท่านั้น ; ครั้นจตุตถจากภพนั้น ๆ ๆ แล้ว มาเกิดในภพนี้ ดังนี้ : ระลึกได้ถึงชั้นที่เคยอยู่อาศัยในภพก่อน มีอย่างต่าง ๆ พร้อมทั้งอาการและอุทเทสด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้. ใน **บุพเพนิวาสานุสสติญาณธาตุ**^๑ นั้น ๆ นั้นแหละ เธอก็จักถึงความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในขณะที่อายตนะยังมีอยู่ ๆ.

๕. ว่าจะ ! เธोजักมีได้ตามที่เธอหวัง คือ **มีจักษุอันเป็นทิพย์** บริสุทธิหมดจดดวงจักษุของสามัญมมนุษย์ เห็นสัตว์ทั้งหลายจตุตถอยู่ บังเกิดอยู่, เลวทรามประณีต, มีวรรณะดี มีวรรณะเลว, มีทุกข์ มีสุข. รู้แจ้งชัดหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมว่า "ผู้เจริญทั้งหลาย! สัตว์เหล่านี้หนอ ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต พุติเตียนพระอริยเจ้าทั้งหลาย เป็นมิจฉาทิฏฐิ ประกอบการงานด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ, เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไป ย่อมพากันเข้าสู่อบายทุกคติวิบาตนรก. ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ส่วนสัตว์เหล่านี้หนอ ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้า, เป็นสัมมาทิฏฐิ ประกอบการงานด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ, เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไป ย่อมพากันเข้าสู่สุคติโลกสวรรค์," ดังนี้; มีจักษุทิพย์ บริสุทธิหมดจดดวงจักษุสามัญมมนุษย์ เห็นเหล่าสัตว์ผู้จตุตถอยู่ บังเกิดอยู่ เลวประณีต มีวรรณะดี วรรณะทราม มีทุกข์ มีสุข รู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมได้ดังนี้. ใน **จตุปปาตญาณธาตุ** นั้น ๆ นั้นแหละ เธอก็จักถึงความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในขณะที่อายตนะยังมีอยู่ ๆ

๑. มีคำอธิบายเกี่ยวกับบุพเพนิวาสานุสสติญาณธาตุที่ชัดเจน อยู่ในหัวข้อที่ถัดไปจากหัวข้อนี้ คือ หัวข้อที่ ว่า "บุพเพนิวาสานุสสติญาณที่แท้จริง".

๖. วัจฉะ ! เธอจักได้ตามที่เธอหวัง คือ **กระทำให้แจ้งได้ซึ่งเจโต-วิมุตติปัญญาวิมุตติ** อันหาอาวสะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฐฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่ ดังนี้. ใน **อาสวกขย-ญาณธาตุ** นั้น ๆ นั้นแหละ เธอก็จักถึงความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในขณะที่ยายนตนะยังมีอยู่ ๆ.

- ม. ม. ๑๓/๒๕๗-๒๖๑/๒๖๑-๒๖๖.

บุพเพนิวาสานุสสติญาณที่แท้จริง (ซึ่งไม่เป็นสัสสตทิฏฐิ)

ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด **เมื่อตามระลึกย่อมนตามระลึกถึงบุพเพนิวาสมีอย่างเป็นอนЕК ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมตามระลึกถึงซึ่งอุปาทานชั้นทั้งห้า หรือชั้นใดชั้นหนึ่ง** แห่งอุปาทานชั้นทั้งห้า นั้น. ห่าอย่างไรกันเล่า ? ห่าคือ :-

ภิกษุ ท.! เขาเมื่อตามระลึก ย่อมตามระลึกถึงซึ่ง **รูป** นั้นเทียว ว่า "ในอดีตกาลนานไกล เราเป็นผู้มีรูปอย่างนี้" ดังนี้บ้าง ;

ภิกษุ ท.! เขาเมื่อตามระลึก ย่อมตามระลึกถึงซึ่ง **เวทนา** นั้นเทียว ว่า "ในอดีตกาลนานไกล เราเป็นผู้มีเวทนาอย่างนี้" ดังนี้บ้าง ;

ภิกษุ ท.! เขาเมื่อตามระลึก ย่อมตามระลึกถึงซึ่ง **สัญญา** นั้นเทียว ว่า "ในอดีตกาลนานไกล เราเป็นผู้มีสัญญาอย่างนี้" ดังนี้บ้าง ;

ภิกษุ ท.! เขาเมื่อตามระลึก ย่อมตามระลึกถึงซึ่ง **สังขาร** นั้นเทียว ว่า "ในอดีตกาลนานไกล เราเป็นผู้มีสังขารอย่างนี้" ดังนี้บ้าง ;

ภิกษุ ท.! เขาเมื่อตามระลึก ย่อมตามระลึกถึงซึ่ง **วิญญูณ** นั้นเทียวว่า "ในอดีตกาลนานไกล เราเป็นผู้มีวิญญูณอย่างนี้" ดังนี้บ้าง.

ภิกษุ ท.! **ทำไมเขาจึงกล่าวกันว่า รูป ?** ภิกษุ ท.! ธรรมชาติ นั้นจน ย่อมสลาย (รูปปติ) เหตุนั้นจึงเรียกว่า รูป. สลายเพราะอะไร ? สลาย เพราะความเป็นบ้าง เพราะความร้อนบ้าง เพราะความหิวบ้าง เพราะความระหายบ้าง เพราะการสัมผัสกับเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคานบ้าง. ภิกษุ ท.! ธรรมชาตินั้น ย่อมสลาย เหตุนั้นจึงเรียกว่า รูป.

ภิกษุ ท.! **ทำไมเขาจึงกล่าวกันว่า เวทนา ?** ภิกษุ ท.! ธรรมชาติ นั้น อันบุคคลรู้สึกได้ (เวทยติ) เหตุนั้นจึงเรียกว่า เวทนา. รู้สึกซึ่งอะไร ? รู้สึกซึ่งสุขบ้าง ซึ่งทุกข์บ้าง ซึ่งอทุกข์ขมสุขบ้าง, ภิกษุ ท.! ธรรมชาตินั้น อันบุคคลรู้สึกได้ เหตุนั้นจึงเรียกว่า เวทนา.

ภิกษุ ท.! **ทำไมเขาจึงกล่าวกันว่า สัญญา ?** ภิกษุ ท.! ธรรมชาติ นั้น ย่อมหมายรู้ได้พร้อม (สญชานาติ) เหตุนั้นจึงเรียกว่า สัญญา. หมายรู้ได้พร้อมซึ่งอะไร? หมายรู้ได้พร้อมซึ่งสีเขียวบ้าง ซึ่งสีเหลืองบ้าง ซึ่งสีแดงบ้าง ซึ่งสีขาวบ้าง ภิกษุ ท ! ธรรมชาตินั้นย่อมหมายรู้ได้พร้อม เหตุนั้นจึงเรียกว่า สัญญา.

ภิกษุ ท.! **ทำไมเขาจึงกล่าวกันว่า สังขาร ?** ภิกษุ ท.! ธรรมชาติ นั้น ย่อมปรุ่ดแต่ง(อภิสงฺขโรนฺติ) ให้เป็นของปรุ่ดแต่ง เหตุนั้นจึงเรียกว่า สังขาร. ปรุ่ดแต่งอะไรให้เป็นของปรุ่ดแต่ง ? ปรุ่ดแต่งรูปให้เป็นของปรุ่ดแต่ง

โดยความเป็นรูป ปรู้งแต่รงเวทนาให้เป็นของปรู้งแต่รงโดยความเป็นเวทนา ปรู้งแต่รง
 สัญญาให้เป็นของปรู้งแต่รงโดยความเป็นสัญญา ปรู้งแต่รงสังขารให้เป็นของปรู้งแต่รง
 โดยความเป็นสังขาร ปรู้งแต่รงวิญญาณให้เป็นของปรู้งแต่รงโดยความเป็นวิญญาณ.
 ภิกษุ ท.! ธรรมชาตินั้น ย่อมปรู้งแต่รงให้เป็นของปรู้งแต่รงเหตุ นั้นจึงเรียกว่า
 สังขาร.

ภิกษุ ท.! **ทำไมเขาจึงกล่าวกันว่า วิญญาณ ?** ภิกษุ ท.! ธรรมชาติ
 นั้น ย่อมรู้แจ้ง (วิชานาติ) เหตุ นั้นจึงเรียกว่า วิญญาณ. รู้แจ้งซึ่งอะไร ?
 รู้แจ้งซึ่งความเปรี้ยวบ้าง ซึ่งความขมบ้าง ซึ่งความเผ็ดร้อนบ้าง ซึ่งความหวาน
 บ้าง ซึ่งความขึ้นบ้าง ซึ่งความไม่ขึ้นบ้าง ซึ่งความเค็มบ้าง ซึ่งความไม่เค็มบ้าง.
 ภิกษุ ท.! ธรรมชาตินั้น ย่อมรู้แจ้ง เหตุ นั้นจึงเรียกว่า วิญญาณ.

ภิกษุ ท.! ในชั้นนี้ทั้งห้า นั้น อริยสาวกผู้มีการสดับ ย่อมพิจารณา
 เห็นโดยประจักษ์ชัดตั้งนี้ว่า "ในกาลนี้ เราถูกรูปเคี้ยวกินอยู่, แม้ในอดีตกาล
 นานไกล เราก็ถูกรูปเคี้ยวกินแล้ว เหมือนกับที่ถูกรูปอันเป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่
 ในกาลนี้ ฉันใดก็ฉันนั้น. ถ้าเราผลิตเพลินรูปในอนาคต, แม้ในอนาคตนาน
 ไกล เราก็จะถูกรูปเคี้ยวกิน เหมือนกับที่เราถูกรูปอันเป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ใน
 กาลนี้ ฉันใดก็ฉันนั้น". อริยสาวกนั้น พิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้
 ไม่เพ่งต่อรูปอันเป็นอดีต ไม่ผลิตเพลินรูปอนาคต ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อเป็
 หน่าย คลายกำหนด ดับไม่เหลือ แห่งรูปอันเป็นปัจจุบัน.

(ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัสไว้อย่าง
 เดียวกันกับในกรณีแห่งรูปนี้ทุกประการ ต่างกันแต่ชื่อชั้นเท่านั้น แล้วตรัสต่อไป ว่า:-)

ภิกษุ ท.! เธอจะสำคัญความสำคัญข้อนี้อะไร : รูปเที่ยง หรือไม่เที่ยง ? "ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า !" สิ่งใดที่ไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ? "เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า !" สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า "นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นอัตตาของเรา" ดังนี้. "ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า !"

(ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็ได้ตรัสตรัสถาม และภิกษุทูลตอบ อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปทุกประการ ต่างแต่ชื่อขั้นต้นเท่านั้น แล้วตรัสต่อไปว่า :-)

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีตอนาคตและปัจจุบันมีในภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม รูปทั้งหมดนั้น บุคคลควรเห็นด้วยปัญญาโดยชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ว่า "นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เป็นเรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา" ดังนี้. (ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกับในกรณีแห่งรูป แล้วตรัสต่อไปว่า :-)

ภิกษุ ท.! อริยสาวกนี้ เรากล่าวว่า เธอย่อมยุบ - ย่อมไม่ก่อ ; ย่อมขว่างทั้ง - ย่อมไม่ถือเอา; ย่อมทำให้ระจัดกระจาย - ย่อมไม่ทำให้เป็นกอง ; ย่อมทำให้หมด - ย่อมไม่ทำให้โพลง.

อริยสาวกนั้น ย่อมยุบ ย่อมไม่ก่อ ซึ่งอะไร ? เธอย่อมยุบ ย่อมไม่ก่อ ซึ่งรูป ซึ่งเวทนาซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ.

อริยสาวกนั้น ย่อมขว่างทั้ง ย่อมไม่ถือเอา ซึ่งอะไร ? เธอย่อมขว่างทั้ง ย่อมไม่ถือเอาซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ.

อริยสาวกนั้น ย่อมทำให้ระจัดกระจาย ย่อมไม่ทำให้เป็นกอง ซึ่งอะไร? เธอย่อมทำให้ระจัดกระจาย ย่อมไม่ทำให้เป็นกอง ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ.

อริยสาวกนั้น ย่อมทำให้หมด ย่อมไม่ทำให้ลุกโหลง ซึ่งอะไร? เธอย่อมทำให้หมด ย่อมไม่ทำให้ลุกโหลง ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ.

ภิกษุ ท.! อริยสาวกผู้มีการสดับ เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด, เพราะความคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น, เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว. อริยสาวกนั้น ย่อมทราบชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความหลุดพ้นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า ไม่ก่อกอง ไม่ยุบกอง แต่เป็นอันว่า ยุบแล้ว ดำรงอยู่; ไม่ขว้างทิ้งอยู่ ไม่ถือเอาอยู่ แต่เป็นอันว่า ขว้างทิ้งแล้ว ดำรงอยู่; ไม่ทำให้ระจัดกระจายอยู่ ไม่ทำให้เป็นกองอยู่ แต่เป็นอันว่า ทำให้ระจัดกระจายแล้ว ดำรงอยู่; ไม่ทำให้หมดอยู่ ไม่ทำให้โหลงอยู่ แต่เป็นอันว่า ทำให้หมดแล้ว ดำรงอยู่.

ภิกษุนั้น ไม่ก่อกอง ไม่ยุบกอง แต่เป็นอันว่า ยุบซึ่งอะไรแล้ว ดำรงอยู่? เธอไม่ก่อกอง ไม่ยุบกอง แต่เป็นอันว่า ยุบซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ แล้ว ดำรงอยู่.

ภิกษุ นั้น ไม่ขว้างทิ้งอยู่ ไม่ถือเอาอยู่ แต่เป็นอันว่าขว้างทิ้งซึ่งอะไรแล้ว ดำรงอยู่? เธอไม่ขว้างทิ้งอยู่ ไม่ถือเอาอยู่ แต่เป็นอันว่าขว้างทิ้งซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณแล้ว ดำรงอยู่.

ภิกษุ นั้น ไม่ทำให้กระจัดกระจายอยู่ ไม่ทำให้เป็นกองอยู่ แต่เป็นอันว่าทำให้กระจัดกระจายซึ่งอะไรแล้ว ดำรงอยู่? เธอไม่ทำให้กระจัดกระจายอยู่ ไม่ทำให้เป็นกองอยู่ แต่เป็นอันว่าทำให้กระจัดกระจายซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ แล้ว ดำรงอยู่.

ภิกษุ นั้น ไม่ทำให้หมอดอยู่ ไม่ทำให้โพลงอยู่ แต่เป็นอันว่าทำให้หมอดซึ่งอะไรแล้ว ดำรงอยู่? เธอไม่ทำให้หมอดอยู่ ไม่ทำให้โพลงอยู่ แต่เป็นอันว่าทำให้หมอดซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ แล้ว ดำรงอยู่.

ภิกษุ ท.! เทวดาทั้งหลาย พร้อมทั้งอินทร์ พรหม และปชาบดี ย่อมนมัสการภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ มาจากที่ไกลเที่ยว กล่าวว่ :-

**"ข้าแต่ท่านบุรุษอาชาไนย ! ข้าแต่ท่านบุรุษผู้สูงสุด !
ข้าพเจ้าขอนมัสการท่าน เพราะข้าพเจ้าไม่อาจจะทราบสิ่งซึ่งท่าน
อาศัยแล้วเพ่ง ของท่าน" ดังนี้.**

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๐๕-๑๑๐/๑๕๘-๑๖๔.

[ขอให้ผู้ศึกษาสังเกตให้เห็นว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณตามนัยนี้ ไม่ขัดต่อหลัก มหาปเทศแห่งมหาปรินิพพานสูตร (สุตเต โอสาระตพฺพํ วินเย สนฺทสฺเสตพฺพํ), และไม่มีลักษณะ แห่งสังสตติฎฐิติ ดังที่กล่าวไว้ในนิตเทสแห่งวิชชาสามทั่วไป ๆ ไป. ขอให้นักศึกษาโปรดพิจารณาดู เป็นพิเศษด้วย].

อริยวิโมกข์ คือ อมตธรรม

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อริยวิโมกข์ (ความพ้นพิเศษอันประเสริฐ) เป็นอย่างไรเล่า ?"

อานนท์ ! อริยสาวกในภพนี้ ย่อมพิจารณาเป็นโดยประจักษ์
ดังนี้ว่า :-

๑. กามทั้งหลาย ที่เป็นไปในภพปัจจุบันนี้ เหล่าใดด้วย, กามทั้งหลาย
ที่เป็นไปในภพเบื้องหน้า เหล่าใดด้วย ;

๒. กามสัญญา ที่เป็นไปในภพปัจจุบันนี้ เหล่าใดด้วย, กามสัญญา
ที่เป็นไปในภพเบื้องหน้า เหล่าใดด้วย ;

๓. รูปทั้งหลาย ที่เป็นไปในภพปัจจุบันนี้ เหล่าใดด้วย, รูปทั้งหลาย
ที่เป็นไปในภพเบื้องหน้า เหล่าใดด้วย ;

๔. รูปสัญญาทั้งหลาย ที่เป็นไปในภพปัจจุบันนี้ เหล่าใดด้วย, รูป-
ทั้งหลายที่เป็นไปในภพเบื้องหน้า เหล่าใดด้วย ;

๕. อานευชสัญญา เหล่าใดด้วย ;

๖. อากิญจัญญายตนสัญญา เหล่าใดด้วย ;

๗. เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา เหล่าใดด้วย.

(ธรรมทั้งหมดเจ็ดหมู่) นั้น (ล้วนแต่) เป็นสักกายะ. สักกายะมี
ประมาณเท่าใด, อมตธรรมนั้น คือวิโมกข์แห่งจิต เพราะความไม่ยึดมั่นซึ่ง
สักกายะมีประมาณเท่านั้น.

อานนท์ ! ด้วยอาการอย่างนี้แล เป็นอันว่า อานευชสัปปายปฏิบัติ
เราแสดงแล้ว, อากิญจัญญายตนสัปปายปฏิบัติ เราแสดงแล้ว, เนวสัญญานา-
สัญญายตนสัปปายปฏิบัติ เราแสดงแล้ว, การอาศัยแล้ว ๆ ซึ่งสัปปายปฏิบัติ
(ตามลำดับ ๆ) แล้วข้ามโอฆะเสียได้ เราก็ตัดแล้ว, นั่นแหละคืออริย
วิโมกข์.

อานนท์! กิจอันใด ที่ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล
อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย, กิจอันนั้นเราได้ทำแล้วแก่
พวกเธอทั้งหลาย. อานนท์! นั่น โคนไม้, นั่น เรือนว่า. อานนท์!
พวกเธอทั้งหลายจงเพียรเผากิเลส, อย่าได้ประมาท. พวกเธอทั้งหลาย อย่าได้
เป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย. นี้แหละ เป็นวาจาเครื่องพร่ำสอนแก่
พวกเธอทั้งหลายของเรา.

- อุปริ. ม. ๑๔/๗๙/๙๑-๙๒.

บริษัทเลิศเพราะสนใจโลกุตระสูญญตา (ทางแห่งนิโรธ)

ภิกษุ ท.! บริษัทสองจำพวกเหล่านี้ มีอยู่, สองจำพวก
เหล่านี้ไหนเล่า? สองจำพวก คือ **อุกกาจิตวินิตาปริสา** (บริษัทอาศัยความเชื่อจาก
บุคคลภายนอกเป็นเครื่องนำไป) **โนปฏิบัติจาวินิตา** (ไม่อาศัยการสอบสวนทบทวนกันเอา
เองเป็นเครื่องนำไป) นี้อย่างหนึ่ง, และ **ปฏิบัติจาวินิตาปริสา** (บริษัทอาศัยการสอบ
สวนทบทวนกันเอาเองเป็นเครื่องนำไป) **โนอุกกาจิตวินิตา** (ไม่อาศัยความเชื่อจากบุคคลภาย
นอกเป็นเครื่องนำไป) นี้อีกอย่างหนึ่ง.

ภิกษุ ท.! **บริษัทชื่อ อุกกาจิตวินิตาปริสาโนปฏิบัติจาวินิตา เป็น
อย่างไรเล่า?** ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้คือ ภิกษุทั้งหลายในบริษัทใด, เมื่อ
สุดต้นตะทั้งหลาย ตถาคตภาสิตา-อันเป็นตถาคตภาษิต คมภีรา-อันลึกซึ่ง
คมภีรตุถา-มีอรรถอันลึกซึ่ง โลกุตตรา-เป็นโลกุตระ สูญญตปฏิบัติสุตตะ-
ประกอบด้วยเรื่องสูญญตา อันบุคคลนำมากล่าวอยู่, ก็ไม่ฟังด้วยดี ไม่เงี่ยหูฟัง
ไม่เข้าไปตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และไม่สำคัญว่า เป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน.

ส่วนสุดตันตะเหล่าใด ที่กวีแต่งขึ้นใหม่ เป็นคำร้อยกรองประเภทกาพย์กลอน มีอักษรสละสลวย มีพยัญชนะอันวิจิตร เป็นเรื่องนอกแนว เป็นคำกล่าวของสาวก, เมื่อมีผู้นำสุดตันตะเหล่านี้มากล่าวอยู่ พวกเขาเฝ้าฟังด้วยดี เจียหูฟัง ตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และสำคัญไปว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน. พวกเขาเฝ้าเรียนธรรมอันกวีแต่งใหม่นั้นแล้ว ก็ไม่สอบถามซึ่งกันและกัน ไม่ทำให้เปิดเผยแจ่มแจ้งออกมาว่า ข้อนี้พยัญชนะเป็นอย่างไร อรรถะเป็นอย่างไร ดังนี้. เธอเหล่านั้น เปิดเผยสิ่งที่ยังไม่เปิดเผยไม่ได้ ไม่หมายของที่คว่าอยู่ให้หมายขึ้นได้ ไม่บรรเทาความสงสัยในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย มีอย่างต่าง ๆ ได้. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า อุกกาจิตวินิตาปริสาโนปฏิบัติฉาวิตา.

ภิกษุ ท.! บริษัทชื่อ ปฏิบัติฉาวิตาปริสาโนอุกกาจิตวินิตา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้คือ ภิกษุทั้งหลายในบริษัทใด, เมื่อสุดตันตะทั้งหลาย ที่กวีแต่งขึ้นใหม่ เป็นคำร้อยกรองประเภทกาพย์กลอน มีอักษรสละสลวย มีพยัญชนะอันวิจิตร เป็นเรื่องนอกแนว เป็นคำกล่าวของสาวก อันบุคคลนำมากล่าวอยู่, ก็ไม่ฟังด้วยดี ไม่เจียหูฟัง ไม่เข้าไปตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และไม่สำคัญว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน. ส่วน สุดตันตะเหล่าใด อันเป็นตถาคตภาสิต อันลึกซึ้ง มีอรรถอันลึกซึ้ง เป็นโลกุตตระประกอบด้วยเรื่องสุญญตา, เมื่อมีผู้นำสุดตันตะเหล่านี้มากล่าวอยู่ พวกเขาเฝ้าฟังด้วยดี ย่อมเจียหูฟัง ย่อมเข้าไปตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และย่อมสำคัญว่าเป็นสิ่งที่ควรศึกษาเล่าเรียน. พวกเขาเฝ้าเรียนธรรมที่เป็นตถาคตภาสิตนั้นแล้ว ก็สอบถามซึ่งกันและกัน ทำให้เปิดเผยแจ่มแจ้งออกมาว่า ข้อนี้พยัญชนะเป็นอย่างไร อรรถะเป็นอย่างไร ดังนี้. เธอเหล่านั้น เปิดเผยสิ่งที่ยังไม่เปิดเผยได้ หมายของที่คว่าอยู่ให้หมายขึ้นได้ บรรเทาความสงสัยในธรรมทั้งหลาย

อันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย มีอย่างต่าง ๆ ได้. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า ปฏิรูปฉนวนีตาปริสาในอุกกาจิตวินีตา.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล บริษัท ๒ จำพวกนั้น. ภิกษุ ท.! บริษัทที่เลิศในบรรดาบริษัททั้งสองพวกนั้น คือบริษัทปฏิรูปฉนวนีตาปริสาในอุกกาจิตวินีตา (บริษัทที่อาศัยการสอบสวนทบทวนกันเอาเองเป็นเครื่องนำไป : ไม่อาศัยความเชื่อจากบุคคลภายนอกเป็นเครื่องนำไป) แล.

- ทุก. อ. ๒๐/๙๑/๒๙๒.

นิพพานเพราะไม่ยึดถือธรรมที่ได้บรรลุ

อานนท์! ส่วนภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติ (ในปฏิบัติ) อันเป็นที่สบายแก่แนวสัญญา นาสัญญา ตนะ) อย่างนั้นแล้ว ย่อมได้เฉพาะซึ่งอุเบกขา ว่า "ถ้าไม่ควร มี และไม่พึงมีแก่เรา, ก็ต้องไม่มีแก่เรา ; สิ่งใดมีอยู่ สิ่งใดมีแล้ว, เราจะละสิ่งนั้นเสีย" ดังนี้. ภิกษุ (บางรูป) นั้น ย่อมไม่เพลิดเพลिन ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมามกอยู่ซึ่งอุเบกขานั้น, เมื่อไม่เพลิดเพลिन ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมามกอยู่ ซึ่งอุเบกขานั้น, วิญญาณของเธอก็ไม่เป็นธรรมชาติอาศัยซึ่งอุเบกขานั้น ไม่มีอุเบกขานั้นเป็นอุปาทาน. อานนท์! ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทาน ย่อมปรินิพพาน แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๗๙/๙๑.

ปรินิพพานในทิฏฐธรรม ด้วยการตัดอกุศลมูล

ภิกษุ ท.! กุศลมูล ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สามอย่างเหล่าไหนเล่า? สามอย่างคือ **อโลภะ** เป็น **กุศลมูล** **อโทสะ** เป็น **กุศลมูล** **อโมหะ** เป็น **กุศลมูล**.

ภิกษุ ท.! แม้ **อโลภะ** นั้นก็เป็น **กุศล**. บุคคลผู้ไม่โลภแล้ว ประกอบกรรมใดทางกาย ทางวาจา ทางใจ; แม้ **กรรมนั้น** ก็เป็น **กุศล**. บุคคลผู้ไม่โลภ ไม่ถูกความโลภครอบงำ มีจิตอันความโลภไม่กั้มรุ่มแล้ว ไม่ทำความทุกข์ให้แก่ผู้อื่นโดยที่ไม่ควรจะมี ด้วยการฆ่าบ้าง ด้วยการจองจำบ้าง ด้วยการให้เสื่อมเสียบ้าง ด้วยการตีเตียนบ้าง ด้วยการขบไล่บ้าง โดยการถือว่า เรามีกำลังเหนือกว่า ดังนี้; แม้ **กรรมนี้** ก็เป็น **กุศล** : กุศลธรรมเป็นอเนก ที่เกิดจากความไม่โลภ มีความไม่โลภเป็นเหตุ มีความไม่โลภเป็นสมุทัย มีความไม่โลภเป็นปัจจัย เหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น ด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่ง **อโทสะ** และ **อโมหะ** ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่ง **อโลภะ** อย่างที่กล่าวได้ว่าทุกตัวอักษร ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น).

ภิกษุ ท.! บุคคลชนิดนี้นั้น ควรถูกเรียกว่าเป็น **กาลวาที**บ้าง **ภูตวาที** บ้าง **อัทธวาที** บ้าง **ธัมมวาที** บ้าง **วินยวาที** บ้าง. เพราะเหตุไรจึงควรถูกเรียกอย่างนั้น? เพราะเหตุว่า บุคคลนี้ ไม่ทำความทุกข์ให้แก่ผู้อื่นโดยที่ไม่ควรจะมี ด้วยการฆ่าบ้าง ด้วยการจองจำบ้าง ด้วยการให้เสื่อมเสียบ้าง ด้วยการตีเตียนบ้าง ด้วยการขบไล่บ้าง โดยการถือว่า เรามีกำลังเหนือกว่า ดังนี้; และเมื่อ เขาถูกกล่าวหาอยู่ด้วยเรื่องที่เป็นจริง ก็ยอมรับไม่บิดพลิ้ว ; เมื่อ ถูก

กล่าวหาอยู่ด้วยเรื่องไม่เป็นจริง ก็พยายามที่จะทำให้แจ้งชัด ออกมาว่า นั่นไม่ตรง
 นั่นไม่จริง อย่างนี้ ๆ. เพราะเหตุนั้น บุคคลนี้ จึงควรถูกเรียกว่าเป็นกาลวาที
 บ้าง ฎตวาทีบ้าง อัตถวาทีบ้าง ัมมวาทีบ้าง วินยวาทีบ้าง.

ภิกษุ ท! **อกุศลธรรมอันลามกซึ่งเกิดแต่ความโลภ อันบุคคลนี้
 ละขาดแล้ว** โดยกระทำให้เหมือนต้นตาลมีช่วยอดอันด้วน (ซึ่งหมายความว่ามีการตัด
 ความโลภอันเป็นมูลแห่งอกุศลธรรมนั้นด้วย) ถึงความไม่มีไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นได้อีก
 ต่อไปเป็นธรรมดา. เขาย่อม**อยู่เป็นสุข** ไม่มีความลำบากไม่มีความคับแค้น
 ความเจ้ารื้อน ใน **ทิฐฐธรรม** นี้เทียว, ย่อม **ปรินิพพานในทิฐฐธรรม** นั้นเทียว
 (ทิฐฐเจวมุเม ปรินิพพายติ). (ในกรณีแห่ง **ความโกรธและความหลง** ก็ได้ตรัสไว้โดย
 ข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่ง **ความโลภ** ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ ๆ เช่นต้นสาละ ต้นธวะ หรือ
 ต้นผันทนะก็ดี ถูกเครือเถามาลูวาลูวาสามชนิดขึ้นคลุมแล้ว รังวัดแล้ว. ลำดับนั้น
 บุรุษถือเอาจอบและตะกร้ามาแล้วตัดเครือเถามาลูวานั้นที่โคน ครั้นตัดที่โคนแล้ว
 ก็ขุดเขาะ ครั้นขุดเขาะแล้วก็รื้อขึ้นซึ่งรากทั้งหลายแม้ที่สุดเพียงเท่ากำนแฝก.
 บุรุษนั้นตัดเครือเถามาลูวานั้นเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ ครั้นตัดตั้งนั้นแล้วก็ผ่า
 ครั้นผ่าแล้วก็กระทำให้เป็นซีก ๆ ครั้นทำให้เป็นซีก ๆ แล้วก็ฝังให้แห้งในลมและ
 แดด ครั้นฝังให้แห้งแล้วก็เผาด้วยไฟ ครั้นเผาแล้วก็ทำให้เป็นขี้เถ้า ครั้นทำให้
 เป็นขี้เถ้าแล้ว ก็ไปรยไปตามลมอันพัดจัด หรือให้ลอยไปในกระแสน้ำอันเชี่ยว.
 ภิกษุ ท.! เครือเถามาลูวาเหล่านั้น มีรากอันถอนขึ้นแล้ว ถูกกระทำให้เป็น
 เหมือนต้นตาลมีช่วยอดอันด้วน ถึงความไม่มีไม่มีเป็น ไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็น
 ธรรมดา, ข้อนี้ฉันใด ;

ภิกษุ ท.! ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน : อกุศลธรรมอันลามกซึ่งเกิดแต่ความโลภ อันบุคคลนี้ละขาดแล้ว กระทำให้เหมือนต้นตาลมีขี้ช่วยอดอันด้วนถึงความไม่มีไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา. เขาย่อมอยู่เป็นสุข ไม่มีความลำบาก ไม่มีความคับแค้นความเร่าร้อน ในทิวฐธรรมนี้เทียว, ย่อมปรินิพพานในทิวฐธรรมนั้นเทียว. (ในกรณีแห่งความโกรธ และความหลง ก็ได้ตรัสไว้โดยข้อความทำนองเดียวกัน อย่างที่กล่าวได้ว่าทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล กุศลมูล ๓ อย่าง.

- ตีก. อ. ๒๐/๒๖๐/๕๐๙.

ปรินิพพานเฉพาะตน
ผลแห่งการถอนความมั่นหมายในธรรมทั้งปวง
โดยความหมายสี่สถาน

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง "ปฏิบัติอันสมควรแก่การเพิกถอนความมั่นหมายทั้งปวง" แก่พวกเธอ. พวกเธอจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว. ปฏิบัติอันสมควรแก่การเพิกถอนความมั่นหมายทั้งปวง เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ :-

ไม่มั่นหมาย ซึ่ง จักขุ ไม่มั่นหมาย ในจักขุ ไม่มั่นหมาย โดย ความ
เป็นจักขุ ไม่มั่นหมายจักขุ ว่าของเรา;

ไม่มั่นหมาย ซึ่งรูป ท. ไม่มั่นหมาย ใน รูป ท.! ไม่มั่นหมาย โดย
ความเป็นรูป ท. ไม่มั่นหมายรูป ท. ว่าของเรา;

ไม่มันหมาย **ซึ่งจักขุวิญญาณ** ไม่มันหมาย**ใน**จักขุวิญญาณ ไม่มันหมาย **โดย** ความเป็นจักขุวิญญาณไม่มันหมายจักขุวิญญาณ **ว่าของเรา**;

ไม่มันหมาย **ซึ่งจักขุสัมผัส** ไม่มันหมาย **ใน** จักขุสัมผัส ไม่มันหมาย **โดย** ความเป็นจักขุสัมผัสไม่มันหมายจักขุสัมผัส **ว่าของเรา**;

ไม่มันหมาย **ซึ่งเวทนา** ไม่มันหมาย**ใน**เวทนา ไม่มันหมาย **โดย** ความเป็นเวทนาไม่มันหมายเวทนา **ว่าของเรา** ซึ่งเป็นเวทนาอันเกิดจากจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม อันเป็นอทุกขมสุขก็ตาม.

(ในกรณีแห่งหมวด **โสตะ มานะ ชิวหา กายะ และ มนะ** ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งหมวดจักขุข้างบนนี้ ทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

ไม่มันหมายซึ่งสิ่งทั้งปวง ไม่มันหมาย**ใน**สิ่งทั้งปวง ไม่มันหมาย **โดย**ความเป็นสิ่งทั้งปวงไม่มันหมายสิ่งทั้งปวง **ว่าของเรา**.

ภิกษุ นั้น เมื่อไม่มันหมายอยู่อย่างนี้ ก็ไม่ถือสิ่งใด ๆ ในโลก, เมื่อไม่ถือมันก็ไม่สะดุ้ง, เมื่อไม่สะดุ้งก็ปรินิพานเฉพาะตน (ปัจจุตตฺ ปรินิพฺพายติ) นั้นเทียว. เถอนั้น ย่อม รู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้สำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! นี้แล คือ "ปฏิบัติอันสมควรแก่การเพิกถอนความมันหมายทั้งปวงนั้น".

- สฬา. ส. ๑๘/๒๖/๓๓.

(ในสูตรถัดไป เมื่อได้ตรัสข้อความอย่างเดียวกันกับในสูตรข้างบนนี้ครบทั้งหกอายตนะแล้ว ซึ่งในตอนท้ายแห่งอายตนะหมวดหนึ่ง ๆ นั้น ได้ตรัสข้อความเพิ่มเติมต่อไปอีกตั้งข้อความข้างล่างนี้และได้ทรงเรียกชื่อปฏิปทานี้เสียใหม่ว่า "ปฏิปทาเป็นเครื่องสะดวงแก่การเพิกถอนเสียซึ่งความมัวหมายทั้งปวง" :-)

ภิกษุ ท.! ก็ภิกษุย่อมมั่นหมาย **ซึ่ง** สิ่งใด มั่นหมาย **ใน** สิ่งใด มั่นหมาย **โดย** ความเป็นสิ่งใดมั่นหมายสิ่งใด **ว่า**ของเรา, สิ่งที่เขามั่นหมายนั้น ย่อมเป็นโดยประการอื่นจากที่เขามั่นหมายนั้น. **สัตว์โลกผู้ข้องอยู่ในภพ เพลิดเพลินอยู่ในภพนั้นแหละ จักเป็นผู้มีความเป็นโดยประการอื่น.** (ข้อความต่อไปนี้ ได้ตรัสหลังจากตรัสข้อความในหมวดที่หก คือหมวดมนายตนะจบแล้ว :-)

ภิกษุ ท.! **ขันธ ชาติ อายตนะ** มีอยู่มีประมาณเท่าใด; ภิกษุ ย่อม **ไม่มั่นหมายแม้ซึ่งขันธ ชาติ อายตนะ** นั้น **ไม่มั่นหมายแม้ใน** ขันธ ชาติ อายตนะนั้น **ไม่มั่นหมายแม้โดย** ความเป็นขันธ ชาติ อายตนะนั้น **ไม่มั่นหมาย** ขันธ ชาติ อายตนะนั้น **ว่า**ของเรา. **ภิกษุนั้น เมื่อไม่มั่นหมายอยู่อย่างนี้ ก็ไม่** ถือมั่นสิ่งใด ๆ **ในโลก, เมื่อไม่ถือมั่นก็ไม่สะดุ้ง, เมื่อไม่สะดุ้งก็ปรินิพพานเฉพาะตนนั้นเทียว,** เชนั้น ย่อมรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! **นี้แล** คือ "ปฏิปทาเป็นเครื่องสะดวงแก่การเพิกถอนความมัวหมายทั้งปวงนั้น."

- สฬา. ส. ๑๘/๒๘/๓๔.

(คำว่า **ถอนความมั่นหมาย**โดย**ความหมายสี่สถาน** นั้น คือ ๑. ไม่มั่นหมายถึงสิ่งนั้น ๒. ไม่มั่นหมายในสิ่งนั้น ๓. ไม่มั่นหมายโดยเป็นสิ่งนั้น ๔. ไม่มั่นหมายว่าสิ่งนั้นของเรา ดังนี้.

สำหรับปฏิบัติเป็นเครื่องสะดวกแก่การเพิกถอนความมั่นหมายถึงสิ่งทั้งปวงนี้ ในสูตร ถัดไป (๑๘/๒๙/๓๕) ทรงแสดงไว้ด้วยวิธีปฏิบัติอย่างเดียวกันกับที่ทรงแสดงในอนัตตลักขณสูตร อันเป็นสูตรที่ศึกษากันอยู่อย่างแพร่หลาย จึงไม่นำมาแปลใส่ไว้ในที่นี้. โดยใจความนั้น คือพระองค์ตรัสเริ่มด้วยทรงสอบถาม แล้วพระภิกษุทูลตอบ แล้วตรัสว่าอริยสาวกเห็นอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่าย คลายกำหนด หลุดพ้น และเป็นอรหันต์ในที่สุด; ซึ่งชื่อธรรมแต่ละอย่าง ๆ ที่ทรงยกขึ้นสอบถามนั้น คือ อายตนะภายในหก อายตนะภายนอกหก วิญญาณหก สัมผัสหก และเวทนาหก, รวมเป็นชื่อธรรมที่ทรงยกขึ้นถาม สามสิบ; และทรงเรียกการปฏิบัติระบบนี้ว่า (ปฏิบัติเป็นเครื่องสะดวกแก่การเพิกถอนความมั่นหมายถึงสิ่งทั้งปวง").

หยุดถือมั่น - หยุดหวั่นไหว

ภิกษุ ท.! ในกาลใด อวิชชาของภิกษุดับไป วิชชาเกิดขึ้นแล้ว. เพราะอวิชชาหายไป วิชชาเกิดขึ้นนั้นแหละ, ภิกษุนั้น ย่อมไม่ทำความยึดมั่น ในกามให้เกิดขึ้น, ไม่ทำความยึดมั่นด้วยทิฏฐิให้เกิดขึ้น, ไม่ทำความยึดมั่น ในศีลและวัตรให้เกิดขึ้น และไม่ทำความยึดมั่นว่าตัวตนให้เกิดขึ้น.

ภิกษุ ท.! เมื่อไม่ทำความยึดมั่นทั้งหลายให้เกิดขึ้น ย่อมไม่หวั่น ใจไปตามสิ่งใด ๆ, เมื่อไม่หวั่นใจ ย่อมดับสนิทเฉพาะตนโดยแท้. ภิกษุนั้น ย่อมรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว, กิจที่ต้องทำได้ทำสำเร็จ แล้ว, กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อการทำให้สุดทุกข์เช่นนี้ มิได้มีอีกต่อไป; ดังนี้แล.

- มู. ม. ๑๒/๑๓๕/๑๕๘.

ความไม่สะดุ้งหวาดเสียว เพราะไม่มีอุปาทาน

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง .... ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทาน แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น จงทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ เราจักกล่าวบัดนี้ ....

ภิกษุ ท.! ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทานนั้น เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ อริยสาวกผู้มีการสดับ ได้เห็นพระอริยเจ้า เป็นผู้ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ได้เห็นสัตบุรุษ เป็นผู้ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ, ย่อมไม่ตามเห็นอยู่เป็นประจำซึ่งรูปโดยความเป็นตน บ้าง ย่อมไม่ตามเห็นอยู่เป็นประจำซึ่งตนว่ามีรูปบ้าง ย่อมไม่ตามเห็นอยู่เป็นประจำซึ่งรูปในตนบ้าง ย่อมไม่ตามเห็นอยู่เป็นประจำซึ่งตนในรูปบ้าง; แม้รูปนั้น แปรปรวนไป เป็นความมีโดยประการอื่น แก่อริยสาวกนั้น วิญญาณของอริยสาวกนั้น ก็ไม่เป็นวิญญาณที่เปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของรูป เพราะความแปรปรวนของรูปได้มีโดยประการอื่น; (เมื่อเป็นเช่นนั้น) ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเป็นเครื่องสะดุ้งหวาดเสียว ซึ่งเกิดมาจากความเปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของรูป ย่อมไม่ครอบงำจิตของอริยสาวกนั้นตั้งอยู่, เพราะความที่จิตไม่ถูกครอบงำด้วยธรรมเป็นเครื่องสะดุ้งหวาดเสียว อริยสาวกนั้นก็ไม่เป็นผู้หวาดสะดุ้งไม่คับแค้น ไม่พะว้าพะวัง และ ไม่สะดุ้งหวาดเสียวอยู่เพราะไม่มีอุปาทาน.

(ในกรณีที่เกี่ยวกับการตามเห็น เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่ง รูป ข้างบนนี้ทุกประการ ผิดกันแต่ชื่อขันธ์เท่านั้น)

ภิกษุ ท.! ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทาน ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๐, ๒๒-๒๓/๓๑,๓๓.

ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทาน (อิกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง .... ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทาน แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลายจงฟังความข้อนั้น จงทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ เราจักกล่าวบัดนี้. ....

ภิกษุ ท.! ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทานนั้น เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ อริยสาวกผู้มีการสดับ ย่อม ตามเห็นอยู่เป็นประจำ ซึ่งรูป ว่า"นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา" ดังนี้. แม้รูปนั้น ย่อมแปรปรวนย่อมเป็นโดยประการอื่น แก่อริยสาวกนั้น, เพราะความแปรปรวนเป็นโดยประการอื่นแห่งรูป โสกะปริเทวะ-ทุกขะโทมนัสสะ อุปายาสทั้งหลาย ก็ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่อริยสาวกนั้น. (ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัสเหมือนกับในกรณีแห่ง รูป).

ภิกษุ ท.! ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทาน ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๔/๓๔, ๓๕.

**ลำดับแห่งโลกียสุข
(ซึ่งยังไม่ถึงนิพพาน)**

อานนท์! กามคุณมี ๕ อย่าง, ห้าอย่างเหล่าไหนเล่า? ห้าอย่างคือ รูปทั้งหลายที่เห็นได้ทางตาที่ดี, เสียงทั้งหลายที่ฟังได้ทางหูที่ดี, กลิ่นทั้งหลายที่ดมรู้ได้ทางจมูกที่ดี, รสทั้งหลายที่ลิ้มได้ทางลิ้นที่ดี, และโผฏฐัพพะที่สัมผัสรู้ทางผิวหนังที่ดี, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ย่อมมีใจมีอยู่. อานนท์! เหล่านี้แล คือ **กามคุณ ๕ อย่าง.**

อานนท์! สุข โสมนัสใด อาศัยกามคุณห้าเหล่านี้บังเกิดขึ้น ; อานนท์! สุข โสมนัสนั้นเราเรียกว่า "**กามสุข**".

อานนท์! ชนเหล่าใดก็ตาม จะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า "**สัตว์ทั้งหลายที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งกามสุข ย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส**" ดังนี้. อานนท์! เรา ตถาคตไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น. ข้อนี้เพราะเหตุไร? อานนท์! **เพราะเหตุว่าสุขอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่ากามสุขนั้นยังมีอยู่.**

อานนท์! **สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่ากามสุข** นั้นเป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสังัดจากกาม และสังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย จึง **บรรลุมานที่หนึ่ง** ซึ่งมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่. อานนท์! นี้แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น

ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขนั้น. อานนท์! แต่แม้กระนั้น ถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า "สัตว์ทั้งหลายที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่ปฐมฌาน ย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส" ดังนี้. อานนท์! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้นของชนเหล่านั้น. ข้อนี้ เพราะเหตุไร? อานนท์! เพราะเหตุว่า สุขอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ปฐมฌานนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์! สุขอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ปฐมฌาน นั้น เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะวิตกวิจารณ์รำงับ จึง บรรลุถึงฌานที่สอง อันเป็นเครื่องส่องใสในกายใน ทำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียวแห่งใจ ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิแล้วแลอยู่. อานนท์! นี้แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ปฐมฌานนั้น. อานนท์! แต่แม้กระนั้นถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า "สัตว์ทั้งหลายที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่ทุติยฌาน ย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส" ดังนี้. อานนท์! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น. ข้อนี้ เพราะเหตุไร? อานนท์! เพราะเหตุว่า สุขอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ทุติยฌานนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์! สุขอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ทุติยฌาน นั้น เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขอยู่ด้วยนามกาย จึง บรรลุถึงฌานที่สาม เป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวว่าผู้บรรลุ

ฉานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขามีสติอยู่เป็นปกติสุข ดังนี้ แล้วแลอยู่. อานนท์! นี้แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ทุติยฉานนั้น. อานนท์! แต่แม้กระนั้นถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า "สัตว์ทั้งหลาย ที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่ตติยฉาน ย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส" ดังนี้. อานนท์! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น. ข้อนี้ เพราะเหตุไร? อานนท์! เพราะเหตุว่า สุขอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่ากว่าความสุขอันเกิดแต่ตติยฉานนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์! สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ตติยฉาน นั้น เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้, เพราะความดับหายไปแห่ง โสมนัส และโทมนัสในกาลก่อน, จึง บรรลุฉานที่สี่ อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. อานนท์! นี้แล คือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ตติยฉานนั้น. อานนท์! แต่แม้กระนั้น ถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า "สัตว์ทั้งหลาย ที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่จตุตถฉาน ย่อมอยู่ในฐานะได้ บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส" ดังนี้. อานนท์! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น. ข้อนี้ เพราะเหตุไร? อานนท์! เพราะเหตุว่า สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่จตุตถฉานนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์! สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่จตุตถฉาน นั้นเป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้,

เพราะผ่านพ้นรูปสัญญาเสียได้ โดยประการทั้งปวง, เพราะความตั้งอยู่ไม่ได้ แห่งปฏิขสัญญา, เพราะไม่ทำในใจซึ่งนันทตสัญญา จึง **บรรลุอากาศา-
นัญจายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "อากาศไม่มีที่สิ้นสุด ฯ" ดังนี้ แล้วแลอยู่.
อานนท์! นี่แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่า
ความสุขอันเกิดแต่จตุตถฌานนั้น. อานนท์! แต่แม้กระนั้น ถ้าชนเหล่าใด
จะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า "สัตว์ทั้งหลายที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่อากาศา-
นัญจายตนะ ย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติ บรมสุขบรมโสมนัส" ดังนี้. อานนท์! เราไม่ยอม
รับรองคำกล่าวเช่นนั้นของชนเหล่านั้น. ข้อนี้ เพราะเหตุไร? อานนท์!
เพราะเหตุว่า ความสุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุข อันเกิดแต่
อากาศา-นัญจายตนะนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์! สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิด
แต่อากาศา-นัญจายตนะนั้น เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรม-
วินัยนี้, เพราะผ่านพ้นอากาศา-นัญจายตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง จึง**บรรลุ
วิญญาณัญจายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด ฯ" ดังนี้ แล้ว
แลอยู่. อานนท์! นี่แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีต
กว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่อากาศา-นัญจายตนะนั้น. อานนท์! แต่แม้
กระนั้น ถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า "สัตว์ทั้งหลายที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุขอัน
เกิดแต่วิญญาณัญจายตนะ ย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติบรมสุข บรมโสมนัส" ดังนี้.
อานนท์! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น. ข้อนี้ เพราะ
เหตุไร? อานนท์! เพราะเหตุว่าความสุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า
กว่าความสุขอันเกิดแต่วิญญาณัญจายตนะนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์! สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่วิญญาณัญญาตณมาน นั้น เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะผ่านพ้นวิญญาณัญญาตณะเสียได้โดยประการทั้งปวง จึง **บรรลु อากิญจัญญาตณะ** อันมีการทำในใจว่า "อะไร ๆ ไม่มีดังนี้ แล้วแลอยู่. อานนท์! นี่แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่วิญญาณัญญาตณมานนั้น. อานนท์! แต่แม้กระนั้น ถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า "สัตว์ทั้งหลายที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่อากิญจัญญาตณมาน ย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส" ดังนี้. อานนท์! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น ข้อนี้ เพราะเหตุไร? อานนท์! เพราะเหตุว่า สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่อากิญจัญญาตณมานนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์! สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่อากิญจัญญาตณะมาน นั้น เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะผ่านพ้นอากิญจัญญาตณะเสียได้ โดยประการทั้งปวง จึง **บรรลु เนวสัญญานาสัญญาตณะ** แล้วแลอยู่. อานนท์! นี่แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่อากิญจัญญาตณมานนั้น. อานนท์! แต่แม้กระนั้น ถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า "สัตว์ทั้งหลายที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุข อันเกิดแต่เนวสัญญานาสัญญาตณมาน ย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส" ดังนี้. อานนท์! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น. ข้อนี้ เพราะเหตุไร? อานนท์! เพราะเหตุว่า สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่เนวสัญญานาสัญญาตณมานนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์! สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่แนวสัญญาณาสัญญาตนะฉาน นั้น เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะผ่านพ้นแนวสัญญาณาสัญญาตนะเสียได้ โดยประการทั้งปวง จึง บรรลุสัญญาเวทิตนิโรธ แล้วแลอยู่. อานนท์! นี้แลความสุขที่เป็นอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่แนวสัญญาณาสัญญาตนะฉานนั้น.

อานนท์! ส่วนข้อนี้ เป็นฐานะที่จะมีได้คือ ข้อที่พวกปริพาชกทั้งหลาย ผู้ถือลัทธิอื่น จะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า "พระสมณะโคดม ได้กล่าวถึงสัญญาเวทิตนิโรธ, แล้วจึงบัญญัติซึ่งสัญญาเวทิตนิโรธนั้น ในฐานะเป็นความสุข. มันจะเป็นความสุขชนิดไหนหนอ? มันจะเป็นความสุขไปได้อย่างไรหนอ?" อานนท์! พวกปริพาชกผู้ถือลัทธิอื่น ซึ่งมีปรกติกากล่าวอย่างนี้, เธอทั้งหลายจะพึงกล่าวแก้อย่างนี้ว่า "ผู้มีอายุ! พระผู้มีพระภาค ไม่ได้หมายถึงสุขเวทนา แล้วบัญญัติในฐานะเป็นตัวความสุข. ผู้มีอายุ! แต่ว่า ความสุข อันบุคคลจะพึงหาได้ในธรรมใด; พระตถาคตยอมบัญญัติซึ่งธรรมนั้น ในฐานะเป็นความสุข" ดังนี้แล.

- สฬ้า. สั. ๑๘/๒๗๘-๒๘๒/๔๑๓-๔๒๔.

หมายเหตุ :- การนำโลกียสุข หรือความสุขขั้นที่ยังต้องมีเหตุมีปัจจัยทุกระดับ มาใส่ไว้ในที่นี้ก็เพื่อเป็นเครื่องเปรียบเทียบกับนิพพาน ซึ่งเป็นธรรมไม่เหตุไม่มีปัจจัย และอยู่ในฐานยิ่งไปกว่าความสุข, พระองค์จึงได้ทรงนำมาเรียงลำดับไว้ในที่นั้น ในฐานะเป็นความสุขชนิดหนึ่ง.

ธรรมเป็นที่ดับ ตามลำดับ (ซึ่งยังไม่ถึงนิพพาน)
(: อนุปฺพนิโรธ - อนุปฺพวิหาร - อนุปฺพวิหารสมวัตติ)

ก. อนุปฺพนิโรธ เก้า

ภิกษุ ท.! อนุปฺพนิโรธ ๙ ประการ เหล่านี้ มีอยู่. เก้าประการ
อย่างไรเล่า? เก้าประการ คือ:-

(๑) เมื่อเข้าถึงปฐมฌาน	อามิสฺส (กาม) สัญญา ย่อมดับ ;
(๒) เมื่อเข้าถึงทุติยฌาน	วิตกและวิจาร ย่อมดับ ;
(๓) เมื่อเข้าถึงตติยฌาน	ปีติ ย่อมดับ ;
(๔) เมื่อเข้าถึงจตุตถฌาน	อัสนาสะและปัสสาสะ ย่อมดับ ;
(๕) เมื่อเข้าถึงกาสานัญญายตนะ	รูปสัญญา ย่อมดับ ;
(๖) เมื่อเข้าถึงวิญญูณัญญายตนะ	อากาสานัญญายตนะสัญญา ย่อมดับ ;
(๗) เมื่อเข้าถึงอากิญจัญญายตนะ	วิญญูณัญญายตนะสัญญา ย่อมดับ ;
(๘) เมื่อเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ	อากิญจัญญายตนะ ย่อมดับ ;
(๙) เมื่อเข้าถึงสัญญาเวทิตนนิโรธ	สัญญาและเวทนา ย่อมดับ.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล อนุปฺพนิโรธ ๙ ประการ.

- นวก. อ. ๒๓/๔๒๓/๒๓๕.

(ธรรมะหมวดนี้ แสดงถึงธรรมที่ต้องดับไปตามลำดับ ๆ แห่งการปฏิบัติระบบนี้
ดังนั้นจึงได้ชื่อว่า อนุปฺพนิโรธเก้า คือธรรมที่ดับตามลำดับ ๙ ลำดับ, เป็นหมวดธรรมที่ต้อง
ศึกษาก่อน แต่โดยย่อ, รายละเอียดหาได้ในที่หมวด ค.; ในที่อื่น (๒๓/๔๗๗/๒๖๓,๒๖๕)
เป็นคำของพระอานนท์แสดงอนุปฺพปัสสัทธิและอนุปฺพนิโรธไว้ โดยความเป็น รูปฌาน ๔
อรูปรฌาน ๔ ในฐานะเป็นอนุปฺพปัสสัทธิและอนุปฺพนิโรธโดยปริยาย, และแสดงสัญญา-

เวทียิตนิเวธอันสิ้นอาสวะไว้ ในฐานะเป็นอนุப்புพัสสัทธิและอนุப்புพนิเวธโดยปริยาย โดยไม่แสดงไว้อย่างละเอียดว่า ฌานชื่ออะไรระดับหรือดับเสียซึ่งธรรมชื่ออะไรเหมือนกับในสูตรข้างบนนี้).

ข. อนุப்புพวิหาร เก้า

ภิกษุ ท.! อนุப்புพวิหาร ๙ ประการ เหล่านี้ มีอยู่. เก้าประการ ใดบ้าง? เก้าประการ คือ :-

- (๑) ปฐมฌาน
- (๒) ทุตติยฌาน
- (๓) ตติยฌาน
- (๔) จตุตถฌาน
- (๕) อากาสนัญญายตนะ
- (๖) วิญญานัญญายตนะ
- (๗) อากิญจัญญายตนะ
- (๘) เนวสัญญานาสัญญายตนะ
- (๙) สัญญาเวทียิตนิเวธ.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล อนุப்புพวิหาร ๙ ประการ.

- นวก. ปิ. ๒๓/๔๒๔/๒๓๖.

(ธรรมเก้าประการนี้ เรียกว่า วิหารธรรม คือธรรมเป็นเครื่องอยู่แห่งจิตเก้าลำดับ จึงได้ชื่อว่า อนุப்புพวิหารเก้า. ยังมีข้อประหลาดที่ว่า ในบาลีบางแห่งถึงกับกล่าวว่า เข้าอยู่ในวิหารธรรมนี้ได้แม้ในขณะที่แห่งอิริยาบถทั้งสี่ คือนั่ง นอน ยืน เดิน สำหรับ ๔ ข้อข้างต้น คือตั้งแต่ปฐมฌาน ถึงจตุตถฌาน. ติก. ปิ. ๒๐/๒๓๔/๕๐๓).

ค. อนุปฺพวิหารสมาบัติ เก้า

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง อนุปฺพวิหารสมาบัติ ๙ ประการ เหล่านี้. เธอทั้งหลายจงฟัง. ภิกษุ ท.! อนุปฺพวิหารสมาบัติ ๙ ประการนั้น เป็นอย่างไรเล่า?

(๑) กามทั้งหลาย ย่อมดับไปในที่สุด, และชนเหล่าใด ยัง กามทั้งหลาย ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ช้ำมแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น แน่แท้. ถ้าผู้ใดจะฟัง กล่าวถามอย่างนี้ ว่า "กามทั้งหลาย ดับไปในที่ไหน? และชนเหล่าไหนยัง กามทั้งหลายให้ดับไป ๆ ในที่ไหน แล้วแลอยู่? ข้าพเจ้าไม่รู้ข้อนั้น ไม่เห็นข้อนั้น" ดังนี้ไซ้; คำตอบพึงมีแก่เขาว่า "ผู้มีอายุ! ภิกษุในกรณีนี้ **สงบแล้ว** จากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌาน อันมีวิตกพิจารณา มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. กามทั้งหลายดับไปในปฐมฌานนั้น, และชนเหล่านั้น ยัง กามทั้งหลาย ให้ดับไป ๆ ในปฐมฌานนั้น แล้วแลอยู่" ดังนี้. ภิกษุ ท.! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้โง่เขลา ไม่เป็นผู้มีมายา พึงเพลิดเพลินอนุโมทนา ด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้; ครั้นเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำ สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลีเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๒) วิตกและพิจารณาทั้งหลาย ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยังวิตกและพิจารณาทั้งหลาย ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุ เหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ช้ำมแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะฟังกล่าวถามอย่างนี้ว่า "วิตกและพิจารณาทั้งหลาย ดับไปในที่ไหน? และชนเหล่าไหน ยัง วิตกและพิจารณาทั้งหลาย ให้ดับไป ๆ ในที่ไหน แล้วแลอยู่?"

ข้าพเจ้าไม่รู้ชื่อนั้น ไม่เห็นชื่อนั้น" ดังนี้ไซ้; คำตอบพึงมีแก่เขาว่า "ผู้มีอายุ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะความที่วิตกและวิจารณ์ทั้งหลายระงับลง เข้าถึงทุติยฌาน อันเป็นเครื่องส่องใสแห่งใจในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกและวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่, วิตกและวิจารณ์ทั้งหลาย ดับไปใน ทุติยฌาน นั้น, และชนเหล่านั้น ยัง วิตกและวิจารณ์ทั้งหลาย ให้ดับไป ๆ ในทุติยฌานนั้น แล้วแลอยู่" ดังนี้. ภิกษุ ท.! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้อื้ออวด ไม่เป็นผู้มีมาया พึงเพ็ดลิตเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้; ครั้นเพ็ดลิตเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชติเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๓) ปีติ ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยัง ปีติ ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ช้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ว่า "ปีติ ดับไปในที่ไหน? และชนเหล่าไหนยังปีติให้ดับไป ๆ ในที่ไหน แล้วแลอยู่? ข้าพเจ้าไม่รู้ชื่อนั้น ไม่เห็นชื่อนั้น" ดังนี้ไซ้; คำตอบพึงมีแก่เขาว่า "ผู้มีอายุ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ อยู่อุเบกขามีสติและสัมปชัญญะ และเสวยความสุขด้วยนามกาย เข้าถึงตติยฌาน อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่า 'ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขามีสติ อยู่เป็นสุข' ดังนี้แล้วแลอยู่. ปีติ ดับไปใน ตติยฌาน นั้น, และชนเหล่านั้น ยัง ปีติ ให้ดับไป ๆ ใน ตติยฌาน นั้นแล้วแลอยู่" ดังนี้. ภิกษุ ท.! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้อื้ออวด ไม่เป็นผู้มีมาया พึงเพ็ดลิตเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้; ครั้นเพ็ดลิตเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชติเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๔) **อุเบกขาสุข** ย่อมดับไปในที่สุด, และชนเหล่าใด ยัง **อุเบกขาสุข** ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ช้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ว่า "**อุเบกขาสุข** ดับไปในที่ไหน? และชนเหล่าไหน ยัง **อุเบกขาสุข** ให้ดับไป ๆ ในที่ไหน แล้วแลอยู่? ข้าพเจ้าไม่รู้ข้อนั้น ไม่เห็นข้อนั้น" ดังนี้ไซ้, คำตอบพึงมีแก่เขาว่า "ผู้มีอายุ! ภิกษุในกรณีนี้ **เพราะ ละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน เข้าถึงจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์และสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาแล้วแลอยู่. อุเบกขาสุข** ดับไปใน **จตุตถฌาน** นั้น, และชน เหล่านี้ยัง **อุเบกขาสุข** ให้ดับไป ๆ ใน **จตุตถฌาน** นั้น แล้วแลอยู่" ดังนี้. ภิกษุ ท.! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้โง่เขลา ไม่เป็นผู้มีมายา พึงเพ็ดลิตเพลินอนโมทนา ด้วยคำว่าสาธุ ดังนี้; ครั้นเพ็ดลิตเพลินอนโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่จะประคองอัญชลีเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๕) **รูปสังขญาทั้งหลาย** ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยัง **รูปสังขญาทั้งหลาย** ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ช้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ ว่า "**รูปสังขญาทั้งหลาย** ดับไปที่ไหน? และชน เหล่าไหน ยัง **รูปสังขญาทั้งหลาย** ให้ดับไป ๆ ในที่ไหน แล้วแลอยู่? ข้าพเจ้า ไม่รู้ข้อนั้น ไม่เห็นข้อนั้น" ดังนี้ไซ้, คำตอบพึงมีแก่เขาว่า "ผู้มีอายุ! ภิกษุในกรณีนี้ **เพราะการก้าวล่วงเสียซึ่งรูปสังขญาทั้งหลายโดยประการทั้งปวง เพราะ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งปฏิขัมสังขญาทั้งหลาย เพราะไม่ได้ทำไว้ในใจซึ่งความกำหนดหมาย ในภาวะต่าง ๆ จึงเข้าถึงอากาศอันญายตนะ อันมีการทำในใจว่า 'อากาศไม่มีที่สุด'**

แล้วแลอยู่. รูปสัญญาทั้งหลาย ดับไปใน อากาสนัญญายตนะ นั้น, และชนเหล่านั้น ยัง รูปสัญญาทั้งหลาย ให้ดับไป ๆ ใน อากาสนัญญายตนะ นั้น แล้วแลอยู่" ดังนี้. ภิกษุ ท.! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้อ้อวด ไม่เป็นผู้มีมาया พึงเปลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้; ครั้นเปลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลีเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๖) อากาสนัญญายตนะสัญญา ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยัง อากาสนัญญายตนะสัญญา ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ช้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้นแน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ ว่า "อากาสนัญญายตนะสัญญา ดับไปในที่ไหน? และชนเหล่าไหนยัง อากาสนัญญายตนะสัญญา ให้ดับไป ๆ ในที่ใดแล้วแลอยู่? ข้าพเจ้าไม่รู้ชื่อนั้น ไม่เห็นชื่อนั้น" ดังนี้ไซ้; คำตอบพึงมีแก่เขาว่า "ผู้มีอายุ! ภิกษุในกรณีนี้ ก้าวล่วงเสียซึ่งอากาสนัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงวิญญาณัญญายตนะ อันมีการทำในใจว่า 'วิญญาณไม่มีที่สุด' แล้วแลอยู่. อากาสนัญญายตนะสัญญา ดับไปใน วิญญาณัญญายตนะนั้น, และชนเหล่านั้น ยัง อากาสนัญญายตนะสัญญา ให้ดับไป ๆ ในวิญญาณัญญายตนะนั้น แล้วแลอยู่" ดังนี้. ภิกษุ ท.! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้อ้อวด ไม่เป็นผู้มีมาया พึงเปลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้; ครั้นเปลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลีเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๗) วิญญาณัญญายตนะสัญญา ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยัง วิญญาณัญญายตนะสัญญา ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่; เรากล่าวว่า ผู้มี

อายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ช้ำมแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น
 แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ ว่า "วิญญาณ์ญายตนสัจญา ดับไป
 ในที่ไหน? และชนเหล่าไหนยัง วิญญาณ์ญายตนสัจญา ให้ดับไป ๆ ในที่ใด
 แล้วแลอยู่? ข้าพเจ้าไม่รู้ข้อนั้น ไม่เห็นข้อนั้น" ดังนี้ไซ้; คำตอบพึงมี
 แก่เขาว่า "ผู้มีอายุ! ภิกษุในกรณีนี้ ก้าวล่วงเสียซึ่งวิญญาณ์ญายตนะโดย
 ประการทั้งปวง เข้าถึง อากิญจัญญายตนะ อันมีการทำในใจว่า 'อะไร ๆ ไม่มี'
 แล้วแลอยู่, วิญญาณ์ญายตนสัจญา ดับไปใน อากิญจัญญายตนะ นั้น และชนเหล่า
 นั้น ยังวิญญาณ์ญายตนสัจญาให้ดับไป ๆ ในอากิญจัญญายตนะ นั้นแล้ว
 แลอยู่" ดังนี้. ภิกษุ ท.! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้อั้วอด ไม่เป็นผู้มี
 มาया พึงเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้; ครั้นเพลิดเพลิน
 อนุโมทนา ด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลีเข้าไปหา
 โดยแน่แท้.

(๘) อากิญจัญญายตนสัจญา ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด
 ยัง อากิญจัญญายตนสัจญา ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่; เรากล่าวว่า ผู้มี
 อายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ช้ำมแล้ว ถึงฝั่งแล้วด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น
 แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ ว่า "อากิญจัญญายตนสัจญา ดับไป
 ในที่ไหน? และชนเหล่าไหนยัง อากิญจัญญายตนสัจญา ให้ดับไป ๆ ในที่ใด
 แล้วแลอยู่? ข้าพเจ้าไม่รู้ข้อนั้นไม่เห็นข้อนั้น" ดังนี้ไซ้; คำตอบพึงมี
 แก่เขาว่า "ผู้มีอายุ! ภิกษุในกรณีนี้ ก้าวล่วงเสียซึ่งอากิญจัญญายตนะโดย
 ประการทั้งปวง เข้าถึงเนวสัจญานาสัจญายตนะ แล้วแลอยู่. อากิญจัญญา-
 ยตนสัจญา ดับไปใน เนวสัจญานาสัจญายตนะ นั้น, และชนเหล่านั้น ยัง
 อากิญจัญญายตนสัจญา ให้ดับไป ๆ ในเนวสัจญานาสัจญายตนะ นั้น แล้วแลอยู่"
 ดังนี้. ภิกษุ ท.! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้อั้วอด ไม่เป็นผู้มีมาया พึงเพลิดเพลิน

อนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้; ครั้นเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลีเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๙) **แนวสัตถุณานาสัตถุณายตนสัตถุณา** ย่อมดับไปในที่ใด และชนเหล่าใด ยัง **แนวสัตถุณานาสัตถุณายตนสัตถุณา** ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ช้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ ว่า "แนวสัตถุณานาสัตถุณายตนสัตถุณา ดับไปในที่ไหน? และชนเหล่าไหนยัง **แนวสัตถุณานาสัตถุณายตนสัตถุณา** ให้ดับไป ๆ ในที่ใดแล้วแลอยู่? ข้าพเจ้าไม่รู้ข้อนั้น ไม่เห็นข้อนั้น" ดังนี้ไซ้; คำตอบพึงมีแก่เขาว่า "ผู้มีอายุ! ภิกษุในกรณีนี้ ก้าวล่วงเสียซึ่งแนวสัตถุณานาสัตถุณายนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง สัตถุณาเวทิตนิโรธ แล้วแลอยู่, **แนวสัตถุณานาสัตถุณายตนสัตถุณา** ดับไปใน สัตถุณาเวทิตนิโรธ นั้น, และชนเหล่านั้น ยัง **แนวสัตถุณานาสัตถุณายตนสัตถุณา** ให้ดับไป ๆ ใน สัตถุณาเวทิตนิโรธ นั้น แล้วแลอยู่" ดังนี้. ภิกษุ ท.! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้อั้วด ไม่เป็นผู้มีมาया พึงเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้; ครั้นเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลีเข้าไปหา โดยแน่แท้.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล อนุปัพวิหารสมาบัติ ๙ ประการ.

- นวก. อ. ๒๓/๔๒๔/๒๓๗.

(ธรรมเก้าข้อนี้ มีชื่อแปลกออกไปว่า อนุปัพวิหารสมาบัติ แต่ก็หมายถึงธรรมเก้าประการ ดังที่กล่าวมาแล้วในหมวด ก. และหมวด ข. นั่นเอง หากแต่ว่าในหมวดนี้หมายถึง การที่จิตเข้าอยู่ในธรรมเหล่านั้น อย่างลึกซึ้งและนาน พอที่จะเกิดความรู้สึกว่า หายหิว ดับเย็น ช้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว. ฝั่งในที่นี้ หมายถึงฝั่งแห่งพระนิพพานโดยปริยาย; ถ้าเป็นกรณีของผู้

ที่ยังไม่บรรลุอรหัตผล ก็เป็นเสมือนการชิมรสพระนิพพานเป็นการล่วงหน้า ในระยะเวลาอันจำกัดเท่านั้น.

ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า คำบรรยายแห่งสมัตติทั้งเก้านี้ แต่ละข้อ ๆ ตรัสไว้โดยทำนองเดียวกันทุกสมัตติ ต่างกันแต่ชื่อแห่งฌานและนิเทศที่บรรยายลักษณะแห่งฌานนั้น ๆ เท่านั้น ซึ่งได้เน้นตัวหนังสือไว้ด้วยอักษรเส้นหนาให้เป็นที่สังเกตง่าย ๆ ทุกแห่งแล้ว ขอให้ผู้ศึกษาพยายามสังเกต ให้เป็นที่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งด้วย จะมีประโยชน์มาก.

สรุปความว่า หมวด ก. หมายถึงการดับตามลำดับของสิ่งที่พึงดับ. หมวด ข. หมายถึงลำดับแห่งการเข้าอยู่ตามลำดับ. หมวด ค. หมายถึงลำดับแห่งการเสวยรสของการเข้าอยู่ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามลำดับ).

อนุปฺพวิหารอาพาธ

(อาการที่อารมณ์อันละได้ด้วยฌานใด จะมากลายเป็น
สัญญาที่ทำความอาพาธให้แก่การเข้าอยู่ในฌานนั้น)

อานนท์! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่, ความรู้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เนกขัมมะ (ความหลีกออกจากกาม) เป็นทางแห่งความสำเร็จ, ปวิเวก (ความอยู่สงัดจากกาม) เป็นทางแห่งความสำเร็จ ดังนี้, แต่แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เสื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในเนกขัมมะ ทั้งที่เราเห็นอยู่ ว่านั่นสงบ.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเรา เป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่าโทษในกามทั้งหลาย เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอันสงัดแห่งการออกจากกาม เราก็กังขามไม่เคย

ได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย ; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าอะไร เราได้เห็นโทษในกามทั้งหลาย แล้วนำมา ทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในการหลีกออกจากกามแล้ว พึง เสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิต ของเราพึงแล่นไปพึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในเนกขัมมะ โดยที่เห็น อยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในเนกขัมมะ โดยที่ เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะสงัดจาก กามและอกุศลธรรมทั้งหลาย จึง **บรรลุฌานที่ ๑** อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. อานนท์! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรม คือ ฌานที่ ๑ นี้ การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในทางกามก็ยังคง **แทรกแซงอยู่**. ข้อนั้นยังเป็นอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉันทกัณฺฐนั้น.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธ ข้อนั้นเสีย ถ้าอะไรเรา **เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้** พึงบรรลุฌานที่ ๒ เป็น **เครื่องผ่องใสแห่งจิตในภายใน** นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิแล้วแลอยู่เถิด ดังนี้. อานนท์! แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในอวิตกธรรม (คือฌานที่ ๒) นั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ ว่านั่นสงบ.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้น

แก่เราว่า เพราะวาทะในวิตกกรรม เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมา
 ทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งวิตกกรรม เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย
 ยังไม่เคยรู้รสเลย ; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความคิดได้เกิด
 ขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในวิตก แล้วนำมาทำการคิดนึกใน
 ข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในวิตกกรรมแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่าง
 ทัวถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึง
 เลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในวิตกกรรม โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ.
 อานนท์! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทัวถึง จิตของเราจึงแล่นไป
 จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในวิตกกรรม (คือฌานที่ ๒) นั้น โดยที่
 เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะสงบ
 วิตกวิจารณ์เสียได้ จึง **บรรลุฌานที่ ๒** เป็นเครื่องผ่องใสแห่งจิตในภายใน นำให้
 เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้ว
 แลอยู่. อานนท์! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรม คือฌานที่ ๒ นี้ **การทำ
 ใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในวิตกก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่.** ข้อนั้นยัง
 เป็นอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง
 เพราะอาพาธ ฉันทกัฉันทนั้น.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธ
 ข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **เพราะความจางไปแห่งปีติ พึงอยู่อุเบกขา มีสติแล
 สัมปชัญญะ และพึงเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุฌานที่ ๓ อันเป็นฌานที่พระ
 อริยเจ้ากล่าววว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุขแล้วแลอยู่เถิด** ดังนี้.
 อานนท์! แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่
 หลุดออกไป ในนิปปีติกฌาน (คือฌานที่ ๓) นั้น ทั้งที่เรารู้เห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้น แก่เราว่า เพราะว่าโทษในปิตีเป็นสิ่งที่เรายังไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิด นี้ก็ให้มา และทั้งอนิสงส์แห่งนิปปิติกถาน เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคย รู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เรา สืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในปิตี. แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอนิสงส์ในนิปปิติกถานแล้ว พึงเสพในอนิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้. ข้อ นั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในนิปปิติกถาน โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! โดย กาลต่อมาเราทำได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จิ่งเลื่อมใส ตั้งอยู่ ได้ หลุดออกไป ในนิปปิติกถาน (คือถานที่ ๓) นั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะความจางไปแห่งปิตี จึงเกิดอุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยสุขด้วยนามกาย **บรรลุมานที่ ๓** อันเป็นถาน ที่พระอริยเจ้ากล่าววว่า ผู้ได้ถานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุขแล้วแลอยู่. อานนท์! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมคือถานที่ ๓ นี้ **การทำในใจตามอำนาจ แห่งสัญญาที่เป็นไปในปิตีก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่.** ข้อนั้นยังเป็นอาพาธ (ในทาง จิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุขแล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉันทใด ก็ฉันทนั้น.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อ นั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่ง โสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน พึงบรรลุมานที่ ๔ อันไม่ทุกข์และสุข มีแต่ความ ที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่เถิด** ดังนี้. อานนท์!

แม้กระนั้น จิตของเรา ก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในอทุกขมสุข (คือฌานที่ ๔) นั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรรนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่าโทษในอุเบกขาสุข เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมา ทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งอทุกขมสุข เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในอุเบกขาสุข แล้วนำมาทำการคิดนึก ในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในอทุกขมสุขแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้ร้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอทุกขมสุข โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอทุกขม-สุข (คือฌานที่ ๔) นั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท! เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะละสุข และทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน จึงบรรลุฌานที่ ๔ อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. อานนท! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมคือฌานที่ ๔ นี้ การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในอุเบกขา ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้น ยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์ เกิดขึ้นขัดขวางเพราะอาหาร ฉันทได้กัฉันทนั้น.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อ
นั้นเสีย ถ้ากระไรเรา เพราะผ่านพ้นรูปสัญญา (ความกำหนดหมายในรูป) โดย
ประการทั้งปวงได้, เพราะความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งปฏิขสัญญา (ความกำหนดหมาย
อารมณ์ที่กระทบใจ), เพราะไม่ได้ทำในใจซึ่งความกำหนดหมายในภาวะต่าง ๆ
(นानัตตสัญญา) พึงบรรลुอากาศานัญจายตนะ อันมีการทำในใจว่า "อากาศไม่มี
ที่สิ้นสุด" แล้วแลอยู่เกิด ดังนี้. อานนท์! แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่
แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในอากาศานัญจายตนะนั้น
ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุ
เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้น
แก่เราว่า เพราะว่าโทษในรูปทั้งหลาย เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมา
ทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งอากาศานัญจายตนะ เราก็ยังไม่เคยได้
รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย ; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความคิด
ได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในรูปทั้งหลาย แล้วนำมาทำการ
คิดนึก ในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในอากาศานัญจายตนะแล้ว พึงเสพใน
อานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเรา
พึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอากาศานัญจายตนะ โดยที่
เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่าง
ทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอากาศานัญ-
จายตนะนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! เมื่อเป็นเช่นนั้น เราแล
เพราะผ่านพ้นรูปสัญญาโดยประการทั้งปวงเสียได้ เพราะความตั้งอยู่ไม่ได้แห่ง
ปฏิขสัญญา เพราะไม่ได้ทำในใจซึ่งนानัตตสัญญา จึง บรรลुอากาศานัญจายตนะ

อันมีการทำในใจว่า "อากาศไม่มีที่สิ้นสุด" แล้วแลอยู่, อานนท์! แม้เมื่อเรา อยู่ด้วยวิหารธรรม คือ อากาศานัญญาตนะนี้ การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญา ที่เป็นไปในรูปทั้งหลาย ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้น ยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา. เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวางเพราะอาพาธ ฉนั้นใดก็ฉนั้น.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพื่อกำจัดอาพาธขึ้นนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา เพราะผ่านพ้นอากาศานัญญาตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว พึง บรรลुวิญญาณ์ญาตนะ อันมีการทำในใจว่า "วิญญาณ์ไม่มีที่สิ้นสุด" แล้ว แลอยู่เกิด ดังนี้. อานนท์! แม้กระนั้น จิตของเราก็ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในวิญญาณ์ญาตนะนั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่นั้น สงบ.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้น แก่เราว่า เพราะว่าโทษในอากาศานัญญาตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอาณิสสแห่งวิญญาณ์ญาตนะ เรา ก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย ; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในอากาศานัญญาตนะ แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอาณิสสในวิญญาณ์ญาตนะแล้ว พึงเสพในอาณิสสนั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิต ของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในวิญญาณ์ญาตนะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั้น สงบ. อานนท์! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้ว อย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในวิญญา-

ณัญญาตายตนะนั้น โดยที่เห็นว่าอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท! เราแล ผ่านพ้น อากาสนัญญาตายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง **บรรลุวิญญาณัญญาตายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด" แล้วแลอยู่. อานนท! แม้เมื่อเรา อยู่ด้วยวิหารธรรมคือวิญญาณัญญาตายตนะนี้ การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่ **เป็นไปในอากาสนัญญาตายตนะ** ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้นยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา. เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะ อาพาธ ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

อานนท! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธ ข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **เพราะผ่านพ้นวิญญาณัญญาตายตนะโดยประการทั้งปวง เสียแล้ว พึงบรรลุอากิญจัญญาตนะ** อันมีการทำในใจว่า "อะไร ๆ ไม่มี" แล้วแลอยู่เกิด ดังนี้. อานนท! แม้กระนั้นจิตขของเราที่ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในอากิญจัญญาตนะนั้น ทั้งที่เราเห็น อยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตขของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท! ความรู้สึกได้เกิดขึ้น แก่เราว่า เพราะว่าโทษในวิญญาณัญญาตายตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอันสงส์แห่งอากิญจัญญาตนะ เราก้ ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย ; จิตขของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษวิญญาณัญญาตายตนะ แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอันสงส์ในอากิญจัญญาตนะแล้ว พึงเสพในอันสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้

จิตของเราเพิ่งแล่นไป ฟุ้งเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอากิญจัญญายตนะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้ว อย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จิ่งเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอากิญจัญญายตนะนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท! เราแล ผ่านพ้น วิญญาณ์ญายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง **บรรลุอากิญจัญญายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "อะไร ๆ ไม่มี" แล้วแลอยู่. อานนท! แม้เมื่อเราอยู่ด้วย วิหารธรรมคืออากิญจัญญายตนะนี้ **การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปใน วิญญาณ์ญายตนะ ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่.** ข้อนั้นยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉนฺนใดก็ฉนฺนนั.

อานนท! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธ ข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **เพราะผ่านพ้นอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว ฟุ้งบรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนะ แล้วแลอยู่เกิด** ดังนี้. อานนท! แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะวาทะในอากิญจัญญายตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้ นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งเนวสัญญานาสัญญายตนะ เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย ; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในอากิญจัญญายตนะ

แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในเนวส์ญญานาสัญญา-
 ยตนะแล้ว ฟังเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้. ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะ
 ที่จะทำให้จิตของเราฟังแล่นไป ฟังเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในเนว-
 สัญญานาสัญญา ยตนะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! โดยกาลต่อมา
 เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้
 หลุดออกไป ในเนวส์ญญานาสัญญา ยตนะนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ.
 อานนท์! เราแล ผ่านพ้นอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง
บรรลุเนวส์ญญานาสัญญา ยตนะ แล้วแลอยู่. อานนท์! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหาร-
 ธรรมคือเนวส์ญญานาสัญญา ยตนะนี้ **การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไป**
ในอากิญจัญญายตนะ ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้นยังเป็นการอาพาธ
 (ในทางจิต) แก่เรา. เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะ
 อาพาธ ฉันทก็ฉันทนั้น.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธ
 ข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **เพราะผ่านพ้นเนวส์ญญานาสัญญา ยตนะโดยประการ**
ทั้งปวงเสียแล้ว ฟังบรรลุสัญญาเวทิตนโรธ แล้วแลอยู่เถิด ดังนี้. อานนท์!
 แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออก
 ไปในสัญญาเวทิตนโรธนั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรรนอ เป็นเหตุ
 เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้น
 แก่เราว่า เพราะวาทะในเนวส์ญญานาสัญญา ยตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น
 ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งสัญญาเวทิตนโรธ เราก็

ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย ; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น, อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในเนวสัจญยานาสัจญญา-ยตนะ แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในสัจญญาเวทิต-นิโรธแล้ว ฟังเสพอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะ ที่จะทำให้จิตของเราฟังแล่นไป ฟังเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในสัจญญา-เวทิตนิโรธ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมา เราได้ ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในสัจญญาเวทิตนิโรธนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! เราแล ผ่านพ้นเนวสัจญยานาสัจญญาตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง **บรรลूसัจญญา-เวทิตนิโรธ** แล้วแลอยู่ (ไม่มีอาพาธอะไร ๆ อีกต่อไป). อนึ่ง อาสวะทั้งหลาย ได้ถึงความสิ้นไปรอบ เพราะเราเห็น (อริยสัจสี่) ได้ด้วยปัญญา.

- นวก. อ. ๒๓/๔๕๗/๒๔๕.

(ข้อความทั้งหมดนี้ สรุปความว่า :-

๑. อดีตกามสัจญญา ที่ปฐมฌานละแล้ว จะ **มาค**อยเป็นอาพาธ แก่การเข้าอยู่ในปฐมฌาน,
๒. อดีตวิตักกัมมสัจญญา ที่ทุติยฌานละแล้ว จะ **มาค**อยเป็นอาพาธ แก่การเข้าอยู่ในทุติยฌาน.
๓. อดีตปีติสัจญญา ที่ตติยฌานละแล้ว จะ **มาค**อยเป็นอาพาธ แก่การเข้าอยู่ในตติยฌาน.
๔. อดีตอุเปขาสัจญญา ที่จตุตถฌานละแล้ว จะ **มาค**อยเป็นอาพาธ แก่การเข้าอยู่ในจตุตถฌาน.
๕. อดีตรูปสัจญญา ที่อากาธานัญจายตนะละแล้ว จะ **มาค**อยเป็นอาพาธ แก่การเข้าอยู่ใน อากาสา-นัญญ-จายตณฌาน.
๖. อดีตอากาธานัญจายตนะสัจญญา ที่วิญญาณัญจายตนะละแล้ว จะ **มาค**อยเป็นอาพาธ แก่การเข้าอยู่ใน วิญญาณัญจายตณฌาน.
๗. อดีตวิญญาณัญจายตนะสัจญญา ที่อากิญจัญญายตนะละแล้ว จะ **มาค**อยเป็นอาพาธ แก่การเข้าอยู่ใน อากิญจัญญายตณฌาน.

๘. อดีตอาภิกษุจัญญายตนสังขยา ที่เนวสังขยานาสังขยาตนะละแล้ว จะ มาคอยเป็นอาพาธ แก่การ
 เข้าอยู่ใน เนวสังขยานาสังขยาตนะน.
๙. อดีตเนวสังขยาเนวสังขยาตนะสังขยา ที่ระงับไปแล้วเพราะสังขยาเวทิตนโรธ ไม่อาจมาเป็น
 อาพาธ แก่การเข้าอยู่ใน สังขยาเวทิตนโรธ).

ปัญญาสติกับนามรูปดับ เพราะวิญญานดับ

ข้าแต่พระองค์ผู้วิรุทกษ! ข้าพระองค์กราบทูลถามแล้ว ขอพระ
 องค์จงตรัสบอกธรรมนั้น คือปัญญาและสติกับนามรูป แก่ข้าพระองค์
 เกิดปัญญาและสติกับนามรูปนั้นจะดับไปในที่ไหน?

ดูก่อนอชิตะ! ท่านถามปัญหานั้นข้อใด เราจะแก้ปัญห
 ข้อนั้นแก่ท่าน : นามและรูป ย่อมดับไม่เหลือ ในที่ใด,
 ปัญญาและสติกับนามรูปนั้น ก็ย่อมดับไปในที่นั้น, เพราะความ
 ดับไปแห่งวิญญาน แล.

- สุตต. ชุ. ๒๕/๕๓๐/๔๒๕. - จุฬินิ. ชุ. ๓๐/๒๐-๒๑/๘๐,๗๕.

เห็นโลกมีค่าเท่ากับเศษหญ้าเศษไม้

เมื่อเห็นสิ่งทั้งปวงถูกต้องตามเป็นจริง ว่าเป็นเพียง
 การเกิดขึ้นของธรรมชาติล้วน ๆ ว่าเป็นเพียงการสืบเนื่องกัน
 เป็นสาย ของสิ่งที่มีปัจจัยปรุงต่อ ๆ กันมาล้วน ๆ, แล้วความ
 กลัวย่อมไม่มี.

เมื่อใดเห็นด้วยปัญญา ว่าโลกนี้ไม่มีค่าอะไรมากไปกว่า
เศษหญ้าเศษไม้, เมื่อนั้นเขาย่อมไม่ปรารถนาสิ่งใด ๆ นอก
จาก "สิ่งที่ไม่มีการเกิดใหม่อีกต่อไป" ดังนี้แล.

- จุฬินิ. พุ. ๓๐/๒๕๓/๕๐๕.

(ข้อความทั้งสองตอนนี้เป็นเถรภาษิต นำมาขยายความพุทธภาษิต)

หมดกลม - หยุตหมุน

ตัด "วงกลม" ขาดจากกัน ก็ถึงสภาพแห่งความ
ไม่มี อะไรเป็นที่จํา nangหวัง. ตัณหาที่ไหลซ่าน เมื่อถูกทำให้
แห้งสนิท แล้ว ก็ไหลไม่ได้. วงกลม ถูกตัดแล้ว (เช่นนี้)
ก็หมุนไม่ได้ อีกต่อไป. นั่นแหละ คือ ที่สุดแห่งทุกข์ ละ.

- อ. พุ. ๒๕/๑๙๙/๑๔๘.

คนดำหรือคนขาว ล้วนมีหวังในนิพพาน

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ปุรณกัสสปบัญญัติ ชาติเฉพาะอย่าง ๖ ชนิด คือ
ชาติดำ ชาติเขียว ชาติแดง ชาติเหลือง ชาติขาว และชาติขาวสุด.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ในการบัญญัติของปุรณกัสสปนั้น เขาบัญญัติคนฆ่า
แพะแกะ คนฆ่าสุกร ฆ่านก ฆ่าเนื้อ ชาวประมง โจรปล้น โจรฆ่าคน เจ้าหน้าที่เรื่อนจํา
หรือคนมีกรรมงานชั้นต่ำอย่างอื่น ๆ ว่าเป็น ชาติดำ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ปุรณกัสสปบัญญัติภิกษุพวกกันชกพฤติ หรือพวก
กัมมวาทพวกกิริยวาทอื่น ๆ ว่าเป็น ชาติเขียว.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปุรณกัสสปบัญญัติพวกนิครนถ์มีผ้าผืนเดียว **ว่าเป็นชาติแดง.**

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปุรณกัสสปบัญญัติพวกคฤหัสถ์ผู้มุ่งหาผู้เป็นสาวก-
อเจลก **ว่าเป็นชาติเหลือง.**

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปุรณกัสสปบัญญัติพวกอาชีวก พวกอาชีวกินี
(หญิง) **ว่าเป็นชาติขาว.**

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปุรณกัสสปบัญญัติเจ้าลัทธิชื่อนันทวัจจะ กิจจสังกัจจะ
และมักขลิโคสาละ **ว่าเป็นชาติขาวสุด.**

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปุรณกัสสปบัญญัติชาติเฉพาะอย่าง ๖ ชนิด เหล่านี้แล
พระเจ้าข้า !"

อานนท์ ! โลกทั้งปวง ยอมรับรู้การบัญญัติ **อภิชาติ ๖ ชนิด** ของ
ปุรณกัสสปนั้นหรือ ?

"ซื่อนั้นหามิได้ พระเจ้าข้า !"

อานนท์ ! ถ้าอย่างนั้น มันก็เหมือนกับคนยากจนเข็ญใจไม่มีทรัพย์
ติดตัว ทั้งไม่ปรารถนาจะได้เนื้อซึ่งต้องใช้ค่าเนื้อตามสัดส่วน, เมื่อมีคนมากกล่าว
ว่า "บุรุษผู้เจริญ ! เนื้อนี้น่ากิน แต่ท่านต้องใช้ค่าเนื้อ" ดังนี้แล้ว ; เขา
ยอมปฏิเสธ; ฉนั้นเดียวกับปุรณกัสสป ไม่ได้รับการรับรู้จากสมณพราหมณ์ทั้ง
หลาย แล้วมาบัญญัติอภิชาติ ๖ ชนิดนี้ มีลักษณะเป็นคนโง่ คนไม่เฉียบแหลม
ไม่รู้จักขอบเขต ไม่ฉลาด ฉนั้นใดก็ฉนั้นนั่น. อานนท์ ! **เราแหละจะบัญญัติ**
อภิชาติ ๖ ชนิด, เธอจงฟัง จงทำในใจให้ดี, เราจะกล่าว. อานนท์!
อภิชาติ ๖ ชนิด เป็นอย่างไรเล่า ?

อานนท์! ในกรณีแห่งอภิชาติ หก นี้ คือ คนบางคนมีชาติดำ ก่อให้เกิดกรรมดำ ๑, บางคนมีชาติดำ ก่อให้เกิดกรรมขาว ๑, บางคนมีชาติดำ ก่อให้เกิดนิพพาน (ความสิ้นราคะโทสะโมหะ) อันเป็นกรรมไม่ดำไม่ขาว ๑, บางคนมีชาติขาว ก่อให้เกิดกรรมดำ ๑, บางคนมีชาติขาว ก่อให้เกิดกรรมขาว ๑, บางคนมีชาติขาว ก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นกรรมไม่ดำไม่ขาว ๑.

อานนท์! **คนมีชาติดำ ก่อให้เกิดกรรมดำ เป็นอย่างไรเล่า?**
 อานนท์! คนบางคนในกรณีนี้ **เกิดในตระกูลดำ** คือ ตระกูลจันฑาล ตระกูลพราน ตระกูลจักสาน ตระกูลทำรถ หรือตระกูลเทหยากเยื่อ ซึ่งเป็นคนยากจน มีข้าวและน้ำน้อย เป็นอยู่ฝืดเคือง มีอาหารและเครื่องนุ่งห่มหาได้โดยยาก เขาเป็นผู้มีผิวพรรณทราม ไม่น่าดู เตี้ยค่อม ขี้โรค ตาบอด ง่อย กระจอก มีตัวตะแคงข้าง ไม่ค่อยจะมีข้าว น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่ และประทีปโคมไฟ แต่เขาก็ยัง **ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต** ครั้นประพฤติทุจริตแล้ว เบื้องหน้าแต่การตายเพราะการทำลายร่างกาย ย่อมเข้าถึงอบายทุกคติวิบาตนรก. อย่างนี้แล อานนท์! เรียกว่าคนมีชาติดำ ก่อให้เกิดกรรมดำ.

อานนท์! **คนมีชาติดำ ก่อให้เกิดกรรมขาว เป็นอย่างไรเล่า?**
 อานนท์! คนบางคนในกรณีนี้ **เกิดในตระกูลดำ** คือ ตระกูลจันฑาล ตระกูลพราน ...ฯลฯ... มีอาหารและเครื่องนุ่งห่มหาได้โดยยาก มีผิวพรรณทราม ไม่น่าดู ....ฯลฯ.... ไม่ค่อยจะมีข้าว น้ำ ....ฯลฯ,.... ประทีปโคมไฟ แต่เขา **ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต** ครั้นประพฤติสุจริตแล้ว เบื้องหน้าแต่การตาย เพราะการทำลายร่างกาย ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์. อย่างนี้แล อานนท์! เรียกว่า คนมีชาติดำ ก่อให้เกิดกรรมขาว.

อานนท์! **คนมีชาติดำ** ก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! คนบางคนในภพนี้ เกิดในตระกูลต่ำ คือตระกูลจัณฑาล ตระกูลพราณ ...ฯลฯ... มีผิวพรรณทรมาม ไม่น่าดู เตี้ยค่อม. เขาปลงผมและหนวด ครองผ้าข้อมผาดออกจากเรือน บวชเป็นผู้ไม่มีประโยชน์ เกี่ยวข้องด้วยเรือน. เขานั้น ครั้นบวชแล้วอย่างนี้ **ละนิวรรณ์ทั้งห้า** อันเป็นเครื่องเศร้าหมองจิตทำปัญญาให้ถอยกำลัง ได้แล้ว **มีจิตตั้งมั่นในสติปัฏฐานทั้งสี่** **ยังโพชฌงค์เจ็ดให้เจริญแล้วตามที่เป็นอย่างจริง** ชื่อว่าย่อมก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว. อย่างนี้แล อานนท์! เรียกว่า **คนมีชาติดำ** ก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว.

อานนท์! **คนมีชาติขาว** ก่อให้เกิดธรรมดำ เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! คนบางคนในภพนี้ **เกิดในสกุลสูง** คือสกุลกษัตริย์มหาศาล สกุลพราหมณ์มหาศาล หรือสกุลคหบดีมหาศาล อันมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินพอดตัว มีอุปกรณ์แห่งทรัพย์พอดตัว มีทรัพย์และข้าวเปลือกพอดตัว เขามีรูปร่างม น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยความเกลี้ยงเกลาแห่งผิวพรรณอย่างยิ่ง ร่ำรวยด้วยข้าวด้วยน้ำ เครื่องนุ่งห่ม ยานพาหนะ ดอกไม้ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่ และประทีปโคมไฟ แต่เขา **ประพฤติกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต** ครั้นประพฤติกุศลแล้ว เบื้องหน้าแต่การตาย เพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าพึงอบายทุกคติวินิบาตนรก. อย่างนี้แล อานนท์! เรียกว่า **คนมีชาติขาว** ก่อให้เกิดธรรมดำ.

อานนท์! **คนมีชาติขาว** ก่อให้เกิดธรรมขาว เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! คนบางคนในภพนี้ **เกิดในสกุลสูง** คือสกุลกษัตริย์มหาศาล

สกุลพราหมณ์มหาศาล ....ฯลฯ.... มีทรัพย์และข้าวเปลือกพอดตัว มีรูปร่างงาม ....ฯลฯ.... ร่ำรวยด้วยข้าวน้ำ ....ฯลฯ.... ประทีปโคมไฟ ; เขา **ประพศิกายสุจริต วจิสฺสุจริต มโนสุจริต** ครั้งประพศิสฺสุจริตแล้ว เบื้องหน้าแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์. อย่างนี้แล อานนท์! เรียกว่า คนมีชาติขาว ก่อให้เกิดกรรมขาว.

อานนท์! **คนชาติขาว ก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว เป็นอย่างไรเล่า ?** อานนท์! คนบางคนในภพนี้ **เกิดในสกุลสูง** คือ สกุลกษัตริย์มหาศาล สกุลพราหมณ์มหาศาล ....ฯลฯ มีทรัพย์และข้าวเปลือกพอดตัว มีรูปร่างงาม ....ฯลฯ.... ร่ำรวยด้วยข้าวน้ำ ....ฯลฯ.... ประทีปโคมไฟ. เขาปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสายะ ออกจากเรือน บวชเป็นผู้ไม่มีประโยชน์เกี่ยวข้องกับด้วยเรือน, เขานั้นครั้งบวชแล้วอย่างนี้ **ละนิวรณ์ทั้งห้า อันเป็นเครื่องเศร้าหมองใจทำปัญญาให้ถอยกำลังได้แล้ว มีจิตตั้งมั่นดี ในสติปัญฐานทั้งสี่ ยังโพชฌงค์เจ็ดให้เจริญแล้วตามที่เป็นจริง** ชื่อว่าย่อมก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว. อย่างนี้แล อานนท์! เรียกว่า คนมีชาติขาว ก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว.

อานนท์! เหล่านี้แล อภิสชาติ ๖ ชนิด.

- ฌก. อ. ๒๒/๔๒๘/๓๒๙.

วิมุตติไม่มีความต่างกันตามวรรณะของผู้ปฏิบัติ

'ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! วรรณะสี่เหล่านี้ คือกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร มีอยู่, ถ้าชนในแต่ละวรรณะเหล่านั้น ประกอบด้วยองค์แห่งผู้ควรประกอบความเพียร

ห่า เหล่านี้แล้ว, ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ความผิดแปลกแตกต่างกันแห่งชนเหล่านั้น จะพึงมีอยู่ในกรณีนี้อีกหรือ?"

มหาราช! ในกรณีนี้ ตถาคตกล่าวแต่ความแตกต่างกันแห่งความเพียรของชนเหล่านั้น. มหาราช! เปรียบเหมือนคู่แห่งช้างที่ควรฝึก คู่แห่งม้าที่ควรฝึก หรือคู่แห่งโคที่ควรฝึก ก็ดี ที่เขาฝึกดีแล้ว แนะนำดีแล้ว และคู่แห่งช้างที่ควรฝึก คู่แห่งม้าที่ควรฝึก หรือคู่แห่งโคที่ควรฝึก ก็ดี ที่เขาไม่ได้ฝึก ไม่ได้แนะนำ ก็มีอยู่, มหาราช! มหาบพิตรจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : คู่แห่งสัตว์ที่ฝึกดีแล้วนั้น จะพึงถึงซึ่งการณะแห่งสัตว์ที่ฝึกแล้ว พึงบรรลุถึงซึ่งภูมิแห่งสัตว์ที่ฝึกแล้ว มิใช่หรือ? "ข้อนั้นเป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า!" ส่วนคู่แห่งสัตว์เหล่าใดที่ไม่ถูกฝึกไม่ถูกแนะนำ สัตว์เหล่านั้นจะพึงถึงซึ่งการณะแห่งสัตว์ที่ฝึกแล้ว พึงบรรลุถึงซึ่งภูมิแห่งสัตว์ที่ฝึกแล้ว เช่นเดียวกับคู่แห่งสัตว์ที่ฝึกดีแล้วแนะนำดีแล้วเหล่านั้น แลหรือ? "ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!" มหาราช! ผลอันใดที่ผู้มีศีลธา มีอาพาทน้อย ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา ปราศจากความเพียร มีปัญญา จะพึงบรรลุได้นั้น, ผู้ที่ไม่มีศีลธา มีอาพาทมาก โอ้อวด มีมายา ชี้เกียด ไร้ปัญญา จักบรรลุซึ่งผลอย่างเดียวกันนั้นได้หนอ ข้อนั้นไม่เป็นฐานะที่มีได้, ฉันทกัฉันทัน.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างมีเหตุ พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างมีผล. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! วรรณะสี่เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร มีอยู่. ถ้าชนในแต่ละวรรณะเหล่านั้น ประกอบด้วยองค์แห่งผู้มีความเพียรห่าเหล่านี้

๑. ดูรายละเอียดที่หัวข้อว่า "ผู้มีลักษณะควรประกอบความเพียร" ที่หมวดสัมมาวายามะ ในภาค ๔; หรือดูโดยย่อ ที่ตอนท้ายของย่อหน้าถัดไปจากย่อหน้านี้.

แล้ว และเป็นผู้มีความเพียรโดยชอบอยู่ แล้วยังจะมีความผิดแปลกแตกต่างกันแห่งชนเหล่านั้น
ในกรณีนี้ อยู่อีกหรือ ?"

มหาราช! ในกรณีนี้ ตถาคตไม่กล่าวความแตกต่างไร ๆ ในระหว่าง
ชนเหล่านั้นเลย ในเมื่อกล่าวเปรียบเทียบกันถึงวิมุตติกับวิมุตติ. มหาราช!
เปรียบเทียบเหมือนบุรุษถือเอาดุ้นไม้สาละแห้งมาแล้ว ทำไฟให้เกิดขึ้น ทำเตโชธาตุให้
ปรากฏ และบุรุษอีกคนหนึ่ง ถือเอาดุ้นไม้มะม่วงแห้งมาแล้ว ทำให้ไฟเกิดขึ้น
ทำเตโชธาตุให้ปรากฏ และหรือบุรุษอีกคนหนึ่ง ถือเอาดุ้นไม้มะเดื่อมาแล้ว ทำ
ไฟให้เกิดขึ้น ทำเตโชธาตุให้ปรากฏ. มหาราช! มหาบพิตร จะสำคัญ
ความข้อนี้อะไร : ความต่างกันใด ๆ ของไฟเหล่านั้นที่เกิดจากไม้ต่าง ๆ กัน
จะพึงมีแลหรือ เมื่อเปรียบเทียบซึ่งเปลวด้วยเปลว ซึ่งสีด้วยสี ซึ่งแสงด้วยแสง ?
"ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !" มหาราช! ข้อนี้อันนั้นก็เหมือนกัน : เดช (แห่ง
ธรรม) อันวิริยะนฤมิตขึ้น อันปธานกระทำให้เกิดขึ้น ใด ๆ มีอยู่, ตถาคต
ไม่กล่าวความแตกต่างไร ๆ ในเดช (แห่งธรรม) นั้น เมื่อกล่าวเทียบกันถึงวิมุตติ
กับวิมุตติ ดังนี้.

- ม. ม. ๑๓/๕๒๒-๕๒๓/๕๗๘-๕๗๙.

อริยโลกุตตรธรรมสำหรับคนทุกคนทุกวาระ

"พระโคตมผู้เจริญ ! พราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมบัญญัติทรัพย์สี่ประการ คือ
บัญญัติทรัพย์ประจำตัวของพราหมณ์ บัญญัติทรัพย์ประจำตัวของกษัตริย์ บัญญัติทรัพย์
ประจำตัวของแพศย์ บัญญัติทรัพย์ประจำตัวของศูทร.

พระโคตมผู้เจริญ ! ในทรัพย์สี่ประการนั้น พวกพราหมณ์ **บัญญัติการ** **ภิกษาจารย์ว่าเป็นทรัพย์ประจำตัวของพวกพราหมณ์** ถ้าพวกพราหมณ์ดูหมิ่นการภิกษาจารย์ ซึ่งเป็นทรัพย์ประจำตัวของตนเสีย ไปทำกิจนอกหน้าที่ของตน เขาก็จะเป็นเหมือนเด็กเลี้ยงวัวเที่ยวขโมยของของผู้อื่นอยู่. พระโคตมผู้เจริญ ! นี่แหละ พวกพราหมณ์บัญญัติทรัพย์ประจำตัวสำหรับพราหมณ์.

พระโคตมผู้เจริญ ! ในทรัพย์สี่ประการนั้น พวกพราหมณ์ **บัญญัติคันศร** **และกำหนดลูกศรว่าเป็นทรัพย์ประจำตัวของพวกกษัตริย์** ถ้าพวกกษัตริย์หมิ่นคันศรและกำหนดลูกศรซึ่งเป็นทรัพย์ประจำตัวของตนเสีย ไปทำกิจนอกหน้าที่ของตน เขาก็จะเป็นเหมือนเด็กเลี้ยงวัวเที่ยวขโมยของของผู้อื่นอยู่. พระโคตมผู้เจริญ ! นี่แหละ พวกพราหมณ์บัญญัติทรัพย์ประจำตัวสำหรับกษัตริย์.

พระโคตมผู้เจริญ ! ในทรัพย์สี่ประการนั้น พวกพราหมณ์ **บัญญัติกสิกรรม** **และโครัชกรรมว่าเป็นทรัพย์ประจำตัวของพวกแพศย์** ถ้าพวกแพศย์ดูหมิ่นกสิกรรมและโครัชกรรมซึ่งเป็นทรัพย์ประจำตัวของตนเสีย ไปทำกิจนอกหน้าที่ของตน เขาก็จะเป็นเหมือนเด็กเลี้ยงวัวเที่ยวขโมยของของผู้อื่นอยู่, พระโคตมผู้เจริญ ! นี่แหละ พวกพราหมณ์บัญญัติทรัพย์ประจำตัวสำหรับแพศย์.

พระโคตมผู้เจริญ ! ในทรัพย์สี่ประการนั้น พวกพราหมณ์ **บัญญัติเดียวและ** **ไม้คานว่าเป็นทรัพย์ประจำตัวของพวกศูทร** ถ้าพวกศูทรดูหมิ่นเดียวและไม้คานซึ่งเป็นทรัพย์ประจำตัวของตนเสีย ไปทำกิจนอกหน้าที่ของตน เขาก็จะเป็นเหมือนเด็กเลี้ยงวัวเที่ยวขโมยของของผู้อื่นอยู่. พระโคตมผู้เจริญ ! นี่แหละ พวกพราหมณ์บัญญัติทรัพย์ประจำตัวสำหรับศูทร.

พวกพราหมณ์ บัญญัติทรัพย์สี่ประการเหล่านี้ ; ในกรณีนี้ พระโคตมผู้เจริญ
กล่าวอย่างไร ?

พราหมณ์ ! โลกทั้งปวงยอมรับรู้การบัญญัติเช่นนั้นของพราหมณ์
ทั้งหลาย ว่าคนทั้งหลายจงบัญญัติทรัพย์สี่อย่างเหล่านี้เถอะ ดังนี้หรือ? "ข้อนั้น
หามิได้ พระโคตมผู้เจริญ!"

พราหมณ์ ! ข้อนี้เปรียบเหมือนคนยากจนเห็นใจไร้ทรัพย์ มีอยู่
คนพวกหนึ่งแขนงเนื้อ (ที่ทำไว้เป็นชุด ๆ) แสดงแก่เขาผู้ไม่ปรารถนา โดยกล่าวว่า
"บุรุษผู้เจริญ! เนื้อนี้น่ากิน แต่ต้องใช้มูลค่า" ดังนี้ นี่ฉันใด ; พราหมณ์เอ๋ย!
พราหมณ์ทั้งหลาย ไม่ได้รับการรับรู้ของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย แล้ว ก็มาบัญญัติ
ทรัพย์สี่อย่างเหล่านี้ ก็ฉันนั้น. พราหมณ์ ! เราบัญญัติโลกุตตรธรรม
อันประเสริฐว่าเป็นทรัพย์ประจำตัวสำหรับคน.

- ม. ม. ๑๓/๖๑๔-๖๑๕/๖๖๕-๖๖๖

นิทเทศ ๑๐

ว่าด้วยธรรมเป็นที่ดับแห่งตัณหา

จบ

นิทเทศ ๑๐ ว่าด้วยผู้ดับตัณหา

(มี ๑๐๖ เรื่อง)

ปุถุชน คือ ผู้ยึดถือเต็มที

ภิกษุ ท.! **ปุถุชนในโลกนี้** ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นบรรดา พระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็นหมู่สัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ. ย่อม **เข้าใจ** ดิน น้ำ ไฟ ลม **โดยความเป็น** ดิน น้ำ ไฟ ลม; เมื่อเข้าใจ ดิน น้ำ ไฟ ลม **โดยความเป็น** ดิน น้ำ ไฟ ลม แล้ว, ย่อม **หมายมั่น** ดิน น้ำ ไฟ ลม; ย่อมหมายมั่นใน ดิน น้ำ ไฟ ลม; ย่อมหมายมั่น **โดยความเป็น** ดิน น้ำไฟ ลม; ย่อมหมายมั่นว่า 'ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นของเรา' ดังนี้; เขา **ย่อมเพติดเพลินยิ่ง** ต่อ ดินน้ำ ไฟ ลม. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? เราขอตอบว่า "เพราะว่า **ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นสิ่งที่ปุถุชนนั้น ยังไม่ได้รู้รอบ.**" ดังนี้แล.

- ม. ม. ๑๒/๑/๒.

(สิ่งที่ปุถุชนไม่รู้จักแล้วหมายมั่นเพติดเพลินนั้น ยังตรัสไว้ต่อไปอีกในสูตรนี้ คือ ภูตสัตว์ เทพชาบดี พรหม อภิสสรพรหม สุภิกขหนพรหม เวหิปผลพรหม อภิภู อากาसानัญ-
จายตนะ วิญญูณัญญายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ สิ่งที่เห็นแล้ว สิ่ง
ที่ได้ยินแล้ว สิ่งที่รู้จักแล้ว สิ่งที่รู้แจ้งแล้ว เอกภาวะ นานาภาวะ สิ่งทั้งปวง และนิพพาน).

พระเสขะ คือ ผู้กำลังจะไม่ยึดถือ

ภิกษุ ท.! ภิกษุใด แม้ยังเป็น **พระเสขะ** ยังไม่บรรลู่ถึงอรหัตตมรรค ยังปรารถนาพระนิพพาน อันเป็นที่เกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า อยู่, ภิกษุ

แม้ว่าย่อม **รู้ชัดแจ้ง** ซึ่งดิน น้ำ ไฟ ลม โดยความเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม; เมื่อ **รู้ชัดแจ้ง** ซึ่ง ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยสักแต่ว่าเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม แล้ว, เป็นผู้ **จะไม่หมายมัน**^๑ ซึ่งดิน น้ำ ไฟ ลม; จะไม่หมายมัน ในดิน น้ำ ไฟ ลม; จะไม่หมายมัน โดยความเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม; จะไม่หมายมันว่า 'ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นของเรา' ดังนี้; จึงเป็นผู้**ไม่มีปรกติเพลิตเพลินยั้ง** ซึ่งดิน น้ำ ไฟ ลม, ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? เราขอตอบว่า "เพราะว่า **ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นสิ่งที่ภิกษุผู้เสขะนั้น จะต้องได้รู้รอบ.**" ดังนี้แล.

- มุ. ม. ๑๒/๖/๒.

ปุถุชน คือ ผู้ที่ยังไม่รู้จักนิพพาน

ภิกษุ ท.! **ปุถุชนในโลกนี้** ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นบรรดา พระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็นหมู่สัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ, ย่อม **เข้าใจ** นิพพาน **โดยความเป็น** นิพพาน; เมื่อเข้าใจ นิพพานโดยความเป็นนิพพานแล้ว, ย่อม **หมายมัน** ซึ่งนิพพาน; ย่อมหมายมัน ในนิพพาน; ย่อมหมายมัน โดยความเป็นนิพพาน; ย่อมหมายมันว่า 'นิพพาน เป็นของเรา' ดังนี้. เขา **ย่อมเพลิตเพลินยั้ง** ต่อนิพพาน. ข้อนั้น

๑. ที่ว่า "จะไม่หมายมัน" ในที่นี้นั้นให้เข้าใจว่า หมายมันก็ไม่ใช่ ไม่หมายมันเสียเลยก็ไม่ใช่ ยังอยู่ใน ระหว่าง ๆ ในบาลีจึงใช้คำว่า 'มามณณิ' แทนที่จะใช้คำว่า มณณิ หรือ มมณณิ เป็นลักษณะของพระเสขะ ซึ่งอยู่ในระหว่างปุถุชนกับพระอเสขะ.

สำหรับวัตถุประสงค์ที่ตั้งแห่งความยึดถือ ก็ได้ตรัสไว้เต็มจำนวนเหมือนที่กล่าวไว้ใน หัวข้ออันว่าด้วยปุถุชนข้างบนนั่นเอง.

เพราะเหตุไรเล่า? เราขอตอบว่า "เพราะว่า นิพพาน เป็นสิ่งที่ปุถุชนนั้นยัง **ไม่ได้รู้รอบ**" ดังนี้แล.

- มุ. ม. ๑๒/๕/๒.

พระเสขะ คือ ผู้ที่กำลังจะรู้จักนิพพาน

ภิกษุ ท.! ภิกษุใด แม้ยังเป็น **พระเสขะ** ยังไม่บรรลุถึงอรหัตตมรรค ยังปรารถนาพระนิพพานอันเป็นที่เกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า อยู่, ภิกษุแม้นั้น ย่อม **รู้ชัดแจ้ง** ซึ่งนิพพาน โดยความเป็นนิพพาน; เมื่อรู้ชัดแจ้ง ซึ่งนิพพาน โดยสักแต่ว่า เป็นนิพพานแล้ว, ย่อมเป็นผู้ **จะไม่หมายมั่น** ซึ่งนิพพาน; จะไม่หมายมั่น ในนิพพาน; จะไม่หมายมั่น โดยความเป็นนิพพาน; จะไม่หมายมั่นว่า 'นิพพาน เป็นของเรา' ดังนี้; จึงเป็นผู้ **ไม่มีปรกติเพลิดเพลิน**ยิ่ง ซึ่งนิพพาน. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? เราขอตอบว่า "เพราะว่า **นิพพาน เป็นสิ่งที่ภิกษุผู้เสขะนั้น จะต้องได้รู้รอบ**." ดังนี้แล.

- มุ. ม. ๑๒/๖/๓.

พระอเสขะ คือ ผู้ที่หมดความยึดถือทุกสิ่ง

ภิกษุ ท.! ภิกษุใด เป็น **พระอรหันต์** ผู้สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบ พรหมจรรย์ ทำกิจที่ต้องทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ของตนอันตามบรรลุถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปหมดแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ, ภิกษุแม้นั้น ก็ย่อม **รู้ชัดแจ้ง** ซึ่ง ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยความเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม; เมื่อรู้ชัดแจ้ง ซึ่งดิน น้ำ ไฟ ลม โดยสักแต่ว่า

เป็นดิน น้ำ ไฟ ลม แล้ว, ย่อม **ไม่เป็นผู้หมายมั่น** ซึ่งดิน น้ำ ไฟ ลม; ไม่หมายมั่นในดิน น้ำ ไฟ ลม; ไม่หมายมั่น โดยความเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม; ไม่หมายมั่นว่า 'ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นของเรา' ดังนี้; จึง **ไม่เป็นผู้ผลิตผลิติน** ซึ่งดิน น้ำ ไฟ ลม. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? เราขอตอบว่า "เพราะว่า **ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นสิ่งที่ภิกษุผู้อรหันต์พิจารณาเห็น ได้รู้รอบแล้ว**" ดังนี้แล.

- มุ. ม. ๑๒/๖/๔.

(ในสูตรนี้ได้ตรัสสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือออกไปจากดินน้ำไฟลมอีก คือภุตสัตว์ เทพ ปชาบดี พรหม อาภัสสรพรหม สุภิกขินพรหม เวหุปผลพรหม อภิกุ อากาสาณัญญาตนะ ฯลฯ เนวสัญญานาสัญญาตนะ สิ่งได้เห็นแล้ว-ฟังแล้ว-รู้สึกรู้แจ้งแล้ว เอกภาวะ นานาภาวะ สิ่งทั้งปวง และนิพพาน).

พระอเสชะ คือ ผู้ที่ไม่ยึดถือแม้ในนิพพาน

ภิกษุ ท.! ภิกษุใด เป็น **พระอรหันต์** ผู้สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ต้องทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ของตน อันตามบรรลุถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปรอบแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ, ภิกษุเมื่อนั้น ก็ย่อม **รู้ชัดแจ้ง** ซึ่งนิพพาน โดยความเป็นนิพพาน; เมื่อรู้ชัดแจ้ง ซึ่งนิพพาน โดยสักแต่ว่า เป็นนิพพานแล้ว, ย่อม **ไม่เป็นผู้หมายมั่น** ซึ่งนิพพาน; ไม่หมายมั่น ในนิพพาน; ไม่หมายมั่น โดยความเป็นนิพพาน; ไม่หมายมั่นว่า 'นิพพาน เป็นของเรา' ดังนี้; จึง **ไม่เป็นผู้ผลิตผลิติน** ซึ่งนิพพาน. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? เราขอตอบว่า "เพราะว่า **นิพพาน เป็นสิ่งที่ภิกษุผู้อรหันต์พิจารณาเห็น ได้รู้รอบแล้ว**" ดังนี้แล.

- มุ. ม. ๑๒/๗/๔.

ไตรสิกข์ของพระอเสขะ

ภิกษุ ท.! ภิกษุประกอบด้วยธรรมสามประการ ย่อมเป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีโยคักเขมธรรมถึงที่สุด มีพรหมจรรย์ถึงที่สุด จบกิจถึงที่สุด เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. ประกอบด้วยธรรมสามประการอย่างไรเล่า? ประกอบด้วยธรรมสามประการ คือ :-

ประกอบด้วย **ศีลขันธ์** อันเป็นอเสขะ ๑;

ประกอบด้วย **สมาธิขันธ์** อันเป็นอเสขะ ๑;

ประกอบด้วย **ปัญญาขันธ์** อันเป็นอเสขะ ๑;

ภิกษุ ท.! ภิกษุประกอบด้วยธรรมสามประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีโยคักเขมธรรมถึงที่สุด มีพรหมจรรย์ถึงที่สุด จบกิจถึงที่สุด เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

- ติก. อ. ๒๐/๓๗๕/๕๘๓.

ธรรมขันธ์ของพระอเสขะ

ภิกษุ ท.! ภิกษุประกอบด้วยธรรมห้าประการ ย่อมเป็นอาหุเนยโย ปาหุเนยโย ทักขิณเยโย อัณฑลิกกรณีโย และเป็นเนื่อนานุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า. ประกอบด้วยธรรมห้าประการ อย่างไรเล่า? ประกอบด้วยธรรมห้าประการ คือ :-

ประกอบด้วย **ศีลขันธ์** อันเป็นอเสขะ ๑ ;

ประกอบด้วย **สมาธิขันธ์** อันเป็นอเสขะ ๑ ;

ประกอบด้วย ปัญญาขั้นที่ ๑ อันเป็นอเสขะ ๑;

ประกอบด้วย วิมุตติขั้นที่ ๑ อันเป็นอเสขะ ๑;

ประกอบด้วย วิมุตติญาณทัสสนขั้นที่ ๑ อันเป็นอเสขะ ๑.

ภิกษุ ท.! ภิกษุประกอบด้วยธรรมห้าประการเหล่านี้แล ย่อมเป็น
อาหุเนยโย ปาหุเนยโย ทักขิณเวยโย อัฏฐลิกกรณีโย และเป็นเนื่อนานาบุญของโลก
ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า.

- ปญจก. อ. ๒๒/๑๕๒/๑๐๗.

สัมมัตตะสิบของพรอเสขะ

ภิกษุ ท.! ธรรมอันเป็นอเสขะสิบอย่างเหล่านี้ มีอยู่. สิบอย่าง
อย่างไรเล่า? สิบอย่างคือ :-

สัมมาทิฏฐิ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

สัมมาสังกัปปะ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

สัมมาวาจา อันเป็นอเสขะ ๑ ;

สัมมากัมมันตะ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

สัมมาอาชีวะ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

สัมมาวายามะ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

สัมมาสติ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

สัมมาสมาธิ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

สัมมาญาณะ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

สัมมาวิมุตติ อันเป็นอเสขะ ๑ ;

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล ธรรมอันเป็นอเสขะสิบอย่าง.

- ทสก. อ. ๒๔/๒๓๗/๑๑๒.

องค์แห่งความเป็นพระเสขะและพระอเสขะ

ภิกษุ ท.! ในบริกขารแห่งอริยสัมมาสมาธินั้น, สัมมาทิฏฐิ ย่อมเป็นองค์นำหน้า

ภิกษุ ท.! สัมมาทิฏฐิ เป็นองค์นำหน้า อย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! เมื่อมีสัมมาทิฏฐิอยู่, สัมมาสังกัปปะ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาสังกัปปะอยู่, สัมมาวาจา ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาวาจาอยู่, สัมมากัมมันตะ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมากัมมันตะอยู่, สัมมาอาชีวะ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาอาชีวะอยู่, สัมมาวายามะ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาวายามะอยู่, สัมมาสติ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาสติอยู่, สัมมาสมาธิ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาสมาธิอยู่, สัมมาญาณ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาญาณอยู่, สัมมาวิมุตติ ย่อมมีเพียงพอ.

ภิกษุ ท.! ด้วยเหตุนี้แล, ภิกษุ ผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย **องค์ทั้ง ๘** ชื่อว่า เป็น **พระเสขะ**; และผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย **องค์ทั้ง ๑๐** (คือเพิ่มสัมมาญาณ และสัมมาวิมุตติ อีก ๒ องค์) ชื่อว่า เป็น **พระอรหันต์** (พระอเสขะ) แล.

- อุปรี. ม. ๑๔/๑๘๗/๒๗๙.

นิเทศแห่งไตรสิกขา เพื่อเปรียบเทียบ

ภิกษุ ท.! สิกขา ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สามอย่าง อย่างไรเล่า ? สามอย่างคือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา.

ภิกษุ ท.! **อภิสัสสิกขา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มึศีล สำรวมด้วยปาติโมกขสังวร สมบูรณ์ด้วยมรรยาทและโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลาย แม้ว่าเป็นโทษเล็กน้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า อภิสัสสิกขา.

ภิกษุ ท.! **อภิจิตตสิกขา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดจากกามทั้งหลาย สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกมีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจาวิวอก แล้วแลอยู่; เพราะความที่วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุติยฌาน** เป็นเครื่องผ่องใสแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกคุณมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่; อนึ่ง เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้อยู่ อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลายย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า "เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข" ดังนี้ เข้าถึง **ตติยฌาน** แล้วแลอยู่; เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสอง ในกาลก่อน, เข้าถึง **จตุตถฌาน** ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า อภิจิตตสิกขา.

ภิกษุ ท.! **อภิปัญญาสิกขา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี่ ทุกข์, นี่ เหตุให้เกิดทุกข์, นี่ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า อภิปัญญาสิกขา.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล สิกขา ๓ อย่าง.

นิเทศแห่งไตรสิกขา (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! สิกขาสามอย่างเหล่านี้ มีอยู่, สามอย่าง อย่างไม่รู้เล่า ? สามอย่าง คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา.

ภิกษุ ท.! **อธิศีลสิกขา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ที่มีศีล สำรวมด้วยปาติโมกขสังวร ....ฯลฯ.... สมাতานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า อธิศีลสิกขา.

ภิกษุ ท.! **อธิจิตตสิกขา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ สัจจจากามทั้งหลาย .... เข้าถึงปฐมฌาน ....ฯลฯ.... ทุตติยฌาน .... ฯลฯ .... ตติยฌาน .... ฯลฯ .... จตุตถฌาน .... แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า อธิจิตตสิกขา.

ภิกษุ ท.! **อธิปัญญาสิกขา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า อธิปัญญาสิกขา.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล สิกขา ๓ อย่าง.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

พึงเป็นผู้มีความเพียร มีกำลัง มีความตั้งมั่น มีความเพ่ง มีสติ สำรวมอินทรีย์ ประพฤติอธิศีลอธิจิตและอธิปัญญาเถิด พึงแผ่จิตครอบงำทิศทั้งปวง ด้วยสมาธิอันหาประมาณมิได้ เช่นเดียวกันทั้งข้างหน้าข้างหลัง ทั้งข้างหลังข้างหน้า เช่นเดียวกันทั้งเบื้องต่ำเบื้องสูง ทั้ง

เบื้องสูงเบื้องต่ำ เช่นเดียวกันทั้งกลางวันกลางคืน ทั้งกลางคืนกลางวัน. นั้นท่านกล่าวกันว่าเป็นเสขปฏิบัติ หรือการประพฤติธรรมหมดจดด้วยดี. นั้นท่านกล่าวกันว่าเป็นผู้รู้พร้อมในโลก มีปัญญา ถึงที่สุดแห่งการปฏิบัติ.

วิโมกข์แห่งจิต ย่อมมีแก่บุคคลนั้นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะสิ้นตัณหา เพราะความดับสนิทแห่งวิญญาณ เหมือนความดับสนิทแห่งไฟฉะนั้น.

- ตีก. อ. ๒๐/๓๐๓/๕๓๐.

เปรียบเทียบพระเสขะ-อเสขะ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คำอันพระผู้มีพระภาคตรัสว่า "เสขะ เสขะ" ดังนี้ มีอยู่. บุคคล ชื่อว่าเสขะ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร พระเจ้าข้า ?”

ภิกษุ ! บุคคลที่ศึกษานั้นแหละ ชื่อว่า เสขะ, ศึกษาอะไรกันเล่า ? ศึกษาทั้งอติศีล ทั้งอติจิต ทั้งอติปัญญา. ภิกษุ ท. ! เพราะเขาศึกษาเขาจึงชื่อว่าเสขะ ดังนี้.^๑ (ต่อไปนี้มีคำประพันธ์เป็นคาถาของพระสังคีติกาจารย์ แสดงการเชื่อมต่อกันของพระเสขะและพระอเสขะว่า :-)

"เมื่อเสขบุคคล แล่นไปตามหนทางอันตรง ศึกษาอยู่ ขยาญาณย่อมเกิดขึ้นก่อน; ต่อแต่นั้น จึงเกิดอรรถตตผลญาณตามลำดับ ; ต่อจากนั้น ญาณในความสิ้นแห่งภวสังโยชน์ ย่อมเกิด

๑ คำอธิบายของคำว่า อเสขะ หาได้ในหัวข้อว่า "พระอรหันต์คือผู้เป็นอเสขะ" ที่หน้า ๖๐๙ แห่งหนังสือเล่มนี้.

**แก้ท่านผู้หลุดพ้นด้วยอรหัตตผลญาณ แล้วเป็นผู้คงที่อยู่, ว่า
วิมุตติของเราไม่กลับกำเริบ ดังนี้".**

- ดิก. อ. ๒๐/๒๙๗/๕๒๕.

ภิกษุ ท.! สิกขาบทร้อยห้าสิบสิกขาบทนี้ ย่อมมาสู่อุทเทส (การยกขึ้นแสดงในทางกลางสงฆ์) ทุกกึ่งแห่งเดือนตามลำดับ อันกุลบุตรผู้ปรารถนาประโยชน์พากันศึกษาอยู่ในสิกขาบทเหล่านั้น. ภิกษุ ท.! **สิกขาสามอย่างเหล่านี้ มีอยู่ อันเป็นที่ประชุมลงของสิกขาบททั้งปวงนั้น.** สิกขาสามอย่างนั้นเป็นอย่างไรเล่า? คือ **อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา.** ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล สิกขาสามอย่าง อันเป็นที่ประชุมลงแห่งสิกขาบททั้งปวงนั้น.

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำให้บริบูรณ์ให้ศีล ทำพอประมาณในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา.** เธอยังลวงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง และต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านั้นบ้าง. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า **ไม่มีผู้รู้ใด ๆ** กล่าวความอาภัพต่อการบรรลุโลกุตตรธรรมจักเกิดขึ้นเพราะเหตุสักว่า การลวงสิกขาบทเล็กน้อยและการต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านี้. ส่วน **สิกขาบทเหล่าใด ที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่เหมาะสมแก่พรหมจรรย์, เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศีลมั่นคง ในสิกขาบทเหล่านั้น** สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุนั้น, **เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม เป็นโสดาบัน เป็นผู้อันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงต่อพระนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้น.** ....(ต่อไปนี้เป็นข้อความจาก บรรพ ๒๒๗ จนกระทั่งสิ้นข้อความเรื่องพระโสดาบัน :-)

ภิกษุ นั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม เป็นผู้ **ตัดตก-
ขัตตุประมา** ยังต้องท่องเที่ยวไปในภพแห่งเทวดาและมนุษย์อีกเจ็ดครั้ง เป็น
อย่างมาก แล้วยอมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

(หรือว่า) ภิกษุ นั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสัญญาชนสาม
เป็นผู้ **โกล้งโกละ** จักต้องท่องเที่ยวไปสู่สกุลสองหรือสามครั้ง แล้วยอมกระทำ
ที่สุดแห่งทุกข์ได้.

(หรือว่า) ภิกษุ นั้น. เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม
เป็นผู้เป็น **เอกพีธี** คือจักเกิดในภพแห่งมนุษย์หนเดียวเท่านั้น แล้วยอมกระทำ
ที่สุดแห่งทุกข์ได้.

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำพอ
ประมาณในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา**, เธอยังล่องลิกขาบทเล็กน้อยบ้าง
และต้องออกจากอภัตติเล็กน้อยเหล่านั้นบ้าง. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อ
นั้นเพราะเหตุว่า ไม่มีผู้รู้ใด ๆ กล่าวความอาภัพต่อการบรรลุโลกุตตรธรรม จักเกิด
ขึ้นเพราะเหตุสักว่า การล่องลิกขาบทเล็กน้อยและการต้องออกจากอภัตติเล็กน้อย
เหล่านี้. ส่วน **ลิกขาบทเหล่าใด ที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่เหมาะสมแก่
พรหมจรรย์, เธอเป็นผู้มีศีลยังยืน มีศีลมั่นคง ในลิกขาบทเหล่านั้น** สมทาน
ศึกษาอยู่ในลิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุ นั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์
สาม และเพราะความที่ราคะ โทสะ โมหะ ก็เบาบางน้อยลง เป็น สกทาคามี
ยังจะมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวเท่านั้น แล้วยอมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำให้บริบูรณ์
ในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา**. เธอยังล่องลิกขาบทเล็กน้อยบ้าง และต้อง

ออกจากอภัตติเล็กน้อยเหล่านั้นบ้าง. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ไม่มีผู้รู้ใด ๆ กล่าวความอภัตตการบรรลุโลกุตตรธรรม จักเกิดขึ้น เพราะเหตุสักว่า การล่องสืขาทเล็กน้อย และการต้องออกจากอภัตติเล็กน้อยเหล่านี้. ส่วน สิกขาบทเหล่าใด ที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ที่เหมาะสมแก่พรหมจรรย์, เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศีลมั่นคง ในสิกขาบทเหล่านั้น สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุ นั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์เบื้องต้นห้า เป็น โอบปาติกอนาคามี ผู้อุบัติขึ้นในทันที มีการปรินิพพานในภavnั้น ๆ ไม่เวียนกลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา. ....(ต่อไปนี้เป็นข้อความจาก บรรพ ๒๒๗ จนกระทั่งสิ้นข้อความเรื่องพระอนาคามี :_)

ภิกษุ นั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์เบื้องต้นห้า เป็น **อุทังโสโตกนิฏฐคามิ** ผู้มีกระแสในเบื้องต้นไปถึงอกนิฏฐภาพ.

(หรือว่า) ภิกษุ นั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์เบื้องต้นห้า เป็น **สสังขารปรินิพพายี** ผู้ปรินิพพานด้วยต้องใช้ความเพียรเรี่ยวแรง.

(หรือว่า) ภิกษุ นั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์เบื้องต้นห้า เป็น **อสังขารปรินิพพายี** ผู้ปรินิพพานด้วยไม่ต้องใช้ความเพียรเรี่ยวแรง.

(หรือว่า) ภิกษุ นั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์เบื้องต้นห้า เป็น **อุปะหัจจปรินิพพายี** ผู้ปรินิพพานเมื่ออายุพันกึ่งแล้วจนพืงที่สุด.

(หรือว่า) ภิกษุ นั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์เบื้องต้นห้า เป็น **อันตราปรินิพพายี** ผู้ปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง.

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ ทำให้บริบูรณ์ในปัญญา**. เธอยังล่องสืขาทเล็กน้อยบ้าง และต้อง

ออกจากอับติเล็กน้อยเหล่านั้นบ้าง. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ไม่มีผู้ใด ๆ กล่าวอภิปตต่อการบรรลุโลกุตตรธรรม จักเกิดขึ้น เพราะเหตุสักว่า การล่องสิกขาบทเล็กน้อยและการต้องออกจากอับติเล็กน้อยเหล่านี้. ส่วน สิกขาบทเหล่าใดที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่เหมาะสมแก่พรหมจรรย์, เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศีลมั่นคง ในสิกขาบทเหล่านั้น สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุ นั้น ได้กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่.

ภิกษุ ท.! ผู้กระทำเพียงบางส่วน ย่อมทำให้สำเร็จได้บางส่วน, ผู้กระทำให้บริบูรณ์ ก็ย่อมทำให้สำเร็จได้บริบูรณ์ ; ดังนั้น เราจึงกล่าวว่า สิกขาบททั้งหลาย ย่อมไม่เป็นหมันเลย, ดังนี้ แล.

- ติก. อ. ๒๐/๒๙๗/๕๒๖.

ความลดหลั่นแห่งพระอริยบุคคลผู้ปฏิบัติอย่างเดียวกัน

ภิกษุ ท.! สิกขาบทร้อยห้าสิบสิกขาบทนี้ ย่อมมาสู่อุทเทส ทุกกึ่งแห่งเดือนตามลำดับ อันกุลบุตรผู้ปรารถนาประโยชน์พากันศึกษาอยู่ในสิกขาบทเหล่านั้น. ภิกษุ ท.! สิกขาสามอย่างเหล่านี้มีอยู่ อันเป็นที่ประชุมลงของสิกขาบททั้งปวงนั้น. สิกขาสามอย่างนั้น เป็นอย่างไรเล่า? คือ อริศีลสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล สักขาสามอย่าง อันเป็นที่ประชุมลงแห่งสิกขาบททั้งปวงนั้น.

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำให้ปริบูรณ์ในศีล ทำให้ปริบูรณ์ในสมาธิ ทำให้ปริบูรณ์ในปัญญา**. เธอยังล่องสืขาบทเล็กน้อยบ้าง และต้องออกจากอภัตติเล็กน้อยเหล่านั้นบ้าง. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ไม่มีผู้รู้ใด ๆ กล่าวความอาภัพต่อการบรรลุโลกุตตรธรรม จักเกิดขึ้น เพราะเหตุสักว่า การล่องสืกาบทเล็กน้อยและการต้องออกจากอภัตติเล็กน้อยเหล่านี้. ส่วน **สืกาบทเหล่าใดที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่เหมาะสมแก่พรหมจรรย์, เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศีลมั่นคง ในสืกาบทเหล่านั้น** สมาทานศึกษาอยู่ในสืกาบททั้งหลาย. ภิกษุนั้น **ได้กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้** เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิวาสธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แห่งตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคียสังโยชน์เบื้องต้นห้าจึงเป็น **อันตราปรินิพพานี** ผู้ปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แห่งตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคียสังโยชน์เบื้องต้นห้า จึงเป็น **อุปัจจปรินิพพานี** ผู้ปรินิพพานเมื่ออายุพ้นกึ่งแล้วจนถึงที่สุด.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แห่งตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคียสังโยชน์เบื้องต้นห้า จึงเป็น **อสังขารปรินิพพานี** ผู้ปรินิพพานด้วยไม่ต้องใช้ความเพียรเรี่ยวแรง.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แห่งตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคียสังโยชน์เบื้องต้นห้า จึงเป็น **สสังขารปรินิพพานี** ผู้ปรินิพพานด้วยต้องใช้ความเพียรเรี่ยวแรง.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งอิรัมภาคิยสังโยชน์เบื้องต่ำห้า จึงเป็น **อุทังโสโตกนิฏฐคามิ** ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปถึงอกนิฏฐภพ.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม และเพราะความที่ราคะ โทสะ โมหะ ก็เบาบางน้อยลง เป็น **สกทาคามิ** ยังจะมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวเท่านั้น แล้วยอมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม เป็นผู้เป็น **เอกพีธี** คือจักเกิดในภพแห่งมนุษย์หนเดียวเท่านั้น แล้วยอมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม เป็นผู้ **โกลังโกละ** จักต้องท่องเที่ยวไปสู่สกุลสองหรือสามครั้ง แล้วยอมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม เป็นผู้ **สัตตักขัตตุ-ปรมะ** ยังต้องท่องเที่ยวไปในภพแห่งเทวดาและมนุษย์อีกเจ็ดครั้ง เป็นอย่างมากแล้วยอมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

ภิกษุ ท.! ผู้กระทำได้เพียงบางส่วน ย่อมทำให้สำเร็จได้บางส่วน. ผู้ทำให้บริบูรณ์ก็ย่อมทำให้สำเร็จได้บริบูรณ์; ดังนั้น เราจึงกล่าวว่า สิกขาบททั้งหลาย ย่อมไม่เป็นหมันเลย, ดังนี้แล

- ติก. อ. ๒๐/๓๐๑/๕๒๘.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ข้อความในสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า แม้มีการปฏิบัติอย่างเดียวกันแท้ ก็ยังได้รับผลดล้นกันไม่เท่ากัน เพราะเหตุปัจจัยอย่างอื่น).

การรู้เบญจขันธ์ โดยหลักแห่งอริยสัจสี่

โสณะ ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ทั่วถึงซึ่งรูป ไม่รู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป ไม่รู้ทั่วถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งรูป ไม่รู้ทั่วถึงซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป, (ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกัน); โสณะ ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่รู้เหล่านั้น จะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิฏฐุธรรมนี้ หาได้ไม่.

โสณะ ! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ทั่วถึงซึ่งรูป รู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป รู้ทั่วถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งรูป รู้ทั่วถึงซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป, (ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกัน ;): โสณะ ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะ ในหมู่สมณะ ย่อมเป็นผู้ ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์, อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้รู้ทั่วถึงเหล่านั้น ย่อม ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วอยู่ ในทิฏฐุธรรมนี้ ได้โดยแท้.

- ขนฺธ.สํ. ๑๗/๖๒/๑๐๑.

(ดูรายละเอียดเกี่ยวกับขันธห้า แต่ละขันธ โดยอริยสัจสี่ ที่หน้า ๑๖๙, ๑๙๒, ๑๙๘, ๒๐๒, ๒๐๙ แห่งหนังสือเล่มนี้.

สูตรข้างบนนี้แสดงวัตถุแห่งการรู้ด้วยเบญจขันธ; ในสูตรอื่นแสดงด้วย อินทรีย์ห้า คือ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุเปขินทรีย์, -๑๙/๒๒๖/๙๒๒-๙๒๓.

มีสูตรอื่นแสดงด้วย อายตนะภายในหก ก็มี, - ๑๙/๒๗๓/๘๑๒

และสูตรอื่นแสดงด้วย ปฏิจจสมุปบันนธรรม ๑๑ อย่าง มีชรามรรณะ ชาติ ....จนถึง ....วิญญาน สังขาร ก็มี, - ๑๖/๕๓/๙๔).

การรู้ปัญจอุปาทานักขันธโดยธรรมลักษณะห้า

ภิกษุ ท.! อุปาทานขันธ ๕ อย่างนี้ มีอยู่, ห้าอย่างอะไรบ้างเล่า?

ภิกษุ ท.! ปัญจอุปาทานักขันธนั้น ได้แก่ ขันธคือรูปที่ถูกอุปาทานครองแล้ว, ขันธคือเวทนาที่ถูกอุปาทานครองแล้ว, ขันธคือสัญญาที่ถูกอุปาทานครองแล้ว, ขันธคือสังขารที่ถูกอุปาทานครองแล้ว, และขันธคือวิญญานที่ถูกอุปาทานครองแล้ว.

ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดก็ตาม ยังไม่รู้จักรู้ความก่อกำเนิดแห่งอุปาทานขันธห้านี้, ไม่รู้จักรู้ความตั้งอยู่ไม่ได้ของอุปาทานขันธห้านี้, ไม่รู้จักรู้อุปาทานขันธห้าในแง่ที่มันให้รสอร่อย, ไม่รู้จักรู้อุปาทานขันธห้าในแง่ที่มันให้แต่โทษร้ายกาจ, ทั้งไม่รู้จักรู้อุปาทานขันธห้านี้ ตามที่ถูกที่จริงแล้ว; ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น แม้สมมติกันว่าเป็นสมณะผู้หนึ่ง ๆ ในสมณะทั้งหลายก็ตาม แม้สมมติกันว่าเป็นพราหมณ์ผู้หนึ่ง ๆ

ในบรรดาพราหมณ์ทั้งหลายก็ตาม ก็หาอาจจะเป็นสมณะ เป็นพราหมณ์ได้ไม่. หาสามารถทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ที่ตนมาเป็นสมณะ หรือประโยชน์ที่ตนมาเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิวฏฐธรรมนี้ ได้ไม่เลย.

(ปฏิบัติภิกษุ)

ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ได้รู้จักความก่อกำเนิดแห่งอุปาทานชั้นห้านี้, รู้จักความตั้งอยู่ไม่ได้ของอุปาทานชั้นห้านี้, รู้จักอุปาทานชั้นห้าในแง่ที่มันให้รสอร่อย, รู้จักอุปาทานชั้นห้าในแง่ที่มันให้แต่โทษร้ายกาจ, ทั้งได้รู้จักอุบายที่ไปให้พ้นอุปาทานชั้นห้านี้ ตามที่ถูกที่จริงแล้ว; ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ที่สมมติกันแล้วว่าเป็นสมณะบ้าง เป็นพราหมณ์บ้าง ก็เป็นสมณะหรือเป็นพราหมณ์ได้จริง และทำให้แจ้งได้ซึ่งประโยชน์ที่ตนเข้ามาเป็นสมณะ หรือประโยชน์ที่ตนมาเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิวฏฐธรรมนี้.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๙๕/๒๙๕.

(สูตรข้างบนนี้แสดงวัตถุประสงค์แห่งการรู้ด้วยอุปาทานชั้น ห้า ในสูตรอื่นแสดงด้วยอินทรีย์ห้า คือ สุชินทรีย์ ทุกขนิทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุpekขินทรีย์. - ๑๙/๒๗๕ - ๒๗๖/๑๙๑๙-๑๙๒๑.)

ผู้ละราคะ-โทสะ-โมหะ ระดับโสดาบัน

ภิกษุ ท.! ภิกษุไม่ละธรรม ๖ อย่างแล้ว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อออกกระทำ ให้แจ้งซึ่งทิวฏฐสัมปทา (ความเป็นโสดาบัน). ไม่ละธรรม ๖ อย่าง เหล่าไหนเล่า? ไม่ละธรรมหกอย่างเหล่านี้ คือ :-

- ไม่ละ **สักกายทิฏฐิ** (ความเห็นร่างกายของตน);
 ไม่ละ **วิจิกิจฉา** (ความดั่งเลในปฏิปทาทางดับทุกข์);
 ไม่ละ **สีลัพตปรามาส** (การถือเอาศีลและพรตผิดความมุ่งหมายที่แท้จริง);
- ไม่ละ **อปายคมนิยราคะ** (ราคะที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย);
 ไม่ละ **อปายคมนิยโทสะ** (โทสะที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย);
 ไม่ละ **อปายคมนิยโมหะ** (โมหะที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย).

ภิกษุ ท.! ภิกษุไม่ละธรรม ๖ อย่าง เหล่านี้แล เป็นผู้ไม่ควรกระทำให้แจ้งซึ่งทิฏฐิสัมปทา.

ภิกษุ ท.! ภิกษุละธรรม ๖ อย่าง แล้ว เป็นผู้ควรกระทำให้แจ้งซึ่งทิฏฐิสัมปทา. ละธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ไหนเล่า? ละธรรมหกอย่างเหล่านี้

- คือ:-
- ละ **สักกายทิฏฐิ** (ความเห็นร่างกายของตน);
 ละ **วิจิกิจฉา** (ความดั่งเลในปฏิปทาทางดับทุกข์);
 ละ **สีลัพตปรามาส** (การถือเอาศีลและพรตผิดความมุ่งหมายที่แท้จริง);
- ละ **อปายคมนิยราคะ** (ราคะที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย);
 ละ **อปายคมนิยโทสะ** (โทสะที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย);
 ละ **อปายคมนิยโมหะ** (โมหะที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย).

ภิกษุ ท.! ภิกษุละธรรม ๖ อย่างเหล่านี้แล้ว เป็นผู้ควรกระทำให้แจ้งซึ่งทิฏฐิสัมปทา, ดังนี้แล.

- ฦก.อ. ๒๒/๔๘๗/๓๖๐.

[ธรรม ๖ ประการแห่งสูตรนี้ ในสูตรถัดไปกล่าวว่ เป็นธรรมที่ผู้ถึงพร้อมด้วยทวิญญู ละได้แล้ว (๒๒/๔๘๗/๓๖๑); สูตรถัดไปอีกกล่าวว่ เป็นธรรมที่ไม่อาจจะเกิดขึ้นแก่ผู้ถึงพร้อมด้วยทวิญญู (๒๒/๔๘๗/๓๖๒)].

พระโสดาบัน รู้จักอุปาทานขันธ

ภิกษุ ท.! เมื่อใดแล สาวกของพระอริยเจ้าในธรรมวินัยนี้ มารู้จักความก่อกำเนิดแห่งอุปาทานขันธห้า. รู้จักความตั้งอยู่ไม่ได้ของอุปาทานขันธห้านี้. รู้จักอุปาทานขันธห้าในแง่ที่มันให้รสอร่อย, รู้จักอุปาทานขันธห้าในแง่ที่มันให้แต่โทษร้ายกาจ, ทั้งรู้จักอุปายที่ไปให้พ้นอุปาทานขันธห้านี้เสีย ตามที่ถูกต้องที่จริง ; ภิกษุ ท.! เมื่อนั้นแหละ สาวกของพระอริยเจ้าผู้นั้น เราเรียกว่าเป็นพระโสดาบัน ผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เทียงแต่ต่อพระนิพพาน จักตรัสรู้ธรรมได้ในกาลเบื้องหน้า.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๙๖/๒๙๖.

พระโสดาบันเป็นใครกัน ?

สารีบุตร ! ที่มักกล่าวกันว่า 'โสดาบัน-โสดาบัน' ดังนี้ เป็นอย่างไรเล่า สารีบุตร ?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ท่านผู้ใด เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยอริยมรรคมีองค์แปดนี้อยู่ ผู้เข้านั้นแล ข้าพระองค์เรียกว่าเป็นพระโสดาบัน ผู้มีชื่ออย่างนี้ ๆ มีโคตรอย่างนี้ ๆ พระเจ้าข้า !"

สารีบุตร! ถูกแล้ว ถูกแล้ว ผู้ที่ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยอริยมรรคมีองค์แปดนี้อยู่ ถึงเราเองก็เรียกผู้เช่นนั้น ว่าเป็น **พระโสดาบัน** ผู้มีชื่ออย่างนี้ ๆ มีโคตรอย่างนี้ ๆ.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๔๓๕/๑๔๓๒-๑๔๓๓.

(อิกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! สาวกของพระอริยเจ้าในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมแล้ว ด้วยธรรม ๔ ประการนี้เอง จึงเป็น **พระโสดาบัน** ผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เทียงแท้ต่อพระนิพพาน เป็นผู้มีอันจะตรัสรู้ธรรมได้ในกาลเบื้องหน้า. ธรรม ๔ ประการนั้นเป็นอย่างไร? สี่ประการนั้นคือ :-

(๑) ภิกษุ ท.! สาวกของพระอริยเจ้าในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย **ความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ในองค์พระพุทธรเจ้า** ว่าเพราะเหตุอย่างนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและข้อปฏิบัติให้ถึงวิชา เป็นผู้ไปแล้วด้วยดี เป็นผู้รู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้สามารถฝึกคน ควรฝึกอย่างไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยธรรม เป็นผู้มีความจำเริญ จำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์ ดังนี้.

(๒) ภิกษุ ท.! สาวกของพระอริยเจ้าในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย **ความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ในองค์พระธรรม** ว่าพระธรรม เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว, เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง, เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้และให้ผลได้ ไม่จำกัด

กาล, เป็นสิ่งที่ควรกล่าววกะผู้อื่นว่าทานจงมาดุเถิด, เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ตัว, เป็นสิ่งที่ผู้รู้ ก็รู้ได้เฉพาะตน ดังนี้.

(๓) ภิกษุ ท.! สาวกของพระอริยเจ้าในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย **ความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ในพระสงฆ์** ว่าสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วเป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติให้รู้ธรรมเครื่องออกจากทุกข์แล้ว เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแล้ว อันได้แก่บุคคลเหล่านี้คือ คู่แห่งบุรุษสี่คู่ นับเรียงตัวได้แปดบุรุษ. นั่นแหละคือสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขานำมาบูชา เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขาจัดไว้ต้อนรับ เป็นสงฆ์ควรรับทักษิณาทาน เป็นสงฆ์ที่บุคคลทั่วไปจะพึงทำอัญชลี เป็นสงฆ์ที่เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า ดังนี้.

(๔) ภิกษุ ท.! สาวกของพระอริยเจ้าในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย **ศีลทั้งหลายชนิดเป็นที่พอใจของเหล่าอริยเจ้า** : เป็นศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นศีลที่เป็นไทจากตัณหา เป็นศีลที่ผู้รู้ท่านสรรเสริญ เป็นศีลที่ทมิฬไม่ลูบคลำ และเป็นศีลที่เป็นไปเพื่อสมาธิ ดังนี้.

ภิกษุ ท.! สาวกของพระอริยเจ้า ผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ชื่อว่าเป็นพระโสดาบัน ผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เทียงแท้ต่อพระนิพพาน เป็นผู้มีอันจะตรัสรู้ธรรมได้ในกาลเบื้องหน้า.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธวจนะดังนี้แล้ว ได้ตรัสเป็นคำร้องของสืบต่อไปว่า :-

ท่านผู้ใดแล มีศรัทธา มีศีล มีความเลื่อมใส ทั้งมีการ
ได้เห็นธรรมด้วย, ท่านผู้นั้นแหละเว้ย ที่จักเป็นผู้ได้รับความสุข
อันหยั่งลงสู่พรหมจรรย์ ในกาลอันควรแล!

- มหาวาร. สั. ๑๙/๔๒๙-๔๓๐/๑๔๑๔-๑๔๑๕.

(อิกนัยหนึ่ง)

อย่ากลัวเลย มหานาม! อย่ากลัวเลย มหานาม! ความตายของ
ท่าน จักไม่ต่ำทราม กาลกิริยาของท่าน จักไม่ต่ำทราม. มหานาม!
อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นผู้มีปกติโน้มไปในนิพพาน
โน้มไปสู่นิพพาน เอนไปทางนิพพานโดยแท้. ธรรมสี่ประการ อย่างไรเล่า?
ธรรมสี่ประการคือ :-

มหานาม! อริยสาวกในกรณีนี้ (๑) เป็นผู้ ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย
ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระพุทธเจ้า ว่า "เพราะเหตุอย่างนี้ ๆ พระผู้มี
พระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง เป็นผู้ถึง
พร้อมด้วยวิชาและข้อปฏิบัติให้ถึงวิชา เป็นผู้ไปแล้วด้วยดี เป็นผู้รู้โลกอย่าง
แจ่มแจ้ง เป็นผู้สามารถฝึกคนควรฝึกอย่างไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นครูของเทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้ผู้ตื่นผู้เบิกบานด้วยธรรม เป็นผู้มีความจำเริญจำแนก
ธรรมสังสอนสัตว์" ดังนี้.

(๒) เป็นผู้ ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ใน
พระธรรม ว่า "พระธรรม เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เป็นสิ่งที่
ผู้ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้และให้ผลได้ไม่จำกัด

กาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าววแก่ผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ตัว เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน" ดังนี้.

(๓) เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระสงฆ์ ว่า "สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติให้รัฐธรรมนูญเป็นเครื่องออกจากทุกข์แล้ว เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแล้ว อันได้แก่บุคคลเหล่านี้ คือ คู่แห่งบุรุษสี่คู่ นับเรียงตัวได้แปดบุรุษนั้นแหละสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขานำมาบูชา เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขาจัดไว้ต้อนรับ เป็นสงฆ์ควรรับทักษิณาทาน เป็นสงฆ์ที่บุคคลทั่วไปจะพึงทำอัญชลี เป็นสงฆ์ที่เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า" ดังนี้.

(๔) เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยศีลทั้งหลายชนิดเป็นที่พอใจของเหล่าพระอริยเจ้า : เป็นศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นศีลที่เป็นไทจากตัณหา เป็นศีลที่ผู้รู้ท่านสรรเสริญ เป็นศีลที่ทมิฬไม่ลุมบดดำ และเป็นศีลที่เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิ ดังนี้.

มหานาม ! เปรียบเหมือนต้นไม้น้อมไปในทิศปราจีน น้อมไปสู่ทิศปราจีน เอนไปทางทิศปราจีน. ต้นไม้นั้น เมื่อเขาตัดที่โคนแล้ว มันจะล้มไปทางไหน ? "มักจะล้มไปทางทิศที่มันน้อมไปในั้นไป เอนไป พระเจ้าข้า !" มหานาม ! ฉันทใดก็ฉันทนั้น : อริยสาวกประกอบแล้วด้วยธรรมสี่ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นผู้มีปกติน้อมไปในนิพพาน น้อมไปสู่นิพพาน เอนไปทางนิพพานโดยแท้ แล.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๔๖๕-๔๖๖/๑๕๑๑-๑๕๑๒.

(อิกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! สิกขาบทร้อยห้าสิบสิกขาบทนี้ ย่อมมาสู่อุทเทส (การยกขึ้นแสดงในท่ามกลางสงฆ์) ทุกกึ่งแห่งเดือนตามลำดับ อันกุลบุตรผู้ปรารถนาประโยชน์พากันศึกษาอยู่ในสิกขาบทเหล่านั้น. ภิกษุ ท.! สิกขาสามอย่างเหล่านี้มีอยู่ อันเป็นที่ประชุมลงของสิกขาบททั้งปวงนั้น. สิกขาสามอย่างนั้น เป็นอย่างไรเล่า? คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา อธิปัญญาสิกขา. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล สิกขาสามอย่าง อันเป็นที่ประชุมลงแห่งสิกขาบททั้งปวงนั้น.

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำพอประมาณในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา**. เธอยังล่องสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง และต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านั้นบ้าง. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ไม่มีผู้รู้ใด ๆ กล่าวความอาภัพต่อการบรรลุโลกุตตรธรรม จักเกิดขึ้น เพราะเหตุสักว่า การล่องสิกขาบทเล็กน้อยและการต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านี้. ส่วน **สิกขาบทเหล่าใด ที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่เหมาะสมแก่พรหมจรรย์, เธอเป็นผู้มีศัลยั้งยืน มีศัลมั่นคง ในสิกขาบทเหล่านั้น** สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุนั้น, **เพราะความสิ้นรอบแห่งสังโยชน์สาม เป็นโสดาบัน เป็นผู้มิอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงต่อพระนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้น**.

- ดิก. อ. ๒๐/๒๙๗/๕๒๖.

(ดูรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่อง พระโศดาบัน ได้อีก ที่หัวข้อว่า "เปรียบเทียบพระเสขะ-อเสขะ" หน้า ๕๖๐ แห่งหนังสือเล่มนี้).

หลักเกณฑ์พยากรณ์ภาวะโศดาบันของตนเอง

คหบดี ! ในกาลใด ภัยเวรห้าประการ อันอริยสาวกทำให้สงบรับได้แล้ว ด้วย. อริยสาวกประกอบพร้อมแล้วด้วยโศดาปัตติยคะสี ด้วย. อริยญาณธรรมเป็นธรรมที่อริยสาวกเห็นแล้วด้วยดี แห่งตลอดแล้วด้วยดี ด้วยปัญญา ด้วย; ในกาลนั้น อริยสาวกนั้น เมื่อหวังอยู่ ก็พยากรณ์ตนด้วยตนนั้นแหละ ว่า "เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดเดรัจฉานสิ้นแล้ว มีเปรตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบายทุกคติวินิบาตสิ้นแล้ว, เราเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งกระแส (แห่งนิพพาน) มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมเป็นเบื้องหน้า" ดังนี้.

คหบดี ! ภัยเวร ๕ ประการ อันอริยสาวกทำให้สงบรับได้แล้ว เป็นอย่างไรเล่า? คหบดี ! บุคคลผู้ ฆ่าสัตว์อยู่เป็นปกติ ย่อมประสพภัยเวรใด ในทิวฐธรรมบ้าง, ในสัมปรายะบ้าง ย่อมเสวยทุกข์โทมนัสทางใจบ้าง, เพราะปาณาติบาตเป็นปัจจัย; ผู้เว้นขาดแล้วจากปาณาติบาต ย่อมไม่ประสพภัยเวรนั้น ทั้งในทิวฐธรรมและสัมปรายะ ไม่ต้องเสวยทุกข์โทมนัสทางใจด้วย, เมื่ออริยสาวกเว้นขาดแล้วจากปาณาติบาต ภัยเวรนั้นย่อมเป็นสิ่งสงบรับไปด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่ง อทินนาทาน กาเมสุมิจจาจาร มุสาวาท และ สุราเมรยมัชชปान ก็ได้ตรัสข้อความไว้โดยทำนองเดียวกัน)

คหบดี ! ภัยเวรทั้งห้าเหล่านี้ เป็นสิ่งที่สงบรับแล้ว.

คหบดี! อริยสาวก เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยองค์แห่งการบรรลุซึ่งโสดา ๔ องค์อย่างไรเล่า? (๑) คหบดี! อริยสาวกในกรณีนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ใน **พระพุทธรเจ้า** ว่า "เพราะเหตุอย่างนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลสตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้ไปแล้วด้วยดี เป็นผู้รู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้สามารถฝึกคนที่ควรฝึกอย่างไม่มีใครยิ่งกว่าเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ด้วยธรรม เป็นผู้มีความจำเริญ จำแนกธรรม สั่งสอนสัตว์" ดังนี้ (๒) คหบดี! อริยสาวกในกรณีนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหวใน **พระธรรม** ว่า "พระธรรม เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้และให้ผลได้ไม่จำกัดกาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าวแก่ผู้อื่นว่า ท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ตัว เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน" ดังนี้. (๓) คหบดี! อริยสาวกในกรณีนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหวใน **พระสงฆ์** ว่า "สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อรู้ธรรมเป็นเครื่องออกจากทุกข์แล้ว เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแล้ว ได้แก่บุคคลเหล่านี้คือ คู่แห่งบุรุษสี่คู่ นับเรียงตัวได้แปดบุรุษ นั่นแหละคือสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขามาบูชา เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขาจัดไว้ต้อนรับ เป็นสงฆ์ควรรับทักษิณาทาน เป็นสงฆ์ที่บุคคลทั่วไปจะพึงทำอัญชลี เป็นสงฆ์ที่เป็นนาบุญของโลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า" ดังนี้. (๔) คหบดี! อริยสาวกในกรณีนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย **ศีลทั้งหลายในลักษณะเป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า** : เป็นศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นศีลที่เป็นไทจากตัณหา วิญญูชนสรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิลูปค้ำ เป็นศีลที่เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิ ดังนี้.

คหบดี! อริยสาวก เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยองค์แห่งการบรรลुซึ่งโสดา ๔ องค์ เหล่านี้แล.

คหบดี! อริยญายธรรม เป็นธรรมที่อริยสาวกเห็นแล้วด้วยดี แห่งตลอดแล้วด้วยดี ด้วยปัญญา นั้นเป็นอย่างไรเล่า? คหบดี! อริยสาวกในกรณีนี้ ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ อย่างนี้ว่า "ด้วยอาการอย่างนี้ : เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี, เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น. เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี, เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไป : ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ .... ฯลฯ .... เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสสะอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน. ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้. เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่มีเหลือแห่งอวิชชา นั้นนั่นเทียว จึงมีความดับแห่งสังขาร ; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ .... ฯลฯ .... เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล, ชรามรณะ โสกะปริเทวะ-ทุกขะโทมนัสสะอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น. ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้."

คหบดี! อริยญายธรรมนี้แล เป็นธรรมที่อริยสาวกนั้นเห็นแล้วด้วยดี แห่งตลอดแล้วด้วยดีด้วยปัญญา.

คหบดี! ในกาลใดแล ภัยเวร ๕ ประการเหล่านี้ เป็นสิ่งที่อริยสาวกทำให้สงบราบังได้แล้ว ด้วย, อริยสาวก เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วย

โสดาปัตติยังคะสี่เหล่านี้ ด้วย, อริยญายธรรมนี้ เป็นธรรมอันอริยสาวกเห็นแล้วด้วยดี แหวงตลอดแล้วด้วยดี ด้วยปัญญา ด้วย ; ในกาลนั้น อริยสาวกนั้นปรารภณาอยู่ ก็พยากรณ์ตนด้วยตนนั้นแหละว่า "เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดเดรัจฉานสิ้นแล้ว มีเปรตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบายทุกคติวิบาตสิ้นแล้ว, เราเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งกระแส (แห่งนิพพาน) มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมเป็นเบื้องหน้า" ดังนี้

- ทสก. อ. ๒๔/๑๙๕/๑๒.

แหว่นส่องความเป็นพระโสดาบัน

อานนท์! เราจักแสดง **ธรรมปริยายอันชื่อว่าแหว่นธรรม** ซึ่งหากอริยสาวกผู้ใด ได้ประกอบพร้อมแล้ว เมื่อจ้านงจะพยากรณ์ตนเอง ก็พึงทำได้ในข้อที่ตนเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดเดรัจฉานสิ้นแล้ว มีเปรตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบาย ทุกคติ วิบาต สิ้นแล้ว, ในข้อที่ตนเป็นพระโสดาบันผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เทียงแท้ต่อพระนิพพาน เป็นผู้มิอันจะตรัสรู้ธรรมได้ในกาลเบื้องหน้า ดังนี้.

อานนท์! ก็ธรรมปริยายอันชื่อว่า แหว่นธรรม ในที่นี้ เป็นอย่างไรเล่า?

อานนท์! อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ **ประกอบพร้อมแล้ว** ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ในองค์พระพุทธรเจ้า... ในองค์พระธรรม... ในองค์พระสงฆ์... และอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้

ประกอบพร้อมแล้วด้วยศีลทั้งหลายชนิดเป็นที่พอใจของเหล่าอริยเจ้า คือเป็นศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นศีลที่เป็นไทจากตัณหา เป็นศีลที่ผู้รู้ท่านสรรเสริญ เป็นศีลที่ทมิฬไม่ลุ่มคล้ำ และเป็นศีลที่เป็นไปเพื่อสมาธิ.

อานนท์! ธรรมปริยายอันนี้แล ที่ชื่อว่า แวนธรรม ซึ่งหากอริยสาวกผู้ใดได้ประกอบพร้อมแล้ว เมื่อจำนงจะพยากรณ์ตนเอง ก็พึงทำได้, ดังนี้แล.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๔๕๐-๔๕๑-๑๔๗๙-๑๔๘๐.

ผู้สมบูรณ์ด้วยทมิฬโดยธรรมชาติ

(สิ่งที่ผู้สมบูรณ์ด้วยทมิฬทำไม่ได้โดยธรรมชาติ)

ภิกษุ ท.! ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ (โดยธรรมชาติ) ๖ ประการ เหล่านี้ มีอยู่ หกประการ เหล่าไหนเล่า? หกประการ คือ:-

ผู้ถึงพร้อมด้วยทมิฬ ไม่อาจเข้าถึงสังขารไร ๆ โดยความเป็นของเที่ยง ;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทมิฬ ไม่อาจเข้าถึงสังขารไร ๆ โดยความเป็นสุข ;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทมิฬ ไม่อาจเข้าถึงธรรมะไร ๆ โดยความเป็นตัวตน ;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทมิฬ ไม่อาจกระทำอนันตริยกรรม;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทมิฬ ไม่อาจหวังการถึงความบริสุทธิ์ โดยโกตุหล-

มงคล;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทมิฬ ไม่อาจแสวงหาทักษิณียบุคคล ภายนอกจาก

ศาสนานี้.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ.

- ฦก. อ. ๒๒/๔๘๘/๓๖๔.

(คำว่า "เข้าถึง" ในสูตรนี้ มีความหมายแห่งการถือเอาเช่นเดียวกับคำว่า **สรณคจฺฉามิ** หมายความว่าถือเอาเป็นที่พึ่ง. คำว่า "โกตฺหฺลมฺกคฺล" หมายถึงการถือลัทธิโบราณทางไสยศาสตร์ เช่นว่า ตื่นนอนขึ้นมา ได้เห็นหรือได้ยินหรือได้สัมผัสสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ตามที่บัญญัติไว้ว่าจะนำมาซึ่งความบริสุทธิ์ตามลัทธินั้น ๆ).

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ

(อภัพฺพฐานสำหรับผู้ที่ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ)

ภิกษุ ท.! ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ เหล่านี้ มีอยู่. หกประการ เหล่าไหนเล่า? หกประการ คือ :-

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ ไม่อาจอยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรง ในพระศาสดา;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ ไม่อาจอยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรง ในพระธรรม;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ ไม่อาจอยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรง ในพระสงฆ์;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ ไม่อาจอยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรง ในสิกขา;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ ไม่อาจมาสู่อนาคตนิยวัตถุ (วัตถุที่ไม่ควรเข้าหา);

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฏฐิ ไม่อาจยังภพที่แปดให้เกิดขึ้น.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ.

- ฦก. อ. ๒๒/๔๘๘/๓๖๓.

(คำว่า "วัตถุที่ไม่ควรเข้าหา" หมายถึงวัตถุสิ่งของ ก็ได้ การกระทำที่มีผล ก็ได้ ทิวฏฐิก็ได้. คำว่า "ภพที่แปด" หมายความว่า ไม่อาจจะมีแก่พระโสดาบัน พระโสดาบันจะมีภพหรือชาติต่อไปได้อีกเพียงเจ็ดเท่านั้น).

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ
(อภัพพฐานสำหรับผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ)
(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการเหล่านี้ มีอยู่ หก
ประการ เหล่าไหนเล่า? หกประการ คือ :-

เป็นไปได้ ที่ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ จะพึง ปลงชีวิตมารดา ;
เป็นไปได้ ที่ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ จะพึง ปลงชีวิตบิดา;
เป็นไปได้ ที่ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ จะพึง ปลงชีวิตพระอรหันต์;
เป็นไปได้ ที่ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ จะพึง คิดประทุษร้ายตถาคต แม้
เพียงโลหิตให้ห้อ ;

เป็นไปได้ ที่ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ จะพึง ทำสงฆ์ให้แตกกัน;

เป็นไปได้ ที่ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ จะพึง ถือนศาสดาอื่น (นอกจาก
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า)

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ.

- ฎก. อ. ๒๒/๔๘๘/๓๖๕.

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ
(อภัพพฐานสำหรับผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ)
(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ เหล่านี้ มีอยู่. หก
ประการ เหล่าไหนเล่า? หกประการ คือ :-

ผู้ถึงพร้อมด้วยทวิภูฏิ ไม่อาจมาสู่ทวิภูฏิ ว่า "สุขและทุกข์ ตนทำเอง";
 ผู้ถึงพร้อมด้วยทวิภูฏิ ไม่อาจมาสู่ทวิภูฏิ ว่า "สุขและทุกข์ ผู้อื่นทำให้";
 ผู้ถึงพร้อมด้วยทวิภูฏิ ไม่อาจมาสู่ทวิภูฏิ ว่า "สุขและทุกข์ ตนทำเองก็
 มีผู้อื่นทำให้ก็มี";

ผู้ถึงพร้อมด้วยทวิภูฏิ ไม่อาจมาสู่ทวิภูฏิ ว่า "สุขและทุกข์ ไม่ต้องทำเอง
 เกิดขึ้นได้ตามลำพัง";

ผู้ถึงพร้อมด้วยทวิภูฏิ ไม่อาจมาสู่ทวิภูฏิ ว่า "สุขและทุกข์ ไม่ต้องใครอื่น
 ทำให้ เกิดขึ้นได้ตามลำพัง";

ผู้ถึงพร้อมด้วยทวิภูฏิ ไม่อาจมาสู่ทวิภูฏิ ว่า "สุขและทุกข์ ไม่ต้องทำ
 เองและไม่ต้องใครอื่นทำให้ เกิดขึ้นได้ตามลำพัง".

ข้อนั้น เพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า เหตุ
 (แห่งสุขและทุกข์) อันผู้ถึงพร้อมด้วยทวิภูฏิเห็นแล้ว โดยแท้จริง และธรรม
 ทั้งหลาย ก็เป็นสิ่งที่เกิดมาแต่เหตุด้วย.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ.

- ฅฎก. อ. ๒๒/ ๓๖๖.

ผู้สิ้นความสงสัย (พระโศดาบัน)

ภิกษุ ท.! เมื่อ รูป นั้นแลมีอยู่, เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะ
 ปักใจเข้าไปสู่รูปทวิภูฏิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า "ลมก็ไม่พัด แม่น้ำก็ไม่ไหล สตรีมี
 ครรภก็ไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ไม่ขึ้นไม่ตก แต่ละอย่าง ๆ เป็นของ
 ตั้งอยู่อย่างมั่นคงดุจการตั้งอยู่ของเสาระเนียด" ดังนี้. (ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา

สังขาร วิญญาณ ก็มีถ้อยคำที่ตรัสอย่างเดียวกันทุกตัวอักษรกับในกรณีแห่งรูปนี้ ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งขันธแต่ละขันธ เท่านั้น).

ภิกษุ ท.! พวกเขาจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร : รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง? "ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า!" ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า? "เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า!" แม้สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ถ้าไม่ยึดมั่นถือมั่นซึ่งสิ่งนั้นแล้ว ทิฏฐิออย่างนี้ จะเกิดขึ้นได้ใหม่ว่า **"ลมก็ไม่พัด แม่น้ำก็ไม่ไหล สตรีมีครรภ์ก็ไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ไม่ขึ้น ไม่ตก แต่ละอย่าง ๆ เป็นของตั้งอยู่อย่างมั่นคงดูการตั้งอยู่ของเสาระเนียด"** ดังนี้? "ข้อนั้นหามิได้ พระเจ้าข้า !" (ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีถ้อยคำที่ตรัสถามและภิกษุเหล่านั้นทูลตอบ อย่างเดียวกันทุกตัวอักษรกับกรณีแห่งรูปนี้ ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งขันธ แต่ละขันธเท่านั้น).

ภิกษุ ท.! แม้สิ่งใดที่บุคคลได้เห็นแล้ว ฟังแล้ว รู้สึกแล้ว รู้แจ้งแล้ว บรรลุแล้ว แสวงหาแล้ว ครุ่นคิดอยู่ด้วยใจแล้ว ; เหล่านี้เป็นของเที่ยงหรือไม่เที่ยง? "ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า !" ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า? "เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า !" แม้สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ถ้าไม่ยึดมั่นถือมั่นซึ่งสิ่งนั้นแล้ว ทิฏฐิออย่างนี้ จะเกิดขึ้นได้ใหม่ว่า **"ลมก็ไม่พัด แม่น้ำก็ไม่ไหล สตรีมีครรภ์ก็ไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ไม่ขึ้นไม่ตก แต่ละอย่าง ๆ เป็นของตั้งอยู่อย่างมั่นคงดูการตั้งอยู่ของเสาระเนียด"** ดังนี้? "ข้อนั้นหามิได้ พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท.! ในกาลใดแล ความสงสัย (กังขา) ในฐานะทั้งหลาย ๖ ประการเหล่านี้^๑ เป็นสิ่งที่อริยสาวกละขาดแล้ว; ในกาลนั้น ก็เป็นอันว่า ความสงสัยแม้ในทุกข์, แม้ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, แม้ในความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, แม้ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ก็เป็นที่อริยสาวกนั้น ละขาดแล้ว.

ภิกษุ ท.! อริยสาวกนี้ เราเรียกว่า เป็นอริยสาวกผู้เป็นโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ (ต่อนิพพาน) มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้น, ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๔๘-๒๔๙/๔๑๗-๔๔๘.

๑. ในฐานะหกประการ คือ ชั้นห้าประการ และอาการที่ได้เห็นแล้วเป็นต้นดังที่กล่าวแล้วข้างบน เจ็ดอย่างรวมเป็นหนึ่งประการ; รวมเป็นหกประการ.

สูตรข้างบนนี้ แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *เอสิกัฏฐายิภูตีสสสตทิฏฐิ*.

ในสูตรอื่น (๑๗/๒๕๐/๔๑๙) แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *ทิฏฐิวาทน* ว่าของตน.

ในสูตรอื่นอีก (๑๗/๒๕๑/๔๒๒) แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *สสสต-ทิฏฐิ* ทั่วไป.

ในสูตรอื่นอีก (๑๗/๒๕๓/๔๒๔) แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *อุจเฉท-ทิฏฐิ* ทั่วไป.

ในสูตรอื่นอีก (๑๗/๒๕๕/๔๒๖) แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *นัตถิกทิฏฐิ*.

ในสูตรอื่นอีก (๑๗/๒๕๗/๔๒๘) แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *อกิริย-ทิฏฐิ*.

ในสูตรอื่นอีก (๑๗/๒๕๘/๔๓๐) แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *อเหตุก-ทิฏฐิ*.

และฐานะทั้งหกประการนี้ ยังมีกล่าวไว้ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *ทิฏฐิ* อื่น ๆ อีกหลายอย่าง เห็นว่ามากเกินไปจึงไม่นำมาใส่ไว้ในที่นี้ ผู้ศึกษาพึงหาอ่านดูได้จากหนังสือ ปฏิจ. โอ. หมวดที่สิบเจ็ด.

ผู้มีธรรมญาณและอภัยญาณ (พระโสดาบัน)

ภิกษุ ท.! ก็ **ชรามรณะ** เป็นอย่างไรเล่า? ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีพินหลุด ความมีผมหงอก ความหนังเหี่ยว ความสิ้นไป ๆ แห่งอายุ ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ : นี้เรียกว่าชรา. การจุติ ความเคลื่อน การแตกสลาย การหายไป การวายชีพ กายตาย การทำกาละ การแตกแห่งขันธทั้งหลาย การทอดทิ้งร่าง การขาดแห่งอินทรีย์คือชีวิต จากสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ : นี้เรียกว่ามรณะ. ชรานี้ด้วย มรณะนี้ด้วย ย่อมมีอยู่ดังนี้; ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า ชรามรณะ. **ความก่อกำเนิดพร้อมแห่งชรามรณะ** ย่อมมี เพราะความก่อกำเนิดพร้อมแห่งชาติ; **ความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ** ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งชาติ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็น **ปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ**, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำกาารงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

ภิกษุ ท.! อริยสาวก ย่อมมารู้ทั่วถึง ซึ่งชรามรณะ ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ, มารู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ ว่าเป็นอย่าง ๆ, มารู้ทั่วถึง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ, มารู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ ว่าเป็นอย่าง ๆ, ในกาลใด; ในกาลนั้น ความรู้ของอริยสาวกนั้น ชื่อว่า **ธัมมญาณ (ญาณในธรรม)**. ด้วยธรรมอันอริยสาวกนั้นเห็นแล้ว รู้แล้ว บรรลุแล้ว หยั่งลงแล้ว และเป็นธรรมอันใช้ได้ไม่จำกัดกาล, อริยสาวกนั้น ย่อมนำความรู้ขึ้นไปสู่นัยะอันเป็นอดีตและอนาคต (ต่อไปอีก) ว่า "สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด

เหล่านี้ ในกาลยึดยาวนานฝ่ายอดีต ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งชรามณะ, ได้รู้
 อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามณะ, ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งความดับ
 ไม่เหลือแห่งชรามณะ, ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึง
 ความดับไม่เหลือแห่งชรามณะ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทุกท่าน ก็ได้รู้
 อย่างยิ่งแล้ว เหมือนอย่างที่เราเองได้รู้อย่างยิ่งแล้วในบัดนี้. ถึงแม้สมณะหรือ
 พราหมณ์เหล่าใดเหล่านี้ ในกาลยึดยาวนานฝ่ายอนาคต จักรู้อย่างยิ่ง ซึ่ง
 ชรามณะ, จักรู้อย่างยิ่ง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามณะ, จักรู้อย่างยิ่ง
 ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามณะ, จักรู้อย่างยิ่ง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์
 ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามณะ, ก็ตาม; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
 ทุกท่านก็จักรู้อย่างยิ่ง เหมือนอย่างที่เราเองได้รู้อย่างยิ่งแล้วในบัดนี้" ดังนี้.
 ความรู้ของอริยสาวกนั้น ชื่อว่า **อันวญาณ (ญาณในการรู้ตาม).**

ภิกษุ ท.! **ญาณทั้งสอง คือธัมมญาณและอันวญาณเหล่านี้ของ
 อริยสาวก เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ ผ่องใส ในกาลใด; ภิกษุ ท.! ในกาลนั้น
 เราเรียกอริยสาวกนั้นว่า "ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยทิฏฐิ", ดังนี้บ้าง; ว่า
 "ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยทัสสนะ", ดังนี้บ้าง; ว่า "ผู้มาถึงพระสัทธรรมนี้แล้ว",
 ดังนี้บ้าง; ว่า "ได้เห็นอยู่ซึ่งพระสัทธรรมนี้", ดังนี้บ้าง; ว่า "ผู้ประกอบ
 แล้วด้วยญาณอันเป็นเสขะ", ดังนี้บ้าง; ว่า "ผู้ประกอบด้วยวิชาอันเป็น
 เสขะ", ดังนี้บ้าง; ว่า "ผู้ถึงซึ่งกระแสแห่งธรรมแล้ว", ดังนี้บ้าง;
 ว่า "ผู้ประเสริฐ มีปัญญาเครื่องชำแรกกิเลส", ดังนี้บ้าง; ว่า "ยืนอยู่จุด
 ประตุแห่งอมตะ", ดังนี้บ้าง, ดังนี้.**

(ข้อความข้างบนนี้ เป็นกรณีแห่งปัจจุสมุปันนธรรมคือชราและมรณะ ที่อริย-
สาวกมารู้ทั่วถึงโดยนัยแห่งอริยสังข์แล้ว ทำให้มีมัชฌิมาและอันวยญาณ และทำให้เป็นผู้ถึง
พร้อมแล้วด้วยทวิภูมิตั้งเป็นต้น, ต่อไปได้ตรัสถึงปัจจุสมุปันนธรรมคือ **ชาติ...ภพ...
อุปาทาน...ตัณหา...เวทนา...ตัสมะ...สพายตนะ...นามรูป...วิญญาณ...สังขาร**
แต่ละอย่าง ๆ ว่าอริยสาวกมารู้ทั่วถึงโดยนัยแห่งอริยสังข์แล้ว ก็ทำให้มีมัชฌิมาและอันวยญาณ
เป็นต้น ได้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งปัจจุสมุปันนธรรมคือ ชราและมรณะนั้น; รายละเอียด
หาอ่านดูได้จากหนังสือปัจจุ. โอ. หมวดที่ ๖ หัวข้อว่า "ญาณวัตถุ ๔๔ ในปัจจุสมุปบาท
เพื่อความเข้าใจความเป็นไต่ตามัน").

- นิทาน. ส. ๑๖/๖๘-๗๑/๑๒๐-๑๒๕.

พระโสดาบัน รู้จักอินทรีย์หก

ภิกษุ ท.! อินทรีย์หกอย่างเหล่านี้ มีอยู่. หกอย่างอะไรเล่า ?
หกอย่างคือ จักขุนทรีย์ โสติดินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายอินทรีย์
มโนอินทรีย์.

ภิกษุ ท.! เมื่อใดแล อริยสาวก มา**รู้จัก**ความก่อกำเนิดแห่งอินทรีย์
หกเหล่านี้, **รู้จัก**ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งอินทรีย์หกเหล่านี้, **รู้จัก**อินทรีย์ทั้งหก
เหล่านี้ในแง่ที่มันให้รสอร่อย, **รู้จัก**อินทรีย์ทั้งหกเหล่านี้ในแง่ที่มันให้แต่โทษ
ร้ายกาจ, **ทั้งรู้จัก**อุปายที่ไปให้พ้นอินทรีย์ทั้งหกเหล่านี้, ตามที่ถูกที่จริง ;
ภิกษุ ท.! เมื่อนั้นแหละ อริยสาวกนั้น เราเรียกว่า เป็นพระ**โสดาบัน** มีอัน
ไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เทียงแท้ต่อพระนิพพาน **จักตรัสรู้**ธรรมพร้อมได้ใน
เบื้องต้น.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๒๗๑/๙๐๒-๙๐๓.

พระโสดาบันกับพรอรหันต์ต่างกัน ในการเห็นธรรม

ภิกษุ ท.! อุปาทานชั้นทั้งหลายเหล่านี้ มีอยู่ห้าอย่าง. ห้าอย่าง
อย่างไรเล่า? ห้าอย่างคือ รูปุปาทานชั้น เวทณุปาทานชั้น สัตถุปาทาน-
ชั้น สังขารูปาทานชั้น วิญญาณุปาทานชั้น.

ภิกษุ ท.! เมื่อใด อริยสาวก รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริง ซึ่งความ
เกิดขึ้น (สมุทัย) ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ (อตถังคมะ) ซึ่งรสอร่อย (อัสนาทะ)
ซึ่งโทษอันต่ำทราม (อาทีนวะ) และซึ่งอุปายเครื่องออก (นิสสรณะ) แห่ง
อุปาทานชั้นทั้งห้า เหล่านี้; ภิกษุ ท.! อริยสาวกนี้ เราเรียกว่าเป็นโสดาบัน
มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมใน
เบื้องต้น.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๙๖/๒๙๖.

ภิกษุ ท.! อุปาทานชั้นเหล่านี้ มีอยู่ห้าอย่าง. ห้าอย่าง
อย่างไรเล่า? ห้าอย่าง คือ รูปุปาทานชั้น เวทณุปาทานชั้น สัตถุปาทาน-
ชั้น สังขารูปาทานชั้น วิญญาณุปาทานชั้น.

ภิกษุ ท.! เมื่อใด ภิกษุ รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้น
ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุปายเครื่องออก
แห่งอุปาทานชั้นทั้งห้า เหล่านี้ ดังนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะไม่มีความ
ยึดมั่น. ภิกษุ ท.! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า เป็น พรอรหันต์ ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว
อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มี

ประโยชน์ตนอันตามถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปหมดแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ดังนี้แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๙๖/๒๙๗.

พระโสดาบันกับพระอรหันต์ต่างกันในการเห็นธรรม (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! อริยทรัพย์หกเหล่านี้ มีอยู่. หกเหล่าไหนเล่า? หกคือ จักขุนทรัพย์ โสติทรัพย์ ฆานินทรัพย์ ชิวหินทรัพย์ กายินทรัพย์ มนินทรัพย์.

ภิกษุ ท.! เมื่อใด อริยสาวก รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้น (สมุทัย) ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ (อตัถกมมะ) ซึ่งรสอร่อย (อัสนาทะ) ซึ่งโทษอันต่ำทราม (อาทินวะ) และซึ่งอุบายเครื่องออก (นิสสรณะ) แห่งอินทรีย์หกเหล่านี้; ภิกษุ ท.! อริยสาวกนี้ เราเรียกว่า เป็น โสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน จักตรัสรู้พร้อมในเบื้องหน้า.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๒๗๑/๙๐๒

ภิกษุ ท.! อินทรีย์หกเหล่านี้ มีอยู่. หกเหล่าไหนเล่า? หกคือ จักขุนทรัพย์ โสตินทรัพย์ ฆานินทรัพย์ ชิวหินทรัพย์ กายินทรัพย์ มนินทรัพย์.

ภิกษุ ท.! เมื่อใด ภิกษุ รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุบายเครื่องออก แห่งอินทรีย์หกเหล่านี้ ดังนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะไม่มีความยึดมั่น. ภิกษุ ท.!

ภิกษุนี้ เราเรียกว่า เป็น **พระอรหันต์** ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ตนอันตามถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปหมดแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ดังนี้แล.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๒๗๒/๙๐๔.

(สูตรข้างบนนี้ทรงแสดงอินทรีย์โดยอายตนะภายในหก; ยังมีสูตรอื่น (๑๙/๒๗๕/๔๑๔-๔๑๘) ทรงแสดงอินทรีย์โดยเวทนาห้า คือ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์อุpekขินทรีย์, ดังนี้ก็มี.)

ผู้รวมอยู่ในกลุ่มโสดาบัน ๓ จำพวก

ก. สัทธานุสารี

ภิกษุ ท.! จัก ษุ....โสดะ....ฆานะ....ชีวหา...กายะ...มณะ เป็นสิ่งไม่เที่ยง มีความแปรปรวนเป็นปกติ มีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น เป็นปกติ. ภิกษุ ท.! บุคคลใด มีความเชื่อ น้อมจิตไป ในธรรม ๖ อย่างนี้ ด้วยอาการอย่างนี้ ; บุคคลนี้เราเรียกว่าเป็น **สัทธานุสารี** หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม (ระบบแห่งความถูกต้อง) หยั่งลงสู่สัพปุริสภูมิ (ภูมิแห่งสัตบุรุษ) ล่วงพ้นบุถุชนภูมิ ไม่อาจที่จะกระทำความกรรม อันกระทำแล้วจะเข้าถึงนรก กำเนิดดิรัจฉาน หรือ ปิตติวิสัย และไม่ควรที่จะทำกาละก่อนแต่ที่จะทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล.

ข. ัมมานุสารี

ภิกษุ ท.! ธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ ทนต่อการเพ่งโดยประมาณอันยิ่ง แห่งปัญญาของบุคคลใด ด้วยอาการอย่างนี้ ; บุคคลนี้เราเรียกว่า **ัมมานุสารี**

หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม หยั่งลงสู่สัมปยุตตนิยาม ล่วงพ้นบุญคุณภูมิ ไม่อาจที่จะกระทำกรรมอันกระทำแล้วจะเข้าถึงนรก กำเนิดดิรัจฉาน หรือปิตติวิสัย และไม่ควรที่จะกระทำกาละก่อนแต่ที่จะทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล.

ค. โสดาบันนะ

ภิกษุ ท.! บุคคลโดยย่อรู้ย่อมเห็นในซึ่งธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ ด้วยอาการอย่างนี้ (ตามที่กล่าวแล้วในข้อบน มีความเห็นความไม่เที่ยงเป็นต้น) ; บุคคลนี้เราเรียกว่า โสดาบัน (ผู้ถึงแล้วซึ่งกระแส) ผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา (อวินิปาตมม) เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน (นิยต) มีสัมโพธิเป็นเบื้องหน้า (สมโพธิปรายน).

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๗๘/๔๖๙.

สารีบุตร ! อริยอัฐังคิกมรรคนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า กระแส (โสด) ได้แก่สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๔๓๕/๑๔๓๑.

(สูตรข้างบนนี้ (:๑๗/๒๗๘/๔๖๙) ทรงแสดงอารมณ์แห่งอนิจจังเป็นต้น ด้วยธรรม ๖ อย่าง คืออายตนะภายในหก ; ในสูตรถัดไปทรงแสดงอารมณ์นั้นด้วยอายตนะภายนอกหก คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ก็มี, แสดงด้วยวิญญานหก ก็มี, ด้วยสัมผัสหก ก็มี, ด้วยเวทนาหก ก็มี, ด้วยสัญญาหก ก็มี, ด้วยสัญญาเจตนาหก ก็มี, ด้วยต้นหาหก ก็มี, ด้วยธาตุหก ก็มี, และด้วยขันธห้า ก็มี; ทรงแสดงไว้ด้วยหลักการปฏิบัติอย่างเดียวกัน).

ความเป็นพระโสดาบัน ไม่อาจแปรปรวน

ภิกษุ ท.! แม้มหาภูตรูปสี่ กล่าวคือธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ก็ยังมีความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไปได้. แต่เหล่าอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ในองค์พระพุทธเจ้า...ในองค์พระธรรม...ในองค์พระสงฆ์...ย่อมไม่มีความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเลย. ข้อที่ว่าผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ในองค์พระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้น ยังจะมีการปรวนแปรไปเป็นเสียอย่างอื่นจนเข้าถึงนรกก็ดี กำเนิดเดรัจฉานก็ดี วิสัยแห่งเปรตก็ดี ดังนี้ นั้น ไม่ใช่เป็นฐานะที่จะมีได้เลย.

ภิกษุ ท.! แม้มหาภูตรูปสี่ กล่าวคือธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ก็ยังมีความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไปได้, แต่เหล่าอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยศีลทั้งหลายชนิดเป็นที่พอใจของเหล่าอริยเจ้า ย่อมไม่มีความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นได้เลย. ข้อที่ว่าผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยศีลทั้งหลายชนิดเป็นที่พอใจของเหล่าอริยเจ้านั้น ยังจะมีการปรวนแปรไปเป็นเสียอย่างอื่นจนเข้าถึงนรกก็ดี กำเนิดเดรัจฉานก็ดี วิสัยแห่งเปรตก็ดี ดังนี้ นั้น ไม่ใช่เป็นฐานะที่จะมีได้เลย.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๔๕๗/๑๔๙๕-๖.

ความเป็นโสดาบัน ประเสริฐกว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

ภิกษุ ท.! แม้พระเจ้าจักรพรรดิ ได้ครองความเป็นใหญ่ยิ่งแห่งทวีปทั้งสี่ เบื้องหน้าจากการตายเพราะร่างกายแตกดับ อาจจะได้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

เป็นสหายอยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ ถูกแวดล้อมอยู่ด้วยหมู่นางอัปสร ในสวนนันทวัน ท้าวเธอเป็นผู้เฝ้าอ้อมเพียบพร้อมด้วยกามคุณทั้งห้าอันเป็นของทิพย์อย่างนี้ก็ตาม, แต่กระนั้น ท้าวเธอก็ยัง **รอดพ้นไปไม่ได้** จากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต และจากอบาย ทุกคติ วินิบาต.

ภิกษุ ท.! ส่วนอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ แม้เป็นผู้ยังอึดตภาพให้พอเป็นไปด้วยคำขำที่ได้มาจากบิณฑบาตด้วยปลีแข้งของตนเอง พ้นกายด้วยการนุ่งห่มผ้าปอน ๆ ไม่มีชาย, หากแต่ว่าเป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยธรรม ๔ ประการ เธอก็ยังสามารถ **รอดพ้นเสียได้** จากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต และจากอบาย ทุกคติ วินิบาต.

ภิกษุ ท.! ธรรม ๔ ประการนั้นเป็นไหน? สี่ประการคือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นไม่หวั่นไหว ในองค์พระพุทธรเจ้า...ในองค์พระธรรม...ในองค์พระสงฆ์... เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยศีลทั้งหลาย ชนิดเป็นที่พอใจเหล่าอริยเจ้า ฯลฯ ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ระหว่างการได้ทวีปทั้งสี่ กับการได้ธรรม ๔ ประการนี้ การได้ทวีปทั้งสี่มีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่สิบหก ของการได้ธรรม ๔ ประการนี้ เลย.

- มหาวาร. สั. ๑๙/๔๒๘-๔๒๙/๑๔๑๑-๑๔๑๓.

ผลแห่งความเป็นโสดาบัน

ภิกษุ ท.! อานิสงส์แห่งการทำให้แจ้ง ซึ่งโสดาปัตติผล ๖ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่, หกอย่าง เหล่าไหนเล่า? หกอย่าง คือ :-

เป็นบุคคลผู้ **เที่ยงแท้ต่อสัจธรรม** (สทฺธมฺมนิยโต) ;
 เป็นบุคคลผู้ **มีธรรมอันไม่รู้เสื่อม** (อปฺริหานธฺมโม) ;
ทุกข์ดับไปทุกชั้นตอนแห่งการกระทำที่กระทำแล้ว ;
 เป็นบุคคลผู้ **ประกอบด้วยอสาธารณญาณ** (ที่ไม่ทั่วไปแก่พวกอื่น) ;
 เป็นบุคคลผู้ **เห็นธรรมที่เป็นเหตุ** ; และ
เห็นธรรมทั้งหลาย ที่เกิดมาแต่เหตุ.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล อานิสงส์ ๖ ประการแห่งการทำให้แจ้งซึ่ง
 โสดาปัตติผล.

- ฅฎก. อ. ๒๒/๔๙๐/๓๖๘.

พระอริยบุคคลละสังโยชน์ได้ต่างกัน

ภิกษุ ท.! บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้ มีอยู่ในโลก หาได้โลก.
 สี่จำพวกเหล่าไหนบ้าง ? สี่จำพวก คือ :-

(๑) บุคคลบางคนในโลกนี้ มีสังโยชน์ส่วนเบื่องต่ำทั้งหลายที่จะไม่
 ได้, มีสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกที่ยังละไม่ได้, และมีสังโยชน์ตัวเหตุให้
 ต้องมีภพที่ยังละไม่ได้.

(๒) บุคคลบางคนในโลกนี้ ละสังโยชน์ส่วนเบื่องต่ำทั้งหลายได้แล้ว
 แต่มีสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกที่ยังละไม่ได้, มีสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้อง
 มีภพที่ยังละไม่ได้.

(๓) บุคคลบางคนในโลกนี้ ละสังโยชน์ส่วนเบื่องต่ำทั้งหลายได้แล้ว
 ทั้งยังละสังโยชน์ตัวเหตุให้มีการเกิดอีกได้ด้วย, แต่มีสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องมีภพ
 ที่ยังละไม่ได้.

(๔) บุคคลบางคนในโลกนี้ ละสังโยชน์เบื้องต้นทั้งหลายได้แล้ว ละสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกได้แล้ว และยังละสังโยชน์ด้วยเหตุให้ต้องมีภพ ได้อีกด้วย.

(ประเภทที่ ๑) ภิกษุ ท.! พระสกิทาคามี นี้แล เป็นผู้ยังละสังโยชน์ส่วนเบื้องต้นทั้งหลายไม่ได้ทั้งหมด ละสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกยังไม่ได้ และละสังโยชน์ดังเหตุให้ต้องมีภพ ยังไม่ได้.

(ประเภทที่ ๒) ภิกษุ ท.! พระอนาคามีพวกที่มีกระแสในเบื้องต้น ไปสู่อภิญญาญาณ นี้แล เป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต้นทั้งหลายได้ทั้งหมด แต่ยังละสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกไม่ได้ด้วย และละสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องมีภพไม่ได้.

(ประเภทที่ ๓) ภิกษุ ท.! พระอนาคามี พวกที่จักปรินิพพานในระหว่างนี้แล เป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต้นทั้งหลายได้ด้วย ละสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกได้ด้วย แต่ยังละสังโยชน์ตัวเหตุให้มีภพไม่ได้.

(ประเภทที่ ๔) ภิกษุ ท.! พระอรหันต์ขีณาสพ นี้แล เป็นผู้ที่ละสังโยชน์เบื้องต้นทั้งหลายได้ ละสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกได้ และยังละสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องมีภพได้อีกด้วย.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้ คือบุคคล ๔ จำพวก มีอยู่ในโลก หาได้ในโลก.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๘๑/๑๓๑.

พระอริยบุคคลผู้ต้องใช้สังฆารธรรมต่างกัน สี่ประเภท

ก. ผู้ทิฏฐุชฌัมเมสสังฆารปรินิพพายี

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้เป็นทิฏฐุชฌัมเมสสังฆารปรินิพพายี เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ที่มีปกติตามเห็นความไม่งามในกาย เป็นผู้ที่มีสัญญาว่าปฏิภูลในอาหาร มีสัญญาว่ามีสิ่งน่ายินดีในโลกทั้งปวง มีปกติตามเห็นว่าไม่เพียงในสังขารทั้งปวง และมีมรณสัญญาอันได้ตั้งไว้ดีแล้วในภายใน. เธออาศัยธรรมเป็นกำลังแห่งพระเสขะทั้งห้าเหล่านี้ อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตปปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ. **อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้ของเธอ ก็เป็นธรรมมีประมาณยิ่ง** ปรากฏอยู่, กล่าวคือ สัทอินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์. ภิกษุผู้ นั้น เพราะเหตุที่อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้เป็น **ธรรมมีประมาณอันยิ่ง จึงเป็นผู้ที่ภูริชฌมเมสสังขารปรินิพพายี.**

ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล บุคคลผู้เป็นทิวฐุชฌมเมสสังขารปรินิพพายี (ผู้มีสังขารธรรมสำหรับการปรินิพพานในทิวฐุธรรมนี้เพียง?).

- จตุกก. อ. ๒๑/๒๐๙/๑๖๙.

ข. ผู้กัณฑ์สสภทาสสังขารปรินิพพายี

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้เป็นกัณฑ์สสภทาสสังขารปรินิพพายี เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ที่มีปกติตามเห็นความไม่งามในกาย เป็นผู้ที่มีสัญญาว่าปฏิภูลในอาหาร มีสัญญาว่ามีสิ่งน่ายินดีในโลกทั้งปวง มีปกติตามเห็นว่าไม่เพียงในสังขารทั้งปวง และมีมรณสัญญาอันตั้งไว้ดีแล้วในภายใน. เธออาศัยธรรมเป็นกำลังแห่งพระเสขะทั้งห้าเหล่านี้ อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตปปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ. **อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้ของเธอ เป็นธรรมมีกำลังอ่อน** ปรากฏอยู่, กล่าวคือ สัทอินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิ-

ทริย์ ปัญญินทริย์. ภิกษุ นั้น เพราะเหตุที่อินทริย์ทั้งห้าเหล่านี้ เป็นธรรมมีกำลังอ่อน จึงเป็นผู้กายัสสเภทาสังขารปรินิพพายี.

ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล บุคคลผู้เป็นกายัสสเภทาสังขารปรินิพพายี (ผู้มีสังขารธรรมสำหรับการปรินิพพานต่อกายแตก?).

- จตุกก. อี. ๒๑/๒๑๐/๑๖๙.

ค. ผู้ทิฏฐุชฌัมเมอสังขารปรินิพพายี

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้เป็นทิฏฐุชฌัมเมอสังขารปรินิพพายี เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ภิกษุ ในกรณีนี้....เข้าถึงปฐมฌาน....เข้าถึงทุติยฌาน....เข้าถึงตติยฌาน....เข้าถึงจตุตถฌาน....แล้วแลอยู่, เอตอศัยธรรม เป็นกำลังแห่งพระเสขะทั้งห้าเหล่านี้ อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตปปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ. อินทริย์ทั้งห้าเหล่านี้ของเธอ ก็เป็นธรรมมีประมาณยิ่งปรากฏอยู่, กล่าวคือ สัทธินทริย์ วิริยินทริย์ สตินทริย์ สมาธินทริย์ ปัญญินทริย์. ภิกษุ นั้น เพราะเหตุที่อินทริย์ทั้งห้าเหล่านี้ เป็นธรรมมีประมาณยิ่ง จึงเป็นผู้ทิฏฐุชฌัมเมอสังขารปรินิพพายี.

ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล บุคคลผู้เป็นทิฏฐุชฌัมเมอสังขารปรินิพพายี (ผู้ไม่ต้องใช้สังขารธรรมสำหรับการปรินิพพานในทิฏฐุธรรมนี้เทียว?).

- จตุกก. อี. ๒๑/๒๑๐/๑๖๙.

ง. ผู้กายัสสเภทอสังขารปรินิพพายี

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้เป็นกายัสสเภทอสังขารปรินิพพายี เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ .... เข้าถึงปฐมฌาน .... เข้าถึงทุติยฌาน .... เข้าถึงตติยฌาน .... เข้าถึงจตุตถฌาน .... แล้วแลอยู่. เธออาศัยธรรมเป็นกำลังแห่งพระเสขะทั้งห้าเหล่านี้ อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตปปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ. อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้ของเธอ เป็นธรรมมีกำลังอ่อน ปราภวอยู่, กล่าวคือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญินทรีย์. ภิกษุนั้น เพราะเหตุที่อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้ เป็นธรรมมีกำลังอ่อน จึงเป็นผู้กายัสสเภทอสังขารปรินิพพายี.

ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล บุคคลผู้เป็นกายัสสเภทอสังขารปรินิพพายี (ผู้ไม่ต้องใช้สังขารธรรมสำหรับการปรินิพพานต่อกายแตก?).

- จตุกก. อ. ๒๑/๒๑๑/๑๖๙.

อุปมาการฝึกข้างศึก ด้วยการฝึกตนของอริยสาวก

ภิกษุ ท.! ข้างต้นประกอบด้วยคุณสมบัติสี่ สมควรแก่พระราชา จะใช้สอย จัดได้ว่าเป็นอังกาพยพ (ส่วนประกอบแห่งองค์) ของพระราชา. สี่อย่างไรเล่า? ในกรณีนี้ สี่อย่างคือ ข้างต้น เป็นข้างรู้ฟัง รู้ประหาร รู้อดทน รู้ไป.

ภิกษุ ท.! **ข้างต้นที่รู้ฟัง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ข้างต้นในกรณีนี้, ความรู้ข้างสั่งให้ทำการอันใดที่เคยทำหรือไม่เคยทำก็ตาม, ย่อมทำในใจอย่างทั่วถึง รวบรวมจิตทั้งหมดมาเจียไสโตคอยสดับ. อย่างนี้แล เรียกว่า ข้างต้นที่รู้ฟัง.

ภิกษุ ท.! **ข้างต้นที่รู้ประหาร** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ข้างต้นในกรณีนี้ เข้าสู่สงครามแล้ว ย่อมประหารข้างบ้าง ผู้อยู่บนหลังข้างบ้าง ประหารม้าบ้าง ประหารผู้อยู่บนหลังม้าบ้าง ย่อมประหารรถบ้าง คนประจำรถบ้าง ย่อมประหารพลเดินเท้าบ้าง, อย่างนี้แล เรียกว่า ข้างต้นที่รู้ประหาร.

ภิกษุ ท.! **ข้างต้นที่รู้อดทน** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ข้างต้นในกรณีนี้ เข้าสู่สงครามแล้ว อดทนต่อการประหารด้วยหอก ด้วยดาบ ด้วยลูกศร อดทนต่อเสียงกึกก้องแห่งกลอง บัณเฑาะว์ สังข์ และมหรทีก. อย่างนี้แล เรียกว่า ข้างต้นที่รู้อดทน.

ภิกษุ ท.! **ข้างต้นที่รู้ไป** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ข้างต้นในกรณีนี้, ความรู้ข้างจะส่งไปสู่ทิศใดที่เคยไปหรือไม่เคยไปก็ตาม, ย่อมไปสู่ทิศนั้นได้โดยพลัน. อย่างนี้แล เรียกว่า ข้างต้นที่รู้ไป.

ภิกษุ ท.! ข้างต้นประกอบด้วยคุณสมบัติ ๔ อย่าง เหล่านี้แลสมควรแก่พระราชาก็จะใช้สอย จัดได้ว่าเป็นอังกาพยพของพระราช.

ภิกษุ ท.! ฉันทใดกัฉนนั้น ที่ภิกษุประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นอาหุเนยยบุคคล ปาหุเนยยบุคคล ทักขิเนยยบุคคล อัญชลิ-

กรณีบุคคล และเป็นเนื่อนานาบุญของโลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า. คุณธรรม ๔ ประการ อย่างไรเล่า? สี่ประการในกรณีนี้ คือ ภิกษุเป็นผู้รู้ฟัง รู้ประหาร รู้อดทน และรู้ไป.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุที่รู้ฟัง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้, เมื่อธรรมวินัยอันตถาคตประกาศแล้ว อันบุคคลแสดงอยู่. ย่อมทำในใจอย่างทั่วถึง รวบรวมจิตทั้งหมดมาเจียเสียดคอยสดับ ฟังธรรมอยู่. อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุที่รู้ฟัง.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุที่รู้ประหาร** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมไม่อยู่เฉย ย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมกระทำให้สิ้นไป ย่อมกระทำให้มี ซึ่งกามวิตก .... พยาบาทวิตก .... วิหิงสาวิตก อันเกิดขึ้นแล้ว; ย่อมไม่อยู่เฉย ย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมกระทำให้สิ้นไป ย่อมกระทำให้มี ซึ่งอกุศลธรรมอันลามกทั้งหลาย อันเกิดขึ้นแล้วและเกิดขึ้นแล้ว. อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุที่รู้ประหาร.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุที่รู้อดทน** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้อดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิว ความระหาย ต่อสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย ต่อคลองแห่งถ้อยคำ อันหยาบคาย ร้ายกาจ เป็นผู้มีชาติแห่งบุคคลผู้อดกลั้นต่อเวทนาทางกายอันเกิดขึ้นแล้วอย่างเป็นทุกข์ กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ รวบรวมจะนำไปเสียซึ่งลมปรมาณ. อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุที่รู้อดทน.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุที่รู้ไป** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้, ทิศใดอันเธอไม่เคยไป ตลอดกาลยาวนานถึงเพียงนี้ กล่าวคือนิพพานอันเป็นที่ระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา ปราศจากความกำหนัด เป็นที่ดับโดยไม่เหลือ, เธอเป็นผู้ไปสู่ทิศนั้นได้โดยพลันนั้นเทียว. อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุที่รู้ไป.

ภิกษุ ท.! ภิกษุประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นอาหุเนยยบุคคล ปาหุเนยยบุคคล ทักขิณเนยยบุคคล อัญชลิกรณียบุคคล และเป็นเนื่อนานาบุญของโลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๕๖-๑๕๘/๑๑๔.

บุคคลที่มีเชื้อเหลือ ๙ จำพวก

เข้าวันหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรครองจีวร ถือบาตร เข้าไปบิณฑบาตในนคร-
 สาวตถี ท่านเห็นว่าเวลายังเข้าเกินไปสำหรับการบิณฑบาต จึงแวะเข้าไปในอารามของพวก
 บริพาชกัทธิอื่น ได้ทักทายปราศรัยกันตามธรรมเนียมแล้ว นั่งลง ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ก็ใน
 เวลานั้นแล พวกบริพาชกทั้งหลายนั้น กำลังยกข้อความขึ้นกล่าวโต้เถียงกันอยู่ ถึงเรื่องบุคคล
 ใดใครก็ตาม ที่ยังมีเชื้อเหลือ ถ้าตายแล้ว ย่อมไม่พ้นเสียจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน
 จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุกคติ วินิบาต ไปได้เลยสักคนเดียว ดังนี้. ท่านพระสารีบุตร
 ไม่แสดงว่าเห็นด้วย และไม่คัดค้าน ข้อความของบริพาชกเหล่านั้น, ลุกจากที่นั่งไป โดย
 คิดว่าทูลถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วจักได้ทราบความข้อนี้. ครั้นกลับจากบิณฑบาต
 ภายหลังอาหารแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในตอนเช้า
 ทุกประการ. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า :-

สารีบุตร! พวกปริพาชกทั้งหลายอื่น ยังอ่อนความรู้ ไม่ฉลาด จักรู้ได้อย่างไรกันว่า ใครมีเชื้อเหลือ ใครไม่มีเชื้อเหลือ.

สารีบุตร! บุคคลที่มีเชื้อ (อุปาติ) เหลือ ๙ จำพวก ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้ แม้ตายไป ก็พ้นแล้วจากนรก พ้นแล้วจากกำเนิดเดรัจฉาน พ้นแล้วจากวิสัยแห่งเปรต พ้นแล้วจากอบาย ทุกคติ วินิบาต. บุคคลเก้าจำพวกเหล่านั้น เป็นอย่างไรเล่า? เก้าจำพวกคือ:-

(๑) สารีบุตร! บุคคลบางคนในภพนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มทีในส่วนศีล** **ทำได้เต็มทีในส่วนสมาธิ** แต่**ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา**. เพราะทำสังโยชน์ ๕ อย่างในเบื้องต้นให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น **อนาคามีผู้จะปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง**. สารีบุตร! นี่เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๑ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุกคติ วินิบาต.

(๒) สารีบุตร! บุคคลบางคนในภพนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มทีในส่วนศีล** **ทำได้เต็มทีในส่วนสมาธิ** แต่**ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา**. เพราะทำสังโยชน์ ๕ อย่างในเบื้องต้นให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น **อนาคามีผู้จะปรินิพพานเมื่ออายุพ้นกึ่งแล้วจนถึงที่สุด**. สารีบุตร! นี่เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๒ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุกคติ วินิบาต.

(๓) สารีบุตร! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มที่ในส่วนศีล** **ทำได้เต็มที่ในส่วนสมาธิแต่ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา**. เพราะทำสังโยชน์ ๕ อย่างในเบื้องต้นให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น **อนาคามีผู้จะปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรเร็วแรง**. สารีบุตร! นี่เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๓ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบายทุกติ วินิบาต.

(๔) สารีบุตร! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มที่ในส่วนศีล** **ทำได้เต็มที่ในส่วนสมาธิ แต่ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา**. เพราะทำสังโยชน์ ๕ อย่างในเบื้องต้นให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น **อนาคามีผู้จะปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรเร็วแรง**. สารีบุตร! นี่เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๔ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบายทุกติ วินิบาต.

(๕) สารีบุตร! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มที่ในส่วนศีล** **ทำได้เต็มที่ในส่วนสมาธิแต่ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา**. เพราะทำสังโยชน์ ๕ อย่าง ในเบื้องต้นให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น **อนาคามีผู้มีกระแสในเบื้องต้นไปถึงอกนิฏฐภพ**. สารีบุตร! นี่เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๕ ที่เมื่อตายก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุกติ วินิบาต.

(๖) สารีบุตร! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มที่ในส่วนศีล** **แต่ทำได้พอประมาณในส่วนสมาธิ** **ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา**. เพราะ

ทำสังโยชน์ ๓ อย่างให้สิ้นไป, และเพราะมีราคะ โทสะ โมหะเบาบางน้อยลง, เป็น**สกทาคามี** ยังจะมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวเท่านั้น แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. สารีบุตร! นี่เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๖ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุกคติ วินิบาต.

(๗) สารีบุตร! บุคคลบางคนในภพนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มทีในส่วนศีล แต่ทำได้พอประมาณในส่วนสมาธิ ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา**. เพราะทำสังโยชน์ ๓ อย่างให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น **โสดาบันผู้มีพินนเดียว** คือจักเกิดในภพแห่งมนุษย์หนึ่งเดียวเท่านั้น แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. สารีบุตร! นี่เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๗ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรตจากอบาย ทุกคติ วินิบาต.

(๘) สารีบุตร! บุคคลบางคนในภพนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มทีในส่วนศีล แต่ทำได้พอประมาณในส่วนสมาธิ ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา**. เพราะทำสังโยชน์ ๓ อย่างให้สิ้นไป, บุคคลผู้นั้นเป็น **โสดาบันผู้ต้องท่องเที่ยวไปสู่สกุล ๒ หรือ ๓ ครั้ง** แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. สารีบุตร! นี่เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๘ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบายทุกคติ วินิบาต.

(๙) สารีบุตร! บุคคลบางคนในภพนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มทีในส่วนศีล แต่ทำได้พอประมาณในส่วนสมาธิ ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา**. เพราะทำสังโยชน์ ๓ อย่างให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น **โสดาบันผู้ต้องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์อีก ๗ ครั้งเป็นอย่างมาก** แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. สารีบุตร!

นี้เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๙ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิด เดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุกคติ วินิบาต.

สารีบุตร! ปริพาชกlothอื่น ยังอ่อนความรู้ ไม่ฉลาด จักรู้ได้ อย่างไรกันว่า ใครมีเชื้อเหลือ ใครไม่มีเชื้อเหลือ. สารีบุตร! บุคคลเหล่านี้แล ที่มีเชื้อเหลือ ๙ จำพวก เมื่อตายไป ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุกคติ วินิบาต.

สารีบุตร! ธรรมปริยายข้อนี้ ยังไม่เคยแสดงให้ปรากฏ แก่หมู่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย มาแต่กาลก่อน. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? เพราะเราเห็นว่า ถ้าเขาเหล่านั้นได้ฟังธรรมปริยายข้อนี้แล้ว จักพากันเกิด ความประมาท; อนึ่งเล่า ธรรมปริยายเช่นนี้ เป็นธรรมปริยายที่เรากล่าว ต่อเมื่อถูกถามเจาะจงเท่านั้น; ดังนี้แล.

- นวก. อี. ๒๓/๓๙๓/๒๑๖.

พระอรหันต์รู้จักอุปาทานขันธชัดแจ้งแล้วหลุดพ้น

ภิกษุ ท.! เมื่อใดแล ภิกษุมารู้ชัดแจ้งตามที่เป็นจริงแล้ว ซึ่งความ ก่อขึ้นแห่งอุปาทานขันธห้า, รู้ชัดแจ้งตามที่เป็นจริงแล้ว ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ของ อุปาทานขันธห้า, รู้ชัดแจ้งตามที่เป็นจริงแล้ว ซึ่งรสอร่อยแห่งอุปาทานขันธห้า, รู้ชัดแจ้งตามที่เป็นจริงแล้ว ซึ่งโทษแห่งอุปาทานขันธห้า และรู้ชัดแจ้งตามที่เป็นจริงแล้ว ซึ่งอุปายที่ไปให้พ้นอุปาทานขันธห้า ดังนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะไม่มีความยึดมั่น ;

ภิกษุ ท.! เมื่อนั้น ภิกษุนี้ เราเรียกว่าเป็นพระอรหันต์ ผู้สิ้น
 อาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลง
 ลงแล้ว มีประโยชน์ตนอันตามบรรลุแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปทั้งหมดแล้ว
 เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ดังนี้แล.

- ขนุถ. ส. ๑๗/๑๙๖/๒๙๗.

บุคคลผู้บรรลุอนุปาทาปรินิพพาน

ภิกษุ ท.! อนุปาทาปรินิพพาน เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ปฏิบัติแล้วอย่างนี้ ได้เฉพาะซึ่ง
 ความเข้าไปเพ่งอยู่ว่า "ถ้า (ปัจจัย) ไม่เคยมี, (ผล) ก็ต้องไม่มีอยู่แก่เรา ;
 ถ้า (ปัจจัยเพื่ออนาคต) จักไม่มีอยู่, (ผลในอนาคต) ก็ต้องไม่มีแก่เรา. สิ่ง
 ใดมีอยู่ สิ่งใดมีแล้ว เราย่อมละได้ซึ่งสิ่งนี้." ดังนี้. ภิกษุนั้น ไม่กำหนดใน
 ภพ ไม่เกาะเกี่ยวในสมภพ ย่อมเห็นซึ่งบทธันยิ่งขึ้นไปที่มีอยู่ ด้วยปัญญาอันชอบ
 ว่าเป็นบทธันสงบรังับ ; และ บทธัน แล เป็นบทธันเรอกกระทำให้แจ้งแล้ว
 หหมดสิ้นโดยประการทั้งปวง ; **มานานุสัย** ก็เป็นอันภิกษุนั้นละขาดแล้วทั้งสิ้นโดย
 ประการทั้งปวง ; **ภวราคานุสัย** ก็เป็นอันภิกษุนั้นละขาดแล้วทั้งสิ้นโดยประการ
 ทั้งปวง ; **อวิชชานุสัย** ก็เป็นอันภิกษุนั้นละขาดแล้วทั้งสิ้นโดยประการ
 ทั้งปวง ; เรอนั้นกระทำให้แจ้งซึ่ง **เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ** อันไม่มีอาสวะ
 เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้
 เข้าถึงแล้วแลอยู่.

ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า อนุปาทาปรินิพพาน.

- สตุตต. อ. ๒๓/๗๔/๕๒.

พระอรหันต์คือผู้เป็น อเสขะ

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ที่กล่าว ๗ กันว่า 'อเสขะ-อเสขะ' ดังนี้ ภิกษุ
ที่ถือว่าเป็นอเสขะ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ? พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย
สัมมาทิฏฐิชนิดเป็นอเสขะ, สัมมาสังกัปปะชนิดเป็นอเสขะ, สัมมาวาจา
ชนิดเป็นอเสขะ, สัมมากัมมันตะชนิดเป็นอเสขะ, สัมมาอาชีวะชนิดเป็น
อเสขะ, สัมมาวายามะชนิดเป็นอเสขะ, สัมมาสติชนิดเป็นอเสขะ, สัมมา-
สมาธิชนิดเป็นอเสขะ, สัมมาญาณะชนิดเป็นอเสขะ และสัมมาวิมุตติชนิด
เป็นอเสขะ

ภิกษุ ! ภิกษุที่ถือว่าเป็นพระอเสขะ (อรหันต์) ย่อมมีได้ ด้วยเหตุ
เพียงเท่านั้นแล

- ทสก. ปิ. ๒๔/๒๓๗/๑๑๑.

ลักษณะทั่วไปของความเป็นพระอรหันต์

ความเร่าร้อน หมดความสุข ย่อมมีไม่ได้แก่ท่านผู้เดินสุด
ทางสายไกลแล้ว, มีไม่ได้แก่ผู้ไม่รู้จักเสร้าโศก, มีไม่ได้แก่ผู้ได้
พ้นแล้วในทุก ๆ สิ่ง; และความเร่าร้อนหมดความสุข ย่อมมีไม่ได้
แก่ผู้ละกิเลสเครื่องร้อยรัดได้แล้วทุกกรณี.

เหล่าท่านผู้มีสติสมบูรณ์ ย่อมส่งตนไปเสียได้ ไม่ติดใจ-
ยินดีในถิ่นที่อยู่ ละอาลัยและสิ่งที่ทำให้อาลัยเสียได้ ดุจหงส์โฉบบิน
ละเปือกตมไปเสีย ฉะนั้น.

ท่านเหล่าใด ไม่มีการสังสม รู้จักการกินการอยู่ได้ดี มีความ
 พ้นอย่างว่างกิเลสเป็นโคจร มีความพ้นอย่างไม่มีอะไรให้หมายได้เป็น
 โคจร. คิดที่จะไปข้างหน้าของเหล่าท่านผู้เช่นนั้น ย่อมยากที่จะบอก
 ให้รู้กันได้ เหมือนทิศทางไปในอากาศของเหล่านกทั้งหลายฉะนั้น.

ท่านผู้สิ้นอาสวะแล้ว ไม่มีเรื่องยุ่งเกี่ยวกับอาหาร มีความพ้น
 อย่างว่างกิเลสเป็นโคจร มีความพ้นอย่างไม่มีอะไรให้หมายได้ เป็น
 โคจร. เรื่องราวเกี่ยวกับตัวท่านนั้น ยากที่จะบอกให้รู้กันได้ เหมือน
 ร่องรอยของบินในอากาศ ฉะนั้น.

อินทรีมีตาหูกมูกเป็นต้น ของท่านผู้ใด ไม่ทำพิษ คือสงบ
 รำบได้แล้ว เหมือนดั่งม้าที่สารถีเขาฝึกดีแล้ว แม้วงเทวาและมนุษย์
 ก็ยังนิยมชมชอบต่อท่านผู้ นั้น ที่ท่านได้ละมานะแล้ว หากอาสวะกิเลส
 ไม่ได้ ทั้งเป็นผู้คงที่อยู่.

ท่านเหล่าใด ไม่จำเป็นต้องเชื่อไปกับผู้อื่นเขา รู้แจ้งนิพพาน
 อันอะไรปรุงแต่งให้แปรเปลี่ยนไม่ได้ เป็นผู้ตัดรอยต่อคือกิเลสที่จะต่อ
 ภพต่อชาติ เป็นผู้ยอมทำลายโอกาสที่จะมีเพื่อเอาอะไรอีก และเป็น
 ผู้สิ้นหวัง. เหล่าท่านผู้เช่นนั้นแล เป็นอุตมบุรุษ.

- ฎ. ฐ. ๒๕/๒๗/๑๗.

ท่านผู้ใดเลิกข้องใจในเรื่องที่ว่า นี่ใช่ฝั่ง หรือไม่ใช่ฝั่ง หนอ
 ที่ว่าฝั่งนั้นอย่างไร ไม่ใช่ฝั่งนั้นอย่างไร หนอ ดังนี้, เป็นผู้ไม่กระวน
 กระวายใจได้แล้ว เป็นผู้พรากรมมาเสียดจากกิเลสอาสวะได้หมด ท่านผู้
 เช่นนั้นแล เราตถาคตเรียกว่า พราหมณ์แท้.

ความอาลัยของท่านผู้ใดไม่มีเสียแล้ว รู้ทั่วถึง มีปกติไม่ต้องถามคนอื่นว่าจะอะไรเป็นอย่างไรแล้ว, เป็นผู้หยั่งลงสู่อมตะ มีประโยชน์ตนอันถึงโดยลำดับแล้ว, เราตถาคตเรียกผู้นั้นว่า พราหมณ์แท้.

- ฎ. พุ. ๒๕/๖๗-๗๐/๓๖.

ท่านผู้ใดพิจารณาเห็นได้แล้ว ในสภาพที่มียิ่งและมีหย่อนในวิสัยโลก ไม่ได้ไหวหวั่นไปในอารมณ์ไหน ๆ ในโลกเลย, เป็นผู้รำบสงบแล้ว ไม่มีกิเลสฟุ้งก่อกวนเหมือนควีน ไม่มีความทุกข์ความคับแค้นแล้ว เป็นผู้ไม่หวังอะไรแล้ว, เราตถาคตกล่าวผู้นั้นว่าเป็นผู้ข้ามเสียได้ซึ่งความเกิดความแก่ ดังนี้.

- ติก. อ. ๒๐/๑๖๙/๔๗๑.

ท่านผู้ปฏิบัติจนเสร็จกิจในพรหมจรรย์แล้ว ไม่สะดุ้งหวาดเสียแล้ว ปราศจากตัณหาแล้ว หมดกิเลสที่จะรั้นเพื่อรักษามานะเสียแล้ว ตัดรอนความทุกข์เพียงดังลูกศรที่คอยทิ่มแทงในภพได้ ; สำหรับท่านผู้เช่นนี้ รูปกายนี้ชื่อว่าสิ้นสุดกันเพียงนี้ (เรือนร่างนี้มีในที่สุด).

- ฎ. พุ. ๒๕/๖๓๗/๓๔.

ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยเจ้า (อริยवास)

ภิกษุ ท.! การอยู่แบบพระอริยเจ้า ซึ่งพระอริยเจ้าทั้งหลาย ได้ อยู่มาแล้วก็ดี กำลังอยู่ในบัดนี้ก็ดี จักอยู่ต่อไปก็ดี มีเครื่องอยู่สืบประการเหล่านี้. สืบประการอะไรบ้างเล่า? สืบประการ คือ :-

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ละองค์ห้าได้ขาด, ประกอบพร้อมด้วยองค์หก, มีอารักขาอย่างเดียว, มีพนักพิงสี่ด้าน, เป็นผู้ถอนความเห็นว่าเป็นจริงดังไปคนละทางขึ้นเสียแล้ว, เป็นผู้ละการแสวงหาสิ้นเชิงแล้ว, เป็นผู้มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว, เป็นผู้มียกย่องสรรเสริญรับรางวัลแล้ว, เป็นผู้มิจิตหลุดพ้นด้วยดี, เป็นผู้มียปัญญาในความหลุดพ้นด้วยดี.

ภิกษุ ท.! (๑) ภิกษุเป็นผู้ ละองค์ห้าได้ขาด เป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ละกามฉันทะ, ละพยาบาท, ละถีนมิตถะ, ละอุทธัจจกุกกุจจะ และละวิจิกิจฉาได้แล้ว. ภิกษุ ท.! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ละองค์ห้าได้ขาด.

ภิกษุ ท.! (๒) ภิกษุเป็นผู้ ประกอบพร้อมด้วยองค์หก เป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ ได้เห็นรูปด้วยตา, ได้ฟังเสียงด้วยหู. ได้ดมกลิ่นด้วยจมูก, ได้ลิ้มรสด้วยลิ้น, ได้สัมผัสผัสโภภูฏัพพะด้วยกาย และได้รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ก็เป็นผู้ไม่ตีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติมีสัมปชัญญะอยู่ได้. ภิกษุ ท.! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์หก.

ภิกษุ ท.! (๓) ภิกษุเป็นผู้ มีอารักขาอย่างเดียว เป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ ประกอบการรักษาคิดด้วยสติ. ภิกษุ ท.! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่ามีอารักขาอย่างเดียว.

ภิกษุ ท.! (๔) ภิกษุเป็นผู้ มีพนักพิงสี่ด้าน เป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ พิจารณาแล้วเสพของสิ่งหนึ่ง, พิจารณาแล้ว

อดคณันของสิ่งหนึ่ง, พิจารณาแล้วเว้นขาดของสิ่งหนึ่ง, พิจารณาแล้วบรรเทาของสิ่งหนึ่ง, ภิกษุ ท.! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีพนักพิงสี่ด้าน^๑.

ภิกษุ ท.! (๕) ภิกษุเป็นผู้ **ถอนความเห็นว่างจริงดังไปคนละทางขึ้นเสียแล้ว** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ถอนสละ คาย ปล่อย ละ ทิ้ง เสียแล้ว ซึ่งความเห็นว่างจริงดังไปคนละทางมากอย่างของเหล่าสมณพราหมณ์มากผู้ด้วยกัน ที่มีความเห็นว่า "โลกเที่ยง บ้าง, โลกไม่เที่ยง บ้าง, โลกมีที่สุด บ้าง, โลกไม่มีที่สุด บ้าง, ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น บ้าง, ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น บ้าง, ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีก บ้าง, ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมไม่มีอีก บ้าง, ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็มีไม่มีอีกก็มี บ้าง, ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็หาไม่ได้ไม่มีอีกก็หาไม่ได้ บ้าง. ภิกษุ ท.! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ถอนความเห็นว่างจริงดังไปคนละทาง (ปัจเจกสัจจะ) ขึ้นเสียแล้ว.

ภิกษุ ท.! (๖) ภิกษุเป็นผู้ **ละการแสวงหาสิ้นเชิงแล้ว** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ละการแสวงหากามแล้ว, เป็นผู้ละการแสวงหาภพแล้ว. และการแสวงหาพรหมจรรย์ของเขอนั้นก็ระงับไปแล้ว. ภิกษุ .! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ละการแสวงหาสิ้นเชิงแล้ว.

๑. การพิจารณาแล้วเสพ ใช้กับ สิ่งของ บุคคล ธรรม ที่ควรเสพ.

การพิจารณาแล้วอดคณัน ใช้กับ เวทนา ถ้อยคำ อารมณ์ ที่ควรอดคณัน.

การพิจารณาแล้วงดเว้น ใช้กับ สิ่งของ บุคคล ธรรม ที่ควรเว้น.

การพิจารณาแล้วบรรเทา ใช้กับ อกุศลวิตกทุกชนิด.

ภิกษุ ท.! (๗) ภิกษุเป็นผู้ **มีความดำริไม่ชุ่นมัว** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ละความดำริในทางกามเสียแล้ว, เป็นผู้ละความดำริในทางพยาบาทเสียแล้ว, และเป็นผู้ละความดำริในทางเบียดเบียนเสียแล้ว. ภิกษุ ท.! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีความดำริไม่ชุ่นมัว.

ภิกษุ ท.! (๘) ภิกษุเป็นผู้ **มีกายสังขารอันสงบรำงับแล้ว** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะละสุขเสียได้ เพราะละทุกข์เสียได้ และเพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน จึงบรรลุลุณณที่ ๔ อันไม่มีทุกข์และสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีกายสังขารอันสงบรำงับแล้ว.

ภิกษุ ท.! (๙) ภิกษุเป็นผู้ **มีจิตหลุดพ้นด้วยดี** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ที่มีจิตหลุดพ้นแล้วจากราคะ จากโทสะ จากโมหะ, ภิกษุ ท.! ภิกษุอย่างนี้ชื่อว่าเป็นผู้มีจิตหลุดพ้นด้วยดี.

ภิกษุ ท.! (๑๐) ภิกษุเป็นผู้ **มีปัญญาในความหลุดพ้นด้วยดี** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดว่า "เราละ ราคะ โทสะ โมหะ เสียแล้ว ถอนขึ้นได้กระทั่งราก ทำให้เหมือนตาลยอดเน่า ไม่ให้มีไม่ให้เกิดได้อีกต่อไป" ดังนี้. ภิกษุ ท.! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีปัญญาในความหลุดพ้นด้วยดี.

ภิกษุ ท.! ในกาลยึดยาวฝ่าย **อดีต** พระอริยเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ได้เป็นอยู่แล้วอย่างพระอริยเจ้า ; พระอริยเจ้าทั้งหมดเหล่านั้น ก็ได้เป็นอยู่แล้ว ในการอยู่อย่างพระอริยเจ้า สิบประการนี้เหมือนกัน.

ภิกษุ ท.! ในกาลยึดยาวฝ่าย **อนาคต** พระอริยเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่ง จักเป็นอยู่อย่างพระอริยเจ้า ; พระอริยเจ้าทั้งหมดเหล่านั้น ก็จักเป็นอยู่ในการ อยู่อย่างพระอริยเจ้า สิบประการนี้เหมือนกัน.

ภิกษุ ท.! ในกาล **บัดนี้** พระอริยเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กำลังเป็น อยู่อย่างพระอริยเจ้า ; พระอริยเจ้าทั้งหมดเหล่านั้น ก็กำลังเป็นอยู่ในการอยู่ อย่างพระอริยเจ้า สิบประการนี้เหมือนกัน.

ภิกษุ ท.! การอยู่แบบพระอริยเจ้า ซึ่งพระอริยเจ้าทั้งหลายได้อยู่ มาแล้วก็ดี กำลังอยู่ในบัดนี้ก็ดี จักอยู่ต่อไปก็ดี มีเครื่องอยู่สิบประการเหล่านี้แล.

- ทสก. อ. ๒๔/๓๑-๓๔/๒๐.

ผู้มีคุณลักษณะพิเศษของพระอรหันต์

ภิกษุ ท.! ภิกษุผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึง ที่สุด มีพรหมจรรย์ถึงที่สุด เป็นผู้จบกิจถึงที่สุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ ทั้งหลาย ย่อมประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ. ธรรมสามประการเหล่าไหนเล่า ? สามประการคือ ประกอบด้วย **ศีลขันธอันเป็นอเสขะ** ด้วย **สมาธิขันธอันเป็น อเสขะ** ด้วย **ปัญญาขันธอันเป็นอเสขะ**. ภิกษุ ท.! ภิกษุผู้มีความสำเร็จถึง

ที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด มีพรหมจรรย์ถึงที่สุด เป็นผู้จบกิจถึงที่สุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เหล่านี้แล.

ภิกษุ ท.! ภิกษุผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด มีพรหมจรรย์ถึงที่สุด เป็นผู้จบกิจถึงที่สุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมประกอบด้วยธรรมสามประการแม้อื่นอีก. ธรรมสามประการ แม้อื่นอีกเหล่าไหนเล่า? สามประการคือ ประกอบด้วย **อิทธิปาฏิหาริย์** ด้วย **อาเทศนาปาฏิหาริย์** ด้วย **อนุศาสนีปาฏิหาริย์**. ภิกษุ ท.! ภิกษุผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด มีพรหมจรรย์ถึงที่สุด เป็นผู้จบกิจถึงที่สุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เหล่านี้แล.

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๕๓/๒๑๗.

(ยังมีคุณลักษณะพิเศษของพระอรหันต์ อย่างอื่นนอกไปจากอเสขธรรมสามและปาฏิหาริย์สามเหล่านี้อีก แต่เห็นว่าไม่จำเป็นที่จะนำมาใส่ไว้ในที่นี่).

พระอรหันต์มีคุณลักษณะที่น่าสนใจ

(หลังจากที่ได้ตรัสว่า พระอรหันต์ เป็นผู้เลิศในโลกทั้งปวงยิ่งกว่าสัตตาวาสและภวัคค-พรหมแล้ว (ข้อความนั้นอยู่ในหัวข้อถัดไปจากหัวข้อนี้) ได้ตรัสข้อความที่ประพันธ์เป็นคาถา ดังต่อไปนี้ :-)

พระอรหันต์ ท. ท่านมีความสุขหนอ.

ตัณหาของท่าน ไม่มี, ท่านถอนอัสสมิมานะหมดสิ้นแล้ว,

ท่านทำลายข่ายแห่งโมหะได้แล้ว, ท่านถึงความไม่หวั่นไหวแล้ว,

จิตของท่านนั้นไม่ขุ่นมัว, ไม่มีอะไรฉาบไล้ท่านให้ติดอยู่ในโลก,
ท่านเป็นเสมือนพรหม^๑ ผู้ไม่มีอาสวะ, รอบรู้ซึ่งเบญจขันธ์
มีสังขารมัจฉะ^๒ เป็นที่โคจร, เป็นสัพบุรุษ^๓ ที่ได้รับการยกย่อง
สรรเสริญ.

เป็นบุตรที่เกิดแต่อกพระพุทธรเจ้า, ถึงพร้อมแล้วด้วยรัตนะเจ็ด
ประการ^๔,

ผ่านการศึกษาในสิกขาทั้งสาม,

เป็นมหาวิระ^๕ เทียวไปในที่ต่าง ๆ,

ปราศจากภัยเวรโดยสิ้นเชิง, ถึงพร้อมแล้วด้วยองค์ (แห่งสัมมัตตะ^๖)
ทั้งสิบ

เป็นมหานาคผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว, นี้แหละคือผู้ประเสริฐในโลกละ,

ต้นขาของท่านไม่มี, อเสขญาณ เกิดขึ้นแล้วแก่ท่าน

ประชุมแห่งกายนี้มีแก่ท่านเป็นครั้งสุดท้าย,

๑. "พรหม" เป็นภาษาดึกดำบรรพ์ในอินเดีย หมายถึงผู้ประเสริฐสูงสุดแห่งสัตว์ทั้งหลาย.

๒. สังขารมัจฉะ ได้แก่ สัทธา หิริ โอตตปปะ สุตตะ วิริยะ สติ ปัญญา (พุทธภาษิต ๒๓/๑๔๗/๘๔)

๓. คำว่า "สัพบุรุษ" คำนี้ อาจจะเป็นคำประหลาดที่สุดสำหรับพวกเราสมัยนี้ได้ ที่ท่านใช้
เป็นคำเรียกพระอรหันต์ แม้ในศิลาจารึกยุคหลังพุทธกาลตอนต้น ๆ.

๔. รัตนะเจ็ดประการ ในที่นี้ ท่านหมายถึง โภชณมครัตนเจ็ดประการ (พุทธภาษิต ๑๙/๑๓๙/๕๐๖)

๕. "มหาวิระ" คำนี้ ใช้ร่วมกันในระหว่างพุทธกับลัทธิอื่น เช่นเดียวกับ คำว่า ชินะ เป็นต้น.

๖. คำว่า "สัมมัตตะสิบ" หมายถึงความถูกต้องสิบประการ ดูรายละเอียดที่หัวข้อว่า "สัมมัตตะ
สิบของพระอเสขะ" หน้า ๕๕๖ และที่หน้า ๕๕๗ แห่งหนังสือเล่มนี้.

ไม่ต้องอาศัยปัจจัยจากใครอื่น ในสาระแห่งพรหมจรรย์.
 ไม่หวั่นไหวในเพราะวิชา (ชั้นแห่งมานะสาม) ทั้งหลาย,
 พันพิเศษแล้วจากการต้องมีภพใหม่, บรรลุแล้วตาม
 ลำดับซึ่งทันตฤมิ^๗,
 ท่านชนะโลกแล้วทั้งเบื้องบนเบื้องขวางและเบื้องล่าง,
 นันทิขของท่านไม่มี,
 ท่านประกาศธรรมในลักษณะนับถือสีหนาท,
 ท่านเป็นผู้รู้ในโลก อย่างไม่มีผู้รู้อื่นยิ่งกว่า, ดังนี้แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๐๑/๑๕๓.

พระอรหันต์เลิศกว่าภวักคพรหม

ภิกษุ ท.! รูป .... เวทนา .... สัญญา .... สังขาร ....
 วิญญาณ (แต่ละอย่าง) ไม่เที่ยง; สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์; สิ่งใด
 เป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา; สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นอันบุคคลพึงเห็น
 ด้วยปัญญาโดยชอบตามที่เป็นอย่างนี้ว่า "นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา
 นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! อริยสาวกผู้มีการสดับ เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย
 แม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ. เมื่อ

๗. ฤมิแห่งผู้ฝึกตนถึงที่สุดแล้ว คือพระอรหันต์.

เปื้อน่าย ย่อมคลายกำหนด ; เพราะคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้น ; เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว. อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! สัตตวาสามิประมาณเท่าใด ภาวคค (พรหม) มีประมาณเท่าใด พวกที่เลิศประเสริฐในโลก คือพวกพระอรหันต์ แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๐๑/๑๕๒.

ผู้ข้ามพ้นกามโลก-รูปโลก_อรูโลก ยังไม่ชื่อว่าข้ามพ้นโลก (จนกว่าจะลุลอนาสวสังขยาเวทยิตนิโรธ)

พราหมณ์! กามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้ ใน อริยวินัยเรียกกันว่า โลก. ห้าอย่าง อย่างไรเล่า? ห้าอย่าง คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ .... เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยโสตะ .... กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยมานะ .... รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยทิวหา .... โผฐฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยผิวกาย อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด. พราหมณ์! กามคุณห้าอย่างเหล่านี้แล ในอริยวินัยเรียกกันว่า โลก.

พราหมณ์! ภิกษุในภรรณินี้ สงัดจากกาม สงัดจากกุศลธรรม เข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. พราหมณ์! ภิกษุนี้เขากล่าวกันว่า ได้ถึงที่สุดแห่งโลก อยู่ในที่สุดแห่งโลก ;

คนพวกอื่นกล่าวถึงภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า "ภิกษุนี้ยังเฝ้าอยู่อยู่กับโลก ยังไม่ออกจากโลก" ดังนี้. พราหมณ์! ถึงแม้เราก็ก้าวอย่างนี้ว่า "ภิกษุนี้ ยังเฝ้าอยู่อยู่กับโลก ยังไม่ออกจากโลก".

(ในกรณีแห่ง ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสนัญญายตนะ อากิญจัญญายตนะ และ เนวสัญญานาสัญญายตนะ ก็มีข้อความที่ตรัสไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งปฐมฌานข้างบน)

พราหมณ์! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะ เสียได้โดยประการทั้งปวง เข้าถึง สัญญาเวทิตินิโรธ แล้วแลอยู่; แม้ อาสวะทั้งหลายของเขอนั้นก็สิ้นไปรอบ เพราะเห็นด้วยปัญญา อยู่. พราหมณ์! ภิกษุนี้ อันใคร ๆ ย่อมกล่าวว่า ได้ถึงซึ่งที่สุดแห่งโลก อยู่ในที่สุดแห่งโลก ข้ามแล้วซึ่งเครื่องข้องในโลก, ดังนี้แล.

- นวก. อี. ๒๓/๔๔๘/๒๔๒.

พระอรหันต์คือผู้เป็นเกพลี

(จบพรหมจรรย์แล้ว อยู่โดยปราศจากกรรมห้า แต่ถึงพร้อมด้วยกรรมห้า)

ภิกษุ ท.! ภิกษุมือองค์ห้าอันละขาดแล้ว และมีองค์ห้าอันประกอบพร้อมแล้ว เรากล่าวว่า เป็น เกพลี (มีไภวฉลยกรรม) อยู่จบพรหมจรรย์ เป็น อุดมบุรุษ ในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้มีองค์ห้าอันละขาดแล้ว เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ มีกามฉันทะขาดแล้ว มีพยาบาทอันละขาด

แล้ว มีถิ่นมิตระอันละขาดแล้ว มีอุทัจจกุกุจะอันละขาดแล้ว มีวิจิกิจจาอันละขาดแล้ว. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล ภิกษุเป็นผู้มีองค์ห้าอันละขาดแล้ว.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุเป็นผู้มีองค์ห้าอันประกอบพร้อมแล้ว เป็นอย่างไรเล่า ?** ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ ประกอบพร้อมแล้วด้วยศีลขันธอันเป็นอเสขะ ประกอบพร้อมแล้วด้วยสมาธิขันธอันเป็นอเสขะ ประกอบพร้อมแล้วด้วยปัญญาขันธอันเป็นอเสขะ ประกอบพร้อมแล้วด้วยวิมุตติขันธอันเป็นอเสขะ ประกอบพร้อมแล้วด้วยวิมุตติญาณทัสสนขันธอันเป็นอเสขะ. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล ภิกษุเป็นผู้มีองค์ห้าอันประกอบพร้อมแล้ว.

ภิกษุ ท.! ภิกษุมีองค์ห้าอันละขาดแล้ว และมีองค์ห้าอันประกอบพร้อมแล้ว เรากล่าวว่า เป็นเกพลี อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นอุตมบุรุษ ในธรรมวินัยนี้

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

กามฉันทะ พยาบาท ถิ่นมิตระ อุทัจจกุกุจะ และวิจิกิจจา ไม่มีแก่ภิกษุโดยประการทั้งปวง; ภิกษุผู้เช่นนั้น สมบูรณ์ด้วยอเสขศีล อเสขสมาธิ อเสขปัญญา อเสขวิมุตติ และอเสขญาณ. ภิกษุผู้เช่นนั้น สมบูรณ์ด้วยองค์ห้า เว้นขาดจากองค์ห้า. ภิกษุผู้เช่นนั้น ท่านกล่าวว่าเป็น "เกพลี" ในธรรมวินัยนี้.

- ทสก.อ. ๒๔/๑๗/๑๒.

ผู้เป็นเทพสี่บุคคล ในพุทธศาสนา

ภิกษุ ท.! ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะเจ็ดประการ (สตตมฺฐานกฺุสโล) ผู้พิจารณาไตร่ตรองธรรมโดยวิธีสามประการ (ติวิธูปปริกฺขิ) เราเรียกว่า เทพสี่^๑ อยู่จบกิจแห่งพรหมจรรย์ เป็นอุดมบุรุษ ในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุ ท.! ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะเจ็ดประการ นั้นเป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดซึ่งรูป รู้ชัดซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป รู้ชัดซึ่งความดับไม่เหลือแห่งรูป รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป รู้ชัดซึ่งอัสสาทะ (รสอร่อย) แห่งรูป รู้ชัดซึ่งอาทีนวะ (โทษอันต่ำทราม) แห่งรูป รู้ชัดซึ่งนิสสรณะ (อุบายเป็นเครื่องออกไปพ้น) จากรูป (รวมเจ็ดประการ).

(ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป ทุกประการ ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งขันธ์ เท่านั้น).

ภิกษุ ท.! รูป เป็นอย่างไรเล่า ? มหาภูตรูปสี่อย่างด้วย รูปที่อาศัยมหาภูตรูปสี่อย่างด้วย : นี้เราเรียกว่ารูป ; การเกิดขึ้นแห่งรูป ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร; ความดับไม่เหลือแห่งรูป ย่อมมี เพราะความ

---

๑. คำว่า "เทพสี่" ไม่เป็นที่แจ่มแจ้งแก่นักศึกษาแห่งยุคปัจจุบัน มักจะแปลกันว่า ผู้บริบูรณ์ด้วยคุณทั้งปวง ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เป็นคำใช้เรียกพระอรหันต์ ในความหมายที่ว่า เข้าถึงธรรมอันเป็นไภวีย์ ในระดับเดียวกันกับปรมาตมฺนของฝ่ายฮินดู เป็นคำสาধারণที่ใช้ร่วมกันทุกลัทธิแห่งยุคนั้น เช่นเดียวกับคำว่า อรหันต์ นั้นเอง จึงควรใช้ทับศัพท์ว่าเทพสี่ ไม่ควรแปล จนกว่าจะกลายเป็นคำที่รู้จักกันไป. ควรจะยุติเป็นอย่างไร ของท่านผู้รู้จึงวินิจฉัยดูเองเถิด. -ผู้รวบรวม.

ดับไม่เหลือแห่งอาหาร ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็น **ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป**, ได้แก่สิ่งเหล่านี้ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำกรงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพยายามชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ ; สุขโสมนัสที่อาศัยรูปเกิดขึ้น อันใด ๆ, นี้เป็น **อัสสาทะแห่งรูป**; ข้อที่รูป ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา อันใด, นี้ เป็น **อาทีนวะแห่งรูป**; การนำออกเสียได้ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ กล่าวคือการละเสียได้ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูป อันใด, นี้เป็น **นิสสรณะเครื่องออกจากรูป** (รวมเป็นสิ่งที่ต้องรู้ชัดเจตอย่าง).

ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด รู้ด้วยปัญญาอันยิ่งซึ่งรูปว่า อย่างนี้ คือรูป, อย่างนี้ คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป, อย่างนี้ คือความดับไม่เหลือแห่งรูป, อย่างนี้ คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป, อย่างนี้ คืออัสสาทะแห่งรูป, อย่างนี้ คืออาทีนวะแห่งรูป, อย่างนี้ คือ นิสสรณะแห่งรูป, ดังนี้แล้ว เป็น **ผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งรูป**; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เป็น **ผู้ปฏิบัติดีแล้ว**. บุคคลเหล่าใด เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว, บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า **หยั่งในธรรมวินัยนี้**.

ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด รู้ด้วยปัญญาอันยิ่งซึ่งรูปว่า อย่างนี้ คือรูป, อย่างนี้ คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป, อย่างนี้ คือความดับไม่เหลือแห่งรูป, อย่างนี้ คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป, อย่างนี้ คืออัสสาทะแห่งรูป, อย่างนี้ คืออาทีนวะแห่งรูป, อย่างนี้ คือ นิสสรณะ

แห่งรูป, ดังนี้แล้ว เป็นผู้พิเศษแล้ว เพราะความเปื้อน่าย เพราะความ
 คลายกำหนด เพราะความดับไม่เหลือ เพราะความไม่ยึดมั่น ซึ่งรูป. สมณะ
 หรือพรหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้พิเศษแล้วด้วยดี (สุวิมุตตา).

บุคคลเหล่าใด เป็นผู้พิเศษแล้วด้วยดี, บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า
 เป็นเทพี. บุคคลเหล่าใด เป็นเทพี, วัฏฏะของบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่มี
 เพื่อการบัญญัติ.

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งเวทนา
 หกหมู่เหล่านี้ คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชา-
 เวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา :
 นี้เราเรียกว่าเวทนา ; การเกิดขึ้นแห่งเวทนา ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่ง
 ผัสสะ; ความดับไม่เหลือแห่งเวทนา ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ ;
 มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐ นั่นเอง เป็น ข้อปฏิบัติให้ถึงความ
 ดับไม่เหลือแห่งเวทนา, ...ฯลฯ .... [ข้อความต่อไปนี้มีเนื้อความอย่างเดียวกับ
 กับในกรณีแห่งรูป ต่างกันแต่เพียงว่านี่เป็นกรณีแห่งเวทนาเท่านั้น ไปจนถึงคำว่า .... สมณะ
 หรือพรหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้พิเศษแล้วด้วยดี (สุวิมุตตา.)].

บุคคลเหล่าใด เป็นผู้พิเศษแล้วด้วยดี, บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า
 เป็นเทพี บุคคลเหล่าใดเป็นเทพี, วัฏฏะของบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่มี
 เพื่อการบัญญัติ.

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งสัญญา
 หกหมู่เหล่านี้ คือ รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โสภณัญญา-

สัญญา อัมมสัญญา : นี้เราเรียกว่าสัญญา ; **ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา** ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ; **ความดับไม่เหลือแห่งสัญญา** ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐ นั้นเอง เป็น **ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสัญญา**, ... ฯลฯ .... [ข้อความต่อไปนี้มีเนื้อความอย่างเดียวกับในกรณีแห่งรูป ต่างกันแต่เพียงว่านี่เป็นกรณีแห่งสัญญา เท่านั้นไปจนถึงคำว่า .... สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้พิเศษแล้วด้วยดี (สุวิมุตตา).].

บุคคลเหล่าใด เป็นผู้พิเศษแล้วด้วยดี, บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นเกพลี. บุคคลเหล่าใด เป็นเกพลี, วัฏฏะของบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่มีเพื่อการบัญญัติ.

ภิกษุ ท.! **สังขาร**ทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! หมูแห่งเจตนาหกหมู่เหล่านี้ คือ รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา อัมมสัญญาเจตนา : นี้เราเรียกว่า **สังขาร**ทั้งหลาย; **ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร** ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ ; **ความดับไม่เหลือแห่งสังขาร** ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั้นเอง เป็น **ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร**, ... ฯลฯ .... [ข้อความต่อไปนี้มีเนื้อความอย่างเดียวกับในกรณีแห่งรูป ต่างกันแต่เพียงว่านี่เป็นกรณีแห่งสังขารเท่านั้น ไปจนถึงคำว่า ....สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้พิเศษแล้วด้วยดี (สุวิมุตตา).].

บุคคลเหล่าใด เป็นผู้พิเศษแล้วด้วยดี, บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นเกพลี, บุคคลเหล่าใด เป็นเกพลี, วัฏฏะของบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่มีเพื่อการบัญญัติ.

ภิกษุ ท.! วิญญาณ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่ง วิญญาณหกหมู่เหล่านี้ คือจักษุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ : นี้เราเรียกว่าวิญญาณ; **ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ** ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป; **ความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ** ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งนามรูป; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐ นั้นเอง เป็น **ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ**,.... ฯลฯ ... [ข้อความต่อไปนี้มีเนื้อความอย่างเดียวกับในกรณีแห่งรูป ต่างกันแต่เพียงว่านี้เป็นกรณีแห่ง วิญญาณเท่านั้น ไปจนถึงคำว่า ....สมณะหรือพรหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี (สุวิมุตตา).].

บุคคลเหล่าใด เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี, บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นเทพสี. บุคคลเหล่าใด เป็นเทพสี, วัฏฏะของบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่มีเพื่อการบัญญัติ.

ภิกษุ ท ! ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในฐานะเจ็ดประการ (สต.ตฎฐานกุสโล) ด้วยอาการอย่างนี้ แล

ภิกษุ ท.! **ภิกษุเป็นผู้พิจารณาไตร่ตรวนธรรมโดยวิธีสามประการ (ติวิธูปปริกขิ) นั้นเป็นอย่างไรเล่า?** ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมพิจารณา ไตร่ตรวนธรรม โดยความเป็น **ธาตุ**; ย่อมพิจารณาไตร่ตรวนธรรม โดยความเป็น **อายตนะ**; ย่อมพิจารณาไตร่ตรวนธรรม โดยความเป็น **ปฏิจจสมุปบาท**.
ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้พิจารณาไตร่ตรวนธรรมโดยวิธีสามประการ ด้วยอาการ อย่างนี้ แล.

ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในฐานะเจ็ดประการด้วย เป็นผู้พิจารณาใคร่ครวญธรรมโดยวิธีสามประการด้วย เราเรียกว่า เกพลี อยู่จบกิจแห่งพรหมจรรย์ เป็นอุตมบุรุษ ในธรรมวินัยนี้, ดังนี้แล.

- ขนฺธ.สํ. ๑๗/๗๖-๘๐/๑๑๘-๑๒๔.

มีศีลงาม - ธรรมงาม - ปัญญางาม ก็เป็นเกพลี !

ภิกษุ ท.! ภิกษุผู้มีกัลยาณศีล มีกัลยาณธรรม มีกัลยาณปัญญา เรากล่าวว่าเป็น เกพลี อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นอุตมบุรุษ ในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้มีกัลยาณศีล เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ที่มีศีล สำรวมด้วยการสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลายแม้มีประมาณเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย อยู่. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้มีกัลยาณศีล. ด้วยอาการเพียงเท่านั้นแล ชื่อว่ามีกัลยาณศีล.

ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้มีกัลยาณธรรม เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ตามประกอบซึ่งความเพียรในการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการอยู่. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้มีกัลยาณธรรม. ด้วยอาการเพียงเท่านั้นแล ชื่อว่ามีกัลยาณศีล มีกัลยาณธรรม.

ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้มีกัลยาณปัญญา เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ กระทำให้แจ้ง ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้

เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้มีกัลยาณปัญญา. ด้วยอาการอย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่ามีกัลยาณศีล มีกัลยาณธรรม มีกัลยาณปัญญา; เราเรียกว่า เป็นเทพลี อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นอุตตมบุรุษ ในธรรมวินัยนี้.

- อิติวุ. พุ. ๒๕/๓๐๓/๒๗๗.

(คำว่า **เทพลี** เป็นคำโบราณ มีความสำคัญ ใช้พูดกันทั่วไป เช่นเดียวกับคำว่า อรหันต์; มาบัดนี้เราไม่ได้ยินคำนี้ เพราะไม่นำมาใช้ ถ้านำมาใช้ก็แปลให้มีความหมายเป็น อย่างใดอย่างหนึ่งไป จนหมดความศักดิ์สิทธิ์ ไม่ใช่คำว่าเทพลี จึงไม่ชินหูเหมือนคำว่าอรหันต์. ขอให้เราใช้คำว่า เทพลี นี้ให้ติดปาก ให้ชินหู ก็จะได้มีคำสำคัญใช้กันมากขึ้นกว้างขวางออกไป ในฐานะเป็นเครื่องเตือนใจ.

ผู้รวบรวมมีความเห็นว่า ศีลงาม - ธรรมงาม - ปัญญางาม ก็คืออริยอัฏฐังคิกมรรค นั้นเอง ผลแห่งอริยอัฏฐังคิกมรรคคือความเป็นเทพลี จึงนำข้อความนี้มารวมไว้ในหมวดนี้).

ผู้ละอาสวะนานาแบบ

ก. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการเห็น

ภิกษุ ท.! อริยสาวกผู้มีการสดับ ได้เห็นพระอริยเจ้า ฉลาดใน ธรรมของพระอริยเจ้า ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า ได้เห็นสัพบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัพบุรุษ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัพบุรุษ, ย่อมรู้ชัด ซึ่งธรรมทั้งหลายที่ควรกระทำไว้ในใจ และไม่ควรกระทำไว้ในใจ. อริยสาวก นั้น รู้ชัดอยู่ซึ่งธรรมทั้งหลายที่ควรกระทำไว้ในใจและไม่ควรกระทำไว้ในใจ, ท่านย่อมไม่กระทำไว้ในใจซึ่งธรรมทั้งหลายที่ไม่ควรกระทำไว้ในใจ, จะกระทำไว้ในใจแต่ธรรมทั้งหลายที่ควรกระทำไว้ในใจเท่านั้น.

ภิกษุ ท.! ธรรมทั้งหลายอันไม่ควรกระทำไว้ในใจ ที่อริยสาวกท่านไม่ควรกระทำไว้ในใจนั้น เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อบุคคลกระทำไว้ในใจซึ่งธรรมเหล่าใด อยู่, กามาสวะ ภวาสวะ หรืออวิชชาสวะก็ตาม ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญยิ่งขึ้น; ธรรมเหล่านี้แลเป็นธรรมที่ไม่ควรกระทำไว้ในใจ ซึ่งอริยสาวกท่านไม่ควรกระทำไว้ในใจ.

ภิกษุ ท.! ธรรมทั้งหลาย อันเป็นธรรมที่ควรกระทำไว้ในใจ ที่อริยสาวกท่านกระทำไว้ในใจนั้น เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! กามาสวะ ภวาสวะ หรืออวิชชาสวะก็ตาม ที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วย่อมละไป แก่บุคคลผู้กระทำซึ่งธรรมเหล่าใดไว้ในใจ อยู่; ธรรมเหล่านี้แลเป็นธรรมที่ควรกระทำไว้ในใจ ซึ่งอริยสาวกท่านกระทำไว้ในใจ.

เพราะอริยสาวกนั้นไม่กระทำไว้ในใจ ซึ่งธรรมทั้งหลายที่ไม่ควรกระทำไว้ในใจ แต่มากระทำไว้ในใจแต่ธรรมทั้งหลายที่ควรกระทำไว้ในใจเท่านั้น, อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิด จึงไม่เกิดขึ้น และอาสวะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมละไป. อริยสาวกนั้น ย่อม กระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ว่า "ทุกข์เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้" ดังนี้. เมื่ออริยสาวกนี้ กระทำไว้ในใจโดยแยบคายอยู่อย่างนี้, **สังโยชน์สาม คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมพัตตปราคาส** ย่อมละไป. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลายจะพึงละเสียด้วยการเห็น.

- มุ. ม. ๑๒/๑๕/๑๒.

ข. อาสวะส่วนที่จะได้ด้วยการสำรวม

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการสำรวม เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ **พิจารณาโดยแยกกายแล้วเป็นผู้สำรวมด้วยการสังวรในอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ** อันเป็นอินทรีย์ที่เมื่อภิกษุไม่สำรวมแล้ว, อาสวะ ท. อันเป็นเครื่องทำให้คับแค้นและเร่าร้อน จะพึงบังเกิดขึ้น. และเมื่อภิกษุเป็นผู้สำรวมแล้วเป็นอยู่, อาสวะทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำความคับแค้นและเร่าร้อน จะไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นเพราะเมื่อภิกษุไม่สำรวม ด้วยอาการอย่างนี้, อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องทำความคับแค้นและเร่าร้อนจะพึงบังเกิดขึ้น, และเมื่อภิกษุสำรวมแล้วเป็นอยู่ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องทำความคับแค้นและเร่าร้อนจะไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการสำรวม.

- มุ. ม. ๑๒/๑๖/๑๓.

ค. อาสวะส่วนที่จะได้ด้วยการเสพ

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการเสพเฉพาะสิ่งที่ควรเสพ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุในกรณีนี้ **พิจารณาโดยแยกกายแล้ว จึงนุ่งห่มจีวร** เพียงเพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสทั้งหลาย อันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แด และสัตว์เสือกคลานทั้งหลาย, เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะอันให้เกิดความละอาย; เธอ **พิจารณาโดยแยกกายแล้ว จึงบริโภคนิเวศนา** ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา. ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง, แต่ฉันเพียงเพื่อให้กายนี้ตั้งอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตเป็นไป เพื่อป้องกันความลำบาก เพื่อบำรุงพระพรหมจรรย์, ด้วยคิดว่า เราจักกำจัดเวทนาเท่าเสีย

แล้ว ไม่ทำเวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น. ความที่อายุดำเนินไปได้ ความไม่มีโทษเพราะอาหาร และความอยู่ผาสุกสำราญ จักมีแก่เรา; เธอ**พิจารณาโดยแยบคายแล้ว จึงใช้สอยเสนาสนะ** เพียงเพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสทั้งหลายอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลานทั้งหลาย, เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายอันจะพึงมีจากดินฟ้าอากาศ และเพื่อความเป็นผู้ยินดีอยู่ได้ในที่หลีกเร้นสำหรับภาวณา; เธอ **พิจารณาโดยแยบคายแล้ว จึงบริโภคนิเวศ** ซึ่งเป็นปัจจัยเกื้อกูลแก่คนไข้ เพียงเพื่อบำบัดทุกข์เวทนาอันเกิดจากรักษาต่าง ๆ และเพียงเพื่อความเป็นผู้ไม่ต้องทนทุกข์เป็นอย่างยิ่ง. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นเพราะเมื่อภิกษุไม่พิจารณาแล้วเสพเฉพาะสิ่งที่ควรเสพ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องทำความคับแค้นและเร่าร้อน จะพึงบังเกิดขึ้น, และเมื่อภิกษุพิจารณาแล้วเสพเฉพาะสิ่งที่ควรเสพอยู่ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องทำความคับแค้นและเร่าร้อน จะไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะละเสียด้วยการเสพเฉพาะสิ่งที่ควรเสพ.

- มุ. ม. ๑๒/๑๗/๑๔.

ง. อาสวะส่วนที่จะได้ด้วยการอดกัณ

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการอดกัณ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ **พิจารณาโดยแยบคายแล้ว** เป็นผู้**อดทนต่อความหนาว ต่อความร้อน**, เป็นผู้**อดทนต่อความหิว ต่อความระหาย**, เป็นผู้**อดทนต่อสัมผัสอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลานทั้งหลาย**, เป็นผู้**มีชาติแห่งบุคคลผู้อดกัณต่อ คลองแห่งถ้อยคำอันหยาบคาย, อันว่าร้าย**, และเป็นผู้**อดกัณต่อ ทุกข์เวทนาในกาย** ที่เกิดขึ้นแล้ว

อย่างกล้าแข็งแสบเผ็ด ขมขื่น ไม่เป็นที่สบายใจ หรือจวนจะถึงแก่ชีวิตได้. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นเพราะ เมื่อภิกษุไม่อดกลั้นอดทนด้วยอาการอย่างนี้. อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะพึงบังเกิดขึ้น, และเมื่อภิกษุอดกลั้นอดทนอยู่ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะละเสียด้วยการอดกลั้น.

- มุ. ม. ๑๒/๑๘/๑๕.

จ. อาสวะส่วนที่จะได้ด้วยการเว้น

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการงดเว้น เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ **พิจารณาโดยแยกคายแล้ว ย่อมงดเว้นจากขำงดู, ม้าดู, โคดู, สุนัขดู, งู, หลักตอ, ขวากหนาม, ห้วยเหว, บ่อของโสโครก, หลุมอุจจาระ และงดเว้นที่ที่ไม่ควรนั่ง, ที่ไม่ควรไป และ การคบพวกเพื่อนที่ลามก** อัญญวิญญูชนเพื่อนพรหมจรรย์ด้วยกันทั้งหลาย จัดไว้ในฐานะที่ต่ำทราม. ภิกษุนั้น พิจารณาโดยแยกคายแล้ว ย่อมงดเว้นที่ที่ไม่ควรนั่ง, ที่ไม่ควรไปนั้น ๆ เสีย และย่อมงดเว้นพวกเพื่อนที่ลามกเหล่านั้นเสีย. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นเพราะ เมื่อภิกษุไม่งดเว้นด้วยอาการอย่างนี้, อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะพึงบังเกิดขึ้น, และเมื่อภิกษุงดเว้นอยู่ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะละเสียด้วยการงดเว้น.

- มุ. ม. ๑๒/๑๘/๑๖.

จ. อาสวะส่วนที่จะได้ด้วยการบรรเทา

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการบรรเทา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว ย่อมไม่รับเอาไว้ในใจ ย่อมละเสีย ย่อมบรรเทา ทำให้สิ้นสุดทำให้ถึงความมีไม่ได้ ซึ่งกามวิตก, พยาบาทวิตก, วิหิงสาวิตก อันบังเกิดขึ้นแล้ว; และย่อมไม่รับเอาไว้ในใจ ย่อมละเสีย ย่อมบรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความมีไม่ได้ ซึ่ง **สิ่งอันเป็นอกุศลลามกทั้งหลาย** ที่บังเกิดขึ้นแล้ว. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นเพราะเมื่อภิกษุไม่บรรเทาด้วยอาการอย่างนี้, อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะพึงบังเกิดขึ้น, และเมื่อภิกษุบรรเทาอยู่ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่ อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะละเสียด้วยการบรรเทา.

- มุ. ม. ๑๒/๑๙/๑๗.

ช. อาสวะส่วนที่จะได้ด้วยการเจริญทำให้มาก

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการเจริญ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว ย่อมเจริญ **สติสัมโพชฌงค์**, ย่อมเจริญ **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์**, ย่อมเจริญ **วิริยสัมโพชฌงค์**, ย่อมเจริญ **ปีติสัมโพชฌงค์**, ย่อมเจริญ **ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์**, ย่อมเจริญ **สมาธิสัมโพชฌงค์**, ย่อมเจริญ **อุpekขาสัมโพชฌงค์**, อัน (แต่ละอย่าง ๆ) ย่อมอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ และน้อมไปเพื่อความปล่อย. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นเพราะเมื่อภิกษุไม่เจริญด้วยอาการอย่างนี้; อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะพึงบังเกิดขึ้น, และเมื่อภิกษุเจริญอยู่ อาสวะ

ทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะไม่พึงบังเกิดขึ้น แก่ภิกษุ นั้น.
ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะละเสียด้วยการเจริญ.

- มุ. ม. ๑๒/๑๙/๑๘.

ช. ผลแห่งการปิดกั้นอัสวะทั้งปวงโดยเจตวิธิ

ภิกษุ ท.! เมื่อใด ภิกษุ ละเสียได้ซึ่งอัสวะทั้งหลาย อันจะพึง
ละได้ ด้วยการเห็น, ละเสียได้ซึ่งอัสวะทั้งหลาย อันจะพึงละได้ ด้วยการสังวร,
ละเสียได้ซึ่งอัสวะทั้งหลาย อันจะพึงละได้ ด้วยการเสพเฉพาะสิ่งที่ควรเสพ, ละ
เสียได้ซึ่งอัสวะทั้งหลาย อันจะพึงละได้ ด้วยการอดกลั้น, ละเสียได้ซึ่งอัสวะ
ทั้งหลาย อันจะพึงละได้ ด้วยการงดเว้น, ละเสียได้ซึ่งอัสวะทั้งหลาย อันจะ
ถึงละได้ ด้วยการบรรเทา, ละเสียได้ซึ่งอัสวะทั้งหลาย อันจะพึงได้ ด้วยการ
เจริญ, แล้ว; ภิกษุ ท.! ภิกษุ นี้เรากล่าวว่า เป็นผู้ ปิดกั้นแล้วด้วยการปิด
กั้นซึ่งอัสวะทั้งปวง อยู่; ตัดค้นหาได้ขาดแล้ว รื้อถอนสังโยชน์ได้แล้ว
กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้วเพราะรู้เฉพาะซึ่งมานะโดยชอบ, ดังนี้แล.

- มุ. ม. ๑๒/๒๐/๑๙.

ผู้พ้นพิเศษเพราะความสิ้นค้นหา

"ข้าแต่พระองค์ผู้ในรทุกข์! สมณพราหมณ์ทั้งปวง เป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด
มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด เป็นพรหมจารีถึงที่สุด มีที่สุดแห่งกิจถึงที่สุด หรือพระเจ้าข้า?"

ท่านผู้จอมเทพ! ไซ้ว่าสมณพราหมณ์ทั้งปวง จักเป็นผู้มีความสำเร็จ
ถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด มีที่สุดแห่งกิจถึงที่สุด ก็หาไม่.

"ข้าแต่พระองค์ผู้วิรุทุกข์! เพราะเหตุไรเล่า สมณพราหมณ์ทั้งปวงจึงไม่เป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด เป็นพรหมจารีถึงที่สุด มีที่สุดแห่งกิจถึงที่สุด พระเจ้าข้า?"

ท่านผู้จอมเทพ! ก็ต่อเมื่อสมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นผู้เห็นภัยในวิภวัญ (ภิกขุ) เป็นผู้ หลุดพ้นวิเศษเพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา เท่านั้น, สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด เป็นพรหมจารีถึงที่สุด มีที่สุดแห่งกิจถึงที่สุด. เพราะเหตุนั้น สมณพราหมณ์ทั้งปวง จึงไม่เป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด เป็นพรหมจารีถึงที่สุด มีที่สุดแห่งกิจถึงที่สุด, ดังนี้แล.

- มหา. ที. ๑๐/๓๑๘/๒๖๑.

ผู้อาบแล้วด้วยเครื่องอาบ (หลุดพ้นได้เพราะการรู้ออกจากสัญญาคตะทั้งสาม)

(ความรู้นี้ ต้องนำด้วยการละอุปกิเลสสิบหก มีศรัทธามั่นคงในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ มีศีลบริสุทธิ์ มีปัญญาบริสุทธิ์ แผลอุปมัญญาพรหมวิหารไปทั่วโลกทั้งสิ้น, ดังนี้ :-)

ภิกษุ นั้น ย่อม รู้ชัดว่า "สัญญาคตะว่าอย่างนี้ ๆ ก็มีอยู่, สัญญาคตะว่าเลว ก็มีอยู่, สัญญาคตะว่าประณีต ก็มีอยู่, และอุบายอันยิ่งเป็นเครื่องออกจากสัญญาคตะนี้ ก็มีอยู่" ดังนี้. เมื่อเธอนั้นรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้น แม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ. เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า "จิตหลุดพ้นแล้ว". เธอย่อม

รู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว" พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า เป็นผู้ อาบแล้วด้วยเครื่องอาบ อันเป็นภายใน, ดังนี้แล.

- มุ. ม. ๑๒/๖๙/๙๗.

ผู้ไม่เป็นทั้งฝ่ายรับและฝ่ายค้ำ (ดับกิเลสและทุกข์เพราะออกเสียได้จากทิวฏฐิบวก - ทิวฏฐิลบ)

ภิกษุ ท.! ทิวฏฐีสองอย่างเหล่านี้ มีอยู่; คือ ภวทิวฏฐิ (ว่ามี).
วิภวทิวฏฐิ (ว่าไม่มี).

ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด แอบอิงภวทิวฏฐิ (ซึ่งมีลักษณะเป็นบวก) เข้าถึงภวทิวฏฐิ หยั่งลงสู่ภวทิวฏฐิ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมค้ำค้ำต่อวิภวทิวฏฐิ. ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด แอบอิงวิภวทิวฏฐิ (ซึ่งมีลักษณะเป็นลบ) เข้าถึงวิภวทิวฏฐิ หยั่งลงสู่วิภวทิวฏฐิ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมค้ำค้ำต่อภวทิวฏฐิ. ...

ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด รู้ชัดตามเป็นจริงซึ่งความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ไม่ได้ รสอร่อย โทษอันต่ำทราม และอุบายเครื่องออก แห่งทิวฏฐีสองอย่างนี้, สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้ ปราศจากราคะ ปราศจากโทสะ ปราศจากโมหะ ปราศจากตัณหา ไม่มีอุปาทาน เป็นผู้เห็นแจ้ง

ไม่เป็นฝ่ายยอมรับไม่เป็นฝ่ายคัดค้าน ; เขาเหล่านั้น เป็นผู้ที่มีธรรมอันไม่ทำความเห็นชั่วเป็นที่มา ยินดี มีความยินดีในธรรมอันไม่ทำความเห็นชั่ว ย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสทั้งหลาย, เรากล่าวว่า เขาย่อม **พ้นจากทุกขีได้** ดังนี้.

- มุ. ม. ๑๒/๑๓๑/๑๕๕.

ผู้ถอนรากแห่งความรักและความเกลียดได้แล้ว
(เมื่อวิมุตติถอนรากความรัก-เกลียด ตามธรรมชาติแล้ว)
(มีผลห้านัย)

ภิกษุ ท.! ธรรมารมณทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมเกิดอยู่เป็น ๔ ประการ. สี่ประการอย่างไรเล่า? สี่ประการคือ ความรักเกิดจากรัก ความเกลียดเกิดจากรัก ความรักเกิดจากความเกลียด ความเกลียดเกิดจากความเกลียด.

ภิกษุ ท.! **อย่างไรเล่า เรียกว่า ความรักเกิดจากรัก ?**
ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ มีบุคคลซึ่งเป็นที่ปรารถนารักใคร่พอใจ ของบุคคลคนหนึ่ง, มีบุคคลพวกอื่นมาประพฤติกกระทำต่อบุคคลนั้น ด้วยอาการที่น่าปรารถนารักใคร่พอใจ; บุคคลนั้นก็จะเกิดความพอใจขึ้นมาอย่างนี้ว่า "บุคคลเหล่านั้นประพฤติกกระทำต่อบุคคลที่เราปรารถนารักใคร่พอใจ ด้วยอาการที่น่าปรารถนารักใคร่พอใจ" ดังนี้; บุคคลนั้นชื่อว่ายอมทำความรักให้เกิดขึ้นในบุคคลเหล่านั้น. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่าความรักเกิดจากรัก.

ภิกษุ ท.! **อย่างไรเล่า เรียกว่า ความเกลียดเกิดจากความรัก ?**

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ มีบุคคลซึ่งเป็นที่ปรารถนารักใคร่พอใจ ของบุคคลคนหนึ่ง. มีบุคคลพวกอื่นมาประพฤติกกระทำต่อบุคคลนั้น ด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนาไม่น่ารักใคร่พอใจ ; บุคคลนั้นก็จะเกิดความไม่พอใจขึ้นมาอย่างนี้ว่า "บุคคลเหล่านั้นประพฤติกกระทำต่อบุคคลที่เราปรารถนารักใคร่พอใจ ด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนาไม่น่ารักใคร่พอใจ" ดังนี้; บุคคลนั้น ซึ่งอวยว่อมทำความเกลียดให้เกิดขึ้นในบุคคลเหล่านั้น. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า ความเกลียดเกิดจากความรัก.

ภิกษุ ท.! **อย่างไรเล่า เรียกว่า ความรักเกิดจากความเกลียด ?**

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ มีบุคคลซึ่งเป็นที่ไม่ปรารถนารักใคร่พอใจ ของบุคคลคนหนึ่ง. มีบุคคลพวกอื่นมาประพฤติกกระทำต่อบุคคลนั้น ด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนาไม่น่ารักใคร่พอใจ ; บุคคลนั้นก็จะเกิดความพอใจขึ้นมาอย่างนี้ว่า "บุคคลเหล่านั้นประพฤติกกระทำต่อบุคคลที่เราไม่ปรารถนารักใคร่พอใจ ด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนาไม่น่ารักใคร่พอใจ" ดังนี้ ; บุคคลนั้น ซึ่งอวยว่อมทำความรักให้เกิดขึ้นในบุคคลเหล่านั้น. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า ความรักเกิดจากความเกลียด.

ภิกษุ ท.! **อย่างไรเล่า เรียกว่า ความเกลียดเกิดจากความเกลียด ?**

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ มีบุคคลซึ่งไม่เป็นที่ปรารถนารักใคร่พอใจ ของบุคคลคนหนึ่ง, มีบุคคลพวกอื่นมาประพฤติกกระทำต่อบุคคลนั้น ด้วยอาการที่น่าปรารถนาน่ารักใคร่น่าพอใจ ; บุคคลนั้นก็จะเกิดความไม่พอใจขึ้นมาอย่างนี้ว่า "บุคคลเหล่านั้นประพฤติกกระทำต่อบุคคลที่เราไม่ปรารถนารักใคร่พอใจ ด้วย

อาการที่น่าประหลาดน่ารักใคร่น่าพอใจ" ดังนี้; บุคคลนั้นชื่อว่ายอมทำความเกลียดให้เกิดขึ้นในบุคคลเหล่านั้น. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า ความเกลียดเกิดจากความเกลียด.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือธรรมารมณฺ์ ย่อมเกิดอยู่เป็น ๔ ประการ.

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุ กระทบทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่; สมัยนั้น ความรักที่เกิดจากความรัก ก็ถูกละขาด มีรากอันขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันขาดแล้ว ให้ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา, ความเกลียดที่เกิดจากความรัก ก็ถูกละขาด...; ความรักที่เกิดจากความเกลียด ก็ถูกละขาด...; ความเกลียดที่เกิดจากความเกลียด ก็ถูกละขาด มีรากอันขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันขาดแล้ว ให้ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท.! ภิกษุ นี้ เรากล่าวว่า ย่อมไม่ถือตัว ย่อมไม่ตอบโต้ ย่อมไม่อัคควัน ย่อมไม่ลูกโหลง ย่อมไม่ไหม้เกรียม.

- จตุกก. อ. ๒๑/๒๘๐/๒๐๐

ก. ผู้ไม่ถือตัว (น อุตฺเสเนติ)

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า ชื่อว่าภิกษุ ย่อมไม่ถือตัว ?

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ ไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นตน ไม่ตามเห็นตนว่ามีรูป ไม่ตามเห็นรูปในตน ไม่ตามเห็นตนในรูป, ไม่ตามเห็นเวทนาโดยความเป็นตน ไม่ตามเห็นตนว่ามีเวทนา ไม่ตามเห็นเวทนาในตน ไม่ตาม

เห็นตนในเวทนา, ไม่ตามเห็นสัญญาโดยความเป็นตน ไม่ตามเห็นตนว่ามีสัญญา ไม่ตามเห็นสัญญาในตน ไม่ตามเห็นตนในสัญญา, ไม่ตามเห็นสังขารโดยความเป็นตน ไม่ตามเห็นตนว่ามีสังขาร ไม่ตามเห็นสังขารในตน ไม่ตามเห็นตนในสังขาร, ไม่ตามเห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ไม่ตามเห็นตนว่ามีวิญญาณ ไม่ตามเห็นวิญญาณใน ไม่ตามเห็นตนในวิญญาณ.

ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล ชื่อว่า ภิกษุยอมไม่ถือตัว.

ข. ผู้ไม่ตอบโต้ (น ปฏิสเสเนติ)

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า ชื่อว่าภิกษุ ย่อมไม่ตอบโต้ ?

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมไม่ด่าตอบผู้ด่าตน ย่อมไม่โกรธซึ่งตอบผู้โกรธขึ้นตน ย่อมไม่หักราญตอบผู้หักราญตน.

ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล ชื่อว่าภิกษุยอมไม่ตอบโต้.

ค. ผู้ไม่อัดควัน (น ฐปายติ)

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า ชื่อว่าภิกษุ ย่อมไม่อัดควัน ?

ภิกษุ ท.! (๑) เมื่อความนึก (ด้วยมานานุสัย) ว่า "เรามีอยู่เป็นอยู่" ดังนี้ ไม่มีอยู่, (๒) ความนึกว่า "เรามี-เราเป็นอย่างนี้" ก็ไม่มี; (๓) ความนึกว่า "เรามี-เราเป็นอย่างนั้น" ก็ไม่มี; (๔) ว่า "เรามี-เราเป็นอย่างอื่น" ก็ไม่มี; (๕) ว่า "เรามี-เราเป็นอย่างไม่เที่ยงแท้" ก็ไม่มี; (๖) ว่า "เรามี-เราเป็นอย่างเที่ยงแท้" ก็ไม่มี; (๗) ความนึกว่า "เราพึงมี-พึงเป็น" ก็ไม่มี; (๘) ความนึกว่า "เราพึงมี-พึงเป็นอย่างนี้" ก็ไม่มี; (๙) ว่า "เรา

พึงมี-พึงเป็นอย่างนั้น" ก็ไม่มี ; (๑๐) ว่า "เราพึงมี-พึงเป็นอย่างอื่น" ก็ไม่มี ; (๑๑) ความนึกว่า "เราพึงมี-พึงเป็นบ้างหรือ" ก็ไม่มี ; (๑๒) ความนึกว่า "เราพึงมี-พึงเป็นอย่างนี้บ้างหรือ" ก็ไม่มี ; (๑๓) ว่า "เราพึงมี-พึงเป็นอย่างนั้น บ้างหรือ" ก็ไม่มี ; (๑๔) ว่า "เราพึงมี-พึงเป็นอย่างอื่นบ้างหรือ" ก็ไม่มี ; (๑๕) ความนึกว่า "เราจักมี-จะเป็นแล้ว" ก็ไม่มี ; (๑๖) ความนึกว่า "เราจักมี-จักเป็นแล้วอย่างนี้" ก็ไม่มี ; (๑๗) ว่า "เราจักมี-จักเป็นแล้วอย่างนั้น" ก็ไม่มี ; (๑๘) ว่า "เราจักมี-จักเป็นแล้วอย่างอื่น" ก็ไม่มี.

ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล ชื่อว่าภิกษุยอมไม่อดควัน.

ข.ผู้ไม่ลุกโพลง (น ปชชลดิ)

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า ชื่อว่า ภิกษุยอมไม่ลุกโพลง ?

ภิกษุ ท.! (๑) เมื่อความนึก (ด้วยมานานุสัย) ว่า "เรามีอยู่ เป็นอยู่ ด้วยขันธนี้" ไม่มีอยู่, (๒) ความนึกว่า "เรามี-เราเป็นอย่างนี้ ด้วยขันธนี้" ก็ไม่มี ; (๓) ความนึกว่า "เรามี - เราเป็นอย่างนั้น ด้วยขันธนี้" ก็ไม่มี ; (๔) ว่า "เรามี-เราเป็นอย่างอื่น ด้วยขันธนี้" ก็ไม่มี ; (๕) ว่า "เรามี-เราเป็นอย่างไม่เที่ยงแท้ ด้วยขันธนี้" ก็ไม่มี ; (๖) ว่า "เรามี-เราเป็นอย่างเที่ยงแท้ ด้วยขันธนี้" ก็ไม่มี ; (๗) ความนึกว่า "เราพึงมี-พึงเป็น ด้วยขันธนี้" ก็ไม่มี ; (๘) ความนึกว่า "เรา พึงมี-พึงเป็นอย่างนี้ ด้วยขันธนี้" ก็ไม่มี ; (๙) ว่า "เราพึงมี-พึงเป็นอย่างนั้น ด้วยขันธนี้" ก็ไม่มี ; (๑๐) ว่า "เรา พึง มี- พึง เป็น อย่าง อื่น ด้วย ขัน ธนี้" ก็ไม่มี ; (๑๑) ความนึกว่า "เราพึงมี-พึงเป็นด้วยขันธนี้ บ้างหรือ" ก็ไม่มี ; (๑๒) ความนึกว่า "เราพึงมี-พึงเป็นอย่าง ด้วยขันธนี้ บ้างหรือ" ก็ไม่มี ;

(๑๓) ว่า "เราพึงมี-พึงเป็นอย่างนั้น ด้วยขันธนี้ บ้างหรือ" ก็ไม่มี ; (๑๔) ว่า "เราพึงมี-พึงเป็นอย่างอื่น ด้วยขันธนี้ บ้างหรือ" ก็ไม่มี ; (๑๕) ความนึกว่า "เราจักมี-จักเป็นแล้ว ด้วยขันธนี้" ก็ไม่มี ; (๑๖) ความนึกว่า "เราจักมี-จักเป็นแล้วอย่างนี้ ด้วยขันธนี้" ก็ไม่มี ; (๑๗) ว่า "เราจักมี-จักเป็นแล้วอย่างนั้น ด้วยขันธนี้" ก็ไม่มี ; (๑๘) ว่า "เราจักมี-จักเป็นแล้วอย่างอื่น ด้วยขันธนี้" ก็ไม่มี.

ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล ชื่อว่าภิกษุยอมไม่ลูกโพลง.

ง. ผู้ไม่ไหม้เกรียม (น ปชฌายติ)

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า ชื่อว่าภิกษุยอมไม่ไหม้เกรียม ?

ภิกษุ ท.! อัสมิมานะอันภิกษุในกรณีนี้ละขาดแล้ว มีรากถอนขึ้นแล้ว กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีชั้วยอดอันขาดแล้ว ทำให้ถึงความไม่มีไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา

ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล ชื่อว่าภิกษุยอมไม่ไหม้เกรียม, ดังนี้แล.

- จตุกก. อี. ๒๑/๒๙๓-๒๙๖/๒๐๐.

ผู้ลอกคราบทิ้งแล้ว

ผู้ใด ไม่แล่นอ้าวไปข้างหน้า ไม่วกอ้าวมาข้างหลัง^๑
 ล่วงพ้นธรรมเป็นเหตุให้เนิ่นช้า^๒ นี้เสียได้ทั้งสิ้น ; ผู้นั้น เป็น

๑. แล่นไปทางหน้า ด้วยอำนาจจวดัดค้นหาเพื่อมีภพใหม่. แล่นวกไปทางหลัง ด้วยอำนาจกาม-
 ตัณหาที่ อาลัยในกามคุณ.

๒. ธรรมเป็นเหตุให้เนิ่นช้า ได้แก่อกิเลสตัณหา มานะ ทิฏฐิ ที่ทำให้คลานตัวมดื้อมออยู่ในภพ
 ไม่ออก ไปสู่นิพพานอันปราศจากภพ.

ภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก^๓ เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้วฉะนั้น

ผู้ใด ไม่แล่นอ้าวไปทางหน้า ไม่วกอ้าวมาทางหลัง รู้ว่าในโลกนี้ สิ่งทั้งปวงนี้ปราศจากสัจจะแห่งตถา^๔; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

ผู้ใด ไม่แล่นอ้าวไปทางหน้า ไม่วกอ้าวมาทางหลัง เป็นผู้ปราศจากโลภะ เพราะรู้ว่าสิ่งทั้งปวงนี้ปราศจากสัจจะแห่งตถา; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

ผู้ใด ไม่แล่นอ้าวไปทางหน้า ไม่วกอ้าวมาทางหลัง เป็นผู้ปราศจากราคะ เพราะรู้ว่าสิ่งทั้งปวงนี้ปราศจากสัจจะแห่งตถา; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

ผู้ใด ไม่แล่นอ้าวไปทางหน้า ไม่วกอ้าวมาทางหลัง เป็นผู้ปราศจากโทสะ เพราะรู้ว่าสิ่งทั้งปวงนี้ปราศจากสัจจะแห่งตถา; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

๓. ฝั่งในฝั่งนอก หมายถึงความคิดที่ถือมั่นว่ามีในมีนอก ไม่เป็นไปตามกฎแห่งอิทัปปัจจยตา หรือมัชฌิมาปฏิปทา.

๔. ปราศจากสัจจะแห่งตถาคือ ไม่สามารถมีความเป็นสังขตะ หรือความคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง.

ผู้ใด ไม่แล่นอ้าวไปข้างหน้า ไม่วกอ้าวมาทางหลัง เป็น ผู้ปราศจากโมหะ เพราะรู้ว่าสิ่งทั้งปวงนี้ปราศจากสัจจะแห่งตถา ; ผู้ นั้น เป็นภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือน ญูทึงคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

อนุสัยไร ๆ ของผู้ใด ไม่มี เพราะถอนเสียได้ซึ่งมูลราก อันเป็นอกุศลทั้งหลาย ; ผู้ นั้น เป็นภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้ว ทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนญูทึงคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

กิเลสอันเป็นเหตุให้เกิดความกระวนกระวายไร ๆ ของผู้ ใดไม่มีเพื่อเป็นปัจจัยแห่งการมาสู่ฝั่งใน; ผู้ นั้น เป็นภิกษุ สลัด ทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนญูทึงคราบเก่า อันคร่ำคร่า ไปแล้ว ฉะนั้น.

กิเลสเป็นเหตุให้เกิดความรททิบเพียงดังป่ารกไร ๆ ของ ผู้ใดไม่มีเพื่อสำเร็จแก่ความเป็นเหตุแห่งภพอันเป็นเครื่องผูกพัน ; ผู้ นั้น เป็นภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือน ญูทึงคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

ผู้ใด ละนิรณทึงห้าแล้ว ไม่มีความคับแค้น ข้ามความ สงสัยเสียได้ ปราศจากสิ่งเสียบแทงแห่งจิต ; ผู้ นั้น เป็นภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนญูทึงคราบเก่าอัน คร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

ผู้ไม่สำคัญมั่นหมายแล้วไม่เกิดนันทิ (อุปาทาน)

ภิกษุ ท.! ภิกษุใด เป็นพระอรหันต์ มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ต้องทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงแล้ว มีประโยชน์ของตนอันตามถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปรอบแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ; ภิกษุนั้น ย่อมรู้ยิ่งซึ่งดินโดยความเป็นดิน; ครั้นผู้ยิ่ง (อภิฏฺฐา) ซึ่งดินโดยความเป็นดินแล้ว,

ย่อม **ไม่สำคัญมั่นหมาย ซึ่งดิน** (ปจฺวี น มณฺเฑติ) ;

ย่อม **ไม่สำคัญมั่นหมาย ในดิน** (ปจฺวียา น มณฺเฑติ) ;

ย่อม **ไม่สำคัญมั่นหมาย โดยความเป็นดิน** (ปจฺวิตฺวา น มณฺเฑติ) ;

ย่อม **ไม่สำคัญมั่นหมาย ว่าดินของเรา** (ปจฺวิมฺเมติ น มณฺเฑติ) ;

ย่อม **ไม่เพลินอย่างยิ่งซึ่ง ดิน** (ปจฺวี นาภินนฺหติ).

ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ข้อนั้นเรากล่าวว่า **เพราะดินเป็นสิ่งที่เขอนั้นกำหนดรู้รอบ (ปริยฺยตา) แล้ว.**

(ในกรณีแห่งธรรมอื่นอีก ๒๒ อย่าง คือ น้ำ ไฟ ลม ภูตสัตว์ เทพ ปชาบดี พรหม อภัสสรพรหม สุภิกขพรหม เวหฺปผลพรหม อภิภู อากาศานัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะ เนวสัญญานาสัญญาตนะ รูปที่เห็นแล้ว เสียงที่ได้ยินแล้ว สิ่งที่อยู่แล้วทางจมูก, ลิ้น, ผิว กาย สิ่งที่อยู่แล้ว เอกภาวะ นานาภาวะ และสิ่งทั้งปวง, แต่ละอย่าง ๆ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้โดยระเบียบแห่งถ้อยคำอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งดิน จนกระทั่งถึงกรณีแห่งนิพพาน ซึ่งจะได้บรรยายด้วยข้อความเต็มอีกครั้งหนึ่งดังต่อไปนี้ :-)

ภิกษุ ท.! ภิกษุใด เป็นพระอรหันต์ มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ต้องทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ของ

ตนอันตามถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปรอบแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ; ภิกษุ นั้น ย่อมรู้ยิ่งซึ่งนิพพานโดยความเป็นนิพพาน ; ครั้นรู้ยิ่ง (อภิญญา) ซึ่งนิพพานโดยความเป็นนิพพานแล้ว.

ย่อม **ไม่สำคัญมั่นหมาย** ซึ่งนิพพาน (นิพพานัน น มนุสสตี) ;

ย่อม **ไม่สำคัญมั่นหมาย** ในนิพพาน (นิพพานสมิ น มนุสสตี) ;

ย่อม **ไม่สำคัญมั่นหมาย** โดยความเป็นนิพพาน (นิพพานโต น มนุสสตี) ;

ย่อม **ไม่สำคัญมั่นหมาย** ว่านิพพานของเรา (นิพพานมฺเมตี น มนุสสตี) ;

ย่อม **ไม่เพลิน**อย่างยิ่งซึ่ง นิพพาน (นิพพานัน นากินนฺทตี).

ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ข้อนั้นเรากล่าวว่า **เพราะนิพพานเป็นสิ่งที่เขอนั้นกำหนดรู้รอบ (ปริยวาท)แล้ว**

- มุ. ม. ๑๒/๖/๔.

ผู้ปฏิบัติเปรียบด้วยนักรบผู้เชี่ยวชาญการยิงศร

สภาพะ ; เปรียบเหมือน ถ้านักรบรู้จักการใช้ลูกศรชั้นเลิศเป็นอันมาก เขาเป็นผู้ควรแก่พระราชา เป็นผู้รับใช้พระราชา ถึงการนับว่าเป็นอังกาพยพแห่งพระราชา โดยฐานะสาม. ฐานะสามอย่างไรกันเล่า? ฐานะสามคือ เป็นผู้ยิงได้ไกล เป็นผู้ยิงได้แม่นยำ เป็นผู้สามารถทำลายหมู่พลอันใหญ่ได้.

สภาพะ ; **นักรบผู้ยิงได้ไกลเป็นจันได อริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาสมาธิก็เป็นจันนั้น** : อริยสาวกผู้มี สัมมาสมาธิ ย่อมเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริง **อย่างนี้** ว่า "รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบัน ที่เป็นภายในหรือภายนอกก็ดี หยาบหรือละเอียดก็ดี เลวหรือประณีตก็ดี ไกลหรือใกล้ก็ดี

รูปทั้งหมดนั้น 'ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เป็นเรา ไม่ใช่อัตตาของเรา' ดังนี้ ;
(ในกรณีแห่งเวทนาสัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ตรัสอย่างเดียวกัน).

สาปพะ ! นักรบผู้ยิงได้แม่นย่ำเป็นจันได อริยสาวกเป็นผู้มีสัมมา-
ทิฏฐิ ก็เป็นจันนั้น : อริยสาวกผู้มี สัมมาทิฏฐิ ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี้ทุกข์
นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา" ดังนี้.

สาปพะ ! นักรบผู้สามารถทำลายหมู่พลอันใหญ่ได้ เป็นจันได
อริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาวิมุตติ ก็เป็นจันนั้น : อริยสาวกผู้ มีสัมมาวิมุตติ ย่อม
ทำลายกองแห่งอวิชชาอันใหญ่ได้.

- จกตฺตฺก. อ. ๒๑/๒๗๔/๑๙๖.

ผู้หลุดพ้นแล้วมีอุปมา ๕ อย่าง

ภิกษุ ท.! เมื่อใด ภิกษุ หลุดพ้นแล้วเป็นเจโตวิมุตต์และปัญญา-
วิมุตต์ ; ภิกษุนี้ เรา :-

เรียกว่าเป็น "ผู้ถอนลิ่มสลักได้แล้ว" (อุกฺขิตฺตฺปฺลิโฆ) ดังนี้บ้าง ;

เรียกว่าเป็น "ผู้รื้อรั้วล้อมออกเสียได้" (สงฺกิณฺณฺมฺปรฺกฺโข) ดังนี้บ้าง ;

เรียกว่าเป็น "ผู้ถอนเสากระเนียดขึ้นเสียได้" (อพฺพฺพฺเหฺหฺลฺสิโก) ดังนี้บ้าง ;

เรียกว่าเป็น "ผู้ถอดกลอนประตูออกเสียได้" (นิรคฺคฺโพ) ดังนี้บ้าง ;

เรียกว่าเป็น "อริยะผู้ลดธง ปลงภาระ ปราศจากเครื่องผูกพัน" (อริโย
ปฺนฺนทฺชฺชฺ ปฺนฺนภาโร วิสฺสุตฺโต) ดังนี้บ้าง.

ภิกษุ ท.! ภิกษุชื่อว่า ผู้ถอนลิมสลักได้แล้ว นั้นเป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ มี **อวิชชาอันละขาดแล้ว** เป็นอวิชชาที่มีรากอันถอนขึ้น
 แล้ว กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีชั้นยอดอันด้วน ถึงความไม่มีไม่เป็น มีอัน
 ไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล ชื่อว่า **ผู้ถอนลิม
 สลักได้แล้ว.**

ภิกษุ ท.! ภิกษุชื่อว่า ผู้รื้อรั้วล้อมออกเสียได้ นั้นเป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ มี **ชาติสังสาระเครื่องนำไปสู่ภพใหม่อันละขาดแล้ว**
 เป็นชาติสังสาระที่มีรากอันถอนขึ้นแล้ว กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีช่วยยอดอัน
 ด้วน ถึงความไม่มีไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท.!
 อย่างนี้แล ชื่อว่า **ผู้รื้อรั้วล้อมออกเสียได้.**

ภิกษุ ท.! ภิกษุชื่อว่า ผู้ถอนเสาระเนียดขึ้นได้ นั้นเป็นอย่างไร
 เล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ มี **ตัณหาอันละขาดแล้ว** เป็นตัณหามีราก
 อันถอนขึ้นแล้ว กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีช่วยยอดอันด้วน ถึงความไม่มีไม่
 เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล ชื่อว่า
ผู้ถอนเสาระเนียดขึ้นเสียได้.

ภิกษุ ท.! ภิกษุชื่อว่า ผู้ถอดกลอนประตูออกเสียได้ นั้นเป็นอย่างไร
 เล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ มี **โอรัมภาคียสังโยชน์ทั้งห้าอันละขาดแล้ว**
 เป็นสังโยชน์ที่มีรากอันถอนขึ้นแล้ว, กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีช่วยยอดอันด้วน
 ถึงความไม่มีไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล
 ชื่อว่า **ผู้ถอดกลอนประตูออกเสียได้.**

ภิกษุ ท.! ภิกษุชื่อว่า เป็นอริยะผู้สดตรง ปลงภาระ ปราศจากเครื่องผูกพัน นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ มี อัสสมิมานะอันละขาดแล้ว เป็นอัสสมิมานะมีรากอันถอนขึ้นแล้ว กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันด้วน ถึงความไม่มีไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล ชื่อว่าเป็น อริยะผู้สดตรงปลงภาระปราศจากเครื่องผูกพันแล.

- ปญจก. อ. ๒๒/๙๖/๗๑, ๗๒.

ผู้รอดไปได้ไม่ตายกลางทาง

สุนัขขัตตะ ! ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ คือจะมีภิกษุบางรูปในกรณีนี้ มีความเข้าใจของตนว่า "ตัณหานั้น สมณะกล่าวกันว่าเป็นลูกศร, โทษอันมีพิษของอวิชชา ย่อมงอกงามเพราะจันทราคะและพยาบาท ; ลูกศรคือตัณหานั้นเราละได้แล้ว, โทษอันมีพิษของอวิชชา เราก็นำออกไปหมดแล้ว, เราเป็นผู้ยอมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ." ดังนี้. เมื่อเธอน้อมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ อยู่, เธอก็ไม่ตามประกอบซึ่งกรรมทั้งหลายอันไม่เป็นที่สบายแก่ผู้น้อมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ ; คือไม่ตามประกอบซึ่งกรรมอันไม่เป็นที่สบาย ในการเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโณภูมิจิตด้วยกาย รู้สึกธรรมารมณ์ด้วยใจ อันล้วนไม่เป็นที่สบาย. เมื่อเธอไม่ตามประกอบซึ่งกรรมอันไม่เป็นที่สบายเหล่านี้อยู่, รากะย่อมไม่เสียบแทงจิตของเธอ. เธอมีจิตอันรากะไม่เสียบแทงแล้ว ย่อมไม่ถึงความตายหรือความทุกข์เจียนตาย.

สุนัขขัตตะ ! เปรียบเหมือนนบุรุษถูกยิงด้วยลูกศรอันอาบไว้ด้วยยาพิษอย่างแรงกล้า. มิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของเขาจัดหาหมอผ่าตัดมารักษา. หมอ

ได้ใช้ศาสดารำข้าแผละปากแผลของเขา แล้วใช้เครื่องตรวจค้นหาลูกศร พบแล้ว ถอนลูกศรออก นำออกซึ่งโทษอันเป็นพิษจนรู้ว่าไม่มีเชื้อเหลือติดอยู่. หมอนั้นกล่าวแก่เขาอย่างนี้ว่า "บุรุษผู้เจริญ ! ลูกศรถูกถอนออกแล้ว, โทษอันเป็นพิษเรานำออกจนไม่มีเชื้อเหลือติดอยู่แล้ว, ท่านหมดอันตรายแล้ว และท่านจะบริโภคอาหารได้ตามสบาย ; แต่ท่านอย่าไปกินอาหารชนิดที่ไม่สบายแก่แผลอันจะทำให้แผลอักเสบ และงัดแผลตามเวลา ทายาที่ปากแผลตามเวลา. เมื่อท่านล้างแผลตามเวลา ทายาที่ปากแผลตามเวลา อย่าให้หนองและเลือดเกรอะกรังปากแผล, และท่านอย่าเที่ยวตากลมและแดด, เมื่อเที่ยวตากลมและแดด ก็อย่าให้ฝุ่นละอองของโสโครกเข้าไปในปากแผล. บุรุษผู้เจริญ ! ท่านจงเป็นผู้ระวังรักษาแผล มีเรื่องแผลเป็นเรื่องสำคัญเถอะนะ" ดังนี้ บุรุษนั้นมีความคิดว่า "หมอนถอนลูกศรให้เราเสร็จแล้ว โทษอันเป็นพิษหมอนก็นำออกจนไม่มีเชื้อเหลืออยู่แล้ว เราหมดอันตราย" เขาบริโภคโภชนะอันเป็นที่สบาย (และประพฤติตามหมอสั่งทุกประการ) เขานำโทษพิษอันไม่สะอาดออกไป ด้วยการกระทำอันถูกต้องเหล่านี้ แผลจึงไม่มีเชื้อเหลืออยู่, และงอกขึ้นเต็มเพราะเหตุทั้งสองนั้น. เขามีแผลงอกเต็ม มีผิวหนังราบเรียบแล้ว ก็ไม่ถึงซึ่งความตาย หรือความทุกข์เจียนตาย, นี้ฉันใด ;

สุนัขขั้ตตะ ! ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือข้อที่ภิกษุบางรูป **สำคัญตนว่าน้อมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ...แล้วไม่ตามประกอบในธรรมที่ไม่เป็นที่สบายแก่การน้อมไปในนิพพานโดยชอบ...ราคะก็ไม่เสียบแทงจิตเธอ. เธอมีจิตอันราคะไม่เสียบแทงแล้ว ย่อมไม่ถึงความตาย หรือความทุกข์เจียนตาย**

สุนัขขั้ตตะ ! อุปมานี้เรากระทำขึ้น เพื่อให้เข้าใจเนื้อความ นี้คือเนื้อความในอุปมานั้น ; คำว่า 'แผล' เป็นชื่อแห่งอายตนะภายในหก. คำว่า

'โทษอันเป็นพิษ' เป็นชื่อแห่ง อวิชชา. คำว่า 'ลูกศร' เป็นชื่อแห่ง ตัณหา. คำว่า 'เครื่องตรวจ' เป็นชื่อแห่ง สติ. คำว่า 'ศาสตรา' เป็นชื่อของ อริยปัญญา. คำว่า 'หมอม่าตัด' เป็นชื่อของ ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ.

- อุปริ.ม. ๑๔/๖๙/๗๗.

ผู้ตายคาประตุนิพพาน

สุนัขขัตตะ ! ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ คือจะมีภิกษุบางรูปในกรณีนี้ มีความเข้าใจของตนมีความหมายอันสรุปได้ดังนี้ เป็นต้น ว่า "ตัณหานั้น สมณะ กล่าวกันว่าเป็นลูกศร, โทษอันมีพิษของอวิชชา ย่อมงอกงามเพราะฉันทราคะและ พยาบาท, ลูกศรคือตัณหานั้นเราจะได้แล้ว, โทษอันมีพิษของอวิชชา เราก็นำ ออกไปหมดแล้ว, เราเป็นผู้ยอมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ" ดังนี้. เธอผู้นั้นยอม ตามประกอบซึ่งกรรมทั้งหลายอันไม่เป็นที่สบายแก่ผู้น้อมไปแล้วในนิพพานโดย ชอบ; คือตามประกอบซึ่งกรรมอันไม่เป็นที่สบาย ในการเห็นรูปด้วยตาฟัง เสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายรู้สึก ธรรมมารมณด้วยใจ อันล้วนไม่เป็นที่สบาย. เมื่อเธอตามประกอบซึ่งกรรมอันไม่ เป็นที่สบายเหล่านี้ อยู่, ราคะย่อมเลียบแทงจิตของเธอ. เธอมีจิตอัน ราคะเลียบแทงแล้ว ย่อมถึงความตายหรือความทุกข์เจียนตาย.

สุนัขขัตตะ ! เปรียบเหมือนบุรุษถูกยิงด้วยลูกศรอันอาบไว้ด้วยยาพิษ อย่างแรงกล้า. มิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของเขา จัดหาหมอม่าตัดมารักษา หมอได้ใช้ศาสตราฆ่าแผลปากแผลของเขา แล้วใช้เครื่องตรวจค้นหาลูกศร พบ แล้วถอนลูกศรออก กำจัดโทษอันเป็นพิษที่ยังมีเชื้อเหลือติดอยู่ จนรู้ว่าไม่มีเชื้อ เหลือติดอยู่ แล้วกล่าวแก่เขาอย่างนี้ว่า "บุรุษผู้เจริญ ! ลูกศรถูกถอนออกแล้ว.

โทษอันเป็นพิษเรานำออกจนไม่มีเชื้อเหลืออยู่แล้ว, ท่านไม่มีอันตรายอีกแล้ว, และท่านจะบริโภคอาหารได้ตามสบาย แต่อย่าไปกินอาหารชนิดที่ไม่สบายแก่แผลอันจะทำให้แผลอักเสบ และจลล้างแผลตามเวลา ทายาที่ปากแผลตามเวลา, เมื่อท่านล้างแผลตามเวลา ทายาที่ปากแผลตามเวลา อย่าให้หนองและเลือดเกรอะกรังปากแผล, และท่านอย่าเที่ยวตากลมตากแดด, เมื่อเที่ยวตากลมตากแดด, ก็อย่าให้ฝุ่นละอองและของโสโครกเข้าไปในปากแผล. บุรุษผู้เจริญ ! ท่านจงเป็นผู้ระวังรักษาแผล มีเรื่องแผลเป็นเรื่องสำคัญเถอะนะ" ดังนี้. บุรุษนั้นมีความคิดว่า "หมอดอนลูกศรให้เราเสร็จแล้ว โทษอันเป็นพิษหมอก็นำออกจนไม่มีเชื้อเหลืออยู่แล้ว เราหมดอันตราย" เขาจึงบริโภคโภชนาที่แสดง, เมื่อบริโภคโภชนาที่แสดง แผลก็กำเริบ, และเขาไม่ชะแผลตามเวลา ไม่ทายาที่ปากแผลตามเวลา, เมื่อเขาไม่ชะแผลตามเวลา ไม่ทายาที่ปากแผลตามเวลา หนองและเลือดก็เกรอะกรังปากแผล, และเขาเที่ยวตากลมตากแดด ปล่อยให้ฝุ่นละอองของโสโครกเข้าไปในปากแผล, และเขาไม่ระวังรักษาแผล ไม่มีเรื่องแผลเป็นเรื่องสำคัญ. เขานำโทษพิษอันไม่สะอาดออกไปด้วยการกระทำอันไม่ถูกต้องเหล่านี้ แผลจึงมีเชื้อเหลืออยู่, แผลก็บวมขึ้นเพราะเหตุทั้งสองนั้น. บุรุษนั้นมีแผลบวมแล้ว ก็ถึงซึ่งความตายบ้าง ซึ่งความทุกข์เจียนตายบ้าง, นี้ฉันใด;

สุนัขขั้ตตะ ! ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือข้อที่ภิกษุบางรูป สำคัญตนว่าน้อมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ.... แต่ตามประกอบในธรรมไม่เป็นที่สบายแก่การน้อมไปในนิพพานโดยชอบ.... ราคะก็เสียบแทงจิตของเธอ. เธอมีจิตอันราคะเสียบแทงแล้ว ย่อมถึงความตาย หรือความทุกข์เจียนตาย. สุนัขขั้ตตะ ! ในอริยวินัยนี้ ความตายหมายถึงการบอกคืนสิกขา เวียนไปสู่เพศต่ำ; ความ

ทุกข์เจียนตายหมายถึงการต้องอาบัติ อันเศร้าหมองอย่างใดอย่างหนึ่ง แล.

- อุปวิ. ม. ๑๔/๖๖/๗๖.

(ภิกษุในกรณีนี้ มีการศึกษาดี ตีความปรารถนาดี แต่มีความเข้าใจผิดเกี่ยวกับตนเองและธรรมะ ; คือเข้าใจไปว่า ลูกศรคือต้นหาเป็นสิ่งที่ละได้โดยไม่ต้องถอน อวิชชาเป็นสิ่งที่เหวี่ยงทิ้งไปได้โดยไม่ต้องกำจัดตัดราก ; และเข้าใจตัวเองว่า น้อมไปแล้วสู่นิพพานโดยชอบ ดังนี้ แต่แล้วก็มากระทำผิดในสิ่งที่ไม่เป็นสบายแก่การน้อมไปในนิพพานั้น ทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จนราคะเกิดขึ้นเสียบแทง ถึงแก่ความตายในอริยวินัย, จึงเรียกว่า เขาล้มลงตายตรงหน้าประตูแห่งพระนิพพานนั่นเอง).

ผู้หลุดพ้นได้เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น

ในกาลไหน ๆ ท่านเหล่าใด เห็นภัยในความยึดถืออันเป็นตัวเหตุให้เกิดและให้ตายแล้ว เลิกยึดมั่นถือมั่นหลุดพ้นไปได้ เพราะอาศัยนิพพานอันเป็นธรรมที่สิ้นไปแห่งความเกิดความตาย; เหล่าท่านผู้เช่นนั้น ย่อมประสบความสุข ลุพระนิพพานอันเป็นธรรมเกษม เป็นผู้ดับเย็นได้ ในปัจจุบันนี้เอง ล่วงเวรล่วงภัยทุกอย่างเสียได้ และก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งความเป็นทุกข์ทั้งปวง.

- อุปวิ. ม. ๑๔/๓๔๖/๕๒๕.

ผู้กำลังโน้มเอียงไปสู่นิพพาน

ภิกษุ ท.! คงคานที ลุ่มไปทางทิศตะวันออก ลาดไปทางทิศตะวันออก เทไปทางทิศตะวันออก ชื่อนี้ฉันใด ; ภิกษุ ท.! ภิกษุเจริญฺณมานสี้อยู่กระทำมานสี้อยู่ให้มากอยู่ ก็ย่อมเป็นผู้ลุ่มไปทางนิพพาน ลาดไปทางนิพพานเทไปทางนิพพาน ฉะนั้นก็เหมือนกัน.

ภิกษุ ท.! ภิกษุเจริญญาณสี่อยู่ กระทำฌานสี่ให้มากอยู่ ย่อมเป็นผู้ลุ่มไปทางนิพพาน ลาดไปทางนิพพาน เทไปทางนิพพาน เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกามทั้งหลาย สงัดแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลายเข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่; เพราะความที่วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุติยฌาน** เป็นเครื่องส่องใสใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่; หนึ่ง เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า "เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปรกติสุข" ดังนี้ เข้าถึง **ตติยฌาน** แล้วแลอยู่; เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน เข้าถึง **จตุตถฌาน** อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่.

ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล ภิกษุเจริญญาณสี่อยู่ กระทำฌานสี่ให้มาก อยู่ย่อมเป็นผู้ลุ่มไปทางนิพพาน ลาดไปทางนิพพาน เทไปทางนิพพาน.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๓๙๒/๑๓๐๑-๑๓๐๒.

ผู้ปฏิบัติเพื่อความดับเย็นเป็นนิพพาน

ภิกษุ ท.! รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ล่วงไปแล้วก็ดี ที่จะมาข้างหน้าก็ดี ล้วนเป็นของ **ไม่เที่ยง**, จักกล่าวไปใย ถึงรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นปัจจุบันนี้เล่า.

ภิกษุ ท.! รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ล่วงไปแล้วก็ดี ที่จะมาข้างหน้าก็ดี ล้วนเป็นของที่ **คงอยู่อย่างนั้นไม่ได้** เป็นทุกข์, จักกล่าวไปใย ถึงรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นปัจจุบันนี้เล่า.

ภิกษุ ท.! รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ล่วงไปแล้วก็ดี ที่จะมาข้างหน้าก็ดี ล้วนเป็นของที่ **ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน**, จักกล่าวไปใย ถึงรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นปัจจุบันนี้เล่า.

ภิกษุ ท.! อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้มีการสดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อม **หมดอาลัยยินดี** ใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ได้ล่วงไปแล้ว, ย่อม **ไม่นึกเพลिन** เกี่ยวกับ รูป เวทนาสัญญา สังขาร วิญญาณ ที่จะ มีมา, แต่จัก **เป็นผู้ปฏิบัติ** เพื่อหน่าย เพื่อคลายออก เพื่อได้ดับสนิทเสีย ซึ่ง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นปัจจุบันนี้แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๕-๖/๓๖-๘.

ผู้รู้ความลับของปิยรูป-สาดรูป

ภิกษุ ท.! ก็สมณะหรือพราหมณ์ เหล่าใดเหล่าหนึ่ง บรรดาที่มีใน ครั้ง **อดีตกาล** นานไกลมา ได้เห็นอารมณ์อันเป็นที่รักที่ชื่นใจในโลก โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นสภาพมิใช่ตัวตน, เห็นโดยความเป็นของ เสียบแทง เป็นภัยน่ากลัว แล้ว; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ก็ละตัณหา ได้แล้ว.

ภิกษุ ท.! ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง บรรดาที่จะมี
ใน **อนาคต** หากได้เห็นอารมณ์อันเป็นที่รักที่ชื่นใจในโลก โดยความเป็นของ
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นสภาพมิใช่ตัวตน, เห็นโดยความเป็นของเสียบแทงเป็น
ภัยน่ากลัว แล้ว; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ก็จักละตัณหาได้.

ภิกษุ ท.! แม้สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง บรรดาที่มีใน
ปัจจุบันนี้ เห็นอยู่ซึ่งอารมณ์อันเป็นที่รักที่ชื่นใจในโลก โดยความเป็นของไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ เป็นสภาพมิใช่ตัวตน, เห็นโดยความเป็นของเสียบแทง เป็นภัยน่า
กลัว แล้ว; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมละตัณหาได้.

ภิกษุ ท.! **สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ละตัณหาได้, สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมละอุปธิได้; เมื่อละอุปธิได้ ก็ย่อมละทุกข์ได้ ;
เมื่อละทุกข์ได้ ก็ย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะโสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส
และอุปายาส ; เราตถาคตกล่าวว่าสมณหรือพราหมณ์เหล่านั้น พ้นจากทุกข์ได้
ดังนี้แล.**

- นิทาน. ส. ๑๖/๑๓๔/๒๖๑.

ผู้มีจิตอันหาขอบเขตมิได้

ภิกษุ ท.! ตลอดกาลเพียงใด ที่สัตว์ทั้งหลาย **ยังไม่ได้รู้ยิ่งตามเป็น
จริง ซึ่งรสอร่อย** ของอุปาทานขันธุ์ห้าเหล่านี้ โดยความเป็นรสอร่อย. ยังไม่ได้
รู้ยิ่งตามเป็นจริง ซึ่ง **โทษ** ของอุปาทานขันธุ์ห้า โดยความเป็นโทษ, ยังไม่ได้
รู้ยิ่งตามเป็นจริง ซึ่ง **อุปายาสออกพ้นไปได้** จากอุปาทานขันธุ์ห้าโดยความเป็น
อุปายาสให้ออกพ้นไป;

ภิกษุ ท.! ตลอดกาลเพียงนั้น สัตว์ทั้งหลาย ก็ยังไม่เชื่อว่าเป็นผู้
ได้แล่นหลุดออกไป. ยังไม่เชื่อว่าเป็นผู้ปราศจากเครื่องเกี่ยวเกาะหลุดพ้นแล้ว,
 ยังเป็นผู้มีใจอันอยู่ในขอบเขตโลกนี้ ขอบเขตเทวโลก มารโลก พรหมโลก.
 ยังอยู่ในขอบเขตของหมู่สัตว์ หมู่สมณะ หมู่พรหมณ์ และในขอบเขตของเหล่า
 เทวดาและมนุษย์ อยู่นั่นเอง.

ภิกษุ ท.! เมื่อใดแล สัตว์ทั้งหลาย **มารู้ยิ่งตามเป็นจริงแล้ว** ซึ่ง
รสอร่อย ของอุปาทานขันธห้า โดยความเป็นรสอร่อย, ได้รู้ยิ่งตามเป็น
 จริง ซึ่ง **โทษ** ของอุปาทานขันธห้า โดยความเป็นโทษ, ได้รู้ยิ่งตามเป็นจริง
 ซึ่ง **อุบายออกพ้นไปได้** จากอุปาทานขันธห้า โดยความเป็นอุบายให้ออกพ้นไป;

ภิกษุ ท.! เมื่อนั้นแหละ สัตว์เหล่านั้น เชื่อว่าเป็นผู้**ได้แล่นหลุด**
ออกไป เป็นผู้ปราศจากเครื่องเกี่ยวเกาะ หลุดพ้นแล้ว เป็นผู้มีใจอันหาขอบเขตมิ
 ได้ เป็นอยู่ในดลกนี้ ในเทวโลก มารโลก พรหมโลก, เป็นอยู่ในหมู่สัตว์
 หมู่สมณะ หมู่พรหมณ์ ในเหล่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้.

- ขนฺธ. สํ. /๑๗/๓๘/๖๓.

ความรู้สึกลงใจของผู้ชนะตัณหาได้

เมื่อเรายังไม่พบญาณ ก็ได้แล่นท่องเที่ยวไปในสงสารเป็น
 อเนกชาติ, แสวงหาอยู่ซึ่งนายช่างปลุกเรื้อน คือตัณหาผู้สร้างภพ,
 การเกิดทุกคราวเป็นทุกข์รำไป.

นายช่างผู้ปลูกเรือนจำเอ๋ย! ฉันรู้จักแก่เสียแล้ว; เจ้าจะทำเรือนให้เราไม่ได้อีกต่อไป. โครงเรือนทั้งหมดของเจ้า เราหักเสียแล้ว; ยอดเรือนเราก็รื้อเสียแล้ว. จิตของเราถึงแล้ว ซึ่งสภาพที่อะไรปรุงแต่งไม่ได้อีกต่อไป เพราะถึงความสิ้นไปแห่งตัณหาเสียแล้ว

- ติ. พุ. ๒๕/๓๕/๒๑.

พระอริยบุคคล มีอันดับเจ็ด

ภิกษุ ท.! บุคคลเจ็ดจำพวกเหล่านี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. เจ็ดจำพวกอย่างไรเล่า? เจ็ดจำพวก คือ อุกโตภาควิมุตต์ ปัญญาวิมุตต์ กายสักขี ทิฏฐิปัตต์ สัทธาวิมุตต์ รัมมานุสारी สัทธานุสारी.

๑. ผู้อุกโตภาควิมุตต์

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้เป็น อุกโตภาควิมุตต์ (ผู้หลุดพ้นโดยส่วนทั้งสอง) เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน ถูกต้องวิโมกข์ทั้งหลาย อันไม่เกี่ยวกับรูป เพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ, ด้วยนามกาย แล้วแลอยู่ (นี่อย่างหนึ่ง); และ อาสวะทั้งหลายของเขานั้น สิ้นไปรอบแล้ว เพราะเห็นแจ้งด้วยปัญญา (นี่อีกอย่างหนึ่ง). ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า บุคคลผู้เป็นอุกโตภาควิมุตต์. ภิกษุ ท.! สำหรับภิกษุนี้ เราไม่กล่าวว่า ยังมีอะไร ๆ เหลืออยู่ ที่เธอต้องทำด้วยความไม่ประมาท. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? เพราะเหตุว่า กิจที่ต้งทำด้วยความไม่ประมาท เธอทำเสร็จแล้ว, และ เธอเป็นผู้ไม่อาจที่จะเป็นผู้ประมาทได้อีกต่อไป

ผู้อุกโตภาควิมุตติโดยสมบูรณ์ ๑

(ผู้อุกโตภาควิมุตติ หมายความว่าผู้มีความคล่องแคล่วในวิโมกข์แปด และหลุดพ้นแล้วด้วยเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้. สำหรับวิโมกข์แปดมีรายละเอียดดังนี้คือ :-)

อานนท! วิโมกข์แปดเหล่านี้แล มีอยู่. แปดเหล่านี้ไหนเล่า ?
แปดคือ :-

(๑) **ผู้มีรูป** (ซึ่งเป็นอารมณ์ของสมาธิ) **ย่อมเห็นรูปทั้งหลาย** (อันเป็นสมาธินิमितเหล่านี้) **นี่คือ วิโมกข์ที่หนึ่ง.**

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของนิวรณ์ทั้งหลาย)

(๒) **ผู้ไม่มีสัญญาในรูปซึ่งเป็นภายใน** (เพื่อเป็นอารมณ์ของสมาธิ) **ย่อมเห็นรูปทั้งหลายอันเป็นภายนอก** (เพื่อเป็นอารมณ์ของสมาธิ) : **นี่คือ วิโมกข์ที่สอง.**

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของนิวรณ์ทั้งหลาย).

(๓) **เป็นผู้มีน้ำใจ** (ไปในรูปนิमितแห่งสมาธิ) **ด้วยความรู้สึก**ว่า "งาม" เท่านั้น : **นี่คือ วิโมกข์ที่สาม.**

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของนิวรณ์ทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการรบกวนของความรู้สึกว่าเป็นปฏิภูมในสิ่งที่เป็นปฏิภูม)

(๔) **เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งรูปสัญญาทั้งหลายโดยประการทั้งปวง** **เพราะความดับไปแห่งปฏิขสัญญาทั้งหลาย** **เพราะไม่ใส่ใจนานัตตสัญญาทั้งหลาย** **เป็นผู้เข้าถึงอากาสนัญจายตนะ** **อันมีการทำในใจว่า "อากาศไม่มีที่สุด"** **ดังนี้แล้วแลอยู่** : **นี่คือ วิโมกข์ที่สี่.**

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของรูปสัญญา ซึ่งทำความผูกพันอยู่ในรูปทั้งหลาย อันให้เกิดการกระทบกระทั่งกับสิ่งที่เป็นรูปนั่นเอง).

(๕) เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากาสนัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงวิญญาณัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า "วิญญาณไม่มีที่สุด" ดังนี้ แล้วแลอยู่ : นี่คือ วิโมกข์ที่ห้า.

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของอากาสนัญญาตนะสัญญา ซึ่งทำความผูกพันอยู่ในรูปประเภทแรกคืออากาสนัญญาตนะนั่นเอง).

(๖) เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิญญาณัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงอากัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า "อะไร ๆ ไม่มี" ดังนี้ แล้วแลอยู่ : นี่คือ วิโมกข์ที่หก.

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของวิญญาณัญญาตนะสัญญา ซึ่งทำความผูกพันอยู่ในรูปประเภทที่สองคือวิญญาณัญญาตนะนั่นเอง).

(๗) เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากัญญาตนะโดยการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญาตนะ แล้วแลอยู่ : นี่คือ วิโมกข์ที่เจ็ด.

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของอากัญญาตนะสัญญา ซึ่งทำความผูกพันอยู่ในรูปประเภทที่สามคืออากัญญาตนะนั่นเอง).

(๘) เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งเนวสัญญานาสัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงสัญญาเวทิตนโรธ แล้วแลอยู่ : นี่คือ วิโมกข์ที่แปด.

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของเนวสัญญานาสัญญาตนะสัญญา ซึ่งทำความผูกพันอยู่ในรูปประเภทที่สี่คือเนวสัญญานาสัญญาตนะนั่นเอง).

อานนท์ ! เหล่านี้แล วิโมกข์แปด.

อานนท์ ! ในกาลใดแล ภิกษุ เข้าสู่วิโมกข์แปดเหล่านี้ โดยอนุโลมบ้าง โดยปฏิโลมบ้างทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมบ้าง เข้าบ้าง ออกบ้าง ได้ตามที่ต้องการ ตามสิ่งที่ต้องการ ตามเวลาที่ต้องการ ; กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ-

ปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. อานนท์! ภิกษุ นั่นแล ชื่อว่า อุกโตภาควิมุตต์ (ผู้หลุดพ้นแล้วโดยส่วนสอง).

อานนท์! อุกโตภาควิมุตติอื่นที่ยิ่งกว่าประณีตกว่าอุกโตภาควิมุตตินี้ ย่อมไม่มี.

ผู้อุกโตภาควิมุตต์
(ตามคำของพระอานนท์)^๑

"อาวุโส! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า 'อุกโตภาควิมุตต์ อุกโตภาควิมุตต์' ดังนี้. อาวุโส! อุกโตภาควิมุตต์นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล?" (พระอุทายีถามพระอานนท์, พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เขาถึง ปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. อนึ่ง อยายตนะคือฌานนั้น (เป็นธรรมารมณณ์มีรสและกิจเป็นต้น) จันใด ๆ, เธอถูกต้อง ธรรมารมณณ์นั้น (โดยรสและกิจเป็นต้น) จันนั้น ๆ ด้วยนามกาย แล้วแลอยู่. และ เธอรู้ทั่วถึงธรรม (คือปฐมฌานนั้น) ด้วยปัญญา. อาวุโส! อุกโตภาควิมุตต์อัน พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว โดยปริยาย.

(ในกรณีแห่ง ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสาัญญาายตนะ วิญญาณัญญาายตนะ อากิญจัญญาายตนะ และเนวสัญญานาสัญญาายตนะ มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌาน ทุกประการ และในฐานะเป็นอุกโตภาควิมุตต์ โดย

๑. นวก. ปี. ๒๓/๔๗๔/๒๔๙.

ปริยาย. ส่วนสัญญาเวทิตนโรธซึ่งมีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นอุภโตภาควิมุตต์ โดยนิปปริยาย ด้วยข้อความดังต่อไปนี้ :-)

อาวุโส! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งแนวสัญญานาสัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง สัญญาเวทิตนโรธ แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ . อนึ่ง อาตนะ คือสัญญาเวทิตนโรธนั้น (เป็นธรรมารมณฺ์มีรสและกิจเป็นต้น) ฉันทใด ๆ, เธอ ถูกต้องธรรมารมณฺ์นั้น (โดยรสและกิจเป็นต้น) ฉันทนั้น ๆ ด้วยนามกายแล้วแลอยู่. และเธอรู้อันถึงธรรม (คือสัญญาเวทิตนโรธนั้น) ด้วยปัญญา. อาวุโส ! อุภโตภาควิมุตต์ อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว โดยนิปปริยาย.

๒. ผู้ปัญญาวิมุตต์

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้เป็นปัญญาวิมุตต์ (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา) เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน, วิโมกข์เหล่าใดอันไม่เกี่ยวกับรูป เพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ มีอยู่, เขา หาได้ ถูกต้องวิโมกข์เหล่านั้น ด้วยนามกายแล้วแลอยู่ ไม่ แต่ที่ อาสวะทั้งหลายของเขานั้น สิ้นไปรอบแล้ว เพราะเห็นแจ้งด้วยปัญญา. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า บุคคลผู้เป็นปัญญาวิมุตต์. ภิกษุ ท.! สำหรับภิกษุแม้นี้ เราก็มักกล่าวว่ายังมีอะไร ๆ เหลืออยู่ ที่เธอต้องทำด้วยความไม่ประมาท. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? เพราะเหตุว่า กิจที่ต้องทำด้วยความไม่ประมาท เธอทำเสร็จแล้ว, และเธอเป็นผู้ไม่อาจที่จะเป็นผู้ประมาทได้อีกต่อไป.

(ผู้บัญญัติวิมุตต์ อีกนัยหนึ่ง)

อานนท์! วิญญาณฐิติ เจ็ด เหล่านี้ และ อายตนะสอง มีอยู่.
 วิญญาณฐิติเหล่าไหนเล่า? วิญญาณฐิติเจ็ดคือ :-

๑. อานนท์! สัตว์ทั้งหลาย มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน มีอยู่;
 ได้แก่มนุษย์ทั้งหลาย, เทวดาบางพวก และวินิบาตบางพวก : นี้คือ วิญญาณ-
 ฐิติ ประเภทที่หนึ่ง.

๒. อานนท์! สัตว์ทั้งหลาย มีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน
 มีอยู่; ได้แก่พวกเทพผู้นับเนื่องอยู่ในหมู่พรหมที่บังเกิดโดยปฐมภูมิ และสัตว์
 ทั้งหมดในอบายทั้งสิ้น : นี้คือ วิญญาณฐิติ ประเภทที่สอง.

๓. อานนท์! สัตว์ทั้งหลาย มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน
 มีอยู่; ได้แก่พวกเทพอภิสสระ : นี้คือ วิญญาณฐิติ ประเภทที่สาม.

๔. อานนท์! สัตว์ทั้งหลาย มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่าง
 เดียวกัน มีอยู่; ได้แก่ พวกเทพสุภิกนิหะ : นี้คือ วิญญาณฐิติ ประเภทที่สี่.

๕. อานนท์! สัตว์ทั้งหลาย, เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งรูปสัญญา
 โดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิขสัญญา เพราะไม่ใส่ใจในันตต-
 สัญญา จึงเข้าถึง อากาสนัญจายตนะ มีการทำในใจว่า"อากาศไม่มีที่สุด" ดังนี้
 มีอยู่ : นี้คือ วิญญาณฐิติ ประเภทที่ห้า.

๖. อานนท์! สัตว์ทั้งหลาย, เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากาสนัญ-
 จายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง วิญญาณัญจายตนะ มีการทำในใจว่า
 "วิญญาณไม่มีที่สุด" ดังนี้ มีอยู่ : นี้คือ วิญญาณฐิติ ประเภทที่หก.

๗. อานนท์! สัตว์ทั้งหลาย, เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิญญาณัญญา-
 ายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง **อากิญจัญญาตนะ** มีการทำในใจว่า
 "อะไรๆไม่มี" ดังนี้ มีอยู่ : นี้คือ **วิญญาณฐิติ ประเภทที่เจ็ด.**

ส่วน **อายตนะอีกสอง** นั้น คือ **อัสัญญิสัตตตายตนะ** ที่หนึ่ง **เนวสัญญา-**
นาสัญญาตนะ ที่สอง.

อานนท์! ในบรรดาวิญญาณฐิติเจ็ด และอายตนะสอง (รวมเป็นเก้า)
 นั้น : **วิญญาณฐิติประเภทที่หนึ่ง** อันใด มีอยู่, คือ สัตว์ทั้งหลาย มีกาย
 ต่างกัน มีสัญญาต่างกัน ได้แก่มนุษย์ทั้งหลาย, เทวดาบางพวก และวินิบาต
 บางพวก. อานนท์! ผู้ใดรู้ชัดวิญญาณฐิติที่หนึ่งนั้น รู้ชัดการเกิด (สมุทัย)
 แห่งสิ่งนั้น รู้ชัดความดับ (อัสถังคมะ) แห่งสิ่งนั้น รู้ชัดรสอร่อย (อัสสาทะ) แห่ง
 สิ่งนั้น รู้ชัดโทษต่ำทราม (อาทีนวะ) แห่งสิ่งนั้น และรู้ชัดอุบายเป็นเครื่องออก
 (นิสสรณะ) แห่งสิ่งนั้น ดังนี้แล้ว ควรหรือหนอที่ผู้ใด จะเพลิดเพลिनยั้งซึ่ง
 วิญญาณฐิติที่หนึ่ง นั้น? "ซ้อนั่น เป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า!"

(ในกรณีแห่ง **วิญญาณฐิติที่สอง วิญญาณฐิติที่สาม วิญญาณฐิติที่สี่ วิญญาณฐิติที่ห้า**
วิญญาณฐิติที่หก วิญญาณฐิติที่เจ็ด และ อัสัญญิสัตตตายตนะที่หนึ่ง ซึ่งมีลักษณะเฉพาะอย่างดังที่
 กล่าวแล้วข้างต้น ก็ได้มีการอธิบาย ตรัสถาม และทูลตอบ โดยข้อความทำนองเดียวกันกับใน
 กรณีแห่งวิญญาณฐิติที่หนึ่งนั้น ทุกประการ ต่างกันแต่ชื่อแห่งสภาพธรรมนั้นๆเท่านั้น. ส่วนเนว
 สัญญานาสัญญาตนะที่สองนั้น จะได้บรรยายด้วยข้อความเต็มอีกครั้งหนึ่ง ดังต่อไปนี้ :-)

อานนท์! ในบรรดาวิญญาณฐิติเจ็ด และอายตนะสอง (รวมเป็นเก้า)
 นั้น : **เนวสัญญานาสัญญาตนะ** อันใด มีอยู่, อานนท์! ผู้ใดรู้ชัด

เนวส์ัญญานาส์ัญญาตนะนั้น รู้ชัดการเกิดแห่งสิ่งนั้น รู้ชัดการดับแห่งสิ่งนั้น
รู้ชัดรสอร่อยแห่งสิ่งนั้น รู้ชัดโทษอันต่ำทรามแห่งสิ่งนั้น และรู้ชัดอุบายเป็น
เครื่องออกแห่งสิ่งนั้น ดังนี้แล้ว ควรหรือหนอ ที่ผู้นี้จะเพลิดเพลिनยั้งซึ่ง
เนวส์ัญญานาส์ัญญาตนะนั้น? "ข้อนั้น เป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า!"

อานนท์! เมื่อใดแล ภิกษุรู้แจ้งชัดตามเป็นจริง ซึ่งการเกิด การ
ดับ รสอร่อย โทษอันต่ำทราม และอุบายเป็นเครื่องออก แห่งวิญญาณฐิติเจ็ด
เหล่านี้ และแห่งอายตนะสองเหล่านี้ด้วย แล้วเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความไม่ยึดมั่น
;

อานนท์! ภิกษุนี้เรากล่าวว่า เป็นปัญญาวิมุตต์.

ผู้ปัญญาวิมุตต์ (ตามคำของพระอานนท์)^๑

"อาวุโส! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า ปัญญาวิมุตต์ ปัญญาวิมุตต์ ดังนี้. อาวุโส!
ปัญญาวิมุตต์นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล?" (พระอุทายี
ถามพระอานนท์, พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม
เข้าถึง ปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่.
และเขารู้ทั่วถึงธรรม (คือปฐมฌานนั้น) ด้วยปัญญา. อาวุโส! ปัญญาวิมุตต์
อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกกล่าว โดยปริยาย.

๑. นวก. ปี. ๒๓/๔๗๓/๒๔๘.

(ในกรณีแห่ง ทุตติยฌาน ตุตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสนัญญายตนะ วิญญูณัญญายตนะ อากิญจัญญายตนะ และ เนวสัณญานาสัณญายตนะ มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌาน ทุกประการ และในฐานะเป็นปัญญาวิมุตต์ โดยปริยาย. ส่วน สัณญูเวทิตนโรธ ซึ่งมีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นปัญญาวิมุตต์ โดยนิปริยาย ด้วยข้อความดังต่อไปนี้:-)

อาวุโส! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัณญานาสัณญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง สัณญูเวทิตนโรธ แล้วแลอยู่, อนึ่งเพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ. และเธอรู้อันถึงธรรม (คือสัณญูเวทิตนโรธนั้น) ด้วยปัญญา. อาวุโส! ปัญญาวิมุตต์ อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อก้าว โดยนิปริยาย.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า เราสอนกันอยู่และถือกันอยู่เป็นหลักว่า พวกปัญญาวิมุตต์ไม่อาจจะเข้าฌานได้ แต่จากบาลีข้างบนนี้แสดงให้เห็นว่า พวกปัญญาวิมุตต์สามารถเข้าฌานได้ แม้กระทั่งสัณญูเวทิตนโรธ หากแต่ไม่มีการเสวยรสจากธรรมารมณ์แห่งฌานนั้น ๆ ด้วยนามกาย ซึ่งเป็นการเข้าอนุปปพวิหารสมาบัติ เท่านั้น. ข้อนี้จะยุติเป็นอย่างไร เป็นสิ่งที่นักศึกษาคควรพิจารณากันเองเถิด).

๓. ผู้กายสักขี

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้เป็นกายสักขี (ผู้มีการเสวยสุขด้วยนามกายเป็นพยาน) เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน ถูกต้องวิโมกข์ทั้งหลาย อันไม่เกี่ยวกับรูปเพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ, ด้วยนาม-

กาย แล้วแลอยู่. อนึ่ง **อัสวะทั้งหลายบางเหล่า** ของเขานั้นก็ **สิ้นไปรอบแล้ว** เพราะเห็นแล้วด้วยปัญญา. ภิกษุ ท.! ภิกษุนี้เรากล่าวว่า บุคคลผู้เป็น **กายสักขี**. ภิกษุ ท.! สำหรับภิกษุนี้ **เรากล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอต้องทำ ด้วยความไม่ประมาท**. ข้อนั้นเพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่า ถ้าไหนท่านผู้มี อายุนี้ จะเสพออยู่ซึ่งเสนาสนะอันสมควร จะคบอยู่ซึ่งกัลยาณมิตร จะบ่มอยู่ ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย ก็จะทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อันไม่มีอะไรยิ่งกว่า ซึ่งเป็นประโยชน์ที่ต้องการของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้อด้วยเรือน โดยชอบ ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! เรามองเห็นผลแห่งความไม่ประมาทข้อนี้ สำหรับภิกษุนี้อยู่ จึงกล่าวว่ามีอะไร ๆ ที่เธอนั้นต้องทำด้วยความไม่ประมาท ดังนี้.

ผู้กายสักขี

(ตามคำของพระอานนท์)^๑

"อาวุโส ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า 'กายสักขี กายสักขี' ดังนี้. อาวุโส ! กาย-สักขีนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล ?" (พระอุทายีถามพระ-อานนท์ พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส ! ภิกษุในกรณีนี้ **สังัดแล้วจากกาม สังัดแล้วจากอกุศลธรรม** เข้าถึงปฐมฌาน **อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่**. อนึ่ง **อายตนะคืออานนั้น** (เป็นธรรมารมณมีรสและกิจเป็นต้น) **ฉันทใด ๆ, เธอ ถูกต้องธรรมารมณนั้น** (โดยรสและกิจเป็นต้น) **ฉันทนั้น ๆ ด้วยนามกาย แล้วแลอยู่**.

๑. นวก. ปี. ๒๓/๔๗๒/๒๔๗.

อาวุโส! กายสักขี อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกกล่าว โดยปริยาย.

(ในกรณีแห่ง ทุตติยฉาน ตติยฉาน จตุตถฉาน อากาสนัญญายตนะ วิญญาณัญญายตนะ อากิญจัญญายตนะ และ เนวสัณญานาสัณญายตนะ มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฉานทุกประการ และในฐานะเป็นกายสักขี โดย ปริยาย. ส่วน สัณญาวเวทิตนโรธ ชนิดที่มีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นกายสักขี โดย นิปปริยาย ด้วยข้อความดังต่อไปนี้ :-)

อาวุโส! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัณญานาสัณญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง สัณญาวเวทิตนโรธ แล้วแลอยู่. หนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ. หนึ่ง อายตนะคือ สัณญาวเวทิตนโรธนั้น (เป็นธรรมารมณมีรสและกิจเป็นต้น) จันใด ๆ, เธอถูกต้องธรรมารมณนั้น (โดยรสและกิจเป็นต้น) จันนั้น ๆ ด้วยนามกาย แล้วแลอยู่. อาวุโส! กายสักขี อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกกล่าว โดยนิปปริยาย.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า คำว่า "กายสักขี-มีกายเป็นพยาน" นั้น หมายความว่า ได้เสวยรสแห่งฉานเป็นต้น ด้วยนามกาย คือด้วยใจของตน ; และคำว่า "โดยนิปปริยาย" นั้น หมายถึงมีการสิ้นอาสวะในกรณีนั้น, ถ้ายังไม่สิ้นอาสวะ เรียกได้แต่เพียงว่า โดยปริยาย).

๔. ผู้ทฎฐิปปัตต์

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้เป็นทฎฐิปปัตต์ (ผู้บรรลุแล้วด้วยความเห็นลงสู่ธรรม) เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน, วิโมกข์เหล่าใด อันไม่เกี่ยวกับรูป เพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ มีอยู่, เขา หาได้ ถูกต้องวิโมกข์เหล่านั้น ด้วยนามกายแล้วแลอยู่ ไม่ แต่ว่า อาสวะทั้งหลายบางเหล่าของเขานั้น สิ้นไปรอบแล้ว เพราะเห็นแจ้งด้วยปัญญา. อนึ่ง ธรรมทั้งหลายที่ติดตาตประกาศแล้ว ก็เป็นธรรม อันเขานั้นเห็นลงแล้ว ประพฤติลงแล้ว ด้วยปัญญา. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า บุคคลผู้เป็น ทิฏฐิปปัตต์. ภิกษุ ท.! สำหรับภิกษุแม่นี้ เราก็กล่าวว่าจะมีอะไร ๆ ที่เธอต้องทำด้วยความไม่ประมาท. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่า ถ้าไหนท่านผู้มีอายุนี้ จะเสพออยู่ซึ่งเสนาสนะอันสมควร จะคบอยู่ซึ่งกัลยาณมิตร จะบ่มอยู่ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย ก็จะทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อันไม่มีอะไรยิ่งกว่า ซึ่งเป็นประโยชน์ที่ต้องการของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือนโดยชอบ ได้ด้วยปัญญา อันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! เรามองเห็นผลแห่งความไม่ประมาทข้อนี้ สำหรับภิกษุนี้อยู่ จึงกล่าวว่าจะมีอะไร ๆ ที่เธอนั้นต้องทำด้วยความไม่ประมาท ดังนี้.

๕. ผู้สัทธาวิมุตต์

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้เป็นสัทธาวิมุตต์ (ผู้หลุดพ้นด้วยสัทธา) เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน, วิโมกข์เหล่าใด อันไม่เกี่ยวกับรูป เพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ มีอยู่, เขา หาได้ ถูกต้องวิโมกข์เหล่านั้น ด้วยนามกายแล้วแลอยู่ ไม่ แต่ว่า อาสวะทั้งหลายบางเหล่าของเขานั้น สิ้นไปรอบแล้ว เพราะเห็นแจ้งด้วยปัญญา. อนึ่ง สัทธา ของ

เขานั้น เป็นสัทธาที่ ปลงลงแล้วหมดสิ้น มีมูลรากเกิดแล้ว ตั้งอยู่แล้วอย่างมั่นคงในตถาคต. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า บุคคลผู้เป็น สัทธาวิมุตต์. ภิกษุ ท.! สำหรับภิกษุแม้นี้ เราก็กล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอต้องทำด้วยความไม่ประมาท. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่า ถ้าไหนท่านผู้มีอายุนี้ จะเสพออยู่ซึ่งเสนาสนะอันสมควร จะคบอยู่ซึ่งกัลยาณมิตร จะบ่มอยู่ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย ก็จะทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อันไม่มีอะไรยิ่งกว่า ซึ่งเป็นประโยชน์ที่ต้องการของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือนโดยชอบ ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! เรามองเห็นผลแห่งความไม่ประมาทข้อนี้ สำหรับภิกษุนี้อยู่ จึงกล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอนั้นต้องทำด้วยความไม่ประมาท ดังนี้.

๖. ผู้ธัมมานุสारी

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้เป็นธัมมานุสारी (ผู้เล่นไปตามธรรม) เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน, วิโมกข์เหล่าใด อันไม่เกี่ยวกับรูปเพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ มีอยู่, เขาหาได้ถูกต้องวิโมกข์เหล่านั้น ด้วยนามกายแล้วแลอยู่ ไม่ แต่ว่า อาสวะทั้งหลาย บางเหล่า ของเขานั้น ลีนไปรอบแล้ว เพราะเห็นแจ้งด้วยปัญญา. อนึ่ง ธรรมทั้งหลาย ที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อม ทนต่อการเพ่งโดยประมาณแห่งปัญญาของเขา และ ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ก็มีแก่เขา คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญินทรีย์. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าววว่า บุคคลผู้เป็นธัมมานุสारी. ภิกษุ ท.! สำหรับภิกษุแม้นี้ เราก็กล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอต้องทำ

ด้วยความไม่ประมาท. ชื่อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่า ถ้าไฉนท่านผู้มีอายุนี้ จะเสพออยู่ซึ่งเสนาสนะอันสมควร จะคบอยู่ซึ่งกัลยาณมิตร จะปมอยู่ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย ก็จะทำให้เกิดซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อันไม่มีอะไรยิ่งกว่า ซึ่งเป็นประโยชน์ที่ต้องการของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน โดยชอบ ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฐฐธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. เรามองเห็นผลแห่งความไม่ประมาทข้อนี้ สำหรับภิกษุนี้อยู่ จึงกล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอนั่นต้องทำด้วยความไม่ประมาท ดังนี้.

๗. ผู้สัทธานุสารี

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้เป็นสัทธานุสารี (ผู้แล่นไปตามสัทธา) เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน, วิโมกข์เหล่าใด อันไม่เกี่ยวกับรูปเพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ มีอยู่} เขา หาได้ถูกต้องวิโมกข์เหล่านั้น ด้วยนามกายแล้วแลอยู่ไม่ แต่ว่า อาสวะทั้งหลาย บางเหล่าของเขานั้น ลื่นไปรอบแล้ว เพราะเห็นแจ้งด้วยปัญญา. อนึ่ง สัทธาทตามประมาณ (ที่ควรจะมี) ความรักตามประมาณ (ที่ควรจะมี) ในตถาคต ของเขาก็มี และธรรมเหล่านี้ก็มีแก่เขา คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า บุคคลผู้เป็น สัทธานุสารี. ภิกษุ ท.! สำหรับภิกษุแม่นี้ เราก็กกล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอต้องทำด้วยความไม่ประมาท. ชื่อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่า ถ้าไฉนท่านผู้มีอายุนี้ จะเสพออยู่ซึ่งเสนาสนะอันสมควร จะคบอยู่ซึ่งกัลยาณมิตร จะปมอยู่ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย ก็จะทำให้แจ้งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันไม่มีอะไรยิ่งกว่า ซึ่ง

เป็นประโยชน์ที่ต้องการของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน โดยชอบ ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! เรามองเห็นผลแห่งความไม่ประมาทข้อนี้ สำหรับภิกษุนี้เอง จึงกล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอนั้นต้องทำด้วยความไม่ประมาท ดังนี้.

- ม. ม. ๑๓/๒๒๙-๒๓๒/๒๓๐-๒๓๗.

ผู้นิมนิตวิหารี

โมคคัลลานะ ! กัตติสพรหม มิได้แสดงบุคคลที่เจ็ดอันเป็น **อนิมนิต-
วิหารี** (ผู้อยู่ด้วยวิหารธรรมอันไม่มีนิมนิต) แก่เธอดอกหรือ ?

"ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ! บัณฑิตนี้เป็นกาลสมควรที่พระผู้มีพระภาค จะทรงแสดงซึ่งบุคคลที่เจ็ดผู้นิมนิตวิหารี ; ภิกษุทั้งหลายได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้".

โมคคัลลานะ ! ภิกษุในกรณีนี้ เข้าถึงซึ่งเจโตสมาธิอันไม่มีนิมนิต เพราะไม่กระทำไว้ในใจซึ่งนิมนิตทั้งปวง แล้วแลอยู่. เทวดาเหล่านั้น ย่อมรู้จักภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า "ท่านผู้มีอายุนี้ เข้าถึงเจโตสมาธิอันไม่มีนิมนิต เพราะไม่ทำไว้ในใจซึ่งนิมนิตทั้งหลาย แล้วแลอยู่ ; เป็นที่เชื่อได้ว่า ท่านผู้มีอายุนี้ เมื่อเสพเสนาสนะที่สมควร คบกัลยาณมิตร บ่มอินทรีย์ทั้งหลายอยู่ ก็จะทำให้แจ้งซึ่งปริโยสานแห่งพรหมจรรย์นั้น อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า อันเป็นประโยชน์ที่ประสงค์ของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือนเป็นผู้ไม่มีเรือนโดยชอบอยู่. ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วอยู่" ดังนี้.

- สตตก. อ. ๒๓/๗๙/๕๓.

ผู้มีสันติปฏิภนธรรม ตามคำของพระอานนท์

"อาวุโส ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า 'สันติปฏิภนธรรม สันติปฏิภนธรรม' ดังนี้ อาวุโส! สันติปฏิภนธรรมนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล ?"
(พระอุทเทยามพรอานนท์. พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึงปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ ปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. อาวุโส ! สันติปฏิภนธรรม อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ แล เมื่อกล่าวโดยปริยาย.

(ในกรณีแห่ง ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสนัญจายตนะ วิญญูณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ และ เนวส์ัญญานาสัญญายตนะ มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌานทุกประการ และในฐานะเป็นสันติปฏิภนธรรม โดยปริยาย. ส่วนสัญญาเวทียตนิโรชชนิดที่มีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นสันติปฏิภนธรรม โดยนิปปริยาย ด้วยข้อความดังต่อไปนี้ :-)

อาวุโส ! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวส์ัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง สัญญาเวทียตนิโรช แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ. อาวุโส ! สันติปฏิภนธรรม อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว โดยนิปปริยาย.

- นวก.ป. ๒๓/๔๗๔/๒๕๐.

ผู้นิพพาน ตามคำของพระอานนท์ และผู้ปรินิพพาน ตามคำของพระอานนท์

(นิพพาน และ ปรีนิพพาน ตามคำของพระอานนท์ มีใจความอย่างเดียวกันกับสันทิฏฐิิกนิพพานข้างต้น ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น. นอกจากนี้ ยังมีการแสดงไว้ ด้วยคำว่า **เขมมมตฺ อภยํ ปสฺสทฺธิโรโร** แทนคำว่านิพพานข้างบน. - นวก. อ. ๒๓/๔๗๕-๔๗๗/๒๕๒, ๒๕๓, ๒๕๖, ๒๕๘, ๒๖๐, ๒๖๒, ๒๖๔).

ผู้มีทิฏฐุกรรมนิพพาน ตามคำของพระอานนท์

"อาวุโส ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า 'ทิฏฐุกรรมนิพพาน ทิฏฐุกรรมนิพพาน' ดังนี้. อาวุโส ! ทิฏฐุกรรมนิพพานนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล ?" (พระอุทายีถามพระอานนท์, พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง ปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่ อาวุโส ! ทิฏฐุกรรมนิพพาน อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกกล่าว โดยปริยาย.

(ในกรณีแห่ง ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสนัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะ และเนวสัณญานาสัณญายตนะ มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌาน ทุกประการ และในฐานะเป็นทิฏฐุกรรมนิพพาน โดยปริยาย. ส่วนสัณญาวเทยิตนโรธซึ่งมีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นทิฏฐุกรรมนิพพาน โดยนิปปริยาย ด้วยข้อความดังต่อไปนี้ :-)

อาวุโส! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งแนวสัญญาณาสัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง สัญญาเวทียนิโรธ แล้วแลอยู่, อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ, อาวุโส! ทิฏฐุธรรมนิพพาน อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว โดยนิปปริยาย.

- นวก. อี. ๒๓/๔๗๕/๒๕๕.

ผู้เขม้ปปัตต์ ตามคำของพระอนนท

"อาวุโส! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า 'เขม้ปปัตต์ เขม้ปปัตต์' ดังนี้. อาวุโส! เขม้ปปัตต์นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล?" (พระอุทายีถาม พระอนนท, พระอนนทเป็นผู้ตอบ).

อาวุโส! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง ปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่, อาวุโส! เขม้ปปัตต์ อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว โดยปริยาย.

(ในกรณีแห่ง ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสนัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ และ แนวสัญญาณาสัญญาตนะ มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌานทุกประการ และในฐานะเป็นเขม้ปปัตต์ โดยปริยาย. ส่วนสัญญาเวทียนิโรชชนิดมีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นเขม้ปปัตต์ โดยนิปปริยาย ด้วยข้อความดังต่อไปนี้ :-)

อาวุโส! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานา-
สัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง สัญญาเวทนยิตนิโรธ แล้วแลอยู่. อนึ่ง
เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ. อาวุโส!
เขมปัตต์ อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว
โดยนิปปริยาย.

- นวก. อ. ๒๓/๔๗๗/๒๕๗.

(นอกจากแสดงไว้โดยชื่อว่า เขมปัตต์ นี้แล้ว ยังแสดงไว้โดยชื่อว่า อมตปัตต์
อภยปัตต์ โดยมีข้อความทำนองเดียวกันด้วย.- นวก. อ. ๒๓/๒๗๗/๒๕๙,๒๖๑, คำว่า
เขม กดี อมต กดี อภย กดี ในกรณีเช่นนี้ ล้วนแต่เล็งถึงนิพพานด้วยกันทั้งนั้น. คำว่า ปัตต์
แปลว่า ผู้ถึงแล้ว).

ตทังคนิพพุโต - ผู้ดับเย็นด้วยองค์นั้น ๆ

ภิกษุ ท.! เมื่อบุคคลเห็นซึ่งความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความ
จางคลาย ความดับ ของรูปนั้นเทียบ แล้วเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็น
จริง ว่า รูปทั้งปวงทั้งในกาลก่อน และในกาลนี้ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความ
แปรปรวนเป็นธรรมดา ดังนี้อยู่, โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย
ย่อมละไป. เพราะละเสียได้ซึ่งโสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายเหล่า
นั้น เขาย่อมไม่สะดุ้งหวาดเสียว; เมื่อไม่สะดุ้งหวาดเสียว ย่อมอยู่เป็นสุข;
ผู้อยู่เป็นสุข (ด้วยอาการอย่างนี้) เรากล่าวว่า เป็นภิกษุผู้ ตทังคนิพพุโต (ดับเย็น
ด้วยองค์นั้น ๆ) ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็มีถ้อยคำที่ตรัสไว้ทำนอง
เดียวกัน).

- ขนุถ. ส. ๑๗/๕๔/๘๘.

ผู้มีตทังคนิพพาน ตามคำของพระอานนท์

"อาวุโส ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า 'ตทังคนิพพาน ตทังคนิพพาน' ดังนี้. อาวุโส! ตทังคนิพพานนี้พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล?" (พระอุทายีถามพระอานนท์, พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง ปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. อาวุโส! ตทังคนิพพาน อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกกล่าว โดยปริยาย.

(ในกรณีแห่ง ทุตติยฌาน ตุตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสาณัญจายตนะ วิญญูณัญญายตนะ อากิญจัญญายตนะ และ เนวสัณญานาสัณญายตนะ มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌาน ทุกประการ และในฐานะเป็นตทังคนิพพาน โดยปริยาย. ส่วนสัณญาเวทิตนโรธซึ่งมีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นตทังคนิพพาน โดยนิปปริยาย ด้วยข้อความดังต่อไปนี้ :-)

อาวุโส! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัณญานาสัณญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง สัณญาเวทิตนโรธ แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ. อาวุโส! ตทังคนิพพาน อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกกล่าว โดยนิปปริยาย.

- นวก. ปี. ๒๓/๔๗๕/๒๕๔.

หมดตัวตน ก็หมดเรื่องผูกพัน

ภิกษุ ท.! สาวกของพระอริยเจ้าผู้ได้สดับแล้ว ได้เห็นบรรดาพระอริยเจ้า เป็นผู้ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ได้ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า. ได้เห็นหมู่สัตบุรุษ เป็นผู้ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ โดยถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ :

(๑) ท่านย่อม **ไม่ตามเห็นรูป** โดยความเป็นตัวตน ทั้งไม่ตามเห็นว่าคนมีรูปด้วย ไม่ตามเห็นว่ารูป มีอยู่ในตนด้วย ไม่ตามเห็นว่าตน มีอยู่ในรูปด้วย;

(๒) ท่านย่อม **ไม่ตามเห็นเวทนา** โดยความเป็นตัวตน ทั้งไม่ตามเห็นว่าตน มีเวทนาด้วยไม่ตามเห็นว่าเวทนา มีอยู่ในตนด้วย ไม่ตามเห็นว่าตน มีอยู่ในเวทนาด้วย;

(๓) ท่านย่อม **ไม่ตามเห็นสัญญา** โดยความเป็นตัวตน ทั้งไม่ตามเห็นว่าตน มีสัญญาด้วยไม่ตามเห็นว่าสัญญา มีอยู่ในตนด้วย ไม่ตามเห็นว่าตน มีอยู่ในสัญญาด้วย;

(๔) ท่านย่อม **ไม่ตามเห็นสังขาร** โดยความเป็นตัวตน ทั้งไม่ตามเห็นว่าตน มีสังขารด้วยไม่ตามเห็นว่าสังขาร มีอยู่ในตนด้วย ไม่ตามเห็นว่าตน มีอยู่ในสังขารด้วย;

(๕) ท่านย่อม **ไม่ตามเห็นวิญญาณ** โดยความเป็นตัวตน ทั้งไม่ตามเห็นว่าตน มีวิญญาณด้วยไม่ตามเห็นว่าวิญญาณ มีอยู่ในตนด้วย ไม่ตามเห็นว่าตน มีอยู่ในวิญญาณด้วย;

ภิกษุ ท.! สาวกของพระอริยเจ้า ผู้ได้สดับแล้วเช่นนี้แล เรา ตถาคตย่อมเรียกผู้หนักนั้นว่า ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกคือรูป ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกคือเวทนา ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกคือสัญญา ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกคือสังขาร ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกคือวิญญาณ ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกใด ๆ ทั้งภายในภายนอก, เป็นผู้มิปรกติมองเห็นฝั่งนี้ (คือวิภวสงสาร) เป็นผู้มิปรกติมองเห็นฝั่งโน้น (คือนิพพาน); เราตถาคตจึงกล่าววว่า สาวกของพระอริยเจ้าผู้้นั้น เป็นผู้หลุดพ้นแล้วจากทุกข์ ดังนี้แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๐๑/๓๐๕.

หมดตัวตน ก็หมดอหังการ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! บุคคลมารู้้อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จึงไม่ยึดถือว่าเรา ไม่ยึดถือว่าของเรา อันเป็นอนุสัยคือมานะ ในกายอันมีวิญญาณนี้ และในนิมิตทั้งปวงภายนอก? พระเจ้าข้า!”

กัปปะ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เหล่าใด ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน อันมีอยู่ภายในหรือข้างนอกก็ดี หยาบหรือละเอียดก็ดี เลวหรือประณีตก็ดี อยู่ห่างไกลหรืออยู่ใกล้ก็ดี อริยสาวกได้เห็นสิ่งทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ดังนี้ นั่นแหละ; กัปปะ! บุคคลต้องรู้้อย่างนี้แหละ เห็นอยู่อย่างนี้แหละ จึงไม่ยึดถือว่าเรา ไม่ยึดถือว่าของเรา อันเป็นอนุสัยคือมานะ ในกายอันมีวิญญาณนี้ และในนิมิตภายนอกอื่นทั้งหมดนั้นแล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๐๖/๓๑๘.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บุคคลมารู้้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จิตใจจึงจะเห็นธรรมชาติ ปราศจากความยึดถือว่าเรา ปราศจากความยึดถือว่าของเรา อันเป็นมานะเครื่องถือตัว ในกายอันมีวิญญาณนี้ และในนิमितทั้งปวงภายนอก; รู้้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จิตใจจึงจะก้าวล่วงมานะเสียด้วยดี สงบระงับได้ พ้นวิเศษไป? พระเจ้าข้า !"

กัปปะ ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เหล่าใด ทั้งที่เป็นอดีตอนาคต และปัจจุบัน อันมีอยู่ภายในหรือข้างนอกก็ดี หยาบหรือละเอียดก็ดี เหวหรือประณีตก็ดี อยู่ห่างไกลหรืออยู่ใกล้ก็ดี อริยสาวกได้เห็นสิ่งทั้งหมดนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงขึ้นว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ดังนี้แล้วหลุดพ้นไปเพราะไม่ยึดมั่นนั่นแหละ; กัปปะ ! บุคคลต้องรู้อย่างนี้แหละ เห็นอยู่อย่างนี้แหละ จิตใจจึงจะเป็นธรรมชาติปราศจากความยึดถือว่าเรา ปราศจากความยึดถือว่าของเรา อันเป็นมานะเครื่องถือตัว ในกายอันมีวิญญาณนี้ และในนิमितภายนอกอื่นทั้งหมดทั้งสิ้นได้, และจิตใจจะก้าวล่วงมานะเสียได้ด้วยดี สงบระงับได้ พ้นวิเศษไปด้วยดี, ดังนี้แล.

- ขนุธ. ส. ๑๗/๒๐๗/๓๑๙.

สัญญาที่เป็นส่วนประกอบแห่งวิชา

ภิกษุ ท.! ธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ เป็นธรรมมีส่วนแห่งวิชา (วิชาภาคีย). หกอย่าง อย่างไรเล่า? หกอย่างคือ อนิจจสัญญา (สัญญาว่าไม่เที่ยง) อนิจเจทุกขสัญญา (สัญญาว่าทุกขในสิ่งที่ไม่เที่ยง) ทุกเขอนัตตสัญญา (สัญญาว่ามีตัวตนในสิ่งที่เป็นทุกข) ปหานสัญญา (สัญญาในการละ) วิราคสัญญา

(สัญญาในความคลายกำหนด) นิเวศสัญญา (สัญญาในความดับ). ภิกษุ ท.!
เหล่านี้แล ธรรม ๖ อย่าง เป็นธรรมมีส่วนแห่งวิชา.

นกก.อิ. ๒๒/๓๗๒/๓๐๖.

บุคคลผู้ถึงซึ่งวิชา

'ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ที่เรียกกันว่า 'วิชา-วิชา' ดังนี้ นั้น เป็นอย่างไร?
และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงชื่อว่า เป็นผู้ถึงซึ่งวิชา? พระเจ้าข้า!'

ภิกษุ ! อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วในธรรมวินัยนี้ มารู้ชัดแจ้งถึง รูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, รู้ชัดแจ้งถึง เหตุให้เกิด รูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ, รู้ชัดแจ้งถึง ความดับไม่เหลือ ของรูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ, รู้ชัดแจ้งถึง ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือ ของรูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ ;

ภิกษุ ! อย่างนี้แล เราเรียกว่า วิชา และบุคคลชื่อว่าถึงวิชา
ย่อมมีได้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๙๘/๓๐๑.

วิชาของผู้ถึงซึ่งวิชา

'ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ที่เรียกกันว่า 'วิชา-วิชา' ดังนี้ นั้น เป็นอย่างไร,
และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงชื่อว่า เป็นผู้ถึงซึ่งวิชา? พระเจ้าข้า!'

ภิกษุ ! อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ในธรรมวินัยนี้ มารู้ชัดแจ้งตาม เป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อัน **มีความก่อกั้น** เป็นธรรมดา ว่า 'เป็นสิ่งที่มีความก่อกั้นเป็นธรรมดา' ดังนี้; รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อัน **มีความเสื่อมไป** เป็นธรรมดา ว่า 'เป็นสิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา' ดังนี้; รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอันมี **ทั้งก่อกั้นและเสื่อมไป** เป็นธรรมดา ว่า 'เป็นสิ่งที่มีความก่อกั้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา' ดังนี้;

ภิกษุ ! อย่างนี้แลเราเรียกว่า วิชชา และบุคคลชื่อว่า เป็นผู้ถึง วิชชา ย่อมมีได้ด้วยเหตุมีประมาณเท่านั้นแล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๑๐/๓๒๑.

ผู้รับผลของการปฏิบัติเกี่ยวกับธาตุสี่

ราหุล ! **ปฐวีธาตุ** ทั้งที่เป็นภายในและที่เป็นภายนอก ทั้งสองอย่างนั้น ล้วนแต่เป็นเพียงปฐวีธาตุ เธอพึงเห็นปฐวีธาตุนั้น ด้วยปัญญาโดยชอบตาม ความเป็นจริงว่า "นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา" ดังนี้. บุคคลเห็น **ปฐวีธาตุนั้น** ด้วยปัญญาโดยชอบตามที่เป็นจริงอย่างนี้แล้ว **เขาย่อมเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ** ยังจิตให้คลายกำหนดจากปฐวีธาตุได้.

(ในกรณีแห่ง อาโปธาตุ เตโชธาตุ และ วาโยธาตุ ก็มีข้อความที่ตรัสไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งปฐวีธาตุ).

ราหุล ! เมื่อใด ภิกษุ **ไม่ตามเห็นว่าเป็นอัตตา (ตัวตน) ไม่ตามเห็นว่าเป็นอัตตนิยา (ของตน) ในธาตุทั้งสี่เหล่านี้.** ราหุล ! ภิกษุนี้ เรากล่าว

ว่าได้ ตัดตัณหาขาดแล้ว รื้อถอนสังโยชน์ได้แล้ว ได้ทำที่สุดแห่งทุกข์เพราะรู้
เฉพาะซึ่งมานะโดยชอบแล้ว ดังนี้แล.

- จตุกก.อ. ๒๑/๒๒๒/๑๗๗.

ผู้ไม่กลืนเบ็ดของมาร

ภิกษุ ท.! รูป ที่เห็นด้วยตากดี, เสียง ที่ฟังด้วยหูก็ดี, กลิ่น
ที่ดมด้วยจมูกก็ดี, รส ที่ลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, โผฏฐัพพะ ที่สัมผัสด้วยกายก็ดี,
และธรรมารมณ ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่า
พอใจ เป็นที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ และ
เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย่อมนใจ มีอยู่. ถ้าภิกษุใดไม่เพลิดเพลिन ไม่พริ้งเพื่อ
ถึง ไม่เมามหมกติดอกติดใจอยู่ ซึ่งอารมณมีรูปเป็นต้นนั้นไซ้;

ภิกษุ ท.! ภิกษุอย่างนี้ เราเรียกว่า เป็นผู้ไม่กลืนเบ็ดของมาร
ได้ทำลายเบ็ดหักเบ็ดแหลกละเอียดแล้ว ไม่ถึงความวิบัติ ไม่ถึงความพินาศฉิบหาย
ไม่เป็นผู้ที่มารวิบาป จะทำอะไรให้ได้ตามใจเลย ; ดังนี้แล.

- สฬา. ส. ๑๘/๑๙๘/๒๙๐.

ผู้ไม่เข้าไปหาย่อมหลุดพ้น

ภิกษุ ท.! ผู้เข้าไปหา เป็นผู้ไม่หลุดพ้น ; ผู้ไม่เข้าไปหา เป็นผู้
หลุดพ้น.

ภิกษุ ท.! **วิญญาณ** ซึ่ง **เข้าถึงเอารูป** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้; ภิกษุ ท.! **วิญญาณ** ซึ่ง **เข้าถึงเอาเวทนา** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้. เป็นวิญญาณที่มีเวทนาเป็นอารมณ์ มีเวทนาเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้; ภิกษุ ท.! **วิญญาณ** ซึ่ง **เข้าถึงเอาสัญญา** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีสัญญาเป็นอารมณ์ มีสัญญาเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้; ภิกษุ ท.! **วิญญาณ** ซึ่ง **เข้าถึงเอาสังขาร** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้.

ภิกษุ ท.! ผู้ใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า "เราจักบัญญัติ ซึ่งการมา การไป การจุติ การอุบัติ ความเจริญ ความงอกงาม และความไพบูลย์ ของวิญญาณ โดยเว้นจากรูป เว้นจากเวทนา เว้นจากสัญญา และเว้นสังขาร" ดังนี้ นั้น, นี้ไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้เลย.

ภิกษุ ท.! ถ้าราคะในรูปธาตุ ในเวทนาธาตุ ในสัญญาธาตุ ในสังขารธาตุ ในวิญญาณธาตุ เป็นสิ่งที่ภิกษุละได้แล้ว; เพราะละราคะได้ อารมณ์สำหรับวิญญาณก็ขาดลง ที่ตั้งของวิญญาณก็ไม่มี. วิญญาณอันไม่มีที่ตั้งนั้นก็ไม่งอกงาม หลุดพ้นไปเพราะไม่ถูกปรุงแต่ง; เพราะหลุดพ้นไปก็ตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นก็ยินดีในตนเอง; เพราะยินดีในตนเองก็ไม่หวั่นไหว; เมื่อไม่หวั่นไหวก็ปรินิพพานเฉพาะตน; ย่อมรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก" ดังนี้.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๖๖/๑๐๕.

ผู้ลงมัจจุราชีให้หลง

ภิกษุ ท.! ปุถุชน ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ย่อมพูดว่า 'สมุทฺธ-สมุทฺธ'
 ดังนี้. ภิกษุ ท.! สมุทฺธเช่นที่กล่าววั้น ไม่ใช่สมุทฺธในวินัยของพระอริยเจ้า.
 ภิกษุ ท.! สมุทฺธเช่นที่กล่าววั้น เป็นเพียงแอ่งน้ำใหญ่ เป็นเพียงห้วงน้ำใหญ่.

ภิกษุ ท.! **รูป** ที่เห็นด้วยตา อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่
 น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ และเป็น
 ที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ มีอยู่. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า 'สมุทฺธในวินัย
 ของพระอริยเจ้า'. โลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก, หมู่สัตว์
 พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ โดยมากตกอยู่จมอยู่ใน
 สมุทฺธนั้น. เป็นสัตว์ที่มีความใคร่ มีจิตยุ่งเหมือนกลุ่มด้วย เกิดประสานกัน
 สืบสนดุจรังนก เหมือนพงหญ้าามุญชะและบัวพชะ, สัตว์ทั้งหลายในสมุทฺธนั้น
 จึงไม่ล่วงพ้นอบาย ทุกติ วินิบาต และสังสารวัฏฏ์ไม่ได้.

ภิกษุ ท.! **เสียง** ที่ฟังด้วยหู .... ๗๗ ....

ภิกษุ ท.! **กลิ่น** ที่ดมด้วยจมูก .... ๗๗ ....

ภิกษุ ท.! **รส** ที่ลิ้มด้วยลิ้น .... ๗๗ ....

ภิกษุ ท.! **โผฏฐัพพะ** ที่สัมผัสด้วยกาย .... ๗๗ ....

ภิกษุ ท.! **ธรรมารมณ** ที่รู้ด้วยใจ อันเป็สิ่งที่น่าปรารถนา น่า
 รักใคร่ น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่
 และเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ มีอยู่. ภิกษุ ท.! เหล่านี้เราเรียกว่า
 'สมุทฺธในวินัยของพระอริยเจ้า'. โลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก,
 หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์โดยมากตกอยู่

จมอยู่ ในสมุทรนั้น. เป็นสัตว์ที่มีความใคร่ มีจิตยุ่งเหมือนกลุ่มด้าย เกิด
ประสานกันสับสนดุจรังนก เหมือนพวงห้อยมูญชะและปัพพชะ, สัตว์ทั้งหลาย
ในสมุทรนั้น จึงไม่ล่วงพ้นอบาย ทุกคติ วินิบาต และสังสารวัฏฏ์ไปได้.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

ราคะ โทสะ และอวิชชา ของท่านผู้ใด จางคลายไปแล้ว
ท่านผู้นั้นชื่อว่า ข้ามสมุทรนี้ได้แล้ว ซึ่งเป็นแหล่งที่มีสัตว์ร้าย
มีทั้งรากลษ มีทั้งคลื่นวังวน ภัยน่ากลัว แสนจะข้ามได้ยากนัก.
เราตถาคตกล่าวว่าท่านนั้น เป็นผู้ล่วงเสียได้จากเครื่องข้อง
ละขาดจากการต้องตาย ไม่มีอุปธิกิเลส ; ท่านนั้น หย่าขาดจาก
ความทุกข์ที่ต้องมาเกิดอีกต่อไป; ท่านนั้นรอดดับไป ไม่กลับ
มาอีกหลงเอาพญามัจจุราชให้หลงได้ ดังนี้แล.

- สฬา. ส. ๑๘/๑๙๖/๒๘๗-๒๘๘.

วิมุตติต่างกันแต่เป็นผลของการปฏิบัติอย่างเดียวกัน

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ถ้ามรรคก็สายนี้ ปฏิปทาที่ทางนี้ ที่เป็นไปเพื่อละ
เสียซึ่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ทั้งห้า ดังนี้แล้ว, ทำไม ภิกษุผู้ปฏิบัติบางพวก จึงบรรลุเจโต-
วิมุตติ บางพวกบรรลุปัญญาวิมุตติ เล่า พระเจ้าข้า !"

อานนท์ ! นั้นเป็นเพราะ ความต่างกันแห่งอินทรีย์ ของภิกษุ
ทั้งหลายเหล่านั้น, (อินทรีย์ห้า คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา).

- ม. ม. ๑๓/๑๖๒/๑๕๙.

**พระอริยบุคคลมีหลายระดับ
เพราะอินทรีย์ยิ่งหย่อนกว่ากัน**

ภิกษุ ท.! อินทรีย์ทั้งหลาย & ประการเหล่านี้ มีอยู่. ห้าประการ
อย่างไรเล่า? ห้าประการคือ **สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์
ปัญญาินทรีย์**. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แลอินทรีย์ห้าประการ.

ภิกษุ ท.! เพราะความเพียบพร้อมบริบูรณ์แห่งอินทรีย์ห้าประการ
เหล่านี้แล ผู้ปฏิบัติย่อมเป็นพระอรหันต์.

- เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้น ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **อันตราปรินิพพายี**.
- เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **อุปัจจปรินิพพายี**.
- เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **อสังขารปรินิพพายี**.
- เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **สังขารปรินิพพายี**.
- เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **อุทิสโตกนิฏฐคามี**.
- เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **สกทาคามี**.
- เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **เอกพีธี**.
- เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **โกลังโกละ**.
- เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **สัตตักขัตตูประมะ**.
- เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **ธัมมานุสारी**.
- เพราะอินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **สัทธานุสारी**.

.... (๑๙/๒๖๗/๘๘๕) : ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนี้แล ความต่างแห่งผลย่อมมี เพราะความต่างแห่งอินทรีย์ ; เพราะความต่างแห่งผล จึงมีความต่างแห่งบุคคล แล.

.... (๑๙/๒๖๗/๘๘๗) : ภิกษุ ท.! ด้วยเหตุอย่างนี้แล เป็นอันว่า ผู้กระทำให้บริบูรณ์ ย่อมทำให้สำเร็จได้บริบูรณ์; ผู้กระทำได้เพียงบางส่วน ก็ทำให้สำเร็จได้บางส่วน. ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่าอินทรีย์ทั้งหลายห้า ย่อมไม่เป็นหมันเลย ดังนี้แล.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๒๗๑/๘๙๙-๙๐๐.

การเป็นพระอริยเจ้าไม่ใช่สิ่งสุดวิสัย

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัยตาด้วย จึงเกิดความรู้แจ้งทางตาขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งตา+รูป+วิญญาน) ทั้งสามอย่างนั้น ย่อมเกิดมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา อันเป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่สุขบ้าง.

ภิกษุ ท.! บุคคลนั้น เมื่อถูกสุขเวทนากระทบแล้ว ย่อมไม่เพลิด-เพลิน ไม่พรวดเพื่อถึง ไม่เมาหมกติดอกติดใจ, อนุสัยคือราคะ ย่อมไม่ตามนอนในสันดานของบุคคลนั้น.

ภิกษุ ท.! บุคคลนั้น เมื่อถูกทุกขเวทนากระทบแล้ว ย่อมไม่โศกเศร้า ไม่ระทมใจ ไม่คร่ำครวญ ตีอกรำไห้ ไม่ถึงความลึมหอง, อนุสัยคือปฏิฆะ ย่อมไม่ตามนอนในสันดานของบุคคลนั้น.

ภิกษุ ท.! บุคคลนั้น เมื่อถูกเวทนาอันไม่ทุกข์ไม่สุขกระทบแล้ว ย่อมรู้ชัดแจ้งตรงตามที่เป็นจริง ซึ่งความก่อกำเนิดของเวทนานั้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ของเวทนานั้น ซึ่งรสอร่อยของเวทนานั้น ซึ่งโทษของเวทนานั้น ซึ่งอุบายเครื่องออกพ้นไปได้จากเวทนานั้น, **อนุสัยคืออวิชา** ย่อมไม่ตามนอนในสันดานของบุคคลนั้น.

(ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ อายตนะภายใน และภายนอกคู่อื่น อันได้ประจวบกัน เกิดวิญญาน ผัสสะ และเวทนา เป็น **อีกห้าหมวด** นั้น ก็มีข้อความอย่างเดียวกันกับหมวดแรกนี้ผิดกันแต่ชื่อเรียกเท่านั้น).

ภิกษุ ท.! บุคคลนั้นหนอ ละอนุสัยคือราคะ ในสุขเวทนาได้แล้ว, บรรเทาอนุสัยคือปฏิฆะ ในทุกข์เวทนาเสียแล้ว, ถอนขึ้นได้กระทั่งราก ซึ่งอนุสัยคืออวิชา ในเวทนาอันไม่ทุกข์ไม่สุขเสียได้แล้ว, **ท่านละอวิชาได้แล้ว ทำอวิชาให้เกิดขึ้นแล้ว, จักเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ในปัจจุบันนี้โดยแท้; ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้แล.**

- อุปริ. ม. ๑๔/๕๑๘/๘๒๓.

กายนครที่ปลอดภัย

ภิกษุ ท.! อริยสาวก ประกอบด้วยสัตถธรรม ๗ ประการ และเป็นผู้มีปกติได้ตามปรารถนา โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งฉานทั้งสี่อันประกอบในจิตอันยิ่ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม, ในกาลใด; ภิกษุ ท.! ในกาลนั้น อริยสาวกนี้เรียกได้ว่า เป็นผู้ที่มีมารอันมีบาปกระทำอะไรไม่ได้.

ภิกษุ ท.! อริยสาวก ประกอบด้วย **สัทธรรม ๗** ประการอย่างไร
เล่า ?

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชา **มีเสาระ-**
เนียดอันมีรากลึก ฝังไว้ดีไม่หวั่นไหว ไม่คลอนแคลน สำหรับคุ้มภัยในภายใน
และป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท.! อริยสาวกก็มี **สัทธา** เชื่อ
การตรัสรู้ของพระตถาคตว่า "แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น
.... ฯลฯ .... เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน เป็นผู้จำแนกธรรม" ดังนี้, ภิกษุ ท.!
อริยสาวกผู้ **มีสัทธาเป็นเสาระเนียด** ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ
เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่. ฉันนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่า
ผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่หนึ่ง**.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชา **มีคูรอบ**
ทั้งลึกและกว้าง สำหรับคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด ;
ภิกษุ ท.! อริยสาวกก็มี **หิริ** ละอายต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ละอาย
ต่อการถึงพร้อมด้วยอกุศลธรรมอันลามกทั้งหลาย, ภิกษุ ท.! อริยสาวก
ผู้ **มีหิริเป็นคูล้อมรอบ** ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรม
อันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่, ฉันนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย
สัทธรรมประการที่สอง.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชา **มีเชิงเทิน**
เดินรอบ ทั้งสูงและกว้าง สำหรับคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก, นี้
ฉันใด; ภิกษุ ท.! อริยสาวกก็มี **โสดาปัตติเป** สะดุ้งกลัวต่อกายทุจริต วจีทุจริต

มโนทุจจริต สะดุ้งกลัวต่อความถึงพร้อมด้วยอกุศลธรรมอันลามกทั้งหลาย.
ภิกษุ ท.! อริยสาวกผู้ **มีโศตตปปะเป็นเชิงเทินเดินรอบ** ย่อมละอกุศล เจริญ
กุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่,
ฉันนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่สาม**.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชา **มีอาวุธอัน
สังสมไว้เป็นอันมาก** ทั้งชนิดที่ใช้ประหารใกล้ตัวและประหารไกลตัว สำหรับคุ้ม
ภัยในภายในและป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! อริยสาวกก็มีสุตะ
อันตนสดับแล้วมาก ทรงสุตะ สังสมสุตะ, ธรรมเหล่าใดงามในเบื้องต้น งาม
ในท่ามกลาง งามในที่สุด ที่เป็นการประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์ บริบูรณ์
สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถะพร้อมทั้งพยัญชนะ, ธรรมมีรูปเห็นปานนั้น อันเขา
สดับแล้วมาก ทรงไว้ คล่องปากขึ้นใจ แทะตลอดด้วยดีด้วยทิวฐิ. ภิกษุ ท.!
อริยสาวกผู้ **มีสุตะเป็นอาวุธ** ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญ
กรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่, ฉันนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่า
ผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่สี่**.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชา **มีกองพล
ประจำอยู่เป็นอันมาก** คือกองช้าง กองม้า กองรถ กองธนู กองจัดธงประ-
จักษ์ กองเสนาธิการ กองพลาริการ กองอหุคโยธี กองราชบุตร กองจู้จิม
กองมหานาค กองคนกล้า กองไล่ไม้ กองเกราะไล่หนัง กองทาสบุตร สำหรับ
คุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! อริยสาวก
มีความเพียรอันปรากฏแล้ว เพื่อกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อยังกุศลธรรม
ทั้งหลายให้ถึงพร้อม มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรม
ทั้งหลาย, ภิกษุ ท.! อริยสาวกผู้ **มีวิริยะเป็นพลกาย** ย่อมละอกุศล

เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจด
อยู่. ฉะนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่ห้า**.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนในปัจฉิมนครของพระราชา **มีนายทวาร
ที่เป็นบัณฑิต** เฉลียวฉลาด มีปัญญา ห้ามเข้าแก่คนที่ไม่รู้จัก ให้เข้าแก่คนที่รู้
จัก เพื่อคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! อริย-
สาวกเป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติเป็นเครื่องรักษาอย่างยิ่ง ระลึกถึง ตามระลึก
ถึงซึ่งกิจที่กระทำและคำที่พูดแล้วแม้ยาวนานได้, ภิกษุ ท.! อริยสาวกผู้ **มีสติ
เป็นนายทวาร** ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอัน
ไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่. ฉะนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบ
ด้วย **สัทธรรมประการที่หก**.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนในปัจฉิมนครของพระราชา **มีกำแพง
ที่สูงและกว้าง** สมบูรณ์ด้วยการก่อและการฉาบ เพื่อคุ้มภัยในและป้องกัน
ในภายนอก, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! อริยสาวกเป็นผู้มีปัญญา ประกอบ
ด้วยปัญญาเป็นเครื่องถึงธรรมสัจจะแห่งการตั้งขึ้นและการตั้งอยู่ไม่ได้ อันเป็น
อริยะ เป็นเครื่องชำระรากกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ, ภิกษุ ท.!
อริยสาวกผู้**มีปัญญาเป็นความสมบูรณ์**ด้วยการก่อและการฉาบ ย่อมละอกุศล
เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่,
ฉะนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่เจ็ด**.

อริยสาวก เป็นผู้ประกอบด้วยพร้อมด้วยสัทธรรม ๗ ประการเหล่านี้แล้ว

ภิกษุ ท.! อริยสาวก เป็นผู้ที่มีปกติได้ตามปรารถนา ได้ไม่ยาก ได้ไม่ลำบาก ซึ่งฉันทังสี่ อันประกอบในจิตอันยิ่ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขใน ทิฏฐุธรรม เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชา มีหญ้า ไม้ และน้ำ สัมผัสไว้เป็นอันมาก เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก ใน ภายใน เพื่อป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! อริยสาวก สงัดจาก กามสังัดจากอกุศลธรรม เข้าถึงปฐมฌาน อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิด จากวิเวก แล้วแลอยู่ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก แห่งตน เพื่อก้าวลงสู่นิพพาน, ฉะนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชา มีข้าวสาลี และข้าววะระสะสมไว้เป็นอันมาก เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก ในภายใน เพื่อป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! อริยสาวก เพราะ ความเข้าไปสงบระงับแห่งวิตกและวิจารณ์ เข้าถึงทุติยฌาน อันเป็นเครื่องผ่อนคลาย แห่งใจในภายใน นำให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่วิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่ เป็นผาสุก แห่งตน เพื่อก้าวลงสู่นิพพาน, ฉะนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชา มีอปรัญชนชาติ คือ งา ถั่วเขียว ถั่วราชมาส เป็นต้น สัมผัสไว้เป็นอันมาก เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก ในภายใน เพื่อป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! อริยสาวก เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ และสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย อันชนิดที่พระอริยเจ้ากล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปรกติสุข ดังนี้ **เข้าถึงตติยฌาน** แล้วแลอยู่ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก แห่งตน เพื่อก้าวลงสู่นิพพาน, ฉะนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนในปัจจุบันนครของพระราชา **มิเกษ** ซึ่งสมไว้เป็นอันมาก คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และเกลือ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก ในภายใน เพื่อป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! อริยสาวก เพราะละสุขและละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน **เข้าถึงจตุตถฌาน** ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก แห่งตน เพื่อก้าวลงสู่นิพพาน, ฉะนั้นเหมือนกัน.

อริยสาวก เป็นผู้ที่มีปกติได้ตามปรารถนา ได้ไม่ยาก ได้ไม่ลำบาก ซึ่งฌานทั้งสี่อันประกอบในจิตอันยิ่ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม เหล่านี้แล.

ภิกษุ ท.! อริยสาวก ประกอบพร้อมด้วยสัทธรรม ๗ ประการเหล่านี้ และเป็นผู้ที่มีปกติได้ตามปรารถนา ได้ไม่ยาก ได้ไม่ลำบาก ซึ่งฌานทั้งสี่อันประกอบในจิตอันยิ่ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม เหล่านี้ด้วย, ในกาล

โต ; ภิกษุ ท.! ในกาลนั้น อริยสาวกนี้ เรียกได้ว่าเป็นผู้ที่มารอันมีบาป
กระทำอะไรไม่ได้.

- สตุตก. อี. ๒๓/๑๐๙/๑๑๓/๖๔.

(กายนี้ ได้ชื่อว่า กายนคร เพราะมีอะไร ๆ ที่ต้องจัดการรักษาป้องกันเหมือนกับ
นคร. กายนครนี้มีมารคอยรังควาญอยู่ตลอดเวลา ; เมื่ออริยสาวกประกอบอยู่ด้วยศีลธรรม
ทั้งเจ็ด และมีมานทั้งสี่เป็นเครื่องอยู่อย่างผาสุกแล้ว มารก็ทำอะไรไม่ได้ จัดเป็นกายนครที่
ปลอดภัยด้วยข้อความเป็นอุปมาอุปไมยอย่างไร้พินาศแห่งพระบาลีนี้).

ผู้ไม่มีหนามยกตำ

ภิกษุ ท.! พวกเธอทั้งหลาย จงเป็นอยู่ อย่างผู้ไม่มี
หนาม (ยกตำใจ) เกิด.

ภิกษุ ท.! พวกเธอทั้งหลาย จงเป็นอยู่ อย่างผู้ไม่มี
หนาม หมดเสี้ยนหนามยกตำ เกิด.

ภิกษุ ท.! พระอรหันต์ทั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีหนามยกใจ.

ภิกษุ ท.! พระอรหันต์ทั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีหนาม
หมดเสี้ยนหนามยกตำเสียแล้ว.

- ทสก. อี. ๒๔/๑๔๕/๗๒.

ผู้อยู่คนเดียว คือผู้ไม่ข้องติดอยู่ในธรรมทั้งปวง

(พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสแก่ภิกษุชื่อเถระ ผู้มีปกติชอบอยู่คนเดียวจนเป็นที่
เล่าลือกันในหมู่ภิกษุ, ว่า :-)

ดูก่อนเถระ ! การอยู่คนเดียวอย่างของเธอ ก็มีอยู่ เรามีได้กล่าวว่า ไม่มี ; แต่ว่ายังมีการอยู่คนเดียวที่บริบูรณ์พิสดาร กว่าชนิดของเธอ, เธอจงตั้งใจฟังให้ดี, เราจักกล่าว.

ดูก่อนเถระ ! การอยู่คนเดียวชนิดที่บริบูรณ์พิสดารกว่าชนิดของเธอ นั้น เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนเถระ ! การอยู่คนเดียวในกรณีนี้คือ **สิ่งเป็นอดีตก็ละได้แล้ว สิ่งเป็นอนาคตก็ไม่มีทางจะเกิดขึ้น ส่วนฉันทราคะในอดีตภาพอันได้แล้วทั้งหลาย อันเป็นปัจจุบัน ก็นำออกแล้วหมดสิ้น.** ดูก่อนเถระ ! อย่างนี้แล เป็นการอยู่คนเดียวที่บริบูรณ์พิสดารกว่าการอยู่คนเดียวชนิดของเธอ.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

**นรชนผู้มีปัญญาดี ครอบงำอารมณ์ทั้งปวงได้ รู้ธรรมทั้งปวง
ไม่ข้องติดอยู่ในธรรมทั้งหลายทั้งสิ้น ละอุปธิทั้งปวง หลุดพ้นพิเศษแล้ว
ในธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา นั้นเราเรียกเขาว่า ผู้มีปกติอยู่คนเดียว.**

- นิทาน. ส. ๑๖/๓๒๙-๓๓๐/๗๑๙-๗๒๑.

(ข้อความที่มีปัญหายากแก่การแปลในสูตรนี้ มีอยู่ คือข้อความที่ว่า "ปัจจุบันปนเนสสุ จ อุตตภาพปฏิลาเภสุ ฉนฺนทราโค"; หลังจากใคร่ครวญทบทวนดูแล้ว เห็นว่าต้องแปลว่า "ส่วนฉันทราคะในอดีตภาพอันได้แล้วทั้งหลาย อันเป็นปัจจุบัน" หมายความว่า ฉันทราคะมีในอดีตภาพซึ่งได้แล้วมากครั้งในปัจจุบัน ไม่ใช่ฉันทราคะมีในการได้.

อดีตภาพในกรณีเช่นนี้ หมายถึงภพหรือความมีความเป็นในรูปแบบหนึ่ง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ในวิถีแห่งการปรุงแต่งทางจิต ในกระแสแห่งปัจจุสมุปบาท

อันเกิดขึ้นทุกขณะที่มีต้นเหตุอันเกิดจากเวทนา ซึ่งวันหนึ่งก็มีได้หลายครั้ง ท่านจึงใช้รูปศัพท์เป็นพหูพจน์ คือ ...ปฏิลาเภสุ และจัดเรื่องนี้ให้เป็นเรื่องของปัจจุบัน ; ดังนั้น การไม่ข้องติดจึงมีครบชุด คืออดีต-อนาคต-ปัจจุบัน; ผู้หลุดพ้นเสียได้ครบถ้วน เรียกว่า **ผู้อยู่คนเดียวในระดับที่สมบูรณ์ ลึกซึ้งที่สุด).**

กายของผู้ที่สิ้นต้นเหตุแล้วก็ยังตั้งอยู่ชั่วขณะ (นิโรธมิใช่ความตาย)

ภิกษุ ท.! กายของตถาคตนี้ มีต้นเหตุอันเป็นเครื่องนำไปสู่ภพภูทตถาคตตถอนขึ้น เสียได้แล้ว, ดำรงอยู่. กายนี้ยังดำรงอยู่เพียงใด เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ยังคงได้เห็นตถาคตนั้น อยู่เพียงนั้น. เพราะการทำลายแห่งกาย, หลังจากการควบคุมกันอยู่ได้ของชีวิต เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจักไม่เห็นตถาคตนั้นเลย.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนเมื่อข้าวพวงมะม่วงขาดแล้ว มะม่วงทั้งหลายเหล่าใด ที่เนื่องข้าวเดียวกัน มะม่วงเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเป็นของตกตามไปด้วยกัน. นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! กายของตถาคตก็ฉันนั้น : **กายของตถาคต มีต้นเหตุเครื่องนำไปสู่ภพอันตถาคตตถอนขึ้นเสียได้แล้ว, ดำรงอยู่.** กายนี้ดำรงอยู่เพียงใด เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ยังคงเห็นตถาคตอยู่ชั่วเวลาเพียงนั้น. เพราะการทำลายแห่งกาย, หลังจากการควบคุมกันอยู่ได้ของชีวิต เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จักไม่เห็นตถาคตเลย.

- สී. ที. ๙/๕๙/๙๐.

พระอรหันต์ตายแล้วสูญหรือ?

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ภิกษุผู้มีจิตพ้นวิเศษแล้ว จะไปเกิดในที่ใด ?
พระเจ้าข้า !"

วัจฉะ ! ที่ใช้คำพูดว่า จะไปเกิด นั้น ไม่ควรเลย.

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ถ้าเช่นนั้น จะไม่ไปเกิดหรือ ?"

วัจฉะ ! ที่ใช้คำพูดว่า จะไม่ไปเกิด นั้นก็ไม่ควร.

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ถ้าเช่นนั้น บางที่เกิด บางที่ไม่เกิด กระนั้นหรือ ?"

วัจฉะ ! ที่ใช้คำพูดว่า บางที่เกิด บางที่ไม่เกิด นั้น ก็ไม่ควร.

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ถ้าเช่นนั้น ภิกษุผู้มีจิตพ้นวิเศษแล้ว จะว่าไปเกิด
ก็ไม่ใช่ ไม่ไปเกิดก็ไม่ใช่ กระนั้นหรือ ?"

วัจฉะ ! ที่ใช้คำพูดว่า จะไปเกิดก็ไม่ใช่ ไม่ไปเกิดก็ไม่ใช่ แม้
กระนั้นก็ไม่ควร.

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ข้อที่พระองค์ตรัสตอบนี้ ข้าพเจ้าไม่รู้เรื่องเสียแล้ว
ทำให้ข้าพเจ้าวนเวียนเสียแล้ว แม้ความเลื่อมใสที่ข้าพเจ้ามีแล้ว ต่อพระองค์ในการตรัสไว้ตอน
ต้น ๆ บัดนี้ก็ไต่กลางเลื่อนไปเสียแล้ว".

วัจฉะ ! ที่ท่านไม่รู้เรื่องนั้น ก็สมควรแล้ว ที่ท่านเกิดรู้ดีกวนเวียน
นั้น ก็สมควรแล้ว เพราะธรรมนี้เป็นของกลุ่มเล็ก ยากที่จะเห็น ยากที่จะรู้ตาม,
ธรรมนี้เป็นของสงบระงับ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งถึงได้ด้วยการตรึก,
ธรรมนี้เป็นของละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้. เรื่องปริยายนี้ ตัวท่านมีความเห็น
มาก่อนหน้านี้ เป็นอย่างอื่น มีความพอใจที่จะฟังให้เป็นอย่างอื่น มีความชอบใจ

จะให้พยากรณ์เป็นอย่างอื่น เคยปฏิบัติทำความเพียรเพื่อได้ผลเป็นอย่างอื่น ท่านเองได้มีครูบาอาจารย์เป็นอย่างอื่น, ฉะนั้นท่านจึงรู้ได้ยาก, วัจฉะ ! ถ้าเช่นนั้น เราจักย้อนถามท่านดู ท่านเห็นควรอย่างไร จงกล่าวแก้เช่นนั้น.

วัจฉะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อะไรเป็นไหน ถ้าไฟลุกโผลงอยู่ต่อหน้าท่าน ท่านจะพึงรู้ได้หรือ ว่าไฟนี้ลุกโผลง ๆ อยู่ต่อหน้าเรา ?

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าพึงรู้ได้ พระเจ้าข้า !"

วัจฉะ ! หากมีคนถามท่านว่า ไฟที่ลุกโผลงอยู่ต่อหน้าท่านนี้ มันอาศัยอะไรจึงลุกได้ เมื่อถูกถามอย่างนี้ ท่านจะกล่าวแก้เขาว่าอย่างไร ?

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ไฟที่ลุกโผลง ๆ อยู่ต่อหน้านี้ มันอาศัยหญ้าหรือไม้เป็นเชื้อมันจึงลุกอยู่ได้ พระเจ้าข้า !"

วัจฉะ ! หากไฟนั้นดับไปต่อหน้าท่าน ท่านจะพึงรู้หรือ ว่าไฟได้ดับไปต่อหน้าเรา ?

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าพึงรู้ได้ พระเจ้าข้า !"

วัจฉะ ! หากมีคนถามท่านว่า ไฟที่ดับไปต่อหน้าท่านนั้น มันไปทางทิศไหนเสีย ทิศตะวันออกหรือตะวันตก ทิศเหนือหรือใต้ เมื่อถูกถามอย่างนี้ ท่านจะกล่าวแก้เขาว่าอย่างไร ?

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ข้อนั้นไม่ควรกล่าวอย่างนั้น เพราะไฟนั้นอาศัยเชื้อคือหญ้าหรือไม้จึงลุกขึ้นได้ แต่ถ้าเชื่อนั้นมันสิ้นไปแล้ว ทั้งไม่มีอะไรอื่นเป็นเชื้ออีก ไฟนั้นก็ควรนับว่าไม่มีเชื้อ ดับไปแล้ว".

ฉันใดก็ฉันนั้นนั่นแล วัจจะเออย ! เมื่อไปบัญญัติอะไรขึ้นมาให้เป็น สัตว์ (ตถาคต) โดยถือเอา รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ กลุ่มใดขึ้นมา มัน ก็ได้, แต่ความยึดถือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สำหรับกลุ่มนี้ ตถาคต เองละได้ขาดแล้ว ถอนขึ้นได้จนถึงรากเง่าของมันแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอด ด่วนเสียแล้ว ถึงความยกเลิกไม่มีอีก ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปแล้ว. วัจจะเออย ! ตถาคตอยู่นอกเหนือการนับว่าเป็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นเสีย แล้ว มันเป็นเรื่องลึกซึ้ง ที่ใคร ๆ ไม่พึงประมาณได้ หยั่งถึงได้ยาก เหมือน ดั่งห้วงมหาสมุทรฉะนั้น. วัจจะเออย ! ข้อนี้จึงไม่ควรจะกล่าวว่าจะเกิด ไม่ควรจะ กล่าวว่าจะไม่เกิด ไม่ควรจะกล่าวว่าจะบางที่ก็เกิด บางที่ก็ไม่เกิด และไม่ควรจะ กล่าวว่าจะเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่ ดังนี้แล.

- ม. ม. ๑๓/๒๔๕-๒๔๗/๒๔๘-๒๕๑.

ประมาณเครื่องกำหนด (คือเกณฑ์ที่ใช้วัดสอบทุกชนิด) ไม่มี ทางที่จะเอามาใช้ แก่บุคคลผู้ถึงซึ่งความดับแห่งการยึดถือตัวตน, ท่าน ผู้เช่นนั้น เป็นคนที่ไม่มีความหรือคุณลักษณะอะไร ๆ ที่ใคร ๆ จะกล่าว ว่าท่านเป็นอะไร ได้อีกต่อไป เมื่อสิ่งทั้งปวงถูกเพิกถอนความยึดถือ เสียแล้ว วาทบท คือ คลองแห่งถ้อยคำสำหรับเรียกสิ่งนั้นทั้งหมด ก็ พลอยถูกเพิกถอน คือไร้ความหมายไปด้วยทั้งสิ้น.

- สุตต. พุ. ๒๕/๕๓๙/๔๓๐.

หลักการทดสอบตัวเองว่าเป็นอรหันต์หรือไม่

ภิกษุ ท.! หลักเกณฑ์นั้นมีอยู่ ซึ่งเมื่อบุคคลอาศัยแล้ว ไม่ต้อง อาศัยความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตาม ๆ กันมา การตริตริกไปตามอาการ

การเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทิวฐิของตนเลย ก็อาจพยากรณ์การบรรลุอรหัตตผลของตนได้ โดยรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้. ภิกษุ ท.! หลักเกณฑ์นั้น เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เห็นรูปด้วยตาแล้ว รู้ชัดราคะโทสะโมหะซึ่งเกิดมืออยู่ในภายในว่าเกิดมืออยู่ในภายใน, รู้ชัดราคะโทสะโมหะอันไม่เกิดมืออยู่ในภายใน ว่าไม่เกิดมืออยู่ในภายใน. ภิกษุ ท.! เมื่อเธอรู้ชัดอยู่อย่างนี้แล้ว ยังจำเป็นอยู่อีกหรือ ที่จะต้องรู้ธรรมทั้งหลายด้วยอาศัยความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตาม ๆ กันมา การตริตริกไปตามอาการ การเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทิวฐิของตน? "ข้อนั้นหาไม่ได้ พระเจ้าข้า!" ภิกษุ ท.! ธรรมทั้งหลายเป็นสิ่งที่ต้องเห็นด้วยปัญญาแล้วจึงรู้ มิใช่หรือ? "ข้อนั้น เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! นี่แหละ หลักเกณฑ์ ซึ่งเมื่อบุคคลอาศัยแล้ว ไม่ต้องอาศัยความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตาม ๆ กันมา การตริตริกไปตามอาการ การเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทิวฐิของตนเลยก็อาจพยากรณ์การบรรลุอรหัตตผลของตนได้ โดยรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก" ดังนี้.

(ในกรณีแห่งการ ฟังเสียงด้วยหู ตมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโณภูฐัพพะด้วยผิวกาย และ รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจ ก็ได้ตรัสต่อไปอีกโดยนัยอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งการเห็นรูปด้วยตา ทุกประการ ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

- สฬา. ส. ๑๘/๑๗๓-๑๗๕/๒๓๙-๒๔๒.

คำถามที่อาจใช้ทดสอบความเป็นอรหันต์ (มีหกหมวด)

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ มีภิกษุพยากรณ์อรหันต์ตผลว่า "ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า 'ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก' ดังนี้." ภิกษุ ท.! พวกเขาไม่พึงรับรองไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น.

(หมวด ๑ : โวหารสี่)

ครั้งพวกเขาไม่ยอมรับไม่ได้คัดค้านแล้ว พึงถามปัญหาว่า "อาวุโส ! โวหารสี่ประการเหล่านี้มีอยู่ อันพระผู้มีพระภาคผู้รู้เห็นผู้อรหันต์สัมมาสัมพุทธะตรัสไว้แล้วโดยชอบ คือ ความมีปกติกล่าวว่าข้าพเจ้าเห็นแล้วในสิ่งที่ได้เห็น ๑ ความมีปกติกล่าวว่าข้าพเจ้าฟังแล้วในสิ่งที่ได้ฟัง ๑ ความมีปกติกล่าวว่าข้าพเจ้ารู้สึกแล้วในสิ่งที่ได้รู้สึก ๑ ความมีปกติกล่าวว่าข้าพเจ้ารู้แจ้งแล้วในสิ่งที่ได้ รู้แจ้ง ๑. อาวุโส ! ก็ท่านรู้้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จิตของท่านจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดถือในโวหารทั้งสี่ประการนั้น?" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ถ้าภิกษุนั้นเป็นชีณาสพ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระปลงลงได้แล้ว มีประโยชน์ตนอันตามลู่ถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ จริง, ธรรมที่ภิกษุนั้นสมควรพยากรณ์ ย่อมมีอย่างนี้ว่า "อาวุโส! ในสิ่งที่เห็นแล้วนั้น ข้าพเจ้าไม่เข้าหา ไม่ถอยหนี ไม่อาศัย ไม่ผูกพัน แต่ข้าพเจ้าพ้นจากอำนาจแห่งมันปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัด อยู่ด้วยจิตที่ข้าพเจ้ากระทำแล้วให้เป็นจิตปราศจาก

เขตแดนอยู่. อาวุโส! ในสิ่งที่ฟังแล้ว ก็ดี ในสิ่งที่รู้สึกแล้ว ก็ดี ในสิ่งที่รู้แจ้งแล้ว ก็ดี นั้น ข้าพเจ้าก็ไม่เข้าหา ไม่ถอยหนี ไม่อาศัย ไม่ผูกพัน แต่ข้าพเจ้าพ้นจากอำนาจแห่งมัน ปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัด อยู่ด้วยจิตที่ข้าพเจ้ากระทำแล้วให้เป็นจิตปราศจากเขตแดนอยู่. อาวุโส! เมื่อข้าพเจ้ารู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตของข้าพเจ้าจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นใน "โหวหารทั้งสี่เหล่านี้" ดังนี้. ภิกษุ ท.! พวกเขาพึงยินดีอนุโมทนาในคำกล่าวของภิกษุนั้นว่า สาธุ ดังนี้.

(หมวด ๒ : ปัญญาปาทานขันธ)

ครั้งพวกเขายินดีอนุโมทนาดังนั้นแล้ว พึงถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไปว่า " อาวุโส! อุปาทานขันธห้าเหล่านี้มีอยู่ อันพระผู้มีพระภาคผู้รู้ผู้เห็นผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ตรัสไว้แล้วโดยชอบคือ รูปปาทานขันธ ๑ เวทนูปาทานขันธ ๑ สัมมัตถูปาทานขันธ ๑ สังขารูปาทานขันธ ๑ วิญญาณูปาทานขันธ ๑. ก็ท่านผู้มีอายุรู้้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จิตของท่านจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดถือในปัญจะปาทานขันธเหล่านั้น ?" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ถ้าภิกษุนั้นเป็นชีณาสพ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระปลงลงได้แล้ว มีประโยชน์ตนอันตามลู่ถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ จริง, ธรรมที่ภิกษุนั้นสมควรพยากรณ์ ย่อมมีอย่างนี้ว่า "อาวุโส! ข้าพเจ้ารู้แจ้งว่า 'รูปเป็นสิ่งที่ไร้กำลัง ไม่น่ากำหนด ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเบาใจ' ดังนี้แล้ว ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า 'จิตของข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้วเพราะความสิ้นไป เพราะความจางคลาย เพราะความดับ เพราะความสละทิ้ง เพราะความสลัดคืน ซึ่งความเคยชิน (อนุสัย)

แห่งการตั้งทับและการฝังตัวเข้าไปแห่งจิต เพราะความยึดมั่นด้วยอุปาทานในรูป เหล่านั้น' (ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีข้อความโต้ตอบอย่างเดียวกัน กับในกรณีแห่งรูปนี้ จนกระทั่งถึงคำว่า .... จิตของข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้วเพราะ .... ความ สลัดคืน ซึ่งความเคยชิน (อนุสัย) แห่งการตั้งทับและการฝังตัวเข้าไปแห่งจิตเพราะความยึดมั่น ด้วยอุปาทานในรูป เหล่านั้น'). อาวุโส ! เมื่อข้าพเจ้ารู้้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตของข้าพเจ้าจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ยึดมั่นในปัญจอุปาทานชั้นนี้ เหล่านี้". ภิกษุ ท.! พวกเธอพึงยินดีอนุโมทนาในคำกล่าวของภิกษุนั้นว่าสาธุ.

(หมวด ๓ : ชาติุหก)

ครั้นพวกเธอยินดีอนุโมทนาดังนั้นแล้ว พึงถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไปว่า "อาวุโส ! ชาติุหกอย่างเหล่านี้มีอยู่ อันพระผู้มีพระภาคผู้รู้ผู้เห็นผู้อรหันตสัมมา-สัมพุทธะตรัสไว้แล้วโดยชอบ คือ ปฐวีธาตุ ๑ อาโปธาตุ ๑ เตโชธาตุ ๑ วายู-ธาตุ ๑ อากาศธาตุ ๑ วิญญาณธาตุ ๑. ก็ท่านผู้มีอายุรู้้อยู่อย่างไร เห็นอยู่ ้อย่างไร จิตของท่านจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นในธาตุทั้งหก อย่างเหล่านี้ ?" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ถ้าภิกษุนั้นเป็นชีณาสพ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว มีกิจ ที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระปลงลงได้แล้ว มีประโยชน์ตนอันตามลู่ถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ จริง, ธรรมที่ ภิกษุนั้นสมควรพยากรณ์ ย่อมมีอย่างนี้ว่า "อาวุโส ! ข้าพเจ้าเข้าถึงปฐวี ธาตุโดยความเป็นอนัตตา และไม่เข้าถึงธรรมอันอาศัยปฐวีธาตุว่าเป็นอัตตา แล้ว และข้าพเจ้ารู้ชัดว่า' จิตของข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้วเพราะความสิ้น เพราะความ จางคลาย เพราะความดับ เพราะความสลัดทิ้ง เพราะความสลัดคืน ซึ่งความ เคยชิน (อนุสัย) แห่งการตั้งทับและการฝังตัวเข้าไปแห่งจิตเพราะความยึดมั่นด้วย

อุปาทานอันอาศัยปฐวีธาตุ เหล่านั้น' (ในกรณีแห่ง อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ และวิญญานธาตุ ก็มีข้อความโต้ตอบอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งปฐวีธาตุนี้ จนกระทั่งถึงคำว่า ...จิตของข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้วเพราะ ... ความสลัดคืน ซึ่งความเคยชิน (อนุสัย) แห่งการตั้งทับและการฝังตัวเข้าไปแห่งจิตเพราะความยึดมั่นด้วยอุปาทานอันอาศัยปฐวีธาตุเหล่านั้น.) อ้าวโส! เมื่อข้าพเจ้ารู้้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตของข้าพเจ้าจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ยึดมั่นในธาตุทั้งหกอย่างเหล่านี้". ภิกษุ ท.! พวกเธอพึงยินดีอนุโมทนาในคำกล่าวของภิกษุนี้ว่า สาธุ.

(หมวด ๔-๕ : อายตนะใน - นอก)

ครั้นพวกเธอยินดีอนุโมทนาดังนั้นแล้ว พึงถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไปว่า "อ้าวโส! อายตนะภายในและภายนอก อย่างละหกเหล่านี้ มีอยู่ อันพระผู้มีพระภาคผู้รู้ผู้เห็นผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะตรัสไว้แล้วโดยชอบ คือ จักขุและรูป ๑ โสตะและเสียง ๑ ฆานะและกลิ่น ๑ ชิวหาและรส ๑ กายและโผฏฐัพพ ๑ มโนและธรรมารมณ์ ๑. ก็ท่านผู้มีอายุรู้้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จิตของท่านจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ยึดมั่นในอายตนะทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก อย่างละหกเหล่านี้?" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ถ้าภิกษุนี้เป็นชีณาสพ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระปลงลงได้แล้ว มีประโยชน์ตนอันตามลู่ถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ จริง, ธรรมที่ภิกษุนี้สมควรพยากรณ์ ย่อมมีอย่างนี้ว่า "อ้าวโส! ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า 'ฉันทะราคะ นันทิ ตัณหา ความเคยชิน (อนุสัย) แห่งการตั้งทับและการฝังตัวเข้าไปแห่งจิตเพราะความยึดมั่นด้วยอุปาทาน ไต ๆ ใน จักขุ ใน รูป ใน จักขุวิญญาน ใน ธรรม ท. อันรู้ได้ด้วยจักขุวิญญาน. มีอยู่ เพราะความสิ้นไป เพราะความ

จางคล้าย ความดับ ความละทิ้ง ความสลัดคืน ซึ่งฉันทะ รากะ นันทิ ตัณหา ความเคยชิน (อนุสัย) แห่งการตั้งทับและการฝังตัวเข้าไปแห่งจิตเพราะความยึดมั่นด้วยอุปาทาน นั้น ๆ แล้ว จิตของข้าพเจ้าก็หลุดพ้นแล้ว' ดังนี้. (ในกรณีแห่งโสตะและเสียง ฆานะและกลิ่น ชิวหาและรส กายะและโผฏฐัพพะ มโนและธรรมารมณฺ์ ก็มีข้อความโต้ตอบอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักขุและโสตะนี้ จนกระทั่งถึงคำว่า .... จิตของข้าพเจ้าก็หลุดพ้นแล้ว' ดังนี้.). อ้าวโส! เมื่อข้าพเจ้ารู้้อยู่อย่างนี้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตของข้าพเจ้าจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นในอายตนะทั้งหลายทั้งภายในและภายนอก อย่างละหกเหล่านี้." ภิกษุ ท.! พวกเธอพึงยินดีอนุโมทนาในคำกล่าวของภิกษุนั้นว่า สาธุ.

(หมวด ๖ : การถอนอนุสัย)

ครั้นพวกเธอยินดีอนุโมนาดังนั้นแล้ว พึงถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไปว่า "อ้าวโส! เมื่อท่านรู้้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร ความเคยชินแห่งการถือตัวว่าเป็นเรา ว่าเป็นของเรา (อหังการมมุงการมานานุสย) ในกายอันประกอบด้วยวิญญาณนี้และในนิमितทั้งหลายทั้งปวงในภายนอก จึงจะถอนขึ้นด้วยดี?" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ถ้าภิกษุนั้นเป็นชีณาสพ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระปลงลงได้แล้ว มีประโยชน์ตนอันตามลู่ถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ จริง, ธรรมที่ภิกษุนั้นสมควรพยากรณ์ ย่อมมีอย่างนี้ว่า :-

"อ้าวโส! ในกาลก่อน เมื่อข้าพเจ้าครองเรือนอยู่ ยังเป็นผู้ไม่รู้ไม่เห็นอะไร ครั้นพระตถาคตหรือสาวกของตถาคตแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าฟังธรรมนั้นแล้ว กลับได้สัทธาในพระตถาคตแล้ว พิจารณาเห็นอยู่ว่า 'ชีวิต

ฆราวาสเป็นของคับแคบ เป็นทางมาแห่งอภิวินัย การบรรพชาเป็นโอกาสโล่ง ไม่เป็นการง่ายเลยที่ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียวเหมือนสังข์ที่เขาขัดดีแล้วได้ ถ้ากระไรเราปลงผมและหนวด ครองผ้า กาสายะแล้ว บวชจากเรือนถึงความเป็นผู้ไม่มีเรือนเถิด' ดังนี้. ครั้นสมัยอื่นอีก ข้าพเจ้า **ละกองโกตะใหญ่**น้อย ละวงศ์ญาติใหญ่น้อย ปลงผมและหนวด **บวชจากเรือน** ถึงความเป็นผู้ไม่มีเรือนแล้ว.

"ข้าพเจ้านั้น ครั้นบวชแล้วอย่างนี้ **ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพ** ของภิกษุทั้งหลาย **ละปาณาติบาต** เว้นขาดจากปาณาติบาต วางท่อนไม้และศาสตราเสียแล้ว มีความละอายต่อบาป มีความเอ็นดูกรุณา หวังประโยชน์ แก่กกุลแก่สัตว์ทั้งหลายแล้ว; ข้าพเจ้า **ละการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้** เว้นขาดจากทินนาทาน ถือเอาแต่ของที่เจ้าของให้ หวังอยู่แต่ในของที่เจ้าของเขาให้ เป็นคนสะอาดไม่เป็นคนขโมยแล้ว; ข้าพเจ้า **ละกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์** เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์โดยปกติประพฤติห่างไกลเว้นขาดจากการเสพเมถุน อันเป็นของสำหรับชาวบ้านแล้ว; ข้าพเจ้า **ละการกล่าวเท็จ** เว้นขาดจากมุสาวาท พูดแต่คำจริง รักษาคำสัตย์ มั่นคงในคำพูด ควรเชื่อได้ ไม่แก้งกล่าวให้ผิดต่อโลกแล้ว; ข้าพเจ้า **ละการกล่าวคำส่อเสียด** เว้นขาดการบิสุณาวาท ได้ฟังจากฝ่ายนี้แล้ว ไม่เก็บไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือได้ฟังจากฝ่ายโน้นแล้ว ไม่เก็บมาบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น แต่จะสมานชนที่แตกกันแล้วให้กลับพร้อมเพรียงกัน อุดหนุนชนที่พร้อมเพรียงกันอยู่ ให้พร้อมเพรียงกันแล้ว; ข้าพเจ้า **ละการกล่าวคำหยาบ** เว้นขาดจากผรุสวาท กล่าวแต่วาจาที่ปราศจากโทษ เสนาะโสม ให้เกิดความรัก เป็นคำฟูใจ เป็นคำสุภาพ ที่ชาวเมืองเขาพูดกัน เป็นที่ใคร่ที่พอใจของมหาชนแล้ว; ข้าพเจ้า **ละคำพูดที่**

โปรยประโยชน์ทิ้งเสีย เว้นขาดจากการพูดเพื่อเจ้า กล่าวแต่ในเวลาสมควร กล่าวแต่คำจริง เป็นประโยชน์ เป็นธรรมเป็นวินัย เป็นวาจาที่มีที่ตั้ง มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีเวลาจบ เต็มไปด้วยประโยชน์ สมควรแก่เวลาแล้ว; ข้าพเจ้าเว้นขาดจาก **การล้างผลาญ** พืชคาม และภุตคามแล้ว; เป็นผู้ **ฉันอาหาร** วันหนึ่งเพียงหนเดียว เว้นจากการ **ฉันในราตรี** และวิกาล; เป็นผู้เว้นขาดจาก **การรำ** การขับ การร้อง การประโคม และดูการเล่นชนิดที่เป็นข้าศึกแก่กุศล; เป็นผู้เว้นขาดจาก **การประดับ** ประดา คือตัดทรงตบแต่งด้วยมาลาและของหอม เครื่องลูบทา; เป็นผู้เว้นขาดจากการ **การนอน** บนที่นอนสูงใหญ่; เป็นผู้เว้นขาดจาก **การรับเงิน** และทอง; เว้นขาดจาก **การรับข้าวเปลือก**; เว้นขาดจาก **การรับเนื้อดิบ** การ **รับหญิง** และเด็กหญิง การ **รับทาสี** และทาส การ **รับแพะ** แกะ **ไก่** สุกร **ช้าง** ม้า โค ลา; เว้นขาดจาก **การรับที่นา** ที่สวน; เว้นขาดจาก **การรับใช้** เป็นทูตไปในที่ต่าง ๆ (ให้คฤหัสถ์); เว้นขาดจาก **การซื้อ** การขาย **การฉ้อโกงด้วยตาชั่ง** การลวงด้วยของปลอม การฉ้อด้วยเครื่องนับ (เครื่องตวง และเครื่องวัด); เว้นขาดจาก **การโกงด้วยการรับสินบน** และล่อลวง **การตัด** **การฆ่า** การจำจอง การข่มทำร้าย การปล้น การกรรโชก แล้ว.

"ข้าพเจ้า ได้ เป็นผู้สันโดษด้วยจิวร เป็นเครื่องบริหารกาย และ ด้วย **บิณฑบาต** เป็นเครื่องบริหารท้อง จะไปในที่ใด ๆ ย่อมถือเอาบริวารไปได้หมด เหมือนนกมีปีก จะบินไปในที่ใด ๆ ย่อมมีภาระคือปีกของตนเท่านั้นบินไป, ฉันใดก็ฉันนั้น แล้ว.

"ข้าพเจ้านั้น ประกอบด้วยกองศีลอันเป็นอริยะเช่นนี้แล้ว จึงรู้สึกพร้อมเฉพาะซึ่งอนวัชชสุขในภายในแล้ว. ข้าพเจ้า **เห็นรูปด้วยตา** แล้ว **ไม่ถือ**

เอาโดยนิमित (คือรวบถือทั้งหมดว่างามหรือไม่งามแล้วแต่กรณี) ไม่ถือเอาโดยอนุพยัญชนะ (คือแยกถือเอาแต่บางส่วนว่าส่วนใดงามหรือไม่งามแล้วแต่กรณี), บาปอกุศลกล่าวคือ อภิชณาและโทมนัส ฟังไหลไปตามผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ใดเป็นเหตุ, ข้าพเจ้า ปฏิบัติปิดกั้นอินทรีย์นั้นไว้ รักษาถึงการสำรวมอินทรีย์คือตานั้น แล้ว. (ในกรณี แห่งการ **ฟังเสียงด้วยหู ตมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโณภูริทัตด้วยผิวกาย และ รู้สึกธรรมารมณ์ด้วยใจ** ก็มีข้อความอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งการเห็นรูปด้วยตาข้างบนนี้).

"ข้าพเจ้านั้น ประกอบด้วยอินทรีย์สังวรอันเป็นอริยะเช่นนี้แล้ว จึง รู้สึกพร้อมเฉพาะซึ่งอัปยาเสกสุข. ข้าพเจ้า **รู้ตัวรอบคอบ** ในการก้าวไปข้างหน้า การถอยกลับไปข้างหลัง, การแลดู การเหลียวดู, การคู้ การเหยียด, การทรงสังขมาฏี บาตร จีวร, การฉัน การตี๋ม การเคี้ยว การลิ้ม, การถ่ายอุจจาระ การถ่ายปัสสาวะ, การไป การหยุด การนั่ง การนอน การหลับ การตื่น การพูดการนิ่งแล้ว.

"ข้าพเจ้านั้น ประกอบด้วยกองศีลอันเป็นอริยะเช่นนี้ด้วย ประกอบด้วยอินทรีย์สังวรอันเป็นอริยะเช่นนี้ด้วย ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะอันเป็นอริยะเช่นนี้ด้วยแล้ว, ได้ **เสพเสนาสนะอันสงัด** คือปาละเมาะ โคนไม้ ภูเขา ชอกห้วย ท้องถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎู ที่แจ้ง ลอมฟาง (อย่างใดอย่างหนึ่ง); ในกาลเป็นปัจฉิมกัตถ์ กลับจากบิณฑบาตแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรงดำรงสติเฉพาะหน้า, **ละอภิชณา** ในโลก มีจิตปราศจากอภิชณา คอยชำระจิตจากอภิชณา; **ละพยาบาท** อันเป็นเครื่องประทุษร้ายมีจิตปราศจากพยาบาท; **ละถีนะมิทตะ** มุ่งอยู่แต่ความสว่างในใจ มีจิตปราศจากถีนะมิทตะ มีสติสัมปชัญญะรู้สึกตัว คอยชำระจิตจากถีนะมิทตะ; **ละอุทธัจจะกุกกุจจะ** ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบอยู่

ในภายใน คอยชำระจิตจากอุทกัจจะกุกกัจจะ; **ละวิจิกิจฉา** ข้ามล่วงวิจิกฉา เสียได้ ไม่ต้องกล่าวว่ 'นี่อะไร นี่อย่างไร' ในกุศลธรรมทั้งหลาย (เพราะความ สงสัย) คอยชำระจิตจากวิจิกิจฉา แล้ว.

"ข้าพเจ้านั้น ครั้นละนิรวณห์ห้าประการ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองจิต ทำปัญญาให้ถอยกำลังเหล่านี้ได้แล้ว ก็สกัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย **เข้าถึงปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่; เพราะ สงบวิตกวิจารณ์เสียได้ จึงบรรลุ **ฌานที่ ๒** เป็นเครื่องผ่องใสในภายใน เป็นที่เกิด สมานใจ ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมานใจ แล้วแลอยู่; เพราะ ความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมอยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุ **ฌานที่ ๓** อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่า 'ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้อยู่ อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข' ดังนี้ แล้วแลอยู่; และเพราะละสุข และทุกข์ เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน จึงได้บรรลุ **ฌานที่ ๔** อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่ แล้ว.

"ข้าพเจ้านั้น ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มีกิเลสปราศจาก อุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยนโดยควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหวตั้งอยู่เช่นนี้ แล้ว **ได้น้อมจิตไปเฉพาะต่ออัสวักขยญาณ** แล้ว : ข้าพเจ้าได้รู้ชัดแล้วตามที่ เป็นจริงว่า 'นี่ ทุกข์, นี่ เหตุให้เกิดทุกข์, นี่ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ หนทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์; ได้รู้ชัดแล้วตามเป็นจริงว่า 'เหล่านี้ อาสวะ, นี่ เหตุให้เกิดอัสวะ, นี่ ความดับไม่เหลือแห่งอัสวะ, นี่หนทาง ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอัสวะ' ดังนี้. เมื่อข้าพเจ้ารู้ชัดอยู่อย่างนี้เห็นอยู่อย่างนี้'

จิตก็หลุดพ้นแล้วแม้จากกามสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ. เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า จิตหลุดพ้นแล้ว. ข้าพเจ้าได้รู้ชัดแล้วว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจที่จะต้องทำเพื่อความหลุดพ้นอย่างนี้มีได้มีอีก ; ดังนี้. อาวุโส! เมื่อข้าพเจ้ารู้อยู่อย่างนี้เห็นอยู่อย่างนี้ ความเคยชินแห่งการถือตัวว่าเป็นเราว่าเป็นของเรา (อหังการมมังการมานานุสย) ในกายอันประกอบด้วยวิญญาณนี้ และในนิमितทั้งหลายทั้งปวงในภายนอก จึงถูกถอนขึ้นด้วยดี" ดังนี้. ภิกษุ ท.! พวกเขาฟังยินดียิ่งในคำกล่าวของภิกษุนั้นว่า สาธุ.

ครั้นพวกเขายินดียิ่งในคำกล่าวของภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า "อาวุโส! เป็นลาภของพวกเราหนอ! อาวุโส! พวกเราได้ดีแล้วหนอ! ที่พวกเราได้พบเห็นพหรมจารย์เช่นกับท่าน" ดังนี้.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๒๓-๑๓๒/๑๖๗-๑๗๗.

สมณะสี่ประเภท

ภิกษุ ท.! ในธรรมวินัยนี้แหละ มีสมณะ (ที่หนึ่ง) มีสมณะที่สอง มีสมณะที่สาม มีสมณะที่ดี. ลัทธิอื่นว่างจากสมณะแห่งลัทธิอื่น. ภิกษุ ท.! เธอจงบันลือสีหนาทโดยชอบอย่างนี้เถิด.

ภิกษุ ท.! **สมณะ (ที่หนึ่ง)** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นไปรอบแห่งสัจญ์สาม เป็น **โสดาบัน** มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพานมีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้น. ภิกษุ ท.! นี้แล เป็นสมณะ (ที่หนึ่ง).

ภิกษุ ท.! **สมณะที่สอง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นรอบแห่งสัญญาชนสาม และเพราะความมีราคะโทสะโมหะเบาบาง เป็น **สภทาคามี** มาสู่โลกนี้คราวเดียวเท่านั้น ก็ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. ภิกษุ ท.! นี่แล เป็นสมณะที่สอง.

ภิกษุ ท.! **สมณะที่สาม** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นรอบแห่งสัญญาชนเบื้องต่ำห้าอย่าง เป็น **โอบปาติกะ (อนาคามี)** ย่อมปรินิพพานในภพนั้น ไม่เวียนกลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท.! นี่แล เป็นสมณะที่สาม.

ภิกษุ ท.! **สมณะที่สี่** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมตติ ปัญญาวิมตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิวาสธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! นี่แล เป็นสมณะที่สี่.

- จตุกก. อ. ๒๑/๓๒๓/๒๔๑.

สมณะสี่ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! บุคคลสี่ประเภทนี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สี่ประเภทเหล่านี้ไหนเล่า? สี่ประเภทคือ สมณอจละ สมณปุณทริกะ สมณปทุมะ สมณะสุขุมาลในหมู่สมณะ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่าบุคคลผู้ **สมณอจละ (ผู้ไม่หวั่นไหว)**?
ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะสิ้นไปรอบแห่งสัญญาชนสาม เป็น **โสดาบัน**

มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้น. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลผู้สมณอจละ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า บุคคลผู้ **สมณปฺณทริกะ** (ผู้มีอนบวฺบฺณทริก)? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะสิ้นไปรอบแห่งสัญญาชนสาม และเพราะความมีราคะโทสะโมหะเบาบาง เป็น **สกทาคามี** มาสู่โลกนี้คราวเดียวเท่านั้นก็ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลผู้สมณปฺณทริกะ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า บุคคลผู้ **สมณปทุมะ** (ผู้มีอนบวฺปทุม)? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะสิ้นไปรอบแห่งสัญญาชนเบื้องต้นห้าอย่าง เป็น **โอบปาติกะ** มีการปรินิพพานในภพนั้นไม่เวียนกลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลผู้สมณปทุมะ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า บุคคลผู้ **สมณสุขุมาล** (ผู้ละเอียดอ่อน) ในหมู่สมณะ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมนี้ เจ้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า สมณผู้สุขุมาลในหมู่สมณะ.

ภิกษุ ท.! บุคคลสี่ประเภทเหล่านี้แล มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก, ดังนี้แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๑๖/๘๘.

สมณะสี่ประเภท(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! บุคคลสี่ประเภทนี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สี่ประเภท เหล่าไหนเล่า? สี่ประเภทคือ สมณอจละ สมณปุณทริกะ สมณปทุมะ สมณ-
สุขุมาลในหมู่สมณะ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณอจละ**? ภิกษุ ท.!
ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐิ มีสัมมาสังกัปปะ มีสัมมาวาจา มีสัมมา-
กัมมันตะ มีสัมมาอาชีวะ มีสัมมาวายามะ มีสัมมาสติ มีสัมมาสมาธิ ภิกษุ ท.!
อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณอจละ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณปุณทริกะ**? ภิกษุ ท.!
ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐิ มีสัมมาสังกัปปะ มีสัมมาวาจา มีสัมมา-
กัมมันตะ มีสัมมาอาชีวะ มีสัมมาวายามะ มีสัมมาสติ มีสัมมาสมาธิ มีสัมมาญาณะ
มีสัมมาวิมุตติ; แต่เขื่อนั้นไม่ถูกต้องซึ่งวิโมกข์แปด ด้วยนามกายอยู่. ภิกษุ ท.!
อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณปุณทริกะ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณปทุมะ**? ภิกษุ ท.!
ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐิ มีสัมมาสังกัปปะ มีสัมมาวาจา มีสัมมา-
กัมมันตะ มีสัมมาอาชีวะ มีสัมมาวายามะ มีสัมมาสติ มีสัมมาสมาธิ มีสัมมาญาณะ
มีสัมมาวิมุตติ; และเขื่อนั้นถูกต้องซึ่งวิโกกข์แปด ด้วยนามกาย อยู่. ภิกษุ ท.!
อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณปทุมะ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ**?
ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ บริโภคจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลาน-

ปัจจัยเกสัชชบริกขาร ส่วนมาก เพราะเขาอ้อนวอน ที่ไม่มีใครอ้อนวอนนั้นมี เป็นส่วนน้อย. เพื่อสหพรหมจารีผู้อยู่ร่วมกันทั้งหลาย พวกกันประพฤติกาย- กรรม วจีกรรม มโนกรรม ต่อภิกษุ นั้น เป็นที่น่าพอใจเป็นส่วนมาก ที่ไม่ เป็นที่น่าพอใจนั้นมีเป็นส่วนน้อย; นำอะไร ๆ มาเป็นส่วนมากล้วนแต่น่าพอใจ ที่ไม่น่าพอใจมีเป็นส่วนน้อย. ทุกขเวทนาที่เกิดแต่โรคทางน้ำดี ทางเสมหะ ทางลม ทางสันนิบาต ทางฤดูแปรปรวน การบริหารไม่สม่ำเสมอ ออกกำลัง มากเกินไป หรือเกิดจากวิบากแห่งกรรมก็ตาม มีไม่มากแก่ภิกษุ นั้น, เธอเป็น ผู้มีอาพาธน้อย, อนึ่ง ภิกษุ นั้นเป็นผู้ได้ฌานทั้งสี่ อันเป็นสุขวิหารในทิฏฐธรรม อาศัยจิตอันยิ่ง โดยง่าย โดยไม่ยาก โดยไม่ลำบากเลย, และเธอทำให้แจ้งได้ ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะ ทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ.

ภิกษุ ท.! ถ้าจะกล่าวกันโดยชอบ ว่าผู้ใดเป็นสมณสุขุมาลในหมู่ สมณะทั้งหลายแล้ว ก็พึงกล่าวเรานี้แหละ ว่าป็นสมณสุขุมาล ในหมู่สมณะทั้ง หลาย ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล บุคคลสี่ประเภท มีอยู่ หาได้ อยู่ ในโลก, ดังนี้แล.

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๑๗/๘๙.

สมณะสี่ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! บุคคลสี่ประเภทนี้ มีอยู่ หาได้ อยู่ ในโลก. สี่ประเภท เหล่าไหนเล่า? สี่ประเภทคือ สมณอจละ สมณปุณทริกะ สมณปทุมะ สมณ- สุขุมาลในหมู่สมณะ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณอจละ** ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้คือ เป็นเสขะ กำลังปฏิบัติอยู่ ปรรณนาอยู่ซึ่งธรรมอันเกษมจากโยคะ อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า อยู่. เปรียบเหมือนโอรสองค์ใหญ่ของราชาผู้เป็นกษัตริย์มูรธาภิเษก เป็นผู้ควรแก่การอภิเษก แต่ยังมีได้รับการอภิเษก ดำรงอยู่ในตำแหน่งยุพราช ฉันท ; ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นเสขะ กำลังปฏิบัติอยู่ ปรรณนาอยู่ซึ่งธรรมอันเกษมจากโยคะ อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า อยู่ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล บุคคลสมณอจละ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณปุณทริกะ** ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฐฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่; แต่เธอหาได้ถูกต้องซึ่งวิโมกข์แปด ด้วยนามกาย อยู่ไม่. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณปุณทริกะ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณปทุมะ** ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฐฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่; และเธอถูกต้องวิโมกข์แปด ด้วยนามกาย อยู่.ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณปทุมะ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ** ?
ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ บริโภคจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉย-
เภสัชชบริกขาร ส่วนมากเพราะเขาอ่อนวอน...(ข้อความต่อไป อย่างเดียวกันกับ

ข้อความในกรณีแห่งบุคคลสมณสุขุมาลในหมู่คณะ แห่งหัวข้อที่แล้วมา) .... ภิกษุ ท.!
 อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ.... ก็พึงกล่าวเรานี้แหละ
 ว่า เป็นสมณสุขุมาลในหมู่สมณะทั้งหลายดังนี้.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล บุคคลสี่ประเภท มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก,
 ดังนี้แล.

- จตุกก. อี. ๒๑/๑๑๓/๘๗.

สมณะสี่ประเภท(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! บุคคลสี่ประเภทนี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สี่ประเภท
 เหล่าไหนเล่า? สี่ประเภทคือ สมณอจละ สมณปุณทริกะ สมณปทุมะ
 สมณสุขุมาลในหมู่สมณะ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณอจละ**? ภิกษุ ท.!
 ภิกษุในกรณีนี้ เป็นเสขะ มีความประสงค์แห่งใจอันยังไม่บรรลุลแล้ว ปรารถนา
 อยู่ซึ่งธรรมอันเกษมจากโยคะ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าอยู่. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล
 เรียกว่า บุคคลสมณอจละ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณปุณทริกะ**? ภิกษุ ท.!
 ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ที่มีปกติตามเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ในอุปาทาน-
 ันธ์ทั้งห้า ว่า "รูป เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งรูป เป็นอย่างนี้, ความ
 ดับแห่งรูป เป็นอย่างนี้; เวทนา เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา
 เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งเวทนา เป็นอย่างนี้, สัญญา เป็นอย่างนี้, ความ

เกิดขึ้นแห่งสัญญา เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งสัญญา เป็นอย่างนี้; สังขาร เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งสังขารเป็นอย่างนี้, ความดับแห่งสังขาร เป็นอย่างนี้; วิญญาณ เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งวิญญาณ เป็นอย่างนี้" ดังนี้; แต่เธอไม่ถูกต้องซึ่งวิโมกข์แปด ด้วยนามกาย อยู่. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณปุณฺฑริกะ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณปทุมะ**? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มึนปกติตามเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ในอุปาทาน-ขันธทั้งห้า ว่า "รูป เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งรูป เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งรูป เป็นอย่างนี้; เวทนา เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้; สัญญา เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้, ความดับแห่งสัญญา เป็นอย่างนี้; สังขาร เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งสังขาร เป็นอย่างนี้; วิญญาณ เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้, ความดับแห่งวิญญาณ เป็นอย่างนี้" ดังนี้; และเธอถูกต้องซึ่งวิโมกข์แปด ด้วยนามกาย อยู่. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณปทุมะ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ**? ภิกษุ ท.! ภิกษุ ในกรณีนี้ บริโภคจีวร ปิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจเจก-เภสัชชบรិการ ส่วนมากเพราะเขาอ่อนนอน.... (ข้อความต่อไป อย่างเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งบุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ แห่งหัวข้อที่แล้วมา). ....ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ .... ก็พึงกล่าวเรานี้แหละ ว่า เป็นสมณสุขุมาลในหมู่สมณะทั้งหลาย ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล บุคคลสี่ประเภท มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก,
ดังนี้แล

- จตุกก. อ. ๒๑/๑๑๘/๙๐.

สมณะแห่งลัทธิหนึ่ง ๆ ต่างจากสมณะแห่งลัทธิอื่น (ระบบลัทธิพรหมจรรย์จึงไม่เหมือนกัน)

ภิกษุ ท.! สมณะ (ที่หนึ่ง) มีในธรรมวินัยนี้แหละ; สมณะที่
สอง มีในธรรมวินัยนี้; สมณะที่สาม มีในธรรมวินัยนี้; สมณะที่สี่ มีใน
ธรรมวินัยนี้. **ลัทธิอื่น** ต่างจาก**สมณะแห่งลัทธิอื่น** : ภิกษุ ท.! พวกเขา
จงบันลือสีหนาทโดยชอบ อย่างนี้เกิด.

- มุ. ม. ๑๒/๑๒๘/๑๕๔.

(บาลีนี้แสดงว่า ไม่อาจจะถือเอาคำพูดเป็นหลัก เพราะคำ ๆ เดียวกันมีความหมาย
ต่างกันได้ และเป็นเหตุให้เถียงกันหรือดูหมิ่นกัน; เป็นสิ่งที่ต้องระวัง).

ไม่อาจจะกล่าวว่ใครดีกว่าใคร เพราะอาศัยเหตุสักว่าชื่อ (หมวดของพระอริยบุคคล)

(พระเถระชื่อสวัฐฐะนิยมชมชอบการปฏิบัติแบบสัทธาวิมุตต์ พระมหาโกฏฐิตะนิยม
ชมชอบการปฏิบัติแบบกายสักสี พระสารีบุตรนิยมชมชอบการปฏิบัติแบบทิวฐิปัตต์ ซึ่งล้วนแต่
ตนได้อาศัยปฏิบัติจนบรรลุของตน ๆ มาแล้ว จึงชวนกันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค เพื่อขอทราบว่
ในสามอย่างนั้น อย่างไหนจะสมควรกว่า งดงามกว่า ประณีตกว่า. พระผู้มีพระภาคได้ตรัส
ตอบว่า :-)

สารีบุตร! มันไม่เป็นการง่ายที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า ในบุคคล ๓ พวกนั้น พวกไหนจะดงามกว่า ประณีตกว่า.

สารีบุตร! ฐานะที่เป็นไปได้ก็มีอยู่ คือ พวก **สัทธาวิมุตต์** ปฏิบัติแล้วเพื่ออรหัตตผล แต่พวกกายสักขียังเป็นเพียงสกทาคามีหรืออนาคามี แม้พวกทิวฐิปัตต์ก็ยังเป็นเพียงสกทาคามีหรืออนาคามี จึงไม่เป็นการง่ายที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า ในบุคคล ๓ จำพวกนั้น พวกไหนจะดงามกว่า ประณีตกว่า.

สารีบุตร! ฐานะที่เป็นไปได้นี้ก็มีอยู่อีกว่า พวก **กายสักขี** ปฏิบัติแล้วเพื่ออรหัตตผล ส่วนพวกสัทธาวิมุตต์ และพวกทิวฐิปัตต์ ยังเป็นเพียงสกทาคามีหรืออนาคามี จึงไม่เป็นการง่ายที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า ในบุคคล ๓ จำพวกนั้น พวกไหนจะดงามกว่า ประณีตกว่า.

สารีบุตร! ฐานะที่เป็นไปได้นี้ก็ยังอยู่อีกว่า พวก **ทิวฐิปัตต์** ปฏิบัติแล้วเพื่ออรหัตตผล ส่วนพวกสัทธาวิมุตต์และพวกกายสักขี เป็นเพียงสกทาคามีหรืออนาคามี ก็ยังมีอยู่; สารีบุตร! จึงไม่เป็นการง่ายที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า ในบุคคล ๓ จำพวกนั้น พวกไหนจะดงามกว่า ประณีตกว่า.

- ดิก. อ. ๒๐/๑๕๑/๔๖๐.

(ข้อความนี้แสดงว่า จะอาศัยความหมายหรือคำแปลของคำว่า สัทธาวิมุตต์ กายสักขี ทิวฐิปัตต์ มาเป็นเครื่องตัดสินว่าพวกไหนเหนือกว่าหรือดีกว่า นั้นไม่อาจจะทำได้ เพราะแต่ละพวกยังอยู่ในระยะแห่งการปฏิบัติที่สูงต่ำอย่างไรก็ได้ เว้นไว้แต่จะถือเอาความหมายแห่งชื่อที่บัญญัติไว้เพื่อแสดงผลอันชัดเจนแล้ว เช่น ชื่อว่า โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี อรหันต์ เป็นต้น).

ผู้บอกทางและผู้เดินทางมีการหลุดพ้นอย่างเดียวกัน

ภิกษุ ท.! ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ หลุดพ้นแล้วจากรูป เพราะความเบื่อหน่ายความคลายกำหนัด ความดับ และความไม่ยึดมั่น จึงได้นามว่า "สัมมาสัมพุทธะ". ภิกษุ ท.! แม้ภิกษุผู้ปัญญาวิมุตต์ ก็หลุดพ้นแล้วจากรูป เพราะความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ และความไม่ยึดมั่น จึงได้นามว่า "ปัญญาวิมุตต์".

(ในกรณี แห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ได้ตรัสไว้ มีข้อความแสดงหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่กล่าวแล้ว).

ภิกษุ ท.! เมื่อเป็นผู้หลุดพ้นจากรูปเป็นต้นด้วยกันทั้งสองพวกแล้ว อะไรเป็นความผิดแผกแตกต่างกัน อะไรเป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน อะไรเป็นเครื่องกระทำให้แตกต่างกัน ระหว่างตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ กับภิกษุผู้ปัญญาวิมุตต์ ?

ภิกษุ ท.! ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ทำมรรคที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครรู้ให้มีคนรู้ ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครกล่าวให้ เป็นมรรคที่กล่าวกันแล้ว ตถาคตเป็นมคค์ัญญ (รู้มรรค) เป็นมคค์วิทู (รู้แจ้งมรรค) เป็นมคค์โกวิทอ (ฉลาดในมรรค). ภิกษุ ท.! ส่วน สาวกทั้งหลายในกาลนี้ เป็นมคค์านุกา (ผู้เดินตามมรรค) เป็นผู้ตามมาในภายหลัง.

ภิกษุ ท.! นี้แล เป็นความผิดแผกแตกต่างกัน เป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน เป็นเครื่องกระทำให้แตกต่างกัน ระหว่างตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ กับภิกษุผู้ปัญญาวิมุตต์.

- ขนุธ. ส. ๑๗/๘๑/๑๒๕.

ฝึกทำไว้วัดด้วยการรู้อริยสัจ

ภิกษุ ท.! ม้าอาชาไนยตัวเจริญของพระราชา ประกอบด้วยองค์สี่ ย่อมเป็นม้าที่คู่ควรแก่พระราชา เป็นราชูปโภค ถึงซึ่งการนับว่าเป็นอังกาพยพ ของพระราชา. องค์ ๔ อะไรกันเล่า? องค์สี่คือ สมบูรณ์ด้วยวรรณะ ด้วย พละ ด้วยชวะ ด้วยอาโรหปริณาหะ (ทรวดทรง). ภิกษุ ท.! ชั้นเดียวกัน กับที่ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นบุคคลอาหุเนยย ปาหุเนยย ทักขิเนยย อัญชลิกรณีย และเป็นนาบุญแห่งโลกอันไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า. ธรรม ๔ ประการ อย่างไรเล่า? สี่ประการคือ สมบูรณ์ด้วยวรรณะ ด้วยพละ ด้วยชวะ ด้วยอาโรหปริณาหะ.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุสมบูรณ์ด้วยวรรณะ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุใน กรณีนี้ เป็นผู้มั่งคั่ง สำรวมด้วยปาติโมกขสังวร สมบูรณ์ด้วยมรรยาทและโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลายแม้ที่ถือกันว่าเป็นโทษเล็กน้อย สมாதานศึกษา อยู่ในสิกขาบทั้งหลาย

ภิกษุ ท.! **ภิกษุสมบูรณ์ด้วยพละ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุใน กรณีนี้ เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละธรรมอันเป็นอกุศล เพื่อความถึงพร้อม แห่งธรรมอันเป็นกุศล มีกำลัง(จิต) ทำความเพียรก้าวไปหน้าอย่างมั่นคง ไม่ ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุสมบูรณ์ด้วยชวะ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุในกรณี นี้ ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดทุกข์ เป็น

อย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้", ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ภิกษุสมบุรณ์ด้วยอาโรหปริณาสะ เป็นอย่างไรเล่า ?
ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มีการได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจเจกเสขช-
ปรีชาเป็นปกติ.

ภิกษุ ท.! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็น
บุคคลอาหุเนยย ปาหุเนยย ทักขิเนยย อัฏฐลีกรณีย และเป็นนาบุญแห่งโลก
อันไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า, ดังนี้แล.

- จตุกก. อี. ๒๑/๓๓๗/๒๕๙.

[ในสูตรถัดไป (จตุกก.อ. ๒๑/๓๓๘/๒๖๐) ทรงแสดงลักษณะแห่ง **ภิกษุผู้สมบุรณ์ด้วยชวะ** ว่าได้แก่ภิกษุผู้กระทำให้แจ้ง ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. คำว่า "ชวะ" ในที่นี้ หมายถึงความเร็วของการบรรลุธรรม ก้าวล่วงความทุกข์ เหมือนความเร็วแห่งม้ามีฝีเท้าดี ฉะนั้น.

และในสูตรอื่น (๒๐/๓๑๖/๕๓๗) ทรงแสดงลักษณะภิกษุผู้สมบุรณ์ด้วยเชาว์ (ชวะ) ว่าได้แก่ภิกษุผู้เป็นโอปาทิกอนาคามี มีการปรีนิพพานในภพนั้น ไม่มีการเวียนกลับจากโลกนั้น เป็นธรรมดา เพราะความสิ้นไปแห่งโอรัมภาคียสังโยชนทั้งห้า].

ผู้รู้จักเลือกเอาฝ่ายดับไม่เหลือแห่งภพ

คหบดี ท. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีถ้อยคำอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า "ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวงไม่มี" ; แต่มีสมณะพราหมณ์อีกพวกหนึ่ง มีถ้อยคำเป็นข่าศึกอย่างตรงกันข้ามจากสมณพราหมณ์เหล่านั้น

โดยกล่าวว่า "ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวงมีอยู่" ดังนี้. คหบดี ท.! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร : สมณพราหมณ์เหล่านี้ มีถ้อยคำเป็นข้อาคติอย่างตรงกันข้ามต่อกันและกันมิใช่หรือ ? "อย่างนั้น พระเจ้าข้า !"

คหบดี ท.! บุรุษวิญญูชน (คนกลาง) มาใคร่ครวญอยู่ในข้อนี้ ว่า "สมณพราหมณ์พวกที่มีถ้อยคำมีความเห็นอย่างนี้ว่า 'ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวงไม่มี' ดังนี้ นี่เราก็ไม่ได้เห็น ; แม้สมณพราหมณ์พวกที่มีถ้อยคำมีความเห็นอย่างนี้ว่า 'ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวง มีอยู่' ดังนี้ นี่เราก็ไม่รู้จัก. ก็เมื่อเราไม่รู้ อยู่ ไม่เห็น อยู่ จะกล่าวโดยโวหารข้างเดียว ว่าฝ่ายนี้เท่านั้นจริง ฝ่ายอื่นเปล่า ดังนี้ : นั่นก็ไม่ใช่เป็นการสมควรแก่เรา. สำหรับสมณพราหมณ์พวกที่มีถ้อยคำมีความเห็นอย่างนี้ว่า 'ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวงไม่มี' ดังนี้ ถ้าคำของเขาเป็นความจริง. เรื่องก็จะเป็นไปได้ว่า เราจักมีการอุปบัติในหมู่เทพที่ไม่มีรูป มีอัสตภาพสำเร็จด้วยสัญญา เป็นแนนอน ; แต่ถ้าถ้อยคำของสมณพราหมณ์พวกที่มีถ้อยคำมีความเห็นอย่างนี้ว่า 'ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวง มีอยู่' ดังนี้เป็นความจริง, เรื่องก็จะเป็นไปได้ว่า เราจักปรินิพพานในทิวฐธรรมนี้เอง. สำหรับสมณพราหมณ์พวกที่มีถ้อยคำมีความเห็นอย่างนี้ว่า 'ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวง ไม่มี' ดังนี้, ทิวฐีของเขาก็กระเด็นไปในทางกำหนดย่อมือใจ กระเด็นไปในทางประกอบอยู่ในภพ กระเด็นไปในทางเพลิดเพลิด ในทางสยบมัวเมา ในทางยึดมั่นด้วยอุปาทาน; ฝ่ายสมณพราหมณ์พวกที่มีถ้อยคำมีความเห็นอย่างนี้ว่า 'ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวง มีอยู่' ดังนี้ นั่นแล้ว, ทิวฐีของเขาก็กระเด็นไปในทางไม่กำหนดย่อมือใจ กระเด็นไปในทางไม่ประกอบอยู่ในภพ กระเด็นไปในทางไม่เพลิดเพลิด ในทางไม่สยบมัวเมา ในทางไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทาน" ดังนี้.

บุรุษวิญญูชนนั้น ครั้นใคร่ครวญเห็นอย่างนี้แล้ว ก็ เลิกเอาการปฏิบัติฝ่ายที่เป็นไปเพื่อเบือนหน้า คลายกำหนด ดับไม่เหลือ แห่งภพทั้งหลาย นั้นเทียว.

- ม. ม. ๑๓/๑๑๘/๑๒๑.

ผู้อยู่อย่างคนมีความสุขก็ทำวิราคะให้ปรากฏได้

ภิกษุ ท.! ความบากบั่น ความพากเพียร จะมีผลขึ้นมาได้อย่างไร ?

ภิกษุ ท.! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม ไม่นำความทุกข์มาทับถมตน ซึ่งไม่มีทุกข์ทับถม ไม่ต้องสละความสุขอันประกอบด้วยธรรมที่มีอยู่ ด้วย และก็ไม่มีวิเวกอยู่ในความสุขนั้น ด้วย. ภิกษุนั้นรู้ชัดอยู่อย่างนี้ว่า "เมื่อเรากำลังตั้งไว้ซึ่งการปรุงแต่งเหตุแห่งทุกข์อยู่เป็นอารมณ์ วิราคะก็เกิดมีได้จากการตั้งไว้ซึ่งความปรุงแต่งนั้นเป็นเหตุ; และเมื่อเราเข้าไปเพ่งอยู่ซึ่งตัวเหตุแห่งทุกข์นั้น ทำความเพ่งให้เจริญยิ่งอยู่ วิราคะก็เกิดมีได้" ดังนี้. ภิกษุนั้น เมื่อตั้งไว้ซึ่งการปรุงแต่งเหตุแห่งทุกข์ใดเป็นอารมณ์อยู่ วิราคะย่อมมีขึ้นได้เพราะการตั้งไว้ซึ่งการปรุงแต่งนั้นเป็นเหตุ ดังนี้แล้ว เธอก็ตั้งไว้ซึ่งการปรุงแต่งในเหตุแห่งทุกข์นั้นเป็นอารมณ์ (ยิ่งขึ้นไป); และเมื่อเธอเข้าไปเพ่งซึ่งตัวเหตุแห่งทุกข์ใด ทำความเพ่งให้เจริญยิ่งอยู่ วิราคะย่อมมีขึ้นได้ ดังนี้แล้ว เธอก็เจริญความเพ่งในเหตุแห่งทุกข์นั้น (ยิ่งขึ้นไป). เมื่อเธอตั่งไว้ซึ่งการปรุงแต่งเหตุแห่งทุกข์นั้น ๆ เป็นอารมณ์อยู่ วิราคะก็มีขึ้นเพราะการตั้งไว้ซึ่งการปรุงแต่งนั้นเป็นเหตุ; เมื่อเป็นดังนี้ ความทุกข์นั้นของเธอ ก็สูญสิ้นไป; เมื่อเธอเข้าไปเพ่งอยู่ซึ่งตัวเหตุแห่งทุกข์นั้น ๆ ทำความเพ่งให้เจริญยิ่ง อยู่ วิราคะก็มีขึ้น เมื่อเป็นดังนี้ ความทุกข์นั้นของเธอ ก็สูญสิ้นไป. (นี่คืออาการที่ความบากบั่น ความพากเพียร เกิดมีผล).

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนบุรุษมีจิตกำหนดปฏิพัทธ์ พอใจมุ่งหมายอย่างแรงกล้าในหญิงคนหนึ่ง, เขาเห็นหญิงนั้นยืนอยู่ พุดอยู่ ระวังซิกซี้ อยู่กับบุรุษอื่น. โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส จะพึงเกิดขึ้นแก่เขาใช่ ไหม ? "อย่างนั้น พระเจ้าข้า!" ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เพราะว่าบุรุษนั้นมีจิตกำหนดปฏิพัทธ์ พอใจ มุ่งหมายอย่างแรงกล้าในหญิงคนนั้นพระเจ้าข้า !" ภิกษุ ท.! ต่อมาบุรุษคนนั้นคิดว่า "โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส เกิดขึ้นแก่เราเพราะเรามีจิตกำหนดปฏิพัทธ์ พอใจ มุ่งหมายอย่างแรงกล้าในหญิงนั้น ; ถ้ากระไร เราจะละฉันทราคะในหญิงนั้นเสีย" ดังนี้ ; แล้วเขาก็ละเสีย, ต่อมาเขาก็เห็นหญิงคนนั้น ยืนอยู่ พุดอยู่ ระวังซิกซี้ อยู่กับบุรุษอื่น. โสกะ-ปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส จะเกิดขึ้นแก่เขาอีกหรือไม่หนอ ? "หาไม่ได้ พระเจ้าข้า !" ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เพราะเหตุว่า บุรุษนั้นไม่มีราคะในหญิงนั้นเสียแล้ว". ....

ภิกษุ ท.! ความบากบั่น ความพากเพียร จะมีผลขึ้นมาได้ แม้ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๓/๑๒-๑๓.

(ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า เมื่อบุรุษนั้นกำลังปรุ้งแต่งเหตุแห่งความทุกข์อยู่ วิราคะก็เกิดขึ้นได้ เมื่อเขาเพ่งดูเหตุแห่งความทุกข์ยิ่ง ๆ ขึ้นไป วิราคะก็ยิ่งเกิดขึ้น จนกระทั่งว่าเขาสามารถละราคะในหญิงคือทุกข์นั้นเสียได้. ผู้ที่ยังไม่มีความทุกข์ ก็อย่าไปปรุ้งแต่งเหตุแห่งความทุกข์ขึ้นมาเลย มีความสุขโดยชอบธรรมอยู่แล้วเพียงใด ก็ไม่มัวเมาในความสุখনั้น ก็จะชื่อว่า ไม่เอาความทุกข์มาทับถมตนซึ่งไม่มีความทุกข์อยู่แล้ว และมีวิราคะในความทุกข์ได้ นี่ย่อมเป็นสิ่งที่กระทำได้).

ระดับต่าง ๆ แห่งบุคคลผู้ถอนตัวขึ้นจากทุกข์

ภิกษุ ท.! บุคคลเปรียบด้วยบุคคลตกน้ำเจ็ดจำพวก เหล่านี้ มีอยู่หาได้อยู่ ในโลก. เจ็ดจำพวกเหล่าไหนเล่า? ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ :

- (๑) บุคคลบางคน จมน้ำคราวเดียวแล้วก็จมเลย ;
- (๒) บุคคลบางคน ผุดขึ้นครั้งหนึ่งแล้วจึงจมเลย ;
- (๓) บุคคลบางคน ผุดขึ้นแล้ว ยืนอยู่ ;
- (๔) บุคคลบางคน ผุดขึ้นแล้ว เหลียวดูรอบ ๆ อยู่ ;
- (๕) บุคคลบางคน ผุดขึ้นแล้ว ว่ายเข้าหาฝั่ง ;
- (๖) บุคคลบางคน ผุดขึ้นแล้ว เดินเข้ามาถึงที่ตื้นแล้ว ;
- (๗) บุคคลบางคน ผุดขึ้นแล้ว ถึงฝั่งข้ามขึ้นบกแล้ว เป็นพราหมณ์ยืนอยู่ .

ภิกษุ ท.! (๑) บุคคล จมน้ำคราวเดียวแล้วก็จมเลย เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ประกอบด้วยอกุศลธรรมฝ่ายเดียว โดยส่วนเดียว. อย่างนี้แล เรียกว่า จมคราวเดียว แล้วจมเลย.

ภิกษุ ท.! (๒) บุคคล ผุดขึ้นครั้งหนึ่งแล้วจึงจมเลย เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ผุดขึ้น คือ มีสัทธาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย มีหิริดี-มีโศตตปปะดี-มีวิริยะดี-มีปัญญาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย. แต่ว่า สัทธาเป็นต้นของเขา ไม่ตั้งอยู่นาน ไม่เจริญ เสื่อมสิ้นไป. อย่างนี้แลเรียกว่า ผุดขึ้นครั้งหนึ่งแล้วจึงจมเลย.

ภิกษุ ท.! (๓) บุคคล ผุดขึ้นแล้วยืนอยู่ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ

ท.! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ผุดขึ้น คือ มีสัทธาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย มีหิริดี

-มีโศตตปปะตี-มีวิริยะตี-มีปัญญาตีในกุศลธรรมทั้งหลาย. และ **สัทธา** เป็นต้นของเขา **ไม่เสื่อม ไม่เจริญ** แต่ทรงตัวอยู่. อย่างนี้แล เรียกว่า **มุค** **ขึ้นแล้วยืนอยู่.**

ภิกษุ ท.! (๔) บุคคล **มุคขึ้นแล้วเหลียวดูรอบ ๆ** **อยู่** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในกรณีนี้ **มุคขึ้น** คือ มีสัทธาตีในกุศลธรรมทั้งหลาย มีหิริตี-มีโศตตปปะตี - มีวิริยะตี - มีปัญญาตีในกุศลธรรมทั้งหลาย. บุคคลนั้น เพราะสิ้นไปแห่งสังโยชน์สาม เป็น **โสดาบัน** มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรม เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องหน้า. อย่างนี้แล เรียกว่า **มุคขึ้นแล้ว เหลียวดูรอบ ๆ** **อยู่.**

ภิกษุ ท.! (๕) บุคคล **มุคขึ้นแล้ว เดินเข้าหาฝั่ง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในกรณีนี้ **มุคขึ้น** คือ มีสัทธาตีในกุศลธรรมทั้งหลาย มีหิริตี-มีโศตตปปะตี-มีวิริยะตี-มีปัญญาตีในกุศลธรรมทั้งหลาย. บุคคลนั้น เพราะสิ้นไปแห่งสังโยชน์สาม และเพราะความเบาบางแห่งราคะโทสะโมหะ เป็น **สกทาคามี** มาสู่โลกนี้เพียงครั้งเดียว แล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. อย่างนี้แล เรียกว่า **มุคขึ้นแล้ว เดินเข้าหาฝั่ง.**

ภิกษุ ท.! (๖) บุคคล **มุคขึ้นแล้ว เดินเข้ามาถึงที่ตื่นแล้ว** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในกรณีนี้ **มุคขึ้น** คือ มีสัทธาตีในกุศลธรรมทั้งหลาย มีหิริตี - มีโศตตปปะตี - มีวิริยะตี - มีปัญญาตีในกุศลธรรมทั้งหลาย. บุคคลนั้น เพราะสิ้นไปแห่งอริยมัคคีสังโยชน์ทั้งห้า เป็น **โอบปา-ติกะ** มีการปรินิพพานในภพนั้น ไม่เวียนกลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา. อย่างนี้แล เรียกว่า **มุคขึ้นแล้ว เดินเข้ามาถึงที่ตื่นแล้ว.**

ภิกษุ ท.! (๗) บุคคล **หลุดขึ้นแล้ว ถึงฝั่งข้ามขึ้นบกแล้ว เป็นพราหมณ์ยืนอยู่** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในกรณีนี้ **หลุดขึ้น** คือ มีศีลธาดิในกุศลธรรมทั้งหลาย มีหิริดี-มีโศตตปปะดี-มีวิริยะดี-มีปัญญาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย. บุคคลนั้น ได้ **กระทำห้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญา-วิมุตติ อันหาอาสวะมิได้** เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้เข้าถึงแล้วอยู่. อย่างนี้แล เรียกว่า **หลุดขึ้นแล้ว ถึงฝั่งข้ามขึ้นบกแล้ว เป็นพราหมณ์ยืนอยู่.**

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล บุคคลเปรียบด้วยบุคคลตกน้ำเจ็ดจำพวก ซึ่ง **มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก.**

- สตุตทก. อี. ๒๓/๑๐/๑๓๕.

นิทเทศ ๑๑
ว่าด้วย ผู้ดับตัณหา
จบ

นิทเทศ ๑๒ ว่าด้วยอาการดับแห่งตัณหา

(มี ๖๑ เรื่อง)

อาการดับแห่งโลก

ภิกษุ ท.! **ความดับแห่งโลก** เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัยตาด้วย รูปด้วย จึงเกิดจักขุวิญญาณขึ้น ; การประจวบพร้อม (แห่งตา+รูป+จักขุวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; **เพราะความดับด้วยความจางคลายไปโดยไม่เหลือแห่งตัณหา** นั้นแหละ จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะความดับแห่งชาติ, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงดับไม่เหลือ. ความดับไม่เหลือแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! **นี่คือความดับแห่งโลก.**

(ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับอายตนะภายในที่เหลืออีก ๕ อย่าง ก็มีข้อความอย่างเดียวกันกับในกรณีของตัวอย่างข้างบนนี้).

- สฬา. ส. ๑๘/๑๐๘/๑๕๗.

อาการดับแห่งความทุกข์

ภิกษุ ท.! **ความดับแห่งทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัยตาด้วย รูปด้วย จึงเกิดจักขุวิญญาณขึ้น ; การประจวบพร้อม (แห่งตา+รูป+จักขุวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมี

ผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; เพราะความดับด้วยความจางคลายไปโดยไม่เหลือแห่งตัณหา นั้นแหละ จึงถึงความดับแห่งอุปาทาน; เพราะความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะความดับแห่งชาติ, ชรา มรณะ โศก ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงดับไม่เหลือ. ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! นี่คือการดับแห่งทุกข์.

(ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับอายตนะภายในที่เหลือ อีก ๕ อย่าง ก็มีข้อความอย่างเดียวกัน กับกรณีของตาอย่างข้างบนนี้).

- สฬา. ส. ๑๘/๑๐๗/๑๕๕.

อาการดับแห่งทุกข์โดยสังเขปที่สุด

ภิกษุ ท.! ในกาลใด อวิชชาเป็นสิ่งที่ภิกษุละได้แล้ว วิชชาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว; ในกาลนั้น ภิกษุนั้นย่อมไม่ยึดมั่นซึ่งกามุปาทาน, ย่อมไม่ยึดมั่นซึ่งทิฏฐุปาทาน, ย่อมไม่ยึดมั่นซึ่งศีลพ-พัตตูปาทาน, ย่อมไม่ยึดมั่นซึ่งอัตตวาทูปาทาน; (ทั้งนี้) เพราะการล้ารอกเสียได้หมดซึ่งอวิชชา เพราะการเกิดขึ้นแห่งวิชชา. **เมื่อไม่ยึดมั่นอยู่, ย่อมไม่สะดุ้ง ; เมื่อไม่สะดุ้ง, ย่อมปรินิพพานเฉพาะตนนั้นเทียว.** เธอ นั้นย่อมรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นผู้หลุดพ้น อย่างนี้มิได้มีอีก" ดังนี้.

- ม.ม.๑๒/๑๓๕/๑๕๘.

อาการดับแห่งทุกข์ โดยสังเขป

มิชชาละ ! รูป ทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันเป็นรูปที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด มีอยู่. ถ้าภิกษุไม่เพลิดเพลिन ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นไซ้. เมื่อเธอนั้น ไม่เพลิดเพลिन ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นอยู่. นั้นที่ย่อมดับ. มิชชาละ ! เรากล่าวว่า "ความดับแห่งทุกข์ย่อมมี เพราะความดับแห่งนันทิ" ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยหู กิติ ในกรณีแห่ง กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก กิติ ในกรณีแห่ง รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น กิติ ในกรณีแห่ง โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยผิวกาย กิติ และในกรณีแห่ง ธรรมารมณที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ กิติ ก็ได้ตรัสไว้โดยนัยอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ ทุกประการ ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

- สฬ.ส. ๑๘/๔๕/๖๙.

อาการดับแห่งทุกข์โดยสมบูรณ์

ภิกษุ ท.! เพราะ ความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งอวิชชา นั้น นั้นเทียว จึงมีความดับแห่งสังขาร; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญูณ ; เพราะมีความดับแห่งวิญญูณ จึงมีความดับแห่งนามรูป ; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ ; เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน

จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล. ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๕/๑๘.

อาการดับแห่งความทุกข์

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ภิกษุนั้น ย่อมไม่เพิลิตเพลิน ย่อมไม่พรั้าสรรเสริญ ย่อมไม่เมามกอยู่ซึ่งรูป. เมื่อภิกษุนั้น ไม่เพิลิตเพลิน ไม่พรั้าสรรเสริญ ไม่เมามกอยู่ซึ่งรูป, นันทิ (ความเพลิน) ไต ในรูป, นันทินั้นย่อมดับไป. เพราะความดับแห่งนันทิของภิกษุนั้น จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะ-ทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป).

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๙/๒๙.

อาการดับแห่งความทุกข์

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุเป็นผู้มีปรกติเห็นโดยความเป็นอาทีนวะ (โทษอันต่ำทราม) ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ อยู่, การหยั่งลงแห่ง

วิญญูณย่อมน้อมไม่มี. เพราะความดับแห่งวิญญูณ จึงมีความดับแห่งนามรูป ; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ; เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา ; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ! เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ ไสกะปริเทวะทุกขะโทมนัส-อุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

- นิทาน. ส. ๑๖/๑๑๐/๒๒๒.

[ในสูตรอื่น (๑๖/๑๐๙/๒๑๘) มีข้อความเหมือนสูตรข้างบนนี้ ต่างแต่แทนที่จะตรัสว่า "การหยั่งลงแห่งวิญญูณ ย่อมไม่มี. เพราะความดับแห่งวิญญูณ จึงมีความดับแห่งนามรูป ; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ ;" ดังในสูตรข้างบนนี้ แต่ได้ตรัสสั้นลงมาว่า "การหยั่งลงแห่งนามรูป ย่อมไม่มี. เพราะความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ;" ส่วนข้อความนอกนั้นเหมือนกันทุกตัวอักษร].

อาการดับแห่งความทุกข์

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุเป็นผู้มีปกติเห็นโดยความเป็นอาทีนวะ (โทษอันต่ำทราม) ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน อยู่, ตัณหาย่อมน้อมดับ. เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับ

แห่งชาติ ; เพราะมีความแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ-
โหมนัสอุปายาสทั้งหลายจึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี
ด้วยอาการอย่างนี้.

- นิทาน. ส. ๑๖/๑๐๒/๑๙๘.

(ในสูตรอื่น (๑๖/๑๐๔/๒๐๒) มีข้อความเหมือนสูตรข้างบนนี้ทุกตัวอักษร ต่างกัน
แต่เพียงว่า ในสูตรข้างบนนี้ใช้คำว่า "ในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน" ส่วนใน
สูตรหลังนี้ใช้คำว่า "ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์", เท่านั้น).

อาการดับแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ความรู้แจ้งนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "หนทางเพื่อการตรัสรู้
นี้ อันเราได้ถึงทั้แล้วแล ; ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ เพราะความดับแห่งนามรูป
จึงมีความดับแห่งวิญญาณ ; เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่ง
นามรูป ; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ ; เพราะ
มีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ
จึงมีความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา ;
เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่ง
อุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่ง
ชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโหมนัส-
อุปายาสทั้งหลายจึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วย
อาการอย่างนี้" ดังนี้.

- นิทาน. ส. ๑๖/๑๒๘/๒๕๒.

อาการดับแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(พระผู้มีพระภาคเมื่อประทับอยู่ในที่หลีกเร้นแห่งหนึ่ง ได้ทรงกล่าวธรรมปริยายนี้ตามลำพังพระองค์ ว่า :-)

เพราะอาศัยซึ่ง **จักขุ** ด้วย ซึ่ง **รูป** ด้วย จึงเกิด **จักขุวิญญาณ**; การประจวบพร้อมแห่งธรรมสามประการ (ตา+รูป+จักขุวิญญาณ) นั่นคือ **ผัสสะ**; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี **เวทนา**; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมี **ตัณหา**. เพราะความ **จางคลายดับไปไม่เหลือแห่งตัณหา** นั้นนั่นแล จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสสะอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น. ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่ง **โสต** **มานะ** **ชีวหา** **กายะ** และ **มนะ** ก็ได้ตรัสต่อไปอีก ซึ่งมีข้อความอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักขุ ทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

โดยสมัยนั้นแล ภิกษุองค์หนึ่ง ได้ยื่นแอบฟังพระผู้มีพระภาคอยู่. พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นภิกษุนั้นแล้ว ได้ทรงกล่าวกะภิกษุนั้นว่า :-

ภิกษุ ! เธอได้ยินธรรมปริยายนี้แล้วมิใช่หรือ ? .... ภิกษุ ! เธอจงรับเอาธรรมปริยายนี้ไป ; เธอจงเล่าเรียนธรรมปริยายนี้ ; เธอจงทรงไว้ซึ่งธรรมปริยายนี้. ภิกษุ ! ธรรมปริยายนี้ **ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์** แล.

- สฬา. ส. ๑๘/๑๑๓/๑๖๔.

เหตุดับแห่งทุกข์ที่ตรัสไว้โดยอเนกปริยาย

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **อุปธิ** ท. นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี ....

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **อวิชชา** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี ....

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **สังขาร** ท. นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี....

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **วิญญาน** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี....

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **ผัสสะ** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี....

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **เวทนา** ท. นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี....

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **ตัณหา** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี ....

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **อุปาทาน** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี ....

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **อาร์มกะ** (ความเกาะเกี่ยว) ท. นั่นเองความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี ....

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **อาหาร** ท. นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี....

...เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **อัญชิตะ** (ความหวั่นไหว) ท. นั้นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี....

นี่เป็นอนุปัสสนาหนึ่ง ๆ.

- สุตต. ขุ. ๒๕/๔๗๔-๔๗๙/๓๙๒-๔๐๒.

(อนุปัสสนา ๑๑ ประการนี้ เป็นคู่กับอนุปัสสนาอีก ๑๑ ประการ อันเป็นฝ่าย สมุทัย ซึ่งได้แยกไปใส่ไว้ในหมวดทุกขสมุทยอริยสัง โดยหัวข้อว่า "ปัจจัยแห่งทุกข์โดยอเนก-ปริยาย" ที่หน้า ๓๖๘; ผู้ศึกษาพึงสังเกตเห็นได้เองว่า การแยกให้เป็นปริยายมากออกไป กระทำได้โดยลักษณะเช่นนี้).

ลักษณะการแห่งการรู้อริยสัง และการสิ้นอาสวะจบพรหมจรรย์

มหาราช ! ....ภิกษุ นั้น ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธ์ผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยนควรแก่การงาน ตั้งอยู่ได้อย่างไม่ หวั่นไหว เช่นนี้แล้ว, เธอก็น้อมจิตไปเฉพาะต่อ **อาสาวัคชยญาณ**. เธอย่อม รู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี่ ทุกข์, นี่เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่ ความดับ ไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" และรู้ชัด ตามเป็นจริงว่า "เหล่านี้ อาสวะ, นี่เหตุให้เกิดขึ้นแห่งอาสวะ, นี่ ความดับ ไม่เหลือแห่งอาสวะ, นี่ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ" ดังนี้ เมื่อเธอรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นจากมาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ. ครั้นจิตหลุดพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า "จิตหลุดพ้นแล้ว". เธอรู้ชัดว่า " ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่น ที่จะต้องทำเพื่อความหลุดพ้นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนห้วงน้ำใสที่ไหลเขา ไม่ขุ่นมัว, คนมี จักษุติยืนอยู่บนฝั่งในที่นั้น, เขาจะเห็นหอยต่าง ๆ บ้าง กบวอดและหินบ้าง ผุดปลาบ้าง อันหยุดอยู่และว่ายน้ำในห้วงน้ำนั้น, เขาจะสำเนียงใจอย่างนี้ว่า " ห้วงน้ำนี้ใส ไม่ขุ่นเลนย หอย ก้อนกบวอด ปลาทั้งหลาย เหล่านี้ หยุดอยู่บ้าง ว่ายน้ำบ้าง ในห้วงน้ำนั้น". ข้อนี้เป็นฉันใด; ภิกษุ ท.! ภิกษุยอมรู้ชัด ตามที่เป็นจริงว่า นี่ทุกข์, นี่เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี่ ความดับไม่เหลือ แห่งทุกข์, นี่ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" และรู้ชัดตามเป็นจริงว่า "เหล่านี้ อาสวะ, นี่ เหตุให้เกิดขึ้นแห่งอาสวะ, นี่ ความดับไม่เหลือ แห่งอาสวะ, นี่ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, ดังนี้. เมื่อ เรารู้้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ. ครั้นจิตหลุดพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า "จิตหลุดพ้นแล้ว". เรารู้ชัดว่า " ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความหลุดพ้นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้. ฉะนั้นเหมือนกัน.

- สී. ที. ๙/๑๑๐/๑๓๘.

ลักษณะของความดับแห่งทุกข์

ผู้คุณะ! เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งผัสสาชยณะทั้ง หลายหกประการนั้นนั่นแหละ จึงมีความดับแห่งผัสสะ ; เพราะมีความดับแห่ง ผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับ แห่งตัณหา; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะ มีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมี ความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะ-

ทุกขณะโหมนัสสะอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- นิทาน. สั. ๑๖/๑๗/๓๗.

ลักษณะของความดับแห่งทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ก็ถ้าว่า บุคคลย่อม **ไม่คิด** ถึงสิ่งใดด้วย, ย่อม **ไม่ดำริ** ถึงสิ่งใดด้วย, และทั้งย่อม **ไม่มีใจฝังลงไป** (คือไม่มีอนุสัย) ในสิ่งใดด้วย, ในกาลใด; ในกาลนั้น สิ่งนั้น ย่อมไม่เป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณได้เลย เมื่ออารมณ์ ไม่มี. ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณ ย่อมไม่มี; เมื่อวิญญาณนั้น ไม่ตั้งขึ้นเฉพาะ ไม่เจริญอกงามแล้ว. **การก้าวลงแห่งนาม-รูป ย่อมไม่มี**. เพราะความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ ; เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนาจึงความดับแห่งตัณหา; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะ-ปริเทวะทุกขณะโหมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้, ดังนี้แล.

- นิทาน. สั. ๑๖/๗๙/๑๔๘.

ลักษณะของความดับแห่งทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ก็ถ้าว่า บุคคลย่อม **ไม่คิด** ถึงสิ่งใดด้วย, ย่อม **ไม่ดำริ** ถึงสิ่งใดด้วย, และทั้งย่อม **ไม่มีใจฝงลึกลงไป** (คือไม่มีอนุสัย) ในสิ่งใดด้วย, ในกาลใด; ในกาลนั้น สิ่งนั้น ย่อมไม่เป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญูญาณได้เลย. เมื่ออารมณ์ ไม่มี, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญูญาณ ย่อมไม่มี; เมื่อวิญญูญาณนั้น ไม่ตั้งขึ้นเฉพาะ ไม่เจริญงอกงามแล้ว. **เครื่องนำไปสู่ภพใหม่ (นติ=ตัณหา) ย่อมไม่มี**; เมื่อเครื่องนำไปสู่ภพใหม่ ไม่มี, การมาการไป (อาคตคติ) ย่อมไม่มี; เมื่อการมาการไป ไม่มี, การเคลื่อนและการบังเกิด (จุต+อุปปาตะ) ย่อมไม่มี; เมื่อการเคลื่อนและการบังเกิด ไม่มี, ชาติชรา-มรณะ โสกะปริเวชะทุกชะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายต่อไป จึงดับสิ้น: ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้, ดังนี้ แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๘๐/๑๕๐.

ลักษณะของความดับแห่งทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ก็ถ้าว่า บุคคลย่อม **ไม่คิด** ถึงสิ่งใดด้วย, ย่อม **ไม่ดำริ** ถึงสิ่งใดด้วย, และทั้งย่อม **ไม่มีใจฝงลงไป** (ใน อนุเสติ) ในสิ่งใดด้วย, ในกาลใด; ในกาลนั้น สิ่งนั้น ย่อมไม่เป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญูญาณได้เลย. เมื่ออารมณ์ไม่มี, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญูญาณ ย่อมไม่มี; เมื่อวิญญูญาณนั้น ไม่ตั้งขึ้นเฉพาะ ไม่เจริญงอกงามแล้ว, **ความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่**

ต่อไป ย่อมไม่มี ; เมื่อความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป ไม่มี. ชาตธรรมณะโสกะปริเทวะทุกชะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายต่อไป จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้, ดังนี้แล.

- นิทาน.ส. ๑๖/๗๘/๑๔๖.

อาการแห่งบุคคลผู้หลุดพ้น

อานนท์ ; รูป เวทนา สัญญา สังขารทั้งหลาย วิญญาณ ชนิดใด ชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีอยู่ในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม, ชั้นทั้งหลายนั้น บุคคลพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริง อย่างนี้ว่า "นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้.

อานนท์ ! อริยสาวกผู้มีการดับแล้ว เมื่อเห็นอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมเกิดเบื่อหน่ายในรูป เบื่อหน่ายแม้ในเวทนา เบื่อหน่ายแม้ในสัญญา เบื่อหน่ายแม้ในสังขาร เบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมจางคลาย ความกำหนัดรัดรั้ง, เพราะจางคลายไปแห่งความกำหนัด ย่อมหลุดพ้นไปได้, เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณรู้ขึ้นว่าหลุดพ้นแล้ว ดังนี้. อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดแจ้งว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความหลุดพ้นอย่างนี้ มิได้มีอีก, ดังนี้แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๒๘-๒๒๙/๓๖๔-๓๖๕.

อาการดับแห่งตัณหาในนามแห่งนันทิ

ภิกษุ ท.! ....ภิกษุนั้น เห็นรูปด้วยตาแล้ว ย่อมไม่กำหนดยินดี ในรูปอันมีลักษณะเป็นที่ตั้งแห่งความรัก ; ย่อมไม่ขัดเคืองในรูปอันมีลักษณะ เป็นที่ตั้งแห่งความเกลียดชัง ; เป็นผู้อยู่ด้วยสติเป็นไปในกายอันตนเข้าไปตั้งไว้ แล้ว มีจิตหาประมาณมิได้ด้วย ; ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงซึ่งเจโตวิมุติปัญญา- วิมุติ อันเป็นธรรมที่ดับโดยไม่เหลือแห่งธรรมอันเป็นบาปอกุศลทั้งหลาย ด้วย.

ภิกษุนั้น เป็นผู้ละเสียได้แล้วซึ่งความยินดีและความยินร้ายอย่างนี้แล้ว เสวยเวทนาใด ๆ อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่เป็นทุกข์ไม่เป็นสุขก็ตาม ย่อมไม่เพติดเพลิน ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมาหมกอยู่ ในเวทนานั้น ๆ.

เมื่อภิกษุนั้น ไม่เพติดเพลิน ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมาหมกอยู่ ใน เวทนานั้น ๆ ; นันทิ (ความกำหนดยินดีเพราะได้ตามใจอยาก) ในเวทนาทั้งหลาย เหล่านั้นย่อมดับไป. เพราะความดับแห่งนันทิของภิกษุนั้น จึงมีความดับแห่ง อุปาทาน; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะมี ความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาติ, ชรา- มรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น. ความดับ ลงแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่ง การได้ยินเสียงด้วยหู รู้สึกกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องสัมผัส ทางผิวหนังด้วยผิวกาย และ รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ ก็ได้ตรัสไว้ทำนองเดียวกัน).

ภิกษุ ท.! เธอจงทรงธรรมะนี้ไว้ ในฐานะที่เป็นธรรมทำความหลุด
พ้นเพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา ซึ่งเรากล่าวไว้โดยสังเขป.

- มุ. ม. ๑๒/๔๙๔/๔๕๘.

(เกี่ยวกับเรื่องการทำ ความหลุดพ้นเพราะความสิ้นไปแห่งตัณหาซึ่งตรัสไว้โดยสังเขป
ดังตรัสในสูตรข้างบนนี้ ในสูตรอื่น (มุ. ม.๑๒/๔๗๐/๔๓๙; ส.ต.ต.ก. อ.๒๓/๙๐/๕๘) ได้
ตรัสไว้ว่า ภิกษุที่ได้สดับแล้วว่า **สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น** ซึ่งว่ารู้ยิ่งธรรมทั้งปวงรอบรู้ธรรม
ทั้งปวง เสวยเวทนาใด ๆ เป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยง ความจางคลาย ความดับ ความสลัดคืน
ในเวทนานั้น ๆ ประจำ ย่อมไม่ยึดมั่นสิ่งใด ๆ ในโลก ไม่สะดุ้งหวาดเสียว ปรินิพพานเฉพาะตน,
ดังนี้ก็มี).

สักกายนิโรธ

ภิกษุ ท.! สักกายนิโรธ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ความจางคลายดับไปไม่เหลือ ความสละทิ้ง ความสลัด
คืน ความปล่อย ความทำให้มีที่อาศัย ซึ่งตัณหานั้นนั่นเอง.

ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า สักกายนิโรธ.

- ขนฺธ.ส. ๑๗/๑๙๔/๒๘๙.

(ตามธรรมเนียมการดับแห่งตัณหานี้ ตรัสเรียกว่า ทุกขนิโรธ แต่ในสูตรนี้ตรัสเรียกว่า
สักกายนิโรธ. ในสูตรอื่น (๑๗/๑๙๒/๒๗๗) ตรัสเรียกว่า สักกายนิโรธันตะ ก็มี).

อาการแห่งการละอวิชชา โดยย่อ

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ธรรมอย่างหนึ่งมีอยู่หรือไม่หนอ ซึ่งเมื่อภิกษุละได้
แล้ว อวิชชาย่อมละไป วิชชาย่อมเกิดขึ้น พระเจ้าข้า ?"

ภิกษุ! ธรรมอย่างหนึ่งนั้น มีอยู่แล ....ฯลฯ....

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ธรรมอย่างหนึ่งนี่คืออะไรเล่าหนอ ....ฯลฯ....?"

ภิกษุ! **อวิชา** นั้นแล เป็นธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่ง **เมื่อภิกษุละได้แล้ว อวิชายอมละไป วิชายอมเกิดขึ้น.**

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เมื่อภิกษุรู้้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร อวิชาจึงจะ ละไปวิชาจึงจะเกิดขึ้น พระเจ้าข้า?"

ภิกษุ! หลักธรรมอันภิกษุในกรณีนี้ได้สดับแล้ว ย่อมมีอยู่ว่า **"สิ่งทั้งหลายทั้งปวง อันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น (ว่าเป็นตัวเรา-ของเรา)"** ดังนี้. ภิกษุ! ถ้าภิกษุได้สดับหลักธรรมข้อนั้นอย่างนี้ว่า "สิ่งทั้งหลายทั้งปวง อันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" ดังนี้แล้วไซ้, ภิกษุนั้นย่อม **รู้ยิ่งซึ่งธรรมทั้งปวง**; ครั้น **รู้ยิ่งซึ่งธรรมทั้งปวงแล้ว** ย่อม **รอบรู้ซึ่งธรรมทั้งปวง**; ครั้น **รอบรู้ซึ่งธรรมทั้งปวงแล้ว** เขาย่อม **เห็นซึ่งนิमितทั้งหลายของสิ่งทั้งปวง โดยประการอื่น**^๑; คือ ย่อมเห็นซึ่ง **จักขุ** โดยประการอื่น; เห็นซึ่ง **รูป** ทั้งหลายโดยประการอื่น; เห็นซึ่ง **จักขุวิญญาน** โดยประการอื่น; เห็นซึ่ง **จักขุสัมผัส** โดยประการอื่น; เห็นซึ่ง **เวทนา** อันเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม อทุกขมสุขก็ตาม ที่เกิดขึ้นเพราะ **จักขุสัมผัสเป็นปัจจัย** โดยประการอื่น.

(ในกรณีแห่ง **โสตะ** **มานะ** **ชีวหา** **กายะ** **มณะ** และ **ธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตต์ด้วย โสตะมานะ** **ชีวหา** **กายะ** และ **มณะ** นั้น ๆ ก็ดี ก็ได้ตรัสไว้มีนัยอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่ง **จักขุ** และ **ธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตต์ด้วยจักขุ** ต่างกันแต่ชื่อ).

๑. เมื่อบุคคลรู้แจ้งสิ่งทั้งปวงโดยถูกต้องแล้ว ย่อมเห็นสิ่งทั้งปวงโดยประการอื่น จากที่เขาเคย เห็น เมื่อยังไม่รู้แจ้ง; เช่นเมื่อก่อนเห็นว่าสังขารเป็นของเที่ยง บัดนี้ยอมเห็นโดยเป็นของ ไม่เที่ยง เป็นต้น: นี้เรียกว่าเห็นโดยประการอื่น. คำว่า **นิमित** หมายถึงลักษณะหนึ่ง ๆ ของสิ่งต่างๆ ที่ เป็นเครื่องสังเกต หรือรู้สึก หรือยึดถือ หรือสำคัญมั่นหมาย.

ภิกษุ ! เมื่อภิกษุรู้อยู่อย่างนี้เห็นอยู่อย่างนี้แล อวิชชาจึงจะละไป
 วิชชาจึงจะเกิดขึ้น.

- สฟา.ส. ๑๘/๖๒/๙๖.

กระแสการปรุงแต่งแห่งการเกิดวิมุตติญาณทัสสนะ

ภิกษุ ท.! เมื่อ **สติสัมปชัญญะ** มีอยู่, หิริและโอตตปปะของผู้มี
 สติสัมปชัญญะอันถึงพร้อมแล้ว ก็เป็นหิริโอตตปปะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย^๑;

เมื่อ **หิริและโอตตปปะ** มีอยู่, อินทริยสังวรของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วย
 หิริและโอตตปปะ ก็เป็นอินทริยสังวรถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **อินทริยสังวร** มีอยู่, สीलของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยอินทริยสังวร
 ก็เป็นสีลถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **สีล** มีอยู่, สัมมาสมาธิของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยสีล ก็เป็นสัมมา-
 สมาธิถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **สัมมาสมาธิ** มีอยู่, ยถาภูตญาณทัสสนะของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วย
 สัมมาสมาธิ ก็เป็นยถาภูตญาณทัสสนะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **ยถาภูตญาณทัสสนะ** มีอยู่, นิพพิทา วิราคะ ของผู้ถึงพร้อม
 แล้วด้วยยถาภูตญาณทัสสนะ ก็เป็นนิพพิทาวิราคะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

---

๑. อุปนิสัย หมายถึง ที่ตั้งที่อาศัยสำหรับเข้าไปตั้งเข้าไปอาศัย แล้วสามารถทำหน้าที่ของตน
 ได้เต็มที่.

เมื่อ **นิพพิทาวีระคะ** มีอยู่, **วิมุตติญาณทัสสนะ** ของผู้ถึงพร้อมแล้ว ด้วยนิพพิทาวีระคะ ก็เป็นวิมุตติญาณทัสสนะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย.

- อฎฐก. ป้ ๒๓/๓๔๘/๑๘๗.

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! เมื่อ **มิตีล** ถึงพร้อมด้วยศีลแล้ว, **อวิปปฏิสาร**^๑ ก็ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **อวิปปฏิสาร** มีอยู่, ความปราโมทย์ของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วย อวิปปฏิสาร ก็เป็นปราโมทย์ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **ความปราโมทย์** มีอยู่, ปิติของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยความปราโมทย์ ก็เป็นปิติถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **ปิติ** มีอยู่, บัณฑิติของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยปิติ ก็เป็นบัณฑิติ ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **บัณฑิติ** มีอยู่, สุขของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยบัณฑิติ ก็เป็นสุข ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **สุข** มีอยู่, สัมมาสมาธิของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยสุข ก็เป็นสัมมาสมาธิถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **สัมมาสมาธิ** มีอยู่, ยถาภูตญาณทัสสนะของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วย สัมมาสมาธิ ก็เป็นยถาภูตญาณทัสสนะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

---

๑. **อวิปปฏิสาร** หมายถึง ความที่ไม่มีอะไรเป็นเครื่องร้อนใจ รังเกียจ เกลียดชัง อยู่ในใจของ ตน จนเสียสมาธิ.

เมื่อ ยถาภูตญาณทัสสนะ มีอยู่, นิพพิทาของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วย
ยถาภูตญาณทัสสนะ ก็เป็นนิพพิทาถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย;

เมื่อ นิพพิทา มีอยู่, วิราคะของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยนิพพิทา ก็เป็น
วิราคะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ วิราคะ มีอยู่, วิมุตติญาณทัสสนะ ของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยวิราคะ
ก็เป็นวิมุตติญาณทัสสนะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย.

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๓๘/๒๑๐.

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุมีศีล ถึงพร้อมด้วยศีล, สัมมาสมาธิ ของ
เขาย่อมเป็นธรรม ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย;

เมื่อสัมมาสมาธิมีอยู่, ยถาภูตญาณทัสสนะ ย่อมเป็นธรรม ถึงพร้อม
ด้วยอุปนิสัย แก่ผู้ถึงพร้อมด้วยสัมมาสมาธิ นั้น ;

เมื่อยถาภูตญาณทัสสนะมีอยู่, นิพพิทาวิราคะ ย่อมเป็นธรรมถึง
พร้อมด้วยอุปนิสัย แก่ผู้ถึงพร้อมด้วยยถาภูตญาณทัสสนะ ;

เมื่อนิพพิทาวิราคะมีอยู่, วิมุตติญาณทัสสนะ ย่อมเป็นธรรมถึง
พร้อมด้วยอุปนิสัย แก่ผู้ถึงพร้อมด้วยนิพพิทาวิราคะ.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนต้นไม้ สมบูรณ์ด้วยกิ่งและใบแล้ว แม้
สะเก็ดเปลือกของต้นไม้ นั้น ก็ถึงความบริบูรณ์ ; แม้เปลือกก็ถึงความบริบูรณ์ ;
แม้กระพี้ก็ถึงความบริบูรณ์ ; แม้แก่นก็ถึงความบริบูรณ์ ; ฉันทใดก็ฉันทนั้น

(ข้อความฝ่าย ปฏิบัติขันธ์ต่อข้อความนี้ ก็ได้ตรัสไว้ในลักษณะที่ผู้ศึกษาพึงกำหนดได้เอง จึงไม่นำมาใส่ไว้).

- ปญจก. อี. ๒๒/๒๑/๒๔.

การปรินิพพานในทิวฏฐธรรม

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! อะไรหนอเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ปรินิพพานในทิวฏฐธรรมนี้ พระเจ้าข้า!”

ท่านผู้จอมเทพ! รูป ทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยตากดี, เสียง ทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยหูก็ดี, กลิ่น ทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยจมูกก็ดี, รส ทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยลิ้นก็ดี, โผฏฐัพพะ ทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยผิวกายก็ดี, และ ธรรมารมณ์ ทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี; อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ที่ช่วยวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ย่อมใจ มีอยู่; และภิกษุก็ไม่ใช่ผู้เพลิดเพลिन ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมามกอยู่ ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น, เมื่อไม่เพลิดเพลिन ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมามกอยู่ ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น, วิญญาณนั้น อันค้นหาในอารมณ์ มีรูปเป็นต้นอาศัยแล้ว ย่อมไม่มีแก่ถอนั้น วิญญาณที่จะเป็นอุปาทานย่อมไม่มี.

ท่านผู้จอมเทพ! ภิกษุ ผู้ไม่มีอุปาทาน ย่อมปรินิพพาน.

ท่านผู้จอมเทพ! นี้แล เป็นเหตุ นี้เป็นปัจจัย ที่ทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ปรินิพพานในทิวฏฐธรรมนี้, ดังนี้แล.

- สฬา. สี. ๑๘/๑๒๘/๑๗๙.

การปรินิพพานในทิวฐธรรม (อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ถ้าภิกษุ **แสดงธรรม** เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่ง **จักขุ** อยู่ไชว์; ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ผู้กล่าวซึ่งธรรม" (ธมฺมกถิก) ดังนี้.

ถ้าภิกษุเป็นผู้ **ปฏิบัติแล้ว** เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือแห่งจักขุ อยู่ไชว์; ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ผู้ปฏิบัติแล้วซึ่งธรรมตามสมควรแก่ธรรม" (ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน) ดังนี้.

ถ้าภิกษุเป็นผู้ **หลุดพ้นแล้ว** เพราะความเหนื่อยหน่าย เพราะความคลายกำหนด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งจักขุ ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น อยู่แล้วไชว์; ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ผู้บรรลุแล้วซึ่งนิพพานในทิวฐธรรม" (ทิวฐธมฺมนิพฺพานปตฺโต) ดังนี้.

ในกรณีแห่ง **หู จมูก ลิ้น กาย และใจ** ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งตา ที่กล่าวไว้ข้างบนนี้; ในสูตรอื่น (ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๙๙/๓๐๒) ทรงแสดงไว้ด้วยรูป เวทนา สัญญาสังขาร และวิญญาณ แทนอายตนะภายในหก อย่างในสูตรนี้ ก็มี].

- สฬ. ส. ๑๘/๑๗๗/๒๔๔.

การปรินิพพานในทิวฐธรรม (อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ถ้าภิกษุ **แสดงธรรม** เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่ง **ชราและมรณะ** อยู่ไชว์; ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ผู้กล่าวซึ่งธรรม" ดังนี้.

ถ้าภิกษุเป็นผู้ **ปฏิบัติแล้ว** เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งขราและมรณะ อยู่ไซ้; ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ผู้ปฏิบัติแล้วซึ่งธรรมตามสมควรแก่ธรรม" ดังนี้.

ถ้าภิกษุเป็นผู้ **หลุดพ้นแล้ว** เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งขราและมรณะ ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น อยู่แล้วไซ้; ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ผู้บรรลุแล้วซึ่งนิพพานในทิฏฐุธรรม" ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง ชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร และ อวิชชา ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่ง ขราและมรณะ ที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- นิทาน. ส. ๑๖/๒๒/๔๖.

ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี

ภิกษุ ท.! ภิกษุเห็น **จักขุ** ซึ่งไม่เที่ยงนั่นแหละ ว่าไม่เที่ยง, ทิฏฐิ ของเธอนั้น เป็นสัมมาทิฏฐิ. เมื่อเห็นอยู่ด้วยสัมมาทิฏฐิ ย่อมเบื่อหน่าย ; เพราะความสิ้นนันทิ ย่อมมีความสิ้นราคะ; เพราะความสิ้นราคะ ย่อมมีความสิ้นนันทิ; **เพราะความสิ้นนันทิและราคะ** ก็กล่าวได้ว่า **จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี** ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และ มนะ ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักขุที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- สฬ. ส. ๑๘/๑๗๙/๒๔๕.

ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ภิกษุเห็น **รูปทั้งหลาย** ซึ่งไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง, ปฏิญญาของเขานั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ. เมื่อเห็นอยู่ด้วยสัมมาทิฏฐิ ย่อมเบื่อหน่าย ; เพราะความสิ้นนันทิ ย่อมมีความสิ้นราคะ ; เพราะความสิ้นราคะ ย่อมมีความสิ้นนันทิ; **เพราะความสิ้นนันทิและราคะ ก็กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี** ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง **เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ** และ **ธรรมารมณ์** ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป ที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- สฬ้า.ส. ๑๘/๑๗๙/๒๔๖.

ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! พวกเขาจงกระทำในใจซึ่ง **จักขุ** โดยแยบคาย และจงตามดูความไม่เที่ยงแห่งจักขุ ให้เห็นตามที่เป็นจริง. ภิกษุ ท.! ภิกษุ เมื่อกระทำในใจซึ่งจักขุโดยแยบคายอยู่ ตามดูความไม่เที่ยงแห่งจักขุให้เห็นตามที่เป็นจริงอยู่ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ. เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ ย่อมมีความสิ้นราคะ; เพราะความสิ้นราคะ ย่อมมีความสิ้นนันทิ; **เพราะความสิ้นนันทิและราคะ ก็กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี** ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง **โสตตะ มานะ ชิวหา กายะ** และ **มนะ** ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักขุ ที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- สฬ้า.ส. ๑๘/๑๗๙/๒๔๗.

ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อิกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! พวกเธอจงกระทำในใจซึ่ง **รูปทั้งหลาย** โดยแยบคาย และ จงตามดูความไม่เที่ยงแห่งรูปทั้งหลาย ให้เห็นตามที่เป็นจริง. ภิกษุ ท.! ภิกษุ เมื่อกระทำในใจซึ่งรูปทั้งหลายโดยแยบคายอยู่ ตามดูความไม่เที่ยงแห่งรูปทั้งหลาย ให้เห็นตามที่เป็นจริงอยู่ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูปทั้งหลาย. เพราะความสิ้นไป แห่งนันทิ ย่อมมีความสิ้นราคะ ; เพราะความสิ้นราคะ ย่อมมีความสิ้นนันทิ ; **เพราะความสิ้นนันทิและราคะ ก็กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี** ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง **เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ** ก็มีข้อความที่กล่าวไว้ อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป ที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- สฬ.ส. ๑๘/๑๘๐/๒๔๘.

ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อิกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ภิกษุเห็น **รูป** ซึ่งไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง, ทิฏฐิ- ของเขอนั้น เป็นสัมมาทิฏฐิ. เมื่อเห็นอยู่ด้วยสัมมาทิฏฐิ ย่อมเบื่อหน่าย ; เพราะความสิ้นนันทิ ย่อมมีความสิ้นราคะ ; เพราะความสิ้นราคะ ย่อมมีความ สิ้นนันทิ ; **เพราะความสิ้นนันทิและราคะ ก็กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี** ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง **เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ** ก็มีข้อความที่กล่าวไว้ อย่าง เดียวกันกับในกรณีแห่ง รูป ที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- ขนุ. ส. ๑๗/๖๓/๑๐๓.

ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! พวกเธอจงกระทำในใจซึ่ง **รูป** โดยแยบคาย และจงตามความไม่เที่ยงแห่งรูป ให้เห็นตามที่เป็นจริง. ภิกษุ ท.! ภิกษุเมื่อกระทำในใจซึ่งรูปโดยแยบคายอยู่ ตามดูความไม่เที่ยงแห่งรูปให้เห็นตามที่เป็นจริงอยู่ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป. เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ ย่อมมีความสิ้นราคะ; เพราะความสิ้นราคะ ย่อมมีความสิ้นนันทิ; เพราะความสิ้นนันทิและราคะ ก็กล่าวได้ว่า **จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี** ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่ง รูป ที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- อนุต. ส. ๑๗/๖๔/๑๐๔.

ลำดับการหลุดพ้นโดยละเอียด เมื่อเห็นอนัตตา

ภิกษุ ท.; **รูป** เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง, สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์, สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นนั่น ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เป็นเรา ไม่ใช่เป็นตัวตนของเรา : เธอทั้งหลาย พึงเห็นข้อนี้ด้วยปัญญาโดยชอบตรงตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ด้วยประการดังนี้. (ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ตรัสอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป ทุกประการ).

ภิกษุ ท.! เมื่อบุคคลเห็นข้อนี้ ด้วยปัญญาโดยชอบตรงตามที่เป็นจริงอยู่อย่างนี้, **บุพพันตานุทิฏฐิ** ทั้งหลาย ย่อมไม่มี;

เมื่ออุปพันตานุกฎฐิไม่มี, **อปรรันตานุกฎฐิ** ทั้งหลายย่อมไม่มี ;
 เมื่ออปรรันตานุกฎฐิไม่มี, **ความยึดมั่นอุบลค้ำอย่างแรงกล้า** ย่อมไม่มี ;
 เมื่อความยึดมั่นอุบลค้ำอย่างแรงกล้าไม่มี, **จิตย่อมจางคลายกำหนด**
 ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ; ย่อม **หลุดพ้นจาก**
อาสวะทั้งหลาย เพราะไม่มีความยึดมั่นถือมั่น.

เพราะจิตหลุดพ้นแล้ว จิตจึง **ดำรงอยู่** (ตามสภาพของจิต) ;
 เพราะเป็นจิตที่ดำรงอยู่ จิตจึง **ยินดีร่าเริงด้วยดี** ;
 เพราะเป็นจิตที่ยินดีร่าเริงด้วยดี จิตจึง **ไม่หวาดสะดุ้ง** ;
 เมื่อไม่หวาดสะดุ้ง ย่อม **ปรินิพพาน (ดับรอบ) เฉพาะตน** นั้นเทียว.
 เธอนั้น ย่อมรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่
 ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนี้มีไม่มีอีก" ดังนี้.

- ขนฺธ. สั. ๑๗/๕๗/๙๓.

ทางให้ถึงความหลุดพ้นห้าทาง

ภิกษุ ท.! **ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ (วิมุตตายนะ) ห้าประการ**
 เหล่านี้ มีอยู่, ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร
 เภากิเลส มีตนส่งไปแล้ว อยู่, จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่

๑. รายละเอียดเรื่องอุปพันตานุกฎฐิ และอปรรันตานุกฎฐิ หาได้จากหนังสือปฏิจจ. โฉ. หน้า
 ๗๓๒-๗๖๘.

สิ้นรอบย่อมาถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมนบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่บรรลุตามลำดับ. ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติทำประการนั้น เป็นอย่างไรเล่า? ทำประการ คือ:-

๑. ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ พระศาสดา หรือ เพื่อนสหพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครุรูปใดรูปหนึ่ง ย่อม แสดงธรรมแก่ภิกษุ, เธอย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้นตามที่พระศาสดา หรือเพื่อนสหพรหมจารีแสดงแล้วอย่างไร. เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม, ปราโมทย์ ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ นั้น; เมื่อปราโมทย์แล้ว ปิตีย่อมเกิด; เมื่อใจมีปิติ การย่อมนำจับ; ผู้มีกายนำจับแล้ว ย่อม เสวยสุข (ด้วยนามกาย); เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น; ภิกษุ ท.! นี้คือ ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ข้อที่หนึ่ง, ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว อยู่ จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อม หลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมาถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมนบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่บรรลุตามลำดับ (โดยแน่แท้).

๒. ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก : พระศาสดา หรือเพื่อนสหพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครุรูปใดรูปหนึ่ง ก็มีได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ ; แต่ เธอ แสดงธรรมตามที่ได้ฟังมา ได้เล่าเรียนมา แก่ชนทั้งหลายเหล่านี้ โดยพิสดาร อยู่, เธอนั้นย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ใน ธรรมตามที่เธอแสดงแก่ชนเหล่านี้โดยพิสดารตามที่เธอฟังมาแล้วเล่าเรียนมาแล้ว อย่างไรก็ตาม. เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม, ปราโมทย์

ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ นั้น; เมื่อปราโมทย์แล้ว ปิตีย่อมเกิด; เมื่อใจมีปิติ กายย่อมรำงับ; ผู้มีกายรำงับแล้ว ย่อมเสวยสุข (ด้วยนามกาย); เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น. ภิกษุ ท.! นี่คือ **ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ข้อที่สอง**, ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเพากิเลส มีตนส่งไปแล้ว อยู่, จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่บรรลุตามลำดับ (โดยแน่แท้).

๓. ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก : พระศาสดา หรือเพื่อสหพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครูรูปใดรูปหนึ่ง ก็มีได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ ; และเธอนั้น ก็มีได้แสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดารตามที่เธอได้ฟังมาได้เล่าเรียนมา; แต่ **เธอกระทำการท่องบ่นซึ่งธรรมโดยพิสดารตามที่ตนฟังมาเล่าเรียนมา อยู่**. เธอย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้นตามที่เธอ ทำการท่องบ่นซึ่งธรรมโดยพิสดารตามที่ได้ฟังมาเล่าเรียนมาอย่างไร. เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม, ปราโมทย์ ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอนั้น; เมื่อปราโมทย์แล้ว ปิตีย่อมเกิด; เมื่อใจปิติการย่อมรำงับ ; ผู้มีกายรำงับแล้ว ย่อมเสวยสุข (ด้วยนามกาย); เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น. ภิกษุ ท.! นี่คือ **ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ข้อที่สาม**, ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเพากิเลส มีตนส่งไปแล้วอยู่, จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่บรรลุตามลำดับ (โดยแน่แท้).

๔. ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก : พระศาสดา หรือเพื่อสหพหรมจารย์ ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครุรูปใดรูปหนึ่ง ก็มีได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ ; และเขอนั้นก็มีได้แสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดารตามที่เขอได้ฟังมาได้เล่าเรียนมา ; และเขอก็มีได้ทำการทอ้งบ่นซึ่งธรรมโดยพิสดารตามที่ตนฟังมาเล่าเรียนมา ; แต่ **เขอตริกตามตรงตามด้วยใจ ตามเพ่งด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่เขาฟังมาเล่าเรียนมา อยู่**, เขอย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้นตามที่เขอตริกตามตรงตามด้วยใจ ตามเพ่งด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่ได้ฟังมาเล่าเรียนมา อย่างไร. เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม, ปราโมทย์ ย่อมเกิดขึ้นแก่เขอนั้น ; เมื่อปราโมทย์แล้ว ปีติย่อมเกิด ; เมื่อใจมีปีติ กายย่อมรำงับ ; ผู้มีกายรำงับแล้ว ย่อมเสวยสุข (ด้วยนามกาย) ; เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น. ภิกษุ ท.! นี้คือ **ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติข้อที่สี่**, ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว อยู่, จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เขอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะ อันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่บรรลุตามลำดับ (โดยแน่แท้).

๕. ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก : พระศาสดา หรือเพื่อสหพหรมจารย์ ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครุรูปใดรูปหนึ่ง ก็มีได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ ; และเขอนั้นก็มีได้แสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดารตามที่เขอได้ฟังมาได้เล่าเรียนมา ; และเขอก็มีได้ทำการทอ้งบ่นซึ่งธรรมโดยพิสดารตามที่ตนฟังมาเล่าเรียนมา ; ทั้งเขอก็มีได้ตริกตรงตามด้วยใจ ตามเพ่งด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่ได้ฟังมาเล่าเรียนมา ; แต่ว่า **สมาธินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่เขอนั้นถือเอาดีแล้ว กระทำไว้ในใจดีแล้ว เข้าไปทรงไว้ดีแล้ว ทางตลอดดีแล้วด้วยปัญญา อยู่**, เขอย่อม

เป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้น ตามที่สมาธิ-
 นิमितอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่เธอถือเอาด้วยดี กระทำไว้ในใจดี เข้าไปทรง
 ไว้ดี ทางตลอดดีด้วยปัญญา อย่างไรก็ตาม, เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อม
 เฉพาะซึ่งธรรม, ปราโมทย์ ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ นั้น; เมื่อปราโมทย์แล้ว
 ปิตีย่อมเกิด; เมื่อใจมีปิติ กายย่อมรำงับ; ผู้มีกายรำงับแล้ว ย่อมเสวยสุข
 (ด้วยนามกาย); เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น. ภิกษุ ท.; **นี่คือ ธรรมเป็น
 เครื่องให้ถึงวิมุตติ ข้อที่ห้า**, ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท
 มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว อยู่. จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น
 อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมบรรลุตามลำดับ
 ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ยังไม่บรรลุตามลำดับ (โดยแน่แท้)

ภิกษุ ท.! ธรรมเป็นเครื่องเข้าถึงวิมุตติห้าประการเหล่านี้ ซึ่งใน
 ธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว อยู่,
 จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ
 หรือว่า เธอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตน
 ยังไม่บรรลุตามลำดับ, ดังนี้แล.

- ปญจก. อ. ๒๒/๒๒-๒๕/๒๖.

รู้จักอุปาทาน ต่อเมื่อหมดอุปาทาน

ภิกษุ ท.! **ธรรมเพื่อการรอบรู้อุปาทานทั้งปวง เป็นอย่างไรเล่า ?**

(ความจริงมีอยู่ว่า:-) เพราะอาศัย **จักขุ** และรูป จึงเกิดจักขุวิญญาณ ;
 การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (ตา+รูป+จักขุวิญญาณ) นั่นคือผัสสะ ;

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา. ภิกษุ ท.! อริยสาวกผู้มีการสดับ เห็น อยู่ (ซึ่งกระแสการปรุงแต่ง) อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในจักขุ เบื่อหน่ายทั้ง ในรูป เบื่อหน่ายทั้งในจักขุวิญญาณ เบื่อหน่ายทั้งในจักขุสัมผัส เบื่อหน่ายทั้งใน เวทนา. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด; เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุด พ้น. เธอย่อมรู้ชัดว่า "อุปาทานของเรา เรารับรู้แล้ว เพราะความหลุดพ้น นั้น (วิโมกขปริยญาติ)" ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และ มนะ ก็มีข้อความที่ตรัสไว้อย่าง เดียวกัน).

- สฬ้า. ส. ๑๘/๓๙/๖๓.

(ข้อความนี้ เป็นหลักสำคัญอย่างยิ่งที่คนธรรมดาจะไม่นึกฝัน ว่าจะรู้จักสิ่งใดถึง ที่สุดนั้น ก็ต่อเมื่อเราจัดการกับสิ่งนั้นตามสมควรจะทำ ถึงที่สุดแล้ว, มิใช่ว่าพอสักว่าเข้าไป เกี่ยวข้องกับสิ่งนั้นก็รู้จักสิ่งนั้นโดยสมบูรณ์แล้ว. ในกรณีนี้ มีใจความสำคัญว่า จะรู้จักกิเลส ข้อไหนได้ ก็ต่อเมื่อเราทำลายกิเลสนั้นเสร็จสิ้นแล้ว).

อาสวะสิ้นไปเพราะการกำจัดสมารัมภะและอวิชชา

วูปะ ! ท่านจะสำคัญความมาข้อนี้ว่าอย่างไร ? คืออาสวะทั้งหลาย เหล่าใด เกิดขึ้นเพราะกายสมารัมภะ (ต้นหาปรารภการกระทำกรรมทางกาย) เป็นปัจจัย เป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อน; เมื่อบุคคลเว้นขาดแล้วจากกายสมารัมภะ, อาสวะทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อนเหล่านั้น ย่อมไม่มี. บุคคลนั้น ย่อมไม่กระทำซึ่งกรรมใหม่ด้วย และย่อมถูกต้อง ๆ ซึ่งกรรมเก่าแล้ว กระทำให้สิ้นไปด้วย. หลักกรรมปฏิบัติอันไม่รู้จักเก่า (นิชชรา) นี้ เป็นกรรม อันผู้ปฏิบัติพึงเห็นตนเอง ไม่ขึ้นอยู่กับเวลา ควรเรียกกันมาดู ฟังน้อมเข้ามาในตน

เป็นธรรมที่ผู้รู้ทั้งหลายพึงรู้ได้เฉพาะตน. วูปปะ ! อาสวะทั้งหลายอันเป็นไปเพื่อ
ทุกขเวทนา จะพึงไหลไปตามบุรุษ ในกาลต่อไปเบื้องหน้า เนื่องมาจากฐานะใด
เป็นเหตุ ท่านเห็นซึ่งฐานะนั้นหรือไม่? "ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!"

วูปปะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อะไร? คืออาสวะทั้งหลาย
เหล่าใด เกิดขึ้นเพราะวจีสมารัมภะ (ต้นหาปรารภการกระทำกรรมทางวาจา) เป็นปัจจัย
เป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อน ; เมื่อบุคคลเว้นขาดแล้วจาก วจีสมารัมภะ,
อาสวะทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อนเหล่านั้น ย่อมไม่มี.
บุคคลนั้น ย่อมไม่กระทำซึ่งกรรมใหม่ด้วย และย่อมถูกต้อง ๆ ซึ่งกรรมเก่า
แล้วกระทำให้สิ้นไปด้วย. หลักธรรมปฏิบัติท่านไม่รู้จักเท่านี้ เป็นธรรมอันผู้
ปฏิบัติพึงเห็นเอง ไม่ขึ้นอยู่กัเวลา ควรเรียกกันมาดู พึงน้อมเข้ามาในตน เป็น
ธรรมที่ผู้รู้ทั้งหลายพึงรู้ได้เฉพาะตน. วูปปะ ! อาสวะทั้งหลายอันเป็นไป
เพื่อทุกขเวทนา จะพึงไหลไปตามบุรุษ ในกาลต่อไปเบื้องหน้า เนื่องมาจากฐานะ
ใดเป็นเหตุ ท่านเห็นซึ่งฐานะนั้นหรือไม่? "ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!"

วูปปะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อะไร? คืออาสวะทั้งหลาย
เหล่าใด เกิดขึ้นเพราะมโนสมารัมภะ (ต้นหาปรารภการกระทำกรรมทางใจ) เป็นปัจจัย
เป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อน ; เมื่อบุคคลเว้นขาดแล้วจากมโนสมารัมภะ,
อาสวะทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อนเหล่านั้น ย่อมไม่มี.
บุคคลนั้น ย่อมไม่กระทำซึ่งกรรมใหม่ด้วย และย่อมถูกต้อง ๆ ซึ่งกรรมเก่าแล้ว
กระทำให้สิ้นไปด้วย. หลักธรรมปฏิบัติท่านไม่รู้จักเท่านี้ เป็นธรรมอันผู้ปฏิบัติ
พึงเห็นเอง ไม่ขึ้นอยู่กัเวลา ควรเรียกกันมาดู พึงน้อมเข้ามาในตน เป็นธรรม
ที่ผู้รู้ทั้งหลายพึงรู้ได้เฉพาะตน. วูปปะ ! อาสวะทั้งหลายอันเป็นไปเพื่อทุกขเวทนา

จะพึงไหลไปตามบุรุษ ในกาลต่อไปเบื้องหน้า เนื่องมาแต่ฐานะใดเป็นเหตุ ท่านเห็นซึ่งฐานะนั้นหรือไม่? "ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!"

วูปปะ! ท่านจะเข้าใจความข้อนี้ว่าอย่างไร? คืออาสวะทั้งหลาย เหล่าใด เกิดขึ้นเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อน ; เพราะการเกิดขึ้นแห่งวิชชา เพราะความสารถอกออกเสียได้หมดซึ่ง อวิชชา, อาสวะทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อนเหล่านั้น ย่อมไม่มี. บุคคลนั้น ย่อมไม่กระทำซึ่งกรรมใหม่ด้วย และย่อมถูกต้อง ๆ ซึ่งกรรมเก่าแล้ว กระทำให้สิ้นไปด้วย. หลักธรรมปฏิบัติอันไม่รู้จักแก่นนี้ เป็นธรรมอันผู้ปฏิบัติ พึงเห็นเอง ไม่ขึ้นอยู่กัเวลา ควรเรียกกันมาดู พึงน้อมเข้ามาในตน เป็นธรรมที่ ผู้รู้ทั้งหลายพึงรู้ได้เฉพาตน. วูปปะ! อาสวะทั้งหลายอันเป็นไปเพื่อทุกข์เวทนา จะพึงไหลไปตามบุรุษ ในกาลต่อไปเบื้องหน้า เนื่องมาแต่ฐานะใดเป็นเหตุ ท่านเห็นซึ่งฐานะนั้นหรือไม่? "ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!"

- จตุกก. อ. ๒๑/๒๖๘/๑๙๕.

พอรู้เรื่องการร้อยรัด ก็สามารถทำที่สุดทุกข์

ภิกษุ ท.! **ผัสสะ** เป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง **ผัสสสมุทัย** เป็นส่วนสุดข้างที่สอง **ผัสสนิโรธ** มีในท่ามกลาง **ตัณหา** เป็นเครื่องร้อยรัดให้ติดกัน ; ตัณหานั้นแหละ ย่อมถักร้อยเพื่อให้เกิดขึ้นแห่งภพนั้น ๆ นั้นเทียว.

ภิกษุ ท.! ด้วยความรู้เพียงเท่านี้แล ภิกษุชื่อว่าย่อมรู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ย่อมรอบรู้ซึ่งธรรมที่ควรรอบรู้ ; เมื่อรู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง รอบรู้ซึ่งธรรมที่ควรรอบรู้ อยู่, ย่อมเป็นผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในทิวฏฐธรรมเทียว.

- จตุกก. อ. ๒๒/๔๔๘/๓๓๒.

ลักษณะแห่งการถึงที่สุดทุกข์

ภิกษุ ท.! อวิชชาภิกษุละได้แล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว ในกาลใด, ในกาลนั้น ภิกษุนั้น, เพราะความสำรอกออกโดยไม่เหลือแห่งอวิชชา เพราะการเกิดขึ้นแห่งวิชชา, เหย่อม ไม่ปรุ้งแต่งซึ่งอภิสังขารอันเป็นบุญ; ย่อมไม่ปรุ้งแต่งซึ่ง อภิสังขารอันมิใช่บุญ; ย่อมไม่ปรุ้งแต่งซึ่ง อภิสังขารอันเป็นอเนกชา; เมื่อ ไม่ปรุ้งแต่ง อยู่, เมื่อ ไม่มุ่งมาดอยู่, เหย่อม ไม่ถือมั่นสิ่งใด ๆ ในโลก; เมื่อไม่ถือมั่นอยู่, เหย่อม ไม่สะดุ้งหวาดเสียว; เมื่อไม่สะดุ้งหวาดเสียวอยู่, เหย่อม ปรีนิพพานเฉพาะตนนั้นเทียว. เหย่อมรู้ประจักษ์ว่า "ชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์อันเราอยู่จบแล้ว, กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว. กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้.

ภิกษุนั้น ถ้าเสวย สุขเวทนา ก็รู้ประจักษ์ว่า "เวทนานั้น ไม่เที่ยง อันเราไม่สยบมัวเมาแล้ว อันเราไม่เพลิดเพลिनเฉพาะแล้ว" ดังนี้. ถ้าเสวย ทุกขเวทนา ก็รู้ประจักษ์ว่า "เวทนานั้น ไม่เที่ยง อันเราไม่สยบมัวเมาแล้ว อันเราไม่เพลิดเพลिनเฉพาะแล้ว" ดังนี้. ถ้าเสวย อทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ประจักษ์ว่า "เวทนานั้นไม่เที่ยง อันเราไม่สยบมัวเมาแล้ว อันเราไม่เพลิดเพลिनเฉพาะแล้ว" ดังนี้. ภิกษุนั้น ถ้าเสวย สุขเวทนา ก็เป็นผู้ประกาศจากกิเลสเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น; ถ้าเสวย ทุกขเวทนา ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น; ถ้าเสวย อทุกขมสุขเวทนา ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น.

ภิกษุนั้น เมื่อเสวย เวทนาอันมีกายเป็นที่สุตรอบ ย่อมรู้ประจักษ์ว่า "เราเสวยเวทนาอันมีกายเป็นที่สุตรอบ" ดังนี้. เมื่อเรานั้น เสวย เวทนาอัน

มีชีวิตเป็นที่สุตรอบ ย่อมรู้ประจักษ์ว่า "เราเสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุตรอบ" ดังนี้. ภิกษุ นั้น ย่อมรู้ประจักษ์ว่า "เวทนาทั้งหลายทั้งปวง อันเราไม่ผลิต-
 เพลินเฉพาะแล้ว จักเป็นของเย็น ในอัตรภาพนี้เอง; สรีระทั้งหลายจักเหลือ
 อยู่; จนกระทั่งถึงที่สุตรอบแห่งชีวิต เพราะการแตกทำลายแห่งกาย" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! **เปรียบเหมือน** บุรุษยกหม้อที่ยังร้อนออกจากเตาเผาหม้อ
 วางไว้พื้นดินอันเรียบ ใต้อุ่นที่หม้อนั้นพึงระงับหายไป ในที่นั้นเอง กระเบื้อง
 ทั้งหลายก็เหลืออยู่ นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน
 กล่าวคือ เมื่อเสวยเวทนาอันมีกายเป็นที่สุตรอบ ย่อมรู้ประจักษ์ว่า "เราเสวย
 เวทนาอันมีกายเป็นที่สุตรอบ" ดังนี้. เมื่อเธอนั้น เสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็น
 ที่สุตรอบ ย่อมรู้ประจักษ์ว่า "เราเสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุตรอบ" ดังนี้.
 ภิกษุ นั้น ย่อมรู้ประจักษ์ว่า "เวทนาทั้งหลายทั้งปวง อันเราไม่ผลิต-
 เพลินเฉพาะแล้ว จักเป็นของเย็นในอัตรภาพนี้เอง; สรีระทั้งหลายจักเหลืออยู่; จนกระทั่ง
 ถึงที่สุตรอบแห่งชีวิต เพราะการแตกทำลายแห่งกาย" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เธอทั้งหลาย จะสำคัญความข้อนี้อย่างไร; คือ
 ภิกษุผู้ชีณาสพ พึงปรุ้งแต่งปญญาภิสังขาร, หรือว่าพึงปรุ้งแต่ง อปญญา-
 ภิสังขาร, หรือว่า พึงปรุ้งแต่ง อเนญชาภิสังขาร, บ้างหรือหนอ? "ข้อนั้น
 หามิได้ พระเจ้าข้า!"

เมื่อสังขารทั้งหลาย ไม่มี, เพราะความดับแห่งสังขาร โดยประการ
 ทั้งปวง, วิญญาณ พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ? "ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!"

เมื่อวิญญาณ ไม่มี, เพราะความดับแห่งวิญญาณ โดยประการ

ทั้งปวง, นามรูป ฟังปรากฏ บ้างหรือหนอ? "ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า!"

เมื่อนามรูป ไม่มี, เพราะความดับแห่งนามรูป โดยประการ
ทั้งปวง, สฬายตนะ ฟังปรากฏ บ้างหรือหนอ? "ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า!"

เมื่อสฬายตนะ ไม่มี, เพราะความดับแห่งสฬายตนะ โดยประการ
ทั้งปวง, ผัสสะ ฟังปรากฏ บ้างหรือหนอ? "ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า!"

เมื่อผัสสะ ไม่มี, เพราะความดับแห่งผัสสะ โดยประการทั้งปวง,
เวทนา ฟังปรากฏ บ้างหรือหนอ? "ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า!"

เมื่อเวทนา ไม่มี, เพราะความดับแห่งเวทนา โดยประการทั้งปวง,
ตัณหา ฟังปรากฏ บ้างหรือหนอ? "ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า!"

เมื่อตัณหา ไม่มี, เพราะความดับแห่งตัณหา โดยประการทั้งปวง,
อุปาทาน ฟังปรากฏ บ้างหรือหนอ? "ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า!"

เมื่ออุปาทาน ไม่มี, เพราะความดับแห่งอุปาทาน โดยประการ
ทั้งปวง, ภพ ฟังปรากฏ บ้างหรือหนอ? "ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า!"

เมื่อภพ ไม่มี, เพราะความดับแห่งภพ โดยประการทั้งปวง,
ชาติ ฟังปรากฏ บ้างหรือหนอ? "ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า!"

เมื่อชาติ ไม่มี, เพราะความดับแห่งชาติ โดยประการทั้งปวง.
ชรามรณะ ฟังปรากฏ บ้างหรือหนอ? "ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! ถูกแล้ว ถูกแล้ว. ภิกษุ ท.! เธอทั้งหลาย จงทำ
ความสำคัญ จงเชื่อซึ่งข้อนั้น ไว้อย่างนั้นเถิด. ภิกษุ ท.! เธอทั้งหลาย
จงปลงซึ่งความเชื่อ ในข้อนั้นอย่างนั้นเถิด; จงเป็นผู้หมดความเคลือบแคลง
สงสัยในข้อนั้นเถิด; **นั่นแหละที่สุดแห่งทุกข์ละ, ดังนี้แล**

- นิตาน.ส. ๑๖/๙๙-๑๐๑/๑๙๒-๑๙๕.

ลำดับแห่งการดับของสังขาร
(อนุปพพสังขารนิโรธ)

ภิกษุ! ความดับแห่งสังขารโดยลำดับ ๆ เราได้กล่าวแล้ว ดังนี้คือ :-

- เมื่อเข้าสู่ ปฐมฌาน แล้ว วาจา ย่อมดับ ;
- เมื่อเข้าสู่ ทุตติยฌาน แล้ว วิตก และ วิจารณ์ ย่อมดับ ;
- เมื่อเข้าสู่ ตติยฌาน แล้ว ปีติ ย่อมดับ ;
- เมื่อเข้าสู่ จตุตถฌาน แล้ว อัสนาสะ และ ปัสสาสะ ย่อมดับ ;
- เมื่อเข้าสู่ อากาสนัญญาตนะ แล้ว รูปสัญญา ย่อมดับ ;
- เมื่อเข้าสู่ วิทยัญญาตนะ แล้ว อากาสนัญญาตนสัญญา ย่อมดับ ;
- เมื่อเข้าสู่ อากิญจัญญาตนะ แล้ว วิทยัญญาตนสัญญา ย่อมดับ ;
- เมื่อเข้าสู่ เนวสัญญานาสัญญาตนะ แล้ว อากิญจัญญาตนะสัญญา ย่อมดับ ;
- เมื่อเข้าสู่ สัญญาเวทนีนิโรธ แล้ว สัญญา และ เวทนา ย่อมดับ ;
- เมื่อภิกษุ สิ้นอาสวะ แล้ว ราคะ ก็ดับ โทสะ ก็ดับ โมหะ ก็ดับ.

- สฬ้า.ส. ๑๘/๒๖๘/๓๙๒.

[ข้อความในสูตรอื่น (๑๘/๒๗๒-๒๗๓/๔๐๑-๔๐๒.) แทนที่จะทรงเรียกอาการเช่นนี้แห่งสังขารว่า "ความดับ" (นิโรธ) แต่ไปทรงเรียกเสียว่า "ความเข้าไปสงบ" (วุปสม) ก็มี และทรงเรียกว่า "ความสงบรับเฉพาะ" (ปฏิปัสสูตฺติ) ก็มี].

จิตหยั่งลงสู่อมตะเมื่อประกอบด้วยสัญญาอันเหมาะสม

ภิกษุ ท.! สัญญาเจ็ดประการเหล่านี้ อันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นปริโยสาน. เจ็ดประการ อย่างไรเล่า? คือ อสุภสัญญา มรณสัญญา อาหาเรปฏิกูลสัญญา สัพพโลเกอนภิตสัญญา อนิจจสัญญา อนิจเจตฺตสัญญา ทุกเขอนตสัญญา.

ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วย **อสุภสังขยา** อยู่เป็นอย่างมาก จิตย่อมหวนกลับ งอกกลับ ถอยกลับ ไม่ยื่นเข้าไปในการดื่มด่ำอยู่ในเมถุนธรรม แต่ความวางเฉยหรือว่าความรู้สึกว่าปฏิกุศล ดำรงอยู่ในจิต; เปรียบเหมือนชนไก่หรือเส้นเอ็นที่เขาใส่ลงในไฟ ย่อมหด ย่อมมอด ไม่เหยียดออก ฉนั้นใดก็ฉนั้นนั้น. ภิกษุ ท.! ถ้าเมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วยอสุภสังขยาอยู่เป็นอย่างมาก แต่จิตยังไหลเข้าไปในความดื่มด่ำอยู่ในเมถุนธรรม หรือความรู้สึกว่าไม่ปฏิกุศลยังดำรงอยู่ในจิตแล้วไซ้; ภิกษุนั้นพึงทราบเถิดว่า "อสุภสังขยาเป็นอันเรามีได้อบรมเสียแล้ว คุณวิเศษที่ยิ่งกว่าแต่ก่อนของเราไม่มี เรายังมิได้บรรลุผลแห่งภาวนา" ดังนี้. เธอเป็นผู้มีสัมปชัญญะในเรื่องนี้อยู่ดังนี้. ....ภิกษุ ท.! เรามีเหตุผลในข้อนี้ อยู่ดังนี้ จึงกล่าวว่า "**อสุภสังขยาอันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นปริโยสาน**" ดังนี้.

ในกรณีแห่ง **มรณสังขยา** อันเป็นเครื่องทำจิตให้ถอยกลับจากความยินดีในชีวิต (ชีวิตนิกนติ) ก็ดี ;

ในกรณีแห่ง **อาหาเรปฏิกูลสังขยา** อันเป็นเครื่องทำจิตให้ถอยกลับจากตัณหาในรส (รสตณฺหา) ก็ดี ;

ในกรณีแห่ง **สัพพะโลเกอนภิตรตสังขยา** อันเป็นเครื่องทำจิตให้ถอยกลับจากความเป็นจิตติดอยู่ในโลก (โลกจิตต) ก็ดี ;

ในกรณีแห่ง **อนิจจสังขยา** อันเป็นเครื่องทำจิตให้ถอยกลับจากลาภสักการะและเสียงสรรเสริญ (สาภสกุการสิโลก) ก็ดี ;

ทั้งสี่สังขยานี้ ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับ **อสุภสังขยา** ซึ่งผู้ศึกษาสามารถทำการเปรียบเทียบเองได้ ต่อไปนี้ได้ตรัสถึง **อนิจเจตฺตขสังขยา** อันมีระเบียบแห่งถ้อยคำแปลกออกไปดังต่อไปนี้ :-]

ภิกษุท.! เมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วย **อนิจเจตฺตขสังขยา** อยู่เป็นอย่างมาก สังขยาว่าความน่ากลัวอันแรงกล้า (ตีพฺพากยสญฺญา) ย่อมปรากฏขึ้นในความไม่

ขยัน ในความเกียจคร้าน ในความทอดทิ้งการงาน ความประมาท ความไม่ประกอบความเพียร และในความสะเพร่า อย่างน่ากลัวเปรียบเสมือนมีเพชรฆาตเงือดาบอยู่ตรงหน้า ฉะนั้น. ภิกษุ ท.! ถ้าเมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วยอนิจเจทุกข-สัญญาอยู่เป็นอย่างมาก แต่สัญญาว่าความน่ากลัวอันแรงกล้า ในความไม่ขยัน ในความเกียจคร้าน ในความทอดทิ้งการงาน ความประมาท ความไม่ประกอบความเพียร และในความสะเพร่า ก็ไม่ปรากฏขึ้นอย่างน่ากลัวเสมือนหนึ่งมีเพชรฆาตเงือดาบอยู่ตรงหน้า แล้วไซ้; ภิกษุนั้นพึงทราบเถิดว่า "อนิจเจทุกขสัญญาเป็นอันเรามีได้อบรมเสียแล้ว คุณวิเศษที่ยิ่งกว่าแต่ก่อนของเราไม่มี เรายังมิได้บรรลุผลแห่งภาวนา" ดังนี้. เธอเป็นผู้มีสัมปชัญญะในเรื่องนี้อยู่ดังนี้. .... ภิกษุ ท.! เรามีเหตุผลในข้อนี้อยู่ดังนี้ จึงกล่าวว่า **"อนิจเจทุกขสัญญา อันบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะมือนมตะเป็นปรีโยสาน"** ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วย **ทุกเขอนัตตสัญญา** อยู่เป็นอย่างมาก ใจย่อมปราศจากมานะว่าเราว่าของเรา (อหังการมมุงการมาน) ทั้งในกายอันประกอบด้วยวิญญาณนี้และในนิमितทั้งหลายในภายนอกด้วย เป็นใจที่ก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิชา (มานะ ๓ ชั้น) เป็นใจสงบระงับ พันพิเศษแล้วด้วยดี. ภิกษุ ท.! ถ้าเมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วยทุกเขอนัตตสัญญาอยู่เป็นอย่างมาก แต่ใจยังไม่ปราศจากมานะว่าเราว่าของเรา ทั้งในกายอันประกอบด้วยวิญญาณนี้และในนิमितทั้งหลายในภายนอก ไม่เป็นใจก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิชา ไม่สงบระงับพันพิเศษแล้วด้วยดีแล้วไซ้; ภิกษุนั้นพึงทราบเถิดว่า "ทุกเขอนัตตสัญญาเป็นอันเรามีได้อบรมเสียแล้ว คุณวิเศษที่ยิ่งกว่าแต่ก่อนของเราไม่มี เรายังมิได้บรรลุผลแห่งภาวนา" ดังนี้. เธอเป็นผู้มีสัมปชัญญะในเรื่องนี้อยู่ดังนี้. ....ภิกษุ ท.! เรามีเหตุ

ผลในข้อนี้ขึ้นอยู่กับนี้ จึงกล่าวว่า "ทุเขอนัตตัสัญญาอันบุคคลเจริญ กระทำให้
มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นประโยชน์"
ดังนี้.

ภิกษุ ท.! สัญญาเจ็ดประการเหล่านี้แล อันบุคคลเจริญกระทำให้
มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นประโยชน์,
แล.

- สตุตทก. อ. ๒๓/๔๘/๔๖.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า สัญญา เหล่านี้ แม้จะนำไปสู่อมตะด้วยกันทั้งนั้น
แต่ก็มีลักษณะต่าง ๆ กัน พึงเลือกเฟ้นเจริญให้ถูกต้องเหมาะสมแก่กรณีของตน ๆ เกิด).

บรรลอรหันต์โดยละมัญญนะหกชนิด

ภิกษุ ท.! บุคคล ไม่ละธรรมทั้งหลาย ๖ อย่างแล้ว เป็นผู้ไม่ควร
เพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล. ธรรม ๖ อย่าง เหล่าไหนเล่า? หกอย่างคือ
มานะ (ถือตัว), โอमानะ (แก่งลดตัว), อติมานะ (ยกตัว), อธิมานะ (ถือตัวจัด),
ถัมภะ (หัวดี), อาตนิปาตะ (สำคัญตัวเองว่าแล้ว). ภิกษุ ท.! บุคคลไม่ละธรรม
ทั้งหลาย ๖ อย่าง เหล่านี้แล้ว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล.

ภิกษุ ท.! บุคคล ละธรรมทั้งหลาย ๖ อย่างแล้ว เป็นผู้ควรเพื่อทำ
ให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล. ธรรม ๖ อย่าง เหล่าไหนเล่า? หกอย่างคือ มานะ
โอमानะ อติมานะ อธิมานะ ถัมภะ อาตนิปาตะ ภิกษุ ท.! บุคคลละธรรม
ทั้งหลาย ๖ อย่าง เหล่านี้แล้ว เป็นผู้ควรเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล แล.

- อฎก. อ. ๒๒/๔๗๙/๓๔๗.

ขั้นตอนอันจำกัดแห่งปัจจัยของการละ กาม-รูป-อรูปราคะ

ภิกษุ ท.! ภิกษุนั้นหนอ เป็นผู้ มีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว มีเพื่อนชั่ว, เมื่อเสพ คบ คลุกคลีอยู่กับพวกชั่ว และถือเอาทิฏฐิฐานุคติของบุคคลเหล่านั้นอยู่ แล้ว จักกระทำอกิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์ได้ นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้;° เมื่อไม่กระทำอกิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักกระทำเสขธรรม (ธรรมที่ควรศึกษาสูงขึ้น) ให้บริบูรณ์ได้ นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ ; เมื่อไม่กระทำเสขธรรมให้บริบูรณ์ แล้ว จักกระทำศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์ได้ นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ ; เมื่อไม่กระทำศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์แล้ว จักละกามราคะ หรือรูปราคะ หรืออรูปราคะได้ นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

ภิกษุ ท.! ภิกษุนั้นหนอ เป็นผู้ มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี, เมื่อเสพ คบ คลุกคลีอยู่กับพวกมิตรดี และถือเอาทิฏฐิฐานุคติของบุคคลเหล่านั้นอยู่แล้ว จักกระทำอกิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์ได้ นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้; เมื่อกระทำอกิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักกระทำเสขธรรมให้บริบูรณ์ได้ นั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ ; เมื่อกระทำเสขธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักกระทำศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์ได้ นั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ ; เมื่อกระทำศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์แล้ว จักละกามราคะ หรือรูปราคะ หรืออรูปราคะได้ นั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ แล.

- ฃฎก. อ. ๒๒/๔๗๒/๓๓๘.

๑. ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า อกิสมาจาริกธรรม กล่าวคือ การปฏิบัติวัตรหรือมรรยาทที่สาธุชนทั่วไป จะพึง ปฏิบัติในบ้านเรือน เพื่อนพ้อง และสังคมทั่วไป นี้ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยในการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุธรรมในขั้นสูง ; กล่าวสรุปสั้น ๆ ก็ว่า ไม่กระทำให้เกิดความเหมาะสมในการที่จะเป็นนักศึกษา. ขอให้ทุกคนทำการชำระสะสางอกิสมาจาริกธรรมของตน ๆ ให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ เป็นเรื่องแรกเสียก่อน.

ละราคะโทสะโมหะได้ เพราะไม่หลงในสัญญาชยนิยธรรม

ภิกษุ ท.! ธรรมสองประการเหล่านี้ มีอยู่. สองประการ อย่างใดเล่า? สองประการ คือ การตามเห็นความเป็นของนายินดี ในสัญญาชยนิยธรรมทั้งหลาย และการตามเห็นความเป็นของน้าเปื้อนนาย ในสัญญาชยนิยธรรมทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! ผู้ตามเห็นความเป็นของนายินดีในสัญญาชยนิยธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมไม่ละได้ซึ่งราคะ ซึ่งโทสะ ซึ่งโมหะ ; เพราะละไม่ได้ซึ่งราคะ ซึ่งโทสะ ซึ่งโมหะ จึงไม่หลุดพ้นจากชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย, เรากล่าวว่า ย่อมไม่หลุดพ้นจากทุกข์.

ภิกษุ ท.! ผู้ตามเห็นความเป็นของน้าเปื้อนนาย ในสัญญาชยนิยธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมละได้ซึ่งราคะ ซึ่งโทสะ ซึ่งโมหะ ; เพราะละได้ซึ่งราคะ ซึ่งโทสะ ซึ่งโมหะ จึงหลุดพ้นจากชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย, เรากล่าวว่า ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล ธรรมสองประการนั้น.

- ทุก. อ. ๒๐/๖๕/๒๕๒.

ภาวะแห่งความสิ้นตัวตนและสิ้นโลก

ข้าแต่พระองค์เจริญ ! ข้าพระองค์เป็นคนชรา เป็นคนแก่คนเฒ่ามานาน ผ่านวัยมาตามลำดับ. ขอพระผู้มีพระภาคาทรงแสดงธรรมโดยย่อ ขอพระสุคตจงทรงแสดงธรรมโดยย่อ ในลักษณะที่ข้าพระองค์จะพึงรู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งภาสิตของพระผู้มีพระ-

ภาคเจ้า ในลักษณะที่ข้าพระองค์จะฟังเป็นทายาทแห่งภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า เกิด
พระเจ้าข้า !"

มาลุงกบุตร ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร คือ รูปทั้งหลาย
อันรู้สึกกันได้ทางตา เป็นรูปที่ท่านไม่ได้เห็น ไม่เคยเห็น ที่ท่านกำลังเห็นอยู่
ก็ไม่มี ที่ท่านคิดว่าท่านควรจะได้เห็นก็ไม่มี ดังนี้แล้ว ความพอใจก็ดี ความ
กำหนดก็ดี ความรักก็ดี ในรูปเหล่านั้น ย่อมมีแก่ท่านหรือ ? "ข้อนั้นหามีได้
พระเจ้าข้า !"

(ต่อไปนี้ ได้มีการตรัสถาม และการทูลตอบ ในทำนองเดียวกันนี้ทุกตัวอักษร
ผิดกันแต่ชื่อของสิ่งที่นำมากล่าว คือในกรณีแห่ง เสียงอันรู้สึกกันได้ทางหู ในกรณีแห่ง กลิ่นอัน
รู้สึกกันได้ทางจมูก ในกรณีแห่ง รสอันรู้สึกกันได้ทางลิ้น ในกรณีแห่ง โผฏฐัพพะอันรู้สึกกันได้
ทางผิวกาย และในกรณีแห่ง ธรรมารมณอันรู้สึกกันได้ทางมโน).

มาลุงกบุตร ! ในบรรดาสิ่งที่ท่าน ฟังเห็น ฟังฟัง ฟังรู้สึก ฟังรู้แจ้ง
เหล่านั้น ;

ใน สิ่งที่ท่านเห็นแล้ว จักเป็นแต่เพียงสักว่าเห็น ;

ใน สิ่งที่ท่านฟังแล้ว จักเป็นแต่เพียงสักว่าได้ยิน ;

ใน สิ่งที่ท่านรู้สึกแล้ว (ทางจมูก, ลิ้น, กาย) จักเป็นแต่เพียงสักว่ารู้สึก ;

ใน สิ่งที่ท่านรู้แจ้งแล้ว (ทางวิญญาณ) ก็จักเป็นแต่เพียงสักว่ารู้แจ้ง.

มาลุงกบุตร ! เมื่อใดแล ในบรรดาธรรมเหล่านั้น : เมื่อ สิ่ง
เห็นแล้วสักว่าเห็น, สิ่ง ฟังแล้วสักว่าได้ยิน, สิ่ง ที่รู้สึกแล้วสักว่ารู้สึก,
สิ่ง ที่รู้แจ้งแล้วสักว่ารู้แจ้ง, ดังนี้แล้ว ; มาลุงกบุตร ! เมื่อนั้น ตัวท่าน
ย่อมไม่มีเพราะเหตุ นั้น ;

มาลุงกบุตร ! เมื่อใดตัวท่านไม่มีเพราะเหตุ นั้น, เมื่อนั้น ตัวท่าน
ก็ไม่มีในที่นั้น ๆ ;

มาลงกยบุตร! เมื่อใดตัวท่านไม่มีในที่นั้น ๆ, เมื่อนั้นตัวท่านก็ไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง : นั่นแหละ คือที่สุดแห่งความทุกข์ ดังนี้.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ข้าพระองค์รู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งภาชิตอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยย่อนี้ ได้โดยพิสดาร ดังต่อไปนี้ :-

เห็นรูปแล้วสติหลงลืม ทำในใจซึ่งรูปนิมิตว่าน่ารัก มีจิตกำหนดแก่กล้าแล้ว เสวยอารมณ์นั้นอยู่ ความสยบมัวเมาย่อมครอบงำบุคคลนั้น เวทนาอันเกิดจากรูปเป็นอเนกประการ ย่อมเจริญแก่เขาขึ้น. อภิชฌาและวิหิงสาย่อมเข้าไปกลุ้มรมุขจิตของเขา. เมื่อสะสมทุกข์อยู่อย่างนี้ ท่านกล่าวว่ายังไกลจากนิพพาน.

(ในกรณีแห่งการฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโงงรู้ด้วยกายรู้สึกธรรมารมณ์ด้วยใจก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกัน).

บุคคลนั้นไม่กำหนดในรูป ท. เห็นรูปแล้ว มีสติเฉพาะ มีจิตไม่กำหนดเสวยอารมณ์อยู่ ความสยบมัวเมาไม่ครอบงำบุคคลนั้น. เมื่อเขาเห็นอยู่ซึ่งรูปตามที่เป็นจริง เสวยเวทนาอยู่ทุกข์ก็สิ้นไป ๆ ไม่เพิ่มพูนขึ้น เขามีสติประพฤติดูด้วยอาการอย่างนี้, เมื่อไม่สะสมทุกข์อยู่อย่างนี้ ท่านกล่าวว่ายู่ใกล้ต่อนิพพาน.

(ในกรณีแห่งการฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโงงรู้ด้วยกายรู้สึกธรรมารมณ์ด้วยใจก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกัน).

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ข้าพระองค์รู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งภาชิตอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยย่อนี้ ได้โดยพิสดารอย่างนี้ พระเจ้าข้า!"

พระผู้มีพระภาค ทรงรับรองความข้อนั้น ว่าเป็นการถูกต้อง. ท่านมาลากยบุตร หลีกออกสู่ที่สงัดกระทำความเพียร ได้เป็นอรหันตองค์หนึ่งในศาสนานี้.

- สฬา.ส. ๑๘/๙๑-๙๕/๑๓๒-๑๓๙.

สิ้นกิเลสก็แล้วกัน ไม่ต้องรู้ว่าสิ้นไปเท่าไร

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือน รอยนิ้วมือ หรือรอยนิ้วหัวแม่มือ ย่อมปรากฏอยู่ที่ด้ามเครื่องมือของพวกช่างไม้ หรือลูกมือของพวกช่างไม้ แต่เขาก็ไม่มีความรู้ว่า ด้ามเครื่องมือของเรา วันนี้สึกไปเท่านี้ วานนี้สึกไปเท่านี้ วันอื่น ๆ สึกไปเท่านี้ ๆ คงรู้แต่ว่ามันสึกไป ๆ เท่านั้น, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุตามประกอบภาวนาอยู่ ก็ไม่รู้อย่างนี้ว่า วันนี้ อาสวะของเราสิ้นไปเท่านี้ วานนี้สิ้นไปเท่านี้ วันอื่น ๆ สิ้นไปเท่านี้ ๆ รู้แต่เพียงว่า สิ้นไปในเมื่อมันสิ้นไป ๆ เท่านั้น, ฉันใดก็ฉันนั้น.

- สตุตทก. อ. ๒๓/๑๒๘/๖๘.

เมื่อสังโยชน์เหมือนเครื่องหวายสิ้นอายุ

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนเรือเดินสมุทรที่มีเครื่องผูกทำด้วยหวาย อยู่ในน้ำตลอดหกเดือนแล้ว เขายกขึ้นบกในฤดูหนาว เครื่องผูกเหล่านั้นฝังอยู่กับลมและแดด ชุ่มแฉะอยู่ด้วยหมอกอันชื้น ย่อมยุบตัว เปื่อยพังไปโดยไม่ยากเลย, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุตามประกอบภารเจริญภาวนาอยู่ สังโยชน์ทั้งหลาย (ซึ่งเสมือนเครื่องหวายที่บอบอยู่กับแดดลมและความชื้น) ย่อมระงับลง ๆ กระทั่งสูญเสียไป ฉันนั้นเหมือนกัน.

- สตุตทก. อ. ๒๓/๑๒๘/๖๘.

(เป็นที่น่าสังเกตว่า พระพุทธองค์ทรงมีถิ่นฐานอยู่ทางภาคเหนือของอินเดีย ซึ่งดูตามแผนที่แล้ว จะไม่มีโอกาสเกี่ยวข้องกับทะเล แต่ก็ยังทรงทราบเรื่องเรือเดินทะเล, เป็นบุคคลในระดับกษัตริย์ก็ทรงรู้เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ของชาวบ้าน เช่นหว่ายที่ผูกเรือแพเดินทะเล ลื่นอายุผู้ฟังไปตามฤดูกาลได้; แสดงว่าทรงมีพื้นเพแห่งสติปัญญาสมกับที่จะเป็นพระพุทธเจ้าเสียจริง ๆ).

ฟองไข่ออกเป็นตัว มิใช่โดยเจตนาของแม่ไก่ (เหมือนอาสวะสิ้นเอง เมื่อปฏิบัติชอบ)

ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุตามประกอบภารเจริญภาวนาอยู่, โดยแนนนอน เธอไม่ต้อ้งปรารถนา ว่า "โอหนอ ! จิตของเราถึงหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่มีอุปาทานเกิด" ดังนี้. จิตของเธอนั้นก็ยอมหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่มีอุปาทานได้เป็นแน่. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า เธอมีการเจริญสติปัฏฐานสี่ สัมมัปปธานสี่ อิทธิบาทสี่ อินทรีย์ห้า พละห้า โพชฌงค์เจ็ด อริยมรรคมีองค์แปด. ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือน ฟองไข่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง อันแม่ไก่กกดีแล้ว พลิกให้ตัวดีแล้ว คือฟักดีแล้ว, โดยแนนนอน แม่ไก่ไม่ต้องปรารถนา ว่า "โอหนอ ! ลูกไก่ของเรา จงทำลายกระเปาะฟองด้วยปลายเล็บเท้า หรือจะงอยปาก ออกมาโดยสวัสดิ์เถิด" ดังนี้, ลูกไก่เหล่านั้นก็สามารถทำลายกระเปาะด้วยปลายเล็บเท้า หรือจะงอยปาก ออกมาโดยสวัสดิ์ได้โดยแท้, ฉนั้นใดก็ฉนั้น.

- สตตก.อ. ๒๓/๑๒๗/๖๘.

ผลสูงตำแหน่งการปฏิบัติ ตามที่อาจทำให้เกิดขึ้น

ภิกษุ ท.! **ปิติ** ที่ประกอบด้วยอามิส (สามิส) ก็มี ปิติที่ไม่ประกอบด้วยอามิส (นิรามิส) ก็มี ปิติไม่ประกอบด้วยอามิสที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส (นิรามิสตร) ก็มี.

ความสุข ที่ประกอบด้วยอามิส ก็มี ความสุขที่ไม่ประกอบด้วยอามิส ก็มี ความสุขไม่ประกอบด้วยอามิสที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส ก็มี.

อุเบกขา ที่ประกอบด้วยอามิส ก็มี อุเบกขาที่ไม่ประกอบด้วยอามิส ก็มี อุเบกขาไม่ประกอบด้วยอามิสที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส ก็มี.

วิโมกข์ ที่ประกอบด้วยอามิส ก็มี วิโมกข์ที่ไม่ประกอบด้วยอามิส ก็มี วิโมกข์ไม่ประกอบด้วยอามิสที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส ก็มี.

ภิกษุ ท.! **ปิติที่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! กามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้ มีอยู่, ห้าอย่างคือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ.... เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยโสต.... กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยฆานะ.... รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยชิวหา.... โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยผิวกาย อันเป็นสิ่งน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด : เหล่านี้แล คือกามคุณ ๕ อย่าง. ภิกษุ ท.! **ปิติได้อาศัยกามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้เกิดขึ้น, ปิตินี้เรียกว่า ปิติประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท.! **ปิติไม่ได้ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้สังัดจากกามทั้งหลาย สังัดจากธรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย เข้าถึง **ปฐมฌาน** ประกอบด้วยวิตกวิจารณ์ **มีปิติและสุข** อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่;

เพราะความที่วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุดิยฌาน** เป็นเครื่องผ่อนคลายแห่งใจ ในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ **มีแต่ปีติและสุข** อันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! **ปีตินี้เรียกว่า ปีติไม่ประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท.! **ปีติไม่ประกอบด้วยอามิส ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อ **ภิกษุขีณาสพ พิจารณาจิต** ที่หลุดพ้นจากราคะ จิตที่หลุดพ้นจากโทสะ จิตที่หลุดพ้นจากโมหะอยู่; **ปีติใดเกิดขึ้น, ปีตินั้นเรียกว่า ปีติไม่ประกอบด้วยอามิส ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท.! **สุขที่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! กามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. ห้าอย่าง คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ.... เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยโสตะ .... กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยฆานะ .... รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยชิวหา ... โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยผิวกาย อันเป็นสิ่งน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด : เหล่านี้แล คือกามคุณ ๕ อย่าง. ภิกษุ ท.! **สุขโสมนัสใด อาศัยกามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้เกิดขึ้น, สุขนี้เรียกว่า สุขประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท.! **สุขที่ไม่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกามทั้งหลาย สงัดแล้วจากธรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย เข้าถึง **ปฐมฌาน** ประกอบด้วยวิตกวิจารณ์ **มีปีติและสุข** อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่; เพราะความที่วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุดิยฌาน** เป็นเครื่อง

ผ่องใสแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่; อนึ่ง เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้ อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอรุเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า "เป็นผู้ อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข" ดังนี้, เข้าถึง ตติยฌาน แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! สุขนี้เรียกว่า สุขไม่ประกอบด้วยอามิส.

ภิกษุ ท.! สุขไม่ประกอบด้วยอามิส ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อ ภิกษุชฌานสพ พิจารณาจิต ที่พ้นแล้วจากราคะ จิตที่พ้นแล้วจากโทสะ จิตที่พ้นแล้วจากโมหะอยู่; สุขโสมนัสใดเกิดขึ้น, สุขโสมนัสนั้นเรียกว่า สุขไม่กอบด้วยอามิส ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส.

ภิกษุ ท.! อุเบกขาที่ประกอบด้วยอามิส เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! กามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. ห้าอย่าง คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ.... เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยโสตะ.... กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยฆานะ.... รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยชีวหา.... โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยผิวกาย อันเป็นสิ่งน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด : เหล่านี้แล คือกามคุณ ๕ อย่าง. ภิกษุ ท.! อุเบกขาใด อาศัยกามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้เกิดขึ้น, อุเบกขานี้เรียกว่า อุเบกขาประกอบด้วยอามิส.

ภิกษุ ท.! **อุเบกขาที่ไม่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า ?
 ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะ
 ความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสอง ในกาลก่อน, เข้าถึง **จตุตถฌาน**
 ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข **มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา** แล้วแลอยู่.
 ภิกษุ ท.! **อุเบกขานี้เรียกว่า อุเบกขาไม่ประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท.! **อุเบกขาไม่ประกอบด้วยอามิส ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วย**
อามิส เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อ **ภิกษุชฌานสพ พิจารณาจิต** ที่พ้น
 แล้วจากราคะ จิตที่พ้นแล้วจากโทสะ จิตที่พ้นแล้วจากโมหะ อยู่; **อุเบกขาใด**
เกิดขึ้น, อุเบกขานั้นเรียกว่า อุเบกขาไม่ประกอบด้วยอามิส ที่ยิ่งกว่าไม่
ประกอบด้วยอามิส.

ภิกษุ ท.! **วิโมกข์ที่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? วิโมกข์
 ที่ประกอบด้วยอามิสอยู่ในรูป เรียกว่า **วิโมกข์ประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท.! **วิโมกข์ที่ไม่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? วิโมกข์
 ที่ประกอบด้วยอามิสอยู่ในรูป เรียกว่า **วิโมกข์ไม่ประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท.! **วิโมกข์ไม่ประกอบด้วยอามิส ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วย**
อามิส เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อ **ภิกษุชฌานสพ พิจารณาจิต** ที่พ้น
 แล้วจากราคะ จิตที่พ้นแล้วจากโทสะ จิตที่พ้นแล้วจากโมหะ อยู่; **วิโมกข์ใด**
เกิดขึ้น, วิโมกข์นั้นเรียกว่า วิโมกข์ไม่ประกอบด้วยอามิส ที่ยิ่งกว่าไม่
ประกอบด้วยอามิส แล.

- สพฺพ.สํ. ๑๘/๒๙๒-๒๙๕/๔๔๖-๔๕๗.

**อานิสงส์ตามลำดับการเกิดแห่งธรรมโดยไม่ต้องเจตนา
(จากศีลถึงวิมุตติ)**

อานนท์! ด้วยอาการอย่างนี้แล : **ศีลอันเป็นกุศล** มีอวิปปฏิสาร เป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย; **อวิปปฏิสาร** มีความปราโมทย์เป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย; **ความปราโมทย์** มีปีติเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย; **ปีติ** มีปัสสัทธิเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย; **ปัสสัทธิ** มีสุขเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย; **สุข** มีสมาธิเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย; **สมาธิ** มียถาภูติญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย; **ยถาภูติญาณทัสสนะ** มีนิพพิทาเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย; **นิพพิทา** มีวิราคะเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย; **วิราคะ** มีวิมุตติญาณทัสสนะ เป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย.

อานนท์! **ศีลอันเป็นกุศล** ย่อมยังอรหัตตผลให้บริบูรณ์โดยลำดับ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๓๖/๒๐๘.

ภิกษุ ท.! เมื่อมีศีลสมบูรณ์แล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า "อวิปปฏิสาร จงบังเกิดแก่เรา". ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดา ว่า **เมื่อมีศีลสมบูรณ์แล้ว อวิปปฏิสารย่อมเกิด (เอง).**

ภิกษุ ท.! เมื่อไม่มีวิปปฏิสาร ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า "ปราโมทย์ จงบังเกิดแก่เรา". ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดา ว่า **เมื่อไม่มีวิปปฏิสาร ปราโมทย์ย่อมเกิด (เอง).**

ภิกษุ ท.! เมื่อปราโมทย์แล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า "ปีติจงบังเกิดแก่เรา". ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดาว่า **เมื่อปราโมทย์แล้ว ปีติย่อมเกิด (เอง).**

ภิกษุ ท.! เมื่อมีใจปีติแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า "กายของเรา จงรำงับ". ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดา ว่า **เมื่อมีใจปีติแล้ว กายย่อมรำงับ (เอง).**

ภิกษุ ท.! เมื่อกายรำงับแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า "เราจงเสวย สุขเกิด". ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดา ว่า **เมื่อกายรำงับแล้ว ย่อมได้เสวย สุข (เอง).**

ภิกษุ ท.! เมื่อมีสุข ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า "จิตของเราจงตั้งมั่นเป็น สมาน". ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดา ว่า **เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่นเป็น สมาน (เอง).**

ภิกษุ ท.! เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นสมานแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า "เรา จงรู้จริงเห็นตามที่เป็นจริง". ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดา ว่า **เมื่อจิตตั้งมั่น เป็นสมานแล้ว ย่อมรู้ย่อมเห็นตามที่เป็นจริง (เอง).**

ภิกษุ ท.! เมื่อรู้ย่อมเห็นอยู่ตามที่เป็นจริง ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า " เราจงเบื่อหน่าย". ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดา ว่า **เมื่อรู้ย่อมเห็นอยู่ตามที่เป็นจริง ย่อมเบื่อหน่าย (เอง).**

ภิกษุ ท.! เมื่อเบื่อหน่ายแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า "เราจงคลาย กำหนด". ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดา ว่า **เมื่อเบื่อหน่ายแล้ว ย่อมคลาย กำหนด (เอง).**

ภิกษุ ท.! เมื่อจิตคลายกำหนดแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า "เราจง ทำให้แจ้งซึ่งวิมุตติญาณทัสสนะ". ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดา ว่า **เมื่อ คลายกำหนดแล้ว ย่อมทำให้แจ้งซึ่งวิมุตติญาณทัสสนะ (เอง).**

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๓๖/๒๐๙.

สัญญาในอุปาทานระงับไป เมื่ออารมณ์แห่งสัญญานั้นเป็นวิญญะ

(ขอให้ผู้ศึกษาอดทนอ่านข้อความอันเป็นอุปมาในตอนต้น ซึ่งค่อนข้างจะยืดยาว ให้เห็นชัดเสียก่อน ว่า ม้ากระจอกกับม้าอาชาไนยต่างกันอย่างไร จึงจะเข้าใจความต่างระหว่าง ผู้ที่ฟังด้วยความยี่ดื้อและฟังด้วยความไม่ยี่ดื้อ จึงจะเข้าใจความหมายของคำว่า วิญญะ-ความเป็นแจ้งของผู้ที่ฟังด้วยความไม่ยี่ดื้อ).

สันธะ ! เธอจงฟังอย่างการฟังของสัตว์อาชาไนย; อย่าฟังอย่างการฟังของสัตว์กระจอก.

สันธะ ! อย่างไรเล่า เป็นการฟังอย่างของสัตว์กระจอก ? สันธะ ! ม้ากระจอก ถูกผูกไว้ที่รางเลี้ยงอาหาร ใจของมันก็จะฟังอยู่แต่ว่า "ข้าวเปลือก ๆ " เพราะเหตุไรเล่า? สันธะ! เพราะเหตุว่ามันไม่มีแกใจที่จะคิดว่า "วันนี้ สารทิของเราต้องการให้เราทำอะไรหนอ เราจะตอบสนองเขาอย่างไรหนอ"; มันมัวฟังอยู่ในใจว่า "ข้าวเปลือก ๆ" ดังนี้.

สันธะ ! ฉันทใดกัฉันทนั้น ที่ภิกษุกระจอกบางรูปในกรณีนี้ ไปแล้วสู่ปากก็ตาม สู่โคนไม้ก็ตาม สู่เรือนว่าก็ตาม มีจิตถูกามราคานิเวรณกัสมุขุมห่อหุ้ม อยู่. เขาไม่รู้ตามเป็นจริงซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกจากกามราคะที่เกิดขึ้นแล้ว; เขากระทำกามราคะนั้น ๆ ให้เนืองกันไม่ขาดสายฟังอยู่ ฟังท้าวอยู่ ฟังโดยไม่เหลืออยู่ ฟังลงอยู่. (ในกรณีแห่ง พยาบาท-ถีนมิทธะ-อุทธัจจกุกกุจจะ - และวิจิจจนานิวรณ ก็ได้เป็นไปในลักษณะอย่างเดียวกันกับกรณีแห่งกามราคะนิเวรณ). ภิกษุ นั้นย่อมฟังอาศัยความสำคัญว่าดินบ้าง ย่อมฟังอาศัยความสำคัญว่าน้ำบ้าง อาศัย

ความสำคัญว่าไฟบ้าง อาศัยความสำคัญว่าลมบ้าง ว่าอากาศบ้าง ญาตนะบ้าง ว่าวิญญาณัญญาตนะบ้างว่า อากิญจัญญาตนะบ้าง ว่าเนวสัญญานาสัญญาตนะบ้าง ว่าโลกนี้บ้าง ว่าโลกอื่นบ้าง อาศัยความสำคัญว่า "สิ่งที่เราเห็นแล้ว", "สิ่งที่เราฟังแล้ว", "สิ่งที่เรารู้สึกแล้ว", "สิ่งที่เรารู้แจ้งแล้ว", "สิ่งที่เราบรรลุแล้ว", "สิ่งที่เราแสวงหาแล้ว", "สิ่งที่ใจของเราติดตามแล้ว" แต่ละอย่าง ๆ เป็นต้น ดังนี้บ้าง, เฟงอยู่. สันตะ ! อย่างนี้แล เป็นการเฟงอย่างของสัตว์ กระเจอก.

สันตะ ! อย่างไม่รู้เล่า เป็นการเฟงอย่างของสัตว์อาชาไนย ? สันตะ ! ม้าอาชาไนยตัวเจริญ ถูกผูกไว้ที่รางเลี้ยงอาหาร ใจของมันจะไม่เฟงอยู่แต่ว่า "ข้าวเปลือก ๆ" เพราะเหตุไรเล่า ? สันตะ ! เพราะเหตุว่า แม้ถูกผูกอยู่ที่รางเลี้ยงอาหาร แต่ใจของมันมิไปคิดอยู่ว่า "วันนี้ สารถีของเราต้องการให้เราทำอะไรหนอ เราจะตอบสนองเขาอย่างไรหนอ" ดังนี้; มันไม่มัวแต่เฟงอยู่ ในใจว่า "ข้าวเปลือก ๆ" ดังนี้. สันตะ ! ก็ม้าอาชาไนยนั้น รู้สึกอยู่ว่า การถูกลงปะฎักนั้นเป็นเหมือนการใช้หนี้ การถูกจองจำ ความเสื่อมเสีย เป็นเหมือนเสนียดจัญไร.

(ขอให้สังเกตว่า แม้อยู่ในที่เดียวกัน ต่อหน้าสถานการณ์อย่างเดียวกัน ม้าสองตัว นี้ก็มีความรู้สึกอยู่ใจใคร่คนละอย่างตามความต่างของมัน คือตัวหนึ่งเฟงแต่จะกิน ตัวหนึ่งเฟงแต่ในหน้าที่ ที่จะไม่ทำให้ภรรยาจนถูกลงโทษ; ดังนี้เรียกว่า มีความเฟงต่างกันเป็นคนละอย่าง).

สันตะ ! ภิกษุอาชาไนยผู้เจริญ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน : ไปแล้วสู่ปากก็ตาม ไปแล้วสู่โคนไม้ก็ตาม ไปแล้วสู่เรือนว่างก็ตาม, มีจิตไม่ถูกกามราคะ-นิเวศน์กลุ่มรุ่ม ห่อหุ้ม อยู่, เขาเห็นตามเป็นจริงซึ่งอุปายเป็นเครื่องออกกาม-

วาคะที่เกิดขึ้นแล้ว. (ในกรณีแห่ง พยาบาล-ถิ่นมัทธะ-อุทัจจกุกุจะ-และวิจิกิจฉา-นิวรรณ์ ก็ได้เป็นไปในลักษณะอย่างเดียวกันกับกรณีแห่งกามวาคะนิวรรณ์). ภิกษุนี้ ย่อมเพ่งไม่อาศัยความสำคัญว่าดิน ย่อมเพ่งไม่อาศัยความสำคัญว่าน้ำ ไม่อาศัยความสำคัญว่าไฟ ไม่อาศัยความสำคัญว่าลม ไม่อาศัยความสำคัญว่าอากาศอันญายตนะ ไม่อาศัยความสำคัญว่าวิญญาณัญญายตนะ ไม่อาศัยความสำคัญว่าอากิญจัญญายตนะ ไม่อาศัยความสำคัญว่าเนวสีญญานาสัญญายตนะ ไม่อาศัยความสำคัญว่าโลกนี้ ไม่อาศัยความสำคัญว่าโลกอื่น ย่อมเพ่งไม่อาศัยความสำคัญว่า "สิ่งที่เราเห็นแล้ว", "สิ่งที่เราฟังแล้ว", "สิ่งที่เรารู้สึกแล้ว", "สิ่งที่เรารู้แจ้งแล้ว", "สิ่งที่เราบรรลุแล้ว", "สิ่งที่เราแสวงหาแล้ว", "สิ่งที่ใจของเราติดตามแล้ว" แต่ละอย่าง ๆ เป็นต้น ดังนี้บ้าง, เพ่งอยู่ ๆ. สันธะ! เทวดาทั้งหลาย พร้อมทั้งอินทร์ พรหม และประชาบดี ย่อมนมัสการบุรุษอาชาไนย ผู้เจริญผู้เพ่งอยู่อย่างนี้ มาแต่ที่ไกลทีเดียว กล่าวว่ :-

**"ข้าแต่บุรุษอาชาไนยผู้สูงสุด ! ข้าพเจ้าขอนมัสการท่าน
ผู้ซึ่งข้าพเจ้าได้รู้อย่างสิ่งทั้งปวง ด้วยสิ่งที่ท่านอาศัยแล้วเพ่ง" ดังนี้.**

(เมื่อตรัสดังนี้แล้ว สันธภิกษุได้ทูลถามว่า :-)

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บุรุษอาชาไนยผู้เจริญ เพ่งอย่างไรกัน ชนิดที่ไม่อาศัยดินหรือน้ำเป็นต้นแล้วเพ่ง จนกระทั่งพวกเทวดาพากันสรรเสริญว่าดังนั้น พระเจ้าข้า ?"

(ต่อไปนี้เป็นคำตรัสที่แสดงให้เห็นว่า สัญญาต่าง ๆ จะถูกเพิกถอนไป เมื่ออารมณ์แห่งสัญญานั้นเป็นที่แจ่มแจ้งแก่ผู้เพ่ง ว่าสิ่งนั้น ๆ มิได้เป็นตามที่คนธรรมดาสามัญที่สำคัญว่าเป็นอย่างไร; ขอให้ผู้ศึกษาตั้งใจทำความเข้าใจให้ดีที่สุด ดังต่อไปนี้ :-)

สัทธะ ! ในกรณีนี้ ปฐวีสัญญา (ความสำคัญในดินว่าดิน) ย่อมเป็นแจ้ง (วิภูติ-เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง) แก่บุรุษอาชาไนยผู้เจริญ (ว่าดินที่สำคัญกันว่าเป็น

ดินนั้น หาใช่ดินไม่ หากแต่เป็นเพียงสังขตธรรมตามธรรมชาติ เป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา คือเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา - ตามนัยแห่งอรรถกถา : มโนรทปุรณี ภ. ๓ น. ๔๓๒). **ความสำคัญในน้ำว่าน้ำ, ความสำคัญในไฟว่าไฟ, ความสำคัญในลมว่าลม, ความสำคัญในอากาศว่าอากาศ, ความสำคัญในวิญญาณ์ญ- จายตนะว่าวิญญาณ์ญจายตนะ, ความสำคัญในอากิญจัญญายตนะว่าอากิญจัญญายตนะ, ความสำคัญในเนวสัญญานาสัญญายตนะว่าเนวสัญญานาสัญญายตนะ, ความสำคัญในโลกนี้ว่าโลกนี้, ความสำคัญในโลกอื่นว่าโลกอื่น, ความสำคัญในสิ่งที่เห็นแล้ว ฟังแล้ว ฯลฯ ว่า "สิ่งที่เราเห็นแล้ว" "สิ่งที่เราฟังแล้ว" ฯลฯ ก็ล้วนแต่เป็นแจ้งแก่บุรุษ อชาชาไนยผู้เจริญ** (ว่าสิ่งเหล่านั้น หาได้เป็นดังที่สำคัญมันหมาย ว่าเป็นอะไร ๆ กันนั้นไม่ หากแต่เป็นสังขตธรรมตามธรรมชาติ เป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา คือ เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา -ตามนัยแห่งอรรถกถา : มโนรทปุรณี ภ. ๓ น.๔๓๒).

สันธะ ! บุรุษอชาชาไนยผู้เจริญ ฟังอยู่อย่างนี้ จึงได้ชื่อว่า ไม่อาศัย ความสำคัญว่าดินแล้วฟัง ไม่อาศัยความสำคัญว่าน้ำแล้วฟัง ไม่อาศัยความสำคัญ ว่าไฟแล้วฟัง เป็นต้น จนกระทั่งพวกเทวดาพากันสรรเสริญว่าดังนั้น.

- เอกทสก. อ. ๒๔/๓๔๘/๒๑๖.

อนุสัยทั้งสามไม่เกิดแก่อริยสาวก แม้เมื่อเสวยทุกขเวทนา

ภิกษุ ท.! ส่วนอริยสาวกผู้มีการดับแล้ว อันทุกขเวทนาถูกต้องอยู่ ย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่กระวนกระวาย ย่อมไม่รำไรรำพัน ไม่เป็นผู้ทุบออก รำไห้ ไม่ถึงความมีสติพินเพื่อน ; ย่อมเสวยเวทนาเพียงอย่างเดียว คือเวทนา ทางกาย, หามีเวทนาทางจิตไม่.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนบุรุษพึงยิงบุรุษด้วยลูกศรแล้ว ไม่พึงยิงข้า
 บุรุษนั้นด้วยลูกศรที่สอง เมื่อเป็นอย่างนี้ บุรุษนั้นย่อมเสวยเวทนาจากลูกศร
 เพียงลูกเดียว. แม้ฉันใด ; ภิกษุ ท.! อริยสาวกผู้มีการดับแล้ว ก็ฉันนั้น
 คือ เมื่อทุกข์เวทนาถูกต้องอยู่, ก็ไม่เศร้าโศก ไม่กระวนกระวายไม่รำไรรา-
 พัน ไม่เป็นผู้ทบทวนรำไห้ ไม่ถึงซึ่งความมีสติพื้นเพื่อน ;

อริยสาวกนั้น ชื่อว่าย่อมเสวยเวทนาเพียงอย่างเดียว คือเวทนาทาง
 กาย หามีเวทนาทางจิตไม่. อริยสาวกนั้น หาเป็นผู้มีปฏิฆะเพราะทุกข์เวทนา
 นั้นไม่. **ปฏิฆานุสัย** อันใด อันเกิดจากทุกข์เวทนา, ปฏิฆานุสัยอันนั้น ย่อม
ไม่นอนตาม ซึ่งอริยสาวกคนนั้นผู้ไม่มีปฏิฆะเพราะทุกข์เวทนา.

อริยสาวกนั้น อันทุกข์เวทนาถูกต้องอยู่ ก็ไม่ (น้อมนึก) พอใจซึ่ง
 กามสุข. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า อริยสาวก
 ผู้มีการดับแล้ว ย่อม **รู้ชัดอุบายเครื่องปลดเปลื้องซึ่งทุกข์เวทนา** ซึ่งเป็นอุบาย
 อื่นนอกจากกามสุข. เมื่ออริยสาวกนั้นมิได้พอใจซึ่งกามสุขอยู่, **ราคานุสัย**
 อันใด อันเกิดจากสุขเวทนา, ราคานุสัยอันนั้น ก็ **ไม่นอนตาม** ซึ่งอริยสาวกนั้น.

อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งเวทนา ซึ่งความตั้งอยู่
 ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุบายเครื่องออกไปพ้น แห่ง
 เวทนาทั้งหลายเหล่านั้น ตามที่เป็นจริง. เมื่ออริยสาวกนั้น รู้ชัดอยู่ซึ่งเหตุให้
 เกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุบาย
 เครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น ตามที่เป็นจริงอยู่, **อวิชชานุสัย**
 อันใด อันเกิดจากอกุศลสุขเวทนา, อวิชชานุสัยอันนั้น ก็ย่อม **ไม่นอนตาม**
 ซึ่งอริยสาวกนั้น.

อริยสาวกนั้น ถ้าเสวยสุขเวทนา ย่อมไม่เป็นผู้ติดพัน (ในเวทนา) เสวยเวทนานั้น ; ถ้าเสวยทุกขเวทนา ก็ไม่เป็นผู้ติดพันเสวยเวทนานั้น ; ถ้าเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็ไม่เป็นผู้ติดพันเสวยเวทนานั้น.

ภิกษุ ท.! อริยสาวกผู้มีการสดับนี้ เรากล่าวว่า เป็นผู้ไม่ติดพันแล้ว ด้วยชาติขรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย ; เรากล่าวว่า เป็นผู้ไม่ติดพันแล้วด้วยทุกข์ ดังนี้.

- สฬปา.สั. ๑๘/๒๕๘/๓๗๑.

การไม่เกิดอนุสัยสามเมื่อเสวยเวทนาสาม แล้วดับเย็น

(พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปในโรงเรียนเป็นที่รักษาภิกษุเจ็บไข้ ได้ประทานโอวาท แก่ภิกษุทั้งหลายในที่นั้นว่า :-)

ภิกษุ ท.! ภิกษุ พึงเป็นผู้มีสติ มีสัมปชัญญะ เมื่อรอกอยการ ทำกาละ : นี้เป็นอนุศาสน์ของเรา สำหรับพวกเธอทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! ภิกษุ เป็นผู้ที่มีสติ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ตามเห็นกายในกายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้ ; เป็นผู้ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่เป็นประจำ....; เป็นผู้ตามเห็นจิตในจิตอยู่เป็นประจำ....; เป็นผู้ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้. อย่างนี้แล ภิกษุ ท.! เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้มีสติ.

ภิกษุ ท.! ภิกษุ เป็นผู้ที่มีสัมปชัญญะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้รู้ตัวรอบคอบในการก้าวไปข้างหน้า การถอยกลับไปข้างหลัง, การแลดู การเหลียวดู, การคู้ การเหยียด, การทรงสังขมาฏี บาตร จีวร, การฉัน การตี๋ม การเคี้ยว การลิ้ม. การถ่ายอุจจาระปัสสาวะ, การไป การหยุด, การนั่ง การนอน, การหลับ การตื่น, การพูด การนิ่ง, อย่างนี้ แล ภิกษุ ท.! เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้ที่มีสัมปชัญญะ.

ภิกษุ ท.! ภิกษุ พึงเป็นผู้ที่มีสติ มีสัมปชัญญะ เมื่อรอกคอยการทำ กาละ : นี้แล เป็นอนุศาสน์ของเราสำหรับพวกเธอทั้งหลาย

ภิกษุ ท. ถ้าเมื่อภิกษุ มีสติ มีสัมปชัญญะ ไม่ประมาท มีความเพียรเพากิเลส มีตนส่งไปแล้วในธรรม อยู่ อย่างนี้, สุขเวทนา เกิดขึ้น ไชรั; เธอย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า "สุขเวทนานี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา, แต่สุขเวทนานี้ อาศัยเหตุปัจจัยจึงเกิดขึ้นได้ ไม่อาศัยเหตุปัจจัยแล้วหาเกิดขึ้นได้ไม่. อาศัยเหตุปัจจัยอะไรเล่า? อาศัยเหตุปัจจัยคือกายนี้ นั่นเอง ก็กายนี้ ไม่เพียง มีปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกายซึ่งไม่เพียง มีปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น ดังนี้แล้ว จักเป็นสุขเวทนาที่เที่ยงมาแต่ไหน" ดังนี้. ภิกษุนั้น เป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยงอยู่ ตามเห็นความเสื่อม ความจางคลายอยู่ ตามเห็นความดับไป ความสลัดคืนอยู่ ในกายและในสุขเวทนา. เมื่อเธอเป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยง (เป็นต้น) อยู่ในกายและในสุขเวทนาอยู่ดังนี้, เธอย่อมละเสียได้ ซึ่ง ราคานุสัย ในกายและในสุขเวทนานั้น.

(ในกรณีถัดไปซึ่งเป็นการเสวย ทุกขเวทนา อันจะเป็นเหตุให้เกิด ปฏิฆานุสัย นั้น ก็ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกัน ที่ภิกษุพิจารณาเห็นกายและทุกขเวทนานั้นไม่เที่ยง เป็นของปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ก็ละปฏิฆานุสัยในกายและในทุกขเวทนานั้นเสียได้.

ในกรณีถัดไปอีก แห่งการเสวย **อทุกขมสุขเวทนา** อันจะเป็นทางให้เกิด **อวิชขานุสัย** ก็ได้ตรัสวิธีปฏิบัติในการพิจารณาเห็นกายและอทุกขมสุขเวทนานั้น โดยทำนองเดียวกัน จนละอวิชขานุสัยเสียได้).

ภิกษุ นั้น ถ้าเสวย **สุขเวทนา** ก็รู้ชัดว่า "สุขเวทนานั้น เป็นของไม่เที่ยง, และเป็นเวทนาที่เรามิได้มีวิบากเกิดเพลิดเพลินอยู่" ดังนี้. ถ้าเสวย **ทุกขเวทนา** ก็รู้ชัดว่า "ทุกขเวทนานั้น เป็นของไม่เที่ยง, และเป็นเวทนาที่เรามิได้มีวิบากเกิดเพลิดเพลินอยู่" ดังนี้. ถ้าเสวย **อทุกขมสุขเวทนา** ก็รู้ชัดว่า "อทุกขมสุขเวทนานั้น เป็นของไม่เที่ยง, และเป็นเวทนาที่เรามิได้มีวิบากเกิดเพลิดเพลินอยู่" ดังนี้.

ภิกษุ นั้น ถ้าเสวย **สุขเวทนา** ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสอันเกิดจากเวทนานั้นเป็นเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น; ถ้าเสวย **ทุกขเวทนา** ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสอันเกิดจากเวทนานั้นเป็นเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น; ถ้าเสวย **อทุกขมสุขเวทนา** ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสอันเกิดจากเวทนานั้นเป็นเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น.

ภิกษุ นั้น เมื่อเสวย **เวทนาอันมีกายเป็นที่สุทธอบ** ย่อมรู้ชัดว่าเราเสวยเวทนาอันมีกายเป็นที่สุทธอบ; เมื่อเสวย **เวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุทธอบ** ย่อมรู้ชัดว่าเราเสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุทธอบ. เธอย่อมรู้ชัดว่า **เวทนาทั้งปวงอันเราไม่เพลิดเพลินแล้ว จักเป็นของเย็นในอัตรภาพนี้นั้นเทียว จนกระทั่งถึงที่สุทธอบแห่งชีวิต** เพราะการแตกทำลายแห่งกาย ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนประทีปน้ำมัน ได้อาศัยน้ำมันและไส้แล้ว ก็ถูกไฟลนอยู่ได้, เมื่อขาดปัจจัยเครื่องหล่อเลี้ยง เพราะขาดน้ำมันและไส้ นั่นแล้ว ย่อมดับลง, นั่นฉันใด; ภิกษุ ท.! ข้อนี้ก็ฉันนั้น คือภิกษุ เมื่อ

เสวยเวทนาอันมีกายเป็นที่สุทธอบ, ก็รู้ชัดว่าเราเสวยเวทนาอันมีกายเป็นที่สุทธอบ ดังนี้. เมื่อเสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุทธอบ ก็รู้ชัดว่าเราเสวยเวทนาอันมีชีวิตที่สุทธอบ ดังนี้. (เป็นอันว่า) ภิกษุผู้นั้นย่อมรู้ชัดว่า เวทนาทั้งปวงอันเราไม่เพลิดเพลिनแล้ว จักเป็นของเย็นในอัตตภาพนี้นั้นเทียว จนกระทั่งถึงที่สุทธอบแห่งชีวิต เพราะการแตกทำลายแห่งกาย ดังนี้.

- สฬา. ส. ๑๘/๒๖๐/๓๗๔-๓๘๑.

(ในสูตรถัดไป (๑๘/๒๖๔/๓๘๕๕ ทรงแสดง ที่เกิดของเวทนาทั้งสาม ว่าได้แก่ "ผัสสะ" แทนที่จะทรงแสดงว่าได้แก่ "กาย" เหมือนที่ทรงแสดงไว้ในสูตรข้างบนนี้, ส่วนเนื้อความนอกนั้นก็เหมือนกับข้อความแห่งสูตรข้างบนนี้ ทุกประการ).

อาการที่ค้นหาไม่นำไปสู่ภพใหม่ ให้เกิดผลพิเศษอีกนานาประการ

ภิกษุ ท.! ...ส่วนบุคคล เมื่อรู้เมื่อเห็น ซึ่ง **จักขุ** ตามที่เป็นจริง. เมื่อรู้เมื่อเห็น ซึ่ง **รูปทั้งหลาย** ตามที่เป็นจริง, เมื่อรู้เมื่อเห็นซึ่ง **จักขุวิญญาณ** ตามที่เป็นจริง, เมื่อรู้เมื่อเห็น ซึ่ง **จักขุสัมผัส** ตามที่เป็นจริง, เมื่อรู้เมื่อเห็นซึ่งเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม ตามที่เป็นจริงแล้ว; เขาย่อมไม่กำหนดในจักขุ, ไม่กำหนดในรูปทั้งหลาย, ไม่กำหนดในจักขุวิญญาณ, ไม่กำหนดในจักขุสัมผัส, และไม่กำหนดในเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม. **เมื่อบุคคลนั้นไม่กำหนดแล้ว ไม่ติดพันแล้ว ไม่ลุ่มหลงแล้ว ตามเห็นอาทีนวะ (โทษของสิ่งเหล่านั้น) อยู่เนื่อง ๆ ปัญญาทานชั้นทั้งหลาย ย่อมถึงซึ่งความไม่ก่อเกิดต่อไป; และค้นหา อันเป็นเครื่อง**

นำไปสู่สภาพใหม่ อันประกอบอยู่ด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความเพียร เป็นเครื่องทำให้เพียรอย่างยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ นั้นอันเขาย่อมละเสียได้ ; **ความกระวนกระวาย** (ทรถ) แม้ **ทางกาย** อันเขาย่อมละเสียได้, **ความกระวนกระวาย** แม้ **ทางจิต** อันเขาย่อมละเสียได้; **ความแผดเผา** (สนฺตาป) แม้ทางกาย อันเขาย่อมละเสียได้, **ความแผดเผา** แม้ทางจิต อันเขาย่อมละเสียได้; **ความเร่าร้อน** (ปริพาห) แม้ทางกาย อันเขาย่อมละเสียได้, **ความเร่าร้อน** แม้ทางจิต อันเขาย่อมละเสียได้. บุคคลนั้นย่อม **เสวยซึ่งความสุข** อันเป็นไป **ทางกาย** ด้วย. ซึ่งความสุขอันเป็นไป **ทางจิต** ด้วย.

เมื่อบุคคลเป็นเช่นนั้นแล้ว **ทิฏฐิ** ของเขา ย่อมเป็นสัมมาทิฏฐิ ; **ความดำริ**ของเขา ย่อมเป็นสัมมาสังกัปปะ; **ความพยายาม** ของเขา ย่อมเป็นสัมมาวายามะ ; **สติ** ของเขา ย่อมเป็นสัมมาสติ; **สมาธิ** ของเขา ย่อมเป็นสัมมาสมาธิ; ส่วน **กายกรรม** **วจีกรรม** และ **อาชีวะ** ของเขา เป็นธรรมบริสุทธิ์อยู่ก่อนแล้วนั้นเทียว. ด้วยอาการอย่างนี้ เป็นอันว่า **อริยอัฏฐังคิกมรรค** นี้ ของเขานั้น ย่อม **ถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ**.

เมื่อเขาทำอริยอัฏฐังคิกมรรค ให้เจริญอยู่ด้วยอาการอย่างนี้, **สติปัฏฐาน** แม้ทั้ง ๔ ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ; **สัมมัปปธาน** แม้ทั้ง ๔ ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ; **อิทธิบาท** แม้ทั้ง ๔ ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ; **อินทรีย์** แม้ทั้ง ๕ ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ; **พลัง** แม้ทั้ง ๕ ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ; **โพชฌงค์** แม้ทั้ง ๗ ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ. ธรรมทั้งสองคือ **สมถะ** และ **วิปัสสนา** ของเขานั้น ย่อมเป็นธรรมเคียงคู่กันไป. บุคคลนั้น ย่อม **กำหนดรู้**

ด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมทั้งหลายอันบุคคลพึงกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ; ย่อม
 ละ ด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมทั้งหลายอันบุคคลพึงละด้วยปัญญาอันยิ่ง ; ย่อม
ทำให้เจริญ ด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมทั้งหลายอันบุคคลพึงทำให้เจริญด้วยปัญญา
 อันยิ่ง ; ย่อม **ทำให้แจ้ง** ด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมทั้งหลายอันบุคคลพึงทำให้
 แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท.! ก็ **ธรรมเหล่าไหนเล่า เป็นธรรมอันบุคคลพึงกำหนดรู้ด้วย
 ปัญญาอันยิ่ง ?** คำตอบ พึงมีว่า **ปัญจุปาทานชั้นธ** ทั้งหมด กล่าวคือ
 อุปาทานชั้นธคือรูป อุปาทานชั้นธคือเวทนา อุปาทานชั้นธคือสัญญา อุปาทาน-
 ชั้นธคือสังขาร อุปาทานชั้นธคือวิญญาณ : ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล ชื่อว่า
 เป็นธรรมอันบุคคลพึงกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท.: ก็ **ธรรมเหล่าไหนเล่า เป็นธรรมอันบุคคลพึงละด้วยปัญญา
 อันยิ่ง ?** คำตอบ พึงมีว่า **อวิชชา ด้วย ภวตัณหา ด้วย** : ธรรมทั้งหลาย
 เหล่านี้แล ชื่อว่าเป็นธรรมอันบุคคลพึงทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท.: ก็ **ธรรมเหล่าไหนเล่า เป็นธรรมอันบุคคลพึงทำให้เจริญ
 ด้วยปัญญาอันยิ่ง ?** คำตอบ พึงมีว่า **สมณะ ด้วย วิปัสสนา ด้วย** : ธรรม
 ทั้งหมดเหล่านี้แล ชื่อว่าเป็นธรรมอันบุคคลพึงทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท.! ก็ **ธรรมเหล่าไหนเล่า เป็นธรรมอันบุคคลพึงทำให้แจ้ง
 ด้วยปัญญาอันยิ่ง ?** คำตอบ พึงมีว่า **วิชชา ด้วย วิมุตติ ด้วย** : ธรรมทั้งหลาย
 เหล่านี้แล ชื่อว่าเป็นธรรมอันบุคคลพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง.

(ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ โสิต ฆาน ชิวหา กาย มโน และ สหคตธรรมแห่งอายตนะที่โสิต เป็นต้น ก็มีเนื้อความเหมือนกับที่กล่าวแล้วในกรณีแห่ง จักขุและสหคตธรรมของจักขุ ดังที่กล่าวข้างบนนี้ทุกประการ พึงขยายความเอาเองให้เต็มตามนั้น).

- อุปวิ. ม. ๑๔/๕๒๓-๕๒๖/๘๒๘-๘๓๑.

การออกไปเสียได้จากทางเดินแห่งจิตของสัตว์บุญชน

(ทางเดินแห่งจิตของสัตว์ มีอยู่ ๓๖ อย่าง มีอยู่ที่หัวข้อว่า "เวทนาคือทางไปแห่งจิตของสัตว์" ในภาค ๑ ที่ว่าด้วยทุกขอริยสัจ หน้า ๑๘๖ แห่งหนังสือเล่มนี้. ข้อความต่อไปนี้ แสดงการออกมาเสียได้จากทางเดินแห่งจิตของสัตว์เหล่านั้น โดยอาศัยธรรมที่เป็นคู่ปรับแก้กันเป็นคู่ๆ **ละฝ่ายที่ควรละเสีย** จนกระทั่งออกมาเสียได้จากทางแห่งทุกข์ถึงที่สุดโดยประการทั้งปวง ดังต่อไปนี้ :-)

ภิกษุ ท.! คำที่เราเรียกว่า **"จงอาศัยทางนี้ แล้วละทางนี้เสีย"** ดังนี้ นั้น, เรากล่าวอาศัยหลักเกณฑ์อะไรเล่า? ภิกษุ ท.! ข้อนั้น เรากล่าวอาศัยหลักเกณฑ์ คือ :-

ภิกษุ ท.! ในบรรดาทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ทั้งสามสิบหกนั้น โสมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรื่อน (เนกขัมมสิตโสมนัส) หกอย่างมีอยู่ เธอจง **อาศัยแล้ว ๆ** ซึ่งโสมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรื่อนนั้น **ละเสียก้าวล่วงเสียซึ่งโสมนัสอาศัยเรื่อนหกอย่าง**. การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งโสมนัสอาศัยเรื่อนหกอย่างเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอาการเหล่านี้.

ภิกษุ ท.! ในบรรดาทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ทั้งสามสิบหกนั้น โทมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรื่อน (เนกขัมมสิตโทมนัส) หกอย่างมีอยู่ เธอจง **อาศัยแล้ว ๆ** ซึ่งโทมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรื่อนนั้น **ละเสียก้าวล่วงเสีย**

ซึ่งโสมนัสอาศัยเรือนหกอย่าง. การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งโสมนัสอาศัยเรือนหกอย่างเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! ในบรรดาทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ทั้งสามสิบหกนั้น อุเบกขาอาศัยการหลีกออกจากเรือน (เนกขัมมสิตอุเบกขา) หกอย่างมีอยู่ เธอจงอาศัยแล้ว ๆ ซึ่งอุเบกขาอาศัยการหลีกออกจากเรือนนั้น ละเสียก้าวล่วงเสีย ซึ่งอุเบกขาอาศัยเรือนหกอย่าง. การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งอุเบกขาอาศัยเรือนหกอย่างเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! ในบรรดาทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ทั้งสามสิบหกนั้น โสมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือน (เนกขัมมสิตโสมนัส) หกอย่างมีอยู่ เธอจงอาศัยแล้ว ๆ ซึ่งโสมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือนนั้น ละเสียก้าวล่วงเสีย ซึ่งโสมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือนหกอย่าง. การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งโสมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือนหกอย่างเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! ในบรรดาทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ทั้งสามสิบหกนั้น อุเบกขาอาศัยการหลีกออกจากเรือน (เนกขัมมสิตอุเบกขา) หกอย่างมีอยู่ เธอจงอาศัยแล้ว ๆ ซึ่งอุเบกขาอาศัยการหลีกออกจากเรือนนั้น ละเสียก้าวล่วงเสีย ซึ่งโสมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือนหกอย่าง. การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งโสมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือนหกอย่างเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! อุเบกขามีภาวะต่าง ๆ (นานัตตอุเบกขา) อาศัยภาวะต่าง ๆ ก็มีอยู่. อุเบกขามีภาวะอย่างเดียว (เอกัตตอุเบกขา) อาศัยภาวะอย่างเดียว ก็มีอยู่.

ภิกษุ ท.! อุเบกขามีภาวะต่างๆ อาศัยภาวะต่าง ๆ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! อุเบกขาในรูป ท. มีอยู่, อุเบกขาในเสียง ท. มีอยู่, อุเบกขาในกลิ่น ท. มีอยู่, อุเบกขาในรส ท. มีอยู่, อุเบกขาในโผฏฐัพพะ ท. มีอยู่. ภิกษุ ท.! นี่คือนุเบกขามีภาวะต่างๆ อาศัยภาวะต่างๆ.

ภิกษุ ท.! อุเบกขามีภาวะอย่างเดียว อาศัยภาวะอย่างเดียว เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! อุเบกขาอาศัยอาการสัจญายตนะมีอยู่, อุเบกขาอาศัยวิญญูณัจญายตนะมีอยู่, อุเบกขาอาศัยอากิญจัญญายตนะมีอยู่, อุเบกขาอาศัยเนวสัจญานาสัจญายตนะมีอยู่. ภิกษุ ท.! นี่คือนุเบกขามีภาวะอย่างเดียว อาศัยภาวะอย่างเดียว.

ภิกษุ ท.! ในบรรดาอุเบกขาเหล่านั้น เธอจง อาศัยแล้ว ๆ ซึ่งอุเบกขามีภาวะอย่างเดียว อาศัยภาวะอย่างเดียว ละเสียก้าวล่วงเสียซึ่งอุเบกขามีภาวะต่าง ๆ อาศัยภาวะต่าง ๆ นั้น. การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งอุเบกขามีภาวะต่าง ๆ อาศัยภาวะต่าง ๆ นั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! เธอจง อาศัยแล้ว ๆ ซึ่งอตัมมยตา^๑ ละเสียก้าวล่วงเสียซึ่งอุเบกขามีภาวะอย่างเดียว อาศัยภาวะอย่างเดียวนั้น. การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งอุเบกขามีภาวะอย่างเดียว อาศัยภาวะอย่างเดียวกัน ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

---

๑. อตัมมยตา คำนี้ ยากที่จะแปลออกมาตรง ๆ และไม่ควรจะแปลออกมา, ให้ใช้ทับศัพท์จนกลายเป็นคำในภาษาไทย เหมือนคำสำคัญอื่น ๆ เช่นคำว่า นิพพาน เป็นต้นแล้วกัน. สำหรับความหมายของคำว่า อตัมมยตา นั้น หมายถึงภาวะที่ไม่ต้องเนื่องหรืออาศัยปัจจัยอะไร ๆ, ได้แก่อสังขตธรรมอันเป็นธรรมที่ปราศจากต้นเหตุเป็นต้น อันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้นั่นเอง.

ภิกษุ ท.! คำใดที่เรากล่าวว่ "จงอาศัยทางนี้ แล้วละทางนี้เสีย" ดั่งนี้ นั่น, คำนั้นเรากล่าวว่อาศัยหลักเกณฑ์อย่างนี้แล.

- อุปวิ. ม. ๑๔/๔๐๖/๖๓๑-๖๓๒.

(นี้แสดงว่ การอาศัยทางอย่างหนึ่งละทางอย่างหนึ่งเสียนั้น เป็นนิโรธอย่างหนึ่ง ๆ ซึ่งควรจะมองให้เห็นว่เป็นนิโรธ ๗ ขั้นตอน ดั่งนี้คือ :-

- อาศัย เนกขัมมสิตโตสมนัส ละเคหสิตโตสมนัส คู่หนึ่ง ;
- อาศัย เนกขัมมสิตโตสมนัส ละเนกขัมมสิตโทมนัส คู่หนึ่ง ;
- อาศัย เนกขัมมสิตโทมนัส ละเคหสิตโทมนัส คู่หนึ่ง ;
- อาศัย เนกขัมมสิตอุเบกขา ละเคหสิตอุเบกขา คู่หนึ่ง ;
- อาศัย เนกขัมมสิตอุเบกขา ละเนกขัมมสิตโตสมนัส คู่หนึ่ง ;
- อาศัย เอกัตตอุเบกขา ละนันทตอุเบกขา คู่หนึ่ง ;
- อาศัย อตัมมยตา ละเอกัตตอุเบกขา (คู่หนึ่ง).

การละความผูกพันในความสุขทุกชั้น

ก. สุขที่ควรกลัว

อุทายิ ! กามคุณห้าอย่างเหล่านี้ มีอยู่. ห้าอย่าง อย่างไรเล่า ? ห้าอย่างคือ รูปทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยตา อันเป็นรูปที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ; เสียงทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยหู....; กลิ่นทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยจมูก....; รสทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยลิ้น....; โผฏฐัพพะทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยผิวกาย อันเป็นโผฏฐัพพะที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด. อุทายิ ! เหล่านี้แล กามคุณห้าอย่าง.

อุทายิ! สุขโสมนัสได อาศัยกามคุณห้าเหล่านี้เกิดขึ้น นี้เรากล่าวว่า กามสุข มีพหุสุข^๑ ปุณฺชนสุข อนริยสุข, เรากล่าวว่า สุขนั้นบุคคล **ไม่ควร** เสพ **ไม่ควร**มี **ไม่ควร**ทำให้มาก **และควร**กลัว.

ข. สุขที่ไม่ควรกลัว

อุทายิ! ภิกษุในภรณีนี สัจแล้วจากกาม สัจแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่; เพราะความที่วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุติยฌาน** เป็นเครื่องผ่อนคลายแห่งใจ ในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่; อนึ่ง เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า "เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปรกติสุข" ดังนี้ เข้าถึง **ตติยฌาน** แล้วแลอยู่; เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน เข้าถึง **จตุตถฌาน** ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. นี้เรากล่าวว่า **เนกขัมมสุข วิเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธิสุข**. เรากล่าวว่า สุขนั้นบุคคล **ควร**เสพ **ควร**เจริญ **ควร**ทำให้มาก **และไม่ควร**กลัว.

ค. สุขที่ยังหวั่นไหวและไม่หวั่นไหว

อุทายิ! ภิกษุในภรณีนี สัจแล้วจากกาม สัจแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่.

๑. สุขไม่สะอาด มีสุขเกิดทางท่อบัสสวะ เป็นต้น.

อุทายิ! เรากล่าวปฐมฌานนี้แล ว่าอยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหว. อะไรเล่า อยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหวในปฐมฌานนั้น? วิตกวิจารณ์ปฐมฌานนั้น นั้นเองที่ยังไม่ดับ มีอยู่. **วิตกวิจารณ์** นั้นนั่นแหละ **เป็นสิ่งที่อยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหวในปฐมฌานนั้น.**

อุทายิ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะความที่วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุติยฌาน** เป็นเครื่องผ่อนคลายแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่. อุทายิ! เรากล่าวแม้ทุติยฌานนี้แล ว่าอยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหว. อะไรเล่าอยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหว ในทุติยฌานนั้น? ปีติสุขในทุติยฌานนั้นนั่นเองที่ยังไม่ดับ มีอยู่. **ปีติสุข** นั้นนั่นแหละ **เป็นสิ่งที่อยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหวในทุติยฌานนั้น.**

อุทายิ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า "เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปรกตีสุข" ดังนี้ เข้าถึง **ตติยฌาน** แล้วแลอยู่. อุทายิ! เรากล่าวแม้ตติยฌานนี้แล ว่าอยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหว. อะไรเล่าอยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหวในตติยฌานนั้น? อุเบกขาสุขในตติยฌานนั้นนั่นเองที่ยังไม่ดับ มีอยู่, **อุเบกขาสุข** นั้นนั่นแหละ **เป็นสิ่งที่อยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหวในตติยฌานนั้น.**

อุทายิ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน เข้าถึง

จุดตกถกถามาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะ
อุเบกขาแล้วแลอยู่. อุทายิ! เรากล่าวจุดตกถกถามานนี้แล ว่าไม่อยู่ในวิสัยแห่งความ
หวั่นไหว.

ง. การละความผูกพันในรูปฌานและอรุฌาน

อุทายิ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศล-
ธรรม เข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่.
อุทายิ! เรากล่าวปฐมฌานนี้แล ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเสีย
เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. **ก็อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งปฐมฌานนั้น ?**

อุทายิ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะความที่วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้า
ถึง **ทุติยฌาน** เป็นเครื่องผ่อนคลายแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น
ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่. **นี้แหละ**
เป็นการก้าวล่วงซึ่งปฐมฌานนั้น. อุทายิ! เรากล่าวแม้ทุติยฌานนั้นแล ว่าสิ่ง
ไม่ควร (จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเสีย เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. **ก็อะไรเล่า**
เป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งทุติยฌานนั้น ?

อุทายิ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็น
ผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่
พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า "เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่
เป็นปรกติสุข" ดังนี้ เข้าถึง **ตติยฌาน** แล้วแลอยู่. **นี้แหละเป็นการก้าวล่วง**
ซึ่งทุติยฌานนั้น. อุทายิ! เรากล่าวแม้ตติยฌานนั้นแล ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอ

ใจ) เรากล่าวว่าจะละเอียด เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. ก็ **อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงซึ่งตติยภวนั้น ?**

อุทายิ ! ภิกษุในภพนี้ เพราะละเอียดได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับแห่งโสมนัสและโทมนัสสองในกาลก่อน เข้าถึง **จตุตถภวน** ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. **นี่แหละเป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งตติยภวนั้น.** อุทายิ! เรากล่าวแม้จตุตถภวนั้นแล ว่าสิ่งไม่ควร(จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเอียด เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. ก็ **อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงซึ่งจตุตถภวนั้น ?**

อุทายิ ! ภิกษุในภพนี้ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งรูปสัญญาทั้งหลาย โดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิขสัญญาทั้งหลาย เพราะไม่ใส่ใจ นานัตตสัญญาทั้งหลาย เป็นผู้เข้าถึง **อากาสนัญจายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "อากาศไม่มีที่สุด" ดังนี้ แล้วแลอยู่. **นี่แหละเป็นการก้าวล่วงซึ่งจตุตถภวนั้น.** อุทายิ ! เรากล่าวแม้อากาสนัญจายตนะนั้นแล ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเอียด เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย ก็ **อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งอากาสนัญจายตนะนั้น**ฯ

อุทายิ ! ภิกษุในภพนี้ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากาสนัญจายตนะ ด้วยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึง **วิญญาณัญจายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "วิญญาณไม่มีที่สุด" ดังนี้ แล้วแลอยู่. **นี่แหละเป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งอากาสนัญจายตนะนั้น.** อุทายิ! เรากล่าวแม้วิญญาณัญจายตนะนั้นแล ว่าสิ่งไม่ควร(จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเอียด เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย ก็ **อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งวิญญาณัญจายตนะนั้น ?**

อุทายิ ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิญญาณัยจายตนะ โดยประการทั้งปวงเป็นผู้เข้าถึง **อากิญจัญญายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "อะไร ๆ ไม่มี" ดังนี้ แล้วแลอยู่. **นี่แหละเป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งวิญญาณัยจายตนะนั้น.** อุทายิ ! เรากล่าวแม้อากิญจัญญายตนะนั้นแล ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเสีย เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. ก็ **อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งอากิญจัญญายตนะนั้น ?**

อุทายิ ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากิญจัญญายตนะ โดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึง **เนวสัญญานาสัญญายตนะ** แล้วแลอยู่. **นี่แหละเป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งอากิญจัญญายตนะนั้น.** อุทายิ ! เรากล่าวแม้เนวสัญญานาสัญญายตนะนั้นแล ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเสีย เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. ก็ **อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น ?**

อุทายิ ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึง **สัญญาเวทิตนิโรธ** แล้วแลอยู่. **นี่แหละเป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น.**

อุทายิ ! ด้วยอาการอย่างนี้แล เรากล่าวการละแม้ซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะ. อุทายิ ! เธอเห็นบ้างไหม ซึ่งสังโยชนน้อยใหญ่ที่เรากล่าวว่าต้องละ ?

"ซื่อนั้น ไม่มีเลย พระเจ้าข้า!"

- ม. ม. ๑๓/๑๘๙-๑๙๒/๑๘๒-๑๘๕.

การละทวิฏฐิตัวอยุ่สนาญาณ ในอารมณ์ของทวิฏฐิตัวนั้น ๆ

จุนทะ ! ทวิฏฐิตัวหลาย มีอย่างเป็นอนเนก เกิดขึ้นในโลก เนื่อง
เฉพาะด้วยวาตนะว่าตนบ้าง เนื่องเฉพาะด้วยวาตนะว่าโลก บ้าง. ทวิฏฐิตัวเหล่านั้น
เกิดขึ้นในอารมณ์ใด และตามนอนอยู่ในอารมณ์ใด และไม่หมกมุ่นอยู่ใน
อารมณ์ใด, เมื่อบุคคล เห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริง ซึ่งอารมณ์นั้น
อย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่นไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่อัตตาของเรา"
ดังนี้ : ด้วยอาการอย่างนี้ เป็นการ ละซึ่งทวิฏฐิตัวเหล่านั้น เป็นการ สลัดคืนซึ่ง
ทวิฏฐิตัวเหล่านั้น.

- มุ. ม.๑๒/๗๒/๑๐๑.

อนุสัยเจ็ด สลาย

เมื่อขาดความยึดมั่นในอารมณ์แห่งปัญจสัญญา

ภิกษุ ! สัญญา (ความสำคัญมั่นหมายที่ข้าซากจนเป็นอนุสัย)^๑ ชนิด
ต่าง ๆ อันเป็นเครื่องทำความเนิ่นช้า (ปปญจสัญญา) ย่อมก่อกวนบุรุษเพราะมี
อารมณ์ใดเป็นต้นเหตุ; ถ้าสิ่งใด ๆ เพื่อความเป็นอารมณ์นั้น มิไม่ได้ (ด้วยเหตุ
ใดก็ตาม) เพื่อบุรุษนั้นจะพึงเปลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมามก แล้วไซ้ :

๑. สัญญาในที่นี้ มิใช่เป็นเพียงความจำ ; แต่เป็นความสำคัญมั่นหมาย เช่น สุขสัญญา =
สัญญาว่าสุข, อัตตสัญญา = สัญญาว่าตัวตน เป็นต้น, เกิดขึ้นด้วยอุปาทาน; เกิดเมื่อ
โดยอ้อมก่อนอนุสัย และเพิ่มความเนิ่นช้า (ความเคยชิน) ยิ่งขึ้นทุกที, ก็ทำความเนิ่นช้า
หรือความยากแก่การดับทุกข์ยิ่งขึ้น ทุกที.

นั่นแหละคือที่สุดแห่งราคานุสัย แห่งปฏิมานุสัย แห่งทิฏฐานุสัย แห่งวิจิกิจฉา-
 นุสัย แห่งมานานุสัย แห่งภวราคานุสัย แห่งอวิชชานุสัย. ....

- มุ. ม. ๑๒/๒๒๒/๒๔๕.

(ข้อความที่เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ ดูหนังสือปฏิบัติ. โอ. ที่หน้า ๖๐๕-๖๑๑
 โดยหัวข้อว่า "ปัจจุสมุปปาทแห่งปัจจุสัญญา").

ลำดับปัจจัยแห่งการกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน

ภิกษุ ท.! ภิกษุ **ไม่มีการระคนด้วยหมู่เป็นที่มายินดี ไม่ยินดีในการ
 ระคนด้วยหมู่ ไม่ตามประกอบซึ่งความยินดีในการระคนด้วยหมู่ ไม่มีคณะเป็น
 ที่มายินดี ไม่ยินดีในคณะ ไม่ตามประกอบซึ่งความยินดีในคณะแล้ว จักเป็น
 ผู้ผู้เดียวยินดียิ่งในปวิเวก** (ความสงบถึงที่สุด) ดังนี้ : นั่นเป็นฐานะที่มีได้ ;

เมื่อเป็นผู้ผู้เดียวยินดียิ่งในปวิเวกอยู่ **จักถือเอาซึ่งนิมิตสำหรับจิตได้**
 ดังนี้ : นั่นเป็นฐานะที่มีได้ ;

เมื่อถือเอาซึ่งนิมิตสำหรับจิตได้อยู่ **จักทำสมาธิปฏิภาณให้บริบูรณ์ได้ดัง**
 นี้ : นั่นเป็นฐานะที่มีได้ ;

ครั้นทำสมาธิปฏิภาณได้บริบูรณ์แล้ว **จักทำสมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้ดัง**
 นี้ : นั่นเป็นฐานะที่มีได้ ;

ครั้นทำสมาสมาธิได้บริบูรณ์แล้ว **จักละสังโยชน์ทั้งหลายได้** ดังนี้
 นี้ : นั่นเป็นฐานะที่มีได้ ;

ครั้นละสังโยชน์ทั้งหลายได้แล้ว **จักทำให้แจ้งซึ่งนิพพานได้** ดังนี้ :
 : นั่นเป็นฐานะที่มีได้, ดังนี้แล.

- ฎก. อ. ๒๒/๒๗๒/๓๓๙.

วิธีการบ่มวิมุตติให้ถึงที่สุด

เมฆิยะ ! ธรรมทั้งหลาย ๕ ประการ เป็นไปเพื่อความสุกกรอบ (ปริ پاک) ของเจต วิมุตติที่ยังไม่สุกกรอบ. ห้าประการอย่างไรเล่า ? ห้าประการ คือ :-

๑. เมฆิยะ ! ในกรณีนี้ ภิกษุเป็นผู้ **มีมิตรดี** มีสหายดี มีเพื่อนดี : เมฆิยะ ! นี่เป็นธรรมข้อหนึ่ง เป็นไปเพื่อความสุกกรอบของเจต วิมุตติที่ยังไม่สุกกรอบ.

๒. เมฆิยะ ! ข้ออื่นยังมีอีก, คือภิกษุเป็นผู้ **มีศีล** สำรวมแล้ว ด้วยการสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร มีปกติเห็นเป็นภัย ในโทษทั้งหลายแม้มีประมาณน้อย สมาทานอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย : เมฆิยะ ! นี่เป็นธรรมข้อที่สอง เป็นไปเพื่อความสุกกรอบของเจต วิมุตติที่ยังไม่สุกกรอบ.

๓. เมฆิยะ ! ข้ออื่นยังมีอีก, คือภิกษุเป็นผู้ได้ตามปรารภณา ได้ไม่อยาก **ได้ไม่ลำบาก** ซึ่งธรรมกถาอันเป็นเครื่องขัดเกลากิเลสอย่างยิ่ง เป็นที่สบายแก่การเปิดโล่งแห่งจิต คืออัปปิฉนคกถา (ให้ปรารภณาน้อย) สันตฎฐิกถา (ให้สันโดษ) ปวิเวกกถา (ให้สงัด) อสังสัคคกถา (ให้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่) วิริยารัมภกถา (ให้ปรารภเพียร) สีลกถา (ให้มีศีล) สมာธิกถา (ให้มีสมาธิ) ปัญญาภกถา (ให้มีปัญญา) วิมุตติกถา (ให้เกิดวิมุตติ) วิมุตติญาณทัสสนกถา (ให้เกิดวิมุตติญาณทัสสนะ) : เมฆิยะ ! นี่เป็นธรรมข้อที่สาม เป็นไปเพื่อความสุกกรอบของเจต วิมุตติที่ยังไม่สุกกรอบ.

๔. เมฆิยะ ! ข้ออื่นยังมีอีก คือภิกษุเป็นผู้ **มีความเพียร** อันปรารภแล้ว เพื่อละอกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อยังกุศลธรรมทั้งหลายให้ถึงพร้อม เป็นผู้

กำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย : เมฆิยะ !
นี้เป็นธรรมข้อที่สี่ เป็นไปเพื่อความสุกกรอบของเจโตวิมุตติที่ยังไม่สุกกรอบ.

๕. เมฆิยะ ! ข้ออื่นยังมีอีก คือภิกษุ เป็นผู้ **มีปัญญา** ประกอบ
ด้วยปัญญาเป็นเครื่องถึงธรรมสัจจะแห่งการตั้งขึ้นและการตั้งอยู่ไม่ได้ อันเป็น
อริยะ เป็นเครื่องฆ่าแรากกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ : เมฆิยะ ! นี้เป็น
ธรรมข้อที่ห้า เป็นไปเพื่อความสุกกรอบแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่สุกกรอบ.

เมฆิยะ ! เมื่อภิกษุเป็นผู้มีมิตรดี สหายดี เพื่อนดี, ต่อไปนี้เป็น
สิ่งที่เธอพึงหวังได้ คือจักเป็นผู้มีศีล ฯลฯ จักได้โดยง่ายซึ่งธรรมกถา ฯลฯ,
จักเป็นผู้ปรารถนาความเพียร ฯลฯ จักเป็นผู้มีปัญญา ฯลฯ.

เมฆิยะ ! ภิกษุ นั้น ตั้งอยู่ในธรรม ๕ ประการเหล่านี้แล้ว พึงเจริญ
ธรรมสี่ประการให้ยิ่งขึ้นไป คือ :-

เจริญ **อสุภะ**

เพื่อ **ละราคะ**.

เจริญ **เมตตา**

เพื่อ **ละพยาบาท**.

เจริญ **อานาปานสติ**

เพื่อ **ตัดเสียซึ่งวิตก**.

เจริญ **อนิจจสัญญา**

เพื่อ **ถอนอัสมิมานะ**; กล่าวคือ เมื่อเจริญอนิจจ-

สัญญา อนัตตาสัญญา ย่อมมั่นคง. **ผู้มีอนัตตสัญญา** ย่อมถึงซึ่งการถอนอัสมิมานะ
คือ **นิพพาน ในทิฏฐธรรม** นั้นเทียว.

- นวก. อี ๒๓/๓๖๙/๒๐๗.

(ข้อปฏิบัติระบบนี้ ใช้ได้แม้แก่ผู้ตั้งต้นบำเพ็ญวิมุตติ ; และใช้ได้แก่ผู้บำเพ็ญ
วิมุตติแล้วแต่ยังไม่สุกกรอบ คือเพิ่มข้อปฏิบัติข้อเดียวกันเหล่านี้ให้ยิ่งขึ้นไป. นับว่าเป็นหลัก
ปฏิบัติที่สำคัญมาก ควรแก่การสนใจอย่างยิ่ง.)

ธรรมะ ๕ ประการแห่งสูตรนี้ เรียกในสูตรนี้ว่า "เครื่องบ่มวิมุตติ" ในสูตรอื่น (นวก. อ. ๒๓/๓๖๔/๒๐๕) เรียกว่า "ที่ตั้งอาศัยแห่งการเจริญโพธิปักขิกธรรม" ก็มี).

สติปัญญาฐานปริบูรณ์เพราะอานาปานสติปริบูรณ์

ภิกษุ ท.! อานาปานสติอันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้ว
อย่างไร จึงทำสติปัญญาทั้งสี่ให้บริบูรณ์ได้ ?

[หมวดกายานุปัสสนา]

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุ [๑] **เมื่อหายใจเข้ายาว** ก็รู้สึกตัวทั่วถึง
ว่าเราหายใจเข้ายาวดังนี้, หรือว่า **เมื่อหายใจออกยาว** ก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่าเรา
หายใจออกยาว ดังนี้ก็ดี; [๒] **เมื่อหายใจเข้าสั้น** ก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่าเราหายใจ
เข้าสั้น ดังนี้. หรือว่า **เมื่อหายใจออกสั้น** ก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่าเราหายใจออก
สั้น ดังนี้ก็ดี; [๓] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกาย
ทั้งปวง จักหายใจเข้า ดังนี้. ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะ
ซึ่งกายทั้งปวง จักหายใจออก ดังนี้; [๔] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้
ทำกายสังขารให้รำงับอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้
ผู้ทำกายสังขารให้รำงับอยู่ จักหายใจออก ดังนี้; ภิกษุ ท.! สมัยนั้น ภิกษุ
ชื่อว่าเป็นผู้ตามเห็นกายในกาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ
มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้

ภิกษุ ท.! เราຍ่อมกล่าวลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ว่าเป็นกาย
อันหนึ่ง ๆ ในกายทั้งหลาย. ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนี้ในเรื่องนี้ ภิกษุนั้นย่อม
ชื่อว่าเป็นผู้ตามเห็นกายในกายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ
มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้ ในสมัยนั้น.

[หมวดเทวทนานุปัสสนา]

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุ [๑] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งปีติ จักหายใจเข้าดังนี้. ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งปีติ จักหายใจออก ดังนี้; [๒] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งสุข จักหายใจเข้า ดังนี้. ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งสุข จักหายใจออก ดังนี้; [๓] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิตตสังขาร จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิตตสังขาร จักหายใจออก ดังนี้; [๔] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตตสังขารให้รำงับอยู่ จักหายใจเข้าดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตตสังขารให้รำงับอยู่ จักหายใจออก ดังนี้; ภิกษุ ท.! สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

ภิกษุ ท.! เราย่อมกล่าวการทำในใจเป็นอย่างดีต่อลมหายใจเข้า และลมหายใจออกทั้งหลาย ว่าเป็นเวทนาอันหนึ่ง ๆ ในเวทนาทั้งหลาย. ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนี้ในเรื่องนี้ ภิกษุนั้น ย่อมชื่อว่าเป็นผู้ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้ ในสมัยนั้น.

[หมวดจิตตานุปัสสนา]

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุ [๑] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิต จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิต จักหายใจออก ดังนี้; [๒] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็น

ผู้ทำจิตให้ปราโมทย์ซึ่งอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้. ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ปราโมทย์ซึ่งอยู่ จักหายใจออก ดังนี้ ; [๓] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้. ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตตั้งมั่นอยู่ จักหายใจออก ดังนี้ ; [๔] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ปล่อยอยู่ จักหายใจเข้า ดังนี้. ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ปล่อยอยู่ จักหายใจออก ดังนี้, ภิกษุ ท.! สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้ตามเห็นจิตในจิตอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

ภิกษุ ท.! เราไม่กล่าวอานาปานสติ ว่าเป็นสิ่งที่มีได้แก่บุคคลผู้มีสติอันลึมหลแล้ว ไม่มีสัมปชัญญะ. ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ ภิกษุนั้นย่อมชื่อว่า เป็นผู้ตามเห็นจิตอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้ ในสมัยนั้น.

[หมวดกัมมานุปัสสนา]

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุ [๑] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความไม่เที่ยง อยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า ดังนี้. ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความไม่เที่ยงอยู่เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้ ; [๒] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความจางคลาย อยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความจางคลาย อยู่เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้ ; [๓] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความดับไม่เหลือ อยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความดับไม่เหลืออยู่เป็นประจำ จักหายใจออก

ดังนี้ ; [๔] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ ตามเห็นซึ่งความสลัดคืน อยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้าดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความสลัดคืนอยู่เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้; ภิกษุ ท.! สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้ ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

ภิกษุ ท.! ภิกษุนั้น เป็นผู้เข้าไปเพ่งเฉพาะเป็นอย่างดีแล้ว เพราะ เธอเห็นการละอภิชฌาและโทมนัสทั้งหลายของเธอนั้นด้วยปัญญา. ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนี้ในเรื่องนี้ ภิกษุนั้นย่อมชื่อว่าเป็นผู้ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้ ในสมัยนั้น.

ภิกษุ ท.! อานาปานสติอันบุคคลเจริญแล้ว อย่างนี้ ทำให้มากแล้ว อย่างนี้แล ชื่อว่าทำสติปัฏฐานทั้งสี่ให้บริบูรณ์ได้.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๙๕/๒๘๙.

โพชฌงค์บริบูรณ์เพราะสติปัฏฐานบริบูรณ์

ภิกษุ ท.! สติปัฏฐานทั้งสี่ อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงทำโพชฌงค์ทั้งเจ็ดให้บริบูรณ์ได้ ?

[โพชฌงค์เจ็ด หมวดกายาฯ]

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้ ตามเห็นกายในกาย อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสีย

ได้, สมัยนั้น สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว ก็เป็นธรรมชาติไม่ลืมหลง ภิกษุ ท.! สมัยใด สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว เป็นธรรมชาติไม่ลืมหลง สมัยนั้น **สติสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้นภิกษุชื่อว่า ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นสติสัมโพชฌงค์ของภิกษุ ชื่อว่าถึงความเต็มระบบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อเป็นผู้มีสติเช่นนั้นอยู่ ย่อมทำการเลือก ย่อมทำการเพ้น ย่อมทำการใคร่ครวญ ซึ่งธรรมนั้นด้วยปัญญา. ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้มีสติเช่นนั้นอยู่ ทำการเลือกเพ้น ใคร่ครวญธรรมนั้นอยู่ด้วยปัญญา, สมัยนั้น **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้นภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ของภิกษุ ชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อเลือกเพ้น ใคร่ครวญอยู่ซึ่งธรรมนั้น ด้วยปัญญา ความเพียรอันไม่ย่อหย่อนชื่อว่า เป็นธรรมอันภิกษุนั้นปรารภแล้ว. ภิกษุ ท.! สมัยใด ความเพียรไม่ย่อหย่อนอันภิกษุผู้เลือกเพ้นใคร่ครวญในธรรมนั้นด้วยปัญญาปรารภแล้ว. สมัยนั้น **วิริยสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว. สมัยนั้นภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญวิริยสัมโพชฌงค์. สมัยนั้นวิริยสัมโพชฌงค์ของภิกษุ ชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อมีความเพียรอันปรารภแล้ว ปิตินันเป็นนิรามิสก็เกิดขึ้น. ภิกษุ ท.! สมัยใด ปิตินันเป็นนิรามิส เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้มีความเพียรอันปรารภแล้ว, สมัยนั้น **ปีติสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว.

สมัยนั้นภิกษุชื่อว่าย่อมนเจริญปีติสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นปีติสัมโพชฌงค์ของภิกษุ
ชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อมีใจประกอบด้วยปีติ แม้กายก็รำงับ แม้จิตก็รำงับ
ภิกษุ ท.! สมัยใด ทั้งกายและทั้งจิตของภิกษุผู้มีใจประกอบด้วยปีติ ย่อมรำงับ.
สมัยนั้น **ปีติสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้น ภิกษุ
ชื่อว่าย่อมนเจริญปีติสัมโพชฌงค์. สมัยนั้นปีติสัมโพชฌงค์ของภิกษุ
ชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อมีกายอันรำงับแล้ว มีความสุขอยู่ จิตย่อมตั้งมั่น.
ภิกษุ ท.! สมัยใด จิตของภิกษุผู้มีกายอันรำงับแล้วมีความสุขอยู่ ย่อมตั้งมั่น.
สมัยนั้น **สมาธิสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว. สมัยนั้น ภิกษุ
ชื่อว่าย่อมนเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นสมาธิสัมโพชฌงค์ของภิกษุ ชื่อว่า
ถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น ย่อมเป็นผู้เข้าไปเพ่งเฉพาซึ่งจิตอันตั้งมั่นแล้วอย่างนั้น
เป็นอย่างดี. ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้เข้าไปเพ่งเฉพาซึ่งจิตอันตั้งมั่น
แล้วอย่างนั้น เป็นอย่างดี, สมัยนั้น **อุเบกขาสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้น
ปรารภแล้ว. สมัยนั้นชื่อว่าย่อมนเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์. สมัยนั้น
อุเบกขาสัมโพชฌงค์ของภิกษุ ชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

[โพชฌงค์เจ็ด หมวดเวทนา ฯ]

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้ ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย อยู่
เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิขณาและโทมนัส

ในโลกออกเสียได้, สมัยนั้น สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว ก็เป็นธรรมชาติไม่ลืมหอง. ภิกษุ ท.! สมัยใด สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว เป็นธรรมชาติไม่ลืมหอง, สมัยนั้น **สติสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว. สมัยนั้นภิกษุชื่อว่ายอมเจริญสติสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นสติสัมโพชฌงค์ของภิกษุชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อเป็นผู้มีสติเช่นนั้นอยู่ ย่อมทำการเลือก ย่อมทำการเพิน ย่อมทำการใคร่ครวญ ซึ่งธรรมนั้นด้วยปัญญา. (ต่อไปนี้มีข้อความอย่างเดียวกันกับในโพชฌงค์เจ็ด หมวดกายาฯ จนจบหมวด).

[โพชฌงค์เจ็ด หมวดจิตตาฯ]

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้ **ตามเห็นจิตในจิต** อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเพิกกิเลสมีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิขณาและโทมนัสในโลกออกเสียได้, สมัยนั้น สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว ก็เป็นธรรมชาติไม่ลืมหอง. ภิกษุ ท.! สมัยใด สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว เป็นธรรมชาติไม่ลืมหอง สมัยนั้น **สติสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภมาแล้ว, สมัยนั้นภิกษุชื่อว่ายอมเจริญสติสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นสติสัมโพชฌงค์ของภิกษุชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ

ภิกษุนั้น เมื่อเป็นผู้มีสติเช่นนั้นอยู่ ย่อมทำการเลือก ย่อมทำการเพิน ย่อมทำการใคร่ครวญ ซึ่งธรรมนั้นด้วยปัญญา, (ต่อไปนี้มีข้อความอย่างเดียวกันกับในโพชฌงค์เจ็ด หมวดกายาฯ จนจบหมวด).

[โพชฌงค์เจ็ด หมวดธัมมา ฯ]

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้ ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย อยู่ เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิขมาและโทมนัส ในโลกออกเสียได้. สมัยนั้น สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว ก็เป็นธรรมชาติ ไม่เสื่อมลง ภิกษุ ท.! สมัยใด สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว เป็นธรรมชาติ ไม่เสื่อมลง, สมัยนั้น สติสัมโพชฌงค์ ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าย่อมนเจริญสติสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นสติสัมโพชฌงค์ของภิกษุ ชื่อว่า ถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อเป็นผู้มีสติเช่นนั้นอยู่ ย่อมทำการเลือก ย่อมทำการ เพ้น ย่อมทำการใคร่ครวญ ซึ่งธรรมนั้นด้วยปัญญา. (ต่อไปนี้มีข้อความอย่าง เดียวกันกับในโพชฌงค์เจ็ด หมวดกายา ฯ จนจบหมวด).

ภิกษุ ท.! สติปฏิฐานทั้งสิ้น อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างนี้ ทำให้ มากแล้ว อย่างนี้แล ชื่อว่าทำโพชฌงค์ทั้งเจ็ดให้บริบูรณ์ได้.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๙๗/๒๙๐.

วิชา-วิมุตติบริบูรณ์เพราะโพชฌงค์บริบูรณ์

ภิกษุ ท.! โพชฌงค์ทั้งเจ็ด อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างไร ทำให้ มากแล้วอย่างไร จึงทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้?

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเจริญ สติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อันอาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถคคะ (ความสละลง);

ย่อมนเจริญ **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ
อันอาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ ;

ย่อมนเจริญ **วิริยสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อัน
อาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ ;

ย่อมนเจริญ **ปีติสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อันอาศัย
นิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ ;

ย่อมนเจริญ **ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อัน
อาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ ;

ย่อมนเจริญ **สมาธิสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อัน
อาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ ;

ย่อมนเจริญ **อุเบกขาสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อัน
อาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโอสถัคคะ ;

ภิกษุ ท.! โพชฌงค์ทั้งเจ็ด อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างนี้ ทำให้มาก
แล้ว อย่างนี้แล ชื่อว่าทำวิชชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้, ดังนี้.

- อุปวิ. ม. ๑๔/๒๐๑/๒๙๑.

นิโรธอริยสัจ (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! **ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์ เป็น
อย่างไรเล่า ?** ภิกษุ ท.! เพราะ **ความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งอวิชชา** นั้น
นั่นเทียว จึงมีความดับแห่งสังขาร ; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความ
ดับแห่งวิญญาน; เพราะมีความดับแห่งวิญญาน จึงมีความดับแห่งนามรูป;

เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ ; เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนาจึงมีความดับแห่งตัณหา ; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เราที่มีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาติ นั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ-โทมนัสสะอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้. ภิกษุ ท.! นี้ เราเรียกว่า ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์.

- ติก. อ. ๒๐/๒๒๗/๕๐๑.

นิโรธอริยสังเป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง

ภิกษุ ท.! อริยสังมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่านี้ไหนแล้ว ? สี่อย่างคือ :- ทุกขอริยสัง ทุกขสมุททยอริยสัง ทุกขนิโรธอริยสัง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือ อริยสังสี่อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในบรรดาอริยสังสี่อย่างเหล่านี้. อริยสังที่ใคร ๆ ควรรอบรู้ มีอยู่. อริยสังที่ใคร ๆ ควรละ มีอยู่, อริยสังที่ใคร ๆ ควรทำให้แจ้ง มีอยู่.... ภิกษุ ท.! อริยสังที่ใคร ๆ ควรรอบรู้นั้น ได้แก่ **อริยสังคือทุกข์** ; อริยสังที่ใคร ๆ ควรละนั้น ได้แก่ **อริยสัง คือเหตุให้เกิดทุกข์** ; อริยสังที่ใคร ๆ ควรทำให้แจ้งนั้น ได้แก่ **อริยสัง คือความดับไม่เหลือของทุกข์**;....

ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้, พวกเขาทั้งหลาย พึงทำ
 ความเพียรเพื่อให้รู้ตามที่เป็นจริง ว่า 'ทุกข์เป็นเช่นนั้น ๆ.' ดังนี้; 'เหตุให้
 เกิดทุกข์ เป็นเช่นนั้น ๆ.' ดังนี้; ว่า 'ความดับไม่เหลือของทุกข์ เป็นเช่นนั้น ๆ.'
 .... ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สั. ๑๙/๕๔๖/๑๗๐๙.

นิทเทศ ๑๒

ว่าด้วยอาการดับแห่งตัณหา

จบ

ภาค ๓

ว่าด้วยนิโรธอริยสัจ

ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์

จบ